ARAGON

SĂPTĂMÎNA PATIMILOR

Supracoperta şi coperta de Val. Munteanu
Desenul de pe supracopertă, după tabloul lui Géricault:
Ofiţer de vânători călare din garda imperială, 1812

Aragon
LA SEMAINE SAINTE
Gallimard
Paris,1958

A R A G O N

SĂPTĂMÂNA PATIMILOR

Traducere şi note de

Sergiu Dan

Cuvânt înainte de Valentin Lipatti

1960
EDITURA DE STAT PENTRU
LITERATURĂ ŞI ARTĂ

CUVÂNT ÎNAINTE

Încă de la apariţia ei, acum doi ani, *Săptămâna patimilor* a fost definită de critica literară drept un remarcabil roman istoric. La o primă considerare a problemei, s-ar părea că romanul istoric e o categorie care prin definiţie cultivă inactualul, de vreme ce este o evocare a unui trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat. Lucrul poate fi adevărat în unele cazuri, dar nu poate, în niciun fel, constitui o trăsătură generală şi permanentă a genului.

Referindu-ne în special la evoluţia literaturii franceze, putem constata că în timpurile mai vechi nu exista încă noţiunea de „roman istoric" aşa cum a definit-o cercetarea modernă. Gesta medievală, romanele lui Chrétien de Troyes, ciclul antic sau breton nu pot, desigur, constitui o naraţiune istorică propriu-zisă, ci mai mult una legendară şi folclorică, care, folosind date ale istoriei, fabulează o materie nouă, literară. Nici „romanul" lui Rabelais (sec. XVI) nu e un roman istoric. Poveştile năzdrăvane din *Gargantua şi Pantagruel* se desfăşoară pe linia fantasticului, a miturilor pilduitoare, împletindu-se cu observaţia realistă a cotidianului contemporan. Romanul secolului al XVII-lea, secolul clasic, e, după cum se ştie, fie roman de moravuri

contemporane de tipul *Romanului burghez* al lui Antoine Furetière, fie un roman preţios, galant şi de aventuri de felul celor ale Madelenei de Scudéry. Elementele istorice din romanul idealist al lui d'Urfé *Astreea* sunt nesemnificative pentru structura generală a romanului; în timp ce cadrul istoric din *Prinţesa de Cléves*, romanul Doamnei de La Fayette, nu constituie decât un accesoriu faţă de amploarea analizei psihologice, care a făcut din această operă modelul romanului clasic.

Secolul ai XVIII-lea n-a realizat nici el romanul istoric. Majoritatea romancierilor şi povestitorilor, scriitori burghezi, scriitori militanţi, aleg cazuri care să reflecte nemijlocit actualitatea vremii lor: *Gil Blas* al lui Lesage, *Manon Lescaut* de Prevost, *Călugăriţa* lui Diderot sau *Nepotul lui Rameau*, *Noua Eloiză* a lui Rousseau, romanele lui Fielding sau ale lui Richardson, *Suferinţele tânărului Werther* sau cele ale lui Jacopo Ortis, eroul lui Ugo Foscolo, ne introduc în atmosfera celei mai stringente actualităţi. Iar când Voltaire, în *Poveştile* sale, recurge la istorie pentru a demonstra teze filozofice, el procedează fără discernământul necesar unei reconstituiri istorice: legendele modificate *ad hoc* îi vor servi drept fundal în *Zadig*, în *Prinţesa din Babilon* şi în atâtea alte admirabile povestiri, al căror interes nu constă nicidecum în puterea de reînviere a trecutului istoric, ci în mesajul de idei şi în neîntrecuta lui expresie literară.

Romanul istoric propriu-zis apare ca o categoric literară distinctă o dată cu zorile secolului al XIX-lea şi cu afirmarea romantismului. Pregătit de romanele englezeşti şi de melodramele lui Pixérécourt, ilustrat între 1814 şi 1826 de Walter Scott – primul romancier care dă romanelor sale o fundamentare istorică – romanul istoric constituie unul din genurile preferate ale şcolii romantice. Reînvierea unul trecut cu predilecţie naţional, glorificarea lui, exaltarea virtuţilor unor strămoşi prezentaţi în culori strălucitoare, făceau parte din programul celui mai entuziast şi mai înnoitor din curentele literare ale veacului trecut. Romanticii francezi au abordat cu toţii romanul istoric: Chateaubriand (în *Martirii*), Vigny (în *Cinq-Mars*), Hugo (în *Notre-Dame de Paris*), Mérimée (în *Cronica domniei lui Carol al IX-lea*), Al. Dumas-tatăl (în *Cei trei muschetari*) au subsumat, de cele mai multe ori, reconstituirea istorică a tezei pe care voiau s-o demonstreze. Aşa bunăoară, în *Martirii* de Chateaubriand cadrul istoric slujea teza religioasă pe care autorul voia s-o ilustreze; Vigny în *Cinq-Mars* şi Hugo în *Notre-Dame de Paris* proiectau în conflictul istoric poziţia lor, sau a personajelor lor, împotriva tiraniei laice sau clericale. Romanul istoric romantic a constituit aşadar o primă încercare de considerare a trecutului prin prisma prezentului. După 1850, în epoca „artei pentru artă" şi a marilor poeme istorice ale lui Leconte de Lisle, fundamentate pe datele ştiinţelor istorice şi filologice, romanul istoric pare a se rupe de prezent. Actualizarea lui e slabă, dacă nu

inexistentă. În 1862 *Salammbô* al lui Flaubert vădeşte din plin preponderenţa descriptivului (pe o bază arheologico-istorică) şi a viziunii lirice asupra conţinutului de idei.

Cu ultimii mari romancieri ai secolului XIX – Zola, Daudet, Maupassant – romanul devine un roman de moravuri contemporane, aşa cum fusese, înainte de 1850, la Balzac şi la Stendhal. Va trebui să-l aşteptăm pe Anatole France pentru a regăsi naraţiunea istorică, o naraţiune istorică însă fundamental deosebită de cea a romanticilor, antieroică şi sceptică prin excelenţă. *Birtul „La Regina Pédauque"* va folosi istoria aşa cum Voltaire o folosise în *Candide* sau în *Naivul; Zeilor le este sete* sau *Insula pinguinilor* o vor răstălmăci, legând-o însă de vederile politice ale lui France şi, deci, actualizând-o.

Cam de prin 1920 încoace, romanul istoric francez devine tot mai periferic, într-o vreme în care zugrăvirea vieţii sociale contemporane şi analiza psihologică trec în centrul creaţiei unor scriitori ca Roger Martin du Gard, Henri Barbusse sau Romain Rolland.

Am putea stabili prin urmare în evoluţia romanului istoric francez cel puţin două tipuri mai însemnate: fie romanul de idei, care se serveşte de un cadru istoric aproximativ, fie romanul erudit-istoric, exact istoriceşte, dar al cărui mesaj este minor, tocmai pentru că e copleşit de abundenţa evocării istorice.

Cărei categorii i-ar aparţine *Săptămâna patimilor*? Nici uneia în chip integral sau mai bine zis amândurora.

S-a vorbit adesea, după publicarea celor şase volume din *Comuniştii*, despre valoarea riguros exactă a frescei de istoric contemporană pe care scriitorul francez ne-a dat-o pentru perioada februarie 1939-iunie 1940. Ultimele două volume ale *Comuniştilor*, care relatează catastrofa militară a Franţei din mai-iunie 1940, constituie o mărturie istorică de o excepţională fidelitate. Şi totuşi, când citeşti povestea eroilor lui Aragon – Armand Barbentane, Raoul Blanchard sau Jean de Moncey – povestea care se împleteşte consubstanţial cu ordinele şi contraordinele generalilor burghezi Gamelin, Blanchard şi Billotte, nu ai niciodată impresia că citeşti un tratat de istorie contemporană. Profunzimea şi minuţiozitatea documentării nu implică prin urmare reportajul plat, redarea brută a faptelor, fără o integrare semnificativă în materia epică propriu-zisă. Marele merit al *Comuniştilor* lui Aragon constă tocmai în această fuziune perfectă dintre istorie şi ficţiune, fuziune care permite, fără nicio stridenţă, ca un personaj istoric – Daladier, Weygand sau Paul Reynaud – să coexiste cu eroii imaginari. Bariera dintre realitate şi închipuire a fost înlăturată, tocmai pentru că ficţiunea merge în sensul, şi nu împotriva istoriei.

Sub raportul reînvierii trecutului istoric şi al integrării lui în

materia epică, *Săptămâna patimilor* e conceputa după o formulă asemănătoare cu a *Comuniştilor*.

Subiectul acestui roman stufos de 600 pagini îmbrăţişează evenimentele excepţionale dintr-un răstimp foarte scurt: o singură săptămână, care este însă un moment de răscruce din istoria Franţei. E vorba de săptămână mare a anului 1815, adică de cele opt zile dintre duminica floriilor şi duminica paştilor, în care Franţa e zguduită de debarcarea lui Napoleon în Golful Juan, de înaintarea şi intrarea lui impetuoasă în Paris. Şubredul regim al Burbonilor abia restauraţi se năruie în câteva zile. Ludovic al XVIII-lea, bătrânul rege şovăielnic şi infirm, fuge din Paris, după ce jurase că-l va apăra până la ultima suflare. Şi cu el fug spre Belgia prinţii şi curtenii şi regimentele unei armate cuprinse de panică şi neînţelegând prea bine de ce fuge. Exodul jalnic al sprijinitorilor monarhiei seamănă dezordinea şi panica. Zvonurile cele mai alarmante sporesc neliniştea generală. Ordinele se succed şi se anulează reciproc. Bogătaşii prudenţi fug spre moşiile lor; alţii, mai îndrăzneţi şi dornici de câştiguri, rămân în Capitală, ca să profite de pe urma schimbării de regim. În vremea aceasta muschetarii regelui şi generalii lui Bonaparte raliaţi monarhiei restaurate gonesc spre Flandra prin Saint-Denis, Beauvais, Béthune şi Lille. Pe această uriaşă mişcare de reflux, de debandadă, de destrămare materială şi morală se axează întreaga naraţiune.

Informarea istorică a Lui Aragon este, ca şi în cazul *Comuniştilor*, exhaustivă. Scriitorul a consultat tot ce se putea consulta asupra epocii, de la monografia istorică cea mai modernă la memoriile şi corespondenţele contemporanilor. Faptele istorice, povestite până în cele mai mici amănunte, sunt riguros exacte. Şi totuşi reconstituirea epocii nu implică un tablou rece, de o impasibilă erudiţie. Aragon îl introduce pe cititor în atmosfera acelor zile tragice, îl face să se simtă contemporan şi părtaş în învălmăşeala generală. Istoria e readusă în lumina cea mai vie a prezentului şi retrăită ca atare. Tema exodului, ca şi în *Comuniştii*, capătă puterea halucinatorie a unei experienţe personale.

Această stare de imanenţă e rareori întâlnită în romanul istoric, care rămâne de cele mai multe ori exterior emotivităţii cititorului. Ea se datoreşte în primul rând faptului că *Săptămâna patimilor* este un roman antieroic şi antiapologetic. Ar părea firesc ca Napoleon şi Ludovic al XVIII-lea să apară ca personaje de prim-plan. Regele şi împăratul nu apar însă decât indirect, tangenţial, din dialogul altora şi din evenimentele care-i poartă pe culmi sau îi scufundă. Optica cititorului este – ca şi în romanele lui Stendhal – cea a omului de rând, care vede faptele şi le judecă din mijlocul lor, nu de sus în jos. Ce-l interesează pe Aragon nu este monografia unui erou, ci soarta şi gândurile oamenilor cuprinşi în vâltoarea săptămânii patimilor. E

povestea a zeci de destine individuale care se împletesc, ca şi în *Comuniştii*, cu destinul tragic al ţării. E povestea generalilor lui Bonaparte – Marmont, Macdonald, Mortier, Berthier – solidari din interes cu regimul monarhic şi gonind pe drumurile Picardiei în urma unei regalităţi care apune... E povestea gentilomilor adolescenţi pentru care ecuaţia „monarhia = patria" începe să-şi piardă sensul. E povestea, mai ales, a meseriaşilor şi a oamenilor simpli, cu fapte şi gânduri surprinse într-o noapte de haltă, care dezvăluie iubirile, ura şi dramele lor individuale.

Era totuşi nevoie de un „comentator", altul decât cititorul, angrenat în vâltoarea săptămânii patimilor. Acesta e pictorul Théodore Géricault, adolescent şi muschetar al regelui. Din noianul de personaje – prinţi, gentilomi, burghezi, ţărani şi meseriaşi, cuprinşi de furtună – Aragon l-a ales pe Géricault să-i poarte culorile şi nădejdile. Alegerea ni se pare a fi semnificativă: în conştiinţa sensibilă a tânărului artist, sensul nou, adânc, pe care-l dobândesc întâmplările, capătă o ascuţime şi o nuanţare deosebită. Cu fiecare etapă străbătută pe glod şi ploaie, Géricault desprinde adevăratul tâlc al evenimentelor. Într-o noapte îi este dat să asculte, martor tăcut şi neştiut de nimeni, discuţiile unui grup de conspiratori, în care se înfruntă bonapartişti, iacobini şi simpli oameni din popor care vor să salveze Franţa. Fiecare îşi spune punctul de vedere, fiecare îşi mărturiseşte, în fond, îngustimea ideilor. Géricault pricepe că din confruntarea aceasta se va naşte ceva nou:

„...Poate că Théodore se înşela, dar i se păru că niciunul din ei nu era pe deplin pătruns de adevărul său propriu, de ceea ce în noaptea aceasta aducea cu dânsul, celorlalţi, în adâncul fiinţei sale. Pe toţi îi însemnase viaţa, feluritele lor vieţi şi sclavi a tot ce fuseseră înainte, bâjbâiau, căutând ieşirea firească încotro să-şi îndrepte pasul următor, încheierea logică a experienţei trăite, a nevoilor înrobitoare, a lehamitei de viaţă, a restriştii lor, într-un cuvânt, sfârşitul unei îndelungate sărăcii. Pentru întâia oară în viaţa lui, Théodore se afla înaintea unei neînduplecate goliciuni a oamenilor, a acestor destine la ananghie, înaintea unor oameni care îi dădeau impresia că se află pe o corabie gata să se ducă la fund, când nimic nu mai are importanţă, afară de înverşunarea neostoită a oamenilor de-a astupa spărturile corăbiei, nu mai e nici frumuseţe, nici măreţie, nici virtute, decât în această jertfă a inimii, a minţii şi a trupului. Pentru întâia oară, Théodore are în faţă altceva decât propria sa fiinţă. Şi cu toate că din spusele lor nu înţelege măcar o vorbă din trei, simte totuşi înaintea lor şi altceva decât inutilitatea sa: ce-ar trebui să facă pentru a-i ajuta? Ce e în stare să facă pentru ei? Cum, în ce fel îşi va uni inima şi vlaga, toată suflarea lui, de înfrigurarea lor? Ei sunt ceilalţi. *Iată că pentru întâia oară i-a văzut pe* ceilalţi, *şi aici, în cuvântul acesta, e tot zbuciumul şi toată suferinţa*: ceilalţi. *În dormitorul din*

cantonamentul Panthémont, la Frascati *sau în haita de fugari nu se aflau din* ceilalţi, *aşa cum nici în societatea asta din care făcea parte, la liceu, în atelierul de pictură sau printre muschetari, pe oameni nu-i deosebea uniforma, croiala hainei, pieptănătura părului. Aici, atât deosebirile dintre oameni, ca oameni, ca făpturi de carne şi sânge, ca şi asemănările dintre dânşii, ţineau de idei şi împrejurări care până azi Géricault nu le cercetase niciodată, idei şi împrejurări tragice... Asta e... A intrat în lumea tragediei.*"

Cu personajul lui Géricault abordăm însă un alt aspect al cărţii: problema dinamicii romanului şi evoluţia unor personaje. Géricault este şi el, ca atâţia eroi ai lui Aragon din *Comuniştii*, un om care se naşte parcă a doua oară. Procesul lui de clarificare, deşi limitat, este evident. Din frământarea săptămânii patimilor Géricault pricepe că s-a născut o idee nouă pentru el şi pentru mulţi dintre contemporanii săi: ideea că *patria* şi *naţiunea* sunt realităţi care stau mai presus de luptele politice dintre bonapartişti şi legitimişti. Din perspectiva aceasta nouă, care s-a format treptat, a iubirii de patrie, sunt judecaţi oamenii şi cântărite evenimentele. Înţelegerea lui Géricault este, cum am mai spus, limitată; el nu are limpezimea de idei a lui Armand Barbentane, Lucien Cesbron sau Pierre Cormeilles (pentru a nu aminti decât câteva figuri de intelectuali din *Comuniştii*). E limpede însă că dilema lui Géricault nu constă în a opta între bonapartism şi legitimism: „*La drept vorbind, pentru dânsul problema nu se punea ca pentru măgarul lui Buridan: imperiul şi regalitatea îl scârbeau deopotrivă*". Géricault ar vrea să opteze *împotriva prezentului*, pentru *viitor*, pentru ceea ce viitorul ar aduce *nou*. Conştiinţa artistului optează, deci, împotriva războiului şi a morţii, pentru un viitor care ar însemna altceva: adică pacea şi viaţa trăită omeneşte.

La sfârşitul romanului, în mijlocul derutei, al dezertărilor şi prăbuşirilor morale, deliberarea lui Géricault ia şi ea sfârşit. Artistul a înţeles şi a optat pentru viaţă şi pentru artă.

Transformarea se săvârşeşte în noaptea învierii. Meditaţia lui solitară e încoronată de imnul clopotelor de la miezul nopţii. „*Clopotele sună, viaţa reîncepe. Voi da un alt înţeles vechilor mituri*, cugetă Géricault. *Nu îngerul domnului pogorât din cer într-un grozav cutremur de pământ va rostogoli piatra de pe mormânt şi se va aşeza deasupra. Cel ce străluceşte aici ca fulgerul, cel al cărui veşmânt nu e alb ca zăpada, e Omul, iar cei care poartă sabia îl privesc zăpăciţi! Omul a înviat, paznicii au fugit, viaţa reîncepe, viaţa de toate zilele în care nu e nevoie de nimeni ca să facă minunile, în care un pahar şi un cuţit cântă ca un psalm pe o masă, o mână de femeie ajunge ca să facă lumină dând perdeaua deoparte, iar micii scripcari umblă pe drumuri de ţară, culegând mura din mărăcini...*"

Din haosul şi incertitudinea săptămânii tragice se nasc, ca o

negare a negaţiei, noi certitudini în sufletele oamenilor.

Un alt aspect caracteristic al cărţii lui Aragon, aspect care subliniază în permanenţă modernismul romanului, îl constituie felul în care scriitorul francez organizează perspectiva temporală a materiei sale epice.

Orice relatare a unor evenimente trecute presupune folosirea unui prezent istoric, care să-i asigure cititorului sentimentul de contemporaneitate cu evenimentele povestite. Timpul clasic al romanului istoric e deci prezentul istoric. Pornind de la această necesitate şi deci, situându-l pe cititor în perspectiva prezentului istoric, Aragon foloseşte în nenumărate rânduri evocarea unor evenimente *viitoare* faţă de timpul prezent al naraţiunii, dar aparţinând în realitate tot trecutului istoric. De pildă, conturând figura mareşalului Berthier, a ducelui de Richelieu sau a căpitanului Simon Richard, autorul nu-i povesteşte numai trecutul, nu-l analizează în prezentul din săptămâna patimilor, ci – cu o intenţie aparent profetică – îi dezvăluie, pentru o clipă doar, şi viitorul (sfârşitul carierei şi moartea), pentru ca apoi să revină la clipa prezentă a anului 1815. Cititorul e deci solicitat să meargă, pe o linie temporală, de la *prezentul* (în trecut) – care e punctul său central – fie spre *trecutul* (în trecut), fie spre *viitorul* (în trecut).

Alteori însă, *viitorul* (în trecut) nu mai e legat de personajele din 1815, ci de autor şi de viaţa lui. Paralela catastrofei naţionale din săptămâna patimilor cu cea din mai-iunie 1940 îi permit scriitorului o alunecare pe linia timpului spre un *viitor* foarte îndepărtat de momentul 1815 şi foarte apropiat de prezentul real: e vorba deci de un *viitor* dintr-un trecut recent. În sfârşit, există momente în care Aragon aruncă o punte spre *viitorul real*, adică spre un viitor considerat ca atare din perspectiva anului 1958.

Cititorul, aşadar, axat în prezentul istoric (1815), are în faţă trei timpuri de *viitor*: viitorul personajelor din 1815, viitorul scriitorului privit tot din punctul 1815 şi, în sfârşit, viitorul din perspectiva momentului prezent real (1958). Această întreită perspectivă de viitor modifică substanţial orientarea îndeobşte paseistă a romanului istoric. Evocarea trecutului devine un prilej de căutare a viitorului, de potenţare a lui. Aragon o spune limpede: „*...poate că această carte, întoarsă strâmb şi numai aparent spre trecut, nu e din parte-mi decât o mânjită căutare a viitorului*”. Şi altădată: „*...mi-am pus toată vlaga şi toată voinţa în truda nesăbuită, care-i face pe cei din jurul meu să clatine din cap, de a întoarce tot trecutul spre viitor*”.

Atingem astfel problema mesajului profund al cărţii:

„*Viitorul* – scrie Aragon – *adică el însuşi supravieţuindu-şi, gândirea lui trecută altora, energia acestui trup strămutată în alţii, lumina transmisă, râvna fierbinte împărţită urmaşilor. Omul care în visurile sale*

nu moare niciodată, omul în stare să înţeleagă orice, să pătrundă orice în afară de neant, dacă-i mai rămâne în fundul nopţii care îl cotropeşte o firimitură de stea, un strop de conştiinţă, ei bine, când vi se pare că se întoarce la trecutul său, el tot la tinereţea lui cată, tot tinereţea lui încărcată de viitor o cheamă să-i fie alături, şi pe măsură ce el se stinge, tinereţea lui devine tinereţea veşnică, o biruinţă câştigată în numele său de tot ce moare asupra morţii însăşi. În clipa aceasta, viitorul omului e tinereţea care îi supravieţuieşte."

În lumina acestui crez, misiunea scriitorului apare cu limpezime:

„Bărbaţii şi femeile nu sunt numai purtătorii trecutului lor, moştenitorii unei lumi, responsabilii unei serii de acte, ei sunt de asemenea şi sămânţa viitorului. Romancierul nu e numai un judecător care le cere socoteală pentru ceea ce a fost, el e şi o fiinţă lacomă să ştie ceea ce va fi şi care întreabă pătimaş aceste destine individuale, în căutarea unui mare răspuns depărtat."

Astfel, *Săptămâna patimilor* reînnoieşte categoria romanului istoric prin optica democratică a întregii viziuni, prin evoluţia dialectică a personajelor şi ideilor, prin perspectiva viitorului sub multiplele lui faţete, prin optimismul adânc care-l caracterizează pe autor.

Aflăm, prin urmare, în cartea aceasta a lui Aragon trăsături ale metodei realismului socialist, aplicate nu cercetării prezentului, ci evocării trecutului, care dobândeşte astfel o valorificare inedită. În săptămâna mare a anului 1815 nu există un proletariat ca „clasă în sine şi pentru sine", nu există un partid al clasei muncitoare, şi totuşi optica generală a romanului, care istoriseşte viaţa prinţilor şi a mareşalilor, e optica unui scriitor comunist.

Iată de ce, desluşind adevărul din panica unui moment tragic, *Săptămâna patimilor* e o carte tonică, un imn înălţat Franţei şi umanismului, într-o vreme în care noţiunea de patrie şi de om sunt în Franţa poate mai ameninţate ca oricând. Paralela cu prezentul se stabileşte permanent, depăşind intenţia autorului, dar precizând mesajul cărţii. Gândul cititorului fuge mereu în vremea de azi, a Franţei celei de a V-a Republici, pe care *Săptămâna patimilor* îl face s-o înţeleagă mai bine. După ce ai parcurs cele aproape 600 de pagini ale romanului lui Aragon, te simţi mai bun, mai limpede la minte, mai hotărât să vezi totul „pe măsura omului". Şi poate că în sentimentul acesta de înnoire, pe care-l dobândeşti după ce ai retrăit exodul din 1815, se află valoarea pilduitoare a cărţii. *Săptămâna patimilor* ilustrează constatarea că şi un roman istoric poate fi, în zilele noastre, actual în sensul cel mai adânc al cuvântului, atunci când metoda de creaţie e justă, pentru că merge în sensul dezvoltării obiective a istoriei; când convingerile creatorului sunt autentice şi eficiente, pentru că sunt legate de interesele poporului; când talentul său

surprinde esenţa lucrurilor şi le dă, prin artă, o viaţă nouă.

VALENTIN LIPATTI

Acesta nu este un roman istoric. Orice asemănări cu personaje care au trăit, orice potriviri de nume, de locuri, de amănunte, nu pot fi decât întâmplătoare şi autorul îşi declină răspunderea lor în numele drepturilor imprescriptibile ale imaginaţiei.

A.

I

DIMINEAŢA DE FLORII

Dormitorul sublocotenenţilor nu era luminat decât de lumânarea de pe masă şi umbrele jucătorilor se încovoiau pe tavan şi pe pereţi. Zorile palide abia se furişau prin geamurile murdare. La cazarma Panthémont, în dormitorul sublocotenenţilor, acolo unde se mai aflau încă acum două luni ofiţeri ai gărzii, trimişi de atunci în provincie, nici locotenenţii, darmite sublocotenenţii, nu-şi aveau patul lor. Chiar şi muschetarii care, la fel cu ostaşii gărzii, aveau de fapt grad de locotenent, sau cel puţin câţi dintre dânşii erau parizieni, ca Théodore, de pildă, şi dormeau până mai ieri pe la casele lor, sau ca mulţi provinciali în camere de hotel, acum, de când se găseau în stare de alarmă, se îngrămădiseră aici claie peste grămadă, fără a se mai sinchisi de grade, căci toţi erau ofiţeri. În dormitorul sublocotenenţilor – nişte sublocotenenţi cu rang de locotenenţi-colonei – se strânseseră laolaltă, după cum se cunoşteau între dânşii, locotenenţi care nu erau decât muschetari alături de sublocotenenţi care erau locotenenţi-colonei. Ca Théodore, de pildă... Asta aducea mai degrabă a şcoală în care elevii vechi iau pe lângă dânşii pe cei mici, decât a cazarmă de cavalerie. Pe Théodore ofiţerii îl vedeau cu ochi buni, fiindcă era un călăreţ straşnic, aşa cum vezi numai la circul *Franconi*...

Zece zile de alarmă... Zece zile de când erau înghesuiţi unii peste alţii, cei vechi de-a valma cu recruţii, fără mofturi, ca între camarazi. Fireşte, unul ca Théodore dormea lângă uşă, căci mai rămăsese un pat gol, pe când în odăile de sus, la muschetari, au trebuit să-şi aştearnă mindirele pe jos. Zece zile...

Zece zile de alarmă, adică zece zile de când nu şi-au scos cizmele din picioare. La război mai înţeleg, nu zic, dar în tabăra Grenelle! Dormeai, nu dormeai, până la urmă tărăşenia asta ajungea să te scoată din fire. Barem cât făceau de pază la Tuilerii mai treacă-meargă, dar în ziua de 14 garda naţională preluase posturile. Trândăvia asta te pune pe gânduri. Te lungeai în pat şi, când să aţipeşti, te trezeau deodată. Fără a mai vorbi de farsele idioate. Se găseau şi ţingăi de-ăştia, pe-aici... În culcuşuri lâncezeau vise întârziate, cei leneşi se trăgeau mai la întuneric, cei care fuseseră de gardă, cei care pălăvrăgiseră de la un pat la altul. Toată sminteala asta pe care gazetele o tăgăduiau!

— Aţi citit *La Quotidienne* de ieri?

Muschetarul sur[1] se întoarse cu o mutră supărată spre Alfred, care pusese întrebarea. Un tânăr jandarm al regelui se aşezase pe marginea patului în care era lungit Théodore, îmbrăcat sau aproape îmbrăcat, cu cizmele în picioare, cu dolmanul roşu descheiat, căci nu-şi scosese decât vesta albastră împodobită cu marea cruce brodată în flori de crin şi platoşa, trântită jos între paturi, cu pieptarul şi dosul rezemate una de alta, ca două mâini împreunate. Pentru ce fel de rugăciune?

Alfred venise să flecărească cu prietenul său, junele Moncorps, şi el tot muschetar, care stătea în picioare lângă dânsul, cătând cu respect la Théodore, încă mahmur. Alfred şi Moncorps fuseseră împreună interni la acelaşi liceu şi se regăseau în tabăra Grenelle, în două companii diferite, dar aşezate la acelaşi cat al dormitorului. Moncorps, deşi subţirel, era mai crescut decât colegul său de la Pensionul Hixe: acesta, un copilandru cu părul blond niţel încârlionţat, cu mantaua de culoare închisă aruncată pe umeri, cu gulerul ţeapăn al dolmanului atingându-i bărbia, în cizmele lui cu pinteni şi înaltul coif negru cu vârf aurit, pe care-l ţinea într-o mână încă plăpândă, pe genunchi, părea o fată îmbrăcată băieţeşte.

Ah, trebuia să te scoli! În dormitorul muschetarilor totul era vraişte, ca şi pe masa din mijloc, de unde venea lumina şi unde Crillon, Turenne şi contele Gallifet jucau cu marchizul de Ganay, care dădea cărţile. Acesta, fost deputat al departamentului Saône-et-Loire sub domnia lui Buonaparte[2], începuse să încărunţească la patruzeci şi cinci de ani şi nu arăta prea tânăr pentru un „sublocotenent”.

Fumau toţi, cu tunicile descheiate şi părul răvăşit. Stând în picioare la spatele lui Ganay, cavalerul de Marssilian se aplecă să urmărească jocul, şi umerii săi atletici se mişcau deasupra jucătorilor, prelungindu-şi umbra pe zid. Houdetot dormea mai departe buştean, în fundul încăperii, lângă perete, şi abia de i se mai zărea fundul gros şi picioarele lungi, chircite, din pricina nădragilor de piele. Să mai zici că aşa mătăhală fusese paj al împăratului! El îşi dădea aere că îl ocroteşte pe Théodore, care îi plăcea pentru felul său de a călări pe deşelate caii cei mai nărăvaşi; afară de asta, unul din verii săi, care făcea versuri, îi vorbise de dânsul cu entuziasm. „Cât e ceasul?” întrebă Théodore pe ofiţeraşul de jandarmi. „E cinci dimineaţa”, răspunse Moncorps. Se şi auzea din curte goarna cavaleriei sunând adunarea, deşi era încă aproape întuneric, atât de înnourat atârna cerul din care ploaia ce se pornise în ajun nu mai contenea. Din trei sau patru paturi muschetarii se ridicară pe jumătate, trecându-şi instinctiv mâinile prin părul vâlvoi, căscând somnoroşi, care potrivindu-şi dolmanul, care petrecându-şi platoşa. O sabie căzu jos, zăngănind. Deodată, lumina se mări şi începu să joace: se cocoţase unul pe bancă, lângă contele Gallifet, şi aprinsese lampa de gaz sub

abajurul ei de tinichea. Se auzi alergătură pe coridoare; flăcăi voioşi, înviorați de apa rece cu care îşi frecaseră gâtul şi urechile, simţind încă usturimea briciului pe obraz, dădeau buzna gălăgioşi, se năpusteau să-şi pună uniforma lepădată adineauri, zvârlind prosoapele la capătul mindirelor. Toate semănau deopotrivă a dormitor de liceu sau de cazarmă. Cu deosebirea, doar, că fiecare dintre cavalerişții aceştia era înalt de cel puţin cinci picioare şi şase palmace[3], iar punga o aveau pe măsura lor, doldora. Şi altă deosebire, că pe lângă nişte ţingăi ca Alfred şi Moncorps, se găseau acolo destui, trecuţi de patruzeci de ani, ca marchizul de Ganay şi alţii, veterani ai armatei lui Condé sau ostaşi scăpaţi teferi din războaiele imperiului. Făceau toţi o hărmălaie, în toiul căreia un glas tineresc începu să cânte cât îl ţinea gura *Fermecătoarea Gabriela*...

Cei doi vecini ai lui Théodore se întorceau de afară, vorbind mai departe între dânşii:

— Vărul meu de Choiseul-Beaupré, care e în garda palatului, mi-a repetat-o: la cazarma d'Orsay, Clarke le-a spus alaltăieri, întocmai cum s-a scris în *Journal des Débats*... da, alaltăieri... vă puteţi scoate cizmele diseară, culcându-vă fără grijă... eţetera...

— Deocamdată – vorbi celălalt, un găligan oacheş, cu pipa în gură – ni se umflă picioarele!

Cavalerul de Marssilian întoarse capul.

— L-am auzit de Clarke ieri în anticamera regelui, când o spunea iar... Lasă, nu mai e mult şi scoatem noi cizmele astea... Ştirile sunt bune, şi apoi diseară ambasada Spaniei ia masa la Tuilerii, iar pentru marţi seara e invitat tot corpul diplomatic la o recepţie urmată de bal... poimâine...

Simt oare nevoia să fie îmbărbătaţi, sau ce? gândi Théodore, ridicându-se şi îndreptându-şi spinarea. Micul jandarm, care putea să tot aibă optsprezece ani, dar nu arăta decât de cincisprezece, se minuna privindu-l. La Grenelle erau cantonate laolaltă patru companii de roşiori ai escortei regale, muschetari suri, cavalerie uşoară, jandarmi ai gărzii şi grenadieri călări. Tot venind să-şi vadă camaradul de liceu, Alfred legase prietenie cu muschetarul din acelaşi dormitor, care făcuse haz de felul său de-a încăleca şi apoi îl învăţase cum trebuie să se ţină pe cal. Straşnic călăreţ, Théodore! Şi ce cal avea! Un murg arăbesc, acest Trick al său, căruia părea să-i închine tot ce era inimă în el... Acestui muschetar Alfred n-ar îndrăzni vreodată să-i arate, ca micului Moncorps, caietele sale cu ceea ce scria pe ascuns. Haide, acum trebuie să se întoarcă la compania lui.

De altminteri, din uşă, unul îl chema pe Théodore, ridicând cu vădită intenţie o ploscă şi îmbiindu-l să ia un gât de rachiu înainte de încălecare. Copilandrul Alfred îl pizmuia niţel pe Jules-Marc-Antoine, viconte d'Aubigny, sublocotenent în compania de grenadiri călări a lui

La Rochejaquelein, cu care îi plăcea lui Théodore să galopeze alături până la Versailles şi care trebuie să fi împlinit cel puţin douăzeci şi patru ani, ca şi dânsul. Afară de asta, sublocotenentul de grenadiri călărea un pursânge englezesc, un roib minunat, după care Trick abia se putea ţine, atât de bine dresat era să sară toate hopurile. De cum se ivea grenadirul, Théodore nici nu-l mai băga în seamă pe Alfred.

Marc-Antoine se şi pusese în mare ţinută, cu sabia în şold, cu căciula din blană de urs pe cap, încins cu ledunca de aur de-a curmezişul dolmanului roşu, îngăitănat în fir de aur, purtând un pantalon cenuşiu cu vipuşcă de aur, strâns cam prea bătător la ochi pe coapsele parcă stânjenite de-a nu mai simţi calul sub ele. Intrase în dormitor de câteva clipe şi pesemne că auzise spusele ofiţerului şi ale celorlalţi doi, căci rosti destul de tare şi destul de repezit, păstrând aerul unuia care, ştiindu-se vânjos, n-are a se teme de nimic:

— Vărul dumitale nu şi-a tras cizmele din picioare... Cei din garda palatului au petrecut toată noaptea pe Champs-Elysées... Şi voluntarii domnului de Vioménil, de asemeni... Pe-o ploaie ca asta! Trebuie să-i fi făcut ciuciulete. E drept că domnul de Croy d'Havré a dormit la Tuilerii, iar prinţul de Poix la el acasă, în cartierul Saint-Honoré.

Charles de Ganay, care înşfăcase cărţile de joc şi banii de pe masă, îşi părăsi locul şi, îndreptându-şi pantalonul, înălţă din umeri. Îl mânca limba să-i răspundă: cum de îndrăzneşte să vorbească aşa tinerelul acesta, unul din cei deveniţi francezi abia de ieri-alaltăieri şi al cărui neam purta încă sub Carol al VII-lea[4] numele Stuarţilor? Cum ar putea înţelege el, care slujise sub unul ca Buonaparte, devotamentul acestor tineri, alergând din toată ţara ca să facă zid în jurul Tuileriilor şi al regelui, acestor băieţi care strigau contelui d'Artois, pe când trecea în trăsură prin mijlocul lor, că sunt gata să dea fuga la Grenoble spre a închide calea Uzurpatorului[5]! Ce-l făcea să mârâie împotriva prinţului de Poix? Că nu s-a putut duce să doarmă şi dânsul acasă, în Palatul Vauban, la taică-său, baronul?

Muschetarii coborau scările, sărind câte două trepte deodată. Săbiile zăngăneau în întuneric. Afară sufla vântul. De sus cădea necontenit lapoviţă. Frig şi zloată. Noaptea era pe sfârşite şi, dincolo de ziduri, oraşul încă adormit. În zarva curţii se auzeau caii tropăind în grajduri şi la lumina tremurătoare a torţelor se desluşeau mârţoagele muschetarilor în şiruri cenuşii. Théodore simţea în el căldura rachiului, dar vântul rece al dimineţii îl făcu să se strângă mai tare în manta. Ostaşii, unii cu coifuri, alţii cu căciuli, se despărţeau să ajungă fiecare la plutonul său, într-o forfotă posomorâtă. Lumina părea să întârzie pe acoperişuri înainte de a coborî în groapa asta. Văzuţi aşa, în mantalele lor cu pelerine care le fâlfâiau pe umeri ca nişte aripi, aveau aerul unor mari păsări de pradă înhăţând caii de

zăbală. Ici şi colo, în lumina mohorâtă a zorilor, scăpărau scântei de sub potcoavele cailor, iar cizmele soldaţilor bocăneau prin curtea pietruită.

Deodată, comenzile izbucniră ca nişte pocnete scurte în aerul dimineţii. Exerciţiu într-o duminică! Se vede treaba că-şi pierduseră capul. Până când vor mai ţine-o aşa? Ieri gazetele ziceau că trupele regale reintraseră în Grenoble şi Lyon. Ori e albă, ori e neagră, dar nici să ţii la nesfârşit companiile în stare de alarmă! Ieri paradă, azi exerciţiu. Nu prea erau deprinşi cu frecuşul ăsta cei din escorta regală! Şi, hai să zicem, chiar dacă ar trebui într-adevăr, aşa cum se zvonise, ca escorta să se unească cu armata de la Melun, sub comanda alteţei-sale ducelui de Berry[6] şi a mareşalului Macdonald[7], la ce-ar folosi bălăceala în noroiul de pe Champs-de-Mars într-o duminică la crăpat de zi? Asta n-are să schimbe mare lucru. Când va fi să înfruntăm armata de transfugi care vine dinspre Lyon...

Mai ales dacă Macdonald ar face ca Ney[8]...

*

„Oricum – zise Marc-Antoine, răsucindu-se în şaua pursângelui său, când muschetarii se adunară la sfârşitul exerciţiului – ar fi putut să ne lase în pace măcar de florii!" Îi vorbea lui Théodore, al cărui murg arăbesc, pomenit mai sus, se oprise lângă escadronul de cavalerie uşoară, aşteptându-şi rândul. Exerciţiu în zi de duminică, după ce abia ieri ne trecuse în revistă ducele de Raguza! Şi ce-o mai fi acum povestea asta cu altă paradă! Un cheson de artilerie care ieşea dintr-o groapă, tras de doi cai, parcă sfărâmându-se într-un huet asurzitor de roţi şi de înjurături, despărţi pe grenadiri de muschetari. Se îndreptau toţi, în pâlcuri mici, către tabăra Grenelle, în afară de muschetarii negri, care o luaseră înainte spre cantonamentul lor din fosta mănăstire a călugărilor celestini. Ploaia nu încetase. Caii şi oamenii erau uzi leoarcă, mantalele păreau negre pe şeile roşietice. Cui i-o fi trăsnit prin cap să-i scoată pe-o vreme ca asta...

Ţinându-se atât de ţeapăn pe cal, cu capul vârât în guler, vicontele d'Aubigny, sub căciula lui de blană de urs, deşi tot aşa de înalt ca Théodore, părea scund, iar umerii săi largi ameninţau să străpungă tunica roşie, căreia nu i se vedeau decât mânecile prin deschizătura mantalei. Sufla din greu, ca un bivol, şi privit acum, cu obrazul rotund înstelat de pistrui, vicontele semăna cu Ney. Théodore n-avu timp să-i răspundă. Dădu pinteni calului spre oraş, dar se vede că mutra lui Marc-Antoine îi aduse în minte trădarea mareşalului... Ce însemnau toate acestea?

Nu erau mai mult de două luni de când companiile se aflau încartiruite la cazarma Panthémont, căreia i se zicea tabăra Grenelle, fiindcă se găsea la întretăierea străzii Bourgogne cu strada Grenelle.

Fusese orânduită anume, la început pentru ostaşii gărzii, mai pe urmă pentru detaşamentele care făceau paza Tuileriilor, această tabără de cavalerie prea mică spre a putea adăposti, împreună cu caii lor, patru sute şaizeci de muschetari suri, două sute de grenadiri şi ca la vreo cinci sute de jandarmi. Călăraşii, cantonaţi de câtăva vreme la Versailles, aveau două escadroane la Şcoala militară şi două în tabăra Grenelle. Muschetarii negri erau la fosta mănăstire a capuţinilor. Trupele de escortă se găseau în cazarma d'Orsay, dar ele treceau de trei mii de oameni. E adevărat că o bună parte din cavalerişti aceştia nu încălecaseră încă, iar foarte mulţi dintre dânşii şedeau prin împrejurimile Parisului şi numai de câteva zile poposiseră în tabără. Din escorta regală, care era de fapt un corp de ofiţeri, cine voia se întorcea seara să doarmă acasă. Théodore, de pildă, îl ducea pe Trick în Noua-Atenă, la dumnealui tată-său. Se găsea acolo un grăjduleţ chiar în preajma locuinţei lor, pe lângă bucătării, unde putea fi adăpostită mârţoaga căreia îi purta de grijă portarul curţii, un fost cuirasier care luase parte la bătălia de la Eylau[9]. El însuşi, Théodore, dormea acasă, când nu se nimerea să doarmă în altă parte.

Sub cuvânt că vrea să-l ferchezuiască pe Trick în vederea parăzii din acea după-amiază, când maiestatea-sa urma să treacă în revistă companiile albe şi roşii pe Champs-de-Mars, Théodore ceru căpitanului-locotenent de Lauriston să-l învoiască barem până la ora două. Parada a fost anunţată printr-o ştafetă a mareşalului de Marmont, când companiile începuseră să se împrăştie, după ce muschetarii negri plecaseră. Erau ceasurile nouă, cei rămaşi mai tropăiau pe câmpul de instrucţie şi nimeni nu ştia cum dracu să adune iar cea mai mare parte a companiilor împrăştiate. A lui Théodore avusese ghinion: era consemnată. Şi el voia să se ducă să-şi ia rămas bun de la tată-său, pentru că într-un fel sau altul tot trebuiau să părăsească Parisul. Poate că nu chiar în seara asta, după exerciţiile de azi-dimineaţă pe câmpul de la Grenelle şi după inspecţia regală care va urma: doar n-or să omoare caii punându-i să gonească noaptea, nu? Şi-apoi, ce rost aveau toate acestea?

Căpitanul-locotenent Law de Lauriston, comandantul companiei de muschetari suri, un om de vârsta locotenentului de Ganay, nu era coborâtor din nişte străbuni care au fost englezi pe vremea lui Carol al VII-lea, ci încă sub Ludovic al XV-lea, căci era nepotul bancherului Law; născut în colonii, se întorsese în Franţa ca să intre în armata revoluţiei, în toiul teroarei... El, care dusese la Londra propunerile de pace ale lui Napoleon, iar lui Kutuzov[10] declaraţia de război a acestuia, el, căruia i se datoreşte victoria de la Wagram[11]... lui Théodore îi treceau toate astea prin minte, privindu-l, acolo, lângă bariera Grenelle, printre copacii sădiţi în ordine de-a lungul Zidului fermierilor generali[12].

Lauriston se uita cu drag la muschetari... O mândreţe de bărbat, o adevărată namilă, cu ochii mari şi părul roşcat, părând să fie turnat pe calul său, comandantul era unul dintre puţinii oameni ai companiei care nu se trăgeau din neam nobil. „Fie – zise el – dar să te întorci, locotenente, la ţanc, peste două ceasuri...”

Ce s-o fi petrecând oare în mintea acestui soldat de la ’93, acestui fiu al unei familii scăpătate, care respirase mirosul îmbătător al prafului de puşcă napoleonian, care dăduse chiar unuia dintre copiii săi numele tiranului şi care comanda astăzi muschetarii suri, tocmai escorta lui Ludovic cel Dorit[13]? Théodore văzu deodată că în spatele comandantului era chiar copacul pe care i-l arătase într-o zi d’Aubigny: aici căzuse generalul de Lahorie[14] în 1812. Făcu un salut cu sabia, îşi întoarse calul şi porni spre oraş. Să prânzească. Dimineaţa asta îl flămânzise. Ploaia mai stătuse, dar peste tot te bălăceai în noroaie.

*

Ce mai lună martie! Ploile năprasnice desfundaseră câmpiile şi drumurile, iar neaşteptatele apariţii ale soarelui printre uriaşele bulendre negre atârnate pe cer nu izbuteau să usuce câmpul de instrucţie de la Grenelle. Exerciţiile cavaleriei pe pământul glodos istoviseră caii. Afară de asta, cei mai mulţi dintre ofiţerii escortei regelui n-aveau nicio pregătire ostăşească, foarte mulţi nu erau decât de două-trei luni în armată. La statul-major dădeai peste mulţi foşti camarazi de arme ai prinţilor şi chiar de ofiţeri ai lui Buonaparte, ca Law de Lauriston, sau ca marchizul de La Grange, care comanda muschetarii negri, sau ca Berthier, prinţ de Wagram, căpitan al gărzii personale, iar la compania lui Gramont îl găseai pe generalul de Reiset, care fugise de acasă pe când n-avea decât optsprezece ani, ca să ajungă pe front la armata lui Kléber[15]. Şi era ciudat să vezi nişte unchieşi, oricum i-ai lua, ca marchizul de Ganay, din care făcuseră doar un sublocotenent, nişte repatriaţi de pe vremea Consulatului, care se alăturaseră lui Buonaparte după 18 Brumar[16] şi pe care restauraţia[17] îi ţinea buni în grad, apoi colonei şi chiar generali, care în escorta regelui n-aveau decât o tresă sau două la pantalon... Grămada cea mare însă o alcătuiau grenadirii, muschetarii, jandarmii şi guarzii, cu brevetele lor de ofiţeri cumpărate, toţi mezinii de neam bun, al căror singur merit era că nu slujiseră niciodată Uzurpatorului. Iar cei care nu mai încălecaseră vor căpăta poate o puşcă, dacă vor trebui să intre în foc: straşnici infanterişti, fără o zi măcar de instrucţie.

Trebuia să bată pasul pe loc, aşteptând până se va scurge valul celor aproape trei mii de călăreţi.

Poimâine e întâia zi de primăvară. Théodore mângâie spinarea

lui Trick, frumosul său cal sur. Îi plăcea că muschetarii nu se deosebeau între dânşii după vreun marafet al uniformei, toţi fiind îmbrăcaţi la fel, în roşu, ci după culoarea cailor, suri sau negri, cu toate că i-a fost greu în iarna asta să-şi găsească un cal care să fie sur şi totodată potrivit pentru cavalerie. Bineînţeles, ţinuse să aibă un anglo-normand şi tocmai aici era chichionul: unde să afle aşa cal, chiar cu ajutorul unchiului său de la Versailles? A trebuit să-l caute în Calvados, unde i se propuneau gloabe care n-ar fi putut îndura ostenelile unui cal de oaste. Ar fi vrut un adevărat trăpaş, care să ducă la greu şi să nu-i fie teamă să ia a doua zi de la capăt isprăvile-i din ajun. Avusese noroc să dea peste această corcitură, în acelaşi timp vânjoasă şi fercheşă, coborând din Godolphin Arabian, unul din cei mai buni armăsari orientali cu păr negru din câţi trecuseră prin Normandia şi de la care Trick moştenise corpul zvelt, parcă cioplit cu barda, fără pic de grăsime, cu muşchiulatura puternică. Se spune, ce-i drept, că aceşti cai mauri n-au pasul sigur, dar Trick părea să facă zicătoarea de minciună. Théodore nu mai putea după Trick al său şi toată compania i-l pizmuia. Deocamdată, Trick era îmbrobonit de sudoare şi ud de ploaie. „Haide, mişcă din picior, de-aici până în cartierul Lorette nu e cine ştie ce pentru un viteaz ca tine, şi apoi te vei odihni! Baptiste te aşteaptă întotdeauna cu un mertic de ovăz şi, afară de asta, se pricepe la ţesălat, iar ţie îţi place să te perie, nu?” Trick îşi lungea gâtul fără să răspundă. Théodore vedea înaintea lui Parisul cu acoperişurile lucioase de ardezie. Foburgul, şi în stânga, strălucind nou-nouţă, cupola de aur a Palatului Invalizilor. Hărţuielile din dimineaţa asta l-au înviorat, odihnindu-l după încă o noapte petrecută fără să se dezbrace, pe mindirul cazărmii. Calul îi plăcea, exerciţiile de călărie îl încântau. Dar toate erau acum ca şi cerul, nici clipele însorite nu goneau norii; o atmosferă apăsătoare învăluia de vreo zece zile viaţa lor. Barem dacă li s-ar spune limpede cum stau lucrurile... La început, zvonurile care bântuiau prin tabără păreau născociri, cu toate că le regăseai şi în oraş cam pretutindeni. Prin cafenele, ofiţerii de gardă, călăraşii, muschetarii auzeau tot mai des vorbe de ocară şi duelurile se înmulţeau: d’aia eşti soldat, ca să te baţi.

Până în vara lui 1814, pe când aliaţii îşi ţineau trupele la Paris, nu era zi fără dueluri cu străinii. Foştii ofiţeri, ai lui Buonaparte mai ales, îţi crestau cu sabia pe câte un tânăr german sau rus, vorba ceea: asta ai căutat, asta ai găsit. De când însă francezii au rămas între dânşii, tot felul de juni săreau la bătaie, iar seara, pun’te pe băut cu învingătorul, la cafeneaua *Royal* din strada Rohan. Balivernele umblau din gură în gură şi care de care mai gogonată! Auzeai: „Zici că Corsicanul[18] a debarcat la Antibes cu o mie de ticăloşi? Ei şi? O aventură, nimic mai mult!” Dar în ochi scânteia zeflemeaua. Parisul, mai e vorbă! era regalist. Théodore însă nu putea să nu vadă că, la

trecerea lui, oamenii îşi făceau semn cu cotul şi şuşoteau între dânşii. Îşi amintea de fata care îi spusese într-o seară, pe când era cherchelit: „Păcat că eşti din escortă!” În jurul Tuileriilor era o forfotă tulbure. Apoi au ridicat voluntarii, au rechemat pe militarii aflaţi în permisie... Din ziua de 9 se aflau în stare de alarmă. Şi Théodore, care în ianuarie se bucurase ca un copil când croitorul îi adusese tunica roşie, pantalonii albi şi cei cenuşii, nădragii strâmţi de caşmir, mantaua brodată cu stacojiu... Se juca, încercând coiful de argint şi aur, cu ţuguiul aurit şi moţul din păr de cal, îşi trecea degetele prin căptuşeala de catifea a cureluşei de sub bărbie. Mângâia pomponul alb cu corola lui de pene negre încreţite. Muschetarii erau mândri, mai ales, de coama neagră care flutura pe coiful lor... Echipamentul acesta costa o avere şi, cu toate că Théodore moştenise de la mama-sa, în afară de ochii orientali, şi o rentă de zece mii de livre, tată-său e cel care plătise toate astea şi pe deasupra miile de mărunţişuri ale trusoului, şaua după moda franţuzească şi cioltarul roşu al calului. Théodore se bucura mai ales, cum zicea şi papá, de harnaşamentul calului, de leduncă, de sabie, de puşcă... *Quo ruit et lethum*[19]... Unde dă el năvală e şi moartea... minunata legendă înscrisă pe stindardul muschetarilor suri şi pe care o aflai pe coiful lor împodobit cu o granată de aur sub pomponul alb. Théodore îşi repeta deviza... *Quo ruit et lethum*... ca şi cum ar fi fost a lui, a propriului său destin, simţind ca întotdeauna acel vârtej al galopului, de parcă ar fi gonit spre moarte... Nu vedea în această joacă dezmăţată decât un prilej ca să mai uite gândurile care îl frământau de când se făcuse, dintr-o scrânteală, muschetar al regelui.

Bineînţeles, asta îl despărţise oarecum de prietenii săi cu idei democratice. Sau cu idei şi mai prăpăstioase. Ca Robert, de pildă. Ca Horace. Se gândi la acest camarad al tinereţii sale cu amărăciune. N-are să-l mai vadă înainte de a pleca. Între ei nu va mai fi nicio explicaţie. Louise nu va mai încerca să-l împace pe muschetar cu soţul ei. Blânda Louise, pe care o chema ca şi pe mama lui Théodore, moartă când el avea zece ani... Nici ofiţerii din celelalte corpuri nu prea iubeau escorta regală, după cum s-a văzut săptămâna trecută la cazarma Babylone, când cu vizita ducelui de Berry. Primirea a fost mai degrabă rece. Alteţa-sa regală, un rotofei scurt şi îndesat, cu o mutră de bădăran şi vorba repezită, era înconjurat de muschetari. Théodore făcea şi el parte din escortă şi i-a fost dat să audă un murmur la trecerea alaiului. La urma urmei, îi puteai înţelege: erau atâţia scoşi din armată din motive de economie şi atâţia alţii care se întrebau dacă într-o zi sau alta nu vor fi înlocuiţi cu o grămadă de ţincăi făcuţi ofiţeri, deşi abia ieşiţi de pe băncile şcolii, nişte adevărate domnişoare, cum e acest Alfred, copii care n-au văzut nici Austerlitz[20], nici Berezina[21], şi asta numai fiindcă stăpânirea avea încredere în familiile lor, în devotamentul lor faţă de dinastie... şi

fiindcă familiile acestea plăteau! Fiecare ofiţer echipându-se pe punga lui, escorta nu-l costa prea scump pe rege. Ofiţerii primeau o soldă de opt sute de franci, dar erau ţinuţi să facă dovada că mai aveau o pensie de şase sute de la ai lor.

Cazărmile se goliseră. Îi trimiteau pe toţi la Melun. Venise acum şi rândul lor? Fie ce-o fi, la Melun sau aiurea... *Quo ruit*... Lui Théodore asta nu-i ţinea nici de cald, nici de rece. Încercase să-şi mute gândul la altceva, să uite. Nimic nu te ajută mai bine să uiţi ca exerciţiile fizice. Avea doar calul... Pe cal nu mai eşti acelaşi om, te simţi mai singur şi totodată mai puţin singur, gândul o ia razna şi cel mai neînsemnat zbucium al tău îl înfioară pe celălalt, animalul de sub tine. A, dacă ar fi între femeie şi bărbatul care o ţine în braţe o asemenea legătură sufletească! Te simţi covârşit şi rămâi totuşi stăpânul. Toată ziua în goana calului şi în chingile disciplinei ostăşeşti, fără să mai fii stăpân pe timpul tău, lui Théodore nici nu-i trebuia altceva ca să se întoarcă seara acasă rupt de oboseală şi să doarmă. Să nu mai cugete la viaţa lui trecută şi nici măcar la ziua de ieri. Nici la visurile lui spulberate. Să fie doar un soldat. Niciodată nu fusese altceva decât un soldat care greşise drumul. Robert Dieudonné avea dreptate când i-o spunea odinioară. Să-l fi ascultat de-atunci! Un soldat, adică unul care umblă cu ceata prin cafenele. Care cântă şi rage. Care se ia la harţă cu toţi şi aleargă după fete.

O spărtură în grămada muschetarilor îi îngădui să dea pinteni calului, pornind în trap mărunt. Printre valurile sure ale cailor cu călăreţii lor în tunici roşii, Théodore ajunse la intrarea în Foburg, de-a lungul Palatului Invalizilor, unde trupele făceau haltă, plutoanele din capul coloanei intrând în tabără unul după altul. În strada Bourgogne o luă înaintea camarazilor săi, care se întorceau în cantonamentele lor şi drumul se goli deodată în faţa lui, liber. Îl lăsă pe Trick să meargă la pas.

Da, toate balivernele astea... gustul de scliviseală, oastea ciudată în care coloneii aveau grad de locotenent, amestecul de caste, înstrăinarea... toate acestea erau lucruri care cel puţin îl înveseleau în acest început de martie. Până şi vrăjmăşia oamenilor, uitătura trecătorilor, măscările zvârlite sub potcoava calului său, toate veneau parcă să pună un soi de piper în zeama sălcie a vieţii sale. De altminteri, atât înaintea foştilor ostaşi ai imperiului, a măruntului norod republican, cât şi înaintea acestui Paris, regalist dacă îl luai cu hurta, Théodore încerca un fel de beţie tainică de a nu gândi ca nimeni, de a nu fi nici ceea ce îl arăta uniforma, nici ceea ce ar fi însemnat tăgada ei. Da, urmând îndemnurile lui Marc-Antoine, intrase în corpul muschetarilor suri, el care nu voise să asculte de sfaturile lui Robert, şi azi avea veşminte strălucite, pantalonii îi veneau bine, purta de minune coiful, pelerina şi sabia. Nimic nu-l deosebea de un

Clermont-Tonnere sau de un Crillon[22], era mai arătos decât contele d'Houdetot, fostul paj împărătesc pe care-l puteai lua drept un ţăran, sau chiar decât ducele de Berry, cu capul vârât între umeri... Cine şi-ar mai fi amintit că se trage de jos, de vreme ce era înalt de şase picioare şi şase palmace spre a fi muschetar şi avea atâtea zorzoane şi fireturi pe la toate încheieturile hainelor!

Zări deodată, înaintea lui, pe cerul plumburiu, ceva mai la dreapta, deasupra caselor, un curcubeu care se împlânta în oraş, atingând pesemne pământul nu departe de Sena, poate că în cartierul straniu înghesuit în jurul Caruzelului. Îi trecu deodată prin minte: „Ce prost gust!" Şi rânji. E ştiut, de altfel, că în pictură culorile prea vii nu plac... Trecuseră luni de când nu mai văzuse o expoziţie, de când nu mai intrase într-un atelier de pictură... de când nu mai pusese piciorul în Galeria Luvrului, pe care-l încăleca acum curcubeul... Cu toate că se ducea în fiecare zi la Tuilerii. Locul său era însă în curtea palatului unde se lăsa curcubeul, cu caii şi cu băieţii fără minte, îmbrăcaţi în stacojiu şi acoperiţi de fireturi.

Poftim, chiar azi se închide Salonul de pictură al anului 1814, acolo, în spatele bisericii Saint-Germain-l'Auxerrois... Astă seară sau mâine vor fi date jos pânzele.

O pală de vânt făcu să trosnească jaluzelele ferestrelor. Cerul se întunecă iar dintr-o dată. Trick ieşi pe chei şi apucă peste Podul Ludovic al XVI-lea. Piaţa, de cealaltă parte a fluviului galben, nu era pustie, în ciuda vremii urâte. Trupe aşezate către Champs-Elysées, cu puştile făcute piramidă, atrăgeau cete de gură-cască duminicali. Înspre palat, trupe de vânători în uniforme verzi şi roşii. O mulţime posomorâtă şi neliniştită intra în grădina Tuileriilor... Călăreţul se opri o clipă pe pod şi îşi plimbă privirea de la caii de piatră ai lui Coustou[23] la cei ai lui Coysevox[24]. O diligenţă care tocmai trecea şi strigătele vizitiului îl siliră să se dea la o parte.

Băietanul acesta Théodore, cu umerii cam lăsaţi în jos, cu chipul prelung, dar capul mic, se purta cu un colier de barbă abia mijindă, prelungită până la tuleiele obrajilor şi cu o mustaţă mai bălaie decât chica bătând în roşcat. Ochii săi foarte mari în arcuitura sprâncenelor, cu o trăsătură neobişnuit de dreaptă, şi genele neaşteptat de feminine, atât de lungi când închidea pleoapele, îi dădeau un aer năprasnic şi blând totodată. Altminteri angloman, cum erau toţi în generaţia lui, din spirit de opoziţie faţă de imperiu, fuma pipă, purta ţesături aduse din Anglia şi făcea box englezesc cu hamalii şi rândaşii. Deşi nu avea sânge englezesc în vine de la maică-sa, ca Horace, camaradul celor dintâi paşi de călărie şi fiul bătrânului maestru, căruia îi datora poate înţelegerea pentru frumuseţea calului, Théodore era un adevărat *dandy* şi numai Dumnezeu ştie ce visuri îndelung legănate la Rouen, în dosul ferestrelor din strada l'Avalassé, moştenise de la mamă-sa, care

nu se împăcase niciodată cu Parisul, unde a murit în primele zile ale veacului, puţin timp după ce familia se stabilise aici. Un adevărat *dandy* şi deocamdată acest dandism al său era absorbit cu totul de patima călăriei. Poate că meridionalul mărunţel, care se ţinea drept ca să nu pară nici măcar cu o şchioapă mai scund, arătând ca un jocheu, prinsese această patimă nu atât de la tatăl lui Horace, cât de la unchiu-său, Carruel de Saint-Martin, fratele maică-si, care avea casă frumoasă la Versailles şi prin stăruinţa căruia Théodore izbutise să pătrundă la grajdurile castelului. Unchiul îşi înţelegea bine nepotul. Erau amândoi croiţi parcă la fel, legănându-se în aceleaşi visuri aristocratice, cu toate că unchiul Carruel nu fusese decât un negustor care luase în arendă birul pe sare. De la acest unchi să-i fi venit apucăturile care dădeau impresia că-l crescuse vreun prinţ printre scutieri şi maiştri de călărie? Şi pe cât de dibaci era în meşteşugul boxului, tot atât de iute se dovedea la trântă sau în mânuirea săbiei şi a paloşului. Nu era totuşi decât un elev al liceului imperial, crescut în zăpăceala, murdăria şi duhoarea de urină din strada Saint-Jacques, multă vreme intern al unei şcoli din strada Babylone, unde îl băgase tată-său, care trebuie să fi tras câştiguri de pe urma bunurilor naţionale. Un elev, însă, care îşi petrecea vacanţele în Normandia, la unchiu-său, regicidul...

Pe când străbătea Piaţa Ludovic al XV-lea, împingându-şi calul prin mulţimea trecătorilor – ho, ho! făcea câte unul, mai uită-te că dai peste oameni! – Théodore îşi zicea că exerciţiul din dimineaţa asta de duminică venea să întărească zvonurile. Îi vor mâna oare într-adevăr spre tabăra de la Melun? Dar cum să mai stai la îndoială, când Buonaparte înainta de-a lungul Franţei cu nu se ştie câţi oameni... Mia de soldaţi de care se pomenise în primele zile nici vorbă că făcuse pui. Duşmanul neamului omenesc, cum îi ziceau camarazii lui Théodore, strângea în drumul său oştile regale, trecute de partea lui cu arme, cai şi căruţe... La început, se stârnise zarvă că vin regimentele din Nord şi din departamentul Aisne. Groaza cuprinse Parisul când se auzi că Drouet d'Erlon, Lefebvre-Desnouettes şi cei doi Lallemand[25] au pornit spre Capitală. Complotul nu izbuti, jandarmii punând mâna pe cei doi fraţi Lallemand în comuna La Ferté-Milon. Da, trădarea acestor generali era cum nu se poate mai limpede. Se ridicau trupe pretutindeni pentru tabăra de la Melun a ducelui de Berry, în vreme ce tatăl său, alteţa-sa fratele regelui, alerga să-l înfrunte pe celălalt. Când vestea trădării lui Ney, ajunsă la Paris din ziua de 17, dar încă nesigură, se răspândise în ajun, nu trecuseră decât două zile de la şedinţa celor două Camere adunate laolaltă, şedinţă la care Ludovic al XVIII-lea se dusese înconjurat de escorta sa, în mijlocul strigătelor de: *Trăiască regele! Luptăm până la moarte!* În ziua aceea însă prinţul de Moscova[26] mai trecea în ochii tuturor drept omul care îl va aresta pe

Căpcăun[27] la Lyon. Cu toate că fusese unul de-ai lui Napoleon. La Luvru posturile de pază erau dublate. Garda naţională înlocuise pe şviţerienii trimişi în grabă la Melun. De ce oare numele lui Ney uluise pe toţi mai mult decât toate întâmplările din urmă? Oraşul era ca năucit. Curtea, pare-se, la fel, dar cu întârziere, căci regelui i-au ascuns ştirea o zi întreagă. Aproape de necrezut. De ce îl socotiseră pe mareşal ca pe cel mai hotărât susţinător al monarhiei? Un om de-al lui Napoleon. Ei bine, dar marchizul de la Grange sau Law de Lauriston ce erau? Şi ce era chiar ministrul de război? Cel nou, bineînţeles, căci Ludovic al XVIII-lea îl scosese din slujbă la începutul lui martie pe cel dinainte, Soult, duce de Dalmaţia, bănuit oarecum că rămăsese credincios fostului său stăpân şi că se vârâse în rebeliunea din departamentul Aisne. Pusese în locul său pe Clarke, duce de Feltre, o altă creatură a lui Buonaparte, acela care făgăduise ofiţerilor gărzii încă în ziua de 17 că-şi vor putea scoate cizmele din picioare! În 17, când nu se putea să nu ştie de trădarea lui Ney, după ce vorbise cu baronul Clouet, care venea de la Lyon.

Şi totuşi... Ney trădase. Căpcăunul ajunsese în seara aceea la Auxerre. Încălţat sau nu. Ney trădase. Ca Drouet d'Erlon, ca fraţii Lallemand... Toţi aceştia, de altminteri, nu făcuseră împreună războiul din Spania? Cavalerişti... Când zicea cavalerişti, Théodore înţelegea oameni ca dânsul. Îl văzuse adeseori pe generalul Lefebvre-Desnouettes întorcându-se călare la palatul său din strada Victoriei, la doi paşi de casa în care locuia Théodore. Avea un cal arăbesc...

Trădare? Când oare trădase Ney: ieri sau anul trecut? Se încurcaseră lucrurile: cel privit ca un erou în ajun era arătat ca un trădător a doua zi. Şi oare cei care treceau dintr-o tabără într-alta erau cu adevărat trădători? Se prea poate ca anul trecut să-i fi mânat voinţa poporului, acea sete de pace, oboseala celor cărora li se urâse cu războiul... Un Ney să fi ales oare acum războiul? Era el oare altfel decât toţi cei care rânjeau la trecerea companiilor în tunici roşii, altfel decât foştii ostaşi ai lui Napoleon, care se băteau în duel pentru o vorbă în doi peri auzită la *Frascati*, altfel decât mulţi burghezi care citeau *Le nain jaune*[28]? Nu se poate ca toţi aceştia să fie trădători. De la ce grad în sus începea trădarea? Soldaţii cu pieptul acoperit de medalii, invalizii de care te izbeai pretutindeni, oamenii aceştia care luaseră oraşe cu asalt şi cuceriseră Europa, la baionetă, umblând azi în uniformele lor ferfeniţă, arătându-şi sărăcia lucie, să fie oare toţi nişte trădători? Trecând de-a lungul străzii Rivoli, Théodore vedea dintre aceştia, prin gardul de fier, pe terasa fostei mănăstiri a călugărilor foiantini, şi din ceata lor se desprindeau deodată unii dând din mâini. Despre ce vorbeau? Tot despre mareşalul Ney?

Théodore îşi aducea aminte de o istorie ce i se povestise: pe când împăratul se mai afla în Rusia, şi la Paris se descoperise acea

nemaipomenită aventură, conspiraţia generalilor Malet şi Lahorie, unii jurau că generalii conspiratori erau în legătură cu Marea Armată[29]. Nu lipseau din complot republicani, dintre aceia care îl urmaseră pe Napoleon, îmboldiţi de un fel de credinţă ostăşească, şi care vedeau în izbânda vulturilor imperiali nu atât setea de glorie a unui om, cât mai ales prilejul de a duce până departe ideile revoluţionare... Totuşi, dacă Malet ar fi reuşit, erau oare aceştia gata să răstoarne regimul imperial? Se spunea că un mareşal, acolo, lângă Moscova, în tabăra înzăpezită, era înţeles cu generalii conspiratori şi nu aştepta decât un semn ca să-l înhaţe pe Corsican. O fi fost Ney... Aşa se zicea pe-atunci, că Ney era acela. A fost însă vorba de o conspiraţie republicană... Lahorie era totuşi un monarhist? Cine avea dreptate? Era oare mai bine să faci asta undeva prin Rusia, decât aici, la porţile Parisului, cum avea să facă Marmont doi ani mai târziu[30]? Sau să porneşti din târgul La Fère ca fraţii Lallemand? Şi Marmont comanda astăzi escorta regelui, Lefebvre-Desnouettes fugise, iar fraţii Lallemand erau la închisoare. Ce voiau toţi oamenii aceştia? Republica... Teroarea, sau ce? Robespierre... Théodore avea doi-trei ani pe vremea iacobinilor: ce alta ştia despre ei decât ceea ce i se povestise mereu? Tată-său îl crescuse împuindu-i capul cu ideile lui de regalist prevăzător, care aştepta să treacă furtuna. E drept că mai era unchiul Siméon, regicidul... Dar pe acesta Théodore nu-l auzise vorbind decât de împăcare între francezi. Lui nu i s-a cerut părerea când l-au băgat pe nepotu-său la muschetari. Echipamentul, zestrea muschetarului, nu i s-au părut prea scumpe acestui părinte, al cărui fiu îşi pierdea vremea cu fleacuri. Îi plăcea mai degrabă să-şi vadă falnicul flăcău făcând pe grozavul în escorta regelui. Apoi, un fiu muschetar, asta era ca şi cum ar fi tras cu buretele peste toţi anii în care învârtise tot soiul de afaceri ca să poată trăi. Mai cu seamă că atunci când Théodore intrase la muschetari toate păreau la locul lor, aşezate pentru totdeauna... Dar Lyonul în mâinile lui Buonaparte? Pe câmpul de instrucţie de la Grenelle Marc-Antoine găsise răgazul să-şi împingă calul în rând cu Trick şi-i suflase prietenului său că oraşul Sens, da, chiar Sens, căzuse fără rezistenţă... Nu mai era nici umbra vreunui regiment între Aventurier[31] şi Paris, nici umbră, şi el înainta spre Fontainebleau...

Şi adineauri, pe când vorbea cu căpitanul-locotenent de Lauriston, Théodore recunoscuse copacul la piciorul căruia fusese împuşcat Lahorie... Lahorie era oare un trădător? În ochii lui Law de Lauriston? Atunci... Dar acum?

Când te gândeşti că la Şcoala militară tânărul Buonaparte şi Jacques Law de Lauriston trebuie să fi fost prieteni la toartă, aşa, ca ţâncii de adineauri, lângă patul său din tabără, ca Moncorps şi micul viconte de Vigny... Căpitanul-locotenent nu-şi trădase şi el tinereţea?

Trupele consemnate, ordinul ca toţi să se afle în tabăra Grenelle

la ora două, defilarea pe strada Champs-de-Mars, toate astea poate că erau numai de ochii lumii, iar adunarea să fi fost poruncită în vederea apropiatei plecări. Căci, dacă regele ţinea să-i treacă în revistă, de ce n-o făcuse azi-dimineaţă? Şi ce rost aveau trupele aşezate pe Champs-Elysées, garda naţională îngrămădită la Tuilerii? Oricum ar fi, portarul casei din strada Martirilor îl va ferchezui pe Trick al său. Să fie calul ţesălat, asta mai presus de toate, c-o fi sau n-o fi paradă. Nu se vor apuca acum, orişicât, să pornească la un marş de noapte nişte cai abia ieşiţi dintr-un exerciţiu pe teren desfundat, nu? La urma urmei, se exagerează: poate că Lyonul căzuse, dar Sens? E o bună bucată de drum de la Lyon la Sens, pentru telegraf mai merge, cu semnalele lui veştile pot străbate repede distanţele, dar nişte pifani! Théodore rostea în gând *pifani*, cu oleacă de dispreţ. Îl strânse mai tare pe Trick între pulpe şi-i dădu pinteni, cotind în trap mărunt spre strada Prinţul moştenitor. Nici una nici două, îi auzi vorbind de Fontainebleau. Prăpăstioşii!

Puteai ajunge pe zece căi deosebite în strada Martirilor. Fără să se gândească, Théodore o luase pe-aici, în loc să apuce pe bulevardele care porneau din Piaţa Ludovic al XV-lea, doar fiindcă prin locurile acestea trăiau pentru dânsul atâtea şi atâtea amintiri.

De la Lyon la Paris e cale lungă, peste o sută de leghe de drum călare; asta îţi ia pe puţin şase zile când mergi cu acelaşi cal, darmite să schimbi caii la staţiile de poştă! Diligenţa face trei zile şi două nopţi. Darmite pedestrimea... Chiar pentru cavalerie, marşul unei armate nu e o plimbare. Erau la Lyon acum două zile; dacă au ajuns la Mâcon, înseamnă că au mers binişor. Oricum, straniu lucru: iată-l echipat de instrucţie, în veston, cu coif şi platoşă, cu mantaua leoarcă şi muscheta prinsă de-a curmezişul, simţind-o în şold prin pantalonul de piele ca pe o fiinţă prezentă... El, un ofiţer al maiestăţii-sale Ludovic al XVIII-lea, întorcându-se prin strada Neuve-Saint-Roch, să stea să socotească de câtă vreme ar avea nevoie Uzurpatorul ca să ajungă la Paris, la Tuilerii, în palatul acesta în care regele se va întoarce îndată după ce-şi va trece trupele în revistă... Presupunând că Buonaparte soseşte la porţile Capitalei, pe cine te-ai putea bizui? Era escorta regelui, adică cinci mii de ofiţeri fără soldaţi, şi nu toţi călări, iar ca pedestraşi, sotniile de şviţerieni şi garda palatului – câţi oameni cu toţii? Nici patru sute luaţi laolaltă. Şi încă mai trebuia să scoţi din socoteală pe şviţerienii trimişi la Melun. Cât despre regimentele din Paris, muschetarii suri erau tocmai cei care nu-ţi puteau face vreo iluzie: nimic mai puţin sigur decât strânsura asta înţolită în vechile uniforme ale imperiului, ai cărei ofiţeri urau escorta regelui şi ai cărei soldaţi, în cea mai mare parte, bătuseră toate drumurile Europei sub steagul tricolor[32]. Se puteau ridica oare în Paris alte trupe cât ai bate din palme? E adevărat că mai erau studenţii Şcolii de Drept, care

strigau *trăiască regele!* pe Champs-Elysées sub copacii din faţa colonadei. De zece zile, de când se tot pregătea un corp de voluntari regali, n-au prea reuşit să strângă şi alţii, cu toate că registrele de înscriere din sălile de aşteptare de la Tuilerii se acoperiseră de semnături. Théodore văzuse asta cu ochii lui. Se vorbea însă că la Versailles, unde trebuiau să se adune voluntarii, Moş Teacă ăsta de Vioménil îşi irosea bătrâneţele tot aşteptându-i. Cât despre manifestaţiile *spontane* de credinţă faţă de rege pe străzile Parisului, ale acestui Paris atât de evident regalist, ele erau făcute de câteva cete de zurbagii pe străzile goale, oamenii privind ascunşi de după obloanele ferestrelor... În ce zi a fost asta, marţi? Théodore văzuse în grădina de la Palais Royal una din cetele acestea, care trecea urlând, răsturnând scaunele, în timp ce fetele de trotuar fugeau speriate, căutându-şi adăpost în galerii, sub ochii unui norod întreg, îngrămădit acolo, fără să sufle o vorbă, cu acea privire încruntată pe care muschetarul o simţise adeseori pironită asupră-i. Asta fusese marţi; azi e duminică. Şi ieri, sâmbătă, chiar la Tuilerii, în partea dinspre fosta mănăstire a foiantinilor, la strigătele de *trăiască regele!* se găsise cineva, un bărbat tânăr, îmbrăcat într-o redingotă lungă, să răspundă *trăiască împăratul!*

Ce-i drept, i s-a făcut îndată de petrecanie, sărind la el şi femeile cu umbrelele lor. Ploua ieri ca acum. Nu arăta frumos, după asta, flăcăul de vârsta lui Théodore, sau poate ceva mai mare, întins pe prundişul grădinii, cu hainele sfâşiate şi gura însângerată, cu ochiul... oh! Théodore nu voia să se mai gândească la ochiul acela! Trebuia ridicat leşul până să sosească patrula gărzii, pe care s-au dus s-o caute la postul de la Pont-Tournant. Vlăjganul ăsta de Houdetot, sublocotenentul, chemă cu ton poruncitor pe un militar în treacăt pe acolo şi recunoscu în el pe tânărul cavalerist care dormea în aceeaşi cameră cu dânsul la cazarmă. „Muschetarule, eu îl apuc de braţe, ia-l tu de picioare...” Şi trage greu un mort tânăr, nici n-ai crede...

În ce magazie de vechituri l-or fi dus să putrezească în linişte pe omul acela, un om ca şi dânsul, care ar fi putut ca şi dânsul... care îşi simţise bătând inima pesemne în acelaşi timp când şi Théodore şi-o simţise pe a lui... cine ştie, în cartierul acesta, fetele pe care le cunoscuse, poate aceleaşi... Se apropia acum de locurile în care îşi petrecuse anii mai tineri şi aducerile-aminte îl năpădiră.

Théodore gândi pe neaşteptate: Ce mi-a venit să mă vâr în ciorba asta? Ce naiba căutam? Cine dracu m-a pus să-l ascult pe Marc-Antoine? Nu era meseria mea. Desigur, începusem să mă îndoiesc de mine, dar oricum! Bineînţeles, tată-său i-a dat ghes. El, Théodore, o luase în joacă: croitorul, armurierul, caii, călcătura sa falnică... Acum gata, se înnămolise în băltoaca asta: ce-i păsa lui de Burboni? Să se fi făcut soldat din 1810. Atunci da, când era vorba să te duci să lupţi.

Era marea epocă, victoriile. Prietenul său Robert Dieudonné ţinea să-l convingă să intre la cercetaşii călări. Théodore nici nu voia să audă. Războiul îl scârbea. Să se bată, în numele cui? Al patriei, dar ea era aici, iar nu în Austria sau în Rusia. Cât despre împărat, se deprinsese să vadă în el un republican, aşa cum îl privea tată-său, iar republica... Dieudonné era republican. Din tată-n fiu. Tot neamul lor. Astea-s vorbe, vorbe... Aici, la Paris, se găsea tot ceea ce preţuia mai mult, ceea ce îl ţinea... Pentru unii ca dânsul, la Paris se petrec toate...

Simţi ca o împunsătură în inimă: îşi amintise iar de anii aceia ai tinereţii sale, de entuziasmul zadarnic, de speranţele spulberate... de ceea ce părăsise fiindcă nu mai avea încredere în el însuşi. Iată, pesemne, de unde îi vine gustul pentru fleacuri, pofta de-a purta coif, de-a se înzorzona, de-a călări ca un bezmetic, acel *Quo ruit et lethum*... al său! Apoi, tăie cruciş strada d'Argenteuil: la celălalt capăt al ei era locul acelei întâmplări.

*

Lui Théodore i se păruse lucru foarte firesc, în 1811, când tată-său zicea că are să-i plătească un om în loc. Trăsese la sorţi un număr păcătos. Spusese *da* fără prea mare poftă de-a pleca la oştire. Un *da* destul de nehotărât.. Cum se va putea drege asta? Unde va găsi tată-său pe vreunul? Pe urmă, iată-i împreună în cafeneaua aceea mică din strada d'Argenteuil, la doi paşi de Pavilionul Marsan. Cum s-a pus la cale negustoria asta? Patronul cafenelei, un chior bun de spânzurat, cu şorţ verde şi cu o pipă în gură, adusese la masa unde se aflau Théodore şi tată-său pe omul tocmit. Un ticălos de douăzeci şi cinci de ani, care mai slujise în armată, un recrut din 1806, dispus să plece iar la cazarmă dacă i se plăteşte cât cere. Stătea în faţa lor ca modelul acela care poza gol în faţa lui Guérin[33], cu acelaşi aer de a se învoi la orice şi de a îndura glumele ucenicilor pictorului, numai să aibă ce hali când va ieşi de acolo. E straniu lucru să vezi un om care se vinde. Patronul cafenelei dădea mereu cu gura şi mai-mai să ne spună: „Ia pipăiţi-l!", ca şi cum ar fi ţinut ca soldatul pe care-l dădeam împăratului să fie un voinic şi jumătate. Nenorocitul, cu ţoalele lui jegoase, în care rămăseseră toate boţiturile trupului...

Dacă totuşi au ajuns la Sens... În sfârşit, orice ar fi, mai era armata Parisului, pe care o comandau mareşalul Marmont şi ducele de Berry! Orice ar fi...

Când mă gândesc la flăcăul pe care l-au cules de pe jos... un bălan cam spălăcit, făcut piftie, cu redingota lui sfâşiată, cu spuma ceea în colţul buzelor şi cu nasul scurt şi gros într-o mutră lată, la fel cu celălalt, înlocuitorul meu... Ceva mai scund, poate. Un amănunt al târgului încheiat: Câţi bani se vor plăti dacă moare, şi cui anume? Încercai să spun tatei că această clauză mă tulbură, dar el mă împinse

înainte: „Lasă, lasă, totul e acum aranjat”. Ipotecase un pământ de-al nostru de la Mortain ca să plătească. Nu-i vorbă, un an după asta aflarăm că omul murise de-adevăratelea, mort ca şi acela din grădina Tuileriilor, cu toate că moartea i s-a tras dintr-o boală într-un spital din regiunile anexate, undeva prin Ruhr, aşa cred, iar nu lovit de obuz sau glonte, nici trântit de pe cal... Oricum... În sfârşit, dacă n-am vrut să fiu soldat al lui Napoleon, ce m-a apucat să mă fac muschetar al lui Ludovic al XVIII-lea? Şi-acuşica unde-or să ne trimită? Se zice că pe dealurile de la Melun, ca să-i aţinem calea lui Buonaparte. N-ai vrut să faci războiul în ţară străină, ai să-l faci acum la tine acasă. Pentru ce am rezista noi mai bine decât au rezistat ceilalţi, la Grenoble, la Lyon, la Sens? Şi dacă trupele alteţei-sale ducele de Berry trec şi ele de partea Uzurpatorului? Vom fi acolo trei sau patru mii de ofiţeri, şi pe deasupra cu nişte copilandri, călăraşi, grenadiri, guarzi, noi ceştialalţi, muschetari negri şi suri cu mâna pe muschetă – ei, şi pe urmă? Presupunând că vom ţine dealurile de la Melun, cine îi va împiedica să treacă pe la stânga sau pe la dreapta? Cu ajutorul populaţiei. Voi fi şi eu un mort ca oricare, cu bale roşietice, colea... Îşi trecu policarul drept de-a lungul bărbiei, de la gură în jos. Cine, la urma urmelor, cine a umflat gologanii când celălalt a crăpat la Wesel? Patronul cafenelei, pesemne... I-ar fi ridicat şi buza, arătându-ne dinţii, ca să ne convingă ce marfă de soi cumpărăm. Şi generalul Lahorie, acolo, sub copac, a ce mai semăna cu cele douăsprezece gloanţe vârâte-n el? Adineauri, Law de Lauriston nu se gândea la asta. Îl priveam. Era pe locul acela. Chiar pe locul acela.

Pe când străbătea strada Neuve-des-Petits-Champs, Théodore se simţi parcă îmboldit să cotească la stânga: era la doi paşi de strada d’Antin – ce-ar fi să se ducă să schimbe o vorbă, în treacăt, cu Joseph? Doar n-o să plece din Paris fără să-şi ia rămas bun de la Pierre Dedreux-Darcy, căruia el îi zicea Joseph – cel mai bun dintre prieteni. Trick însă o şi pornise, de capul său, pe strada Gaillon, ca unul care ştia unde îl aşteaptă ovăzul. Atâta pagubă! De altminteri, ar fi trebuit să se oprească şi la micul Jamar, pe strada Louis-le-Grand, şi n-ar mai isprăvi niciodată luându-i la rând!

De necrezut, dar se înseninase de-a binelea. În ciuda norilor negri înaintând dinspre apus asupra Parisului, ca şi cum oraşul n-ar fi fost ameninţat decât de la miazăzi. Un sacagiu se opri în faţa fântânii Gaillon, ştergându-şi fruntea îmbrobonită ca în toiul verii. Stătea acolo, cu pălăria lui de piele şi şorţu-i soios, înaintea cobiliţei pe care o lepădase de pe grumaz, cu cele două găleţi pline. Privi la muschetarul călare. Cu nişte ochi care nu spuneau nimic. Théodore se feri la timp, căci o berlină cu patru cai, care tocmai ieşise pe poarta unei case mari din strada Neuve-Saint-Augustin, trecu în goană pe lângă dânsul la cotitura străzii. Tot felul de catrafuse legate cu sfoară

erau îngrămădite pe acoperişul trăsurii. Sacagiul râse încetişor, văzând că berlina o ia către apus, ca şi cum ar fi vrut să iasă în întâmpinarea ploii ce se vestea. „Nu într-acolo! strigă el în urma berlinei. Coblentz[34] e de cealaltă parte!”

*

Pe strada Michodière, la numărul 8, era un imobil rămas din veacul trecut, zidit în locul fostului hotel „La două poduri” şi împărţit în apartamente, dintre care domnul Géricault ocupa unul până în 1813, la parter, în fundul curţii, împreună cu aripile locuite odinioară de domnul d’Armanonville. Deşi încăpătoare, casa asta, în care nevastă-sa Luiza murise în 1801, părea în ochii bătrânului Géricault, tatăl lui Théodore, un soi de adăpost de holtei. Pesemne fiindcă trăise acolo multă vreme singur, fără fiu-său, intern la liceu. De când Théodore locuia la dânsul şi de când cu scrânteala lui de-a face pe pictorul, bătrânul se văzu nevoit să-i lase două încăperi. Ba, în ziua în care se apucase să facă nişte tablouri mari, mucosul se dusese să ia cu chirie o odaie, în dosul unei dughene din bulevardul Montmartre... asta chiar pe vremea când generalii Malet şi Lahorie au fost împuşcaţi la zidul cazărmii Grenelle... Şi fiindcă veni vorba, Lahorie fusese muschetar când avea vârsta lui Théodore... În sfârşit, în casa din strada Michodière mai toate încăperile rămâneau nefolosite, ca nişte saloane de zile mari.

Trecând iar prin faţa casei, călăreţul îl opri pe Trick şi aruncă o privire în curte, pe deasupra stâlpilor de piatră ai porţii. De pe calul său nu putea să vadă decât cerceveaua ferestrelor odăii galbene. Cine-o fi locuind-o acum? Cum o mai fi arătând odaia galbenă cu tavanul ei înalt şi cu ferestrele oblonite pe dinăuntru? Pe vremea când ai lui locuiau acolo, odaia avea pereţii îmbrăcaţi în lemn alb şi mobile grele, în care se amesteca mahonul şi lemnul pomilor fructiferi. Lungă şi adâncă, odaia asta unea aripile apartamentului şi avea două rânduri de ferestre faţă-n faţă, unele dând spre curte, iar celelalte către fundul grădinilor. Théo revedea, parcă ar fi privit prin ele, copacii care în acest anotimp desenau pe cerul alb nişte degete strâmbe, înnegrite, în grădinile ce se întindeau spre nord până la bulevard... Aripa de sud a apartamentului era împărţită în două caturi, şi camera lui Théo, la care te căţărai pe o scară interioară, dădea spre grajdurile de la Nr. 4 al străzii. Ele ajungeau, prin dosul clădirii cu Nr. 6, până la casa Géricault. De-aici tânărul nostru vedea, prin perdelele albastre ale odăii sale, boxele grajdurilor, oamenii care strângeau bălegarul, caii scoşi în curte ridicându-se în două picioare. Priveliştea îi era ascunsă în parte de zidul casei de la Nr. 6, care fusese un palat al ducesei de Longueville.

Se prea poate că, văzându-şi fiul plecând de acasă pentru a picta

altundeva, din lipsa unui atelier, domnul Georges Géricault să se fi hotărât să-şi caute altă locuinţă. Era pe vremea când înfrângerile din Rusia stârneau jale mare în Franţa, nu mult după executarea generalilor Malet şi Lahorie. Théo venise acasă în cizme şi asudat, dintr-o lungă plimbare cu calul, abia găsind timp să se spele pe mâini şi să-şi pieptene ciuful. Copilul acesta nu se arătase niciodată prea grijuliu faţă de covoarele din casă. „Domnişoară Melanie, scoate cizmele băiatului! Aşază-te colea, fă-te comod...”

Domnişoara Melanie era guvernanta care, fără îndoială, îl cruţase pe stăpânul său de necazurile unei alte căsătorii. Avea patruzeci de ani împliniţi în 1813 şi evlavie destulă ca să ajungă şi pentru ceilalţi, într-o familie în care ceilalţi nu prea erau duşi la biserică. Afară de asta, înfăţişarea serioasă i-o dădea gulerul lat şi scrobit, mânecile albe, îmbrăcămintea cuvenită pentru a impune respectul, rochia neagră şi lungă de-o făcea mai înaltă, cu încreţituri largi care cădeau drept până-n duşumea, apoi boneţica ei de dantelă cu panglicuţe.

Théodore nu se putu ţine să nu intre: îl împinse pe Trick în curte. Aici amintirile deveneau mai vii, mai clare. Nu trecuseră decât doi ani de atunci, şi acest atunci părea dintr-o altă viaţă. Ce frumos sunt rânduite ferestrele!...

Îi venea în minte convorbirea de atunci. Nici pe tatăl tău n-ajungi să-l cunoşti bine. Cum ar fi putut înţelege Théo că tată-său îl îndemna întotdeauna să se aşeze acolo, în fotoliul acela, şi nu într-alt loc, pentru că aşa putea să-şi vadă dintr-o dată flăcăul atât de chipeş, pe care nu se mai sătura să-l privească, zicându-şi că el îl făcuse, şi portretul Luizei, răposata-i soţie, semnat de Boilly, Luiza care avea imenşii ochi visători ai fiului ei şi care murise la 1801 în camera de alături. Tatăl ar fi ţinut mult să ştie despre fiu-său şi altceva decât ce-i destăinuia el. Ai ceva aventuri când eşti aşa de frumos... Théo era însă în privinţa asta de o muţenie desăvârşită.

Convorbirea din ziua aceea... Convorbire, ca să-i zicem aşa, căci numai tatăl lui Théo vorbea. Mai scund decât fiu-său, ţinându-şi capul pe spate ca pentru a părea mai înalt şi pe deasupra chel, cu o şuviţă adusă pe frunte, avea ochi de pasăre, aproape fără sprâncene, bărbia vârâtă în gulerul înalt de dantelă albă şi un nas lung care îi dădea o înfăţişare de spaniol (e tot ce moştenise Théodore de la dânsul). Aşa cum arăta, şi îmbrăcat în veşnica sa jachetă castanie, te cuprindea mirarea că nu poartă perucă.

— În epocile de nesiguranţă, pricepi tu, băiatule, ce va să zică epocile de nesiguranţă? în epocile de nesiguranţă, zic, banii se ascund... Urmarea logică a acestei situaţii este că toţi cei care au nevoi urgente... pricepi? nevoi urgente, nu găsesc bani gheaţă, bani peşin... Din pricina asta nu reuşesc să vândă nimic. Dar nevoile dau zor...

Théo îi tăie vorba:

— ...ba chiar se agravează...

— Se agravează, bine zici... Ia stai, nu cumva mă iei în băşcălie? Da, se agravează. Şi-atunci oamenii cer preţuri tot mai mici pentru ceea ce nu pot vinde. Nimeni însă nu cumpără. Dânşii mai lasă din preţ. Şi tocmai aici începe să se vadă deosebirea dintre cei care înţeleg lumea modernă şi cei care n-o înţeleg... deosebirea...

Théodore, cel din 1815, râse încetişor amintindu-şi de vorba părintească. Se răsuci în şa şi-şi văzu de drum prin strada Michodière, către bulevarde. Ploua iar, în ciuda curcubeului. Nu te mai poţi încrede în nimic.

La întretăierea străzii cu bulevardul era Baia chinezească, iar în colţ, cafeneaua în care – Géricault tatăl amintea odinioară fiului său cu groază – se adunau cei din conjuraţia Egalilor[35]. N-avea ce-i face: în ziua asta de florii toate îl duceau cu gândul la conspiraţii, la răzvrătiri militare... Oamenii lui Babeuf veneau aici să asculte cântece, apoi, într-o zi, pe câmpul acesta de la Grenelle unde fusei adineauri... Ce cale ar fi apucat lumea dacă Egalii izbuteau? Nişte oameni ca tatăl lui Robert Dieudonné. Bonaparte n-ar fi ajuns Napoleon dacă trupele răzvrătite la Grenelle... N-ar mai fi fost nici gloria, nici morţii n-ar mai fi fost... Cu ce plăcere ar fi făcut o baie călăreţul, colo, cât ai clipi! Baia era însă închisă duminica. Peste tot era închis duminica. Théodore înjură în gând rânduielile bisericii.

— Tocmai cei ce au dosit gologanii au făcut ca banii gheaţă să se răărească – zicea tată-său – dând naştere acestei scăderi a preţurilor la toate bunurile scoase în vânzare, şi încăpăţânându-se, au lăsat să le scape ceasul prielnic, pe când alţii, care simt şurubăria afacerii, chibzuind că marfa a ajuns la un preţ prea scăzut ca să poată rămâne aşa, profită de ocazie şi cumpără. Pe nimica, pe-o coajă de pâine. Nici vorbă că aceştia au socotit că lucrurile se vor potoli curând şi că preţurile se vor urca iar pe măsură ce banii ascunşi au să iasă din ascunzătoarea lor, căci banul nu poate sta mult fără să circule.

Deocamdată, pe bulevardul Italienilor, între marii copaci desfrunziţi, circulaţia era oprită de-o încrucişare de trupe: călăreţii aceştia, dragonii, coborau pesemne de la cazarma din mahalaua Poissonnière, îndreptându-se spre Champs-Elysées, iar din celălalt capăt al străzii venea infanteria, care se întorcea la cazarma din mahalaua Templului. Mohorâtă oaste! Călcau în pas de paradă. Mulţimea, destul de rară, saluta cu strigăte crinii[36]: *Trăiască regele!* Soldaţii nu răspundeau. Călări, ofiţerii cu sabia scoasă treceau de-a lungul coloanei, întorcându-se mereu spre a se încredinţa că oamenii îi urmează... A fost nevoie să se mai oprească o dată, bătând pasul pe loc, de-a lungul grădinilor întinse, care porneau de la casele cele mari de pe strada Neuve-Saint-Augustin şi ajungeau până în marginea

bulevardului, pe dreapta, după Baia chinezească. Mai departe, dincolo de cartierul acesta de case bogate şi grădini, se zărea câmpia suind şi colina Montmartre cu morile ei, ca un fond de peisaj flamand, o perspectivă a lui Breughel[37] în ploaie... Destul, destul să te tot gândeşti la pictură!

Pe scurt, ceea ce bătrânul Géricault zicea atunci era că, începând din decembrie, de când se cunoştea în Franţa dezastrul armatei din Rusia, banii parcă intraseră în pământ. Nu că ar fi fost mereu alte temeiuri pentru asta. Când oamenii au văzut însă pe hartă unde se aflau francezii, când au auzit că în aprilie se băteau la Lutzen[38], apoi când s-a ştiut de moartea lui Duroc[39], iar în octombrie de cea a lui Bessières[40] la Leipzig [41]... Îţi venea greu pe-atunci să pricepi această goană a trupelor de ici colo şi îndărăt. Nu mai era ca pe vremea bătăliei de la Austerlitz. În sfârşit, vedeai că e vorba de o încheiere a socotelilor după un deces... Şi, fie că sunt zvonuri sau fapte adevărate, efectul psihologic e acelaşi...

— Eu – zicea tată-său – nu dau nicio importanţă acestor întâmplări. Pricepi tu? Împăratul, poţi gândi ce vrei despre el, dar interesele în joc sunt prea mari. Îţi închipui ce-ar ieşi dacă s-ar ajunge la împărţirea moşiilor şi la o nouă orânduire a învoielilor cu ţăranii! Iată pentru ce Napoleon nu poate, nu poate fi învins...

Aşa e, dar moştenitorii cereau parale multe, fără să ţină seamă de împrejurări sau măcar de zvonurile care circulau, de panica pieţei. Domnul Géricault le propuse dintru început o nimica toată, ştiind că nu se vor învoi. Aşa, n-avea ce pierde; dacă venea vestea vreunei izbânzi strălucite, nu-l putea sili nimeni să cumpere...

— Când veni însă înfrângerea de la Leipzig, saxonii care se lepădau de noi, douăzeci de mii dintr-ai noştri prizonieri, Poniatowski[42] înecat, Macdonald bătând în retragere spre Rin, am mai tăiat şi din preţul propus mai înainte. În fiecare zi luam tocmeala de la capăt. Veştile din Olanda i-au dat gata până la urmă. Azi am făcut târgul, plătind numai jumătate din ce oferisem la început...

Găsea o plăcere răutăcioasă în a nu spune ce cumpărase. Era un loc mare într-un cartier de viitor, după socoteala lui. Chiar la poalele dealului Montmartre, aproape în plin oraş, în spatele cartierului Lorette.

— Ceva mai departe de grădina Ruggieri... cunoşti teatrul de păpuşi care se află acolo? da... ei bine, suntem chiar zid în zid cu grădina... Şi ne vom muta din strada Michodière.

— Într-un loc viran? întrebă Théo.

— Sunt şi ceva clădiri pe acolo. E o mahala cu căsuţe înconjurate de grădini. Şi ateliere... Cunoşti Noua-Atenă?

Scăpase vorba: atelierele de pictură arătau cât de bună era afacerea. Nu va mai trebui să se adăpostească în odaia din dosul

dughenii de pe bulevard. Băiatul va putea să lucreze lângă bătrânul său tată... Ce-i drept, n-a fost chip să se mute numaidecât. Căci înfrângerile militare nu aduc numai foloase. La întâi ianuarie aliaţii treceau Rinul şi intrau în Franţa. Nu mai găseai lucrători să-ţi dreagă şi să-ţi zugrăvească. Îi înghiţea pe toţi armata. Bătrânul Géricault cumpărase totuşi prea devreme. Aşa că, pe la sfârşitul verii, când Théo pictase al său *Cuirasier rănit*, casa părintească era gata, dar tânărul pictor, care încă nu-şi avea atelierul în strada Martirilor, se cuibărise în pod.

Théodore îşi pierdea răbdarea. Calul tropăia pe loc în spatele soldaţilor. Nu era în firea lor, nici a unuia, nici a celuilalt, să lâncezească la pas, legănaţi de visuri, aşa cum gândurile îl siliseră pe călăreţ în dimineaţa aceea. Şi el nu ştia să umble altfel decât fie pe jos, fie în galop nebun, chiar prin mijlocul Parisului. Pe bulevard, când se văzu silit să meargă în urma coloanei şi o dată ajuns în faţa cafenelei *Frascati*, se întoarse deodată şi, dând pinteni calului, se năpusti în strada Grange-Batelière ca un uragan; oamenii se fereau înspăimântaţi, precupeţele se agăţau de cărucioarele lor, ţinându-se cu amândouă mâinile, ca şi cum florile şi zarzavaturile puteau fi răsturnate numai de suflarea calului în galop. Ajunse în strada Foburg Montmartre, apucă pe ea, fără să încetinească goana. Nu voia să se mai gândească la pictură. Fugea de ruşinea lui. Galopul îl făcea să uite de tabloul său, de înfrângerea suferită. În faţa bisericii Saint-Jean, la trecerea lui, câţiva strigară: „E un smintit!" Nu-i luă în seamă, trecu de răspântia străzilor Coquenard şi Saint-Lazare, de palatul familiei La Grange, de-a lungul hanului „La Cocoşul îndrăzneţ", coborî în goană mare strada printre gardurile grădinilor şi magherniţe, apoi strânse frâul dintr-o dată şi se culcă pe gâtul calului, ca să treacă prin poartă fără să-şi agaţe coiful, în mijlocul unei cete de ştrengari care alergau în urma lui.

*

Théodore, cu capul vârât în coama calului, nu văzuse când Trick o trânti jos pe tânăra femeie, în poartă, dar, auzind ţipătul ei, înălţă ochii şi zări mantaua ei de un verde-închis, cu dantele albe şi pălăria de catifea cu pene lunecând în stânga... Se prăvălise ca o pasăre lovită.

Ofiţerul sări jos şi ridică de pe caldarâmul acoperit de iarbă tânărul trup mlădios şi lung, atât de uşor în braţele sale de bărbat... Necunoscuta avea ochii închişi; gemu, apoi întoarse capul şi pletele blonde i se răsfirară pe umăr... La ţipătul ei de adineauri, Baptiste şi nevastă-sa ieşiră din cămăruţa lor de lângă poartă, iar laia de ţânci începu să piuie împrejur. „Cine-i asta?" întrebă Théodore, şi portarul zise: „O doamnă care locuieşte la cotitura străzii..."

Muschetarul zvârli lui Baptiste frâul şi, cu dulcea lui povară pe

umeri, intră în curte, strigând portarului: „Ai grijă de Trick...” Dar gâtul plăpând se răsuci în gulerul înhorbotat al cămăşii, apoi, cu un suspin, femeia care îşi lăsase obrazul în pieptul lui Théodore deschise ochii şi, văzându-se în braţele unui bărbat străin, se îngrozi, trupul i se destinse deodată şi începu să se frământe, lovind cu un pumnişor furios pe răpitorul ei: „Domnule, domnule! Nu vă cunosc, lăsaţi-mă jos!”

Théodore se supuse, cam cu părere de rău şi cu oarecare încetineală. Cât de fermecătoare era necunoscuta! Subţirică, ai fi zis chiar slabă, o gură minunată, o piele atât de fragedă şi atât de bălaie, ca de copil... Nu era totuşi o copilă în lunga redingotă de catifea, brăzdată de o panglică albă ca mâinile ei şi cu poalele până la pământ. Se uita la dânsa aşa, ca şi cum ar fi fost goală mai înainte şi se simţi roşindu-se foarte tare... Ea însă, ţinându-se acum pe picioare, avu un fel de ameţeală şi se agăţă iar de braţul bărbatului:

— Îngăduiţi-mi, doamnă, să vă ofer braţul... Locuiţi alături de casa maiorului Brack?

Numele acesta păru să potolească puţin tulburarea tinerei femei. Se sprijini de braţul lui Théodore, dar, ca şi când ar fi văzut abia atunci cum era îmbrăcat, se trase îndărăt, exclamând:

— Uniforma asta!

El o întrebă:

— Vă displace haina mea, doamnă?

— Am, domnule, motivele mele să nu-mi placă, răspunse dânsa.

Şi îşi urmară amândoi, în tăcere, drumul prin curtea plină de tot soiul de barăci împrăştiate, unde se vedeau, în dreapta, micul grajd şi bucătăriile familiei Géricault. O lume necăjită îşi ducea traiul în barăcile acelea, crescând iepuri de casă şi găini. În fund grădina, în care copacii erau încă scheletici, începea dincolo de gardul de uluci înalte, având în mijloc şi o fântână de piatră. Se vedea la stânga, de cealaltă parte, clădirea fără etaj, peste care urma să se ridice atelierul lui Théodore, restrâns deocamdată la podul casei părinteşti. Era o clădire albă cu acoperiş de ardezie. Drept înainte, printre copaci, se zărea pe deasupra unui zid acoperişul unei case ţărăneşti, lungă şi joasă, şi coşul mai ridicat al unui pavilion din spatele teiului înalt. De aici, la câţiva paşi mai departe, ocolind proprietatea Géricault şi coborând în jos, dădeai într-o alee cu căsuţe de toate felurile, rânduite cam fistichiu, unele fără etaj, altele strâmte şi înalte, cu faţade triunghiulare sau cu mici stâlpi turtiţi la intrare, cu acoperişuri netede sau cu foişoare, şi toate acestea nu se urcau prea sus, în dreapta, unde câmpia ajungea până la ele, căţărându-se pe înălţimi, ci în stânga aleea ducea în jos, printre copacii mai mult sau mai puţin îngrijiţi, la dumbrăvile care se prelungeau până în strada Saint-Lazare. La jumătatea drumului, înspre partea ceea, se găsea rondul unde se

întâlneau toate uliţele dimprejur, şi acolo, peste drum de casa lui Fortuné Brack, se înălţa un soi de mic templu grecesc, în care nu locuia nimeni până mai ieri, având în faţă şi o grădiniţă înţesată de tise, cu creasta rotunjită. Aici se opri necunoscuta. Ei nu-şi vorbiseră venind încoace, după cele două fraze schimbate. Văzduhul era plin de cântecul păsărelelor. Totul era ud împrejur, dar ploaia încetase pentru o clipă. Théodore se înclină înaintea tinerei femei şi zise:

— Atâta vreau să sper, doamnă, că m-aţi iertat...

Dânsa îi zâmbi, plecându-şi uşor capul, fără să spună o vorbă.

Pe când se întorcea, Théodore se simţea oarecum tulburat: poate nu atât pentru că ţinuse o clipă această femeie în braţele lui, cât pentru vorba pe care ea o rostise... „Uniforma mea!" repetă el cu glas tare şi tresări. Tunica lui roşie îi devenise tot aşa de nesuferită cum era şi în ochii necunoscutei. Avea el motivele lui pentru aceasta?

Înainte de a intra la tată-său, se abătu pe la grajd, în dosul atelierului, spre a se încredinţa că Baptiste îl priponise pe Trick de cârligul gros din perete şi că-i dăduse ovăz.

— Doamna asta se află de mult timp aici? îl întrebă el pe portar.

— De vreo patru-cinci zile, domnule locotenent, răspunse celălalt şi urmă îndată: E oare adevărat că împăratul va fi mâine la Paris?

Baptiste zicea întotdeauna *împăratul*, asta n-avea de ce să-l mire. Dar descheindu-şi mantaua udă, Théodore îşi simţi sub pieptar şi platoşă inima care bătea foarte tare. O stârnise împăratul sau necunoscuta? Fără să-i răspundă lui Baptiste, intră în casă.

*

Îl aştepta aici o urmare la convorbirea din 1813. Servitorimea de parte bărbătească fusese învoită în oraş. Domnişoara Melanie, tot în rochia ei de dincolo de modă, cu guleraş, cu boneţică şi cu mânecuţe, deretica prin cameră. Portretul lui Boilly era acum în această sufragerie burgheză, în care mobila adusă din strada Michodière părea nepotrivită. La drept vorbind, mobila asta era mai la locul ei aici decât în saloanele pline de ifos ale celeilalte locuinţe, cu lire şi coroane sculptate în lemnul pereţilor şi tavanelor. Locuinţa propriu-zisă se afla la întâiul etaj şi bucatele soseau de jos într-un soi de ascensor.

— Slavă domnului, bine că ai venit, băiatule! Domnişoară Melanie, scoate-i cizmele!...

Ea adusese rămurele de la biserica Saint-Jean, unde ascultase liturghia. Îşi ceru deci scuze: se duce să pună merişor la crucea mântuitorului din odaia domnului Géricault. De altfel, domnul Théodore lăsase până acum noroi destul pe covoare şi nu mai avea ce murdări. Tatăl mârâi, apoi începu să râdă. Era adevărat, ştrengarul intra în casă ca în grajd. Plin de noroi şi cu hainele pe el leoarcă. Îşi zvârli pe o canapea din antreu mantaua udă ca un burete care ar fi

supt toată ploaia, apoi îşi atârnă centironul şi sabia de speteaza unui scaun în sufragerie, iar coiful şi-l puse pe măsuţa cu farfurii. Unde avea de gând să-şi trântească pieptarul şi platoşa, pe care şi le descheia acum? Asta n-are să mai fie sufragerie, ci vestiar soldăţesc! Domnul Géricault nu se mai sătura privind la fiul Luizei, colo, ţinându-se drept în dolmanul său roşu, strâns în pantalonul de piele, cu aceeaşi clipire a genelor... Frumoasele mâini, lungi şi palide!... Théo, înfipt parcă în pulpele lui tari, îşi freca palmele mulţumit că se spălase pe mâini, de asta îngrijindu-se singur de cum venise. Trecuse prin bucătărie, adulmecând ce era prin cratiţele puse la foc, şi domnişoara Melanie îi spusese: „Veţi avea la masă andive cu smântână... îţi place?"

Pentru dânsa, Théo era în acelaşi timp şi celălalt domn Géricault, şi piciul căruia mai ieri încă îi ştergea mucii cu batista ei în carouri. „Nu te-ai urcat în odaia ta?" îl întrebă tată-său.

Odaia era sub acoperiş, într-un colţ al atelierului. Adică al podului. Încăperea, cu pereţii tencuiţi, avea fereastra la nord, spre teiul singuratic din marginea clădirii. Ca să ajungă acolo, Théodore trebuia să treacă prin faţa schiţelor pentru *Ofiţerul de vânători* şi *Caii de la Versailles*, a studiilor pentru *Cuirasier*, pentru bustul *Carabinierului*... apoi peisaje, cai şi iarăşi cai. Nu, nu se urcase în camera lui. Tatăl se uita la el pe sub sprâncene: aşadar flăcăul, cum a scăpat de la cazarmă, glonţ aici, ca să-l vadă pe tăticu'? trebuie totuşi să aibă vreo dragoste... Chipeş cum e şi discret cum nu se mai află, dacă mi-l răpeşte vreo fâşneaţă oarecare sau vreo doamnă de neam mare? Pe unde umblă în serile când îl roagă pe Jamar sau pe Dedreux-Dorcy să-mi ţină de urât? Un muschetar de-al regelui, ehei! Şi când eşti frumos ca dânsul...

— Ai fost azi la exerciţiu?

— Da, zise Théodore. Trick e cam obosit. L-am lăsat pe mâna lui Baptiste, care are grijă de el ca de lumina ochilor. Ai auzit ce se spune prin oraş?

Bătrânul clipi repede. Auzise. Şi apoi, Jamar venise chiar azi cu noaptea-n cap, crezând că-l mai găseşte acasă pe Théo, şi câte n-a mai îndrugat! Ce mai palavragiu şi băiatul ăsta! Vorba e însă: ce-o fi adevărat din toate acestea? Orice-ai zice, poporul francez nu-şi va părăsi aşa, cu una cu două, regele şi crinii. Sunt interese prea mari în joc. Nu, zău, ia închipuieşte-ţi ce s-ar întâmpla dacă s-ar întoarce Buonaparte: afacerile s-ar duce de râpă, toate rânduielile s-ar clătina, moşiile...

— Nu întoarcerea Burbonilor – zise Théodore – a pus capăt acestor frământări...

Tatăl aruncă o privire înspăimântată spre uşă.

— Copil nenorocit, aş crede că vorbeşte un iacobin, dacă nu te-aş

cunoaşte! Bine, dar cu toate că nu mă îndoiesc o clipă – m-auzi tu? – o clipă, de trăinicia tronului, de dragostea francezilor pentru prinţii lor, n-avem dreptul să riscăm, după cele ce s-au întâmplat în ţara asta nenorocită, zic, să riscăm nici atâtica... Renta a şi scăzut cu doisprezece franci de la începutul lunii...

Théodore nu se sinchisea de rentă. Îl asculta pe tată-său cu gândul aiurea. Cine putea fi, la drept vorbind, femeia? O prietenă a doamnei de Brack?... În micul templu grecesc nu locuia nimeni în ultima vreme... Văzu mere pe masă într-o vază mitologică de Percier-Fontaine. Théodore apucă unul şi muşcă din el cu poftă. Să aştepţi până e gata prânzul! În casa domnului Géricault se prânzea la douăsprezece fix. Aveai vreme să crăpi de foame. Şi ce zicea babacul?

— Care va să zică... care va să zică... care va să zică... trebuie să te pregăteşti pentru orice s-ar întâmpla, fie şi întorsătura cea mai de necrezut, fie chiar întoarcerea Căpcăunului. Asta e!

— Oh, cea mai de necrezut... Marc-Antoine zice că e la Fontainebleau Căpcăunul...

— Nu mai spune prostii! Dacă ar fi la Fontainebleau s-ar şti. Eu însă n-am aşteptat s-ajungă el acolo ca să cumpăr valori sigure din banii ce-i aveam. Ia închipuieşte-ţi niţel ce s-ar alege de moneda franceză, dacă toată Europa, nemulţumită, văzându-l pe Buonaparte la Tuilerii, ne-ar tăia creditul! Fără să mai vorbesc de riscurile unui război în care nemţii şi cazacii, ca să nu-i mai pomenesc pe engleji, ar avea prea puţină grijă de interesele particularilor în caz de invazie!

— Tată – zise Théodore cu gura plină – vrei să-mi spui că ai cumpărat dealul Montmartre?

— Nu mânca toate merele! De altfel, nu fac două parale în anotimpul acesta. Ai să-ţi tai pofta de mâncare. Ce ziceai? A, da, că numai de asta îmi arde acum, de bani... Sau să mă gândesc, în sfârşit, că am un fiu, ştii...

— Se zice...

— Şi eu aş vrea ca fiul acesta... Porţi o uniformă la care unii s-ar putea uita urât...

Théodore tresări. Nu-l mai auzea pe tată-său. O simţea din nou în braţele sale pe necunoscuta cu plete bălaie. Nimic nu-l mai interesa afară de dânsa. Şi în ochii ei, uniforma asta...

— Vezi bine, băiatule... Eu nu mă bag în treburile tale. Când e vorba de... Te-am întrebat oare vreodată cum le cheamă pe iubitele tale? Hm! În sfârşit, câtă vreme nu e vorba decât de... imprudenţe...

— Să n-ai nicio grijă, n-am de gând să mă însor...

— Ei, voiam să zic imprudenţe la călărie. Dacă totuşi te-am îndemnat să intri în escorta regelui...

— Să nu mai vorbim de asta. Dacă vrei... zise Théo, posomorându-se deodată. Nu tu m-ai împins acolo, eu însumi...

— Să zicem că nu m-am împotrivit... Bagă de seamă, eu nu pun mare temei pe zvonuri. Dar când vine unul într-o zi şi-mi spune: ştii cine a sosit la Grenoble? Şi apoi, în fiecare zi alt oraş... Când am auzit de trădarea lui Ney, am intrat la idei. Crezi tu, oare, că un om ca ăsta trădează fără să aibă motive serioase?

De vreme ce nu i se vorbea de pictură, Théodore râse din toată inima.

— Aşadar, tată, dacă mâine Căpcăunul e la Tuilerii?

— Ei bine, va trebui să chibzuim la ce-i de făcut. Dar, oricum, tu nu crezi că s-ar putea una ca asta, nu-i aşa?

— Cine ştie! Poate că nu vom reuşi să-l oprim la Melun...

— Domnule fiu al meu, glumele acestea nu-s potrivite pentru un ofiţer al escortei regelui... Dacă Buonaparte... Ar urma de-aici că maiestatea-sa regele ar fi luat-o din loc? Vezi şi tu că asta nu se poate. Abia joi, la adunarea celor două Camere, regele... ah, a fost mişcător! *Am muncit pentru fericirea poporului meu. Aş putea, oare, la şaizeci de ani să-mi închei mai bine cariera decât murind apărându-l?* Cuvintele astea sunt de neuitat. Maiestatea-sa nu va părăsi Capitala. Mai curând va alege moartea...

— Vom mai vorbi, tată!

— N-ai citit *Journal des Débats* de astăzi?

— Mărturisesc...

— O, dar e foarte important. Asta m-a tulburat tot atât cât şi trădarea mareşalului. Într-alt fel, din fericire, într-alt fel. Dar ce păzesc acolo şefii tăi, dacă nu arată asemenea scrieri muschetarilor? Va să zică n-ai văzut articolul domnului Benjamin Constant[43]? Unde l-oi fi pus? Iacă, uite-l! Citeşte niţel...

Gazeta era mototolită de mâinile nervoase ale domnului Géricault. Théodore începu să citească. E drept că articolul domnului Benjamin Constant nu era al unuia care se aştepta să-l vadă pe Uzurpator intrând în Capitală.

— Ei, ce zici? Nu-i aşa că-ţi dă curaj? zise tatăl frecându-şi palmele. Ceea ce nu ne împiedică să luăm măsurile noastre...

Domnişoara Melanie golea masa pentru a pune tacâmurile. Ea aruncă o uitătură supărată vazei din care două mere dispăruseră. Domnul Géricault o privi. Urmă între dânşii acel dialog mut al oamenilor care se cunosc de multă vreme unul pe altul. Domnişoara Melanie înălţă din umeri. Domnul Georges îi trecea cu vederea orice domnului Théodore.

— Dacă totuşi Căpcăunul s-ar întoarce... nu mai are rost să le fii credincios prinţilor...

Théodore nu auzi fraza asta. Gândul i se întorcea la micul templu grecesc din grădina cu copăceii rotunjiţi în creştet. Femeia era într-adevăr prea subţirică. O fetiţă... Deodată, tată-său parcă spuse

ceva... Despre ce e vorba? Aşa-i când nu eşti atent la conversaţie...

— Există dezertor şi dezertor... Îţi spun că Ney, ei bine, purtarea lui mă pune pe gânduri... Că doar nu e un aiurit ca bărbatul doamnei care a venit să se cuibărească aici, în faţa casei maiorului Brack...

Cum, Théodore nu ştia că în micul templu grecesc era o persoană sosită într-ascuns? nu-i de loc urâtă... de loc urâtă... dar cam pirpirie... i se vede lingura pieptului... Cine e? Un nume care a făcut vâlvă zilele acestea... Nu, nu era, la drept vorbind, o prietenă a lui Brack, ci o creolă, pricepi? Baronul Lallemand a adus-o de la Saint-Domingo pe Carolina lui... El se afla acolo de pe la începutul veacului...

— Cum, o creolă? se miră Théodore. Atât de blondă!

— Tu le iei pe creole drept negrese? A, dar ia ascultă, nu cumva ai întâlnit-o?

Muschetarul nu auzi întrebarea. Ce vârstă putea să aibă această femeie? Cam la vreo treizeci de ani, cu siguranţă. Generăleasa Lefebvre-Desnouettes ne-a adus-o aici, bineînţeles. Nu voia s-o ţină la dânsa, pe strada Victoriei, pricepi, să n-o simtă poliţia... Toţi ăştia se ascund ba la unul, ba la altul. Uite, ducesa de Saint-Leu, sunt opt zile de când a şters-o din strada d'Artois... Şi bagă de seamă, nimeni n-a uitat vitejia baronului. A dovedit-o pe toate câmpurile de luptă... Ce nevoie avea să se vâre în trăsnaia asta cu Lefebvre-Desnouettes? Vrei să ştii atunci pentru ce maiestatea-sa l-a făcut prefect de Aisne? Ca să-l încerce. Se adunaseră acolo, la comandament, ca din întâmplare, prea mulţi oameni de-ai lui Buonaparte. Se zice că Fouché[44], tot el şi de data asta, i-a sucit capul baronului... Ştii că Fouché a fugit, mai zilele trecute, sărind zidul închisorii, îndată după ce l-au arestat? S-a furişat până la vecină-sa, ducesa, care se şi cărase, iar de acolo, ţşt! nu te ştiu, nu te-am văzut... Oricum, şi Lallemand ăsta! Ar fi putut aştepta încă opt zile înainte de a-şi da pe faţă marghiolia! În sfârşit, Mărunţelu' cel Tuns[45] nici n-ajunsese la Grenoble când generalul Lallemand şi cu Drouet d'Erlon... Se zice că şi mareşalul Soult era în complot... Cum o fi fost că regele i-a luat din mână ministerul... Ei, că ştii doar ce s-a întâmplat: conjuraţii plănuiseră să pornească asupra Parisului şi n-au trecut nici de Compiègne... Generalul Lallemand e de opt zile la închisoarea din Laon şi poate că-l aşteaptă plutonul de execuţie...

— Dar această doamnă, tată...

— Care doamnă? A, baroneasa Carolina? O înţeleg, biata femeie! N-are nicio vină, dar crezi că ar mai fi putut rămâne la prefectura din Laon? A fugit ca să scape de hărţuielile poliţiei. La Paris le trebuie totuşi o bucată de vreme până să dea peste tine... Doar n-ai fi vrut să se ducă la neamurile ei, tocmai la Saint-Domingo, unde se găsesc! A venit să se arunce la picioarele regelui. Numai că nu-i aşa de simplu să te arunci la picioarele regelui, şi fiindcă nici ducesa de Saint-Leu, nici doamna Lefebvre-Desnouettes n-ar fi putut să-i facă rost de-o

audienţă... Şi, de altfel, care francez, rogu-te, ar fi dus pe nevasta unui osândit înaintea maiestăţii-sale?

— Eu! zise Théodore.

Tată-său îl privi şi ridică din umeri.

— Ce ziceam? A, da... atunci se găsi un englez să se ocupe de dânsa... un cunoscut al familiei d'Orléans, bineînţeles, dar care mergea des şi în strada Chantereine... un anume Kinnaird...

— Lord Charles? întrebă Théo. Prietenul pictorilor?

— Uite, uite, îl cunoşti pe ăsta? Te interesează? Se prea poate să-i fi dat el ideea... cunoscând atelierele de pictură de prin partea locului... Şi s-a refugiat aici. Ţi se pierde urma în Noua-Atenă... Ca un ac într-un car cu fân... Şi cum Fortuné Brack e un fost ofiţer al lui Lefebvre-Desnouettes... în sfârşit, sunt toţi o apă... se ajută între ei... şi cum...

Lefebvre-Desnouettes, Fortuné Brack... Şi ce caută Fouché în toate acestea? Lui Théodore numele auzite i se învârteau în cap. Era poate şi cartierul acesta straniu în care, de un an încoace, tot ce ţinea de viaţa lui intrase pe făgaşul amărăciunii şi dezamăgirii. În colţul străzii Saint-Lazare, acolo pe unde trecuse în galop, zărise uneori în faţa palatului marchizului de La Grange, comandantul muschetarilor negri, cete de ofiţeri ai escortei veniţi să primească ordine, sau seara trăsuri din care cobora, printre lachei, o mulţime simandicoasă, în scânteierea policandrelor revărsată prin ferestrele deschise. Marchizul de La Grange, ca şi Law de Lauriston, era un erou al războaielor napoleoniene. Zeul lor se prăbuşise, dar ei nu-şi pierduseră nici palatele, nici epoleţii, nici mijloacele unui trai cu care fuseseră deprinşi în iureşul de bătălii şi serbări de pe vremea imperiului. Drept la trei paşi de-acolo, trecând de strada Saint-Georges, dădeai în strada Victoriei, căreia locuitorii cartierului îi ziceau tot ca înainte, strada Chantereine, unde se găsea Palatul Lefebvre-Desnouettes, fosta reşedinţă a Josefinei[46] la 18 Brumar, un dar făcut de Napoleon complicelui său la lovitura de stat; şi Palatul La Grange sau Palatul Lefebvre-Desnouettes erau totuna, căci, deşi generalul Lefebvre-Desnouettes se afla mereu pe drumuri, nevastă-sa dădea dese sindrofii, şi norodul se îmbulzea pe-afară ca să vadă atâta lume aleasă coborând din trăsuri cu un aer de paraponiseală, mereu în aceleaşi rochii frumoase, în aceleaşi uniforme, şi oamenii recunoşteau cu oarecare emoţie, printre musafiri, pe doamna de Saint-Leu, rămasă pentru dânşii tot regina Hortense. Iar frumosul domnişor care o însoţea era Charles de Flahaut, ibovnicul ei, zice-se fiul lui Talleyrand[47]. Locotenentul Dieudonné, camaradul de şcoală a lui Théodore, modelul tabloului său din 1812, cel care îl făcuse să creadă în geniul său, în glorie, Dieudonné venea şi dânsul la generăleasă, înainte de ianuarie, când a plecat cu întâiul de vânători la Béthune. Venea cu prietenul său

Amédée, fiul lui Regnault de Saint-Jean-d'Angély, şi dânsul ofiţer care slujise sub ordinele lui Lefebvre-Desnouettes, precum şi cu tânărul Despans de Cubieres... Fortuné Brack îi povestise, fălindu-se, cum aceştia îl duseseră la doamna de Saint-Leu, şi el era mai mândru de faima cucerită acolo, cu glasu-i drăguţ, decât de toate bătăliile la care luase parte. Théodore îi cam pizmuia pe toţi ăştia, aristocraţie născută în Brumar şi odraslele ei, simţindu-se depăşit de dânşii, care aveau nimbul câmpurilor de luptă, decoraţii, răni.

Fără îndoială, pe domnul Géricault îl plictisea că trebuie să-i vorbească lui Théo, astăzi mai ales, în faţa domnişoarei Melanie. Îl trase după sine în bibliotecă, pentru ca menajera să poată pune masa. Era o încăpere mare de cealaltă parte a locuinţei. De la fereastră, doar aplecându-te niţel peste copacii rânduiţi doi câte doi, ca soldaţii, ai fi putut ghici templul grecesc... Ce aştepta tată-său de la dânsul? Să dezerteze?

Se simţeau la largul lor în saloanele prin care Théodore nu se ducea, ofiţerii aceştia de-un leat cu el sau abia mai vârstnici, ca Charles de Flahaut sau ca locotenentul de la Woestine, întâlniţi adeseori la *Frascati*. Un Marc-Antoine d'Aubigny, de pildă, era egalul lor: putea să-i primească în casa părintească din strada Saint-Honoré şi nimic nu-i despărţea, în afară de credinţele lor politice. Toţi făceau parte din lumea palatelor. Era lumea pe care el încercase s-o zugrăvească. Pentru că eroii săi, modelele sale, din această lume le luase... Oamenii nu vedeau nimic altceva decât un ofiţer de vânători undeva la Eckmühl, sau la Tilsit, rotindu-se călare, ca în tabloul din 1812, sau soldatul retragerii căzut pe pământul Franţei, undeva către Longwy sau Denain, trântit de pe şa, în faţa calului său rănit, ca în *Cuirasierul din 1814*... Dar el, Théodore, ştia bine că ofiţerul de vânători cu mustaţa bălaie, pe oală, era Dieudonné, în ce priveşte capul, şi Marc-Antoine, care îi pozase pentru corp... Adică doi soldaţi ai împăratului, nimic altceva. Abia cu doi ani mai târziu şi-a dat seama că făcuse un monstru, o corcitură de republican şi de grenadir de-al lui Rochejaquelein... aşa cum erau şi propriile sale idei, care se băteau cap în cap... În orice caz, asta fusese poate atunci greşeala lui, de-a fi intitulat, pentru Salon, tabloul acela *Portretul domnului D... locotenent de vânători*, în loc să fi făcut din el un soldat anonim, care şi-a câştigat galoanele în sânge, pulbere şi fum...

A ce-o fi semănând acest baron Lallemand, din care Ludovic al XVIII-lea făcuse un prefect şi care la douăzeci de ani era la Saint-Domingue, la treizeci de ani în Spania, şi general când aliaţii au invadat Franţa? În clădirea de cărămizi vopsite, între copacii despuiaţi ai acestor grădini dosnice, la el se gândeşte creola adusă din Antile, acest soi de pasăre tremurătoare şi subţirică, pe care Théodore o ţinuse o clipă în braţele sale. Îmi închipui ce trebuie să-i fi spus

generăleasa Lefebvre-Desnouettes înainte de-a o aduce aici: „E un colţ ciudat, draga mea, cui i-ar trece prin cap să te caute printre barăcile astea, în mijlocul acestor oameni necăjiţi, a iepurilor şi răţoilor pe care-i cresc? Sunt nişte rentieri care au câteva ghivece cu flori, zarzavagii şi meşteşugari, apoi oameni de-ai noştri, mă-nţelegi, oameni de-ai noştri, ca Fortuné, care a fost adjutantul frumosului general Colbert, sau simpli soldaţi, ca viteazul ăsta de Maubert, cu piciorul său de lemn, de-l întâlneşti prin toată mahalaua vorbind la ureche precupeţelor... Tot soiul de meseriaşi: modele de pictori, pictori cu atelierele lor clădite cum a dat Dumnezeu... iar seara vezi pe deasupra zidurilor jocurile de artificii din grădina Ruggieri, auzi cântece, muzici...”

— La ce te gândeşti? întrebă tatăl cam scos din răbdări. Mă prind pe ce vrei că n-ai auzit o iotă din tot ce ţi-am spus de un sfert de oră încoace... Hai la masă! Nu se cade s-o facem pe domnişoara Melanie să ne aştepte.

Andivele erau o minune. Nu mai e nevoie să întrebi cine le-a făcut. Duminica nu rămânea decât o fată la bucătărie. Domnişoara Melanie gătea prânzul, să-ţi lingi buzele nu alta!

Iată aşadar ce motive avea doamna ca să nu-i placă această uniformă. Théodore începu să-şi urască tunica roşie. Nu că ar fi avut poftă să dea dreptate generalului Lallemand pentru că voise să-şi întoarcă trupele împotriva regelui. Dar el, Théodore, trebuia oare să plece la Melun? Să lupte împotriva altor francezi... Oricum, în ochii nevesti-si generalul întemniţat era deocamdată un erou. Théodore nu-şi ceruse iertare cum se cuvine, adineauri, şi poate că ea se lovise rău... nu leşină cineva aşa, din nimic...

— Ai putea să te ascunzi aici, ştii, numai până vedem ce întorsătură iau lucrurile. Ţi-o spun eu: Noua-Atenă e cartierul ideal ca să le scapi copoilor printre degete! Intri pe la noi, dai în câmpiile dinspre Montmartre, sau te laşi în jos prin alee, către strada Saint-Lazare, iar dacă se ţin după tine, te strecori pe poteci până la Clichy, sau o cârmeşti şi apuci pe strada La Tour-des-Dames... Intri la Ruggieri şi, cu artifiţurile care-i uluiesc pe toţi, te pierzi printre mese sau te amesteci printre clienţii tractirului dinspre strada Martirilor...

Théodore nu simţi răbufnind în el mânia. Nu se mai mira de fel că tată-său vedea de pe acum în muschetarii regelui nişte proscrişi. Nu-l asculta decât pe jumătate. Îşi zicea: „Baroneasa Lallemand... Carolina, o cheamă Carolina... iată... dacă aş rămâne aici, aş putea s-o văd în fiecare zi... şi pe urmă?”

Ideea asta n-are nici cap, nici coadă. Gândi: „I-aş putea face portretul”. Apoi, iar: „Mă urăşte pentru că sunt în escorta regelui...” Aşa trecu prânzul.

— Domnule Théo – zise domnişoara Melanie – vrei, sau nu vrei

brânză?

Îl îmbia cu tava întinsă de nu ştiu cât timp. El o rugă să-l ierte.

II

PATRU PRIVELIŞTI DIN PARIS

Piaţa Ludovic al XV-lea e cel mai frumos loc din lume, chiar pe o ploaie de care nu-i chip să te adăposteşti. Asta era convingerea profundă a lui Robert Dieudonné. Întâiul regiment de vânători ai regelui îşi formase în piaţă piramidele de puşti către amiază. Cei patru sute cincizeci de cavalerişti descălecaţi, alături de caii lor cu cioltare de postav în culoarea roibei şi cu şei din piele de berbece, albe pentru trupă, negre pentru ofiţeri, se întindeau de-a lungul Palatului Tuilerii, în spaţiul dintre balcoanele de piatră şi zidurile grădinii. Părea o mare livadă înflorită această tabără de soldaţi în mantale verzi, cu pantalonii stacojii peste carâmbul cizmei, cu coifuri galbene pe care flutura coama neagră şi penele albe, cu eghileţii de fir alb pe umărul drept. Robert îşi muşca întruna mustaţa aspră, arătându-şi dinţii mici şi inegali, de mirare la aşa mândreţe de voinic cu ciuful roşcat adus pe frunte. Dormise buştean după ultima etapă, un marş de zece leghe pe vântul acesta hain şi pe ploaia care îi prinsese aproape de Saint-Denis. Erau pe drum de vinerea trecută. Nimeni nu regreta că plecaseră din Béthune. Nici soldaţii, cei mai mulţi parizieni, care veniseră acolo strâmbându-se, fiindcă ştiau că regimentul primise la întoarcerea Burbonilor, o dată cu noul său nume, şi făgăduiala solemnă de a rămâne mereu în garnizoana Paris, şi cărora puteai să le povesteşti cât vrei că Soult, ministru de război, îi mutase la Béthune ca să lovească în generalul Maison, guvernatorul Parisului, căci dânşii îţi răspundeau: „Puţin îmi pasă!”, dar nici ofiţerii, mai toţi ieşiţi din popor şi printre care se simţea un fel de aţâţare de când se aflase de întoarcerea Micului Caporal[48]. Spre nenorocul locotenentului Dieudonné, căpitanul de-al doilea al companiei, un breton, Bouexic de Guichen, era unul dintre puţinii rămaşi credincioşi regelui, un adevărat şuan[49]! Printre locotenenţi domnea mare fierbere. Arnavon, Rochette, Rostant, toţi sau aproape toţi începuseră de la Arras încoace să se sfătuiască în taină prin hanuri, primindu-l şi pe Dieudonné între dânşii, ca pe unul ce fusese în garda împăratului. Medicul, un anume Denoix, deşi camarad de captivitate al colonelului, după bătălia de la Leipzig din 1813, îi încredinţa că până şi în statul-major al regimentului colonelul conte de Saint-Chamans rămăsese aproape

singur de partea regelui. Găseai mai mult de un ofiţer la zece oameni în acest regiment şi parcă tot nu era de ajuns. Să fi văzut numai cum întâmpinase trupa scurta cuvântare a colonelului la Cambrai, în faţa regimentului adunat în careu înainte de plecarea spre Saint-Quentin! Degeaba se mai osteneau să mintă gazetele care le cădeau în mână pe drum. Aflaseră de ajuns, de vreme ce prin cârciumi ostaşii începuseră să închine gălăgios în sănătatea Micului Caporal. Numai colonelul habar n-avea de ce se întâmplă. Duminică, la Saint-Quentin, oamenii îi întrebau în stradă pe vânători dacă se vor bate împotriva lui Napoleon sau vor trece de partea lui Lefebvre-Desnouettes, care mărşăluia spre Paris cu vânători de gardă, artilerie şi grenadiri. Seara, într-un birt cu pereţii zugrăviţi în stilul *Întoarcerii din Egipt*, erau strânşi cam jumătate dintre ofiţeri, în tot cazul peste douăzeci, ca să hotărască ce aveau de făcut, deoarece regimentele răzvrătite nu mai erau decât la patru leghe de Saint-Quentin, la Ham. Să se alăture vânătorilor de gardă? Să-şi pună iar cocarda tricoloră? Aflaseră tocmai că la Grenoble colonelul Labédoyère trecuse la împărat cu al 7-lea de linie.

Forfoteala parizienilor în ciuda ploii, s-ar fi zis că ieşeau în piaţă din găuri nevăzute de îndată ce se potolea burniţa, chipul lor de-a se vârî printre soldaţi, dându-se în vorbă cu ei, discuţiile care se băteau cap în cap, femeile în rochii de toate culorile, simţind parcă de pe acum primăvara după felul cum lăsau să le lunece şalul de pe umeri pe şolduri, burghezi cu graiul izmenit, care-i îndemnau pe vânători, gata să facă haz de orice, să moară pentru prinţi – toate acestea aveau înfăţişarea unei realităţi ireale. Ce păzeau acolo ostaşii? Regele trebuia să treacă trupele în revistă pe la amiază, după cum spuneau unii... Nu mai există rege decât în gaura c... meu, zicea bădăranul cela de Denoix. Unul adusese locotenentului Arnavon *Journal des Débats:* articolul ăsta al lui Benjamin Constant... nu mai înţelegi nimic.

E drept că aventura smintită a lui Lefebvre-Desnouettes dăduse greş. Între Saint-Quentin şi Ham li se tăiase drumul vânătorilor din gardă, care înaintau spre nord. Ah, frumoasele uniforme ale gărzii, căciulile cu ciucure de aur şi cu pene verzi şi roşii, dolmanul stacojiu cu blăniţă neagră peste tunica verde şi pantalonul galben, toate astea arătau jalnic! Tristă privelişte! Au arestat „căpeteniile” răscoalei. Lefebvre-Desnouettes o luase din loc... Dar Mărunţelul cel Tuns era la Lyon, da ori ba? Trecuse o săptămână. Şi acum erau strânşi acolo, în Piaţa Ludovic al XV-lea, între Palatul Tuilerii, de unde regele nu mai ieşea nicăieri, şi caii care tropăiau, de o parte, şi Champs-Elysées de cealaltă, cu barăcile lor de bâlci în marginea trotuarului, cu arborii desfrunziţi şi cu forfota ostaşilor gărzii personale înspre aleea Vădanelor, iar către Sena, studenţii în jachetele lor à la Henric al IV-lea şi cu pană la pălărie – un vicleim! Erau cetele de voluntari ai lui Vioménil, studenţi de la Şcoala de Medicină şi de la Şcoala de Drept,

nişte apucaţi care cântau cântece regaliste. Trebuia să auzi ce spuneau oamenii în jurul lor! Ăştia erau supravieţuitori ai campaniei din Rusia, foşti luptători de la Austerlitz sau Wagram, şi n-ar fi fost nevoie să-i aţâţi prea mult ca să ţi-i înveţe minte pe flecuşteţii de prin şcoli.

Fără a mai pomeni de trăsurile care se cărăbăneau către apus, şi nu era chip să te înşeli în privinţa lor: cupele, berline, chiar cabriolete închiriate, cu roţile lor vopsite în roşu şi galben, toate astea încărcate, înţesate de familii, de cufere, tot soiul de calabalâc fistichiu, legat cum a dat Dumnezeu... În răstimpuri, un general trecea călare ca pentru a mai astâmpăra nerăbdarea trupelor. Se vedea infanteria îngrămădită de fiecare parte a podului Ludovic al XVI-lea şi cuirasierii în strada Royale-Saint-Honoré.

Se prea poate că maiestatea-sa trăgea nădejde să se mai potolească ploaia. Până atunci, ca la vreo zece mii de oameni, împreună cu escorta scoasă pe Champs-de-Mars, stăteau uzi până la piele cu arma la picior. Dar chiar aşa, cu ploaia, ia gândeşte-te, poţi oare asemui Piaţa Ludovic al XV-lea cu Béthune? Nu cumva tânjeşti după biliardul de la Hotelul Nordului şi după clopoţeii din Piaţa Foişorului, ting-ling, ting-ling, care nu te lasă să uiţi că vremea nu trece? Rochette făcea haz de necaz cu Schmaltz şi Delahaye, doi sublocotenenţi care aveau aerul să fi ieşit chiar atunci de acasă de la mămica, deşi arătaseră de ce sunt în stare în 1814, la apărarea Barierei Clichy, pentru care lucru cei de la statul-major se uitau la ei chiondorâş. Apoi, de masă nici vorbă: gustarea de la cazarmă le ieşise pe nas şi acum le ghiorăiau maţele de foame. „Tacă-ţi gura, nătăraule!" îi spuse Rochette lui Schmaltz. Îl văzuse pe colonel venind spre dânşii pe calul său, un murg lucios. Era un călăreţ destul de chipeş, cu toate că avea umeri înguşti, pe care îi mai lăţeau epoleţii mari de argint. Nu trecuse de treizeci şi patru de ani, iar dacă îşi ţinea aşa de drept capul cu faţa îmbujorată, cu ochi mari cam prea naivi şi cu mustaţă bălaie, asta era din pricina acelei plăcuţe roşii de metal, destul de ţeapănă, din jurul cravatei negre, de unde ieşeau colţurile gulerului scrobit, care îi scotea bărbia în afară. Cârlionţii aduşi pe frunte făceau acolo o întreagă caligrafie, potrivindu-se la culoare cu părul calului, ca şi cum s-ar fi oglindit în el. Nu mai purta Legiunea de onoare de când regele îl făcuse Cavaler al sfântului Ludovic. Apropiindu-se de micul grup de ofiţeri în care se afla Robert, îi întrebă dacă totul e în ordine, dacă oamenii nu-şi pierduseră răbdarea aşteptând... Se vedea bine în privirea-i copilărească o oarecare teamă, pe care o măreau şi mai mult ochii bulbucaţi. Pesemne că nu socotea prea înţeleaptă această aşteptare prelungită impusă ostaşilor. Cu atât mai mult cu cât printre vânători erau şi parizieni, pe care îi râcâia pofta de-a da fuga acasă. Se şi făcuse o greşeală, surghiunindu-i la Béthune... Colonelul se depărtă, urmat de ofiţerul său de ordonanţă.

Schmaltz rânji: „Îl frământă scena de azi-dimineaţă!” Cine era generalul care îi amărâse cu o pologhie dintre cele mai caraghioase? Se ţinuseră bine, nu s-a auzit vreo întrerupere, dar după asta ce i-o fi venit colonelului să le pună în vedere căpitanilor Riquet şi Bouvard că trebuie să se întoarcă la Béthune, la compania de depozit?

— O fi aflat – zise Arnavon – de mica plimbare pe care şi-au îngăduit-o la Saint-Quentin...

Robert ştia că Riquet şi Bouvard, crezând că trupele lui Lefebvre-Desnouettes sunt în plină răzvrătire, se repeziseră noaptea trecută până la Ham, pentru a pune la cale cu generalul Lion răpirea colonelului lor şi alăturarea vânătorilor regelui la oamenii generalului. Acesta însă, în realitate, bătea în retragere spre Cambrai şi se lepădase de Lefebvre-Desnouettes şi de fraţii Lallemand. Şi se vede că îi denunţase pe căpitani. Tocmai Lion, în care Napoleon avea atâta încredere! Nu mai înţelegeai nimic. Însuşi Clarke citise la Cameră raportul acestui general, anunţând totodată că pentru fapta lui fusese numit inspector al cavaleriei. În orice caz, acolo, în Piaţa Ludovic al XV-lea, Riquet şi Bouvard au sărit cu gura la colonel. Vânătorii au putut auzi cuvintele lor, căci vorbeau tare bietului conte de Saint-Chamans, care avea aerul unui dansator pe calul său cam nărăvaş, dar la asemenea ocazii lua, în chip supărător, mutra unui şcolar prins cu şoalda. Se auziseră strigăte de *trăiască împăratul!* şi colonelul se depărtase cu foarte multă eleganţă. După ce capitulase în faţa lui Riquet şi a lui Bouvard. „Se întoarce de la palat”, zise Arnavon, urmărindu-l din ochi pe colonel. Şi Schmaltz de colo: „Ce-o mai fi punând la cale? Ia uitaţi-vă, şi-a chemat comandanţii de escadroane!” Văzură apropiindu-se de acest stat-major călare pe numitul Godard-Desmarets, stegarul regimentului, pe care domnii ofiţeri n-aveau ochi să-l vadă din pricina purtării sale faţa de doamnele din Béthune. „Ascultă, Rollet, să fi fost tu în locul lui Riquet, ai fi tras o goană s-o mai vezi pe Marcelina ta!”

Se auzi o goarnă. Încălecarea! Ce va să zică asta? Şi cu trecerea în revistă cum rămâne? Burduhănosul nu vrea să se deranjeze pentru noi? Ştafete alergau cu ordinele. Voluntarii, de cealaltă parte a pieţei, priveau cum regimentul 1 de vânători ai regelui se pune în mişcare. Luau formaţii de marş. Căpitanul Masson, trecând cu sabia scoasă în spatele lui Bouexic de Guichen, se aplecă să şoptească locotenentului Dieudonné, care îşi încăleca gloaba: „Ordin să ne cărăm de-aici! Nicio direcţie: Essonnes... Ducele de Berry se teme de armată, pare-se. Nu vor lăsa la Paris decât afurisita lor de escortă şi pe studenţii cu pene la pălărie!”

Essonnes! Numele acesta îi spunea ceva lui Robert. La Essonnes se jucase anul trecut cumplita comedie care a lăsat oraşul Fontainebleau fără apărare, punând pe împărat la cheremul aliaţilor.

În acea noapte Dieudonné galopa alături de colonelul Fabvier, al cărui ofiţer de ordonanţă era. Se întorceau de la Fontainebleau, unde Fabvier vorbise cu împăratul. Străbătuseră această noapte de aprilie, cu un cer straniu găurit de lună şi mascat de nori negri, străbătuseră pădurea cu stânci fantastice. Fabvier trebuie să-şi fi ieşit cu totul din fire. Vorbea întruna de o femeie pe care o iubea şi căreia niciodată nu-i va fi nici amant, nici soţ. Amesteca nenorocirile Franţei şi propria sa viaţă. Se mărturisea locotenentului cu ochi albaştri, cum fac oamenii în timpul unui naufragiu. Cine putea fi această femeie? Şi cum vorbea de dânsa! *Femeia desăvârşită*, zicea. O ştia din 1805...

Ieşiseră în câmp neted şi cerul se înnourase de-a binelea. Cât va trăi, Robert va avea înaintea ochilor strâmta şosea şerpuitoare, copacii tineri fugind înaintea lor. Essonnes era întunecat şi tăcut. N-ai fi zis că al 6-lea corp era încartiruit aici. Pesemne că porniseră un regiment în altă parte... Colonelul Fabvier voia să ajungă la avanposturi. Mareşalul urma să se întoarcă de la Paris; va trebui să-i transmită poruncile împăratului. Acolo, undeva, către Orsay, sunt austriecii. *Femeia desăvârşită*, zicea Fabvier. Deodată, la o încrucişare de drumuri, se aude parcă un huruit, un tropot de cai, un bocănit de trupe în marş. Se vede că trecuseră de Essonnes; trebuie să fi fost pe aproape de Courcouronnes; umbrele soldaţilor se profilau pe cer. Dacă erau austriecii? Vai, nu... Era al 6-lea corp, care se retrăgea spre Versailles. Cum, aţi înnebunit? Îndărăt la Essonnes! Stânga-mprejur! Domnule colonel... staţi puţin, domnule colonel... noi executăm ordinele generalului... Care general? Era generalul Souham, care, înţeles pe ascuns cu duşmanul, îşi părăsise postul, bătând în retragere către Versailles, îngrozit la gândul că împăratul ar fi putut afla că el şi cu Marmont şi cu alţi câţiva intraseră în vorbă din ajun cu austriecii; vizita neaşteptată a colonelului Gourgaud, adjutant al maiestăţii-sale imperiale, îl împinsese la această hotărâre disperată. Auzind că e chemat la Fontainebleau, crezuse că i s-a întins o capcană. Se aflau pe malul unei gârle, şi Fabvier răcnea cuvinte pe care Robert nu le putea prinde, dar îl auzea pe Souham, călare în faţa lui, repetând întruna: „Împăratul ar pune să mă împuşte!" Aşa a fost trădată Franţa, şi împăratul, şi douăzeci de ani de glorie. Locotenentul Dieudonné îşi va aminti toată viaţa cu amărăciune numele acestei gârle. Întrebase pe un ţăran trezit din somn, pe jumătate gol, care îşi scosese capul pe fereastră ca să vadă trecând trupele. Ciudat nume avea gârla! I se zicea *Tăcuta*.

Nu trecuse decât un an de atunci şi iată-l pe Robert Dieudonné călare, făcând iar drumul către Essonnes... Acolo urmează să doarmă la noapte.

Şi să-l întâlnească pe împărat, poate. Ploua. Straniu lucru, mai mult decât la împărat, Dieudonné se gândea la *femeia desăvârşită:*

îndrăgostit din 1805, Fabvier ăsta... zece ani... prea e frumoasă povestea... dar el, Robert, nu se simţea făcut pentru aşa ceva. Tinereţea lui era a iubirilor trecătoare... Cine putea fi totuşi această femeie?

*

Colonelul baron Charles Fabvier, sublocotenent al gărzii personale[50], făcând parte din compania a 6-a a ducelui de Raguza, botezată de oamenii din popor „Compania lui Iuda” [51], se dusese pentru a treia oară în acea zi la palat.

Cu capul său mare şi greoi, cu mustaţa neagră şi un început de pleşuvie la treizeci şi trei de ani, cu ochii săi bulbucaţi şi sprâncenele zburlite, spilcuit în uniforma sa de gală, cu pelerina prinsă de copca gulerului şi cu pulpana stângă aruncată pe umărul său de atlet, lăsând să i se vadă coiful la subsuoară, uriaşul acesta înalt de zece picioare, în jacheta albastră cu bibiluri de argint şi reveruri stacojii, cum stacojie era şi căptuşeala pulpanelor, cobora scara acelei aripi a palatului căreia i se zicea Pavilionul Florei, strecurându-se în învălmăşeala care îl scârbea şi mai mult fiindcă trebuia să treacă printre copoii poliţieneşti, îngrămădiţi pe trepte.

S-ar fi zis că fuga curtenilor, care o şterseseră din palat în acea duminică, aşa cum s-a putut vedea la slujba religioasă de dimineaţă, înlesnise această năvală de poliţişti în ţivil, cu redingotele lor verzi, negre şi cafenii, toţi cu reteveie în mână, să-i recunoşti de la o poştă după jobenele negre. Era acolo încă vechea poliţie a domnului d’André, cei mai proaspeţi ai lui Bourrienne, precum şi auxiliarii benevoli din contrapoliţia alteţei-sale contele d’Artois; se iscodeau bănuitori şi nu se ştia cine îi rugase să vină, nici pe unii, nici pe ceilalţi. Trebuia să-ţi tai drum prin grămada de copoi, dintre care pesemne că o bună parte erau oameni de-ai lui Fouché, gata să dea o mână de ajutor lui Buonaparte de îndată ce-ar sosi. Totuşi prezenţa lor arăta că stăpânirea pierduse încrederea în militari de când cu trădarea lui Ney. Pentru asta nu trebuia decât să vezi cu ce ochi se uitau prinţii, acolo, în palat, la ceilalţi mareşali. Care din ei va trăda acum?

Era aproape de ora trei când mareşalul Marmont, duce de Raguza, care se găsea la Şcoala militară, în timp ce escorta regelui, strânsă cu chiu cu vai, se făcuse leoarcă aşteptând pe maiestatea-sa, porunci să fie chemat fostul său adjutant, ca să-l trimită la Tuilerii. „E curată nebunie!” zicea mareşalul. Regele însuşi voise această paradă şi a fost nevoie de mare alergătură până să se poată aduna iarăşi unităţile împrăştiate după apelul de la ora opt dimineaţa şi până să fie îngrămădite acolo, pentru ca acum să aştepte în ploaie şi nimeni să nu vină.

La patruzeci şi cinci de ani, mareşalul păstrase înfăţişarea unui

tânăr. Cam prea arătos, totuşi, cu statura sa zveltă şi lăsând să i se citească pe frumosu-i chip, încadrat de păr negru, originea aristocratică. Doar bărbia i se cam îngroşase. În uniforma brodată, cu panglica albastră pe piept şi Crucea sfântului Ludovic atârnând aproape sub guler, rămăsese cavaleristul dornic să placă, încântat de propriu-i glas, aşa cum Fabvier îl cunoscuse în Spania, întotdeauna gata să se lepede de vreo vină, a doua zi după lupta de la Arapiles ca şi astăzi, când nu se putea opri să nu vorbească mereu de învinuirile pe care i le-a adus Buonaparte de cum a pus piciorul la Cannes. De câte ori, în ultimele zile, se supărase mareşalul, vorbind cu fostul său adjutant de care toate îl despărţeau! „Ah, zicea el, Constituţia *voastră!*", ca şi cum Fabvier ar fi întocmit-o şi ar fi fost el singur răspunzător de tot ce se întâmpla, de şiretenia cusută cu aţă albă a lui Ludovic al XVIII-lea, care îşi închipuia că şi-i apropiase pe oamenii împăratului – şi acum, vezi-l pe mareşalul Ney! Mareşalul ţinea cu contele d'Artois şi cu ducele de Berry. Deşi, acesta din urmă îl scotea din sărite cu apucăturile lui, care încercau să-l maimuţărească pe Micul Caporal... Puţin lipsea ca şi el să-i ciupească de ureche pe mareşali, întocmai ca împăratul! Nu-i de ajuns să-i semeni la statură!

— Du-te, Fabvier, la palat – zise mareşalul – şi vezi ce se întâmplă! Nu ştiu ce-o avea de gând maiestatea-sa... Trupele au să-şi piardă răbdarea...

Pe urmă, dintr-o dată, îi spuse tot. Aşadar, s-a dus planul întocmit pe-ndelete de colonel şi pe care mareşalul şi-l însuşise? Cum adică, regele îşi lua tălpăşiţa? La ce s-a mai ostenit să făgăduiască joi celor două Camere adunate că va rămâne să moară aici luptând, pentru ca duminică s-o şteargă ca un bicisnic? Şi când te gândeşti că Fabvier muncise două nopţi la planul acesta de fortificare a Luvrului şi toate ordinele erau gata... Ducele d'Angoulême urmând să ţină sud-vestul ţării, ducele de Burbon – vestul, escorta şi trupele din faţa Parisului să fie puse sub comanda lui Macdonald şi a ducelui de Berry... În sfârşit, ce s-o mai întindem: domnul de Blacas d'Aulps, care la început se arătase a fi de partea lor, de ieri îşi pierduse capul, şi când Blacas i-a spus regelui că trebuie să fugă, ei bine, regele, ca întotdeauna, a fost de părerea acestui neghiob! Ar fi fost, totuşi, pe legea mea, o straşnică privelişte să-l vezi pe acest rege al Franţei rămânând la el acasă, în pofida împrejurărilor, a trădărilor din armată, a nestatorniciei mulţimilor şi, şezând într-un jilţ în faţa Luvrului său, să-l fi aşteptat pe Celălalt, Uzurpatorul, şi să-i fi spus: „Ei, ce pofteşti acum? Să nimiceşti Parisul? Să tragi cu tunul în palat? Să dai foc Tuileriilor? Şi după ce mă vei fi omorât pe mine, n-ai să fii decât un regicid! Asta nu-ţi va da dreptul legiuit la tronul care i se cuvine contelui d'Artois, ducelui de Berry, ducelui d'Angoulême... Iată că te-ai ostenit de pomană!"

Dar nici măcar să nu vină să-şi treacă trupele în revistă! Pentru că, îţi dai seama, dragul meu, şi parada asta era tot planul lui, al regelui... Venea pe Champ-de-Mars, ţinea o cuvântare escortei, îi poruncea să-şi facă datoria, o vestea că va fi îndreptată spre Essonnes, ca să taie drumul Parisului, iar el va apuca pe-o cale tainică... bariera Etoile, şoseaua militară...

Essonnes! După acest cuvânt, fostul adjutant nu mai avea urechi pentru nimic. Essonnes! Se uită la Marmont, căpitanul gărzii personale, comandant al escortei regelui. Cum putea Marmont să rostească numele acesta fără să se înfioare? Ce-i păsa lui Fabvier că parada n-a fost decât un tertip care să-i înlesnească lui Ludovic al XVIII-lea să iasă din Luvru şi să se ducă la bariera Etoile... Şi de-acolo, încotro? Azi-dimineaţă nu se ştia încă nimic în privinţa asta. Erau unii care voiau ca regele să meargă în Vandeia, unde se şi afla alteţa-sa ducele de Burbon, şi să se pună în fruntea şuanilor. Bună idee ca să-şi câştige popularitate! Alţii îl sfătuiau să se ducă în Normandia. De la Grandville, la nevoie, ar ajunge dincolo, în insulele britanice. Escorta regelui ar putea apăra oraşul Le Havre multă vreme, şi apoi, dacă va trebui, mă rog, ar trece în Anglia. Mai întâi însă, trebuiau să ştie dacă marina va rămâne credincioasă... Încă de ieri, ducele d'Orléans, care izbutise s-o şteargă din Lyon, se afla în nordul ţării. Marmont nu credea că regele ţine cu tot dinadinsul să-l întâlnească: îl trimisese la Lille tocmai fiindcă nu avea încredere în fiul lui Philippe-Egalité[52] şi ca o măsură în plus după destituirea lui Soult, în care cei de la Pavilionul Marsan[53] vedeau mai curând un muşteriu al familiei d'Orléans decât un bonapartist... Se dăduse ordin să i se refuze ducesei până şi caii de trăsură ca să poată părăsi Parisul... Ducele de Berry ţipa cât îl lăsa gura că regele îl ţine lângă dânsul, împiedicându-l să dea fuga pentru a-l face harcea-parcea pe Năvălitor. Regele şovăia numai când era vorba să-şi aleagă oamenii, dovedindu-se foarte hotărât în ce priveşte treburile lui. Marmont coborî glasul, ca să-l încredinţeze pe Fabvier că mai înainte chiar de-a se fi ştiut în chip oficial de trădarea lui Ney, încă de vineri, cu douăzeci şi patru de ore după adunarea solemnă a celor două Camere, diamantele Coroanei fuseseră pornite la drum. Încotro? Calais, Anglia... Le ducea primul valet al maiestăţii-sale... Asta în noaptea de vineri spre sâmbătă. Bineînţeles, s-ar fi putut să-ţi pui diamantele la adăpost, iar tu să rămâi la Paris şi să mori luptând, dar, între noi fie vorba...

Fabvier, aşadar, se întorsese iar la palat. Nu reuşi să-l vadă pe rege. Dar regele era încă acolo. Îi trimisese vorbă prin domnul de Blacas – nesuferitul domn de Blacas cu obrazul său scofâlcit, lung ca o zi de post sub peruca lui spălăcită şi purtându-şi trupul, care nu se mai sfârşea, pe nişte picioare groase – că maiestatea-sa crede că se va duce totuşi să-şi treacă în revistă escorta, dar că... De necrezut!

L-au rugat să aştepte în salonul mareşalilor.

De când cei de la palat începuseră să bâţâie de frică, saloanele acestea deveniseră un fel de hală deschisă tuturor. Orice uniformă ţinea locul unui permis de intrare, unii venind ca la cafenea, fără a mai pomeni de doamnele întâlnite pe acolo, care pândeau să iasă Bourrienne pentru a-i preda, chiar în mână, vreun denunţ. Trecuse o săptămână de când doamna de Duras n-a mai fost zărită pe la curte, se auzeau şoapte – era şi ea vârâtă în complot... iar bărbatu-său, nefericitul duce, e acolo, cu regele...

Anticamera era plină. Preoţi, generali, miniştri. Era un du-te-vino neîntrerupt către apartamentele regelui. Care cum se întorcea de-acolo, domnul de Jaucourt sau un servitor, rotofeiul Berthier, înalt cât trei mere una peste alta, palid şi răvăşit, neizbutind să-şi ascundă tulburarea, sau părintele Elisée, doftor al maiestăţii-sale, straniu călugăr din care duhnea curvâslâcul, slab şi cu obrazul unsuros – oricare ieşea, haita sărea asupră-i, cu şuşoteli dintr-acelea ce-s mai degrabă urlete... Ei, cum? Plecăm? Încotro? Pierduseră orice cuviinţă. Toată mulţimea asta zăcea pe canapele, şi fiecare, spre a nu-şi pierde locul şi temându-se ca nu cumva să lipsească tocmai în clipa când se va afla ce are de gând regele, luase de dimineaţă vreun mezelic, ori îşi adusese în hârtie costiţă de porc sau scrumbii. Era scârbos şi puţea a birt. De altminteri, în acest Pavilion, zis al Florei, plutea veşnic un miros de bucătărie. Trebuia să-i auzi pe aceşti bătrâni curteni povestindu-şi că maiestatea-sa mâncase la prânz patru porumbei cu mazăre... Urmaşii sfântului Ludovic erau straşnici mâncăi!

Pe când dădea să iasă, apropiindu-se de peronul palatului, colonelul întâlni un ofiţer al gărzii naţionale cu căciula tivită în fir de aur. Şovăi o clipă. Nu era oare acel Alexandre Laborde, pe care-l cunoscuse în Spania? Colonelul nu ştia prea bine ce-o fi învârtit celălalt pe-acolo. După asta, Fabvier se nimerise împreună cu contele în comisiunea care negociase cu aliaţii, în 1814, capitularea Parisului. Avuseseră atunci, într-o seară, o convorbire ciudată. Contele de Laborde îşi amintise foarte bine, cu un an înainte, că tatăl său fusese ghilotinat în 1793. Deşi oricine ştia că mamă-sa îl făcuse cu un prinţ austriac... Alexandre fusese ofiţer în armata austriacă înainte de Thérmidor[54]. Dar atunci, în seara aceea în care Parisul aştepta intrarea aliaţilor, undeva înspre bariera Clichy, unde poposiseră ţăranii pribegi cu căruţele lor şi unde se strângeau morţii, nu departe de închisoarea pentru răi platnici, ce l-o fi apucat pe Alexandre de Laborde să povestească lui Fabvier cum, întors în Franţa, tânăr, pe vremea Directoriului[55], pe când făcea pictură, închipuiţi-vă, în atelierul lui David[56] (ca şi soră-sa, Nathalie, ducesa de Mouchy de azi), fusese ispitit de ideile primejdioase, alăturându-se unui grup de oameni ciudaţi, da, dragul meu, li se zicea Egalii – mai ţii minte,

Darthé, Babeuf? Sunt ceasuri de acestea când tot ce se întâmplă ţine de Apocalips şi când povesteşti orice primului om ce-ţi iese în cale.

Ei, bine, acestui Laborde, care fusese babuvist[57], tocmai lui îi revenea sarcina de-a asigura paza regelui şi a lor săi în duminica de florii a anului 1815. E drept că soră-sa era nora prinţului de Poix. El comanda garda naţională, care înlocuise escorta regelui la palat. Generalul Dessolles îl făcuse de curând ajutor de comandant al gărzii şi Alexandre se întorcea să dea o raită în jurul palatului, unde, pe la amiază, instalase schimbul. Răspunse la salutul ofiţerului în care, dintru început, nu-l recunoscuse pe Fabvier şi veni lângă dânsul. „Dragă prietene, îi zise cu jumătate glas, aş dori să-ţi vorbesc o clipă...”

La drept vorbind, *prietenul drag* nu părea prea încântat de prietenia asta, dar n-avea încotro. Se urcară la întâiul etaj. Postul acesta al gărzii naţionale, cel mai important, fusese aşezat într-un apartament al familiei regale şi era destul de straniu să vezi îngrămădiţi în sala de aşteptare şi în sufrageria doamnei ducese d’Angoulême, care se găsea la Bordeaux, vreo cincizeci de ostaşi în uniformele lor, cu ghetrele şi nădragii albi, cu sabia scurtă şi cartuşiera atârnată de centura încinsă pieziş, cu poalele mantalei suflecate, unii în capul gol, alţii cu căciula lor din blană de urs, care în picioare şi care aşezaţi unde nimereau, pe masă sau pe mescioară, ca şi pe băncile de lângă uşă, unii răsucindu-şi câte o ţigară între degete, alţii cu luleaua în gură, toţi într-o bramburească nepăsătoare. Dând cu ochii de cei doi ofiţeri, se grăbiră să-şi mai dreagă ţinuta, iar când Laborde le spuse câteva cuvinte, strigară: *Trăiască regele!* Se vedea cât colo că sunt oameni din popor. Nu erau toţi proaspăt bărbieriţi.

— Aştia-s grenadiri din legiunile a 11-a şi a 12-a, îi suflă Laborde la ureche lui Fabvier. I-a ales pe dânşii, deoarece căpitanii lor sunt oameni de încredere...

Căpitanii aveau aerul acela plin de râvnă şi de respect, pe care-l vezi la conţopişti când şeful de birou se arată în uşă.

— Am fost dojenit – urmă Alexandre – pentru că am pus la postul de la Pont-Tournant, închipuieşte-ţi, oameni de prin mahalaua Saint-Antoine... E un detaşament din legiunea a 3-a, al cărei comandant, de mai bine de un an, e vestitul Richard-Lenoir... Unii umblă cu vorbe cum că el e socrul unui frate al lui La Bédoyère, şi-i tot ce se poate, dar ia stai să judecăm niţel! Sunt la palat, mai cu seamă în jurul alteţei-sale contele d’Artois, nişte pramatii pe care nimic nu-i mai poate lecui de apucăturile lor... Trebuie să ai încredere în poporul Parisului, şi eu n-am de unde să ştiu din ce mahala sunt oamenii. Pentru mine toţi sunt ostaşi ai gărzii naţionale, gata să facă din trupul lor pavăză pentru apărarea prinţilor... asta-i tot. Cât despre Richard-Lenoir, regele nu l-a scos din oştire, şi omul ăsta a făcut mai

mult pentru binele regatului decât cei mai mulţi dintre ultraregaliştii noştri! Iar în ce-l priveşte pe La Bédoyère însuşi, să nu uităm că e ginerele lui Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare... Să mă slăbească!

Îl trase pe colonel mai la o parte:

— Voiam să te întreb... ştiu că dumneata ai întocmit planul de apărare a Luvrului... Am făcut toate pregătirile: a fost dublat postul de la Pont-Tournant, galeria de tablouri e înţesată de ostaşi, iar baricadele dinlăuntrul palatului sunt gata de luptă în jurul regelui... Păcat de atâtea tablouri! Îţi închipui ce-ar fi să se prăpădească *Nunta de la Cana*? Dar, ce să-i faci? Spune-mi, te rog, dumneata vii de la domnul de Blacas... ah, şi ăsta cu năravul lui de-a face pe mutul, şi fudul de nu-i mai ajungi la nas... ei, la urma urmelor, nu ne batem pentru dânsul... dar mi se pare că s-au cam schimbat planurile celor de la palat. Domnul de Blacas, ştie toată lumea, i-a făcut vânt peste graniţă nevesti-si, şi după cât auzii, a scos şi un furgon încărcat cu colecţiile sale de medalii! Doamnele de Duras, de La Ferronnays, de Jacourt, prinţesele de Wagram şi de Talleyrand au şters-o şi ele din Franţa. Faptul că ne găsim în apartamentul acesta arată că şi ducesa d'Angoulême nu mai e aici... Apoi, prieteni de-ai mei din oraş mi-au spus...

Unde voia să ajungă povestindu-i toate acestea? La zvonul care bântuia pe culoarele palatului, precum că regele nu se dusese la Champ-de-Mars fiindcă se pregătea să şteargă putina ziua-n nămiaza mare... Domnul de Vitrolles zicea că nu era nevoie ca soarele să vadă una ca asta...

Fabvier întoarse capul său mare la ajutorul de comandant şi-i citi în obraz acea nelinişte tulbure pe care o vedeai cam în ochii tuturor, pe scările şi prin anticamerele palatului. Stăteau, şi unii şi alţii, să cântărească şansele regalităţii. Câţi oare dintre dânşii se pregăteau să strige *trăiască împăratul*? Să fiu al dracului, dar în 1814 lucrurile se petreceau tocmai de-a-ndoaselea.

— Domnule conte – zise Fabvier cu un fel al său de-a da oamenilor fostului regim titlurile lor, lăsând să străbată în vorbă un fel de emfază voită – atâta pot să-ţi spun, că maiestatea-sa va trece în revistă pe Champ-de-Mars companiile albe şi roşii într-o jumătate sau cel mult în trei sferturi de oră...

Fostul babuvist răsuflă uşurat. Îl întrebă pe colonel dacă prânzise, căci postul de comandă avea rezerve şi putea să-i ofere o gustare... Şi aici te trăsnea un miros de crăpelniţă. Fabvier mulţumi, dar era aşteptat la Şcoala militară.

Îşi tăie drum, cu mai mare greutate ca întâia oară, pe scara cotropită de un adevărat vicleim de moşnegi în uniformele lor dinainte de potop, scoase de la naftalină, veniţi acolo ca să-l apere pe

rege. Din ce bătălie de la Fontenoy[58] ieşise, de pildă, mortăciunea asta de maior în jacheta lui albă cu reveruri albastre, târându-şi spada prinsă în şold, englezeşte, cu două găetane de mătase? Şi din ce caraghioasă horă a morţilor se desprinsese acest cavaler în jiletcă roşie sub tunica cenuşie cu cruce neagră, încălţat cu ciubote încreţite, din care ieşeau genunchii ascuţiţi şi fluierele picioarelor ca dintr-o teacă? Făceau toţi haz primprejur, râzând aproape în nasul lor, iar copoii lui Bourrienne îşi dădeau cu coatele şi rosteau cu glas tare tot felul de măscări. Fabvier trecu printre ei ca o corabie într-un port în care s-au împotmolit mulţime de caice. Îi întrecea cu un cap pe mai toţi oamenii aceştia duhnind a bere şi usturoi. O negustoreasă se aşezase în josul scării şi vindea melci de Bourgogne, care împuţeau aerul. Cerşetori se furişaseră până în uşă, unul arătându-şi vreun ciot de picior, altul orb, lăsându-se târât de un câine lăţos. Cerul se înseninase pe neaşteptate şi era îmbulzeală mare în faţa palatului, ostaşii abia izbutind să păstreze o potecă spre poarta Pavilionului Florei. Prezenţa trăsurilor regale, trase la scară, întreţinea în mulţimea aceea o fierbere nepotolită: degeaba li se spunea oamenilor că-l aşteaptă pe maiestatea-sa cu suita pentru a-l duce la Champ-de-Mars, să-şi treacă în revistă escorta, că nu credea nimeni. „Încotro? Încotro?” îi iscodeau pe vizitii fetele care băteau trotuarul. Se vorbea de La Rochelle şi de Boulogne... Nimeni nu se mai sinchisea prea mult când cerul se întuneca, iar dacă se pornea iar să picure de sus, nu se urnea nimeni, de-ai fi zis că parizienii se învăţaseră cu ploaia. Deşi se simţea primăvara, faţă de vremea asta cu toane, femeile nu-şi puseseră încă pălăriile de paie, fluturându-şi însă rochiile şi mantourile în culori deschise, verzi şi galbene mai ales, iar picăţelele de mătase groasă pe testemelurile lor aduceau cu cei dintâi muguri. Vedeai burghezi cu tot neamul lor după dânşii, trăgându-şi soaţele şi fetele mai depărtişor de ostaşii cam prea porniţi pe glume, copiii ţi se vârau printre picioare, roiau şmecheri căutându-şi muşterii la uite-popa-nu-e-popa sau vânzători de alifii să-ţi faci pielea ca piersica. Vremea era destul de friguroasă ca să poţi întâlni chiar femei în blănuri, dar vedeai ici şi colo dudui atât de nesocotite, că ieşiseră în rochii de percal şi aveau acum nasul de culoarea panglicuţelor, pe care moda le voia albăstrii pe fuste galbene. La fel de temuţi ca militarii erau, în ochii celor veniţi acolo cu nevestele lor, craii care mişunau pretutindeni, unii în cizme, alţii în pantofi şi ciorapi lungi, purtând toţi nădragi de flanel lipiţi pe pulpe, foarte nepotriviţi pentru privirea tinerelor făpturi, mai cu seamă cei din lână trandafirie, după care se înnebuneau fanţii, sau cei din caşmir subţire, tot atât de străvezii.

Fabvier îşi lăsase calul la grajd de cealaltă parte a Pieţei Caruzelului. Trecu deci pe sub ferestrele păzite de soldaţi şi ajunse la marea întindere pietruită dintre Arcul de Triumf şi cartierul pe

jumătate dărăpănat, de care se mirau străinii, acolo, chiar în nasul regilor Franţei, cu paraclisul Stăreţiei şi fostul Palat Longueville de multă vreme fără acoperiş. Din uliţele care porneau de la Palais Royal sau de pe aproape, ducând pieziş la marea galerie a Luvrului, abia întrezărită în spatele şandramalelor, a şoproanelor şi a păduchelniţelor murdare, de acolo porniseră la 10 august[59] asalturile împotriva Tuileriilor, şi oricât pusese Napoleon să mai dărâme din ele, ca să poată ţine gloata în bătaia puştii, tot rămăsese neatins, în dosul străzii Saint-Nicaise, unde izbucnise maşina infernală, un întreg cartier fistichiu cu negustori de vechituri, cu muieri dezmăţate şi cu slujnicari, de unde răzbătea în ziua ceea o hălălaie destul de neruşinată, căci erau pe acolo cârciumioare şi hoteluri în care ostaşi beţi turtă cântau cântece de-ale lui Béranger[60] şi *Să stăm de veghe ca să salvăm imperiul!*

Grajdurile, cu faţadele lor late şi cu coloanele, tot câte două, erau drept peste drum de Podul Sfinţilor Părinţi, ca un crâmpei din clădirea oficială uitat în învălmăşeala caselor particulare, înalte, şi asta le dădea un aer de schelărie de decor, care se termina deodată printr-un zid ciuntit după o pereche de coloane. Şi acolo în faţă, ca un soldat ieşit din rând, se înălţa stingher un cub mare de şase etaje, cu o cafenea dedesubt, făcând şi mai puternică impresia de harababură. Clădirea asta era hotelul numit de Nantes, în faţa căruia trăgeau de obicei poştalioanele, dar în ziua aceea nu vedeai decât pachete îngrămădite pe caldarâm, căci nu se găseau cai, fiind luaţi cu asalt de toţi care dădeau bir cu fugiţii, şi nimeni nu venise să ridice poşta şi pachetele. Aici îmbulzeala nu era atât de mare, şi apoi se auzea muzică din cafenea, iar de afară oamenii se zgâiau pe la ferestre.

O bună bucată de cer se luminase şi un soare palid se ivi printre nori.

Deodată însă, Charles Fabvier avu o tresărire. Zărise în faţa lui, venindu-i în întâmpinare, o pereche foarte nepotrivită şi îşi simţi inima zvâcnind. Nu din pricina bărbatului, un necunoscut purtând, pare-se, perucă şi îmbrăcat cu oarecare scliviseală, pelerină pe umeri şi baston în mână, ochelari şi pălărie de pâslă cenuşie sub care anevoie puteai desluşi trăsăturile feţei. Dar lângă dânsul mergea o doamnă, abia sprijinindu-se de braţul său şi ducând de mână un copil de patru sau de cinci ani, o fetiţă. Nu era cu putinţă. Colonelul, de bună seamă, se înşela. Prea era stăpânit de această siluetă pe care o avea în minte, prea o vedea peste tot. Nu-şi amintea, de altminteri, să fi văzut la dânsa pălăria asta de catifea argintie, tivită cu dantelă, cu marginea din faţă ridicată şi boldul înfipt pieziş, împodobită cu pene şi un nod de panglici din care pornea o fundă pe sub bărbie, şi nu-i ştia nici eşarfa lată de jder, căptuşită cu mătase liliachie pe rochia de lână cu tiv din aceeaşi catifea ca pălăria. Nu-i vedea bine chipul, dar

nu se putea să nu recunoască fetiţa în spenţerul ei negru, cu fustiţa albă dedesubt. Copila cu părul negru dat pe spate şi cârlionţii mari ce-i ascundeau urechile era icoana pe jumătate cernită a unui doliu pe care n-avea să-l lepede mai înainte de 23 mai. Era cam prea umflată şi ochii aveau o privire bolnăvicioasă. Spre dânsa, spre micuţa Hortensia, se îndreptă Fabvier, întrebându-se însă: „Ce caută aici Marie-des-Anges?" Îşi înălţă deodată ochii la dânsa, fără a lua în seamă pe însoţitorul ei.

— Dumnezeule! Dumneata aici? Într-o zi ca asta? Nu-i oare o imprudenţă?

Ea îi întinse mâna înmănuşată şi simţi dezlipindu-se braţul de care se sprijinise până atunci. Însoţitorul se trase cu câţiva paşi îndărăt. Doamna surâse, arătându-şi dinţii mici şi regulaţi. O şuviţă de păr negru îi cădea pe frunte ca un ciucure prin deschizătura piezişă a pălăriei. La douăzeci şi şapte de ani – se măritase la paisprezece – era în toată strălucirea feminităţii. Mai zâmbi o dată uriaşului din faţa ei şi spuse:

— Charles, prietene, e nostim cât de fericită sunt că te întâlnesc...

De câte ori o vedea, Fabvier parcă o descoperea atunci dintru început. Astăzi i se păru că vede pentru întâia oară desenul desăvârşit al acestui nas drept cu nările care palpitau întruna. Şi glasul ei cu mlădieri de cântec îl străpungea, păstrând şi un pic de accent spaniol, pe care n-au reuşit să i-l şteargă la şcoala doamnei Campan.

Fabvier zise:

— Eşti într-adevăr nesocotită, doamna mea. S-ar putea să te recunoască...

Iar dânsa, mişcându-şi braţul ca şi cum şi-ar fi scuturat nişte brăţări, răspunse râzând:

— Şi ce-i dacă m-ar recunoaşte!

El nu râdea însă când mai spuse o dată:

— Patimile politice sunt astăzi întărâtate şi închipuieşte-ţi că în curtea Luvrului, unde mişună iscoadele poliţiei, vreunul care vrea să fie bine văzut ar pretinde că a surprins pe doamna ducesă de Frioul zicând nu ştiu ce... Am auzit la Tuilerii, nu-s trei zile de-atunci, numele dumitale ieşind din gura unuia dintre oamenii aceia zeloşi, care roiesc în jurul prinţilor...

— Şi ce zicea omul acela zelos? întrebă ducesa.

— Nu interesează ce zicea, dar lega numele dumitale de cel al doamnei de Saint-Leu...

— Ei, asta-i bună! Dar toată lumea ştie că Hortensia e prietena mea... şi naşa fiicei mele.

— Într-un ceas ca acesta, doamnă, s-ar găsi însă unii să-şi aducă aminte că a fost regină... şi acum, când Bonaparte e la Fontainebleau...

— Dumneata crezi că n-a ajuns decât da Fontainebleau? Dar tocmai de asta ardeam de curiozitate să văd ce se întâmplă la Tuilerii. Domnul de Lille[61] tot mai şade oare pe tronul său, povestind istorioare deşucheate miniştrilor?

— Maiestatea-sa, doamnă, e aşteptată să treacă trupele în revistă, iar eu sunt un soldat... fii atentă la vorbe, te rog... minţile sunt înfierbântate...

— Charles, nu vreau să scap spectacolul acesta pentru nimic în lume! Gândeşte-te că nu-l văd numai pentru mine, ci şi pentru Duroc. Dacă ar trăi, n-ar fi la Caruzel, ci colo, spre Fontainebleau...

Fabvier le înghiţea pe toate câte veneau din gura ei. Totuşi, când o auzi spunând: „Cât despre imprudenţă – şi dânsa se întoarse încet către bătrânul ce sta mai deoparte – îl am pe domnul Fouché să mă apere...", colonelul tresări.

Bărbatul cu pelerină o auzise oare? El îşi potrivi ochelarii, ca pentru a-şi ascunde mai bine ochii. Fouché! Domnul pirpiriu, puţintel adus din spate, cu înfăţişarea lui de personaj dinainte de revoluţie, ăsta era Fouché? Cel pe care Bourrienne vruse să-l aresteze şi care scăpase poliţiei printre degete... Maria-de-los-Angeles se smintise?

— Nu cred – zise Fabvier – că Tuileriile ar fi un loc destul de prielnic pentru domnul duce d'Otrante...

Şi cum colonelul rostise cuvintele acestea cam tare, celălalt se înclină şi veni mai aproape, zicând:

— Asta depinde puţintel de domnul baron Fabvier şi de ceea ce va face acum când îmi ştie numele...

Îşi îndreptase spinarea şi se vedea numaidecât că aerul bătrânesc pe care şi-l dăduse era doar un vicleşug. În 1815 Fouché n-avea decât cincizeci şi doi de ani şi o oarecare vioiciune tinerească.

Charles îl măsură de sus în jos, cu o umbră de dispreţ:

— N-ai a te teme de nimic, domnule, căci buzele din care a ieşit numele acesta îl fac sfânt pentru mine...

Făcu o plecăciune înaintea ducesei, simţindu-şi sângele zvâcnind la tâmple, apoi luă în braţe fetiţa lui Duroc şi o ridică în sus.

— Copila mea – zise el – tu eşti în ochii mei tatăl tău şi mama ta împreună... Dulce să-ţi fie viaţa!

Rostise atât de apăsat cuvintele neobişnuit de solemne, încât ducesa îi smulse din braţe fetiţa şi o strânse la pieptul ei. Pierduse pe fiu-său, întâiul născut, şi tremura întruna pentru viaţa acestei păpuşi bolnăvicioase.

— Charles – zise ea destul de încet pentru ca Fouché să n-o audă – Dumnezeu te aibă în paza lui, prietene, oricare ţi-ar fi drumul de-acum înainte!

Când Fabvier se ivi iar dinspre grajduri călare, Maria-de-los-Angeles nu mai era în Piaţa Caruzelului. Dădu calului o plesnitură de

cravaşă, năpustindu-se pe sub ferestre, drept înspre pod.

*

Domnul mareşal Macdonald, duce de Tarente, se ostenise degeaba punându-se în haine civile din porunca regelui. Fracul cafeniu-închis, pantalonul măsliniu, bastonul-umbrelă în mână, cizmele roşcate, toate acestea şi jobenul negru nu izbuteau să-i schimbe înfăţişarea militărească, deşi făcuse burtă în ultima vreme, iar nasul pornit în sus pe chipul lat şi osos nu-i mai dădea ca odinioară un aer îndrăzneţ, pierzându-se acum în stratul de urâcioasă grăsime a celor cincizeci de ani ai săi. Încercase totuşi zadarnic să-şi disciplineze părul blond, pe care vârsta îl întunecase niţel, venindu-i încă pe frunte în şuviţe ceva mai rărite, însă tot îndărătnice. La o adică ar fi putut trece drept un bancher, dar văzându-i privirea, ochii căprii care te nelinişteau, cine şi-ar fi dat banii pe mâna lui? Era în înfăţişarea mareşalului, aşa cum găseai la oamenii imperiului, un straniu amestec de aventurier – fusese doar general la douăzeci şi nouă de ani – şi un fel de oboseală burgheză lesne de înţeles după o asemenea viaţă, când te-au ajuns şi reumatismele, mai ales pe aşa vreme ploioasă. „Vreme de Brumar”, murmură el încet, privind pe fereastră copacii încă desfrunziţi. Îşi aminteşte de acea dimineaţă din anul VIII, la Versailles, când se dusese pe-o ploaie năprasnică să închidă un club al iacobinilor[62], în vreme ce camaradul său la Saint-Cloud[63] punea la bătaie totul ca să câştige totul. Macdonald era de multă vreme un prieten al Josefinei şi un oaspe de toate zilele al casei de pe strada Chantereine. Cât de depărtate sunt toate acestea! Şaisprezece ani... nici măcar atât... şi o întreagă viaţă trăită furtunos... Deocamdată, regele Franţei îl aştepta.

Da, regele îi trimisese vorbă să vină la palat fără uniformă şi pe jos, ca să nu bată la ochi. Maiestatea-sa părea să aibă în el cu atât mai multă încredere cu cât îl cunoştea mai puţin. Ducele de Tarente se afla la Paris de şase zile, ba nici atât. Primele sale convorbiri cu regele, anul trecut, au fost mai degrabă neplăcute. Ludovic al XVIII-lea nu-l avea tocmai la inimă pe mareşalul acesta, care luase cam prea în serios liberalismul regelui şi, afară de asta, firea sa băţoasă nu-l ajuta pe Jacques-Etienne să intre sub pielea noului suveran, aşa cum izbutise nu de mult să-l câştige pe împărat.

Nimic nu lăsa să se ghicească, înainte de-a fi ajuns la reşedinţa sa de guvernator, o asemenea favoare. Dimpotrivă. Din vara lui 1814 trăia la Bourges, unde divizia sa fusese însărcinată cu administraţia provinciei, sau la moşia de la Courcelles, care nu era prea departe. Numit la Nîmes pe la începutul lui martie, n-apucase să ajungă la noua reşedinţă, când fu întors din drum printr-o poruncă a ducelui d’Orléans, care îl chema la Lyon, de unde se văzuse nevoit să fugă

înainte de sosirea lui Napoleon, din pricină că trupele se răzvrătiseră. Locuinţa sa de la Paris era goală: micuţa Sidonia rămăsese la Courcelles cu mătuşă-sa Sofia şi, de când a doua fiică a mareşalului, Adela, urmând sorei sale mai mari, căsătorită cu doi ani în urmă, se măritase şi dânsa în 1813 cu Alphonse Perregaux, palatul de pe strada Universităţii era mai tot timpul lăsat în seama portarului şi portăresei, pereche pornită să toarne la copii cu nemiluita. Jacques-Etienne îşi regăsise într-un ungher al sălii de biliard vioara, ca o amintire rămasă în cutia ei căptuşită cu pluş albastru. Nu mai cântase de multă vreme la vioară. Nu se socotea un virtuoz, dar era o pasiune moştenită, ca şi ochii romanţioşi de scoţian, de la tatăl-său, iacobitul[64], nebun după muzica lui Haendel, pe care îl cunoscuse orb.

Înainte de a porni spre Pavilionul Florei, cântase puţin la vioară în marea sa locuinţă singuratică. Vioara avusese partea ei în cuceririle din tinereţe. Când se logodise întâia oară la Saint-Germain-en-Laye cu Marie-Constance, ea îl acompania la clavir. Fusese poate singura dată în viaţa lui când iubise fără a se gândi să tragă foloase. Mai târziu, nevastă-sa de-a doua, mama Sidoniei, îşi bătea joc de dânsul când îl vedea luându-şi, cum zicea ea, dibla. Murise după doi ani, iar el, rămas cu două fete, n-a mai avut poftă să se însoare. O, nu făcuse asta numai de dragul viorii! Macdonald afla în muzică un mijloc de evadare. Păcat că nu arătase mai multă sârguinţă pentru instrumentul său! În această duminică de florii descifra din Haydn. Asta îl făcea să-şi mai uite reumatismele. Şi să viseze la ciudăţenia întregii sale vieţi, la strania încredere regală, atât de neaşteptată... Avusese o săptămână curioasă.

Sosit de luni seara, se pomenise marţi pus în slujba de prim-locţiitor al comandantului acelui corp de armată, ce se înjgheba în tabăra de la Melun, sub căpetenia ducelui de Berry, pentru apărarea Capitalei. Dar până sâmbătă fusese ţinut cu totul deoparte de această minunată înjghebare, deşi regele nu înceta să-l încânte cu vorbe linguşitoare, şi patru zile de-a rândul făcuse anticameră, ba la unul, ba la altul, purtat de colo-colo prin toate ungherele curţii, ca şi cum primejdia n-ar fi bătut la uşă. Era limpede pentru oricine auzise joi cuvântarea rostită de rege în faţa celor două Camere că maiestatea-sa habar nu avea cât de apropiată e această primejdie. Abia sâmbătă Macdonald fusese primit de alteţa-sa ducele de Berry, şeful său ierarhic. Acesta se arătase ceva mai bădăran şi mai nesuferit ca de obicei şi pesemne că-şi pierduse capul, căpăţâna lui boccie, căci, de furios ce era, părea gata să izbucnească în lacrimi.

Mareşalul îşi trimisese regelui demisia, pe care în aceeaşi seară trebui să şi-o retragă. Asta, în ajun. Regele gândea atunci să se retragă în Vandeia ori la Bordeaux. Macdonald, dânsul cel dintâi, îl sfătuise să aleagă mai curând Flandra, Lille sau Dunkerque, ceea ce i se păru

regelui o idee foarte iscusită, dar n-avea oare vreme destulă ca să mai cumpănească lucrurile? Apoi, iată: chiar în ziua aceea, duminică de dimineaţă, pe la ceasurile şapte, chemat prin curier la ducele de Berry, mareşalul aflase din gura prinţului de trădarea lui Ney. Tot oraşul cunoştea vestea încă de alaltăieri, dar curtea – deşi o grămadă de curteni, fără să creadă că-i adevărat, şi-au şi trimis nevestele peste graniţă – nu credea decât de azi-noapte, când s-au întors generalii care îl părăsiseră pe prinţul de Moscova. Baronul Clouet povestise în cuvinte mişcătoare ce se întâmplase. Ieri încă, unii faţă de ceilalţi se mai prefăceau a nu da crezare ştirii. Aşa se explică poate nervozitatea alteţei-sale. Macdonald îl găsise pe prinţ în dimineaţa asta cu totul schimbat, venind spre dânsul cu un fel de grabă, ca şi cum şi-ar fi cerut iertare pentru scena din ajun. Zări dintr-o dată în ochii alteţei-sale lacrima încremenită, care răscumpăra tot ce era pocit în figura lui Charles-Ferdinand.

Mareşalul puse jos vioara... Auzea ciripitul păsărelelor în grădină. „Cântă mai frumos ca mine", gândi el.

Ney! „Am văzut destule în viaţa mea. Dumouriez[65], Moreau[66], Pichegru[67]... dar Ney! Asta n-aş fi crezut-o nici în ruptul capului." În 1814 Macdonald rămăsese credincios până la capăt lui Napoleon. Prieteni ai săi de totdeauna, ca generalul de Beurnonville, membru al guvernului provizoriu de la Paris în 1814, o tuliseră cam prea devreme, sau alţii, ceea ce-i mai grav, ca Marmont şi Souham, au provocat pe câmpul de luptă înfrângerea lui Napoleon, sau ca Ney, care se aruncase în braţele Burbonilor... Toate trădările acestea nu l-au împiedicat pe ducele de Tarente să vină la Fontainebleau, rămânând, ca să zicem aşa, ultima carte a învinsului. Împăratul nu ceruse nimănui să ducă mai departe o luptă fără rost. Trecerea mareşalului duce de Tarente de partea Burbonilor, mai târziu, oricum, opt zile mai târziu, nu era trădare, ci datoria firească a unui soldat. Jacques-Etienne se înfăţişase regelui la Compiègne pe la sfârşitul lui aprilie. Îl însoţise apoi la castelul de la Saint-Ouen, unde Ludovic al XVIII-lea aştepta să i se pregătească ceremoniile şi parada întoarcerii în Capitală. Prezenţa mareşalului Macdonald în jurul regelui nu putea fi privită ca nelalocul ei; toţi mareşalii se aflau acolo, sau aproape toţi. De n-ar fi fost decât Berthier şi încă era de ajuns, dar venise şi Oudinot, de pildă. Prinţii, oricum, îşi dădeau toată osteneala. Ce-i drept, dacă la 3 mai paza regelui fusese încredinţată în chip destul de straniu mareşalului Oudinot, asta se datora puţin şi unei întâmplări: regele numise comandant al pieţei pe frumosul său nepot, ducele de Berry, dar acesta, grăbit să ajungă la Paris ca să se pună pe petreceri, trecuse comanda lui Oudinot. Astfel, dintr-o dată, mareşalii imperiului deveneau paznicii regalităţii. Văzând partida pierdută, nebunia războaielor prelungită fără niciun folos, un Macdonald nu aruncă

oprobriul asupra unor Marmont, Souham sau Ney, ci li se alătură. Dar defecţiunea acestuia din urmă, acum, în 1815, trecerea lui Ney, călcându-şi cuvântul, de partea lui Bonaparte, el care fusese trimis de rege să-i taie drumul – aşa ceva nu poate admite Macdonald. Una ca asta n-o îngăduie onoarea militară. Îmi veţi spune că, dacă-i aşa, onoarea militară nu îngăduia nici lovitura din 18 Brumar. Dar atunci, în Brumar, nu-i trădau decât pe civili, căci Bonaparte era armata.

„N-am să mai pot cânta la vioară, gândi el. Mi-a slăbit vederea... încă puţină vreme şi voi avea nevoie de ochelari ca să pot descifra notele...”

Au hotărât să fie trimise toate trupele ce erau la îndemână pe cele două drumuri înspre Fontainebleau. Apoi, împreună cu ducele de Berry şi tată-său, contele d’Artois, s-au dus la rege. Tocmai atunci maiestatea-sa luase hotărârea de-a se retrage la Lille, dar ţinea ca lucrul să nu se ştie. Născociseră povestea cu parada de pe Champ-de-Mars, şi Marmont, care comanda escorta, se lăsase greu până s-o adune acolo, el fiind de părere că la Luvru trebuie organizată rezistenţa. Curată nebunie! Trecuse toată ziua cu ordine şi contraordine.

Aşadar, chemat la palat, Macdonald îşi pusese fracul său cafeniu-închis şi pantalonii măslinii. Portarul nu se pricepea să-l ajute să se îmbrace, dar nevastă-sa se pricepea să calce.

Ploua. Jacques-Etienne îşi deschise umbrela şi, cu tocul ei în jurul mâinii, sub acest coviltir de pânză cenuşie, ajunse fără grabă la cheiurile Senei. Nimeni n-ar fi putut recunoaşte în el pe locţiitorul comandantului taberei de la Melun. Nimeni, afară de copoiul lui Bourrienne[68], care îl urmărea de la distanţă, pregătindu-şi în minte un raport dibaci asupra acestei deghizări a mareşalului. Era un poliţist plin de râvnă: pentru dânsul, ca pentru toată lumea, un mareşal trebuia musai să trădeze şi, ţinându-se pe urmele acestuia, îşi făcea bine socotelile. Visa la complotul pe care-l va descoperi, dar se întreba de pe acum cui să-l denunţe. Şi cum să justifice o mică notă de cheltuieli.

Jacques-Etienne umbla prin ploaie, uitând că era în duminica de florii a anului 1815 şi că Bonaparte se afla la Fontainebleau. În toată viaţa lui văzuse în armată oameni dându-se bătuţi, văzuse cum ura şi interesul personal vârau dihonia între ofiţeri vrednici, şi el îndurase aceste hărţuieli, aceste vrăjmăşii. Toată viaţa. Şi ele nu l-au făcut să-şi schimbe felul de-a fi. Slujise revoluţia cu toată cinstea, în ciuda bănuielilor ce se strângeau asupră-i din pricina originii sale aristocratice şi cu toate că fusese privit ca un complice al lui Dumouriez, iar comisarii Convenţiunii[69] îl ameninţaseră, arestaseră şi liberaseră de zeci de ori. Până şi gradul de general, care i-a picat din senin în 1793, nu-l bucurase prea mult, pentru că simţea că e o

capcană. L-a slujit pe Bonaparte, şi cu toate că fusese unul din oamenii loviturii de la 18 Brumar, se pomenise cinci ani tras pe linie moartă... Ei, ce fel, că doar era încă tânăr, clocotea sângele în el, iar nevasta lui Leclerc, generăleasa, le făcea şi desfăcea pe toate după cum o tăia capul! Cinci ani, fără a mai pune la socoteală cei trei petrecuţi ca ministru plenipotenţiar la Copenhaga – unul ca el, ce ziceţi! Pentru îndeletnicirea asta trebuise să se însoare iarăşi, de unde învoiala cu văduva Joubert, căreia nu-i plăcea să-l audă cântând la vioară. Şi nici această însurătoare nu reuşi să-l mai îmbuneze pe împărat... Pe urmă... ei, pe urmă, pentru că îl bănuiau, se îngropase la Courcelles. Dar de câte ori Napoleon însuşi îl dăduse deoparte! Între el şi împărat se ivea întotdeauna umbra Paulinei...

Da, Macdonald îl slujea pe Ludovic al XVIII-lea, a cărui bunăvoinţă pentru dânsul era acum veche de cinci zile. Nu-i datora nimic regelui. Avea casa lui, moşia lui. Păstrase dotaţiile pe care i le făcuse Napoleon în regatul Neapole, la Murat... Restauraţia nu schimbase nimic în privinţa asta.

Înţelegi cât de fireşti i se păreau toate acestea, dacă ştii ce ambiţios era încă de la nouăsprezece ani, pe când se afla la Şcoala Pawlet şi se credea Ahile... Dar, locotenent în 1791, colonel pe la începutul lui 1793 şi general în aceeaşi vară, străbătuse prea repede toată ierarhia militară pentru ca ambiţia din tinereţe să nu se fi irosit. Râvnea la o viaţă liniştită. Fusese de atâtea ori la un pas de moarte. Îi venea în minte acea seară de iunie, către sfârşitul veacului, între Bolognia şi Modena, când o ceată răzleaţă de lăncieri austrieci, dând buzna dintr-o vâlcea, îl trântise de pe cal mai înainte ca el să-i fi zărit. Şi se găsea, în zăpuşeala italiană, cu colbul amar al drumului în gură, cu capul rănit, fără să se poată ridica, iar peste el treceau caii speriaţi, de pe care călăreţii săriseră ca să scape cu fuga, lăsându-l leşinat acolo... Pe vremea aceea nu se temea de moarte. O pierduse pe Marie-Constance, tinereţea lui. Apoi, întoarcerea în Franţa în căruţele care îl hurducau, şi fiecare zdruncinătură trezind rana din piept... Sau în seara bătăliei de la Wagram, după ce şarja lui Law de Lauriston, chiar cel care era azi căpetenia muschetarilor suri, deschisese focul a o sută de guri de tun asupra inamicului, şi când atacul trupelor sale rupsese în centru frontul arhiducelui Karl... Se mai vedea şi acum în casa aceea, al cărei acoperiş fusese smuls, fumegând încă după focul pe care nu l-au stins de-a binelea, unde se întinsese pe un maldăr de fân, cu genunchiul rănit de o lovitură de copită, săgetat de dureri groaznice, cu tot cerul de iulie, toate stelele deasupra capului... ah, în acea noapte înstelată, cum ar fi vrut să aibă o vioară ca să mai uite de genunchi! Neasemuita noapte în care atâtea îi trecuseră prin minte. Gloria face ca toate să ţi se pară uşoare şi aievea, în ciuda durerii, a îndoielilor care te frământă... Toate i se învălmăşeau în minte, se

întorceau în el... Ideea încolţită mai de mult a unei mari păci universale, toată frumuseţea Italiei, arta antică şi muzica germană, Neapole şi apoi Viena acolo în faţa lor şi unde era Beethoven... iar când împăratul pătrunse dimineaţa printre dărâmături ca să-l salute şi să-i zică: „Te fac mareşal al Franţei...", acea clipă n-a fost decât un acord final, încheierea unei lungi fraze nocturne...

Palatul era înconjurat de o mulţime gălăgioasă, oamenii se strângeau îndârjiţi în jurul trăsurilor regale. Nu mai cădea decât o bură subţire, luminată de un surâs al cerului. Era un necurmat du-te-vino de ofiţeri, se simţea parcă în aer freamătul plecării, iar când te dădeai pe lângă ferestre, puteai să vezi înăuntru o fâţâială de curteni, de popi şi de femei, zor mare la dulapurile deschise şi deşertate, cuferele îngrămădite, pregătiri înfrigurate, peste tot îmbulzeală. Trăsurile trase la scară de nu ştiu câte ceasuri făceau să sporească spaima pe chipul tuturor.

— Maiestatea-sa vă aşteaptă, îi spuse domnul d'Albignac, intendant general al gărzii personale şi comandant al Tuileriilor.

Era palid şi foarte tulburat. „Încă unul care ar avea nevoie de niţică vioară", gândi Jacques-Etienne. Îşi privi ceasul: patru fără un sfert.

Cineva care tocmai ieşea de la rege se dădu în lături, lăsându-l să treacă: îl recunoscu parcă pe părintele Elisée, cel de-i făcea masaje lui Ludovic al XVIII-lea şi-i oblojea picioarele. „Oricum, gândi mareşalul, n-am încă nevoie de rachiul de izmă al iezuitului ăstuia."

În afară de nelipsitul Blacas, se mai afla la suveran şi prinţul de Wagram, vechiul său camarad de la 18 Brumar, care îşi rodea furios unghiile. Berthier se mai îngrăşase şi îmbătrânise. Trebuie că avea la vreo şaizeci şi doi-şaizeci şi trei de ani, şi pe deasupra griji... trei copii încă mici, o nevastă tânără şi o bătrână ibovnică, palatul din strada Neuve-des-Capucins, castelul de la Chambord, moşia de la Grosbois... Văzându-i în ochi căutătura neliniştită şi fruntea îmbrobonită de sudoare, Macdonald se simţi deodată tânăr, uşurel şi voios. Îl obseda un motiv din Haydn, care îi revenea în minte, îi revenea mereu... şi apoi, despre ce-i vorba? ce zicea, deci, maiestatea-sa?

— Nu ştiu să fie ceva mai rău pentru reumatisme ca luna asta a lui martie – zicea Ludovic cel Dorit – şi vă închipuiţi ce-ar mai fi dacă m-aş porni la drum! Ia spune-mi, domnule mareşal, e adevărat că ai un ginere la Beauvais?

*

De la Şcoala militară până la Sena terenul de parăzi „le Champ-de-Mars", cum i se zicea, era ca o uriaşă colivie în dosul gratiilor de ploaie. Cel puţin aşa îl vedea César de Chastellux, ajutorul de comandant al cavaleriei uşoare, poate pentru că vorba „colivie" îi

aducea aminte de copilăria lui, petrecută în Palatul Bellevue, la mătuşile regelui Ludovic al XVI-lea, doamnele Victoria, Adelaida şi Sofia, în acea idilică seră multicoloră plină de papagaliţe şi papagali, seră ce semăna cu un roman de domnul de Saint-Pierre, înţesată de crengi de palmier şi de flori necunoscute, fremătând toată de zborul păsărilor cu pene colorate. Aici priveliştea împestriţată o făceau mai bine de trei mii de oşteni şi o mie cinci până la o mie şase sute de cai înşeuaţi în stacojiu, şi-ţi luau ochii mantalele albe ale gărzii personale, strălucirea uniformelor, a căciulilor, bicornurilor şi coifurilor cu coamă şi pene, scânteierea epoleţilor, leduncilor, fireturilor, curelelor de la sabie, ciucurilor şi nasturilor, apoi crinii, stelele şi grenadele de aur, steguleţele, stindardele, cravatele, cataramele, eghileţii, săbiile, puştile şi muschetele... toată escorta regelui în păr, stând acolo de două ceasuri, în stare de alarmă şi în ploaie, cu companiile rânduite ca nişte straturi de flori, în care diversitatea armelor sporea împestriţeala uniformelor, căci nu izbutiseră să-i strângă pe toţi decât pe apucatele, luând pe fiecare de unde se găsea după apelul de dimineaţă, în afară de unităţile ce se aflau pe câmpul de instrucţie de la Grenelle, aşa că unii erau în mare ţinută, alţii în ţinută de călărie sau de oraş, ca să nu mai pomenim un talmeş-balmeş de călăreţi fără cai, îngrămădiţi înaintea escadroanelor prin faţa cărora trecea César de Chastellux, salutând cu sabia statul-major al jandarmilor gărzii regelui în frunte cu vărul său, căpitanul Etienne de Durfort. Din rândurile gărzii personale se ridica un murmur de nerăbdare, ca un cotcodăcit, care făcea şi mai vii amintirile de la Bellevue ale ajutorului de comandant. Aici, în şirurile gărzii, amestecul de uniforme atingea culmea şi, cum ele erau mai numeroase, mulţimea ostaşilor descălecaţi făcea să crească impresia de strânsură de ocazie a parăzii. Compania lui Gramont, pe care o comanda Tony de Reiset – cu mintea la cele povestite de cumnatu-său, baronul Clouet, despre întâmplările de la Lyon – deşi era cea mai veche şi cu aproape toţi oamenii călări, părea şi mai pestriţă decât celelalte, fiindcă acolo dăduseră buzna atâţia flăcăi de neam, care s-ar fi socotit dezonoraţi dacă ar fi slujit în compania prinţului de Wagram sau a ducelui de Raguza, prea de curând înjghebate. Uniformele albastre cu fireturi de aur, bicornurile negre în mijlocul atâtor coifuri cu penajul negru sau roşu, atâtea alămuri galbene şi atâta curelărie de piele, mantalele albe şi tunicile roşii cu găitane de aur – era greu să recunoşti pe cineva în învălmăşeală, dar César se simţea ca într-un fel de posomorâtă sărbătoare de familie. Cam peste tot, printre cei strânşi acolo, se găseau neamuri de-ale lui, de-alde Chastellux, Damas, La Rochejaquelein, Noailles, Lorge... un amestec de generaţii şi grade, cei din emigraţie, veniţi din Polonia sau Italia, din Anglia sau Austria, apoi toţi junii aceia care, la umbra vulturilor imperiali, cuibăriţi prin

moşiile, pădurile şi grădinile lor părăginite, în colţuri de provincie, visaseră de atâta vreme la întoarcerea prinţilor. Mai erau feciorii nobilimii, care slujiseră sub domnia Uzurpatorului, căci, după dânşii, nu poţi trăi altfel decât slujind şi nici nu poate fi altă meserie decât milităria. Într-adevăr, era o uriaşă colivie de păsări cu pene strălucitoare, neliniştite şi plouate, scuturându-şi ca pe nişte aripi steagurile înzorzonate purtând inscripţii latineşti. Mergea zvonul că trădarea lui Ney fusese dezminţită. „Minunat! Îţi spuneam eu că nu se poate... Dar, ia stai!" Tony de Reiset mai avea în urechi istorisirea baronului Clouet...

César de Chastellux răzbi până la compania lui. Îl lăsase pe socru-său, domnul conte Charles de Damas, căpitan al călăraşilor, căruia îi era adjutant, la Şcoala militară împreună cu mareşalul Marmont, după ce acesta îi înmânase ordinele. „Aşadar, toate se sfârşesc aici", gândi el, înălţându-şi privirea de cealaltă parte a Senei, către dealurile de la Chaillot. *Trupele să se îndrepte spre Saint-Denis*, suna ordinul... De dimineaţă şi până acum au tot scos trupe din Paris, pornindu-le, unele către Villeneuve-Saint-Georges sau Essonnes, altele către nordul oraşului. Dar escorta regelui... Va să zică regele nu va mai veni să-şi treacă în revistă trupele adunate cu chiu cu vai? Şi pentru ce Saint-Denis? Pentru a rămâne acolo sau a porni de acolo, încotro? Şi ce vor face prinţii? Nu-i încă vorba de-a merge la Saint-Denis, ci doar de-a aştepta semnalul şi de-a fi gata să se pună în mişcare spre Saint-Denis... Aşadar, părăsim Parisul? Îl părăsim pe rege? Călăraşii erau tocmai în fund, de-a lungul fluviului, între muschetarii negri şi muschetarii suri. Cel mai vârstnic dintre Chastellux murmură de câteva ori: „E sfârşitul, sfârşitul..." Revedea icoane depărtate: una, din octombrie '89, acea întoarcere de la Versailles la Paris, în cupeaua regală însoţită de strigătele gloatei – n-avea nici zece ani pe atunci – cu prinţii cărora el şi surorile lui le fuseseră tovarăşi de joacă în ultimele ceasuri; apoi, surghiunul la Neapole, unde slujise până la venirea lui Murat; şi, în sfârşit, întoarcerea în acea Franţă imperială, în vechiul castel al familiei, la Thil, lângă Gisors, unde Georgine avea să-l cunoască pe Charles... César îşi opri calul. Ce-i asta? Colo, în fund, muschetari şi călăraşi păreau să se aşeze în formaţie de marş. La drept vorbind, el, colonelul acesta de treizeci şi cinci de ani, care refuzase să slujească Uzurpatorului, purta răspunderea căsătoriei sorei sale. El îi convinsese pe-ai săi. Nu-l încolţise pe tată-său, şovăitor ca totdeauna, dându-i ghes să se hotărască mai repede, simţind că bătrânul caută pretexte ca să nu-şi mărite mezina? Desigur, o făcuse fiind încredinţat că soră-sa era îndrăgostită de La Bédoyère, pentru că îşi închipuise că a citit asta în ochii micuţei şi pentru că voia s-o vadă fericită. S-ar putea însă, de asemeni, să fi împins la această căsătorie, pentru că Charles îl cucerise

şi pe el, César, aşa cum îi fermeca pe toţi în jurul său... Georgine... sărmană surioară...

Dar iată, compania lui se punea într-adevăr în mişcare. Dădu pinteni calului şi strigă ceva în fugă cavalerului de la Marchée, care părea să urmărească manevra trupei, iar celălalt îi răspunse făcând „nu" din cap. Contele de Lussac, ofiţerul care comanda compania, se întoarse şi veni spre adjutantul contelui de Damas, mai-marele călăraşilor. Cum? Părăsiţi Champ-de-Mars? Nu numai dânşii plecau. Era un ordin general. Dar contele de Chastellux aducea tocmai ordinul lui Marmont: trupele să fie gata de a porni spre Saint-Denis... Să fie gata, asta însemna să aştepte ordine. Şi ordinul a venit. De unde? Din partea cui? Nu e oare mareşalul cel care comandă escorta de trei zile încoace, da ori ba? Nu se ştia de unde venise ordinul, dar un ordin era. Poate că de la palat. Dat chiar de contele d'Albignac, intendentul general al gărzii personale, care era şi comandantul Tuileriilor... sau de domnul general-locotenent Conte Maison, guvernatorul regiunii întâi militare, adică Parisul şi împrejurimile. Sau poate că ordinul fusese dat de ministrul secretar de stat al casei regale, domnul de Blacas d'Aulps, adică de însuşi regele sau de alteţa-sa ducele de Berry, care luase conducerea operaţiilor de apărare a Capitalei, dacă nu cumva îl dăduse mareşalul Macdonald, locţiitorul său, ori poate ducele de Feltre... „Haida de, Clarke nu e pus acolo să dea ordine armatei! De când oare trupele pornesc la un semn al ministrului de război?" Mişcarea se desfăşura prea repede ca să mai poată fi oprită. Şi apoi, poate că alteţa-sa serenisimă monseniorul principe de Condé, care era mai mare între cei mari peste escortă, dăduse ordinul, sau monseniorul duce de Burbon... César tresări enervat. Mai întâi, ducele de Burbon era dus în Vandeia. Toţi comandă aici. E ca şi cum n-ar comanda nimeni. Haide, ce-o fi o fi! Trecu înaintea contelui de Lussac şi veni în capul trupelor.

Toată colivia părea să se strângă în grabă ca papagalii pitici, odinioară, când li se zvârleau firimituri de cozonac. Cetele călări se răsuciră în loc, se auzi un răpăit de tobe, steagurile fâlfâiră în bătaia vântului, iar pietonii – nu le pot zice ăstora infanterişti – se aşezară în rând ca şcolarii.

César de Chastellux nu înceta să-şi repete: „Sfârşitul, sfârşitul..." Şi mereu îi venea în minte surioara înlăcrămată şi se învinovăţea amarnic: nu era oare el acela care făcuse această căsătorie trecând peste împotrivirea neamurilor? Nu el îl readusese pe Charles de La Bédoyère anul trecut în armata pe care o părăsise, stăruind să i se dea comanda regimentului 7 de linie, graţie domnului duce d'Orléans şi pe garanţia lui Roger de Damas, bărbatul Paulinei? Ceea ce zicea ieri unchiu-său de Lorge în privinţa asta e de-a dreptul absurd. Îndepărtă gândul, dar simţi totuşi că-l râcâie: dacă nu-l făcea pe Charles să intre

în armata regelui, cumnatu-său n-ar fi putut trece, la Grenoble, cu tot regimentul de partea lui Buonaparte... César se gândeşte la toţi aceia dintre ai săi care au murit pe ghilotină, la cei căzuţi în Vandeia... Şi tocmai el şi cu frate-său l-au readus în 1814 pe Charles în armata regelui. Un trădător în familie! Nu trebuie să te temi de cuvinte. César avea groază de cuvinte. Lui César nu putea să-i intre în cap că La Bédoyère, înrudit cu neamul de Chastellux, părăsise oştirea tocmai când se întorcea suveranul legitim. Atunci, cu garda călare, César ieşise înaintea alteţei-sale contele d'Artois ca şi astăzi, sub comanda socrului său, contele de Damas. L-a însoţit pe fratele regelui la slujba religioasă de la Notre-Dame... Şi toate câte îl despărţeau azi de cumnatu-său nu biruiseră totuşi, nici chiar astăzi, prietenia ce-o avea pentru dânsul. Charles de La Bédoyère – se putea pune oare la îndoială că Georgine îl iubea? Era atât de chipeş, atât de năbădăios, atât de viteaz... E adevărat, fusese ofiţer al imperiului, dar ce frumos zicea: *Nu mă bat pentru împărat, ci pentru Franţa...* Şi nici trei săptămâni de când era în postul său, trecea cu regimentul de partea Uzurpatorului... „Una ca asta în familia noastră!" Ceea ce îl îngrozea pe César de Chastellux era că până şi scârba pe care i-o stârnea trădarea nu-i putea face să-şi urască cumnatul. O avea înaintea ochilor pe Georgine, aşa cum o găsise ieri în locuinţa din strada du Bac, o Georgine care sta cernită, în dosul jaluzelelor trase, înghiţindu-şi lacrimile ca să murmure o rugăciune şi cătând înspăimântată la copilul pe care îl făcuse cu Charles... Zéphirine îi ceruse soţului, prin semne, să iasă.

Trupele executau în chip mecanic mişcarea ordonată. Tinerii aceştia neinstruiţi aveau pesemne disciplina în sânge, ca să nu fi dat peste cap toată manevra. Trebuia să recunoşti, privind compania prinţului de Wagram, sosită în ajun de la Meaux, că se înfăţişa destul de bine... César vedea totul ca printr-o ceaţă. Charles, Charles... „Companie, stai!" Să treacă mai întâi grenadirii.

În clipa asta un vuiet se auzi de-a lungul cheiului. O ştafetă alergă să vadă ce se întâmplă. Escorta regelui păru să se oprească din mers, de la sine; alte trupe se întorceau. Ce se întâmplase? Ordinele răcnite cădeau în deşert. Ploaia se înteţise. Caii se trăgeau îndărăt dinaintea grenadirilor. Colo, în fund, un ofiţer îşi tot învârtea spada în aer. Dintr-o dată, frumoasa rânduială se destrămase. Nimeni nu ştia ce avea de făcut. Călăreţii dădeau peste pedestraşi, se auziră ţipete şi, zvânturându-se unii încolo, alţii încoace, tot acest Champ-de-Mars nu mai era decât o harababură. Prin vălmăşag îşi croia drum, înjurând, o ceată de ofiţeri de stat-major, cu Marmont în cap şi Fabvier alături de el, venind de la Şcoala militară şi îndreptându-se spre Sena. „Ştii ce se întâmplă, colonele?" îi strigă mareşalul, trecând în goană pe lângă Chastellux, fără să-i mai audă răspunsul. Compania ce-i purta numele,

„garda lui Raguza[70]”, începuse să treacă podul, iar avangarda ei ajunsese la capătul aleii Vădanelor. Recunoscându-l pe Marmont, grenadirii îi lăsară loc printre şirurile lor, şi Chastellux îl urmări din ochi până pe celălalt mal.

Atunci, deodată, s-a iscat ceva, aşa, ca un zvon... Ce spun ăştia? Regele, regele... Cum? Chastellux făcu semn contelui de Lussac şi amândoi o luară înaintea grenadirilor, care îşi strânseseră la loc rândurile, lăsând o trecere îndărătul lui Marmont. Ce tot îndrugă ăştia despre rege? Şi deodată s-au dumirit. Ieşiră pe chei şi dădură cu ochii de trăsura regelui. Venea dinspre Quai d’Orsay, trasă de şase cai – o ştiau toţi cum ştiau silueta seizului care mergea în fruntea alaiului... De-a lungul frontului trupelor în plin marş, prin mijlocul escortei care umbla brambura, maiestatea-sa venea de la Tuilerii în goană mare. I se vedea capul gros şi încărunţit la portiera trăsurii... Ludovic al XVIII-lea îi răcni ceva seizului şi berlina regală apucă, fără să încetinească goana, printre caii companiei ducelui de Raguza, care se înşiruiau anevoie ca să treacă podul pe urma lui Marmont. Trăsura trecu glonţ, fără să-i pese de nimeni, ca întotdeauna: n-au decât să se dea la o parte cei care îi stau în cale!

Ce era de făcut? Să se continue marşul? Să-l oprească? Aveau ordin să meargă la Saint-Denis... Regele părăsise Parisul? Era puţin după ora patru. Berlina regală străbătea aleea Vădanelor. Garda personală, care ajunsese să se strângă grămadă acolo, dădu onorul, prezentând armele. Mareşalul Marmont se apropie să-l salute pe rege. Şi se văzu de departe că maiestatea-sa îi striga ceva prin portieră. Numaidecât, colonelul Fabvier făcu cale-ntoarsă, pornind spre pod. Ducea un contraordin: nu se mai merge la Saint-Denis. Regele se întoarce la Luvru, iar noi în cazărmile noastre. Parada? Cine a pomenit de paradă?

César nu mai putu îndura. Ceru lui socru-său să-l învoiască: nu putea s-o lase pe Zéphirine atâta vreme singură cu biata Georgine, care o duce numai într-un plâns.

— Bine – zise Charles de Damas – du-te de-ţi vezi nevasta, colonele! Îmbrăţişeaz-o pentru mine... şi pe micuţa...

Orice-ai zice, falnic se mai ţinea pe cal contele! Când te gândeşti că e doar cu trei sau patru ani mai bătrân ca maiestatea-sa... De ce i-o fi plăcând maiestăţii-sale să treacă în goana trăsurii, ca şi cum ar fi vrut să-şi răzbune picioarele betegite? César se pomeni zicându-şi că părintele Elisée era cel care îi vârâse în cap regelui să-şi gonească aşa trăsura. Pesemne că asta îi stârnea o reacţie fizică, sau nu mai ştiu ce...

III

ILUMINAŢIE LA PALATUL REGAL

În seara asta Théodore nu mai crede în nimic.

Prin ferestrele înalte ale Tuileriilor a văzut forfota servitorilor, pregătirile ospăţului. Excelenţa-sa de Peralada, ambasadorul maiestăţii-sale catolice[71], este oaspele maestrului de ceremonii al palatului, cupeaua lui e în curte, iar prin saloane se zăresc femei fermecătoare cu ofiţeri şi cu înalţi demnitari, care râd şi vorbesc zgomotos. În lumina policandrelor trec servitori ducând pe braţe tăvi încărcate. Afară s-a întunecat de-a binelea şi oameni de toate stările se apropie ca să tragă cu ochiul, hoţeşte, la banchet, atâta cât lasă să se vadă marile ferestre. Palatul e păzit de ostaşi ai gărzii naţionale, iar cei din escortă, trimişi la Pavilionul Florei, şi-au priponit caii pe sub ferestruicile Luvrului. Ploaia, care nu stă decât ca să pornească iar, nu împiedică norodul să se strângă împrejurul palatului, ca muştele atrase de carnea împuţită. Mulţimea se mai potoli pe la ora şapte, când celor din palat le veni în minte să-şi trimită acasă trăsurile. Nu se va întâmpla nimic, în orice caz, înainte de ora nouă. O mică ceată de muschetari şi de ostaşi ai gărzii personale rămâne de pază, iar ceilalţi n-au decât să se ducă să mănânce prin birturile din cartier! „Nu vă depărtaţi prea mult, în orice caz! li s-a spus. Noi ceştialalţi pornim în seara asta.”

Seara asta, în care Théodore nu mai crede în nimic. Ospăţul spaniol stârneşte mare zarvă, pus la cale parcă într-adins pentru a spune norodului: Vedeţi doar că toate merg strună. Am sta noi să petrecem dacă ar fi s-o luăm din loc?

Dar unde-i regele? Unde-s prinţii? Se văd sosind miniştri, care nu se duc însă la banchetul dat în cinstea ambasadorului, ci suie în grabă treptele: Jaucourt, Bourrienne, abatele Montesquiou. E adevărat că adineauri au fost cărate în poartă cufere aduse pe scaune, dar se spune totuşi că regele n-a luat încă nicio hotărâre. Se spun multe. Toţi flecăresc. Domneşte o înfrigurare care nu-i a bună şi prea ţipă toţi ca să fie ceva adevărat în spusele lor. Articolul de azi-dimineaţă al lui Benjamin Constant s-a şi învechit. Nimeni nu-l mai pomeneşte decât dând din umeri.

Unde oare se hotărăşte soarta ţării? Colo, pe şosele, unde soldaţii îşi smulg din piept cocarda albă şi trec de partea Corsicanului? Umblă zvonul că garnizoana din Villejuif şi-a luat la goană ofiţerii, strigând

trăiască împăratul! O avangardă ar fi ajuns la podul de la Charenton, pe care îl apără studenţii Şcolii de Drept. Sau soarta ţării se hotărăşte la Viena, unde Talleyrand pune totul la bătaie ca să-i câştige pe plenipotenţiarii Europei? De pe acum, prin coridoarele palatului, unii nu se sfiesc să spună că nu mai au nicio nădejde în poporul Franţei, în armata răzvrătită, ci văd scăparea într-o intervenţie străină. Ce se mai aşteaptă ca să-i cheme pe nemţi şi pe ruşi în ajutor? Ehei, când s-or porni câteva divizii austriece asupra Parisului, s-a isprăvit cu Căpcăunul!

Théodore nu mai crede în nimeni şi în nimic.

Venise să-i apere pe prinţi, ca un ostaş care a jurat credinţă, nu pentru că nu mai poate de dragul prinţilor, ci pentru că ideea înnăscută a datoriei îi poruncea s-o facă. Şi apoi, Napoleon e acel Napoleon al înfrângerii, omul care a târât după dânsul oştile franceze prin zăpezile depărtate, care a dus mişelescul şi scârbosul război din Spania... e acel Napoleon care îi cerea lui Gros să scoată din tablourile sale pe generalii ce i-ar fi putut face umbră, vrând să rămână singur în ochii tuturor. Théodore îl respecta pe Gros; era poate singurul la care ţinea dintre pictorii francezi în viaţă. Când se gândea că un artist ca dânsul putea să primească poruncile unui baron Denon, în numele împăratului, înainte de a picta marile compoziţii, în care îşi punea toată experienţa şi tot geniul său! Ah, desenele lui Gros pentru *Ciumaţii!* Şi nimic nu ajungea să potolească setea de glorie a acestui Napoleon, care, în zilele încoronării sale, poruncise să fie plimbată prin Paris o statuie monumentală pe un car, propria sa statuie, înfăţişându-l gol şi încununat de lauri. Căci împăratul, omuleţul acesta gălbejit, pe care mărirea îl buhăise şi-i făcuse burtă, râvnea şi la gloria corpului, a muşchilor fără greş, a spătoşiei... Şi unde te întorceai, iniţiala lui, acel *N* ca un sigiliu pus pe clădiri, pe oameni, pe Istorie... Omul acesta care întrupa războiul. Se povesteşte că Duroc, unul dintre mareşalii săi cei mai credincioşi, spusese chiar în dimineaţa morţii sale, pătruns de o profetică descurajare: „Ăsta ne va duce pe toţi la moarte... niciunul din noi nu se va mai întoarce acasă...” Iar Junot, căruia îi dăduse titlul de duce, făcându-l să-şi piardă minţile, nu-i scria oare în 1813, într-o strălucire a nebuniei lui: „Eu, care te iubesc cu adoraţia sălbaticului pentru soare, îţi spun că m-am săturat de veşnicele războaie pe care trebuie să le facem pentru tine! M-am săturat!” D’Aubigny îi povestise asta aşa cum o aflase de la tânărul Regnault de Saint-Jean-d’Angely. Le ştiau pe toate, acolo, în casa din strada Provence, la mama lui Regnault: marchizul de Bellincourt, care era amantul doamnei Junot, venea să povestească, cu o rară indiscreţie, tot ceea ce ar fi putut să-l înalţe în ochii gazdei.

Aşa e, dar astăzi acel Bonaparte zugrăvit de Gros, de Gérard, de David, era un om care mărşăluia pe şosele, zorind spre Paris cu o

mână de soldaţi şi înconjurat deodată de entuziasmul unui popor. Îmi închipui popasurile prin hanuri de munte, văd satele străbătute, oraşele în care trupele intră pe înnoptat la lumina făcliilor. E de pe acum un om la cincizeci de ani, sau pe aproape, în redingota lui cenuşie descheiată, în cizme şi cu pantaloni albi... Poporul nu-şi mai aminteşte decât de vulturi, de steaguri, de soarele de la Austerlitz şi îl întâmpină pe omul acesta care vine aproape singur, văzând în el sfârşitul tuturor necazurilor ce-i căzuseră pe cap, de la 1814 încoace, o dată cu întoarcerea celor din exil, a castelanilor care au ieşit iar din umbră şi-i vezi gonind la vânătoare, a uriaşei liote care trândăveşte pe spinarea poporului, a răzbunărilor prosteşti şi a umilinţelor cu duiumul. Oamenii au uitat matrapazlâcurile nenumărate de pe vremea imperiului, dotaţiile, ghelirurile, pensiile.

Théodore face ochi mari, presimte mersul întâmplător, minciuna care se ţese cu amăgirile ei şi, în pasul depărtat al armatelor ce se adună iar, aude parcă ţintuindu-se noile sicrie, deschise, nesăţioase. Dar să-ţi placă mai curând Ludovic al XVIII-lea decât Napoleon? Nu ai totuşi altă alegere: care din ăştia pe tron? Sau: ce fel de republică?

Pentru dânsul adevărul e în mişcarea calului, galopul smintit în care te cheltui şi te mistui: calul pe care-l vezi în boxele întunecate ale grajdurilor, mai luminos în umbra ce-l împresoară, cum se urneşte, cum dă din picioare şi-şi ia vânt, lovind podeaua cu copitele! În ochii lui Théodore, niciodată un tablou nu are destulă umbră; viaţa îi apare ca o crimă surprinsă, al cărei chip visează să-l zugrăvească. Între Celălalt, venind în marş forţat – înaintea căruia cei ce nu au nimic şi mareşalii dezertori, care şi-au păstrat din mila regelui toate avuţiile, par cuprinşi de aceeaşi nebunie – şi regele ăsta cu al său duce de Blacas, cu popii săi de curte, cu de-alde Barras drept sfetnici (la Paris umblă zvonul că regele l-a rechemat zilele acestea pe Barras), Géricault e ca un pictor între două tablouri, dar n-are decât o poftă: să-şi zvârle pensula, fiindcă nu simte nimic în stare să-l zguduie şi să-l înflăcăreze. Vede peste tot înşelăciunea, al cărei gust amar îl îneacă. Cum asta? Nu va fi fost el decât un tânăr oarecare al vremii acesteia, tot focul sângelui său să nu se fi mistuit decât la priveliştea prăbuşirii imperiului, să fie el doar acel cuirasier învins, aşa cum l-a zugrăvit, rămas pe spinarea calului doborât care agonizează? Şi iată acum tragicomedia aceasta, în care o curte pune pe goană cealaltă curte, în care locatarii se schimbă prin frumoasele palate ale Parisului, iar împărţeala slujbelor e gata să înceapă. E un spectacol fără noimă, pe care nicio minte n-ar putea să-l descurce, şi Théodore nu se va apuca mâine, nicidecum, să picteze întoarcerea de pe insula Elba, un tablou în care toate personajele se supun unui gest al împăratului. Nu, nici asta şi nici putregaiul încă stăpân la Tuilerii! O, ce ochi de smoală întoarce spre viitor tânărul Géricault, simţind în braţele şi în inima lui

un mare gol, pe care nu se vede în stare să-l umple!

Paşii l-au purtat în strada Montpensier, cu cafenelele ei, ale căror lumini se văd pierzându-se în josul străzii, pe stânga, şi cu marile restaurante de la Palais Royal, pe dreapta, lăcaşurile cele mai de seamă, în care se frământă patima mistuitoare a politicii, acolo unde clănţăi din tabere potrivnice, în mijlocul copoilor de poliţie şi al târfelor, se iau la harţă bătând cu pumnii în masă. Théodore e singur. N-a mai putut îndura tovărăşia camarazilor săi şi s-a pomenit aici fără să-i fie foame. Ar bea totuşi ceva. O cafea, neagră ca gândurile lui. Îşi aminteşte că pe aproape e cafeneaua „La generalul Foy", unde Horace Vernet[72], copil, pictase pe tavan o pasăre care se mai vede şi azi. Horace avea pe-atunci şapte ani. Géricault e ispitit să se aşeze acolo, să ridice capul şi să viseze privind la pasărea aceea. Dar e o cafenea în care vin ofiţeri scoşi din armată, republicani: nu face să intre cu uniforma lui roşie. Şovăie niţel, apoi, fie ce-o fi! S-ar dispreţui singur dacă i-ar fi teamă. Ce mai e şi viaţa asta, în care soarta ţi se hotărăşte după cum intri într-o cafenea sau într-alta! Îi vine iar în minte omul ucis de mulţime la Tuilerii. Şi camaradul său, muschetarul, pe care un colonel al imperiului îl lăsase, întins fără suflare, pe caldarâmul unei ulicioare, în spatele fostului palat regal, şi gestul colonelului ştergându-şi sabia cu batista! Asta poate că s-ar putea picta, dacă ai găsi modele destul de frumoase. Vă spuneam doar că un tablou e cu atât mai izbutit cu cât foloseşti mai mult negrul.

Şi fiindcă veni vorba de modele... dacă nu le trecea prin cap să trimită regimentul său la Béthune, Robert Dieudonné ar fi putut fi aici, în cafeneaua asta, în care Théodore a intrat... în cafeneaua asta sau în oricare alta, unde, din ianuarie încoace, de câte ori venea cu camarazii săi muschetari, se iscă gâlceavă... S-ar fi putut întâmpla ca Robert să fie insultat... sau el, Théodore, care să fi sărit de la masa lui...

Cafeneaua neagră de fum e plină. Vezi oameni stând în picioare între mese, prostituate care îşi lasă şalul să lunece, dezvelindu-şi umerii goi, o lume altfel ca în celelalte zile, despărţită în grupuri, dar însufleţită de aceeaşi nelinişte gălăgioasă, fiecare vorbind una şi gândind alta, purtând toţi, fără sfială, bătăioşi, cocarda tricoloră şi bucheţele de violete. Uniforma lui Théodore făcu numaidecât ca nişte găligani să-şi dea cu cotul, iar în jurul său să se audă tot mai tare glasuri aprige, fără îndoială căutându-i ceartă. Théodore se aşază pe un scăunel părăsit chiar atunci de un bătrân, care se luase după două domnişoare ce se fâţâiau pe-acolo. Se face că nu ia în seamă provocările celor din jur. Şi-a scos luleaua şi, liniştit, o aprinde. Lângă dânsul mai vede un singuratic: e un tânăr cu ochelari, purtând surtuc de culoare cafenie cu guler negru. Şade la o masă şi înnegreşte cu scrisul său mărunt foaie după foaie, îngrămădindu-le alături.

Totuşi, e ceva care se zbate sub fruntea lui Théodore... Cum să

aleagă? Omul pentru care trebuie să duci războaie fără de sfârşit, sau cel care nu-şi poate aşeza domnia decât pe baionetele străine? Întrebarea nu se pune chiar aşa în mintea lui Théo: el şovăie între Marc-Antoine d'Aubigny şi Robert Dieudonné. Capul sau trupul... nu poate duce gândul până la capăt. Simte priviri ameninţătoare asupră-i, tineri duhnind a rachiu par a se măsura din ochi cu dânsul... Théodore nu ştie dacă îl va însoţi pe regele fugar, sau mai curând se va bate cu flăcăul acesta care-l măsoară din cap până-n picioare, zbierând tot felul de ocări pe seama muschetarilor. E în Théodore o poftă de trânteală, se simte înfipt zdravăn pe picioarele lui, îşi îndoaie spinarea umflându-şi muşchii braţelor şi-i gata să se năpustească. Şi, la urma urmelor, de ce nu s-ar bate? Mai bine să sfârşească... acolo, în ulicioară, ca junele nătărău din noaptea trecută, care, de-ar fi trăit, n-ar fi fost mare lucru de dânsul, dar a murit destul de frumuşel... unde-l mai văzuse oare pe vecinul acesta, un băiat de vreo douăzeci de ani, cu înfăţişarea-i de şcolar plin de râvnă pătimaşă?

Deodată însă, cineva se aşează la masa lui. E un bărbat cu barba cenuşie şi părul vâlvoi, un soi de cerşetor cu aer falnic, purtând în spate o pelerină jerpelită. Cu un gest al mâinii i-a oprit pe tinerii care se apropiau de muschetar.

— Nu mă mai cunoşti? vorbi el. Şi cu toate astea, ce sete mi-e... Faci cinste cu un pahar?

Ăsta e Cadamour, modelul. I se aduce bere. Ce vârstă o fi având? Dar, aşa cum e, când rămâne în toată goliciunea lui, nu-i e frică să se compare cu Napoleon. De altminteri, îl găseşti în toate bătăliile pictate, în toate scenele greceşti ale şcolii davidiene. A pozat lui Girodet şi lui Prud'hon[73]. Generaţii după generaţii s-au trudit să facă ceva care să semene cu muşchii umerilor lui. Îl recunoşti printre leşurile cimitirului de la Eylau, ca şi în acele Termopile pe care David le picta într-ascuns. Toată viaţa şi-a vândut frumuseţea fizică, şi asta nu l-a îmbogăţit.

— Lăsaţi-mă să stau de vorbă cu domnul! le zice găliganilor dimprejur. E un pictor, nu vă uitaţi la ţoalele lui...

Aici toţi îl cunosc pe Cadamour. E republican şi a venit o dată însoţit de Duplay-Picior-de-lemn, nepotul tâmplarului la care locuise Robespierre, ceea ce li se pare tuturor, şi chiar lui Cadamour însuşi, o dovadă concludentă. Vezi, nimeni nu ştie că Picior-de-lemn e în slujba poliţiei. Aceea a lui Fouché, bineînţeles. Dar tot poliţie. Picior-de-lemn denunţă întovărăşirile de muncitori. Tot ce se vede la dânsul e ciotul de lemn pe care-l târăşte de la Valmy[74] încoace. Să te arăţi pe la Palais Royal cu un patriot rănit la Valmy e un certificat. Théodore şi Cadamour sunt deci lăsaţi în pace. Mai ales că tocmai atunci o fâşneaţă d'alea se urcase pe un scaun şi începuse să cânte *Plecând în Siria la luptă*, cântec făcut de regina Hortense[75], aşa că vă închipuiţi ce

entuziasm se stârni!

— Eu unul – zise Cadamour – nu sunt pentru Bonaparte... El a pus armata să tragă în popor la Saint-Roch[76]...

Asta, chipurile, ca să intre în vorbă. Lăsând la o parte că vrea niţel tutun, toate gândurile îi sunt în seara aceasta numai la de-ale artei. Ce să-i faci? Îl apucă aşa câteodată. Auzind numele lui Bonaparte, vecinul de masă îşi înalţă privirea pe sub sticla ochelarilor şi lasă tocul din mână. Cadamour, care l-a observat, încruntă din sprâncene şi schimbă vorba:

— Vedeţi dumneavoastră, domnule Géricault...

Trece de la *tu* la *dumneavoastră*, şi îndărăt, cu o iuţeală uluitoare.

— ...eu unul nu vă caut pricină că purtaţi tunică roşie... Zorzoanele astea sau altele, tot aia e! Dar ceea ce nu pricep e că unul ca tine să lase pictura... Vezi tu, piciule, asta e o prostie, şi iacă, nu-i bine...

Le ştia pe toate de la Dedreux-Dorcy, căruia îi pozase pentru Epaminonda. Pentru dânsul lumea se mărginea la pictori şi sculptori. Restul i se părea făcut anume pentru aceştia. Revoluţia, războaiele. Poate că în fundul sufletului era împotriva restauraţiei numai pentru că adusese moda tablourilor cu Henric al IV-lea[77], în care modelul său nu mai avea căutare. El nu era croit în felul Craiului veşnic tânăr[78] şi cine să fi avut nevoie de dânsul pentru o figuraţie costumată? Toate acestea îi cam scăpau din gură, spuse ca din întâmplare, dar dincolo de ele mai erau ochii lui visători şi naivi, în care se citeau şi alte gânduri, cărora nu se pricepea poate să le dea glas.

— Vezi tu, fătul meu – zise – tot tăvălindu-mi hoitul prin atelierele pictorilor... Pozezi ba ici, ba colo şi oamenii se uită la tine ca la un animal... să stai încremenit aşa cum te aşază, cu privirea în gol... e tot ce ştiu ei despre tine... Mă ia unul şi altul pentru coapsele mele, nu pentru că aş avea ceva în dovleac... şi domnii ăştia vorbesc în faţa mea ca în faţa unui scaun. Câte n-am auzit! Lăsând la o parte porcăriile lor, ştiu ce va să zică respectul ce-l au pentru câte unul. Cred şi eu că nu se vor apuca să bată toba, dându-şi gândurile pe faţă! Chestie de comenzi, de concurenţă...

Unde voia să ajungă? În fumul gros, să-l tai cu cuţitul, amestecat cu mirosul de bere, şi printre muşteriii înghesuiţi, Théodore se întorcea cu gândul la atelierul lui Guerin, unde lucrase, apoi iarăşi la propriile păţanii, la atâtea care îl făceau să-şi dorească uneori moartea, la ruşinea îndurată de pe urma unor observaţii privind tablourile sale... şi deodată se vedea sărind pe calul său, galopând ca un smintit, străbătând bulevardul de dincolo de bariera Martirilor, ocolind dealul Montmartre, gonind pe câmp, către Saint-Denis sau Montmorency... Dumnezeule, ce-i mai bătea inima la întoarcere, să crezi că acum-acum are să-i iasă din piept! Uitase însă privirile

camarazilor de ucenicie, cuvintele rostite cu jumătate gură, dojenile dispreţuitoare ale meşterului.

— Dumneavoastră nu ştiţi, domnule Géricault, cum vorbea de dumneavoastră când nu erai acolo... Pricepi că le stai în gât? Bazaconiile alea pe care le pictezi tu nu seamănă cu nimic şi cu nimeni. Na, asta ţi-e crima... şi asta le dă de gândit! Crede-mă, i-am auzit trăncănind aproape patruzeci de ani. Am început-o tinerel şi ştiu ce va să zică o vorbuliţă în doi peri, căreia nu-i poţi da de rost... Şi tu de colo, tu crezi că ei stau să-ţi cântărească talentul, că te dispreţuiesc... Sunteţi un nătărău, domnule Géricault... Dânşii vă admiră. În felul lor, bineînţeles, asta e...

În seara asta, Théodore nu mai crede în nimic şi în nimeni. Nu un Cadamour e în stare să-i ridice moralul. Mai poate fi vorba, de altfel, în seara asta, de pictura lui? Acum, când în Pavilionul Florei e sfâşiată urzeala istoriei, când se aud în umbră glasurile care se bat cap în cap ale acestui popor uitat, rânduit pare-se o dată pentru totdeauna sub drapelul alb cu crinii lui şi care cântă în ploaie pe străzile răscolite de un zbucium surd şi de neînţeles... În seara asta, când la Salonul de pictură, care îşi închide porţile, e desprins din perete *Ofiţerul de vânători*, căruia Théodore i-a dat trupul unui grenadir al regelui şi mutra unui republican.

Ce tot îndrugă Cadamour? Le încurcă pe toate. Are o veche slăbiciune pentru domnul David. Dacă ar fi să-l certe pe Théodore, asta numai pentru că pictura lui e luată ca armă de atac împotriva picturii domnului David.

— Mă aflam acolo – povesteşte el – când domnul David a venit la Salonul din 1812 şi s-a proptit în faţa bazaconiei dumitale... Erau mulţi în jurul lui, domnul Drolling şi domnul Gérard, domnul Chinard şi alţii, droaie... Să-l fi auzit spunând: „Ce mai e şi asta?" Ştiu eu ce vrea să zică să te ia de gât un cutărică, să te bată pe burtă... Cel care s-a nimerit acolo credea că se pricepe, îi dădea mereu înainte, se oprea la tabloul următor, arătând ce anume îl deosebeşte de primul... Pe urmă, ţine-te! Şi-aşa: un mehenghi, nimeni nu ştie de unde-a picat, hodoronc-tronc le dă pe toate peste cap... şi nu mai e chip să treci pe dinaintea lui ridicând din umeri... Cineva a pronunţat în faţa domnului David numele tău, care nu i-a spus nimic. S-a apropiat de tablou ca să vadă mai bine lucrătura, apoi s-a tras îndărăt şi iar s-a uitat. „Are haz! zice. Nu seamănă cu nimic din câte cunosc!" Numai că pe peretele din faţă era pânza lui Gros. Unii l-au tras de mânecă să i-o arate... Frumoasă pânză, să ştii! Şi cu toate astea el o privea cu gândul aiurea... Regele Neapolului pe calul său, ţi-aduci aminte?

Dumnezeule! Şi ce vor hotărî oare acolo la Tuilerii? Când ambasadorul Spaniei va fi plecat, ferestrele stinse şi mirosul fripturii risipit... Cu ploaia asta şi vântul care face să trosnească faldurile

drapelului alb de la Pavilionul Orologiului... Câinoasă vreme! Iar mâine-poimâine, primăvara.

O fetişcană voinică şi oacheşă, părând să fie dintre obişnuitele localului, aşezată la câteva mese mai departe, îi făcu semn lui Cadamour cu braţul ei încărcat de brăţări. Acesta îi răspunse mai întâi dând uşor din cap, apoi se întoarse către cel cu care vorbea:

— Scuză-mă, domnule Géricault... e o persoană care mă cheamă...

— Ei, lasă, Cadamour.... vreau să sper că... zise celălalt zâmbind. E o persoană drăguţă... Nu mai sta la gânduri...

— O, n-ai nimerit-o! Am cunoscut-o pe mamă-sa acum mai bine de douăzeci de ani, când nu făceam încă pe domnii de neam nobil prin atelierele voastre... S-ar putea ca Zelia să fie fata mea... În orice caz, bănuiala asta e cu folos, iar când fata are niscaiva bunătăţi puse deoparte pentru mine...

În timp ce Cadamour se depărta, Théodore surprinse privirea vecinului său de masă aţintită asupră-i. Era într-adevăr un bărbat foarte tânăr şi uitătura lui iscoditoare nu-i plăcu muschetarului. Se pregătea tocmai să i-o spună, când tânărul se ridică de pe scaun, împinse mai încolo vraful de hârtii mâzgălite mărunt şi, scoţându-şi ochelarii pe care îi puse pe masă, i se adresă cu o uşoară înclinare a capului:

— Domnule Géricault, nu-ţi mai aminteşti de mine?

Nu, ce-i drept, nu-şi aminteşte. Se pare că s-au cunoscut prin Jamar.

— Ştii, anul trecut... aproape numaidecât după... după...

Voia să zică după intrarea regelui în Paris şi se sfia ca de-o vorbă oarecum de ruşine. Domnul Géricault nu-şi aducea aminte? Asta s-a petrecut la Montmorency, mai an, pe vremea daliilor. Erau trei de aceeaşi vârstă, ieşind de pe băncile aceluiaşi liceu de la Blois, adică Jamar, Touchard-fiul – nu-l ştii? al cărui tată e dirigintele poştei – şi dânsul, Thierry. Se aflau „La Cerbul cel mare”, hanul doamnei Dutocq...

Da, Théodore îşi amintea de bucuria lui Jamar când l-a văzut că vine călare pe al său Trick gâfâind, cu spume la gură, şi când a intrat în han pe neaşteptate, dând peste băieţii care înfulecau nişte plăcinte. Îşi amintea şi de convorbirea politică în care cei trei voiseră să-l atragă. El, Théodore, nu se lăsase târât... Era o trăsneală a lui Jamar. I se păruse atunci că tustrei lunecau spre republicanism. Cu mici deosebiri, poate...

— Ah, acum îmi amintesc! izbucni Théodore. Dumneata eşti elevul domnului de Saint-Simon[79]! Jamar mi-a dat mica dumitale lucrare asupra reorganizării societăţii europene, în care susţii că unirea Franţei şi Angliei ar putea să ne ferească de o nouă revoluţie.

Interesante ideile dumitale, dar în seara asta nu ţi se par puţintel cam depăşite?

Tânărul se roşi la faţă. Începu să explice că, dacă în 1813, profesorul său, domnul de Saint-Simon, se adresa împăratului cerându-i să înfăptuiască reformele necesare progresului seminţiei umane, în 1814 lupta lui şi lucrarea la care avusese bunătatea să-şi asocieze elevul nu mai tindeau să aleagă între Bonaparte şi Burboni... Dacă Ludovic al XVIII-lea ar fi vrut să înţeleagă cum stau lucrurile... Acum opt zile se mai putea, dar în seara asta, evident, în seara asta nu se mai poate şti cui va trebui să-i ceri mâine să facă Europa... Esenţialul nu e oare să schimbi temeliile societăţii mai curând decât forma suveranităţii?

— Auzi-i pe zurbagiii ăştia – adăugă el cu înflăcărarea pe care o punea în scrisul său – auzi-i! Sunt de pe acum, toţi, la cheremul lui Bonaparte! Mă prind pe orice că mai mult de-o jumătate din ei sunt republicani sinceri. Nu-şi dau oare seama că idolul lor n-are decât dispreţ pentru republică? L-a maimuţărit pe rege, a creat o aristocraţie de parveniţi, s-a făcut ginerele împăratului Austriei... în vreme ce englezii, vezi dumneata, englezii, ei bine, de două veacuri încoace, cu nişte regi mai republicani decât Cromwell[80]-ul lor, trăiesc sub ocrotirea unei Constituţii la care nu te poţi gândi decât cu invidie...

— Nu înţeleg nimic din spusa dumitale, zise Théodore. Le amesteci pe toate, domnule Thierry, iar pentru mine lucrurile sunt mai simple. Totul este să ştiu dacă Trick al meu va ţine la drumul pe care trebuie să-l facă în noaptea asta...

Celălalt îşi strângea nervos maldărul de hârtii. Tonul domnului Géricault îi suna cu atât mai neplăcut cu cât Augustin Thierry ştia destul de bine de la Jamar că felul acesta de-a lua oamenii peste picior nu intra în apucăturile lui. Pictorul era cunoscut pentru atenţia, parcă pătrunsă de respect, cu care asculta de obicei pe oricine, chiar şi pe cei mai tineri ca dânsul, cum şi pentru vorba lui cumpătată. Trebuie să fi fost ceva neobişnuit în aerul acelei seri... Augustin îşi strânse ochelarii, îi puse în tocul de piele şi, dându-şi seama că nu putea fi decât lipsă de tact din parte-i să se vâre aşa în sufletul vecinului, dornic pesemne să rămână singur, încercă să dreagă lucrurile.

Zise:

— Crede-mă, domnule Géricault, nu voiam să te supăr şi nici să-ţi împuiez capul cu ideile mele politice... Trebuie să mă scuzi... Scriam tocmai şi îmi era mintea la ceea ce scriam... E-adevărat, le cam amestec pe toate... Sunt un necioplit...

Théodore zâmbi de fâstâceala vecinului.

— Să lăsăm asta! vorbi el. Se vede că nu-s în apele mele azi şi nimic nu m-ar mâhni mai tare decât gândul că ţi-am dat impresia...

Tinerii se liniştesc repede şi Augustin se uita acum la Théodore

cu ochi plini de admiraţie. Cum oare să nu fi fost atins de farmecul pe care îl simţeau toţi în jurul lui Géricault?

— Sunt totuşi un necioplit... – urmă Augustin – căci cu totul altceva voiam să-ţi spun adineauri... Te rog să mă ierţi, m-a luat gura pe dinainte... Ascultam... în sfârşit, auzeam ce vorbeai cu acest domn... E adevărat că te-ai lăsat de pictură?

Théodore privi mai de aproape la băiatul acesta cu părul castaniu, nu prea înalt, destul de îndesat pentru cei douăzeci de ani ai lui, fără vreo frumuseţe, cu trăsăturile cam din topor, moştenite pesemne de la străbunii ţărani, şi o şuviţă încreţită căzându-i pe tâmpla stângă, cu ochii căprui sub sprâncenele pe care le îmbina mereu, poate fiindcă punea ochelari la citit încă din copilărie.

Ce-i spusese Jamar despre dânsul? Ceva cu o dansatoare de la Operă... A, nu, asta îl privea pe celălalt, fiul dirigintelui de poştă, un crai şi jumătate...

— Te interesează pictura mea? întrebă Théodore.

Să fi fost Jamar cel care-i împărtăşise acest entuziasm? Tânărul Augustin vorbea tot mai aprins. Nu ca un critic de artă. Nici ca un priceput iubitor de pictură. Ştia barem ce spune? În mintea lui toate luau mereu altă înfăţişare, ca în vis. Parcă n-ar fi văzut tablourile lui Théodore, parcă le-ar fi visat. *Ofiţerul de eclerori* din 1813, *Cuirasierul rănit* din 1814...

— Aveam şaptesprezece ani, domnule, când ţi-am văzut *Ofiţerul de vânători*. Şaptesprezece ani, pricepi? Eram încă la Şcoala normală. Râvneam toţi atât de fierbinte să credem în ceva! Împăratul era la Moscova, din Spania soseau veşti înfiorătoare. Dar, cine ştie? ne ziceam. Poate că lucrurile se vor mai îndrepta... A, dacă Napoleon, sfărâmând imperiul ţarilor, ar fi dat pământ ţăranilor şi ar fi desfiinţat şerbia! Ceea ce te îngrozea erau spaniolii – unii veneau la Paris – şi ce mai povesteau! Câtă ură clocotea în ei împotriva Franţei! Oare pentru asta aţi făcut revoluţia, ca să ajungeţi spaima popoarelor? Sau pentru ca Junot să facă pe grozavul la Lisabona, şi Marmont... Dar, ne ziceam, poate că toate acestea nu erau decât faţa lucrurilor, contradicţie aparentă... La urma urmelor, armatele noastre duceau pretutindeni progresul. Ceea ce arunca sămânţa îndoielii era viaţa de huzur a curţii imperiale, parăzile, femeile şi bărbaţii care roiau pe acolo, hrăpăreţii! Epopeea însă... a, nu pictura oficială ar fi putut hrăni tinereţea noastră zbuciumată, cu îndoielile şi revoltele ei, cu perspectiva de-a fi luaţi într-o zi şi trimişi pe cine ştie ce câmp de bătălie! Când am văzut *Vânătorul* dumitale... un om, nu un personaj de paradă, un om în război, iar nu pozând în atelier, şi tunul acela răsturnat în faţă, cu pulberea aurie în jurul lui, şi calul, mai ales calul! Unde dracu ai găsit un cal ca ăsta?

— La Saint-Cloud, zise Géricault.

— La Saint-Cloud?

Théodore nu mai răspunde. Revede şoseaua povârnită de la Saint-Cloud, carul cu coviltir încărcat de tarabagii şi animalul sur, nepotrivit cu plimbarea aceea duminicală, cu soarta lui de cal trăgând în ham, ca oricare, coama-i mândră, pieptul... Ce l-o fi făcut oare să se repeadă în ulucile gardului, ridicându-se deodată în două picioare şi stârnind ţipetele celor din căruţă? Furtuna de septembrie, dar poate că şi o răbufnire a forţei supuse, un refuz din străfunduri de a mai îndura soarta păcătoasă... Un animal cu foc în vine, şi amintirea lui îl urmărise multă vreme pe Théodore.

Înţelege că Augustin a şi schimbat vorba, trecând la altele.

— Mă vei pricepe când ţi-oi spune cum l-am văzut noi pe *Cuirasier*, cuirasierul dumitale din 1814? Noi, vreau să zic, de-alde Jamar, Touchard, toţi cei care suntem pruncii nevinovaţi ai dramei imperiale, pricepi? Prea tineri ca să avem pe mâini sângele Europei şi pe trup cicatricele gloriei! Prea bătrâni ca să nu ne dăm seama, asurziţi de bubuitul tunului, de cele ce se întâmplă, căutam un sens acestei vieţi, acestor masacre, pricepi?

Théodore ştie bine de unde i-a venit cuirasierul. Nu de la Saint-Cloud şi nici de la Suresnes. Nu mai era în stare atunci să picteze un erou săltându-şi calul în dezghinuri, chiar de-ar fi fost un om ca oricare altul, Dieudonné sau d'Aubigny! *Cuirasierul rănit* s-ar fi putut prăbuşi pe drumul întoarcerii din Rusia, sau la Lutzen, ca Duroc şi Bessières, dar nu, mai curând în luptele din Franţa, la Champaubert, de pildă, o victorie oare n-ar face niciun duce şi niciun prinţ cu acest nume, ori, mai simplu, în câmpia din nordul Parisului, oriunde, către Beaumont, sau Noailles, sau bariera Clichy... A descălecat ca viteazul din poveste. Îşi duce calul de frâu, cu sabia într-o mână. Nu-i un cal eroic, vărsând foc pe nări ca surul de la Saint-Cloud, ci calul unui învins, o mârţoagă murgă. Iar el, un uriaş totuşi, un uriaş rănit. Părăseşte lupta, care continuă în depărtare, învăluită în fum, pe un pod apărat zadarnic.

— Ceea ce te tulbură mai rău – zise Augustin – e privirea. Ochii ridicaţi în sus ai cuirasierului. Ochi care caută cerul. Ochi stinşi... Dacă ţi-aş spune ce ai fost dumneata pentru noi, pentru cei de vârsta mea, ai mai deznădăjdui oare, domnule Géricault, te-ai mai lăsa oare de pictură? Şi pentru ce, doamne, pentru ce?

Théodore îl ascultă şi nu crede în aceste cuvinte. Nu crede în nimic în seara asta de florii. Cuirasierul său, pentru dânsul, nu e un simbol, ci un om. Omul. Destinul tragic al omului. La urma urmelor, în toate acestea nu e decât înfrângerea... Alţii, gândind la întoarcerea Vulturului, îşi pot regăsi entuziasmul în freamătul steagurilor, în bubuitul tunurilor, în vuietul izbânzilor. El, nu. Napoleon se întoarce, dar e un mit răsuflat, un om sfârşit, şi încotro mai aleargă? Spre ce

nouă prăpastie? Pentru Géricault, noaptea asta e cea presimţită, cu fuga regelui, neagra cavalcadă, această plecare hoţească prin ploaie şi pe drumuri neştiute. Într-o primă schiţă, dăduse acestui *Cuirasier rănit* o atitudine care amintea de *Gânditorul* lui Michelangelo[81]. Toată lumina lumii, câtă lumină mai rămăsese în ochii înceţoşaţi de sânge şi de friguri, răsfrântă în carâmbul cizmelor şi în oţelul cuirasei... Şi apoi, după toate astea, dracu să te ia cu tablou cu tot! Cred că ai aflat de primirea făcută celor două pânze ale mele la Salonul care s-a închis... Mâine vor fi trimise tatei, şi el le va întoarce cu faţa la perete... Înfrângerea asta...

Micul Thierry ridică braţele. E mişcător şi caraghios. Înfrângere! Înfrângere! Cuvântul acesta îi face rău, nu-l poate îndura. Cum să te împaci cu ideea înfrângerii la douăzeci de ani, când abia ai ieşit de la Şcoala normală şi ai şi început să iscăleşti alături de profesorul tău, domnul conte de Saint-Simon, importante comunicări la Institut?

— Înfrângerea! repetă el. Cum vrei dumneata ca o societate în plină prefacere, împărţită în tabere potrivnice, de o parte stăpânii de ieri şi de cealaltă toţi cei izgoniţi acum douăzeci de ani, să poată suferi această împerechere a gloriei şi a prăpădului, cele două tablouri gemene pe care le-ai expus la Salonul din 1814: *Ofiţerul de vânători* şi *Cuirasierul rănit*? Vezi ce a trimis atunci Salonului domnul Gros! De ce n-ai pictat şi dumneata pe *Fermecătoarea Gabriela* şi *Găina în oală*? Te-ar fi ridicat în slava cerului! Erai însă Casandra[82] înfruntând pe toţi, pasărea de piază-rea. Despre ce fel de înfrângere vorbeşti? Nu pricepi oare că în noaptea asta dumneata eşti cel care triumfă?

Géricault clătină din cap.

— Nenorocirea prinţilor, războiul care bate iar la uşă... N-am de ce să mă bucur... Iată-te, deci, bonapartist. Hai?

Augustin avea atâtea de spus, că începu să se bâlbâie:

— Dar... dar... dumneata ştii bine că nu sunt! Regele! Parcă de el ne arde acum! E însă regele Constituţiei! Ceea ce apăr eu sunt instituţiile, nu oamenii. Nu e vorba de cauza unei familii; această cauză se identifică pentru moment, numai pentru moment, cu aceea a naţiunii. E cauza drepturilor şi a libertăţilor noastre!

— Auzi-i! îl întrerupse Théodore.

Cafeneaua toată, femeile, civilii, soldaţii, parcă ar fi dat strechea în ei, cântau *Să veghem la salvarea imperiului*.

— Na, adăugă Théodore. Ia te uită la Cadamour, republicanul Cadamour!

În picioare, lângă presupusa-i fiică, bătrânul model cânta cât îl ţinea gura, cu braţul ridicat într-un gest teatral şi cu mantaua fluturând...

— Îl auzeam adineauri repetând vechea scornitură după care Bonaparte ar fi pus să se tragă în popor la Saint-Roch, vorbi cu sfială

Augustin. Când te gândeşti că aşa se va scrie istoria! Dar nu Bonaparte, ci Barras[83] dădea ordine pe atunci, şi afară de asta nu poporul era acolo, ci o mână de conjuraţi monarhişti... Oricum, iacătă-l şi pe ăsta bonapartist!

— Să ieşim! zise pictorul. Aici lucrurile ar putea lua o întorsătură primejdioasă pentru dumneata, ca şi pentru mine, şi apoi, dragul meu, pe sub arcadele galeriilor aerul ne va mai împrospăta ideile, fără să avem a ne teme de ploaie...

*

E drept că în galeriile care înconjurau piaţa, luminată de lămpile cu gaz ale domnului Quinquet, vârtejurile de ploaie nu-i prea stânjeneau pe trecători, dar în seara aceea curgea prin galerii un puhoi de oameni tulburaţi, parcă militari în haine civile, învălmăşiţi cu fâşneţe în rochii prea bogate pentru locul şi ceasul acela, purtând pălării cu pene şi catifele brodate, o împestriţare de galben, de verde, de rubiniu şi, în ciuda frigului jilav, îşi arătau toate gâtul gol, împăunat cu diamante, adevărate sau false, ca la teatru... Erau acolo, în seara aceea, atâţia zdrenţăroşi de-a valma cu burghezi, cu străini, cu militari chercheliţi, cu vânzători de cerneală împingându-şi cărucioarele, cu tarabagii şi băieţi de prăvălie veniţi să facă pe nebunii, apoi un scamator cu capul împopoţonat de pene ca un sălbatic înghiţind foc, iar lângă dânsul, încununată de lauri şi cu o manta numai petice, o femeie care dădea în cărţi sub o umbrelă deschisă de-a-ndoaselea – în sfârşit, o gloată de nesuferit, luând totul în batjocură, flecăreala politică şi ameninţările încrucişându-se cu prostituţia, bărbaţi care te pofteau, şoptindu-ţi la ureche, prin casele dimprejur, zeiţele trotuarului care ziceau în gura mare: „O, dar ce dracu i-o fi apucat pe bărbaţi în seara asta? N-am fost decât cu trei până acum, închipuie-ţi!”

Théodore îi spuse lui Augustin:

— Să trecem în galeriile de lemn...

Acolo pâlpâiau lumini mai rare, în semiîntunericul prielnic popasului următor al aventurilor amoroase nu era atâta îmbulzeală şi, afară de asta, prin pânza găurită ici şi colo, ţinând loc de acoperiş acestor lungi galerii de şandramale, ploaia se scurgea jos, pe pământul în care ţi se afunda piciorul. Iadul, cum li se zicea galeriilor de lemn din partea asta, pornind de la cafeneaua „La generalul Foy”, şi galeriile din cealaltă parte, cunoscute tuturor sub numele de Tabăra tătarilor, tăiau în două grădina întunecată, aruncând între ele un fel de pod gata să cadă, înţesat de magherniţe, de dughene şi de clădiri, în care întâiul cat semăna a hotel de camere cu luna, a casă de dragoste cu ora şi a capcană întinsă de poliţie muşteriilor ei. Aici uniforma lui Théodore nu prea era băgată în seamă, deoarece mai

toate fleoarţele întâlnite îşi aveau însoţitorii lor, şi cei doi tineri treceau fără a fi agăţaţi de vreuna, urmându-şi convorbirea ca şi cum ar fi fost singuri.

Alcătuiau o stranie pereche, muschetarul înalt, zvelt şi bine legat, cu coiful şi mantaua lui, alături de tânărul însoţitor pe care şi-l găsise, un pui de ţăran de prin Blois, scurt de picioare şi ţeapăn, cu umerii lui rotunzi şi cu smocul creţ adus pe tâmpla stângă, în vreme ce în partea dreaptă a capului, deşi băiatul n-avea decât douăzeci de ani, se vedea, sub pălăria pusă pe-o ureche, un început de pleşuvie. Acum vorbea numai Théodore. Vorbea ca niciodată, ca un pierde-vară hoinărind singuratic într-o pădure. N-ar fi făcut nicicând una ca asta în faţa cunoscuţilor săi, a celor mai buni prieteni, Joseph sau Horace, nici măcar în faţa micului Jamar. Şi iată că acestui Augustin, picat ca din cer, deşi i se părea doar o răsfrângere amăgitoare a luminii, îi dezvăluia deodată, în noaptea asta, tot ce avea pe inimă. Sub acoperişul de pânză şi scânduri care-şi scăpa udul peste dânşii, cei doi tovarăşi de ocazie măsurau în lung şi-n lat galeriile de lemn, fără să ia în seamă forfota din jur, fără să-şi zgâiască ochii, ca nişte gură-cască, la geamurile modistelor, unde se vedeau muncitoare aşezate pe nişte scăunele înalte în galantar, cu faţa la public, lucrând în ceasul acesta de noapte la comenzi urgente, ce trebuiau predate dimineaţa, căci cucoanele din Paris, fie că regele îşi ia tălpăşiţa, fie că nu, aveau nevoie de pălării primăvăratice.

Théodore vorbea, vorbea, vorbea...

Ce zicea? Cu toate că junele Thierry era numai urechi, nu e sigur că urmărea într-adevăr cuvintele auzite, că le lega între ele, că desprindea întregul lor înţeles. Se simţea oarecum ca atunci când, copil fiind, fusese pentru întâia oară la teatru. Avea opt ani şi un prieten al tatălui său, domnul Métivier, proprietarul teatrului din Blois, care nu ţinea trupă permanentă, poftise în loja lui toată familia la o reprezentaţie de operă dată de actori în trecere. Era pe vremea primului consul[84], când tocmai o rupsesem cu Anglia. Se reprezenta *Castor şi Polux* de Candeille, care avea pe atunci douăzeci şi doi de ani şi făcea bătrânului Rameau[85] hatârul de a relua câteva arii din opera lui. Totul era minunat, vedeai păduri şi stânci, apoi doamne care cântau lucruri duioase, în rochii lungi cu malacof, purtând eşarfe înstelate, şi domni cu pene la pălărie şi lăncii în mână. Nicio clipă copilul n-avusese impresia că nu pricepe ce se petrece acolo; toate se înlănţuiau în luminile scenei; era şi o doamnă care tot venea în planul întâi, şi domnul Métivier zicea despre dânsa că este o Dugazon. Ce voia să zică asta? Şi pe bărbatul acela frumos de ce-l tot numea, atât de ciudat, *prima voce*? Ca să adauge, de altfel, că după a sa părere Elleviou cântă mai bine. Augustin nu prea ştia care din domnii aceia pe jumătate goi şi cu pene la pălărie era Elleviou. Dar ce interesează?

Îi ardeau obrajii, capul îi era în nori şi muzica îi aducea lacrimi în ochi. Căci minunat lucru sunt viorile!

Pe-o seară ca asta, în Tabăra tătarilor, până şi vorba lui Géricault era pentru tânărul saint-simonist plină de Elleviou şi de Dugazon. Théodore vorbea despre pictură ca un pictor, şi tablourile evocate se înlănţuiau ca ale unei reprezentaţii de operă, unde muzica ţine loc de logică în mintea ascultătorului care n-a prins înţelesul libretului, dar trece de la o arie principală la alta, fără să mai aibă vreme să se întrebe ce anume le leagă. Augustin auzea sunând nume de pictori în această reverie a lui Théodore, ca odinioară când îl auzea pe domnul Métivier vorbind încântat domnului Thierry, tată-său, de domnişoara Arnould sau de doamna Saint-Aubertin. Şi îşi aducea aminte că despre cea dintâi se povestea că îşi datora faima unei *liturghii de seară*, pe care o cântase într-o biserică la Paris, înaintea unei prinţese. Ascultându-l pe Théodore, nu putea să nu se gândească, fără ca toate cuvintele să capete înţelesul lor adevărat, că ascultă la rândul său o liturghie de seară, care îi pune povestitorului un fel de nimb de raze întunecate în jurul capului. De cine vorbea Géricault? De el însuşi, sau de unul din acei maeştri pe care se silea să-i copieze necontenit, aşa de bine încât totul se petrecea ca şi când ar fi învăţat de la dânşii, pe-ndelete, ceea ce putea el singur să exprime dintr-o dată în zece sau douăsprezece zile pe o pânză pictată după cum îl tăia capul – tablou despre care se zicea că e o rasoleală... Toate relele pe care mintea lui le punea în seama lui Napoleon, tiranul acesta îndrăgostit de el însuşi, răspunzător de atâţia morţi, nu cântăreau, la drept vorbind, cât recunoştinţa ce i-o purta pentru Galeria Luvrului şi tablourile readuse din Italia. Cu atât mai rău dacă erau roadele prădăciunii! Dar pictorul de care tot vorbea aducea cu Théodore, ca o mare umbră cu omul ale cărui gânduri tragice le trădează, mărind peste măsură gesturile lui cele mai obişnuite. Deodată, pentru Thierry, care îl asculta, cuvintele pictorului dobândiră o mai mare claritate, ca şi cum lumina ar fi căzut asupră-le.

— Ce putem crede despre critici? zicea Théodore. În nişte hârţoage aflate la un unchi al meu din Normandia am dat peste câteva poeme ale unui poet, despre care nu se mai pomeneşte din pricina soartei lui. E fratele lui Marie-Joseph Chénier[86]. După părerea mea, n-avem pe nimeni afara de năpăstuitul acesta, pe care iacobinii l-au ghilotinat – şi-i sigur că uneltea împotriva lor – nimeni care să fi mers atât de departe pe tărâmurile tainice ale poeziei... Ce spun despre el oamenii de meserie? Ai crede că, pe lângă vechiturile cu care autorii de almanahuri au îmbrăcat întoarcerea prinţilor, s-ar fi putut găsi un locşor ca să i se facă dreptate lui André Chénier[87]. Nicidecum. Vezi că poetaştrii, care vorbesc în numele tradiţiei şi care triumfă, scot ţipete ca din gură de şarpe când li se pomeneşte de el, din pricina

înspăimântătoarelor licenţe poetice de care s-a făcut vinovat acest Chenier – şi oricât de regalişti sunt, le place mai mult celălalt Chénier, Marie-Joseph! Bietul André, prins între ghilotină şi turbaţii critici care îi caută cârciocuri, prigonindu-l şi dincolo de groapă pentru libertatea ce şi-a luat-o în versuri ca să spună ce avea de spus! Iar cât despre noi, pictorii, să-i auzi pe critici vorbind de *greşelile grave* care sunt în tablourile noastre, de lipsa lor de finisaj, de treabă de mântuială, de perspectivele lucrate fără grijă, de caracterul de schiţă neisprăvită al unor lucrări în care noi am pus entuziasm...

Augustin înţelegea amărăciunea acestor spuse, citise clocotind de mânie criticile aduse Salonului din 1814, în care se zicea despre *Cuirasierul rănit* că nu-i decât o ciornă, şi autorul tabloului era îndemnat să se potolească şi să pună mai multă grijă în execuţie. Dar mintea lui Théodore nu mai era la toate acestea, rătăcea prin Italia, unde dăduse iar de pictorul acela despre care vorbise adineauri.

— Şi pe ăsta – zicea el – nu l-au frecat îndeajuns pentru cususrile de execuţie, pentru înflăcărarea, bădărănia şi trivialitatea lui? Nu i-au tot repetat că nu depăşeşte schiţa? Că talentul său, pe care n-aveau cum să nu i-l recunoască, nu era îndeajuns de şlefuit? L-au dojenit pentru tristeţea firii sale: ea, ziceau, îl împinge să exagereze umbra lucrurilor şi fiinţelor, abia-abia lăsând să cadă asupra lor o fâşie de lumină, iar gustul pentru culori care nu se împacă face ca fondul tablourilor să fie şters, figurile să fie toate otova, fără nuanţe, părând aşezate pe un singur plan, pe un ecran de întunecimi. Abatele Lanzi spune că personajele lui par a locui într-o temniţă, că nu găseşti la dânsul nici desen îngrijit, nici simţ al frumuseţii... Şi asta pentru că adevărul îi ajungea şi nu avea nevoie să-l înfrumuseţeze potrivind faldurile unei mantii sau imitând vreun marafet de la o statuie greacă! Prea le vezi toate în negru, i se spunea. Viaţa nu-i aşa... Există la Luvru o pânză minunată a acestui mare pictor: *Moartea Fecioarei.* O cunoşti? Ca să picteze moarta asta, nu i s-a iertat niciodată că n-a luat o prinţesă pe patul ei cu baldachin şi perdeaua dată drăgălaş în lături, cu slujnicele gătite să-ţi ia ochii, ci o femeie din popor, purtând pe chipul ei toate semnele agoniei, sudoarea pe care nu i-a şters-o nimeni, culoarea urâcioasă a nărilor, paloarea feţei, zbârciturile adânci ale durerii, trupul schimonosit de boală. Are pântecele umflat şi popii n-au voit să aşeze la Santa Maria della Scala, pe altarul zugrăvit până la urmă de Francesco Mancini[88], deasupra tabernacolului împodobit cu pietre scumpe şi decorat cu coloane de matostat, acest tablou al lui Caravaggio[89], care înfăţişa o femeie bolnavă de dropică – ziceau popii – cu pântecele ei pocit, şi când te gândeşti unde s-a dus pictorul s-o caute! Am să-ţi spun eu de unde a luat-o: de la spital, unde îşi află sfârşitul cei mai mulţi, sau de la morgă. Acolo poţi cunoaşte omul aşa cum e, iar nu pe patul dichisit în

care mor, cu toată pompa, cei din lumea bună. Prea în negru! Şi se spune asta despre noaptea de smoală ce se vede în fundul tabloului, noaptea aceea fără de care stau şi mă întreb ce-ar mai rămâne din culoare, din lumină, dar şi din ceea ce-i dincolo de pictură, însăşi viaţa ce-o zugrăvim. Căci popii ar voi ca atunci când fecioara moare, să se vadă până şi în moartea ei niţeluş din schimbarea la faţă, să se simtă cât de uşurel e acest leş, gata să se urce la cer. Iată ce aşteaptă de la noi, pictorii, şi ce ne învinuiesc mereu că nu le dăm. Ar trebui să fim scamatorii schimbărilor la faţă. Ai Fecioarei sau ai lui Napoleon. A, va veni ea vremea când ni se vor săruta mâinile pentru că am văzut într-o piaţă, într-o mulţime, într-un bordei, un adevăr omenesc, un adevăr la răscrucea drumului! Atunci nu vor mai fi izgonite sentimentele năvalnice, bogăţia formelor, patimile adevărate, expresia care-şi bate joc de conformisme de tot soiul, ca să nu ţie seamă decât de ceea ce-i omenesc! Atunci, în faţa omului care suferă şi sângerează, nu ni se va mai cere să pictăm raiul în ochii muribunzilor, nici pe acela al lui Dumnezeu, nici idila de la Trianon[90], nici lumea Codului Napoleon!

Augustin asculta la toate acestea ca unul ce s-ar fi plimbat prin Luvru, cu un mare respect pentru artă şi pentru toţi maeştrii Olandei şi Italiei, dar fără să ştie bine ce anume deosebea între de aceste picturi, pe care vremea le lustruise la fel în greoaiele lor cadre aurite. Nu-şi aducea aminte să fi văzut *Moartea Fecioarei* şi chiar numele lui Caravaggio era nou pentru dânsul. Ar fi voit să ştie mai multe în privinţa lor. I-o spuse însoţitorului.

Şi Géricault vorbea în semiîntunericul galeriilor de la Palais Royal, unde tot ceea ce îi înconjura avea, până la caricatură, acel caracter trivial din care nu-i e dat oricui să scoată frumuseţea. Augustin vedea ţoalele ponosite, zâmbetul mincinos încremenit pe chipul plimbăreţilor, metehnele şi stricăciunile săpându-şi în expresia feţelor, ca şi pe trăsăturile lor, pecetea schimonositoare, trupurile ghiftuite sau supte purtând urmele traiului amărât, lipsa de aer a locuinţelor, truda de toate zilele, raritatea apei, preţul greu plătit pentru cele mai mărunte nevoi. Vedea cum prefacerile sociale amestecau aici, punând cot la cot, pe hrăpăreţii care maimuţăreau o aristocraţie decăzută şi pe soldaţii dezamăgiţi ai unei epopei din care n-au mai rămas decât rănile şi redingotele astea roase. Se aflau în palatul acelor prinţi, dintre care penultimul[91] votase pentru condamnarea la moarte a vărului său, regele, chiar pe locurile unde fuseseră mai înainte grajdurile familiei d'Orléans, şi tocmai în această arcă a lui Noe, făcută din galeriile de lemn, străbătând grădina de-a curmezişul, de la aripa Montpensier la aripa Valois a clădirii, vedeai hoţimea, poliţia, gloria umilită, revoluţia şi desfrâul roind în bezna ploioasă, laolaltă cu gândurile rătăcite ale acestei seri de pomină a lui martie 1815.

Şi Géricault vorbea despre Caravaggio şi viaţa lui. Povestea cum acest pictor, ieşit din rândul poporului sărman, pictase dintru început pe gustul veacului său şi cum cavalerul d'Arpin, care îi dădea de lucru, îl folosea ca pe-o calfă, punându-l să facă înfloriturile la tablourile pe care le iscălea singur. La Santa Maria della Scala, în mijlocul corului, e o fecioară pictată în frescă, a cavalerului d'Arpin, şi care are tot ce lipsea fecioarei lui Caravaggio. Cine ştie dacă nu cumva pictorul, gonit mai târziu de la această biserică, zugrăvise fecioara aceea în locul stăpânului său? Dar când se puse să picteze pentru el însuşi, el, care îşi zicea cu mândrie *Naturalista* – cuvânt nou, plin de patimă şi îndârjire – se depărtă de acea căldură veneţiană a operelor sale dintâi, păstrând din Giorgione[92] doar măiestria umbrelor, arătându-se îndrăgostit de contraste şi văzând în contrast principiul însuşi al artei şi întruparea picturii.

— Am făcut o copie după al său *Hristos în mormânt*, către 1811 – zise Théodore – şi aşa i-am pătruns sufletul. Dar din ce-am învăţat de la el nu ştiu ce mă minunează mai mult: această lege a contrastelor sau însăşi alegerea subiectelor. La el totul ţi se înfăţişează altfel ca la femeile al căror ideal e roşul pe care şi-l pun pe obraz. Frumuseţea e tainică, nu-ţi sare în ochi. A pictat omoruri, vicleniile nopţii, beţia, cârciumile murdare, coţcari zăriţi la un colţ de stradă; nu şi-a îmbrăcat oamenii de rând în haine de împrumut, ca să facă dintr-înşii îngeri şi regine, iar viaţa i-a fost, ca şi pictura, un vârtej. O viaţă pândită de primejdiile pe care le înfrunta, iar el, un reprezentant al celor mai năpăstuiţi şi amestecându-se cu dânşii. Câte nu i se pun în cârcă! Cu cine se înhăita într-adevăr în nopţile sale trăite, el, care a zugrăvit nopţi din bezna cărora se iveau prea îndrăzneţii săi ortaci, cu dinţi de lup şi feţele lucioase în pâlpâirea făcliilor nocturne? Roma n-a prea păstrat din imaginile blestemate, făurite de acest fiu risipitor. El o părăsi, pentru că la mânie îşi omorâse un prieten cu care juca oină: nu-i plăcea să fie tras pe sfoară. La Neapole, unde-l întâlni pe ucenicul său, Ribera, un copilandru, domnea pe atunci pictura lui Belizarie Corenzio, grecul, de la care cavalerul d'Arpin prinsese meşteşugul în tinereţe. Dar trebui să părăsească oraşul acesta spaniol, unde moda cerea pictorilor tablouri drăgălaşe, unde până şi Ribera îşi trădase meşterul, apucându-se să picteze în felul lui Rafael[93]. Prea mult negru, prea mult negru, bietul meu Caravaggio! Haide, ia corabia care te va duce în insule, căci un pictor e pentru cei de acolo o adevărată pleaşcă, atât de tare li s-a urât tot căscând şi privind marea pe care nu vezi o pânză cu săptămânile! Stranie ţara asta unde veni să se aşeze!... Îmi închipui Malta pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, sub cavalerii săi rătăcitori, poposiţi în sfârşit aici, între spanioli şi turci, stăpâni întâmplători ai unui popor care nu-i prea iubea, găsind însă că-s mai buni decât năvălitorul turc. Când Caravaggio veni acolo, cavalerii n-

aveau nicio treabă. De peste treizeci de ani turcii nu mai încercaseră să pună piciorul în insulă, aşa că poporul îşi iubea şi mai puţin cavalerii. Aceştia prinseră la început mare slăbiciune de surghiunit şi-i dăruiră robi osmanlâi. La ce fel de joacă, oare, de această dată, Caravaggio se luă la harţă cu un templier[94]? Dacă lumina tablourilor sale era aceea a puşcăriilor, aşa cum i s-a spus, avu acum prilejul s-o cunoască pe spinarea lui. Nu trebuie să fi fost lucru de şagă să fugi dintr-o temniţă a Maltei pe la anul 1600! Se spune de Caravaggio că era un om neobişnuit de voinic şi tuciuriu la piele şi la păr, ca pictura lui. Cum ajunse în Sicilia? Nu trebuie să-i fi plăcut prea mult Sicilia şi nu ştiu să fi rămas pe-acolo picturi de-ale lui. Roma era prea aproape, începu să-i ducă dorul, şi nici Palermo, nici Messina, nici Siracuza nu l-au putut opri. Dar îndată ce coborî dintr-o corabie, undeva pe aproape de Porto-Ercole, garda spaniolă îl înşfăcă, luându-l drept altul. Iar avu parte de lumina chinuitoare, căzând de sus, a temniţei. Când îi dădură drumul, aproape gol, şi se duse pe ţărm, căutând corabia în care îşi lăsase calabalâcul şi hainele, se şi simţea zgâlţâit de frigurile malariei care bântuia pe-atunci regatul Neapolului. Aici nu mai era umbră, doar un om singur şi deznădăjduit, umblând despuiat sub soarele arzător al litoralului, de unde nu-i chip să mai scapi. Lipsit de orice îngrijire, scuturat de friguri, căzând pe nisip în prada delirului, se văzu, în sfârşit, într-o lume pe de-a-ntregul luminoasă, în felul celei pe care oamenii de gust ar fi voit ca el s-o picteze – şi nu-l mai strânseră de acolo decât ca să moară...

S-ar fi zis că ploaia o făcea într-adins. Talmeş-balmeşul de la Palais Royal părea încă mai caraghios şi mai deşănţat, din pricină că ipochimenele care dădeau fuga să se adăpostească sub arcade şi galerii erau în mare parte ude leoarcă, cu părul capului lipit pe tâmple şi pe ochi, cu hainele mototolite, gloata lor împărţindu-se între cei înfricoşaţi de ziua de mâine şi cei ce-şi legau speranţele de ea. Din vorba lor ieşea un ghiveci în care se amestecau iluziile clădite pe vânt şi spaima răfuielilor. Apoi se mai aflau acolo cei care nu erau încă destul de convinşi că venise ceasul s-o întoarcă, lepădându-se de credinţele din ajun, şi cei munciţi de teama că nu vor apuca s-o facă la timp. Şi nu lipseau pescuitorii în apă tulbure, nici pramatiile care au întotdeauna de plătit o poliţă, nici beţivanii duhnind a băutură şi nici oamenii din popor, veselindu-se de această joacă a celor mari, care-şi tot trăgeau unii altora scaunul de sub şezut.

— Aşa cum stau lucrurile acum – zise Augustin – ce-ai de gând să faci, domnule Géricault? Dacă regele o şterge, pleci şi dumneata cu el?

Prin grădină noaptea dănţuia cu vârtejurile care hâţânau lămpile arcadelor. Mâine dimineaţă îi vor fi aduse acasă, la Noua-Atenă, tablourile lui, *Ofiţerul de vânători* şi *Cuirasierul rănit,* pe care trebuie să

i le fi dat jos mai adineauri de pe pereţii Salonului. Când va fi stat şi ploaia, poate că Horace Vernet are să treacă să-şi vadă prietenul, bucurându-se de întoarcerea zeului său corsican, dar şi dornic să-l audă pe Théodore vorbind de-ale picturii. Iar acolo, pe alee, în poarta templului grecesc – cine ştie? – când îl va însoţi la plecare pe Horace, poate că o tânără creolă, făcându-şi plimbarea, se va uita la dânşii. Carolina...

— Nu, vorbi Théodore. Ludovic al XVIII-lea poate să plece. Eu rămân.

IV

ADIO LA MIEZUL NOPŢII

Feciorul intră să scoată mucul lumânărilor, atât la policandrul cel mare cu ţurţuri de cristal, cât şi la lampa cu abajurul pictat, care lumina masa jucătorilor. Asta nu întrerupse de fel partida acelor domni. Ştie oricine cum sunt cartoforii, absorbiţi numai de cărţile dinaintea lor. Doamnele observară acest lucru, râzând pe înfundate. Nu se afla printre ele decât un singur bărbat, prietenul domnişoarei Gosselin, în frumosul său frac măsliniu, personaj mut, pe care dânsa îl târa pretutindeni. Avea părul încreţit cu fierul şi favoritele la fel, iar jaboul dantelat îl purta strâns cum se cuvine în jiletca de pichet alb.

„Unsprezece şi jumătate!” oftă el, privindu-şi ceasul cu muzicuţă. Meritul său consta mai ales în faptul că la douăzeci şi cinci de ani o întreţinea pe dansatoare ca şi cum ar fi avut şaizeci.

Fără îndoială, nu-i plătea un trai atât de larg cum era cel al Virginiei. Biata Virginie, trebuise să se ducă la culcare! Se simţea în purtarea ei şi niţică sclifoseală, ştiindu-se încântătoare în rochia de după lăuzie, dar o şi dureau sânii. Apoi, se făcuse târziu. Bătrânii Oreille, părinţii Virginiei, obişnuiau, de altfel, să primească lumea în locul ei, aşa că totul se petrecea acasă, şi asta dădea un aer demn afacerii. Oricât de neînsemnat ar fi fost rolul Virginiei în balet, era totuşi o artistă, aşa cum tată-său fusese vreme de douăzeci de ani coafor recunoscut al Operei. Abia împlinise şaisprezece ani, când Bessières şi-a pus, cum se zice, ochii pe dânsa. Părinţii s-au mutat în casa fetei, după ce acest ibovnic strălucit pierise în bătălia de la Lutzen, iar ea luase doliu. Mareşalul avusese grijă de toate: casa lăsată Virginiei putea fi socotită printre cele mai încântătoare din Paris, aşezată cum era drept în coasta povârnită a lanurilor de lucernă de la Monceau, la doi paşi de grădina cea mare, pe care Cambacérès o dăruise împăratului, fiindcă îl costa prea scump întreţinerea ei, pentru ca, mai târziu, regele s-o înapoieze ducelui d’Orléans.

Cochet mai era salonul în care se juca partida de stos, pe o minunată masă din lemn de trandafir, venind drept de la Versailles, de unde Charles-Ferdinand i-o trimisese Virginiei, aşa cum pentru dânsa lua tablourile de pe pereţii Pavilionului Marsan, sau încărca în trăsura lui argintăria Palatului Tuilerii! Pe lângă pereţii îmbrăcaţi în lemn zugrăvit cu tot gustul vechiului regim şi personajele din mitologia greacă, sculptate în relief între uşi, peste tot vedeai draperii până-n

tavanul de mătase galbenă încreţită, de sub care porneau în zigzag de jur împrejurul încăperii minunate falduri de-un albastru-palid, şi tot aceeaşi mătase îmbrăca pervazurile uşilor, pe când ferestrele aveau perdele şamanii cu tiv albastru, care se revărsau neasemuit de lin pe covorul înflorat.

Părintele Elisée aducea acolo singura pată neagră. El nu era dintre musafirii obişnuiţi şi poate că aveai de ce să te miri văzându-l la un ceas atât de târziu în casa unei dansatoare de la Operă. Dar totul se explică: nu fusese oare ascuns în 1792 de bunica Virginiei în locuinţa ei de pe strada Saint-Roch, pe când Marie-Louise, mama dansatoarei, nu era decât o copilă, iar el aştepta un prilej să fugă în Anglia? Pe vremea aceea, cetăţeanul Torlachon, cum i se zicea, care învăţase chirurgia la Fraţii Milostivi[95] şi se lepădase după ’89 de tagma călugărească, ţinându-se apoi de tot felul de pezevenglâcuri în culisele politicii, era încă departe de a se bucura de trecerea pe care i-au adus-o mai târziu întoarcerea din surghiun a prinţilor şi îngrijirile date maiestăţii-sale după aceea, ca şi în timpul şederii la castelul din Hartwell. Dusese, vreme de doi sau trei ani, un trai foarte dezmăţat, arătându-se în tot locul cu muieri deocheate, ca să dovedească în acest chip că el e de partea ideilor noi. De unde îi venea atâta bănet, cheltuit cu nemiluita? Teroarea[96] îl sili, totuşi, să se dea la fund şi apoi să fugă peste hotare.

— Omul e supus ispitei! oftă preacuviosul părinte, ducând două degete la tabachera stimabilului domn Oreille şi luând în vârful lor un pic de tabac.

Avea faţa lucioasă, o mutră de viclean şi de curvar, care nu se prea potrivea cu anteriul său monahicesc.

Se făcuse foarte târziu, dar jucătorii, cum sunt jucătorii, nici gând să se ridice, şi se aflau acolo cei doi Alexandre, nelipsiţii prieteni ai casei, şi unchiul Achille, cel care slujea la copiii doamnei de Saint-Leu. Partida se juca între dânşii şi domnul Oreille, care dădea cărţile, iar iezuitul părea şi mai scund, aşezat cum era la spatele gazdei – acesta înalt şi lat în umeri, strâns în fracul său albastru-deschis, cu peruca argintie după moda dinainte şi dată cam pe-o ureche. Cuvioşia-sa urmărea jocul, chibiţând cu câte o observaţie, dar domnul Maupin, cel mai mare dintre fraţii Alexandre, rămas tot mitocan, nu arăta să-i preţuiască vorba. Nici hazul.

Doamnele şedeau roată împrejurul frumoasei sobe de faianţă albă, cu un amoraş îngenuncheat deasupra: mama-mare, adică doamna Bourguignon, care împletea pieptare de lână, şi fiică-sa, Marie-Louise-Oreille, femeie încă plăcută, cu formele rotunjite ca la patruzeci de ani, şi care supraveghea partida de la locul ei, lăsând să se vadă regretul că nu se mai joacă panţarola şi continuând să vorbească domnişoarei Gosselin, cea mică, dansatoare la Operă ca şi

soră-sa, fermecătoare în seara asta, cu turbanul ei scoţian, roz şi liliachiu, împodobit cu o pasăre a paradisului, şi un şir de roze mici din panglică, cusute în poalele rochiei de percal alb. Marie-Louise mai trebuia să-şi răsucească gâtul ca să răspundă întrebărilor doamnei Persuis, care vorbea cu accentul puternic al celor din Vaucluse şi era atât de încântată de pălăria ei galbenă cu flori argintii, încât nici nu-i desfăcuse nodul de panglică sub bărbie. În faţa ei, aşezată pe un taburel cu picioarele încrucişate în chip de X, domnişoara Podevin, care era de vârsta Virginiei şi tot ca dânsa baletistă, nu avea altă grijă decât să facă pe fetiţa şi să tragă din când în când cu urechea la ce ziceau persoanele mari.

Deşi ştia pe dinafară toate minunăţiile micului palat dăruit Virginiei de răposatul mareşal, doamna Persuis, de-un leat cu doamna Oreille, sau pe aproape, dar care păstrase ceva din apucăturile ei de provincială, nu se putea opri să laude construcţia şi ornamentele locuinţei.

— Ah, Bellanger ăsta, zic şi eu că-i arhitect! Poate că e cam depărtişor până-n mahalaua asta Roule... dar ce tihnă în comparaţie cu Parisul! Ce linişte!

— Da – făcu Marie-Louise – e un colţ rustic...

Vorba îi suna frumos. Ea numea casa *Conacul nostru*, fără îndoială din pricină că se învecina cu conacul de la Chartres, iar despre toate câte se aduceau la masă – ouăle, laptele, păsările – îi plăcea să zică: „Astea vin de la fermă”, ca şi cum ferma de la Monceau ar fi fost a ei şi nicidecum a familiei d’Orléans.

— Mă întreb ce s-ar fi făcut Virginia – spuse visătoare doamna Gosselin – dacă trăia mareşalul...

Doamna Bourguignon, care era tare de-o ureche, ghici totuşi că se vorbea de mareşalul Bessières. Îi părea rău că se prăpădise mareşalul. Ceru să i se repete fraza. Fiică-sa, căreia nu-i plăcea acest soi de conversaţie, încercă să întoarcă vorba despre cuvioşia-sa părintele.

— Ştiţi – şopti ea doamnei de Persuis – dacă nu era părintele, maiestatea-sa n-ar fi fost în stare să se ducă joi la Cameră...

Doamna Persuis, care habar n-avea ce fel de slujbă îndeplinea iezuitul la Tuilerii, căscă ochii. Dar pe mama-mare n-o puteai îmbrobodi cu de-alde astea ca s-o scoţi dintr-ale ei.

— Eu una – vorbi dânsa – n-am înţeles niciodată ce s-a întâmplat... un mareşal să fie omorât atât de uşor? S-o creadă alţii!

— Ei, mamă – i-o tăie doamna Oreille – mareşal ne-mareşal, ghiuleaua nu se uită!

— Şi din ghiuleaua asta, între noi fie vorba – sări de colo doamna Persuis, în drăgălaşu-i grai de la Avignon – poate că i s-a tras norocul Virginiei!

Pesemne că era şi părerea domnişoarei Podevin, căci, oricum, ce mi-e un mareşal al imperiului pe lângă alteţa-sa regală? Domnişoara Gosselin tuşi cu înţeles. O găsea pe puştoaica asta de Podevin cam din topor. Doamna Persuis, pe care nu mai era chip s-o oprească o dată pornită, îşi urmă gândul:

— A murit ca un erou... dar ce s-ar fi făcut Virginia noastră, draga de ea, de n-ar fi fost văduvă când au intrat aliaţii? O, mareşalul s-ar fi purtat ca un credincios slujitor al prinţilor, de asta sunt sigură. Nu era el om să-l urmeze pe Uzurpator în insula lui...

Domnişoara Gosselin veni în ajutorul doamnei Oreille, aducând vorba de teatru. Podevin îi cânta în strună, adică, să vezi noroc ce dăduse peste toate domnişoarele alea de la Operă de când Virginia ajunsese ce-a ajuns. Era aşa de modestă, fără de nicio ambiţie şi nici nu-i trecea prin minte să ceară un rol potrivit cu noul ei rang, ferească sfântul, ci doar să facă bine altora... Ce mai, o bună camaradă.

— Vezi, madam Persuis – urmă ea – pentru soţul dumitale e totuna... El dirijează orchestra, dar noi, ce ne-am face noi, dansatoarele, fără protecţia alteţei-sale? Vreau să zic noi, astea mai tinere... Cred şi eu că atunci când dansează Bigottini se ploconesc toţi înaintea ei. Talentul e talent. Cum însă rolurile le distribuie Gardel, toate sunt pentru nevastă-sa, aia, Miller, ca să nu mai pomenesc de una ca Malfleuroy, care te trăsneşte, uite, ţi-o jur, cu parfumurile ei... pentru că ea e, mă rog, doamna Boieldieu... Domnul Persuis n-a fost în stare nici măcar să vâre pe cine voia în *Jocuri de la ţară*, propriul său balet, care se repetă acum pentru luna viitoare. L-au strâns cu uşa să dea doamnei Gardel rolul lui Marton, pe care mi-l făgăduise mie, şi ca să scape cu faţa curată, i l-a dat Bigottinei... Şi, uite, când s-a reluat *Castor şi Pollux*, m-au făcut să sper că o să capăt un rolişor, cât de cât... dar ţi-ai găsit! Prea-s geloase babele! Aţi văzut-o pe Miller în *pas de deux*[97]? Să-i plângi de milă!

— Asta s-a întâmplat – vorbi prosteşte domnişoara Podevin – atunci când Virginia venise ultima oară la teatru... Îi ajunsese de-acuma burta la nas şi când s-a ridicat, în loja ei, să salute...

Mai boacănă era asta decât să vorbeşti de mareşal, căci tot Parisul se strâmbase de râs auzind că la intrarea familiei regale, Virginia, închipuindu-şi că aplauzele erau pentru dânsa, salutase din loja ei, cu pântecul într-a şaptea lună... Domnişoara Gosselin îşi vărsa tot năduful vorbindu-l de rău pe Gardel, maestrul de balet, şi încredinţând pe cei de faţă că, dacă prima balerină Malfleuroy dădea cu atâta parfum pe dânsa, o făcea, se ştie bine, numai ca să ascundă mirosurile urâte care îi ieşeau prin piele. Doamna Persuis voia totuşi să afle ce hram poartă iezuitul.

— Mă rog, ce-i poate face părintele maiestăţii-sale? Că doar nu-i îngrijeşte reumatismele cu rugăciuni?...

Doamna Oreille zâmbi. Ştia oricine că părintele, pe lângă doftoricescul meşteşug, se pricepea să facă un masaj ca nimeni altul.

— N-o să credeţi văzându-l aşa de pirpiriu, dar are nişte mâini... ia uitaţi-vă numai la mâinile lui! Nişte labe, zău, ca maiul de bătut pânza... Când te-o prinde, dragă, în mâinile astea să te frământe, să te întoarcă pe o parte şi pe alta, să-ţi moaie oasele... La Tuilerii nu se mai pot lipsi de dânsul. E un om foarte interesant şi ştie tot ce se întâmplă. Povesteşte nişte istorii! Ştii, d'alea fără perdea, deocheate!

Alexandre Longpré îşi dădu cărţile pe faţă. Câştigase iar. Ceilalţi jucători izbucniră într-un glas. Ăsta îi curăţă pe toţi! Ca de obicei.

— Cât ai mai pierdut? îi strigă doamna Oreille soţului său, fără a se clinti din loc.

Uşa se deschise, lăsându-l să intre pe Philippe-François Touchard, care veni să se încline înaintea acelor doamne. La cincizeci şi cinci de ani administratorul poştelor se mai înfăţişa ca un bărbat chipeş. Era prieten la toartă cu domnul Oreille, din mai multe pricini, încă de pe când tatăl Virginiei îşi lăsase slujba de coafor al Operei, adică din toamna anului 1814. Gurile rele ziceau că pe fiu-său, care îi semăna şi nu avea cincizeci şi cinci de ani, Virginia îl găsea pe placul ei. Se povestea că alteţa-sa... da, trebuie spus că ducele avea la curte aventurile sale. Pusese ochii pe o doamnă de onoare a ducesei d'Angoulême, căci nu numai fetele din balet se topeau după dânsul, dar, fiind gelos, poruncise ca doamna să fie urmărită. Copoiul poliţiei, căruia i se spusese: „Vezi dacă ţiitoarea alteţei-sale îi este credincioasă", se înşelase şi, crezând că e vorba de Virginia, atât era de cunoscută legătura lor, se ţinuse după dânsa, astfel că alteţa-sa a putut citi într-un raport al poliţiei dovada dărniciei domnişoarei Oreille faţă de un flăcău de vârsta ei şi care semăna la chip cu administratorul poştelor, ca François cu tatăl său. Trebuie să fi făcut urât ducele aflând de una ca asta, o adevărată vijelie! Virginia însă întoarse lucrurile în aşa fel, că tărăşenia se sfârşi după voia ei: poliţistul domnului André a fost scos din slujbă. În sfârşit, explicase ea, toate acestea erau clevetiri de actoraşi de duzină şi de figuranţi. Oamenii sunt răi şi, pe lângă asta, la Academia regală de muzică mişună bonapartiştii! Minciuni, mai ales că toţi îi purtau pică domnului Oreille, care-şi vârâse toate economiile în cai şi trăsuri. O, el nu făcea negoţ din asta! Împrumuta numai prietenilor câte-o trăsură pe bani peşin. Se întâmplă să aibă omul o dragoste, aşa, din senin, şi nicio trăsurică la îndemână, ca să-şi ducă aleasa la malul apei... sau poate vă trebuie o cupea discretă pentru vreo plimbare în doi prin Normandia... Trăsurile domnului Oreille erau adăpostite în grajdurile staţiilor de poştă.

— Îţi las locul meu – spuse câştigătorul, adresându-se noului sosit – să mai trăncănesc niţel cu doamnele...

A, se cam întrecea cu gluma acest Alexandre! Cum asta? Făcea pe şmecherul, ridicându-se de la joc, după ce-i lefterise pe toţi? Philippe-François îl salută pe iezuit şi se aşează. Prietenul domnişoarei Gosselin îi aruncă o uitătură deznădăjduită: cât are să mai ţină partida? Dansatoarea socotea că politeţea îi sileşte să rămână până ce se ridică gazda, curmând jocul. Atunci însă ea va pica de somn...

— Ştirile sunt rele, vorbi domnul Touchard. Se zice că chiar în seara asta prinţii...

Şuşoti mai departe, cu jumătate glas, adresându-se bărbaţilor din jurul mesei, ca să nu sperie cuconetul. Călugărul, tare de-o ureche, îi ceru să mai spună o dată şi, auzind în sfârşit despre ce era vorba, sări în sus: Cum se poate? Nu-i adevărat! Fusese doar aproape toată ziua la palat... oblojise picioarele maiestăţii-sale pe la ora şase, iar la opt nu se luase nicio hotărâre! Cum s-ar putea să plece familia regală fără dânsul? E de râs!

— Na, vreţi o dovadă? urmă părintele. Chiar azi am împrumutat trăsura mea – să dormi într-însa ca în pat – unei înalte feţe bisericeşti, care, după un scurt popas la Paris, se ducea în Spania... Arhiepiscopul nu voia ca preasfântul să călătorească cu diligenţa... Vă închipuiţi că aş fi fost atât de neprevăzător să mă las eu fără trăsură dacă simţeam că-i un clenci la mijloc?

Dar, doamna Oreille se ridicase. Marele ornic din perete bătuse miezul nopţii, ceasul alăptatului... Trebuia să-i ducă Virginiei pruncul. „O, arătaţi-ni-l!" Cele care îşi împreunară palmele cu drăgălăşenie, implorând, erau domnişoarele Gosselin şi Podevin. S-ar fi zis că e o scenă din *Caravana*! Părintele Elisée boscorodea o rugăciune cu o mutră frământată de griji. Orişicât, dar spusele neroade ale acestui Touchard îl puseseră pe gânduri. Nu se poate, ar fi o trădare din partea maiestăţii-sale! De ce s-ar descotorosi regele de dânsul? Lui Ludovic al XVIII-lea îi plăceau istorioarele piperate, şi părintele nu-şi avea perechea în de-alde astea.

Marie-Louise aduse copilul. Nu se vedea nimic în maldărul de scutece şi horbote. Şi ce ţipete, ce râsete la cele două domnişoare şi la doamna Persuis!

— Dar ce mititel e!

— Nu vă daţi seama... E destul de voinic pentru vârsta lui!

— Cât are?

— Taman cincisprezece zile în noaptea asta... ia, socotiţi...

Doamna Persuis nu-şi mai venea în fire tot minunându-se:

— Leit tat-su!

Iar părintele, care se vârâse cu anteriul său negru printre rochiile de culori deschise ale doamnelor, ofta: „Urmaş al sfântului Ludovic, urcă-te la cer!"

Au dus această a opta minune a lumii în odaia de sus, de la

întâiul. Domnişoarele Podevin şi Gosselin se năpustiră într-acolo, Virginia pirotea îngropată în perne.

Doamna Persuis rămăsese cu bătrâna Bourguignon, mama-mare.

— Oricum, cred că ai cu ce te făli gândind că fiul nepoatei dumitale e, la drept vorbind, moştenitorul tronului! Singurul urmaş bărbătesc din familie...

Doamna Bourguignon duse palma la ureche, făcând-o pâlnie. N-auzise nimic. Stăpânul casei veni lângă nevasta şefului de orchestră, dezvăluind ce avea pe inimă:

— Da, e întâiul prinţ al Franţei... că doar nu te poţi aştepta ca ducele d'Angoulême să mai facă unul, hai? Şi, între noi fie vorba, ginerele meu...

Îi plăcea să zică – între ai casei, bineînţeles – „ginerele meu" când vorbea de alteţa-sa regală...

— ...ginerele meu, ei bine, n-ai idee cum s-a bucurat aflând că i-a făcut un băiat! Ştii, nu-i un secret, mai are două fiice în Anglia... În privinţa asta, eu unul sunt de părere că trebuie să fii înţelegător... Şi apoi, un prinţ e un prinţ! Ei bine, ginerele meu, ca să spun drept, din octombrie încoace se arăta foarte necăjit că vară-sa născuse un băiat... Vorbea mereu de asta. Îmi zicea: „Tată-socrule..." Da, îmi spune uneori tată-socrule! „Tată-socrule, zicea, e oricum plicticos că vară-mea l-a făcut pe acest mic Nemours..." Pricepi dumneata, Orléanii, ştii, ăştia de peste drum, au de la 25 octombrie o odraslă bărbătească şi asta îl frământă pe Charles... vreau să zic, pe alteţa-sa regală… îl frământă... e o ameninţare pentru ramura mai mare a familiei…

— Ce vă spunea domnul Touchard? întrebă doamna Persuis. Vorbea aşa de încet...

— A, nişte prostii de căpitan de poştă! Îl şi vede pe Buonaparte la Paris!

— Buonaparte? Ce grozăvie! Şi noi ce-o să ne facem?

— În sfârşit, îţi închipui dumneata că dacă ar fi ceva, eu aş fi înştiinţat cel dintâi! Şi părintele Elisée, haida de! Nu, asta i-a intrat în cap lui Touchard fiindcă i s-a poruncit să nu dea cai de schimb particularilor care vor să părăsească Parisul... Trebuie pusă o stavilă acestei spaime smintite, născută pe de-a-ntregul din zvonuri!

Picard, servitorul, intră în clipa aceea şi se apropie de stăpânu-său. Cineva întreba de dânsul. Domnul Oreille ieşi să vadă cine e. Era un bărbat înalt, purtând manta cafenie şi cizme roşcate. Dar ud leoarcă. Se auzea, de altminteri, ploaia care bătea în obloanele ferestrelor. Omul venea din partea doamnei de Chateaubriand: îi trebuiau cai. Avea trăsura ei, dar îi trebuiau cai.

— Ia ascultă, prietene – îl luă domnul Oreille foarte de sus şi, zărindu-şi chipul într-o oglinjoară din anticameră, pusă alături de sfeşnicul cel mare, îşi îndreptă peruca – drept cine mă iei? Eu nu sunt

geambaş. Cai am, e adevărat, şi-i împrumut. Ca să fiu serviabil cu prietenii mei. Cunosc din auzite pe doamna de Chateaubriand... – Domnul Oreille făcu o plecăciune. – Dar la ora asta, de...

Doamnei de Chateaubriand îi trebuiau cai numaidecât.

Domnul Oreille făcu o mutră supărată.

— Suntem aici, în familie, zise el. Fiică-mea e lăuză... nepoţelul meu...

Celălalt nici nu voia s-audă. Vorbea cu glas poruncitor. Ce oameni, domnule, e nemaipomenit!

— Dar presupunând că vreau s-o servesc pe doamna de Chateaubriand – urmă fostul coafor – presupunând... Caii mei se găsesc la staţia de poştalioane şi am tocmai la mine pe domnul Touchard, administratorul poştelor, care e unul dintre prietenii mei... Adineauri îmi spunea... În sfârşit, e un ordin ai regelui: nu se dau cai persoanelor particulare!

Vizitatorul nu voia să ştie de asta.

— Mai ai nişte cai, domnule, în grajdurile din fundul grădinii... O ştiu prea bine...

— Aceia sunt însă caii fiicei mele! izbucni domnul Oreille.

— Haide, haide! făcu celălalt pe un ton nerăbdător. Ce, fiica dumitale are doisprezece cai? Câte parale?

Era un om prost crescut. N-ar fi scos-o la capăt cu el stând să se tocmească. Mai bine să-i ceară un preţ mare, ca să se lase păgubaş. Omul se învoi însă numaidecât. „Ei, şi-apoi, fie ce-o fi!" îşi spuse domnul Oreille.

— Picard! – Picard se apropie. – Du-te cu dumnealui, la grajd... îi trebuie patru cai... m-ai înţeles?

Prin uşa deschisă se vedea ploaia ţâşnind pe peron în stropi mari. O clipă, ridicând sfeşnicul, domnul Oreille îi lumină pe cei doi oameni care se afundau în grădină.

*

Ceata de călăreţi se depărtase de Luvru în întuneric şi ploaie îndată după plecarea regelui. Prinţul şi adjutantul său mergeau la început unul lângă altul, iar slujitorii se ţineau mai în urmă, la o distanţă respectuoasă. Domnul de La Ferronnays bombănea: nu e chibzuit să porneşti aşa, fără socoteală, prin Parisul acesta tulbure, în care mişună oameni suspecţi – auziseră chiar în strada Saint-Honoré cântându-se *Carmagnola*[98] – s-ar putea să fie recunoscuţi şi alteţa-sa regală să se aleagă cu o ciomăgeală.

— Alteţa voastră ar trebui să înţeleagă...

— Ia lasă-mă-n pace!

Alteţa-sa dăduse pinteni calului, lăsându-şi în urmă însoţitorul. Nu-i ardea de vorbă. Prinţul era scund, ca toţi Burbonii, şi mai

degrabă gras, sau cel puţin rotofei. Dar era călăreţ adevărat, şi când sta pe cal nu arăta rău de fel. Îşi strânse mantaua pe şale. Cu parşivenia asta de ploaie se lăsase un frig! Simţăminte prea multe şi felurite îl încercau pe ducele de Berry, ca să mai asculte dojenile lui La Ferronnays. Mânie, lacrimi, ruşine, păreri de rău, temeri. Atât de nesăbuite i se păreau toate! Mai întâi: regele. Cu regele avea ce avea. Ludovic al XVIII-lea nu-şi iubea nepotul, cum nu-l iubea nici pe tat-su, asta o ştia. Şi nu de ieri. Au fost între dânşii certuri, tărăboi mare. De la Tuilerii zbieretele maiestăţii-sale se auzeau până-n grădinile palatului. Pe dânşii, adică pe ducele de Berry şi pe contele d'Artois, tat-su, regele îi încartiruise în Pavilionul Marsan, iar Pavilionul Florei făcea adevărata politică, politica sa absurdă – da, absurdă! – fără să-i pese de părerile celor din cealaltă parte a curţii. Absurdă! Uite unde i-a adus în mai puţin de un an burduhănosul Ludovic, podagrosul, cu Constituţia lui, o idee tot atât de minunată ca şi aceea care îl făcuse, la Mitau, să-l ierte pe fiul lui Philippe-Egalité. Acum o luau la sănătoasa ca nişte mişei, fără să se fi bătut, Buonaparte se va întoarce acasă, iar dânşii se duc dracului! Şi cum se mai rugase de regele ăsta, care nu se gândea decât la reumatismele lui, să-l pună în fruntea unei armate, să-l lase să pornească împotriva Căpcăunului! Aş, ţi-ai găsit! Cum era să-l lase? E limpede că unchiul îşi pizmuia nepotul, moştenitorul la o adică, singurul Burbon în stare să dea urmaşi neamului lor regesc. Regele socotise mai nimerit să trimită la Lyon, împreună cu tatăl lui Charles-Ferdinand, pe acel duce d'Orléans, bănuit dintotdeauna că unelteşte... Nu i-ar fi plăcut să-şi vadă nepotul dobândind greutate şi vază pe câmpul de luptă. Şi afară de asta, pesemne că-i poartă pică, bicisnicul, pentru că nepotul are trecere la femei... Ce frecuşuri îi mai trăgea regele pentru fiecare dintre ibovnicele lui, căci pe toate le afla din rapoartele poliţiei! Ei şi, doar nu e de lemn! Îi cere oare cineva socoteală prinţului de Wagram pentru că are o amantă? Şi doar Alexandre Berthier[99] e însurat, ba chiar cu o prinţesă bavareză, pe care o trimite la băile de la Balaruc ca să scape de dânsa. Ceea ce îl scârbea pe Charles-Ferdinand mai mult ca orice la unchiu-său era să-l audă pe Ludovic al XVIII-lea povestind pe un ton ştrengăresc istorioare scoase din cărţile celuilalt veac şi dându-le ca aventuri pe care le trăise în tinereţe. Mincinosul! Şi apoi, ce fel de rege mai era şi ăsta, mereu cu şezutul pe scaun! Mi-l duc de subsuori sau mi-l plimbă cu căruciorul. Ce privelişte când trebuie să-l coboare pe scări! Fără a mai pomeni de călugărul care îl masează: bună poamă! Ăstuia, de asemeni, unchiul i le trece toate cu vederea. La nr. 27 din Pavilionul Florei, unde îşi avea locuinţa, se ţineau lanţ chefurile cu muieri, şi petrecerile se sfârşeau în aşa chip, că Hristosul cel mare din perete avea de ce să roşească. Găseai la dânsul întotdeauna, acolo, în Palatul Luvrului, o făptură, de obicei una ca la vreo şaptesprezece ani, nu mereu aceeaşi,

dar care purta acelaşi nume: maica Elisée. Şi muierile, după câte spunea d'André, prefectul poliţiei, nu erau singura slăbiciune a ticălosului. Şopteau chiar unii că într-adins umbla în văzul tuturor cu târfe, pentru ca regele să nu creadă prea mult în ce se zvonise pe seama lui. C-o fi fost aşa sau nu, adevărul e că Ludovic al XVIII-lea era pentru unii mumă, pentru alţii ciumă: el nu cerea decât nepotului său purtări bune. Iar celălalt, coţcarul, care ştia cât de mult îi plăceau regelui snoavele popii din Meudon[100], îşi făcea de cap... Charles-Ferdinand avea tot respectul pentru popi, dar iezuitul ăsta era mai înainte de orice un cămătar. O puşlama! Se afla pe vremuri în insula Yeu, pe lângă alteţa-sa contele d'Artois, şi dădea bani cu împrumut armatei prinţilor... Nu se putea ca Charles-Ferdinand să nu fi băgat de seamă vrăjmăşia pe care tatăl său o arăta călugărului doftor. Trebuie să se fi petrecut ceva între dânşii pe-atunci... E adevărat că orice îi aducea aminte de războiul din Vandeia îl supăra pe contele d'Artois. Îndura totuşi prezenţa călugărului şi ai fi zis că se temea de el. Dar părintele nu-l doftoricise, oare, înainte de-a se fi aciuat pe lângă rege? E drept că era pe atunci devotat prinţului-regent al Angliei şi se fălea arătând tabachera încrustată cu diamante, pe care acesta i-o dăruise, iar contele d'Artois avea temeinice bănuieli că e spion în slujba celor de la Buckingham Palace[101]... De altminteri, cum să-ţi închipui că domnii aceia de la Montrouge i-ar fi făcut rost maiestăţii-sale de un doftor care să nu fie niţeluş iscoadă de-a poliţiei, niţeluş spion... Nu dăduseră oare peste el în poarta ambasadei Rusiei, după cum spunea Bourrienne? Şi doar nu ştia nimeni că domnul conte Butiaghin ar fi avut nevoie de masaje! Părintele Elisée se vârâse sub pielea unchiului mai înainte de surghiunul acestuia la Hartwell. La drept vorbind, când? Fapt este că se şi găsea acolo la înmormântarea contesei de Provence[102]. Charles-Ferdinand revedea silueta lui în bisericuţa din King Street, în faţa catafalcului, alături de frumosul duce d'Avaray. Zvonuri stranii circulau la Londra pe seama acestui vraci suspect: nu fusese oare ani de-a rândul prieten la toartă cu cavalerul d'Eon, care murise tocmai atunci? Şi nu se prefăcuse a crede până în ultima clipă că d'Eon era femeie? Oricum, ducele de Berry nu putea să-i ierte aceluia căruia îi zicea *masorul* că fusese de faţă când venise să-l roage pe regescu-i unchi să-l lase să plece la Lyon cu tată-su, pe la începutul lunii. Se săturase să tot audă zicându-se despre dânsul că nu câştigase altă victorie decât aceea asupra baletului Operei. Ceea ce nu era adevărat, în treacăt fie zis, căci, de când Virginia se îngrăşase prea de tot de pe urma sarcinii, se culca cu frumoasa Bourgoin, de la Comedia Franceză... Asta nu schimba nimic din sentimentele ce le păstra Virginiei: îl apuca întotdeauna o asemenea dragoste plină de duioşie pentru fetele pe care le lăsa borţoase. Se ducea la frumoasa Bourgoin, acum într-al treizeci şi cincilea an al ei, doar aşa, ca să-şi treacă

timpul, cu toate că era al dracului de bine făcută, zâna! Gâtul ei plinuţ de porumbiţă! Şi ochii, să te scoată din minţi, nu alta, şi glasul... Trebuia s-o auzi în *Baiazid*[103]. Fără a mai pune la socoteală că fusese a lui Lucien Bonaparte[104] şi că se cuvenea ca ăstora să li se ia îndărăt femeile, cum li se luaseră palatele. Dar când totul se prăbuşea în jur, când îi mai rămâneau doar câteva minute ca să dea o goană călare prin ploaie şi beznă, nu la locuinţa frumoasei Bourgoin ar fi dat fuga Charles-Ferdinand... N-avusese vreme nici măcar să-şi îmbrăţişeze micii bastarzi, la care ţinea atât de mult, nici pe mama lor, doamna Brown. Se mulţumise să-l trimită de cu seară pe La Ferronnays de la Tuilerii până la cheiul Voltaire, unde locuiau, ca să le ducă banii de care aveau nevoie spre a putea ajunge în Anglia – şi o vorbă din parte-i, parcă dându-le să priceapă că se gândea să vină şi dânsul acolo, ceea ce nu era decât o amabilitate pentru Amy. Se repezi însă până-n mahalaua Roule, zicându-şi că, la nevoie, va ajunge din urmă escorta regelui la halta de la bariera Etoile. Oricum, contele d'Artois nu pleca decât pe la ora unu după miezul nopţii. Prinţul gonea spre palatul acesta, zidit de arhitectul care construise castelul Bagatelle, şi gândul că un mareşal al imperiului îl dăruise iubitei sale îi dădea întotdeauna iluzia că el, Charles-Ferdinand, e amantul de inimă. Să n-o mai revadă pe Virginia în seara asta era un chin de neîndurat şi el simţea cum îl podidesc lacrimi mari, care îi ţâşneau din ochi ca la străbuna lui, Ana de Austria, grele şi arzătoare, o altă ploaie în ploaie.

Îşi aminti deodată cum i se umpluseră tot aşa ochii de lacrimi, deunăzi, când se dusese pe negândite să-şi vadă unchiul, şi acesta îl umilise în faţa vraciului său, iezuitul. Surprinsese clipirea şireată cu care maiestatea-sa îl oprise pe părintele Elisée, când celălalt pişicher se prefăcu că-i gata să iasă. Ludovic al XVIII-lea voia să aibă un martor, sau ce? „N-avem secrete faţă de frumosul nostru nepot... Continuă, părinte..." Scârnavă priveliţte! S-ar fi zis că o face într-adins, punând pe călugăr să-l doftoricească în văzul lumii şi arătându-şi trupul greţos, tot numai o rană. Părintele îşi întindea alifiile, oblojindu-i braţul şi şalele. Regele făcuse zgaibe la şezut de atâta stat pe scaun. În odaie puţea de-ţi întorcea maţele a medicamente şi a puroi...

După ce treceai de strada Royale-Saint-Honoré, dădeai în Fobourg. Aici casele erau mai depărtate între ele şi în umbra grădinilor sub ploaie se şi simţea primăvara. În fosta curte a diligenţelor şi primprejurul clădirilor ei domnea oarecare frământare. Nişte rândaşi care nu se dădură la o parte erau cât pe ce să închidă drumul călăreţilor, şi ducele de Berry nu prea avea poftă să înghită aşa ceva. Charles-Ferdinand îşi şi ridicase cravaşa şi dintr-asta ar fi putut ieşi o dandana întreagă, dacă un masalagiu nu-şi înălţa făclia ca să recunoască la lumina ei chipul mânios al alteţei-sale. Pe sub arcada

porţii, bărbaţi şi femei tocmeau, ţipând care mai de care, trăsuri de piaţă. Târguiala lor avea aerul unei vânzări la licitaţie.

— O sută de franci! se auzea.

Şi numaidecât:

— Două sute!

Apoi un glas tăios:

— Destul, domnilor! Nici pentru o mie!

Era fuga scoasă la mezat.

Micul pâlc de călăreţi îşi strânse iar rândurile şi se pierdu în noapte. La Ferronnays mormăi ceva în legătură cu primejdiile care pândeau pe alteţa-sa. Charles-Ferdinand nu-l asculta.

Aşadar, îl vor despărţi de Virginia. Nimic altceva nu mai avea noimă. Îl vor despărţi de copilul acesta care abia se născuse, întâiul său fiu. Charles-Ferdinand ţinuse să fie de faţă la naştere. Era întâia oară când vedea aşa ceva. Doamna Brown îşi adusese pe lume fetele fără ca el să fie acolo. Lângă patul Virginiei clipa i s-a părut de-o cumplită măreţie. Suferise pentru această copilă-mamă şi scosese un ţipăt când capul copilului se ivise deodată... apoi apăraia înfricoşătoare, şi celelalte, dar, doamne, cât era de frumoasă Virginia, sleită şi scăldată în sudori, gâfâind ca o văcuţă!

Ziceau câte unii că prinţul avea gusturi mitocăneşti, şi el ştia asta, dar ia să-mi spuneţi: ce ducesă, ce regină îi putea sta alături acestei baletiste, acestei mici dansatoare, care mai mult figura decât dansa în baletul Operei? Părul ei, valul acesta de păr negru, întotdeauna lucios, încununând căpşorul mic şi izbutind să răzbată din toate pălăriile, părul pe care dânsa, în iatacul ei, şi-l desfăcea în chip atât de straniu, lăsându-l să se reverse ca o cascadă învăluitoare... Cât de albă era Virginia, cu părul despletit, cu mijlocul acesta pe care îl putea cuprinde în palmele lui mari, un mijloc de necrezut, ieşit parcă din închipuirea îndrăzneaţă a unui pictor! Şi acum îl vor despărţi de Virginia. Pentru totdeauna.

Ajunsese la Saint-Philippe şi Saint-Jacques şi apuca tocmai pe strada Courcelles, la capătul ulicioarei La Pépinière, când îşi aduse aminte de întâia seară – acum, în seara asta, care era fără îndoială cea din urmă. E un an de atunci. Pe când toate mergeau bine, altfel ca acum, şi toate arătau minunat în beţia reîntoarcerii. Charles-Ferdinand sosise la castelul din Saint-Ouen, unde se afla regele, şi abia a doua zi urma să aibă loc parada intrării în Paris. Ziua trecuse în discuţii înfierbântate cu împuterniciţii aliaţilor, ofiţeri ruşi, emisari ai Austriei, delegaţii ale Parisului. Asta era încă una de-a unchiului, să-l pună tocmai pe el să comande garda castelului în seara aceea! El, care venea de la Londra, ca prinţul din poveste, cu toate poftele neîmplinite ale unei tinereţi irosite şi ducând dorul acestui Paris, până atunci neştiut, pe care ardea de nerăbdare să-l descopere. Ducă-se

dracului paza castelului! Îi lăsase lui Oudinot comanda gărzii. Să facă el corvoada, mareşalul acesta care trecuse de partea regelui! Un cal, daţi-mi repede un cal! Charles-Ferdinand îşi amintea de căluţul pe care i-l dăduseră, un mânz arăbesc, într-adevăr vrednic de un prinţ, şi se vedea pornind glonţ spre strada Richelieu, la Operă. Cât de mult o dorise, Opera, în visurile lui, acolo, în surghiunul de la Drury-Lane! Toţi emigranţii vorbeau de ea ca de paradisul pierdut. Opera! Părea că Opera e limanul către care jinduia tot sufletul prinţului. Franţa recucerită însemna mai întâi de toate Opera. Intra acolo ca învingător, şi cea dintâi răsplată a învingătorului e o fată frumoasă – nu? Sala toată purta cocarde albe. Muzica. Lojile. Mulţimea. Cine oare îi dăduse lornieta? O doamnă care se afla cu un ofiţer austriac în loja vecină. O văzu numaidecât printre dansatoare pe copila asta, o ciută sperioasă, care se mişca stângaci în mijlocul celorlalte. Ce se juca în seara aceea? *Petrecerea de pomină*, baletul ursitei lui. Virginia! Era biruinţa, întoarcerea din exil, triumful stirpei sale regeşti. Şi-apoi minunata primăvară a anului 1814! În grădina iubitei, lângă căsuţa pe care i-o dăruise un mareşal al imperiului, frumos mai înflorise liliacul! Ei jucau o comedie, prelungind *Petrecerea de pomină* şi alte petreceri de odinioară, cărora poporul acesta de răzvrătiţi le pusese capăt pe când prinţul era doar un copil... La Monceau reluau jocul de la Trianon al Mariei Antoaneta: Virginia îi zicea *păstorul meu*, iar când veni vara, se hârjoniră prin lanurile de lucernă şi făcură dragoste în bătaia vântului.

Charles-Ferdinand le dădea uitării pe toate: curtea, vânătorile, politica. În ceasul acesta, când sta să pornească iar pe drumurile bejeniei, Virginia era în ochii lui regalitatea biruitoare, Franţa, totul. Uitase de celelalte. Uitase şi de frumoasa Bourgoin, şi de bătrânul rege acoperit de buboaie, în patul său, scoţându-şi cămaşa şi întinzându-şi bucile călugărului sfrijit, cu degetele încleiate de alifie galbenă...

*

— Ascultă, François... eşti nebun... n-ar fi trebuit în ruptul capului să te las să intri... tu nu ştii ce-i aia o femeie lăuză? Lasă-mă-n pace! Nu... ia închipuieşte-ţi niţel că intră cineva!

E drept că era ispititoare, şi mai ispititoare încă de pe urma naşterii, cu cearcănele sub ochii negri şi acea albeaţă a braţelor, a umerilor, a sânilor mici, care zvâcneau plini de lapte... Era culcată cu părul răsfirat, pe pernele boţite, într-o lumină plăpândă, căci stinseseră micile lămpi de gaz de lângă oglinda întunecată şi nu mai pâlpâia decât flacăra unei lumânări, aurind umbra din jur şi pielea Virginiei... Şi ea n-avea încă cei douăzeci de ani, pe care îi va împlini în iulie. El, François, flăcăul acesta nătâng, îi împlinise de câteva luni: era născut în decembrie 1795. Virginia îl privise întotdeauna ca pe un mucos... Când alteţa-sa se apucase s-o certe, zbierându-i tot felul de

bazaconii, dânsa i-a putut răspunde, fără a minţi, cu toată nevinovăţia: „François? Dar ce, ăsta-i bărbat?” Trăsese totuşi o spaimă groaznică în ziua aceea.

Se uita acum la François. Oricum, era frumuşel. Atât de blond şi atât de proaspăt, ca scos din cutie. Un copilandru ageamiu, neştiind încă ce poate. Ah, cu totul altceva decât Bessières sau Charles-Ferdinand! Îl ştia de totdeauna, copilăriseră împreună. Nu-l prea băga în seamă, dar cumplit i-ar mai fi dus dorul dacă... Nu, nu-l lua în serios. Era limpede că François o iubeşte. Ei, şi-apoi?

Asta până în ziua când i s-a spus că François a fost văzut la *Frascati* cu o fată. E caraghios cum pusese la inimă atâta lucru! De ce-o fi făcut nebunia asta? E adevărat, se şi simţea însărcinată, şi poate că de aceea nu era în stare să socotească sorocul naşterii... Totul s-a petrecut în grădină. Acolo, pe terasă, deasupra grajdurilor, îl îmbrăţişase. Îi venise aşa, dintr-o dată. Frumoşi sunt copacii acolo! Şi se auzeau din stradă strigătele vânzătorului de cornuleţe.

— François... Îţi spun doar că în orice clipă poate să intre cineva...

— Lasă – zise el – l-am mituit pe Picard, iar pe Luiza am ghiftuit-o cu darurile... Dacă urcă cineva, are să tuşească pe coridor, şi eu voi intra la toaletă cât timp va fi nevoie.

Da, era frumos ca tinereţea, iar nu un soldat cu ceafa roşie ca Bessières, şi niciun burdulea mărunţel ca ducele, cu ochii săi în fundul capului. Bărbaţii, ce ciudăţenie, s-ar zice că e de ajuns să le iei mâna într-a ta ca să-i lovească damblaua. François e altfel. E mângâios. Îmi place că are un pic de strungăreaţă la cei doi dinţi de sus. Se urcase până la dânsa, pe furiş, tocmai după ce i-au luat pruncul. Vezi că ştia ceasul alăptatului!

— Nini, aşa nu mai merge... Trebuie să fii a mea, numai a mea!

Oh, doamne, mereu acelaşi cântec! Nu cumva înnebunise? Şi cine o să plătească întreţinerea casei, familia, rochiile?

— Un bordei şi o inimă, asta vrei să-mi oferi? Mai ales că şi cunosc bordeiul tău! Mă vezi pe mine în locuinţa lui tată-tău pe strada Saint-Denis? Şi-apoi, ştii bine că-l iubesc pe Charles al meu! Ei, nu mai face mutra asta! Şi tu îmi eşti drag... dar, pricepi, nu-i acelaşi lucru. Ah, nu, n-ai să te-apuci acum să plângi!

Când ajungea aici, el încerca s-o convingă, rostind vorbe mari; se va însura cu dânsa, va recunoaşte copilul, vor face apoi alţii, ai lor... Virginia cunoştea cântecul. Auzi! E nebun de legat! Să se mărite! Ca orice fată de rând! Mai bine cu prinţii... Măritată sau nu. Pe doamna de Pompadour Ludovic al XV-lea a luat-o de nevastă în cele din urmă.

— De altminteri – zicea dânsa – când m-am născut, tata nu era însurat... Ei şi? Faci copii şi după aceea om vedea ce-o să se mai întâmple!

Atunci François se avânta în politică, făcându-i harcea-parcea pe Burboni. Nu era, spunea el, pentru Napoleon, pentru că ăsta îşi avea mareşalii săi, care întorceau capul fetiţelor neprihănite, amăgindu-le cu vorbe şi cu case! Ba le lăsau chiar cu un copil în braţe, cum a lăsat-o Duroc pe Bigottini... Nu, să vie republica! Să dăm poporului castelele, să deschidem porţile Operei pentru cei săraci, şi-o să vezi tu atunci ce-or să mai aplaude! Regii ne dau pe mâna străinătăţii, iar Napoleon aduce războiul. Ceea ce ne trebuie e pacea şi republica! Vom spune tuturor popoarelor: trăiţi în pace la voi acasă! N-o să mai venim să vă ardem oraşele, să vă pustiim satele. Spaniolii vor avea Spania şi prusacii Prusia. Aristocraţii se vor întoarce în Anglia, ţie-i Dumnezeu acolo, că le place! Să nu mai fie război, nici împăraţi, nici regi! Ştii ce spune Augustin... S-a zis cu stăpânirea nobililor, a popilor, a generalilor! A venit vremea când statul trebuie să treacă pe mâna celor care fac şoselele, canaturile, mătasea, fierul...

Virginia îi tăie vorba:

— Spui prostii, François, şi-am să mă supăr! Mai întâi, Augustin al tău e urât şi plicticos. Şi apoi, vrei să mă vezi ghilotinată ca doamna Dubarry? Şi nu uita că mititelul meu e un Burbon... Ar trebui să te iau la goană când spui de-alde astea! Nu, nu mă strânge aşa! Nătărăule! Mă dor sânii!

Se aşeză deodată cuprinsă de nelinişte. De afară se auzea un zgomot, paşi grăbiţi, şoapte înfundate, o tuse. Din dosul uşii, glasul Luizei:

— Doamnă, vine alteţa-sa!

Prinţul! Ah, republicanul ăsta n-a stat mult pe gânduri: s-a şi vârât în cămăruţa de alături. Burbonii puteau să intre.

— Dragostea mea – zise Charles-Ferdinand – ne vor despărţi pentru totdeauna!

Virginia scoase un ţipăt scurt. Nu pricepea încă. Văzu că alteţa-sa purta uniforma gărzii personale a regelui şi asta îi plăcu. Era în albastru şi stacojiu. Cu găitanele încheiate într-un triunghi de argint. Epoleţii de argint. Eghileţii împletiţi în chip de trifoi. Coiful de aur cu coama neagră. Pantalonul alb de piele. Orişicum, Charlot era altceva decât François. Apoi, vorba lui duioasă o atinse la inimă.

— Să ne despartă? întrebă. Cine? Unchiul nostru?

El râdea întotdeauna când o auzea zicându-i aşa bătrânului rege. Azi, însă, nu mai râdea. Charles-Ferdinand vorbi iar:

— Da, vor să ne despartă pentru totdeauna, dragostea mea...

Ea începu să ţipe, să se frământe: „Spune-mi ce s-a întâmplat, nu-i frumos să mă sperii aşa!” şi se răsturnă pe perne, parcă şi mai ispititoare ca înainte. Charles-Ferdinand îşi simţi privirea înceţoşată. Sânii aceştia copilăreşti, umflaţi de lapte, şi pielea ca de piersică a umerilor...

— Oh, Charlot, lasă-mă, lasă-mă acum! Ştii doar că-s bolnavă... şi apoi, asta îmi strică laptele!

Cu un genunchi pe marginea patului, el plângea. Cu lacrimi mari, minunatele lacrimi care ţâşneau din ochi şi din veacurile trecute. „Sărmana mea iubită...” era tot ce găsea să-i spună. Iar Virginia, din pernele mototolite, cu obrazul îngropat în frumosul ei păr negru, se uita neliniştită la uşa rău închisă a cămăruţei de alături.

*

Când uşa salonului se dădu în lături, doamnele acelea îşi înăbuşiră un ţipăt, iar jucătorii de stos înălţară ochii pe sub ochelari. Tot bănetul de pe masă se şi îngrămădise în faţa domnului Touchard.

Alteţa-sa ducele de Berry, cu braţul stâng petrecut în jurul Virginiei, o ajuta să meargă. Era palidă în rochia ei albă, cu guler înalt de dantelă. Prinţul nu pierduse nimic din aerul său arţăgos şi toţi cei de faţă au fost izbiţi văzându-i buzele învineţite. În salon nimeni nu aflase de sosirea lui, căci se urcase de-a dreptul în iatacul Virginiei, lăsând pe domnul de La Ferronnays să-l aştepte sub arcada porţii. Ceea ce rosti atunci a fost mai târziu repetat de toţi, fiecare în felul său, căci memoria oamenilor adaugă cu uşurinţă vreo vorbă vitejească, dar adevărul este că întâile sale cuvinte nu aveau nicio legătură cu împrejurările. Alteţa-sa strigă:

— Ce naiba îmi învârteşte aici iezuitul ăsta tocmai acum? Pe socoteala cui face pe spionul?

Şi toţi câţi se aflau acolo cătară uluiţi la părintele Elisée. Prinţul însă n-avea vreme de pierdut. Îl aşteptau la bariera Etoile şi pesemne că nici nu ţinea să capete răspuns. Părintele se zgârcise în spatele gazdei şi uimirea tuturor părea s-o arate mai degrabă obrazul lungit al domnului Oreille decât cuvintele unora şi altora. De altminteri, ceea ce spunea prinţul explica îndeajuns de ce-l treceau sudorile pe vrednicul bărbat:

— Părăsim în noaptea asta Parisul, ca să nu ne mai întoarcem. Regele a şi pornit la drum. La ora când vă vorbesc n-a ajuns încă la Saint-Denis. Trădarea e peste tot. Armata năzuieşte spre dictatură. Poporul acesta nerecunoscător îl întâmpină pe tâlharul din Corsica, uitând într-o clipă pacea pe care noi am adus-o ţării, binefacerile unui an de domnie... V-o încredinţez pe Virginia mea şi copilul meu. Nu uitaţi că în vinele sale e sângele lui Henric al IV-lea. Vai, vai, dragostea mea, de acum nu ne vom mai vedea niciodată!

Rămânând toţi parcă trăsniţi, o auziră pe Marie-Louise, care zicea, vorbindu-şi sieşi, iar nu ca o întrebare pusă cuiva:

— Dar cum rămâne cu cei o mie cinci sute de franci pe lună?

Doamna Persuis se porni să bocească foarte tare, ceea ce i se păru singurul lucru vrednic de asemenea clipă. Domnişoarele Gosselin

şi Podevin se năpustiră s-o mângâie pe Virginia. Domnul Oreille se ridică, acoperind cu statura-i înaltă pe călugărul aflat la spatele său, unul din fraţii Alexandre făcea în neştire cărţile, celălalt se tot scobea în măsele cu unghia, numai domnul Touchard nu se clinti de la masă, cu mâinile pe bani, şi nici drăguţul domnişoarei Gosselin, a mai mică. Ăsta căuta o vorbă potrivită, pe care n-a găsit-o decât a doua zi. Virginia plângea încetişor, cu ofuri scurte, iar doamna Bourguignon, mama-mare, care nu înţelesese nimic din ce se spunea, întrebă cu glas tare:

— Ce zice alteţa-sa? Pleacă la vânătoare?

Aşa de tulburaţi erau cu toţii, că nici n-au băgat de seamă când cuviosul părinte, profitând de clipa în care doamna Persuis şi domnişoarele Gosselin şi Podevin se îngrămădiseră în jurul tinerei lăuze şi a prinţului ei, ajunse târâş până la uşa întredeschisă şi o şterse în vestibul. Dădu acolo de Picard, căruia îi suflă ceva la ureche. Acesta începu prin a clătina din cap, arătând că nu se învoieşte, dar iezuitul i se băga în suflet, aproape linguşindu-se. Îl ţinea pe servitor de braţ şi stăruia mereu, vorbindu-i în şoaptă, până ce scoase din buzunarul anteriului o pungă doldora, care puse capăt şovăielilor celuilalt.

— Din isprava asta, părinte, îmi pot pierde slujba... dar, în sfârşit, dacă te mulţumeşti cu o brişcă şi un cal...

S-ar mulţumi el, iezuitul, şi cu atâta, numai că trebuia să-i dea zor, ca să-l ajungă pe rege la Saint-Denis. Cine ar fi putut crede vreodată că sub înfăţişarea naivă a burduhănosului suveran e atâta prefăcătorie? Să-i ascundă una ca asta tocmai lui! Să-l lepede în voia soartei acum, când Corsicanul e la porţile Parisului! Ludovic voise deci să scape de dânsul? După toate câte i le datora părintelui Elisée! După anii în care îi slujise fără a se cruţa şi îl îngrijise cu atâta osârdie! Fără a mai pomeni de bănetul împrumutat, pe care nu i l-au mai dat îndărăt. Şi chiar în seara asta, nu venise oare aici, în casa de pe strada Valois-du-Roule, tot pentru a-şi sluji regele? Să stea cu ochii la bărbier şi la tarabagiii ăştia înfundaţi în partida lor de stos, să-i ţină de urât acestei babe, surdă ca o ciubotă, şi prostănacei de Marie-Louise, ca să poată face apoi micul său raport la palat asupra dragostelor drăguţului nostru nepot – pentru a le săvârşi toate acestea se cere devotament, nu glumă, şi atâta devotament nu-şi află răsplata în camera ce-o are la palat, în renta de zece mii de franci, când nătăfleţul de prinţ îi dă optsprezece mii dansatoarei lui, şi nici în trăsura cu doi cai, care nu-i putea fi de folos tocmai azi, când avea nevoie de ea!

V

SAINT-DENIS

Domnul Benoit, primarul din Saint-Denis, se culcase devreme în seara aceea şi când veniră să-l scoale, cu puţin înainte de miezul nopţii, înjură de mama focului. Cu atât mai vârtos, cu cât înştiinţarea pornea de la comandantul gărzii naţionale, domnul Dézobry, pe care nu-l prea avea la inimă, deşi îi lega pe amândoi aceeaşi îndeletnicire. Celălalt fusese primarul târgului mai înainte de 1811, iar anul trecut, încăpăţânându-se să apere cetatea, cum îi zicea el, împotriva oştilor aliate, era cât pe ce să-i ducă pe dionisieni[105] la pierzanie. Şi unul şi altul stăpâneau câte o moară de făină, în care instalaseră, lucrând mână-n mână, noua maşină cu aburi, ca în Anglia, ceea ce le aducea mare câştig. Totuşi, se vedea cât de colo că domnul Dézobry simţea o răutăcioasă plăcere în a-l scula din somn pe urmaşul său monarhist, trimiţându-i vorbă că regele are să facă popas la Saint-Denis. Furierii mareşalului Macdonald, îndreptându-se spre nord ca să pregătească încartiruirea trupelor, aduseseră vestea în garnizoană, şi colonelul de vânători, la rândul său, i-a spus-o comandantului gărzii.

Se părea că din tot târgul, în afară de primar, nu se prea culcase nimeni în seara aceea. Zorind prin ploaie spre cazărmi, domnul Benoit trecu prin faţa staţiei de poştă şi privi nedumerit, fără să priceapă nimic, la atâta căruţărie îngrămădită acolo. Trăsuri şi iar trăsuri. Cârciumile gemeau de lume gălăgioasă, trecătorii se luau la harţă, iar soldaţii, să nu-ţi vină să crezi câţi umblau forfota. Ce va să zică asta? Nu fuseseră consemnaţi în cazărmile lor? Pe strada Parisului, de la un capăt la celălalt, şi pe strada Compoise nu era chip să te mişti de atâta îmbulzeală, şi vehicule de toate felurile soseau necontenit, venind de peste tot, să zici că se evacuează Parisul, dar parcă şi Normandia se revărsa asupra târgului. Felinarele abia de luminau harababura asta de oameni, de cai şi de roţi. Ploaia piezişă, frigul umed, neliniştea tainică a beznelor, locuitorii treziţi de larma neobişnuită, privind din dosul ferestrelor cu jaluzelele trase... Era deci adevărat că maiestatea-sa dădea bir cu fugiţii, părăsindu-şi Capitala?

Ajuns în Piaţa Cazărmii, unde se afla tulumba puţului artezian la care se adăpau caii diligenţelor, cum şi o mică fântână de unde luau apă gospodinele, primarul fu izbit când văzu prin gard soldaţi şi ofiţeri umblând brambura. „Ce-i asta? cugetă primarul. Şi unde-i disciplina?” Ce-i drept, erau şi trupe care intrau în cazarmă venind pe şoseaua

dinspre Beauvais, pifani plini de noroi şi sleiţi de marşul lung, în timp ce, sosind prin strada Parisului, cele dintâi pâlcuri de călăreţi ai gărzii tropăiau în faţa porţilor. Caii mai scoteau încă aburi pe nări după atâta goană, iar câţiva ostaşi se şi grăbiseră să descalece. Toate acestea au stârnit o mulţime de gură-cască de prin casele dimprejur.

De cealaltă parte a pieţei, peste drum de cazărmi, e cârciuma „La Poştalion". Acolo, toţi muşteriii parcă şi aflaseră ce se petrece, când domnul Benoit se aşează la o masă şi ceru un rom, nişte zahăr şi apă caldă. Cătrănit cum era, se posomorî şi mai rău, dând cu ochii de o ceată de ostaşi ai gărzii naţionale, care ciocneau paharul, în chip democratic, cu comandantul lor. Era limpede că domnul Dézobry îşi bătea joc de el, vorbind cu glas tare despre Napoleon şi contele de Lille[106]... Nu se înţelegea bine ce zicea, închinând mereu în sănătatea nu ştiu cui, în hohotele de râs ale ostaşilor, ale muşteriilor de la mesele vecine, ca şi ale celor îngrămădiţi la tejghea. Fără să se teamă de nimic. De altfel, i-ar fi putut oare trece prin minte primarului să-l pârască pe domnul Dézobry, de care îl legau atâtea interese? Şi afară de asta, cui să-l mai pârască? Vedea în jurul său oameni din popor, care cântau cântece revoluţionare şi se strigau între dânşii de la un capăt la celălalt al cârciumii. Erau acolo tăbăcari duhnind a piei, cu mâinile gălbejite de argăseală, vopsitori care gătiseră postavul acelor uniforme privite de dânşii ca nişte caraghioslâcuri, smălţuitori de la atelierele lui René Martin, care lucrau la împodobirea pereţilor bisericii Madeleine, lucrători în abanos de ai lui Graffet, care potriveau decorurile la Operă, muncitori ai uzinei de sodă, în care se folosea procedeul născocit de Nicolas Leblanc[107], apoi tot soiul de mici-burghezi, conţopişti şi prăvăliaşi. Nicio femeie, afară de cele care slujeau pe la mese.

În seara asta de duminică – se întreba primarul – uitaseră oare toţi că a doua zi era luni şi că trebuiau să se ducă la lucru? Că rămăsese cârciuma deschisă, aşteptând poştalioanele, mai treacă-meargă. Deşi, în sfârşit, după ultimele regulamente...

Afară, cu toate că ploua cu găleata, se şi pregăteau caii de schimb. Vestea apropiatei sosiri a regelui nu făcea decât să întărească zvonurile care bântuiseră toată ziua. Ostaşi ai gărzii, mărşăluind pe jos, începeau să se iveas că. Erau tineri ofiţeri, care nu aveau încă pe ce încăleca şi cărora li se dăduseră puşti, în ultima clipă, la cazarma d'Orsay. Arătau totuşi destul de bine în mantalele lor ude, deşi nu erau deprinşi cu marşul şi cu povara în spate. E drept că nu făcuseră încă până la ora asta decât ceva peste două leghe şi-apoi îi ţinea mândria, socotind că-i onoarea lor în joc. Era compania prinţului de Wagram, pe care o porniseră înainte, încă de la ora unsprezece. Comanda ei o avea domnul baron Lascours, care se înfăţişase la reşedinţa generalului-maior Maison, guvernatorul Parisului şi

comandantul-şef al trupelor din regiunea Senei, sosit pe înnoptate de la Villejuif, sediul de până atunci al statului-major, ca să aştepte la Saint-Denis trupele care vor binevoi să se pună în marş.

Care vor binevoi! Căci Maison nu-şi făcea iluzii: dinspre sud de Paris nu veneau veşti bune şi de pe acum regimente întregi îndrăzneau să discute ordinele primite. Era o atmosferă pe care, de altminteri, o cunoştea: mai văzuse el o dată asta în 1814, la Vallenciennes şi la Lille. Numai că atunci Bonaparte tocmai abdicase şi a fost de ajuns să se pună tunurile în bătaie pe şosele ca să oprească dezertările... Ordine n-avea decât să dea fiecare cum îl tăia capul. E ceea ce răspunse pe un ton scârbit baronului Lascours, ajutorul de comandant al companiei lui Wagram, care venise să întrebe de ordine. Cine să le dea, ordinele?

Mari căpetenii aveau cu duiumul: alteţa-sa fratele regelui, şi ducele de Berry, şi Macdonald, şi Marmont... cine comanda însă? Şi să nu-mi vorbiţi de ministrul de război! Ah, ce mai poamă! Clarke îi stătea ca sarea-n ochi. Maison nu-i iertase niciodată scrisorile pe care ducele de Feltre i le trimitea pe când era ministru de război al împăratului, criticând comportarea sa în timpul retragerii din nordul Franţei şi cerându-i să pornească nesăbuite ofensive către Anvers, când el, Maison, înţelegea să apere frontiera prin manevre dibace, întreprinse în jurul oraşului Lille. Un an a fost de ajuns pentru ca acesta să-l încalece iar, şi de data asta ca ministru al lui Ludovic al XVIII-lea! Ordine? Ordinele lui Clarke!

Şi când te gândeşti că trăise o clipă de triumf atunci când l-au scos pe Soult, înlocuindu-l cu Clarke! De altfel, vârâse şi el un fitil împotriva lui Soult. De când era ministru, Soult îl prigonea. A mers până acolo încât să săvârşească greşeala prea de oaie de a împuţina trupele aflate la dispoziţia guvernatorului Parisului, trimiţând vânătorii regelui la Béthune – şi ce-a ieşit din asta s-a văzut duminică în Piaţa Ludovic al XV-lea... Fără a mai pomeni de ciorovăielile dintre nevestele lor... Şi toate acestea în folosul lui Clarke! Să dea ordin Clarke? Unul ca ăsta nu ştie decât să critice, nu să comande. Cumpănind mai bine, regreta înlocuirea lui Soult, pe care prinţii l-au scos din slujbă luându-se după trăncăneli. Şi el care pusese umărul la treaba asta!

Nimeni nu ştia nimic. Regele avea să sosească. Încotro se va duce de aici? Rouen, Boulogne, Dunkerque? Generalul era tare amărât şi pentru că-şi aducea aminte că mai an fusese cel dintâi care ieşise în întâmpinarea prinţilor, luând-o înainte mareşalilor. De la Lille, unde îşi avea comandamentul, venise de bunăvoie la Boulogne ca să primească pe maiestatea-sa... „În ce mă priveşte, zice el, nu-i datorez nimic lui Buonaparte... Mareşalul e cu dumneavoastră?" Ce întrebare! Prinţul de Wagram îl însoţea pe rege. Va da cu ochii de ei. Maison nu-i avea la inimă pe mareşali, şi pe Alexandre Berthier mai puţin decât pe

ceilalţi. Cu un aer liniştit, care îl surprinse pe baron, îl întrebă ce mai ştie de doamna Visconti. Oricum, să te preocupe viaţa particulară într-o clipă ca asta! Prinţul nu-l ţine la curent, răspunse el, dar crede că prinţesa se află la moşia lor de la Gros-Bois. Apoi, Lascours începu să explice că părăsise cazarma d'Orsay către ora unsprezece şi că ofiţerii săi au fost buimăciţi când li s-a ordonat să treacă Sena, să străbată curtea Caruzelului şi să apuce pe strada Richelieu, în loc să fie porniţi spre Melun... Să fi văzut ce tulburată era lumea la trecerea lor! În ce-l priveşte, primise ordine foarte puţin lămurite şi se supunea fără să pună întrebări, dar voia să ştie: „Ce facem, domnule general? Evacuăm Parisul?"

Generalul nu se prea sinchisi să-i răspundă. Deoarece compania prinţului de Wagram era aici, n-avea decât să aştepte sosirea regelui. El, în orice caz, scrisese mareşalului Macdonald că îi stă la dispoziţie, la Saint-Denis. Macdonald venea şi dânsul cu maiestatea-sa?

— Habar n-am! zise Lascours.

Maison era muncit de griji. Greşise oare socoteala anul trecut? Nu voise decât să ferească armata de destrămare... Cel puţin aşa i se înfăţişau lucrurile acum. Căci, să fi fost oare grija de armată care l-a pus să scrie, mai întâi, regelui Suediei, fostul său şef? Sau, fiindcă era convins că, n-ar fi rău pentru propria sa carieră să vie Bernadotte[108] în fruntea Franţei? Se simţea atunci o pornire împotriva împăratului, pe care o mai aţâţa şi Clarke. Şi, de asemeni, oarecare poftă de liberalism, care nu se potrivea cu războaiele acestea necurmate, absurde, deznădăjduite, şi nici cu apucăturile autoritare ale lui Napoleon. După ce crezuse în prima clipă că împăratul ar putea fi înlocuit cu Bernadotte, a fost dintre aceia în folosul cărora şi din imboldul cărora Ludovic al XVIII-lea înţelese nevoia de a da o Constituţie... Maiestatea-sa îl făcuse conte, membru al înaltei Adunări a Franţei, locotenent-general şi guvernator al Parisului, comandant al primei divizii teritoriale, care cuprindea departamentele Aisne, Eure-et-Loire, Loiret, Oise, Seine, Seine-et-Marne şi Seine-et-Oise. Astăzi, însă, ceea ce îl neliniştea mai presus de orice era armata. Ce mai rămâne oare dintr-un general care are armata împotrivă-i? Nu vorbesc de „soldaţi", ci de „armată", adică ofiţerii.

Nici zece minute nu trecuseră de când îl părăsise baronul Lascours şi veniră să-l anunţe că au sosit ştafetele maiestăţii-sale. Generalul se năpusti în Piaţa Cazărmii şi ajunse tocmai când se iviră în goană mare, la spatele unui pluton de călăreţi, cei şase cai trăgând berlina regală, cu surugiul călare pe ultimul cal din stânga şi cu doi valeţi pe capră, împopoţonaţi ca la Tuilerii. Un locotenent din divizia lui, care îl însoţea pe Maison cu o făclie în mână, o ridică atunci când se deschise portiera trăsurii, şi aşa au putut să-l vadă alături de Ludovic al XVIII-lea pe domnul duce de Duras, iar faţă-n faţă cu dânşii

pe domnul de Blacas şi pe prinţul de Poix. Vreo douăzeci de trăsuri veneau din urmă, sub paza muschetarilor pe caii lor suri, gonind de-a lungul convoiului. Un detaşament din compania lui Wagram ieşise înaintea berlinei regale şi se înşirase de o parte şi de alta a şoselei. Mai încolo, la intrarea în târg, încercau să întoarcă trăsurile civile, împingându-le atât la dreapta către catedrală, cât şi la stânga, înspre Piaţa Olandezilor. Se auziră chiar glasuri răzleţe strigând *trăiască regele!* În faţa cazărmii, scoţându-şi capetele din înfofoleala păturilor, călătorii văzură la lumina torţei, pe care o ţinea ridicată o nătăfleaţă de vânător, pe generalul Maison înclinându-se, şi lângă dânsul, un ofiţer de gardă cu chivără în mână, pătruns de respect, scuturându-şi mereu capul din pricina apei care îi şiroia din frunte peste ochi. În dosul lor, un omuleţ încerca zadarnic să fie luat în seamă, dar ostaşii îl tot împingeau îndărăt, habar neavând că era domnul Benoit, primarul târgului, care, cum se vede, se sculase de pomană, în timp ce din cârciumă domnul Dézobry, care nu-şi părăsise nici masa, nici comesenii, urmărea înveselit silinţele zadarnice ale asociatului său. Nici vorbă nu era ca regele să coboare din trăsură, căci ar fi trebuit să-l ducă de subsuori. Ceilalţi, din respect, se văzură nevoiţi să renunţe a-şi mai dezmorţi picioarele. Şi-apoi, pe-o ploaie ca asta... De altminteri, caii de schimb erau gata şi rândaşii se şi apucaseră să-i înhame. Maison rosti doar atât:

— Compania de gardă a prinţului de Wagram n-a primit ordine...

Maiestatea-sa tuşi nemulţumită, iar prinţul de Poix se aplecă în afară şi, arătând trăsurile din coada convoiului, spuse:

— Ei bine, adresează-te lui Berthier, generale! E undeva, pe acolo...

Prinţul de Poix n-ar fi zis niciodată „prinţul de Wagram", nici „prinţul de Neufchâtel". Nu se putea obişnui cu principatele astea ale revoluţiei şi-i zicea Berthier lui Berthier şi Clarke ducelui de Feltre.

În timp ce rândaşii staţiei de poştă se îmbulzeau în jurul trăsurii regale, Théodore îşi împinse calul mai încolo, căutând din ochi unde şi l-ar putea adăpa. Oboseala nu venea de la cele două leghe şi un sfert pe care le făcuse. Ziua fusese lungă şi sâcâitoare pentru cai, ca şi pentru oameni.

Zărind, în sfârşit, marea tulumbă, călăreţul sări jos de pe Trick. Nu era însă chip să te apropii. Se şi umpleau găleţile pentru caii fără schimbaşi, care rămâneau în ham să-şi urmeze drumul. Alţi ostaşi ai escortei îi arătară pe unde să apuce spre puţ. Mai avea vreme dacă se grăbea. Vreo zece muschetari, ducându-şi caii de zăbală, încercau să se strecoare de-a lungul convoiului, trăgându-se îndărăt, spre strada Compoise. Felinarele împrăştiau peste tot o lumină fantastică şi ploaia stătu deodată. Colo sus, între nori, se zări chiar o lună palidă şi bozumflată, care părea să se pieptene, pe jumătate adormită.

*

Sunt hotărâri pe care le iei şi altele pe care le ţii.

Când Théodore se despărţi de junele Thierry, era neclintit în hotărârea lui de-a lăsa să plece escorta regală şi de-a se folosi de întuneric spre a ajunge la Noua-Atenă, în culcuşul său din podul casei. Regăsi, în sprijinul hotărârii, toate motivele sale din 1810 şi altele încă. Dar, mai cu seamă, poate fiindcă se şi gândise iar atât de mult la pictură. Închipuia tablouri pe care le va face, le vedea cu o dureroasă precizie. Simţea în el deodată dorinţa de a picta din nou, nu urmând sfaturile ce i se dăduseră, nu supunându-se criticilor, ci dimpotrivă, afirmându-şi cu şi mai mare tărie trăsăturile pentru care fusese dojenit. I se povestise întâmplarea cu o femeie, îmbrăcată băieţeşte, care agăţa călători prin împrejurimile poştei şi, ducându-i la hotel, le turna un somnifer în pahar, pentru a-i ucide apoi cu un ciocan şi a-i jefui. Îşi închipuia această Iudită[109] a zilelor noastre... Holofern ar fi un bărbat de neam bun, venit din Normandia, cum întâlneşti prin părţile acelea unde locuia unchiu-său, regicidul. L-ar fi voit tânăr, poate niţel greoi, dar foarte frumos, ca să dea nelegiuirii o înfăţişare mai fioroasă. Holofern, la urma urmelor, e un hodorog de care-şi râde oricine. Ar putea zugrăvi odaia de hotel în acea lumină râvnită, iar ucigaşa, cu tot ce avea ispititor în ea, ar fi un efect de umbre şi în acelaşi timp o femeie foarte reală, o femeie de astăzi, poate o creolă, cu privirea de atunci a Carolinei, când se uitase la tunica lui roşie... Vedea toată compoziţia, făcută din aceste două mari pete luminoase pe fondul întunecat al odăii, în toată urâţenia ei, cu neagra tristeţe a lucrurilor. Şi poate că ar trebui să scoată la iveală cearşafurile spălăcite, din care victima, pe jumătate goală şi sleită de puteri, a încercat să scape, zvârlindu-le deoparte. Nişte cearşafuri de han, scorţoase şi boţite. Un bărbat roşcovan şi noduros, cu picioare de călăreţ, şi în privirea-i buimacă toată dezamăgirea dorinţei neîmplinite.

Gânduri de acest fel îl munceau şi pe când se întorcea în curtea Tuileriilor, închipuind tot aşa de amănunţit alt tablou, care ar înfăţişa o încăierare de rândaşi la lumina felinarelor, într-un grajd, printre caii ridicaţi în două picioare. Apoi, încet-încet, începuse să-şi vină în fire, visele se destrămau, înţelegea iar cuvintele celor din jur, îşi dădea seama de prezenţa acestui norod în învălmăşeala de soldaţi, auzea vorbele lor, înjurăturile. Văzu un ostaş al gărzii naţionale dând cu puşca de pământ, apoi răcnind cuvinte pe care ceilalţi le aplaudau, îmbrăţişându-l şi ducându-l pe sus. Văzu cocardele tricolore înflorind la cheotoarea tunicilor şi bluzelor, iar pe altele, bucheţele de violete pentru a ascunde cocardele albe, şi astea se întâmplau acolo, la doi paşi de palatul regal şi de trupele care făceau paza regelui.

Cele din curtea Caruzelului păreau în prada unei tulburări, pe care nici chiar cuvântarea unui surtucar căţărat pe gardul Tuileriilor n-ar fi putut s-o stârnească. El striga de-acolo cât îl ţinea gura, dar Géricault nu izbutea să prindă nimic din spusele lui.

Ca niciodată, oamenii stăteau în ploaie fără să se sinchisească, îmbulzeala creştea necontenit, şi tot cartierul de clădiri dărăpănate, care astupau fundul pieţei, făcea cu ochiul din mii de lumânări în dosul ferestrelor şi uşilor. Se iscase o forfotă primejdioasă. Bărbaţi cu mutre ameninţătoare, târfe cherchelite, zurbagii şi tot felul de ipochimene cu uitătură piezişă umblau de colo-colo. O ceată întreagă de soldaţi pusese jos puştile, zicând că au isprăvit cu oştirea, şi lumea bătea din palme văzându-i cum dau buzna într-o cârciumă de pe strada Saint-Nicaise. Ce deosebire între aceştia şi el! gândi Théodore scârbit. Venise aici doar ca să-şi caute calul, pe care şi-l priponise pe sub ferestrele palatului. Iuţi pasul într-acolo...

Se silea să nu cugete decât la pictură. La efectul culorilor. La căldura pe care o poate căpăta pielea chiar în nuanţele de galben. La ceea ce îţi îngăduie o alegere chibzuită a subiectului, îndreptăţindu-te, de pildă, să zugrăveşti un om doborât de boală sau schimonosit de moarte, teme care ţi-ar înlesni, cercetând şi adâncind anatomia, să realizezi o asemănare cât mai exactă, aşa cum n-o vei găsi la omul sănătos, şi care lasă pictorului libertatea de-a se depărta de acea frumuseţe greacă, nicicând vătămată, nicicând atinsă de putreziciune. Sunt clipe în care cerul şi omul se înfăţişează aidoma, când vijelia năpraznică de sus răspunde întocmai sentimentelor omului, când fulgerul sfâşie marea ca şi cuţitul care intră în carnea lui... ca bisturiul...

La Saint-Denis îi venea şi mai uşor decât atunci, la Caruzel, să se lase în voia acestui joc de umbre şi de oameni. Aici era de ajuns să privească, fără imaginaţie. Drumul către adăpătoarea cailor părea o mare serbare funebră, un tablou în care toate amănuntele se schimbau necontenit – gloată, făclii şi felinare, case strâmte şi ponosite, zări de beznă cu sluţenia chipurilor şi ţoalelor. Théodore îşi simţea inima copleşită. Dacă n-ar fi trebuit să-l ducă pe Trick la adăpat, s-ar fi oprit să privească la omul zdrenţăros din colţul străzii Compoise, care părea acolo, rezemat de un stâlp, centrul unei compoziţii uriaşe, cu ochii uluiţi de întâmplările acelei nopţi, noaptea lui, pe care mulţimea asta rătăcitoare şi fără noimă părea să i-o fi furat. Şi avea la picioarele lui un căţeluş alb şi galben care dârdâia de frig...

Atunci, pe când se apropia de ferestrele Luvrului, îi veni iarăşi în minte întâmplarea petrecută cu patru ceasuri mai devreme, dar parcă ar fi fost o întâmplare de demult, din copilărie.

Se ciocnise, pentru a spune astfel, cu cei doi ofiţeri ai gărzii, pe care îi mai văzuse cu câteva zile înainte la o încăierare din preajma

bisericii Madeleine. Dânşii veneau dinspre chei. N-aveau arme, nici măcar sabie, şi dintru început Théodore nu-şi dădu seama dacă văzuse bine. Umblau însă brambura, parcă cu teamă, grăbindu-se, şi, zărind uniforma muschetarului, dădură s-apuce în lături. Nu mai încăpea îndoială: fugeau. Théodore li se adresă ca şi cum n-ar fi priceput, întrebându-i încotro se duc. Nu prea semănau la înfăţişare – unul înalt şi slab, celălalt cu umbletul greoi al oamenilor de la ţară. Îl recunoscură pe Géricault şi nu erau în stare să se prefacă. Începură să se roage de dânsul să-i lase să-şi vadă de drum şi glasul le era înăbuşit şi ochii înlăcrămaţi. Cum, ăştia-s ofiţeri de gardă? Dezertori! Îl apucaseră fiecare de un braţ, implorându-l să-i înţeleagă. Vorbeau amândoi într-un glas. Argumentele lor erau jalnice. Ziceau că-s nobili de prin Languedoc, unul din Toulouse, celălalt dintr-o familie de lângă Rodez. Nu se puteau hotărî să plece cu regele, să lase tot, să părăsească poate Franţa, să se îmbarce. Neam de neamul lor nu emigraseră vreodată, şi-apoi unul avea o mamă şi o soră care ar rămâne singure şi fără bani, celălalt avea o logodnică... Se căiau de trufia deşartă care îi împinsese să se înscrie în escorta maiestăţii-sale... Pentru dânşii până şi Parisul era un exil... Unde mai voiau să-i târască? De rândul trecut, emigraţia ţinuse douăzeci de ani! Ce le-ar mai rămâne de trăit, dacă s-ar mai întoarce după aceea?! Toată viaţa le-ar fi irosită. Şi unul din ei vorbea de ţinutul său ca de-o femeie, de soarele de pe acele meleaguri, pentru care nu se putea împăca cu gândul de-a trece în Anglia... Géricault îi lăsă să plece. Gândeau să se ascundă la o femeie deocheată, care ţinea casă de joc.

Théodore străbătuse Piaţa Armelor, unde era o îmbulzeală de fugari şi de trăsuri, apucând-o de-a lungul Palatului Legiunii de onoare, şi acolo, înaintea lui, dădu peste o ceată de cavaleri, să fi fost o sută, care îşi duceau caii la adăpat. Trick necheză. Răbdare, drăguţule, răbdare! Théo îi mângâie spinarea. În îmbulzeala asta de vlăjgani, care nu se sfiau să-şi înşele camarazii luându-le-o înainte cu vreo şmecherie, revedea aievea porticul Luvrului, contrastul dintre piaţa întunecată şi palida pâlpâire a luminilor sub bolţile ferestrelor, apoi întâlnirea cu dezertorii la aceste hotare ale nopţii şi ruşinii... În ochii şi mintea lui toate se înfăţişau ca un tablou în seara aceea. Către ora unsprezece, deodată, dintr-unul din hornurile ce se înălţau negre pe acoperişul Tuileriilor se iscase un vârtej de flăcări şi scântei, punând o coroană de foc pe reşedinţa regală şi, cât ai clipi, de pretutindeni mulţimea năvălise la palat. Nu erau decât terfeloagele şi scrisorile pe care le ardeau cei dinăuntru, şi flăcările, ca nişte mâini de foc ce-ar chema în ajutor, strânseseră oamenii laolaltă. Trăsurile, care aşteptaseră până la ora şapte, au fost pornite îndărăt şi nu s-au mai întors pe chei, dar în curtea Caruzelului se încărcau în căruţe mari lăzile de argintărie şi obiecte preţioase. Porunci înfricoşate răsunau

printre rândurile ostaşilor de gardă şi, numaidecât, sentinelele chemate au împresurat carele: cei de acolo se temeau, fără îndoială, că norodul Parisului ar putea pune mâna pe ele. De-a lungul cheiului, muschetarii suri, pe caii lor, făcură zid între mulţime şi palat. Cu toate acestea, chiar şi astăzi, Théodore rămase la hotărârea lui de a nu-l urma pe rege. Pictura, arta – îşi zicea – e cu totul altceva decât o soră sau o logodnică.

Când beznele se lăsară pe acoperişuri, oamenilor li se păru că vremea trece prea încet şi li se urî să mai stea acolo. Se făcu din nou linişte în jurul palatului. Ceasul târziu şi ploaia sfârşiră prin a împrăştia mulţimea. Era întuneric, un întuneric să-l tai cu cuţitul. Vântul legăna copacii pe malul Senei. Jelania lui trecea printre ostaşii care păzeau împrejurimile Pavilionului Florei. Théodore, pe calul său, biciuit de ploaie, se gândea la un tablou al incendiului de adineauri. Către miezul nopţii, însă, când muschetarii care făceau de gardă în faţa Pavilionului Florei văzură venind trăsurile şi când înaintea acestui sobor de umbre şi echipaje, prin uşa palatului deschisă dintr-o dată, se ivi regele – să fi fost într-adevăr regele? – sprijinit de domnul de Blacas şi de ducele de Duras, coborând scara cu o caznă atât de vădită, ca un om gata-gata să se prăbuşească, bătrân şi greoi, săgetat de junghiuri în şale şi cu picioarele betegite în cizmele de pâslă, urmat de mareşali, miniştri şi prinţi, în mijlocul ostaşilor gărzii naţionale, veniţi în grabă, a grenadirilor, a călăraşilor şi a slujitorilor – Théodore, cu ochii la această privelişte, se simţi cuprins deodată de o milă nemărginită. Dintre cei de faţă poate că el fu singurul care nu auzi cuvintele rostite de rege, cuvinte rămase de atunci istorice. Abia dacă luă în seamă tulburarea celorlalţi, freamătul gărzii naţionale, graba cu care demnitarii şi valeţii se repeziră la monarhul doborât. Simţea că nu mai poate să fugă de acolo. Nimic din ce plănuise nu mai exista pentru dânsul. Fu dintre cei însărcinaţi să escorteze cupeaua regală.

Zarurile fuseseră aruncate.

*

Cam pe la ceasul când, în sfârşit, Trick îşi astâmpără setea, bând pe nerăsuflate din apa subterană a râului Croult, care alimentează adăpătoarea de la Saint-Denis, ducele de Raguza, însoţit de baronul Fabvier călare, dă semnalul de pornire celor patru companii ale escortei regale, adunate la bariera Etoile de pe la unsprezece seara. Alteţa-sa fratele regelui se suise într-o trăsură de poştă cu ducele de Maille şi contele Armand de Polignac, în vreme ce fiu-său, ducele de Berry, şi mareşalul Marmont, călări, treceau în capul coloanei. Ducele de Richelieu li se alăturase, fără să fi avut acolo vreun rost anume. Prim-şambelan al maiestăţii-sale, ducele mirosise cum stau lucrurile şi o luase din loc, părăsind locuinţa din strada Royale-Saint-Honoré, pe

care contele de Rochechouart o ţinea cu chirie de la baronul Louis. Ducele locuia acolo împreună cu adjutantul său, domnul de Stemkovski, un ofiţer tânăr, dar foarte vrednic, slujind alteţei-sale de pe când avea cincisprezece ani. Ivan Alexandrovici Stemkovski, însoţit de valetul domnului de Richelieu, cu hăinăria, banii şi lucrurile de preţ ale acestuia, plecase din ajun în trăsura ducelui către Frankfurt, unde se găsea Alexandru I, ceea ce arăta îndeajuns că ducele nu avea de gând să-şi lege soarta de a regelui fugar şi că, astăzi ca şi altădată, în armata ţarului mai degrabă decât în cea a lui Condé îşi pusese el nădejdea unei întoarceri la ce a fost înainte.

În sfârşit, în seara aceea, către orele nouă, întorcându-se de la palat, ducele îl îndemnă pe Rochechouart să fie gata de plecare, şi tocmai când să se despartă de el, acesta primi ordinul prin care muschetarii negri erau chemaţi să se adune la Etoile. Porniră într-acolo călare, urmaţi de cabrioleta lui Léon de Rochechouart, care avea să facă drumul cu trenul regimentar al escortei regale. Léon găsea că lucrurile iau o întorsătură caraghioasă şi gândul îl ducea cu mai bine de şapte ani îndărăt, la Odesa, înainte ca Stemkovski să-l fi înlocuit în serviciul unchiului său Richelieu. Oricum, îl pizmuia niţel pe Stemkovski.

Ca la vreo patru mii de oameni, cu grenadirii contelui de La Rochejaquelein, care deschideau drumul, se urniră, afundându-se în noapte sub povoiul năprasnic, făcuţi leoarcă încă înainte să fi pornit, după atâtea ceasuri de aşteptare în ploaia tot mai înteţită. Erau acolo mai toate unităţile gărzii personale, escadroanele de luptă ale companiei lui Gramont, pe care ducele, ataşat pe lângă maiestatea-sa, o pusese în ziua de 18 sub comanda lui Tony de Reiset, cele ale companiei lui de Noailles, bineînţeles, sub domnul de Fournel, în lipsa prinţului de Poix, cele ale companiei scoţiene sub domnul de Villiers-Lafaye, înlocuindu-l pe ducele de Croy d'Havré – şi el în suita regelui – apoi cele ale ducelui de Raguza sub domnul de la Marthoris, care ţinea locul lui Marmont. Jandarmii regelui, însă, în cap cu contele Etienne de Durfort, călăraşii cu contele Charles de Damas şi muschetarii negri şi suri cu Lauriston şi La Grange alcătuiau grosul cavaleriei. Ceea ce îngreuia marşul era infanteria, şi nu atât cea de meserie, cuprinzând doar sotniile de şviţerieni întorşi de la Melun, cu patru tunuri, sub ordinul domnului de Mortemart, cât glotaşii de ocazie ai diverselor companii, mai ales cei ai gărzii personale, cărora nu le-au putut da cai la timp, şi cinci sute de voluntari regali, care, neizbutind să ajungă la Vincennes, unde îi aştepta vrednicul lor comandant, domnul de Vioménil, au fost şi dânşii porniţi din Piaţa Ludovic al XV-lea, încadraţi de ostaşii gărzii şi având înainte pe grenadirii lui La Rochejaquelein. Uriaşul convoi, în care caii şi pedestraşii se amestecau la nimereală, şerpuia în zigzag, cu spatele acoperit de muschetarii

negri ai domnului de La Grange, sosiţi mai târziu decât ceilalţi de la cazarma celestinilor. Parisul fu ocolit aproape pe nesimţite. Bezna se făcea tot mai deasă şi coloana se lungise cu încă pe atâta, adăugându-se mereu trăsuri înţesate de familii în care intrase spaima. Zgomotul paşilor, tropotul cailor, plesnetul ploii pe pământul desfundat făceau laolaltă o simfonie mohorâtă, monotonă şi ţiuitoare, ca şi gândurile acestei mulţimi de oameni, dintre care cei mai numeroşi erau atât de uluiţi de întorsătura lucrurilor, încât nici să judece nu se mai simţeau în stare şi nici de frică nu mai ştiau. Treceau barieră după barieră, numărându-le, ca etapele mute ale unui cumplit joc de-a baba-gaia. Încotro au să apuce? Afară de comandanţii mai mari, nu prea găseai alţii care să ştie că mergeau la Saint-Denis.

César de Chastellux era dintre cei care ştiau, căci socru-său, domnul de Damas, îi suflase la ureche numele ultimei etape: Lille. Nu-şi putu stăpâni un fior, ca în faţa unei hotărâri a soartei, auzind de această întoarcere a regelui în oraşul al cărui nume maiestatea-sa îl purtase până mai an în ceasurile sale de restrişte... Tony de Reiset, cu care apucase să schimbe câteva cuvinte, vedea în asta un semn bun, zănaticul! În această seară de florii porneau să facă de-a-ndoaselea drumul glorios de anul trecut. Vor trece iar prin Saint-Denis, unde i se aduseseră lui Ludovic cel Dorit cheile de aur ale oraşului pe o pernă purpurie, în prezenţa contelui Narişkin şi a cazacilor săi. În seara asta de florii începeau patimile regelui. Calvarul va fi în curând al oastei întregi, căreia i se cerea să străbată în noaptea asta un drum peste măsură de lung. Până unde vor putea să meargă aceşti flăcăi ai aristocraţiei, escortându-l pe bătrânul suveran? Ce se petrecea oare în dosul lor, în timp ce mergeau de-a lungul acestui mare oraş somnoros? Unul dintre muschetarii suri, sosiţi în Piaţa Etoile, la locul de adunare al trupelor, îndată după ce regele părăsise palatul, i-a povestit domnului de Damas, care îl cunoştea – era fiul unui vechi prieten al său, d'Houdetot – că în clipa chiar când trăsurile regale porniseră, o vijelie se iscase pe sub zidurile Tuileriilor, stârnind un vârtej de hârţoage prin ferestrele pe care le lăsaseră vraişte şi că se auzise deodată o trosnitură înfiorătoare: căzuse marele drapel alb, pe care uitaseră să-l scoată de pe Pavilionul Orologiului.

De îndată ce scăpase de pe câmpul de instrucţie, César se dusese să cineze acasă în strada du Bac. O urcase într-o trăsură pe soră-sa, nefericita doamnă de La Bédoyère, cu fiul ei în vârstă de cinci luni, şi pe nevastă-sa Zéphirine cu fiică-sa, trimiţându-i fără multă vorbă la castelul doamnei de Mesmes de la Pougival, pentru ca cele două cumnate şi copiii să nu se găsească la Paris în toiul întâmplărilor tulburi pe care le-ar putea aduce ziua de mâine. Îl muncea un gând ce i-l vârâse în cap unchiu-său de Lorge: strania uşurinţă cu care ducele d'Orléans îi dăduse lui Charles de La Bédoyère comanda regimentului

7 de linie. Degeaba îşi zicea întruna că sprijinul său şi al lui Roger de Damas au avut şi ele partea lor... Să nu i se spună lui că cumnatu-său luase acest regiment cu gândul de-a trece la Buonaparte! Ştia bine că, dacă în sufletul lui Charles era loc pentru un sentiment politic, el înclina mai degrabă spre republică decât spre împărat. Să fi plănuit ceva într-ascuns Ludovic-Filip[110]? Să fi voit să pună înadins în capul regimentelor sale oameni gata să participe la o lovitură de stat? Pe când nu era decât duce de Chartres în armata lui Dumouriez, nu fusese oare candidatul la tron al acestui general şi al girondinilor, împotriva lui Ludovic al XVI-lea? Mai bântuia un zvon ciudat în legătură cu rebeliunea lui La Fère şi ţelurile adevărate ale generalilor Lallemand şi Lefebvre-Desnouettes... Şi regele care dăduse comanda armatelor de nord, la cheremul cărora se va găsi acum, tocmai vărului său d'Orléans... Să fie oare adevărat că acesta fusese amantul baronesei Lallemand? Celor care au, li se mai dă...

Când ajunseră în câmpia Saint-Denis, un adevărat pustiu în care se ivea ici şi colo câte o dumbrăvioară, pe drumul de pământ care nu mai era decât noroi, iar corul aşa de întunecat că nici nu se mai zărea la stânga umbra colinei Montmartre, o nelinişte plină de temeri încolţi în mintea lui César de Chastellux. Nu-şi putea ierta vina ce-o avea în toate acestea, umfla nemăsurat rolul lui Charles, era hărţuit de amintirea acestuia. Dacă al 7-lea de linie n-ar fi trecut de partea împăratului cu arme şi bagaje, la Grenoble, cine ştie dacă Ney ar fi trădat la Lyon? Şi cumnatu-său, care a înlesnit trădarea... Nu atât că Napoleon are să intre din nou a doua zi la Tuilerii îi amăra sufletul, cât gândul că La Bédoyère se va întoarce acolo triumfător.

Câmpia asta e bântuită de strigoii unor întâmplări sângeroase. Escorta regelui o străbate, şi călăreţii îşi pierd răbdarea tot oprindu-se să aştepte până ce gloata pedestraşilor îşi reface şirurile, spre a porni în chip de unităţi mai mult sau mai puţin ordonate. Flăcăii aceştia instruiţi de mântuială se cocârjesc sub povara raniţei şi de pe acum încep să-şi târască picioarele. Ce-o să fie de dânşii după câteva ceasuri? Plouă necontenit, plouă peste toţi aceşti Lorge, Damas, Mortemart, La Rochejaquelein, toţi bărbaţii neamurilor noastre de stirpă veche, mai-marii şi mezinii, legaţi între dânşii prin rubedenii şi femei, lunga istorie a veacurilor frântă deodată... César dă pinteni calului, o ia înainte de-a lungul coloanei, apoi se întoarce. Un călăreţ îl ajunge din urmă, César îşi aude numele rostit întrebător în întuneric. E ducele de Richelieu, care îşi caută un tovarăş de drum. Are poftă de vorbă în noaptea asta.

— César? Închipuieşte-ţi, dragul meu, că adineauri, să fi fost unsprezece şi jumătate, l-am întâlnit la Champs-Elysées pe domnul de Chateaubriand, care m-a întrebat ce fac acolo. Se întorcea acasă ca orice om cumsecade, venind nu ştiu de unde. Nu se gândea să

părăsească Parisul. Se duce să se culce, îmi zice... De altminteri, la Pavilionul Florei, Duras şi Blacas l-au asigurat, era după ora zece, că maiestatea-sa nu va părăsi Capitala. Când i-am spus că eu ştiu cu totul altceva – o vorbă pe care mi-a suflat-o prinţul de Poix la Tuilerii – şi că Rochechouart primise ordin de la cazarmă să se prezinte în Piaţa Etoile, a început să înjure ca un apucat, să spună că asta nu dovedeşte nimic şi să urle, făcându-l pe Blacas cu ou şi oţet, zicând că el se duce să aştepte acasă, să vadă ce s-o mai întâmpla, hotărât să nu se urnească din loc până n-o avea dovada plecării regelui. Şi de unde, mă rog, venea? Cobora dinspre mahalaua Roule, şi acesta nu era drumul de la palat spre locuinţa lui de pe strada Rivoli, unde îl aştepta biata Céleste! În noaptea asta ce de bărbaţi însuraţi aleargă să-şi ia rămas bun de la metresele lor!

Lui César puţin îi păsa de necazurile conjugale ale doamnei de Chateaubriand, iar cât despre autorul *Itinerariului*[111], nu-i plăcea de loc înfumuratul ăsta... Ducele de Richelieu însă ar fi trebuit să fie un sfânt ca să vină de-a dreptul de acasă cu nevasta pe care o avea! Gheboasă pe dinainte, gheboasă pe dinapoi... Cred, de altminteri, că ea nu mai e la Paris din 1789!

Răspunse politicos ducelui:

— Poate că domnul de Chateaubriand are să-şi schimbe părerea mâine dimineaţă, când Căpcăunul va fi aici...

Iar celălalt, după o tăcere:

— E drept că nu şi-a putut face rost de cai...

Apoi, pe alt ton:

— Nu prea înţeleg bine ce se întâmplă, dragul meu, fapt este însă că mi-am făcut nişte arsuri cum nu mi s-a întâmplat de când călăresc... Se vede că în graba mare, aseară, m-am încotoşmănat anapoda... În orice caz, m-am ales cu nişte arsuri...

Era într-adevăr lucru de mirare, căci ducele trecea drept un călăreţ dibaci, iar prin Caucaz, unde fusese, nu mai conteneau să-i laude isprăvile, şi cei de acolo se cam pricep în de-alde astea.

Se apropiau de Saint-Denis. Aici şoseaua era pietruită şi, după ce trecură canalul, opriră trupele de amândouă părţile şoselei, pe sub şirul de platani, ca să-şi strângă rândurile. César îl lăsă pe duce şi îşi împinse calul lângă cel al contelui de Damas.

În timp ce umbrele escortei regale defilau prin faţa lor, nu se putu opri să-şi deschidă inima faţă de tata-socru, arătându-i tulburarea pricinuită de spusele ducelui de Lorge, unchiu-său, privind cârdăşia răzvrătiţilor din La Fère cu Ludovic-Filip. Maiestatea-sa o fi aflat? Generalul-locotenent Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare, nu era un tinerel şi ştia cum s-o scoată la capăt. Trăind însă de multă vreme în preajma contelui d'Artois, împărtăşea ura acestei spiţe, ieşită din al doilea frate, împotriva celor din neamul Orléans.

— Unchiu-tău, fiule, nu vorbeşte cu uşurinţă, zise el. Te poţi aştepta la orice din partea ducelui de Chartres...

În ochii lui, care comandase legiunea Mirabeau în armata prinţului de Condé, Ludovic-Filip va rămâne pentru totdeauna ducele de Chartres, cum îşi zicea pe când purta uniforma republicii. Un ofiţer al armatei duşmane. Se gândi niţel şi adăugă:

— E neîndoios, mă aflam acolo când lordul Kinnaird, care îl sfătuieşte pe rege la cumpărăturile sale de tablouri, i-a prezentat-o pe nevasta lui Lallemand... Chartres ar fi făcut-o el însuşi, deoarece se spune că... dar maiestatea-sa îl trimisese la Lyon când această doamnă a sosit la Paris. Şi numai un englez putea face asemenea necuviinţă!

Cei din armata lui Condé nu iubeau Anglia. Şi dacă Georgine i-ar cere lui César s-o ducă în faţa regelui ca să cerşească iertarea lui Charles? Se înfioră numai gândindu-se.

— Frumos dar, n-am ce zice, i-a făcut regele contelui d'Artois, hărăzindu-l la Lyon cu adjutantul ăsta vârât în toate uneltirile! Ai să bagi de seamă că întotdeauna dai de ducele de Chartres peste tot unde e vreo trădare la mijloc... Îmi închipui ce trebuie să se fi bucurat frate-meu văzându-l venind...

Roger de Damas, fratele mai mic al contelui şi soţ al Paulinei de Chastellux, sora Georginei şi a lui César, comanda la Lyon când trădarea lui Ney îi sili pe prinţi să părăsească oraşul în fugă. Dar contele de Damas se gândea oare la trădarea lui Ney faţă de Ludovic al XVIII-lea, sau la trecerea ducelui de Chartres în tabăra imperialilor, împreună cu Dumouriez, în 1793? Să trădeze într-o zi republica, într-altă zi pe regele său...

Desigur, era cu gândul la trecut când mai spuse:

— Pe Dumouriez nu întâmplarea îl făcea să uneltească, şi nu atât împotriva iacobinilor, cât împotriva regalităţii legitime... Era de multă vreme un agent al tagmei de răzvrătiţi a Orléanilor... Îl pusese Filip[112] la comanda cetăţii Cherbourg, înainte de '89, tot cu vreun ţel conspirativ... aşa cum pe nemernicul ăsta de Charles l-a pus ducele de Chartres[113] în capul regimentului său... Sărmanul meu César, nici tu, nici Roger habar n-aveţi de lucrurile astea! Dar ce se întâmpla aici?

Erau civili care voiau să treacă, opriţi cu carele lor la bariera târgului... Se iscase zarvă mare şi învălmăşeală. „Faceţi loc escortei regale!" răcnea un ofiţer, acolo, în întunericul străpuns de licărul felinarelor. Charles de Damas oftă. Toate acestea i-au adus aminte de Varennes[114], unde-l însoţise pe Ludovic al XVI-lea, şi de căpitanul poştei din Saint Menehould, acel vestit Drouet, al cărui chip nu-l va uita niciodată.

— Crezi, oare, fiule – îi zise lui César – că numai întâmplarea face ca fratele lui Drouet să fie şi el vârât în conspiraţia fraţilor Lallemand? Şi cum îţi explici că şi-a rechemat trupele îndată ce

Uzurpatorul a pus piciorul la Antibes, ca şi generalul Lion, care după câteva zile l-a părăsit pe Lefebvre-Desnouettes?

— Nu înţeleg, spuse César. Mi se povestise că sosirea neaşteptată a mareşalului Mortier la Lille...

— Nu înţelegi? Lion, ca şi Drouet d'Erlon, sunt oamenii lui Buonaparte, şi când au simţit că, în loc să lucreze pentru acesta, slujesc răscoala Orléanilor...

Ordinea de marş era refăcută. Intrau în Saint-Denis.

*

Părintele Elisée nu izbuti să ajungă din urmă pe maiestatea-sa la Saint-Denis. Mai întâi, pentru că nu era de ajuns să ai un cal şi o trăsurică. Trebuia şi un vizitiu. Şi Picard zăbovi mai bine de un ceas până să dea de unul. Altă baftă! Un flăcău zdravăn care s-a tocmit aprig asupra preţului, vrând pe urmă să ştie: e înarmat oare părintele? Pentru că, vezi, lui i-e frică noaptea la drum, mai cu seamă că în asemenea clipe se poate întâmpla orice, iar pe jandarmerie nu poţi pune temei. Apoi, părintele mai urma să treacă pe la Pavilionul Florei, ca să-şi ia lucruşoarele. Palatul întunecat avea toate porţile zăvorâte şi părintele trebui să facă tărăboi mare ca să i se deschidă. Acolo, ce privelişte! Ostaşii gărzii naţionale îşi făcuseră culcuş în încăperile de la întâiul cat, mindirele erau întinse pe jos în Salonul Mareşalilor, peste tot o harababură nemaipomenită, iar într-un colţ nişte ofiţeri şuşotind între dânşii. Domnul de Laborde îl sfătui pe părintele Elisée să se ducă la Ministerul Afacerilor Străine, unde va da de ministru, care trebuia să pornească în zori pe urmele regelui, după ce va fi ars documentele. De asta îi ardea acum părintelui, să-l însoţească pe domnul de Jaucourt! Să aştepte zorile! Şi dacă nu-l vor mai ajunge nicicând pe rege?

Afară de asta, pe toate drumurile îmbulzeala era aşa de mare, încât Jasmin – pe vizitiu îl chema Jasmin – propusese nici să nu încerce s-ajungă la Saint-Denis de-a dreptul, căci şoseaua fiind înţesată de escorta regelui, vor trebui să meargă la pas în coada gloatei de pedestraşi. Târâţi de un val de fugari, trebuiră să apuce către apus, să treacă prin Saint-Germain. De acolo vor ajunge la Pointoise şi apoi drept la Beauvais, prin Méru. Dar şi pe acest drum mişcarea se făcea în sens invers, trupe mărşăluind către Paris. Ofiţerii îi opreau, întrebându-i ce mai e nou. Aproape toţi se îndreptau spre Melun sau Villejuif. Alţii nu-şi ascundeau bucuria şi speranţele: „Micul Caporal a ajuns la Montrouge?" Se prea poate ca gluma să fi fost pentru părintele... Lăsau şoseaua, cotind pe drumuri lăturalnice, ca să ocolească regimentele cu trăsurile lor, convoaiele. Şi acelea însă erau ticsite de parizienii fugari. Apoi, mai trebuiau să treacă peste râul Oise. La urma urmelor, ar fi fost mai nimerit să-l aştepte pe domnul de

Jaucourt... Noaptea trecea sub ploaia cu băşici, iar părintele Elisée, sub coşul cabrioletei, strângându-şi la piept legăturica, vedea umerii vizitiului zgâlţâiţi de frig. Avea umeri frumoşi, blestematul! Dar şi o spaimă pe măsura lor...

Se pomeniră ţinuţi în loc de o cireadă de boi, pe care nişte hojmalăi pocnind din bice îi împingeau spre Capitală, la abatoare. Asta s-a întâmplat la o răspântie mai împădurită a drumului şi Jasmin era cât pe ce să sară de pe capră şi să se ascundă prin hăţişuri, neştiind dintru început cu cine are de-a face.

La Pontoise spuse hotărât că nu merge mai departe. A fost nevoie de o lungă cuvântare şi de tot felul de linguşiri, fără a mai pomeni de o sumă frumuşică, pentru a-l convinge să-şi urmeze drumul înspre Beauvais. Şoseaua nu era prea bună, dar cerul şi începuse să pălească. Ploaia parcă se mai potolise... şi asupra acestora se văzură prinşi într-un vălmăşag de artilerie. Artileriştii purtau tricolorul şi trebuie să fi făcut dese popasuri în drum. Destui dintre dânşii dormeau pe chesoane, beţi turtă. Era un hop greu de trecut: de data asta părintele simţi ce-i frica, la fel cu vizitiul. Îi puse o mână pe genunchi şi îl întrebă dacă nu i-ar face plăcere să capete ceasul cuvioşiei sale. „Îl am de la maiestatea-sa. Vrei să ţi-l dau?" Jasmin nu pricepea de ce muşteriul său îl îmbia cu ceasul şi nu-i dădea prin minte că părintele voia în chipul acesta să şi-l facă prieten în clipe de primejdie.

Părintele bâţâia de spaimă la fiece umbră, la fiece trecător ieşit în cale: vedea peste tot ucigaşi, dar era într-aşa hal de sminteală, că uneori îşi dorea un sfârşit năpraznic, iar în minte i se învălmăşeau rugăciuni şi gânduri pe care vrednicul călugăr nu s-ar fi încumetat să le rostească cu glas tare, desigur ispite de-ale satanei, pentru care s-ar duce, fără îndoială, de-a dreptul în iad, dacă moartea ar veni să-l ia din cabrioleta lui... Îşi închipuia, de pildă, că argatul acela, sculat cu noaptea-n cap şi pe care îl vedea ducând de frâu nişte cai, se va năpusti îndată cu un pistol şi va trage în el toate gloanţele, unul după altul... Vedea ţâşnind flacăra galbenă-roşietică, un mic fus orizontal, ca în poze...

La această oră, domnul de Chateaubriand, pe care nevastă-sa izbutise în cele din urmă să-l convingă să plece, trecea prin Saint-Denis, de unde ultimele escadroane ale escortei regale tocmai ieşeau. Compania prinţului de Wagram zăbovise până ce ostaşii gărzii personale, veniţi de la Etoile, şi-au strâns iar rândurile. După o haltă de două ceasuri, compania sta gata de plecare, de amândouă părţile şoselei. Grosul escortei regale, însă, nu fusese adunat decât pe la vreo trei şi jumătate, şi până să i se dea pornirea, prin îmbulzeala crescândă de trăsuri civile, se făcuse ora patru. Trupele păstrau aceeaşi ordine de marş, tot cu grenadirii lui La Rochejaquelein în cap, dar pâlcurile gărzii personale făceau acum ariergarda, căci

muschetarii negri fuseseră porniţi înainte în trap, către Beaumont, unde Marmont nu prea punea temei pe treaba făcută de furieri. La ieşirea din Saint-Brice artileria lui Casimir de Mortemart se împotmolise şi numai punând toţi umărul au izbutit s-o scoată de acolo, ceea ce răvăşi rândurile întregii coloane. Fabvier nu se putuse ţine, sări de pe cal ca să dea o mână de ajutor. Asta îi aducea aminte de Persia şi de şoselele ei, nişte poteci făcute în grabă, cum erau şi servanţii de ocazie, care se temeau de tunurile lor, ca şi de furtună. Frumoasa rânduială întocmită la Saint-Denis se destrămase, toate companiile se amestecaseră şi degeaba se căzneau, nu mai era chip să le despartă fără a opri încă o dată coloana. Erau mai cu seamă voluntarii care, înaintea celorlalţi, începuseră să se târâie prin şanţurile şoselei. Flăcăii ăştia nu ştiau să mărşăluiască. Curând, noaptea prielnică avea să ascundă lepădarea raniţelor şi se auzeau ostaşii gărzii înjurând ori de câte ori se împleticeau de vreuna, pe care aceşti ageamii nu-şi dăduseră barem osteneala s-o zvârle din drum. Oboseala venea mai ales de la glodul care se lipea de cizme şi de la gropile în care se înfunda piciorul.

Unde era acum regele, cu alaiul său de cupele şi escorta sa de muschetari suri? Oprindu-şi droşca în acele întunecimi, ca să aştepte grosul escortei care se pierdea mereu în beznă, întrecută de sirepii lui, contele d'Artois nu înceta să se întrebe unde o fi acum regescul său frate, cu care avusese, înainte de plecarea lor de la Tuilerii, una din acele certuri cu hălălaie mare, de vuia palatul şi se strângea pe scări şi pe la uşi toată servitorimea cu urechile ciulite; unde era, ce toane i s-or fi năzărit iar suveranului schimbăcios şi bicisnic, care se credea machiavelic şi nu avea încredere în nimeni decât în Blacas – şi nici măcar în el! – sau în duhovnicul său, abatele Rocher... Era în stare să se oprească oriunde îl apuca foamea lui năpraznică, să bată la uşa oricărei case nobile, trezind stăpânii şi slugile ca să i se pună masa... sau, fără a se sinchisi de cei care veneau sau nu veneau în urmă, era în stare să pornească în goana ghipcanilor lui, singurel, fără escortă, încotro vedea cu ochii... Că se învoise, chipurile, să plece la Lille, şi că le spusese prinţilor şi generalilor să se îndrepte într-acolo, asta nu dovedea nimic. Se prea poate să-i fi dat iar în gând s-o şteargă pe nesimţite către vreun port sau altul: Havre, Dieppe sau Boulogne. La început, regele părea să împărtăşească punctul de vedere al fratelui său: orice, numai să nu se pună din nou la cheremul regentului Engliterei... Ura lui Charles împotriva celor de la Buckingham Palace îl făcuse să spumege şi, amintind toate ocările suferite pe vremea surghiunului la Hartwell, să repete întruna că, în ceea ce-l priveşte, niciodată, nici în ruptul capului, nu s-ar duce să îmbătrânească şi să-şi sfârşească zilele la engleji! Mai bine să cadă în mâinile lui Buonaparte... Sunt lucruri pe care nu le mai faci a doua oară. Contele

d'Artois stătea la îndoială dacă nu cumva maiestatea-sa, frate-său, care în ultimele douăzeci şi patru de ceasuri îşi schimbase de zece ori planurile, părerile, hotărârile şi ţelurile, primise să-i urmeze sfaturile doar fiindcă era sătul de atâta harţă. Căci, în focul ciorovăielii lor, niciodată ca în seara aceea Ludovic al XVIII-lea nu ajunsese atât de departe cu zbieretele clocotitoare de mânie, dar şi cu dovezile şi ocările care să-l înfunde pe frate-său. Una mai cu seamă arăta dihonia ce intrase în ei. Regele nu zvârlise ocara asta în obrazul fratelui mai mic decât de două sau de trei ori în toţi anii aceştia. Cea mai grea. Ştia el ce face! O păstra numai de zile mari. Charles nu se putea gândi la ea fără să se simtă năpădit de ruşine şi furie. Domnul de Charette... scrisoarea domnului de Charette! I-o trântise Ludovic, de la obraz! Degeaba ridicase din umeri contele d'Artois. Îşi amintea de vorba asta ca de-o batjocură cumplită. Şi ce-i venise să-l sfătuiască pe rege să-şi caute adăpost în Vandeia? Ludovic atât aştepta, un clenci de care să se lege. N-ar fi scăpat prilejul să-şi umilească fratele nici pentru un tron, nici pentru o mâncare.

— Tocmai domnia-ta, frate, zici că vrei să te duci la şuani? Crezi, aşadar, că dânşii au uitat de scrisoarea domnului de Charette...

Domnul de Charette e mort şi îngropat, istoria aceea n-o crede nimeni, şi-apoi, cine mai stă să-şi amintească de-o întâmplare fără însemnătate? De altminteri, scrisoarea e un fals ticluit de agenţii Angliei... Asta e! Charles îl povăţuise pe rege să meargă în Flandra. Şi Ludovic, căruia astma şi bucuria de a-şi fi înjosit fratele îi tăiaseră răsuflarea, n-a mai avut puterea să se împotrivească. Dar în drum? Era de ajuns ca favoritul său Blacas să vină cu una din ideile năstruşnice, care încolţeau în închipuirea lui de provenţal! Dracu ştie unde putea fi regele la ora asta... Dacă i s-a întâmplat vreo nenorocire? Nu că Charles îşi lua dorinţele drept temeri, dar, în sfârşit, la o adică, în cazul când burduhănosul Ludovic ar fi lipsă – ar fi lipsă! – nu i-ar reveni oare lui datoria de a asigura continuitatea monarhiei? Ar exista barem o voinţă regală... Unde-o fi, într-adevăr, regele?

Regele bătea drumurile. Trecuse de mult râul Oise, pe la Beaumont, era acum la două leghe de Noailles şi dormea ca un nenorocit, hurducat încolo şi-ncoace pe pernele trăsurii, căzând mereu peste bietul Duras, horcăind şi sforăind; iar în faţă, Blacas, care îşi făcea inimă rea gândindu-se la medaliile sale expediate în ajun cu un om de încredere spre Anglia, unde se şi afla ducesa... El găsea că prinţul de Poix se întinsese prea de tot, mai ales că trebuia să fie cu băgare de seamă, ca nu cumva să atingă cu picioarele pe maiestatea-sa, care gemea în somn, pesemne săgetat de reumatisme... Nu puteau deschide gemuleţul trăsurii, regele fiind de felul său friguros. Le lipsea aerul şi se simţea o duhoare... Drumul era păcătos, căci de la invazie nu mai avuseseră timp să-i astupe gropile. De amândouă părţile

berlinei regale cu şase cai goneau ca nişte umbre călări, aplecate înainte, muschetarii escortei. Multe trăsuri se pierduseră de-a lungul drumului. Din vreo douăzeci plecate de la Pavilionul Florei, câte vor ajunge măcar până la Beauvais? În drum, Ludovic al XVIII-lea renunţase pe neaşteptate de-a se mai duce în acest oraş, către care se îndrepta totuşi curtea lui. Convoiul apucă deodată pe drumul spre Creil. La Luzarches, însă, rândaşii staţiei de poştă spuseră, pe când schimbau caii trăsurilor, că pe şoseaua dinspre Amiens, undeva către Clermont, erau trupe care se răzvrătiseră, arborând cocarda tricoloră. Atât a fost de ajuns pentru ca Ludovic al XVIII-lea să renunţe de-a mai lua drumul spre Creil, care duce drept la Amiens, şi să facă, prin Viarmes, cale-ntoarsă până la Beaumont şi Noailles, cu ordine lăsate escortei de-a trece prin Beauvais-Abbeville, ocolind Amiens... Blacas se întreba dacă nu cumva maiestatea-sa revenise la ideea fugii în Anglia, acum, când contele d'Artois nu era acolo să-i stea împotrivă. Abbeville... va să zică, drumul spre Boulogne. S-ar putea chiar face îmbarcarea la Crotoy... Omul regelui nu împărtăşea ura contelui d'Artois. El s-ar întoarce bucuros la Hartwell, în Anglia. Şi-apoi, nevastă-sa, colecţiile sale...

A doua trăsură era aceea a lui Alexandre Berthier, în care se aflau ducii de Croy d'Havré, de Gramont şi de Luxembourg, veteranii, cei care nu mai mergeau călare în fruntea trupelor. Pe lângă trăsură, printre ofiţerii puşi s-o escorteze în această etapă a marşului, se găseau Houdetot, istovit la culme, şi Géricault, călărind ca în vis, şi pe care ploaia şi frigul îl ţineau treaz.

*

Ca toţi tinerii francezi din generaţia lui, Théodore cunoştea mai bine geografia Europei decât pe cea a ţării sale. Oricât de fulgerătoare ar fi izbânzile, le urmăreşti pe hartă, gândul o ia înaintea ostaşilor, iar entuziasmul celor tineri vrea să înţeleagă şi să prevadă mişcările trupelor pe mereu alte locuri, vrea să-şi închipuie oraşele, pădurile, fluviile... Şi oricât de robit era picturii şi cu mintea la altele decât la război, mocnind în el, sub acea politeţe respectuoasă care îi câştiga simpatia tuturor, o împotrivire tăcută faţă de tot ce-i înflăcăra pe ceilalţi, să nu uităm că Géricault avea şaisprezece ani în zilele bătăliei de la Austerlitz, douăzeci în anul celei de la Saragosa[115], şi că gloria e molipsitoare. Dar într-o lumină întoarsă deodată, înfrângerile sunt ca trăsnetul, ele te orbesc mai întâi şi e nevoie de câtva timp încă după fulger ca să le poţi înţelege.

Invazia din 1814 nu-i învăţase nimic pe tinerii aceştia neliniştiţi, măcinaţi deopotrivă de nădejdi şi deznădejdi, umiliţi şi totodată prinşi în vârtejul prăpădului, jinduind după o nouă şi altfel de viaţă, obosiţi şi plictisiţi de toţi aceşti Agamemnoni şi de toţi aceşti Leonida[116], de

înfăţişarea teatrală a vieţii publice, scârbiţi, de asemeni, de uriaşul putregai al domniei banului, care era cealaltă faţă a lucrurilor, ca şi de preţul cu care, fără ruşine, se plătea eroismul. Aliaţii n-au făcut nici trei luni de la Rhin la Paris, cu toate că provinciile renane şi belgiene nu erau decât ţinuturi de graniţă, unde până şi retragerile păreau să fie manevre. Dar de acolo, de la ceea ce pentru un general Maison ca şi pentru un elev al liceelor imperiale, pentru mulţimea de gură-cască din bulevardul Temple sau pentru speculanţii de la bursă, pentru un rândaş al grajdurilor de la Versailles ori pentru Théodore Géricault rămânea frontiera adevărată a Franţei – şi asta în ciuda mitului imperial, al prefecţilor şi al garnizoanelor – de acolo şi până la oraşul acesta, pe care năvălitorii, doar strângându-i în pumnul lor, ar opri tot sângele în trupul mare al Franţei, de la frontieră la Paris, nimeni n-a avut răgazul şi nici înfiorătoarea stăpânire de sine de-a privi înfrângerea în faţă, sub noianul veştilor pripite care se băteau cap în cap, anunţând fie înaintarea aliaţilor, fie victoriile noastre de pe urmă, trâmbiţate de gazete, căci privirile tuturor rătăceau între Champagne şi Flandra, întrebându-se de unde va veni lovitura hotărâtoare, care va îngenunchea deodată mândria noastră hăituită.

Pentru Théodore, în departamentele acestea, care nu erau decât nişte semne adăugate în zilele sale pe hărţile Franţei, nu vedea decât ineluşele administrative ale oraşelor, şi în jurul lor parcă un întins povârniş, un deşert între lumea graiurilor străine şi ceea ce era însăşi viaţa lui, Parisul, acest amestec de nelinişti şi descoperiri, de încântări şi dezamăgiri, de tutun fumat în odăiţa din dosul prăvăliei, unde pictase *Ofiţerul de vânători* din 1812, de vin alb băut la Saint-Cloud, de alergări dezmetice prin marele parc de la l'Ile-de-France pe un cal spumegând, despre care nu ştii de se va prăbuşi el mai întâi sau călăreţul, apoi scrânciobul ameţitor de la *Tivoli* şi tablourile lui Da Vinci de la Luvru, *Plimbarea pe Malul Apei* şi Circul Franconi, straniile lumini de seară în arenele din Montmartre şi necontenitele ciorovăieli cu Horace Vernet şi Dedreux-Dorcy asupra vieţii şi artei, întâietatea culorii faţă de compoziţie sau dimpotrivă – în sfârşit, Parisul, acest amestec de păduchelniţă şi eleganţă, de palate şi de cocioabe, măreţ şi scârnav, ca un uriaş teatru de operă cu nenumărate culise, fără de sfârşit, un decor de străluciri înfipt într-o cloacă de lături şi de schilavi, de o parte înzorzonarea neruşinată a celor de la Tuilerii, şi de cealaltă îngrămădirea uliţelor întunecate, trăncăneala din pieţe, strigătele ursarilor şi dresorilor de câini prin gropile negre ale ogrăzilor.

Şi iată că, lepădându-le pe toate în urma lui, înainta acum în acest mare gol, cu nepăsarea soldatului, pe căi alese de alţii pentru dânsul – de-ar fi avut măcar răgazul să aleagă! – călcând prin beznele dese ale nopţii, îmbrăcat în această tunică roşie care îi ardea trupul,

gonaş nevăzut la o drăcească vânătoare, în trapul întins al unui cal istovit, a cărui suferinţă o simţea în gâfâiala lui, în pasul devenit şovăielnic, poticnindu-se de bolovani şi înfundându-se în noroi – iată că Théodore Géricault, bătut de vânt şi de ploaie, pătruns, în ciuda mantalei, a sudoarei şi a platoşei, de un frig de gheaţă în ajunul primăverii, se întreabă ce-o mai fi şi chervanul acesta hurducat în ciuda cailor proaspăt înhămaţi la ultima staţie de poştă, alaiul acesta de trăsuri, în care colo, în cea dintâi, un rege podagros moţăia pe crinii pernelor, cu burboniana-i buză groasă şi răsfrântă, vârâtă în umărul ducelui de Duras – iată că Théodore Géricault, în această cavalcadă fantastică de muschetari frânţi de oboseală, prăpădiţi, cu picioarele sângerânde în ciubotele lor şi cu şezutul încins în nădragii de piele, după aproape cincisprezece leghe de goană neîncetinită decât la popasurile făcute prin fleşcăraia unor târguri ale căror nume le aflai anevoie sau în neaşteptatele opriri, când nu lipsea mult să se rostogolească unii peste alţii din pricina vreunei berline care apucase greşit la o înfurcitură de drumuri sau a vreunor călăreţi care se năpusteau de-a curmezişul propriului lor convoi, crezându-l tăiat deodată în două de nişte drumeţi ieşiţi cu carele de pe un drum de ţară – iată că Théodore Géricault e cuprins de ameţeala omului care cade, cade, cade în gol sau în vis, nu ştie, dar îşi dă seama deodată de nebunia zorzoanelor de pe trupul său şi a fleacurilor din suflet, de fiecare nasture al uniformei, de fiecare inel al curelelor ce-l încing, de şa şi de scările ei, şi de toate câte a uitat să le facă înainte de plecare, bântuit de amintiri în care citeşte peste măsură de limpede, ca şi cum şi-ar da în cărţi, hărţuit de-o spaimă nespusă, de un singur gând care se deapănă fără de sfârşit, iar şi iar, apoi se pierde, se repetă, se frânge şi iar se înnoadă, în trap, în trapul nopţii nesfârşite, înăbuşitoare, friguroase, în pleoscăitul repede şi necontenit repetat al cailor prin ochiurile de apă ale drumului desfundat, căci e greu să-ţi închipui cum poate arăta un drum potopit ceasuri după ceasuri şi ce simţământ te încearcă călcând în prundişul umed, în clisa groasă, în nămolul fleşcăit, în pietrele prăvălite, când pământul se moaie sub tine, când copitele grele de noroi cleios se afundă deodată în băltoace ca într-o gârlă şi când îţi trece pe dinainte un peisaj adormit, urcuşuri, povârnişuri, cotituri, taluzuri, umbre nedesluşite, copaci ca nişte arătări, ici şi colo case întunecate după lungi pustietăţi străbătute, apoi mai e teama că ai greşit drumul, amăgit de un coborâş şi, pe neaşteptate, îţi iese înainte o pădurice de tufani, larma convoiului face să crească liniştea dimprejur, glodurile se fugăresc unele după altele şi în fiecare dintre aceşti oameni e simţământul că sunt străini unii faţă de alţii, că nimeni nu trăieşte aceeaşi istorie, ci e o fugă de destine individuale, o îmbulzeală de ţicneli, în trap, trap, trap, în goana unei monarhii care se duce de-a dura, a unei lumi care merge anapoda, în

fuga unei mincinoase aristocraţii împopoţonată ca la teatru, cu stindardele ei nouţe şi gloria ei de abţibilduri, cu frica ei de comparaţii şi semeţia ei de copil care face pe grozavul în întuneric, cu scaunul pe roţi drept tron şi Voltaire-ul din Kehl[117] sub altare, trap, trap, şi ducă-se dracului osia care s-a rupt la harabaua de bagaje a prinţului de Wagram, prinţul habar n-are, îşi roade unghiile, ca de obicei, în a doua trăsură a convoiului, visând la doamna Visconti, cu o casetă pe genunchi, şi, Dumnezeule, ce mai harababură a ieşit, s-a spart convoiul, un glas a răsunat: „Hei, trageţi hodoroaga în şanţul şoselei!... gata, sau am scrântit-o? ian te uită cum vin caii unii peste alţii! stai! Opreşte!" Şi trupele îşi refac rândurile, se înşiră, pornesc iar, în trap, trap, trap... Atenţie, o să vă pierdeţi regele pe drum, o să pierdeţi firul istoriei, lăsaţi să treacă urmarea acestui foileton eroi-comic, ceată de drăngălăi, hai, strângeţi rândurile şi înainte, trap! Să nu slăbească spaima, să nu se potolească frica, să vă piară somnul, hai, strângeţi rândurile, atât ne leagă pe toţi palida groază care face să tremure bojocii acestor nobili drumeţi şi să fâlfâie mantalele călăreţilor în cea dintâi licăreală a zorilor!

Departe, în urma lor, departe, hăt dincolo de râul Oise, la trei leghe de Saint-Denis, escorta regală ieşea cu chiu cu vai din noroaiele în care se înfundase. Ce de vreme pierdută la Saint-Denis! Şi ce noapte de coşmar! Cavalcada şi dezordinea, sentimentul neputinţei şi al mâniei, amintirile împletindu-se cu întunericul prielnic.

Un caleidoscop în capul ducelui de Berry: şi Virginia părăsită... şi copilul acesta sânge din sângele lui... şi micii bastarzi din Anglia... şi ocările şi bucuriile... şi prinţesa rusă pe care ţarul n-a voit să i-o dea de soţie... şi regele luându-l la rost pentru încurcăturile sale amoroase... Nu se ştie din ce pricină, într-o dimineaţă de primăvară, la o vânătoare prin Devonshire, ochii unei fiare încolţite... Ca să ne întoarcem la iezuitul acela: ce-o fi căutat acest Tourluchon în casa de pe strada Valois-Monceau? Degeaba căuta îndărăt, scormonind prin amintirile sale de la Hartwell; ducele nu putea să-şi aducă aminte în ce anume împrejurare se vorbise de puşlamaua de călugăr, o istorie scârboasă care explica legăturile lui cu maiestatea-sa... Nu făcuse oare pe doctorul în oastea prinţilor? Ce se întâmplase cu el la Quiberon? Despre asta Charles-Ferdinand are să-l întrebe pe tată-său...

Când ajunse pe dealul de la Ecouen, ducele de Berry, care mărşăluia cu grenadirii, văzu ivindu-se în dreapta sa, deasupra colnicului, zorile. Îşi opri calul. Câmpia despuiată şi plumburie se înfăţişa ochilor în vuietul vântului care împrăştia norii. Un fel de lumină pâcloasă scălda şesurile către răsărit, iar aici oastea mai orbecăia în noapte şi noroi. Dar nu mai ploua. Ciudat lucru! După ce că toată vremea blestemaseră ploaia, această fleoarţă neruşinată, acum se obişnuiseră cu ea. Abia când se făcu ziuă, băgară de seamă că

încetase să mai cadă. Alteţa-sa înjura de mama focului:

— Poftim! Paştele şi grijania lui de soare! S-a pregătit pentru întoarcerea lui Buonaparte!

Suntem la 20 martie: în grădina Tuileriilor vestitul castan o fi înflorit...

— Şi acum o să ne impuie urechile cu minunea! Prostimea nu mai poate după istorii de-astea şi, colac peste pupăză, azi e şi ziua de naştere a puiului de lup[118].

Cu o furie copilărească, ibovnicul Virginiei Oreille începu să zbiere, că bine ar fi de s-ar porni iar potopul.

*

În acest timp, Saint-Denis rămânea locul unde se strângeau buluc trupele fugite de pretutindeni. La crăpatul zorilor se găseau în oraş peste şapte mii de soldaţi! Cum de se adunaseră acolo, când toate ordinele cercau să se păstreze oarecare distanţă între unităţi, de teama unei molipsiri? Habar n-avea nimeni de asta, iar mai mult nu ştia nici comandantul de căpetenie, Macdonald, duce de Tarente, care îşi bătea capul să priceapă cum şi pentru ce se afla acolo batalionul generalului Saint-Sulpice, alcătuit din foşti ofiţeri ai imperiului, puşi la jumătate soldă şi care aşteptau să fie trimişi la vatră. Nu mai departe decât ieri, acest batalion era la Vincennes, alături de voluntarii domnului de Vioménil. Cine le dăduse ordin să vie încoace? Lucrul rămânea tot atât de neînţeles ca şi aducerea escortei regale, în ajun, pe Champ-de-Mars. Trebuia să le facă vânt acestor zurbagii, drumul spre Rouen era tocmai potrivit pentru dânşii, dar generalul lor nu se mai simţea în stare să le poruncească. Ofiţerii, cu chipiul pe-o ureche, împânziseră tot oraşul, făcând gălăgie să li se deschidă crâşmele, în care ospătarii înfricoşaţi, cu pantalonii traşi în grabă şi moţăind de-a-mpicioarelea, le turnau de băut. Alţii, prin preajma cazărmii, se dăduseră în vorbă cu ostaşii gărzii naţionale din garnizoană. Cine îi adusese aici?

Generalul Maison, fălcos şi cârn, cu chica de păr negru şi des, cu spătoşia-i de atlet bondoc, jura pe toţi Dumnezeii că n-are nici în clin, nici în mânecă cu daravera asta, şi Macdonald ieşi de la dânsul având în ochi acea lucire de mânie rece, pe care o arăta de obicei. Se afla aici cam de un ceas şi jumătate, venind de la Villejuif, unde, potrivit ordinelor date de la Paris după plecarea regelui, avusese naivitatea să-şi caute statul-major fantomă, care nu se găsea nici la Saint-Denis, aşa cum nădăjduise. Îl aşezase, cât mai rămăsese din el, într-un han, adică pe generalul Hulot, şeful statului său major, sosit cu dânsul de la Paris, apoi ieşi să vadă niţel ce se petrece în Saint-Denis. Păcătoasă stare de spirit în oraşul acesta! O mulţime de oameni parcă uitaseră că trebuie să doarmă, dar mai era freamătul celor care începuseră să se trezească, apoi zgomotul jaluzelelor trase, glasul de sus al zorilor...

Zică Maison ce pofteşte, fapt este că el se afla acolo de cu seară şi că lăsase să se întindă dezordinea. Civilii, fugarii, treacă-meargă. Dar ostaşii? Ce era forfota asta necontenită de răzvrătiţi, la şase dimineaţa, chiar în pragul cazărmii? Regimentul de vânători încartiruit aici era aproape tot în stradă, ofiţerii de-a valma cu ostaşii, care în bluză, care în uniformă. Destui dintre ei păreau afumaţi, sau cel puţin miroseau a rachiu.

Macdonald, care se dusese la generalul Maison după noutăţi, însoţit de un subofiţer şi de doi soldaţi călări, hotărî să dea o raită prin oraşul acesta, pe care-l cunoştea prea puţin şi unde venise să aştepte trupele cărora le dăduse ordin să se adune la Saint-Denis. Dumnezeu ştie ce mişelii se urzeau pe-aici! Un târguşor, nimic mai mult, dar dincolo de faţa clădirilor se întindeau livezi, ogoare şi grădini de zarzavat, iar prin locurile virane mai plutea încă o rămăşiţă a nopţii tulburi; în sfârşit, o mică mahala străbătută de pâraie misterioase, care şerpuiau în albiile lor nevăzute, fără socoteală, vârându-se deodată pe sub case şi străzi, sau pierind cu totul, ca să ţâşnească cine ştie unde – sau poate că acelea erau altele? De-o parte şi de alta a pâraielor se înşirau mori, tăbăcării, vopsitorii. Alături de catedrala cu cele două turle ale ei, ca nişte degete ridicate să binecuvânteze, Palatul Legiunii de onoare – în care se mai păstra într-ascuns, după spusa unora, credinţa în împărat – îşi înălţa zidurile înalte şi mohorâte, iar în dosul parcului său se zărea încă un coş de fabrică, aceea de pânzeturi colorate a domnului Juval, trădând că-i o apă pe aproape. În toate şuvoaiele acestea tainice, ducând la vale vopsele şi rămăşiţe, când pe dedesubt, când printre maluri întunecate, i se părea lui Jacques-Etienne că vede răsfrângerile întortocheate ale gândurilor ascunse care frământau acest Saint-Denis, plin de ameninţări şi de amintiri, de regi morţi şi de pângăritoare răbufniri ale norodului. Ce i s-a povestit despre rezistenţa opusă ruşilor, anul trecut? Sângele înroşise apa acestor pârâiaşe, apoi se subţiase în cazanele fabricilor, că nu-l mai puteai deosebi de leşia tăbăcăriilor. Iar înspre partea unde erau morile, uliţa în semicerc părea un colţ de mică Olandă soioasă, ca o privelişte zugrăvită de un meşter şi căreia anii i-au întunecat culoarea. Toate acestea se vedeau, de altminteri, în lumina cenuşie a zorilor, pe sub norii care se şi umflau, cu pâlpâiri repezi, colo, către Gonesse... Mahalaua asta era liniştită pe lângă strada Parisului, care tăia inima târgului şi unde se îmbulzeau trăsurile venite din Capitală, familii întregi plecate cu noaptea-n cap ca pentru un drum lung, gata să se prăbuşească în stradă sub povara coşurilor şi geamantanelor, o mulţime de fugari pe jos, împestriţaţi şi jegoşi, apoi trupe care soseau de pretutindeni într-o zarvă de bucătării pe roate şi de căruţe, ostaşi cu feţele nerase, călăreţi, infanterişti... Înghesuiala atingea culmea în strada Compoise, pe unde dădeai în Piaţa Armelor, la catedrală. Aici

era hanul pe care îl alesese mareşalul, ultima clădire din dreapta când vii spre piaţă, ca să-şi instaleze cartierul general, şi Hulot asuda de zor acolo, aplecat asupra vrafului de hârtii administrative, planuri directoare şi ordine de marş, cu toate că n-avea lângă dânsul pe niciunul din ofiţerii serviciilor sale, instalate cine ştie pe unde. Umblau prin târg să dea de ele.

Ducele de Tarente se întorcea la han muncit de griji. Maiestatea-sa trecuse pe acolo către ora unu după miezul nopţii. Unde s-o fi aflând acum? Şi apoi, cu cai schimbaţi la toate staţiile de poştă, regele mergea repede, nu-i vorbă, dar cine-ar fi putut să se ţină după dânsul? Mareşalul îşi înfăţişa cam în ce hal trebuie să fi ajuns escorta regală bătând drumurile, şi totuşi închipuirea lui era încă departe de adevăr. Pe ploaia asta, care nu încetase toată noaptea! Zări până şi în uşa hanului o strânsură ce da de bănuit – îl aşteptau oare pe dânsul? O liotă de apucaţi, şi printre dânşii se deosebeau foşti ofiţeri de-ai împăratului, scoşi din armată cu jumătate soldă, care tăcură recunoscându-l pe mareşal. Ce fel de sentimente puteau să aibă pentru el oamenii aceştia? Respectau în el pe comandantul de căpetenie al armatei de la Melun sau pe soldatul de la Wagram? Jacques-Etienne se prefăcu că nu-i vede şi intră repede în han, unde servitorii deschideau tocmai obloanele ferestrelor. I se pusese în mare grabă o masă de lucru într-o încăpere de jos, ce da în stradă. Avea hârtii de iscălit şi mai trebuia să trimită furieri înaintea eşaloanelor, ca să le pregătească încartiruirea. Trebuia să organizeze mişcarea trupelor, a unor trupe care nu voiau să se bată, a unei oştiri puse, chipurile, sub comanda lui. Treaba era pe jumătate făcută de Hulot. Pe-afară creştea mulţimea celor sosiţi de la Paris, care lăsându-şi nevestele şi servitorii în caleştile şi berlinele îngrămădite în piaţă şi în stradă, veneau să întrebe pe ce drum să apuce. Simţiseră că acolo e un stat-major şi nu mai era chip să le ţii piept, dădeau buzna.

— Drumul spre Beauvais e oare sigur?

— E adevărat că trupele răzvrătite îi urmăresc pe prinţi?

Se şi vedeau urmăriţi de mamelucii lui Bonaparte. Erau emigranţii de până ieri, reluându-şi aerul de vânat hăituit şi tonul de milogeală, pe care le uitaseră vreme de un an. De la Saint-Denis începea emigraţia, toată slugărnicia, toată lăcomia nesăţioasă a acelora care se pregăteau să aştepte mult şi bine, şi a căror viaţă nu va mai fi, poate încă douăzeci de ani de acum încolo, decât o înjositoare anticameră… Jacques-Etienne aştepta întoarcerea aghiotantului său, un locotenent căruia îi dăduse o însărcinare, şi nemaiputând sta locului, săvârşi greşeala de-a ieşi din birou. Haita se năpusti asupră-i. Fu împinsă îndărăt. Printre cei pe care ostaşii se sileau să-i împiedice să se repeadă la mareşal se afla o străină, şi el recunoscu numaidecât pe doamna Visconti, înfofolită în mantaua ei de călătorie şi cu

pelerina leoarcă de nu-i mai ghiceai culoarea dinainte. Macdonald se grăbi către italiancă, rugând-o să intre în biroul său improvizat, unde ardea un foc straşnic. O aşeză la gura sobei şi îi scoase pălăria ca să i-o usuce. Giuseppa îşi aranja părul negru, de parcă s-ar fi aflat la teatru, înainte de-a se arăta în lojă.

Iubita prinţului de Wagram, „prostia lui Berthier" – cum îi zicea Napoleon – se schimbase mult de când o cunoscuse Jacques-Etienne, pe la sfârşitul celuilalt veac, la Paris, de unde amantul ei titular, care stăruise pentru primirea lui Visconti ca ambasador al republicii cisalpine, era absent, luând parte la campania din Egipt. Pe vremea aceea Macdonald era văduv. Trecuse un an şi jumătate de la moartea soţiei sale dintâi, Marie-Constance, şi, întors din Italia, cu rănile vindecate ca vai de lume, ameninţat şi de oftică, se hrănea cu papară din făină de *sago*[119], cum prescriau doctorii acelui timp, şi cu lăpturi. Căpătase dintr-asta o paloare interesantă şi, cu nasul său în sus, plăcuse doamnei Visconti, pe care nu puteau s-o mulţumească scrisorile din Egipt, fie şi însoţite de micile desene cu măscări făcute de Alexandre Berthier în marginea mărturiilor sale de dragoste. Jacques-Etienne găsise lângă dânsa uitarea unei aventuri din care i s-au tras numai necazuri cu generăleasa Leclerc, adică Paulina Bonaparte, aceea care avea să-i pricinuiască mai târziu lunga sa dizgraţie. Giuseppa era de pe atunci destul de coaptă, dar frumuseţea ei n-avea mai puţină strălucire ca a Paulinei la nouăsprezece ani. Visconti trecea drept putred de bogat şi republica cisalpină trebuie să fie plătit foarte puţin pentru huzurul reprezentantului el în Palatul Tessé de pe cheiul Voltaire, o frumoasă şi vastă reşedinţă, în care soţul Giuseppei putea petrece după pofta inimii. Oricât ar fi fost de minunată casa din stradă Ville-l'Eveque, unde doamna Leclerc nu se simţea de fel stânjenită de bărbatu-său generalul, care comanda pe atunci în Bretania, era totuşi o locuinţă burgheză: te loveai acolo de Beurnonville sau de Moreau, care se ţineau şi ei de poalele stăpânei. Puţin a lipsit ca din asta să iasă o dramă între dânşii: din partea lui Moreau, cu ciubeica-i scurtă între dinţi, cu republicanismul şi cu ambiţiile sale, zău, te mai puteai aştepta! Dar Beurnonville, căruia îi datora tot... De altminteri, nu era dânsul cel care, în calitatea lui de inspector al armatei pentru Anglia, cum i se zicea, pusese la cale trimiterea soţului acolo? Asta îi dădea drepturi, chiar şi pe acela de-a minţi...

Doamna Visconti, aşadar, îşi îngăduise toate toanele. N-au trecut decât şaisprezece ani de atunci, şi anii aceştia se simt la o femeie. Vârsta rotunjise frumuseţea romană a Giuseppei, şi obrazul ei arăta, în cele dintâi ceasuri ale dimineţii, o paloare bolnăvicioasă sub părul rămas negru, desfăcut în două bucle mari pe frunte. Nu pierduse însă nimic din vraja care părea să fi subjugat pentru totdeauna pe

prichindelul acela de Berthier.

Giuseppa zâzâia niţel şi avea gâtul umflat, trădând puţintică guşă, ceea ce ispiteşte pe destui bărbaţi şi place pictorilor, care văd în ea plinătatea formei. La aproape cincizeci şi cinci de ani nu avea nicio zbârcitură. Poate că asta venea şi dintr-o oarecare imobilitate a obrazului, singura meteahnă ce-i rămăsese dintr-un mic accident suferit cu un an înainte. Şi oarecare neîndemânare când îşi mişca mâna stângă. Doctorul zicea că, vezi dumneata, aceasta e din pricina corsetului strâns prea tare.

Îşi scosese mănuşile ei lungi, pătrunse de apă, şi le ţinea în faţa focului. Dacă ar fi fost după dânsa, n-ar fi părăsit Parisul nici în ruptul capului, dar prinţul de Wagram... nu-l numea pe Berthier niciodată altfel, decât în intimitate, când îi spunea Sandro... prinţul de Wagram – căci acum, după pierderea principatului de Neufchâtel, nu i se mai putea zice alteţa-sa serenisimă – ei bine, prinţul de Wagram se întorsese, intrând ca o furtună în locuinţa lui de pe strada Neuve-des-Capucines – trecuse de ora nouă seara – şi nici măcar nu venise numaidecât la dânsa, în casa de alături, pe bulevard, pentru că avea să-şi pună hârtiile în ordine şi să-şi strângă lucrurile personale. E drept că o expediase încă de marţea trecută pe Marie-Elisabeth cu copiii la Bamberg. Doamna Visconti zicea întotdeauna Marie-Elisabeth, niciodată prinţesa de Wagram sau prinţesa de Bavaria... nu din gelozie – ferească sfântul! – dar nu-i displăcea să amintească în ce bune relaţii se afla cu nepoata unui rege şi cu tânăra soţie a bătrânului ei amant. Că unii trăncăneau pe seama lor? Şi pentru că locuia în bulevardul Capuţinilor, într-o clădire lipită de palatul mareşalului, de unde acesta venea s-o vadă printr-o portiţă din fundul grădinii? N-au decât să trăncănească! Napoleon nu reuşise s-o despartă de el, nici chiar însurându-l cu o fată de douăzeci şi patru de ani, când Berthier avea cincizeci şi patru. Cum spuneam, Marie-Elisabeth luase diligenţa marţi cu copiii şi guvernanta, aşa că trebuie să fi ajuns, dacă toate s-au petrecut cu bine. Înţelegi dumneata, prinţul de Wagram – cu toate că nimic nu era încă sigur – nu putea să lase la Paris, tocmai când se înjgheba tabăra de la Melun, o femeie care abia născuse al treilea copil. Un înger de fetiţă! O cheamă Elizabeth, ca şi pe mămica ei. Băiatul are cinci ani, cealaltă fetiţă, trei. Aşa că vezi şi dumneata, e mai bine să fie la părinţii ei...

— Am stat cinci seri împreună, ca altădată, urmă doamna Visconti. Ştii, suntem foarte bune prietene, Elizabeth şi cu mine. Făceam în trei o partidă de *whist*... dar, ce să mai spun? Cinci seri lungi, când e aşa de urât afară şi când vântul şuieră printre copacii din grădină... Eram ca nişte soţi bătrâni, care trăiesc în tihnă. Aproape că uitasem de marea mea durere...

Macdonald se înclină, vrând parcă să zică: „Ştiu, ştiu...” Trecuse

ceva mai mult de un an de când îi murise fiul, Ludovic, baron de Sopransy, în urma rănilor căpătate în bătălia de la Leipzig. Poate că asta o făcea să sufere mai mult decât strânsoarea corsetului... dar medicii nu cred că durerile morale au vreo înrâurire asupra inimii.

— Dacă ai şti – vorbi ea mai departe – ce rău mă simţeam de un an încoace în apartamentul meu din bulevardul Capuţinilor! Deasupra mea se afla, mă-nţelegi, garsoniera lui Ludovic. De-ai şti ce băiat era! Ştiu, dumneata îl cunoşteai ca ofiţer, faptele sale strălucite... Când mă gândesc că sunt oameni destul de răutăcioşi ca să pretindă că prinţul de Wagram l-a făcut general, şi că fără el n-ar fi putut s-ajungă!

— O, cât despre asta – zise Macdonald – n-o s-o creadă niciunul din cei care au fost la Austerlitz, când el a pus mâna pe adjutantul ţarului! Sau la Ucles[120], în 1809, când a adus mareşalului-duce de Bellune şapte drapele şi peste cinci mii de prizonieri…

— Oamenii flecăresc... E drept că îi adora pe prinţ, privea la el ca la tatăl său... Nu-l prea cunoscuse pe demnul de Sopransy. Şi ce colţişor drăguţ avea la noi, în bulevardul Capuţinilor! Închipuieşte-ţi, în 1812, când se afla rănit în Rusia, numai despre asta îmi scria... Lua măsuri pentru a modifica aşezarea odăilor, a perdelelor, şi, de acolo, îl schimba pe decorator, cerea să i se lege cărţile după moda englezească, arătând cu de-amănuntul că muchea trebuie să fie galbenă, iar scoarţele cu o frumoasă hârtie marmorată şi lustruită... Ah, bietul meu prieten, azi, când intru în odaia lui goală şi când deschid fără să vreau o carte... Ştii, avea patima gravurilor... şi cum îţi spun, muchea galbenă...

I se aduceau mareşalului nişte hârtii din partea generalului Hulot, să le semneze.

— Afară de asta nimic nou? întrebă el.

— Nu, domnule mareşal.

Îşi întoarse faţa la focul din sobă. Flăcările aruncau o lumină destul de tragică pe chipul vizitatoarei.

— Aşadar, Alexandre ţi-a cerut să pleci?

— O, nu! Nici nu i-a trecut prin cap. Pornea ca întotdeauna când era vorba de un război, de o campanie, aşa cum s-a dus în Rusia cu împ... – îşi muşcă limba – ...cu Buonaparte... Şi numai Dumnezeu ştie ce-am putut să sufăr, în sfârşit, ce-am putut să suferim, Marie-Elisabeth şi cu mine, când l-au apucat reumatismele lui groaznice... Ai trecut prin asta şi ştii ce-nseamnă!

— E boala epocii noastre, zise Macdonald. O are şi regele. A lui nu i se trage însă de la Berezina... Nici noi, de altfel, n-am căpătat-o acolo... Cred mai degrabă că e o amintire din Italia... sau din Olanda. Afară de asta, Berthier nu se despărţea niciodată prea uşor de dumneata, nici când urma să plece într-o campanie. Mi-aduc aminte ce furios era Napoleon văzând că se lasă rugat să meargă în Egipt!

— Eram mai tineri pe atunci, zise ea. Şi dumneata de asemeni...

Apoi, după o tăcere:

— De data asta, însă, când oare se va întoarce? Cum are s-o ducă pe acolo? Între noi fie vorba, l-am silit să ia cu dânsul bijuteriile mele... Cu astea se va putea descurca oricând... Bineînţeles, poate să se refugieze în Bavaria la socrii săi dacă regele părăseşte ţara... Dumneata unul crezi că regele, ai?...

Macdonald făcu un gest, vrând să ocolească răspunsul. Era aproape o mărturisire. Doamna Visconti scăpă un „ah" şi rămase niţel să cugete, apoi se porni iar să toarne. Căci era vorba de viaţa lor, de viaţa întreagă, iar nu de câteva zile! Să-l lase singur, după ce s-au obişnuit să trăiască împreună şaptesprezece ani... da, şaptesprezece ani! El i-o spusese aseară: chiar dacă se va duce la Bamberg, n-ar putea să rămână acolo şi, de altminteri, nici Marie-Elisabeth n-ar sta, că-i e lehamite de Bavaria. Viaţă de provincie! Se vor întoarce îndată ce va fi cu putinţă la moşiile lor de la Gros-Bois sau Chambord. Dar fi-vor oare lăsaţi să intre în ţară? Aici e aici! Cât despre ea, la început nici prin gând nu-i trecuse – nici prin gând! – să părăsească locuinţa din bulevardul Capuţinilor. Maiestatea-sa pleca la miezul nopţii. Ce era să facă până atunci? Şi-a strâns geamantanele, rochiile, în sfârşit, toate! Nu putea să pornească la drum atât de târziu seara. Aşa ceva nu se face. Apoi, ea e dintre fiinţele acelea care nu pot fără somn şi e incapabilă, dar ştii, incapabilă să doarmă într-un scaun! Îl lăsase să plece pe prinţul de Wagram cu caseta ei de bijuterii şi o trăsură încărcată de bagaje, care urma să se încoloneze în convoiul regal, la poarta palatului... dar de îndată ce s-a văzut singură, au năpădit-o gândurile, i s-a arătat viitorul... Nu, nu putea să-i facă lui una ca asta, să-l lase singur, adică să-i lase singuri, pe el şi pe Marie-Elisabeth în asemenea împrejurări... Iată de ce venise aici ca să-l ajungă din urmă pe prinţ şi să meargă cu dânsul oriunde s-ar duce... căci, doar n-ajunsese încă la Bamberg, nu-i aşa? Se hotărâse la asta deodată, în toiul nopţii, şi aşteptase să se facă dimineaţă, iar dimineaţa o găsi încă şi mai hotărâtă să plece după dânsul. Dar pentru ce se duceau la Lille? E un oraş groaznic! Maiestatea-sa nu putea ajunge acolo de-a dreptul, fără niciun popas, ce Dumnezeu! Unde-o fi înnoptat curtea regală?

Auzind-o, Macdonald se ţinu să nu pufnească în râs. Curtea! Doi duci, un prinţ şi doi valeţi, căci restul trebuie să se fi pierdut în drum din lipsă de cai de schimb – şi asta mai e o curte?

— Habar n-am, doamnă! spuse el. Aceasta e în legătură cu multe alte lucruri, starea drumurilor, caii de poştă... Maiestatea-sa socotise dintru început să înnopteze la Amiens, dar se prea poate să-şi fi schimbat gândul pe drum... Nu suntem tocmai siguri de prefectul nostru de Somme, ştii dumneata, domnul de Lameth... În locul dumitale aş porni în goană spre Lille, fără a mai face popas... Vei da

uşor de Alexandre la Lille...

Ea avea o rugăminte la Jacques-Etienne. Are să facă asta pentru dânsul, pentru Berthier... Ce anume? Îşi lăsase camerista în trăsură şi ţinea mult s-o aducă aici. Unde era trăsura? Macdonald deschise uşa cabinetului său. Pe coridor o gălăgie de oameni care pretindeau să stea de vorbă, personal, cu mareşalul. Macdonald ieşi să-i potolească, lăsând-o singură pe doamna Visconti.

Ar fi trebuit mai întâi să-l liniştească pe el însuşi cineva. Îşi pierduse sărita de când statul său major se rătăcise cine ştie pe unde. Maison îi înştiinţase, ce-i drept, că-şi va găsi trupele la Saint-Denis, deoarece ducele de Berry îi spusese că vor fi îndrumate într-acolo – dar celelalte trupe! Alteţa-sa nu le văzuse doar pe toate, oricum! Făcuseră din el comandantul de căpetenie, şi după asta se apucară toţi să comande, să hotărască, să dispună de trupe, şi cine voia lua o trăsură şi pleca unde poftea. Armata de la Melun trebuia, fireşte, să se tragă îndărăt ca să acopere fuga regelui, dar asta când i s-ar fi dat ordin – ce naiba! – numai când i s-ar fi dat ordin să se mişte! Jacques-Etienne se dusese să-şi caute statul-major acolo unde îl aşezase, la Villejuif. Şi iată că nu se mai afla nimeni la Villejuif încă de pe la unsprezece seara. Chiar nimeni nu s-ar putea spune, căci erau generalii Haxo şi Ruty, pierduţi într-o căsoaie, cu trei tunuri, într-o livadă de alături, şi un detaşament de pionieri beţi turtă în cârciuma vecină. Îl luase pe Ruty cu dânsul la Saint-Denis, dar nici urmă de stat-major la Saint-Denis, ca şi la Villejuif. Singur Hulot, pe care îl adusese în bagajele sale şi tot atât de stingher ca mareşalul însuşi. I se semnalase totuşi existenţa serviciilor administrative ale statului-major, cu un căpitan, undeva pe aici, într-o clădire rechiziţionată, şi, cum auzise asta, Macdonald trimisese în grabă pe adjutantul său să vadă despre ce e vorba. Acesta se înapoia tocmai când mareşalul se găsea încolţit de fugari în uşa hanului, între un tenor de la Opera Comică, foarte înspăimântat de întoarcerea împăratului, şi o jumătate de duzină de doamne şi de domni bătrâni, îmbrăcaţi după moda de la Hartwell din 1810, sau chiar după aceea care se purta cu cinci ani mai înainte la Mitau; apoi, familii întregi aşezate pe geamantane, copii care plângeau, tineri zevzeci pălăvrăgind pe seama Căpcăunului şi cărora din uşă le răspundeau cu mârâituri foştii ofiţeri ai imperiului.

— Ei, locotenente – făcu Jacques-Etienne – ce-ţi spuse căpitanul acela?

Adjutantul nu voia să vorbească în mijlocul liotei de fugari. Intrară în cabinet.

— E nebunie curată, domnule mareşal! începu el. Toţi generalii ăştia, coloneii... fşt! au dispărut... ca şi cum i-ar fi suflat vântul! Nu însă fără să...

Se opri dând cu ochii de o doamnă aşezată la gura sobei.

— Poţi vorbi în faţa doamnei Visconti, zise Macdonald, când, deodată, o zări pe aceasta răsturnată în jilţ şi mănuşile ei căzute în foc, arzând.

— Dumnezeule! izbucni el. Ce-i cu tine, Giuseppa?

Îi spunea ca odinioară. Ea nu-l auzi însă. Era leşinată, şi amândoi începură să-i bată uşurel mâinile, până ce scoase un geamăt şi deschise ochii, uitându-se la dânşii ca şi cum nu-i vedea.

— Repede un doctor! zise mareşalul, şi locotenentul ieşi în fugă.

Era ridicol şi stânjenitor la culme într-o clipă ca asta să aibă în biroul său o femeie care-şi dă duhul. Îndepărta gândul că ar putea fi ceva grav. Nu că se prăpădea cu firea pentru doamna Visconti sau pentru Alexandre Berthier... Dar, în sfârşit, chiar dacă ar fi unii pe care dragostea lor îi face să surâdă, ei bine, dragostea asta era una dintre rarele legături trainice din vremea imperiului... În ciuda pasiunilor trecătoare ale Giuseppei, a căsătoriei lui Alexandre din porunca împăratului... Macdonald îşi aminti cu un fel de înduioşare de mutra buimăcită a lui Berthier în ziua când răposase soţul Giuseppei, fostul ambasador Visconti, tocmai cincisprezece zile după ce dânsul, călcându-şi pe inimă, se căsătorise cu prinţesa Bavariei, ca să-i facă pe plac lui Napoleon... Şi, la urma urmei, poate că cei de azi vedeau în dragoste o nimica toată, pentru că nu se simţeau în stare să iubească, absorbiţi cum erau numai de afaceri şi gonind după avere... Ei însă, ostaşii de la Jemmapes[121], puneau în toate măreţie...

Până una-alta, cu boroboaţa asta pe cap şi trupele care nu mai soseau! Să stea aici aşteptându-le? Şi contele d'Artois cu alteţa-sa ducele de Berry şi cu Marmont, unde s-or fi aflând la ora asta? Unde era regele?

Doctorul se ivi cu o grabă surprinzătoare: pesemne că se găsea în casă, unde prinţesa d'Orléans, călătorind spre Lille ca să se întâlnească cu fratele ei, îşi lăsase aici de cum începuse să însereze pe una dintre doamnele sale din suită, pe care o apucaseră durerile facerii. Îl linişti pe mareşal: doamna Visconti avusese o mică criză de inimă, dar nimic grav, n-o să moară acum dintr-asta. Macdonald puse să fie transportată într-o cameră de la etajul întâi şi porunci:

— Căutaţi-o pe camerista doamnei Visconti! Trebuie să fie într-o trăsură în faţa porţii...

Se întoarse apoi către adjutant:

— Ce ziceai, locotenente? Începuseşi să spui...

Celălalt se roşi. O găsea pe doamna Visconti tare frumoasă. Îi plăceau femeile niţeluş coapte, cu cearcănele adânci sub ochi – şi apoi, auzise atâtea despre marea dragoste a mareşalului Berthier pentru italianca asta, iar el avea o fire romanţioasă. Leşinul ei... frumosul ei gât rotund...

— Ce ziceam? A, da... Ei bine, domnule mareşal, închipuiţi-vă că

generali şi colonei au trecut cu toţii pe-aici... Şi şi-au lăsat iscălitura că au trecut, am văzut-o cu ochii mei, căpitanul mi-a arătat-o...

— Şi-au lăsat iscălitura? Ce tot îndrugi acolo? Nu ştiu dacă doamnele leşinate te-aduc în halul acesta, dar ai, locotenente, un aer cum nu se poate mai zăpăcit!

Celălalt îşi zmucea mustaţa: nu doamna Visconti era pricina acestei tulburări, ci mânia. Întregul stat-major, înainte de a se împrăştia, trecuse în seara de 19 pe la administraţie spre a-şi încasa solda, ba chiar... asta le punea vârf la toate... şi *indemnizaţia de intrare în campanie!* Da, aşa cum vă spun! Unde erau acum? Pesemne că bat drumurile în trăsuri, gonind spre frontieră sau spre porturi, după ce şi-au făcut rost de nervul războiului!

— Bine, locotenente, zise Macdonald. Învaţă-te să nu-i mai judeci pe superiorii dumitale! Ofiţerii aceştia vor avea de dat socoteală într-o zi sau alta. Cui? Asta-i altă căciulă. Dar, vom rămâne oare aici toată viaţa? Dacă mă asculţi pe mine, după ce îl vei informa pe generalul Hulot, du-te şi te culcă! E o canapea în odaia de alături... N-ai dormit noaptea trecută, dragul meu, şi avem încă de furcă azi... Eu mai rămân cu hârţoagele astea...

Rămas singur, se simţi deodată foarte obosit. Ziua părea să-i fi trezit reumatismele. Braţele şi picioarele îi erau amorţite. Ar fi voit să-şi scoată cizmele, dar se răzgândi: dacă le scoate, nu mai e chip să le pună iar... Degeaba, ochii i se închideau. Aşezat în jilţ, la masa de lucru, după ce mâzgăli primele semnături, se simţi şovăind. Pica de somn şi-i cădea capul pe masă, dar se scutura înfiorat şi iscălea mai departe. Oboseala asta îl umilea. Nu voia să se dea bătut. E vârsta. Se pomenise altădată făcând haz pe socoteala generalului de Beurnonville, căruia i se întâmpla mai des aşa ceva. Beurnonville... Dumouriez... chipurile lor de soldaţi îmbătrâniţi se aşezau între dânsul şi hârtiile de pe masă. Dumouriez trădase Convenţiunea. Şi îl predase pe Beurnonville austriecilor. Beurnonville, drăguţul de Beurnonville, îl părăsise în 1814 pe împărat... Poate că vârsta e de vină. Poate că o faci din oboseală, când pici de somn. Pichegru avea totuşi treizeci şi patru de ani, ca şi Jomini, când cu mişelia aceea... iar Moreau patruzeci când celălalt l-a tras pe sfoară... Cât despre Jomini, ăsta nu era decât un intrigant şi un ambiţios josnic, clocotind de furie că n-ajunsese la treizeci şi patru de ani decât general de brigadă! Ah, la naiba! Mă scârbeşte felul ăsta de-a te da, ba cu unii, ba cu alţii!... De altminteri, Beurnonville văzuse just anul trecut. Cam prea devreme, asta-i tot.

Mareşalul tocmai aţipise când Hulot veni să-l trezească. Sosise domnul de Jaucourt. Abia dacă a moţăit niţel în diligenţa care l-a adus de la Paris până aici. Aşa zicea, convins că mareşalul îşi făcuse somnul. Trebuise să-i vestească pe miniştri că maiestatea-sa îi ruga să

plece la Lille. Apoi altă alergătură pentru a spune cam acelaşi lucru ambasadorilor – şi până dai de ăştia! Le-a trimis o circulară, pe urmă a lucrat toată noaptea la minister, ajutat de doi slujbaşi, unul să scrie şi celălalt să nimicească hârtii. Treaba asta îl ţinuse până la cinci dimineaţa şi nu-i rămăsese decât un ceas să-şi vadă de-ale lui... La şase părăsise reşedinţa sa din strada Varennes. Acum se făcuse şapte. Unde era regele?

Macdonald încercă să fie politicos. Jaucourt o şi întinsese...

Mareşalul ieşi atunci în stradă, pentru ca aerul proaspăt să-l mai învioreze. Îl urmărea amintirea lui Dumouriez. Un trădător? Învingătorul de la Valmy? Unii povestesc bătălia asta punând tot meritul în seama lui Kellermann[122], dar, la urma urmei, cine comanda acolo? Macdonald îşi aminti răspunsul unui comisar al Convenţiunii pe lângă armatele de pe front: „Ce-i tot daţi cu Dumouriez şi cu Kellermann! Învingătorul de la Valmy e poporul!" Poporul! Ăştia când spun poporul, s-a isprăvit, au spus tot! Jacques-Etienne a văzut de mai multe ori poporul luând-o la sănătoasa, cum s-a întâmplat la Pas de Baisieux, unde soldaţii s-au întors spre Lille, omorându-şi generalul... Poporul! Generalii sunt cei care câştigă bătăliile! Poporul! Când am luat comanda regimentului din Picardia, pe drumurile Belgiei, poporul o lua la fugă, cântând marşurile eroice care se cântau pe atunci la Paris!

În visarea lui trează, mareşalul amesteca zilele, feţele oamenilor... Hoinărea pe meleagurile acestea din nordul ţării, de unde au început pentru dânsul măririle: locotenent-colonel a doua zi după Valmy, colonel după Jemmapes... La Jemmapes văzuse pentru întâia oară pe flăcăul acela falnic de douăzeci de ani, un voluntar din anul îi al revoluţiei[123], acoperit de praf, de noroi şi de sânge, care tocmai smulsese din mâinile duşmanului drapelul batalionului său şi se numea Nicolas Maison... Acelaşi care, general, în noaptea asta de la Saint-Denis, îl primise cu o mutră atât de jalnică... Dar cine, totuşi, învinsese la Jemmapes? Un tânăr oarecare, Maison, sau Dumouriez? Sau ducele de Chartres? Victoriile sunt repede date uitării şi-i de ajuns să vină o înfrângere ca Nerwinden[124], pentru ca nimeni să nu se mai gândească nici la Valmy, nici la Jemmapes. Macdonald, colonelul regimentului din Picardia, era cât pe ce s-o păţească atunci când Dumouriez predase austriecilor pe comisarii Convenţiunii şi trecuse la duşman împreună cu tânărul duce de Chartres. L-au bănuit că fusese în cârdăşie cu trădătorul. Asta s-a întâmplat la Lille. Câţi ani erau de atunci? Douăzeci şi doi. Şi iată că se întorcea la locurile acelea, azi, în 1815. Nu mai puteai pricepe nimic acum din ceea ce a fost. Nici instituţiile, nici oamenii. Dar pe atunci ce-ar fi gândit el de situaţia în care se găseau astăzi?

În orice caz, în stradă situaţia nu mai putea fi stăpânită. Mişunau

foştii ofiţeri ai imperiului, apoi fugarii şi o mulţime de gură-cască de toate felurile. A, mai bine făcea dacă şi-ar fi pus hainele civile, ca ieri când se dusese la rege!

Se întoarse la han şi acolo nici nu se aşeză bine în jilţ, că adormi ca un nenorocit.

*

Cât vezi cu ochii, case zugrăvite în toate culorile pe malul unei ape negre, cu acoperişuri care se înalţă ca treptele unei scări şi perdeluţe albe cu ciucuri la ferestre, oameni ducând în spinare coşuri încărcate cu lemne, zborul raţelor sălbatice hăt-departe pe sub pulberea norilor şi o corabie pe care o ghiceşti în spatele debarcaderelor cenuşii, cu steguleţele în vârful catargului... Doamna general-maior Maison e încă o copilă, sau aproape o copilă, mişcându-se sprintenă pe picioarele gingaşe, foarte mirată de sânii ei abia crescuţi şi de rotunjimea blondă a braţelor. Îşi trecea vremea bătând cercul, o joacă în care s-au prins şi verişoarele sale Van der Meulen. De ce trebuie să treacă tocmai acum de-a lungul grilajului curţii soldaţi francezi în zdrenţe, şchiopătând, frânţi de oboseală, cu braţul oblojit şi cu o stea de sânge pe cămaşă în dreptul umărului?

Giuvaerurile flamande au fost ascunse în dulapul spaniol sub vrafurile grele de cearşafuri împăturite, şi vecinii, la căderea nopţii, aruncă peste zid bileţele înfăşurate pe o pietricică, mesaje conspirative sau scrisori de dragoste. Pe aici bărbaţii sunt roşcovani şi femeile poartă broboadă scrobită de dantelă. Toate grijile de până mai ieri parcă au pierit, marea condică plină de socoteli e uitată, nu mai pomeneşte nimeni de vapoarele aşteptate şi-i ca şi cum apele s-ar fi retras pentru totdeauna... Nu mai dă nimeni pe la biserică. La ce bun? Dumnezeu şi-a întors privirea în altă parte. Norodul mârâie. Trebuie să încui porţile, căci oamenii sunt hoţi.

Deodată, priveliştea începe a se roti ca o moară şi greutatea trupului pare să se afunde într-un hamac, sau e o claie care se prăbuşeşte, o uriaşă pernă de puf... Copila nu mai e singură, cu braţele-i blonde, cu mijlocul rotunjor şi cu tainele pântecului său... Când tresare în somn, simte lungit lângă dânsa un uriaş dulău negru, cârn, cu răsuflarea umedă, şi ştie că nu-l mai poate respinge, ar fi acum fără noimă, un dulău cald şi tare, cu braţele parcă din aceeaşi piele ca şi cureaua pe care şi-a scos-o când s-a culcat; o fiară, da, o fiară, şi iată că fata a prins gustul acestei stranii vecinătăţi, că pipăie în beznă căutând câinele, chemându-l cu tot felul de alintări, ca să-i placă, şi cu o teamă nedesluşită, tulbure... Unde eşti? Unde eşti?

— Ssst! sâsâie generalul, aşezat în pat, gol, iar prin crăpăturile jaluzelelor se vede că s-a făcut ziuă.

Bate cineva în uşă... un glas neliniştit... Cine-i acolo? E oare visul

care continuă? Maison s-a dat jos din pat, mormăie o înjurătură pentru că nu-şi găseşte papucii şi în timp ce-şi pune o cămaşă, braţele sale ridicate se zbat în aer cu furie. A trântit un scaun.

— Cât o fi ceasul, Nick? întreabă vocea din fundul alcovului, iar el mai înjură o dată şi nu răspunde.

Repede, pantalonii, cizmele. Se aude din nou bătând în uşă. De două sau de trei ori. Dulăul latră.

— Dar aşteaptă niţel, ce dracu!

Era ordonanţa lui, venind să-i spună că sunt nişte ofiţeri care vor să-l vadă numaidecât şi nu înţeleg de vorbă, zicând că dacă generalul doarme, să fie trezit. Par foarte întărâtaţi şi, ce mai încoace-ncolo, făcuseră o rea impresie sentinelei de la poartă, care, văzând că-s zece, nu îndrăznise să le pună puşca-n piept.

— Au să mă lase totuşi să-mi dau cu apă pe ochi! zise Maison înciudat.

Se văzuse într-o oglindă cu părul hălăciugă şi cu cămaşa desfăcută pe pieptul păros. Îşi privi unghiile şi adăugă:

— Spune-le acestor domni, că vin îndată...

Erau foşti ofiţeri de-ai imperiului, scoşi din armată cu jumătate de soldă, şi-l aşteptau pe generalul-guvernator al Parisului în biroul său de lângă intrarea apartamentului. Nu voiseră să facă anticameră jos, în curtea cazărmii... Vedeai dintr-o privire despre ce era vorba, după atitudinea lor lipsită de respect, unul stând la fereastră, altul aşezat pe marginea mesei şi bătând hârtiile cu un beţişor, toţi cu capelele pe cap, iar husarul cu pipa în gură... Salutară totuşi, din obişnuinţă, luând o ţinută mai cuviincioasă.

— Ce doriţi, domnilor?

Erau locotenenţi, căpitani – na, şi un maior... Purtau uniforme deosebite, o împestriţeală de culori, unul o tunică tivită cu blană aruncată pe umăr, altul un dolman cu brandeburguri, căruia îi lipsea un nasture de argint, al treilea o manta de cavalerie... Uniforme verzi, albastre, galbene şi roşii... Un soi de mostre de soldaţi de plumb cu vopseaua scorojită, nu toţi bărbieriţi cum trebuie şi cătând la el cu o semeţie obraznică. Maiorul vorbi cel dintâi. Se prezentă: „Maiorul Latapie...” Veniseră să solicite, să so-li-ci-te de la domnul general-maior Maison un ordin prin care trupele din garnizoană să fie pornite neîntârziat asupra Capitalei, spre a ieşi înaintea maiestăţii-sale Napoleon I, împărat şi rege. Se temeau că ar putea izbucni tulburări în Parisul părăsit de Burboni, şi în ceea ce-i priveşte...

— Nu înţeleg limbajul acesta... Uiţi, maiorule, în faţa cui te afli...

Maison privea pe fereastră. Ploaia încetase şi un soare palid îşi juca lumina pe tabla acoperişurilor joase ale clădirilor cazărmii. Generalul clipi din ochii încă aburiţi de întunecimile nopţii. Micul său discurs, aspru şi scurt, ca un plesnet de bici, n-avu niciun succes. Unul

dintre căpitani ieşi înainte, fără să se sinchisească de maiorul care începuse o frază.

— Domnule general – zise – anul trecut la Lille...

Maison se uită la el şi-l recunoscu.

— A, dumneata eşti, căpitane Absalon... Cum se întâlnesc oamenii!

Stăteau faţa-n faţă, măsurându-se din ochi. Pe aceşti doi oameni nu-i mai despărţea gradul. Căpitanul Absalon fusese dintre cei care au condus răzvrătirea, când generalul, pe atunci comandant al garnizoanei din Lille, adresase trupelor proclamaţia sa, recunoscând guvernul provizoriu.

— Domnule general, anul trecut la Lille ne-aţi spus...

Ştia el, Maison, ce le spusese atunci, la Lille. Oricum ai privi lucrurile, vorba lui nu avusese alt înţeles decât că soldaţii şi ofiţerii lor nu trebuiau să se amestece în politică, că nu-i treaba lor nici să hotărască încotro să meargă, nici dacă trebuie să asculte de un guvern sau de altul... Armata e armată: ea execută ceea ce ordonă comandantul de căpetenie şi atât. Husarul îşi scoase pipa din gură ca să rânjească în voie. Era un locotenent, un copilandru cât o namilă.

— Sună frumos, armata! zise el pe un ton de mojicie trufaşă. Dar Franţa, de ea nu vă pasă, domnule general?

Ceata de ofiţeri făcuse roată în jurul lui Maison, unii vârându-se atât de aproape în el, încât le simţea răsuflarea. Era ca un cerb încolţit, dar încă în stare să împungă cu coarnele. În clipa aceea uşa se deschise. Se întoarseră toţi într-acolo.

Doamna Maison, neliniştită, venea să vadă ce se întâmplă. Îşi strânsese în grabă şi destul de rău părul ei lung şi blond sub o bonetă încreţită şi îşi pusese un halat de catifea purpurie.

— Scuză-mă, Nick...

— Ce cauţi aici? izbucni generalul. Haide, şterge-o!

Asta-i mai lipsea acum, să-i stea nevastă-sa pe cap într-o asemenea conversaţie, şi-apoi, nu voia ca dânsa să-l vadă aşa, strâns cu uşa. Poate că ar fi făcut mai bine lăsând-o la Paris, în locuinţa lor de pe strada Tiroux, dar dacă, totuşi, regele părăsea Franţa...

Căpitanul Absalon o salută pe doamna Maison. O ştia de pe când făcea parte din corpul 1 de armată, în timpul mişcărilor de trupe ce-au avut loc în 1814 la frontieră. Era o femeie de patruzeci de ani, destul de frumoasă, dar greoaie, cu un strat de grăsime sub bărbie şi cu ochi de porţelan. Maison o cunoscuse pe vremea celei dintâi ocupaţii a Belgiei[125], când se iscaseră tulburările acelea din pricina poporului de jos, care era împotriva ocupanţilor francezi şi se înarma pe ascuns, împins de sărăcie şi de şomaj.

Maiorul vorbea iar:

— Domnule general, telegraful de la Tuilerii a transmis

adineauri celui de la Saint-Denis ştirea că împăratul îşi face reintrarea în Paris, în fruntea trupelor care fuseseră trimise împotriva lui. Autorităţile civile şi militare, zice depeşa, sunt anunţate despre aceasta, pentru ca să nu mai dea ascultare decât ordinelor sale şi pentru ca stindardul tricolor să fie arborat de îndată...

Generăleasa aruncă soţului ei o privire înspăimântată. Avea mai mult ca oricând aerul unui dulău negru. Ea se trase îndărăt şi, de după uşă, îl mai auzi că zice:

— Maiorule, toate opiniile trebuie să se plece la chemarea stăruitoare a patriei. Toţi francezii, ca să ferească ţara de grozăviile războiului civil, trebuie să se strângă în jurul regelui şi al Constituţiei… Doamnei Maison îi trecu prin minte: „Revoluţia... asta-i revoluţia... Le spuneam eu c-o să aibă ceea ce caută, oribila matahală de nemţoaică, ducesa şi trădătorul de bărbatu-său, acest Soult, pe care ea îl asmute împotriva bietului meu Nicki!”

*

Trecuse de amiază când îi treziră pe Macdonald. Era înţepenit, îl dureau şalele şi îşi simţea gura năclăită. Nu, nimeni nu se arătase, nici urmă de trupele care trebuiau să fie întoarse de la Villejuif spre Saint-Denis, aşa cum se hotărâse. În sfârşit, chiar nimeni? Încotro apucaseră trupele contelui de Valmy, fiul lui Kellermann? Nicio ştire de la Girardin? În raportul trimis, pomenea de ordinul dat colonelului de Saint-Chamans ca să pornească, prin Villeneuve-Saint-Georges, de la podul din Corbeille către Saint-Denis... Şi de aseară până acum, nimeni? După toate acestea, veniră să-l anunţe pe mareşal că, împotriva aşteptărilor, un detaşament de artilerie sosea dinspre La Fère. Era mişcarea generală a trupelor, declanşată cu câteva zile mai înainte, pentru a le concentra în tabăra de la Melun, mişcare ce se desfăşura mai departe în chip mecanic, fără să se găsească cineva ca să-i pună capăt. Regimente continuau să coboare către Paris, ca şi cum se urmărea înadins să i se aducă trupe lui Napoleon. Trebuia să-i oprească pe aceşti artilerişti în drum şi să-i întoarcă înspre La Fère. Nu zău, i-au băgat la închisoare pe fraţii Lallemand pentru că făceau ceea ce fac azi toate garnizoanele din Nord, ascultând de ordinele regale, chiar în clipa în care regele se refugiază la Lille! Ce absurditate! Şi Ruty? Unde e? Generalul Ruty intră.

— Du-te de-i spune comandantului grupului de artilerie să nu intre în Saint-Denis! porunci mareşalul. Să se întoarcă de unde a venit!

La drept vorbind, era cam târziu, căci se şi auzeau tunurile şi chesoanele huruind pe caldarâmul străzii Paris, iar când generalul Ruty, trecând prin ceata foştilor ofiţeri, strânşi în colţul străzii Compoise, încercă să oprească coloana, se stârni deodată un fel de valvârtej; ofiţerii generalului Saint-Sulpice se năpustiră buluc în stradă,

luând caii de zăbală, răcnind ordine, sărind în furgoane, şi Ruty se văzu silit s-o ia la fugă în toiul acestei zăpăceli generale. Macdonald, cu scheleticul său stat-major şi cu câţiva ostaşi, nu ajunse acolo decât ca să-i mai vadă pe artilerişti urmându-şi drumul spre Paris. Ridică braţele la cer. Ce să facă? Lumea se revărsa pe toate şoselele şi era o învălmăşeală în care nu se mai puteau descurca regimentele, trăsurile şi fugarii din Paris, aceştia necăjiţi la culme că se dădea întâietate trupelor. Şi ca să le pună vârf la toate, tocmai când zăpăceala era mai mare, se ivi un întreg convoi de vehicule şi de cai, echipajele alteţei-sale ducelui de Berry, care îl aşteptaseră mult şi bine la Villejuif, unde nu le sosise decât târziu ordinul de-a se retrage către nord. Convoiul trecu prin Saint-Denis, îndreptându-se spre nord, cu un tărăboi ce nu s-a mai pomenit.

Ferestrele se deschideau, femei înspăimântate îşi astupau urechile. Chiar atunci, acelaşi adjutant, pe care Macdonald îl trimisese căpitanului de administraţie, veni să-i spună că generalul Maison spălase putina, divizia lui ameninţând să-i facă de petrecanie – sfinte Dumnezeule! – noroc însă că regele trecuse pe acolo cam de multişor! După asta, iată că foştii ofiţeri, ca o ceată de diavoli, se năpustesc asupra convoiului de trăsuri, sar pe cai, zbiară, lovesc, dau jos vizitiii de pe capră şi, punând mâna pe coloană, o întorc spre Paris într-un vuiet de iad, în timp ce trecătorii se feresc din calea lor pe unde apucă, şi-i o hărmălaie de înjurături şi de râsete, de „hi, căluţule, hi!”, de „asta ai vrut, asta ai căpătat!”, o cavalcadă smintită, deşănţată, cu ofiţeri francezi în uniformă! Un maior călare pe un roib ridicat în două picioare luase comanda trupelor: era acelaşi maior Latapie, care se înfăţişase generalului Maison. Mareşalul privea neputincios la acest spectacol. Oamenii ăştia sunt beţi! Şi asta de dimineaţă! Jacques-Etienne simţea cum i se roşesc obrajii de ruşine. Se întoarse la han şi-i spuse lui Hulot să-şi ia catrafusele, apoi trecu paza oraşului în seama colonelului unui regiment sosit de la Rouen şi care încerca zadarnic să explice că i se dăduse ca obiectiv podul de la Charenton. Dar mareşalul, fără să-l asculte, îşi strânse mâna de oameni ce-i rămăsese şi, sărind pe cal, porni în goană mare spre Beauvais. De mâncat, vor mânca undeva mai încolo. Cât despre dânsul, era sătul până-n gât de Saint-Denis! Făcuse tot ce cădea în sarcina lui să facă. Oricum, doar n-o să stea să aştepte trupele care trecuseră de partea lui Napoleon, nu-i aşa? Rolul său era să meargă mereu înainte, să organizeze poziţiile. Hotărâse unde să-şi instaleze din nou statul-major: la Beaumont-sur-Oise... Era ora unu după-amiază când părăsi hanul, şi mareşalul avu o clipă de nelinişte, văzând înaintea lui grămada de foşti ofiţeri ai imperiului. Ei se dădură însă deoparte în tăcere, lăsându-i să treacă.

În vreme ce trăsura lui gonea spre Beaumont-d’Oise, ofiţerii, care târâseră către Paris artileria din La Fère, echipajele ducelui de Berry,

cuirasierii întâlniţi în cale şi o companie de infanterie, după ce trecură de satul La Chapelle, se aflară deodată faţă-n faţă cu un general în mare ţinută, purtând cocardă tricoloră la pălărie şi un detaşament de călăreţi care se ivise dintr-o mahala mărginaşă a Parisului. Maiorul Latapie îşi împinse roibul până la general şi, oprindu-se drept înaintea lui, îl salută cu sabia.

— Tu eşti, Albert? izbucni generalul. Ce cauţi aici?

Era vestitul Exelmans[126], care voia să ajungă la Saint-Denis pentru a convinge trupele aflate acolo să treacă de partea împăratului. Nu erau nici patru luni de când generalul, scos din slujbă pentru că scrisese regelui Neapolului, şi trimis de Soult cu jumătate soldă la Bar-sur-Ornain, ţinuse piept poliţiei în apartamentul său din Paris, unde încercase să-şi zboare creierii. Apărea acum pe şoseaua dinspre Saint-Denis şi, nemaiavând niciun rost să-şi urmeze drumul, făcu semn lui Latapie să vină lângă dânsul, şi astfel readuse în triumf unităţile răzvrătite de-a lungul bulevardelor către Piaţa Ludovic al XV-lea şi Tuilerii, unde se şi vedea fluturând drapelul tricolor pe Pavilionul Orologiului.

VI

BEAUVAIS LA 20 MARTIE

Ceea ce era Beauvais la 20 a lunii martie 1815 poate că e greu şi dureros să-ţi închipui. Autorul, ieşind din rezerva sa, cere aici colaborarea cititorului. Căci nimic, sau aproape nimic, n-a mai rămas astăzi din acest oraş, din ceea ce fu vraja şi frumuseţea lui, peste care trecu ultimul război. Ca să-ţi închipui ce a fost, trebuie să închizi ochii pentru a nu mai vedea edificiile ridicate în grabă, unele după altele, terenurile virane şi barăcile de azi, golurile căscate dintr-un plan urbanistic, însemnat ici şi colo de clădiri vremelnice, străzile tăiate drept, tot trecutul nimicit, veacuri de aluviuni umane, urmele gândirii şi obiceiurilor, decorul vieţilor dispărute... N-a mai rămas nimic din acest lung moment al Franţei, nici casele cu creasta ţuguiată, nici acoperişurile parcă încălecate unele peste altele, nici marea fabrică de covoare, unde niciodată nu vor mai fi ţesute din lână şi mătase chipuri de păstori şi păstoriţe, peisaje în care se îmbina măiestria degetelor lucrătoare şi gingăşia fără seamăn a acestor meleaguri, a viilor care îmbracă valea de jur împrejur şi în fundul căreia dormea molatic oraşul cu ceţurile sale, cu cireşii de la Marissel, cu câmpiile brăzdate de zborul păsărilor... Nimic n-a mai rămas nici din olăria zmălţuită de la Savignies, nici din gresia de la Voisinlieu, nimic din umilele comori picarde, cufere şi lăzi, broboade, bonete şi pălării, teracote şi zugrăveli naive. Pe unde s-o fi pierdut bătrânească firmă a băcanului cu cel mai bun muştar? Unde-o mai fi vechiul paloş al călăului? Nimic n-a rămas din visurile de odinioară. Flăcările au mistuit şi cărţile pe care generaţii după generaţii le-au adunat. E ca o familie care nu mai ştie de unde vine, aşezându-şi sălaşul printre ruinele sale şi, de pe acum, nimeni nu-şi aminteşte că frântura asta de scară, atârnând în gol, ducea la un pod în care se jucau copii, iar cazmaua zidarilor împrăştie pietrele nepăsătoare ce au fost un colţ de stradă unde se întâlneau îndrăgostiţii.

În această zi de 20 martie 1815, peste valea de la Beauvais – ca o ceaşcă adâncă spre care cobori din Warluis, printre cele dintâi stânci de cretă ale Picardiei, acolo unde râul Therain, în albia sa îngustă, cu malurile îndiguite, face bucla care îmbrăţişează oraşul pe la miazăzi şi apus, între munţii Bourguillemont şi Capron – soarele zgârcit îşi scoase faţa morocănoasă pe un cer brăzdat de nori ca nişte rufe încă ude, luminând de sus pâcla joasă, care rătăcea deasupra drumurilor, a

colinelor şi a cetăţii. Simţeai, doar uitându-te pe fereastră, că trosnesc încheieturile târgului, căci se iscase de dimineaţă în clădirea prefecturii, din care se făcu în zilele noastre Palatul de justiţie, o forfotă neastâmpărată, o zăpăceală în birouri, servitorii nemaidând ascultare poruncilor, pe când în faţa catedralei Saint-Pierre se vedeau cete-cete de oameni tulburaţi, iar colo, către Saint-Barthélemy, o hălălaie de căruţe şi trăsuri, îmbulzindu-se unele într-altele.

De doi ani încoace, de când soţul ei fusese numit la această prefectură, Nancy nu s-a putut deprinde să trăiască la umbra catedralei, în clădirea gotică cu zidurile proptite în coloane groase de piatră şi turnurile ca nişte căciuli ţuguiate, într-o locuinţă cu ornamente învechite, în curtea îngrădită de jur împrejur. Toată casa e umedă şi posomorâtă. Tânăra ducesă de Massa a venit să-şi închidă aici cei douăzeci şi unu de ani ai săi, îndată după ce i se prăpădise întâiul copil, care avea douăzeci şi două de luni. Aici l-a născut pe cel de al doilea Alfred – ţinuse să-i dea numele pruncului mort – în zilele când lumea tremura auzind de invazie, mai an, şi când Sylvestre, bărbatu-său, vorbea atât de frumos despre credinţa faţă de împărat, despre hoardele străine... Cu venirea Burbonilor, îşi schimbase părerile... de parcă era altul. De câteva săptămâni, o micuţă Nanette, cu nasul în sus ca al mămichii, îşi sugea degetele în această clădire mohorâtă, unde, deocamdată, ducele de Massa, purtând încă doliu după tată-său, mort de inimă rea şi de ruşine puţin timp în urma căderii lui Napoleon, primise în acea dimineaţă pe maiestatea-sa Ludovic al XVIII-lea, care o lua la picior nu se ştia încotro, se zicea că spre Anglia, deoarece ieşise din Beauvais pe şoseaua ce duce la Calais, aşa că degeaba îi pregătiseră în grabă camera cea mare cu tapiserii din clădirea prefecturii. Nu se ştia, de altminteri, nimic din ceea ce se petrecea într-adevăr: abia de câteva zile se aflase că, debarcat la Cannes, Căpcăunul venea iar să tulbure traiul oamenilor, iar Cannes era atât de departe! Şi acum, iată că regele se oprise la Beauvais doar cât trebuia până să i se schimbe caii la trăsură, lăsând în urma lui o escortă istovită, tineri frânţi de oboseală, adormind de-a-n-picioarelea, fără să mai aştepte să li se dea odăi, cai prăbuşiţi pe caldarâm în şiroaiele de murdării care brăzdau pe la mijloc străzile din Beauvais. Printre ofiţerii aceştia, se zicea, erau chiar unii care locuiseră aici anul trecut, când prinţul de Poix le făcea instrucţie. În privinţa lor, oamenii nu împărtăşeau aceeaşi părere: erau, ce-i drept, băieţi de neam bun, pe care lumea îi primea cu plăcere, dar burghezia negustorească a târgului pretindea că sunt fuduli, mojici, adeseori beţi, cătând gâlceavă persoanelor de vază şi socotindu-se mai presus de oricine. Adevărul este că, deşi cei de pe-aici erau devotaţi familiei regale, nu prea iubeau escorta regelui, din câte avuseseră prilejul s-o cunoască. Certurile nu mai conteneau în casele de pe uliţele strâmte şi, trebuie s-

o spunem, rău mirositoare, în care coconaşii ăştia, astupându-şi nasul, făceau zile fripte gazdelor cu pretenţiile şi reproşurile lor.

Până una alta, Nancy nu ştia ce să facă: ce lucruri să mai ia cu dânsa? Deşerta cufărul pentru a treia oară. Asta fiindcă o întrerupeau întruna, şi ea nu mai ştia ce vârâse acolo şi ce uitase. Trebuise doar să-l primească pe mareşalul Marmont, când acesta, luând-o înaintea escortei regale, sosi între amiază şi ora unu, după ce umblase toată noaptea. Ducesa porunci să i se dea camera pe care o pregătiseră dimineaţa pentru maiestatea-sa, şi acum mareşalul trebuie să fi adormit acolo... „Cel puţin aşa sper – gândi ea – căci mie odăile acestea mari nu-mi plac. Parcă ţi-ar trebui o trăsură ca să mergi de la pat la oglindă... Vorba e: las blana mea aici ori o iau cu mine? Suntem în primăvară, dar nu e cald încă... vremea se poate schimba de pe-o zi pe alta..."

Chipul ducesei avea întotdeauna un aer cum nu se poate mai copilăresc. Bărbatu-său o urmărea din ochi, găsind-o, acum, după a treia lehuzie, mai fragedă şi mai blondă ca oricând!

Stătea acolo, plimbând asupra fiecărui lucru ochii săi căprii la culmea nedumeririi. Nu ştia ce să lase şi ce să ia, mai cu seamă că habar nu avea de ceea ce se va întâmpla cu dânsa, dacă se va întoarce sau dacă va fi despărţită de Sylvestre... – O, doamne! – Sylvestre, Sylvestre, de ce nu vii cu mine? Un prefect nu-şi poate părăsi oraşul, fugind cu nevastă-sa şi copiii. Asta e la mintea oricui. Dar ce poţi face când nu ştii de partea cui să treci? Nu ştiau nici măcar ce hotărâse papá... Căci nu se poate ca Sylvestre să fie într-o tabără şi papá în cealaltă! Deocamdată, ducele de Massa era ferm hotărât să rămână credincios regelui! Dar mâine? La urma urmelor, fusese conte al imperiului, primind o pensie la vârsta când alţii se ţin după fete, apoi consilier de stat... E-adevărat, scumpule, că eşti atât de serios! Pe de o parte, Nancy s-ar fi simţit de o mie de ori mai bine la Paris decât la Beauvais, dar la Paris cu Sylvestre! Nu se poate închipui singurică în palatul Massa şi, dacă-i aşa, mai curând s-ar duce la soră-sa, doamna Perregaux, la ţară... Sylvestre zicea că, oricum ar fi, ea nu putea rămâne aici: deoarece regele se retrăgea spre nordul ţării, fie că va sta acolo, fie că va trece în Anglia sau Belgia. Picardia era în primejdie să ajungă ţinta bătăliei dintre trupele credincioase şi armata lui Napoleon, şi apoi te puteai aştepta ca aliaţii să nu stea cu arma la picior... Dacă vine o a doua invazie? Nu că ar dori-o, dar... Era o eventualitate logică. Logică. Să zicem că Nancy ar rămâne singură... Dar cu doi sugaci! „Nu uita să-ţi iei veşminte călduroase!" Îl chemau jos pe domnul prefect. „Vin numaidecât."

Îngrozitor era că nu mai mergea telegraful. Nu e chip să afli cum stau lucrurile. Baronul Avice, general de brigadă care comanda regiunea militară Beauvais, se mira că nu primise nicio ştire de la şeful

său direct, domnul general Maison, şi nu ştia de ce să se apuce mai întâi. Se aflau în oraş trupe pe care le încartiruiseră la fosta leprozerie Saint-Lazare, altele la seminarul cel mare, la azilul de săraci. Au culcat, din ele, pe paie, până şi în lăcaşurile unor biserici de odinioară, ca Sainte-Marguerite sau Madeleine, devenită liberă de când se închisese cu un an în urmă fabrica de preşuri ce era acolo. Soseau însă mereu alţi ostaşi. Dar în ce hal, Dumnezeule! Dacă regimentele trecute de partea lui Bonaparte ar cădea pe neaşteptate peste dânşii, ce s-ar face? Şi noi, ce ne-am face? Cât despre ceea ce se petrecea în mai multe garnizoane, ca Amiens, Clermont, Peronne, ştirile ce-au putut ajunge aici, aduse de călători sau de depeşele care soseau, înfăţişând lucrurile mereu în acelaşi fel, nu prea erau liniştitoare. Se împrăştiaseră zvonuri în oraş şi, firește – zicea prefectul – nu te puteai bizui ca ele să rămână fără efect asupra elementelor celor mai incontrolabile ale populaţiei, căci se găsesc întotdeauna pescuitori în apă tulbure.

La drept vorbind, zvonurile despre întoarcerea împăratului erau mai curând rău primite la Beauvais. Şi nu numai de înalţii funcţionari sau de nobleţea locului – iată, ca domnul Clermont-Tonnere, stăpânul acelui frumos castel, cum dai spre Marseille-en-Beauvais, şi care venise la prefectură să afle ce mai e nou – ci de meşteşugari, adică de tot poporul, căci aici, din treisprezece mii de locuitori, mai mult de jumătate sunt lucrători la manufactură cu familiile lor. E un oraş în care pacea li-e dragă tuturor. Şi întoarcerea lui Bonaparte însemna recrutarea, bărbaţii chemaţi sub arme, birul sângelui. Să nu se uite că în 1812 şi 1813 nu prea era casă pe-aici să nu adăpostească în pod sau în pivniţă dezertori şi nesupuşi. Fără îndoială că 1789 adusese acestei populaţii, care trudea în manufacturile de covoare şi de stămburi colorate, în spălătoriile pentru albitul pânzeturilor, în postăvării şi lânării, în fabricile de moltoane, şifoane, cretoane, olandine şi catifele de Utrecht, în torcătoriile de bumbac şi de in, în vopsitorii, tăbăcării, mori şi ateliere de sulfat de fier, aceleaşi iluzii care încolţiseră pe atunci cam peste tot în mintea francezilor. Dar ’89 era departe. Primiseră la început tot atât de bucuroşi cârmuirea primului consul, văzând în el o făgăduială că teroarea nu se va mai întoarce. Îşi făcuseră socotelile uitând că mai e şi războiul. Şi războiul adusese nu numai chemarea sub arme a bărbaţilor tineri, dar mai ales o lâncezeală a producţiei. Pentru poporul muncitor imperiul însemna, înainte de toate, închiderea fabricilor, şomajul care se întinde an de an, muncitorii fără lucru, exploataţi pe lefuri de mizerie în întreprinderile de binefacere şi mai mult de o treime a muncitorilor de la fabrica de postav, cam o mie două sute, reduşi la cerşit... După criza ce bântuise în 1811, niciodată oamenii nu s-au mai pus de-a binelea pe picioare, aşa că întoarcerea Burbonilor fu întâmpinată cu un suspin

de uşurare, şi asta nu fiindcă populaţia ar fi fost atât de regalistă cât se zicea, dar mulţi aşteptau ca ordinea restabilită, monarhia să aducă, o dată cu pacea, o viaţă normală şi, în sfârşit, posibilităţi de lucru. Trebuie să ne avem bine cu celelalte popoare, se spunea pe atunci, ca să le putem vinde produsele noastre. Se simţea mare nevoie de pieţe de desfacere. În afară de câteva comenzi de tapiserii pentru a împodobi palatele de la Malmaison, Saint-Cloud şi Compiègne, ce alta ne adusese Napoleon? Oricum, cu cei patruzeci de muncitori folosiţi la fabrica de covoare nu se putea ajunge la dispariţia categoriei de „bieţi muncitori". Mai cu seamă de când şi fabrica de preşuri se văzu nevoită, la rândul ei, să-şi închidă porţile în ultimele zile ale imperiului, fără să poată fi înlocuită prin deschiderea unui atelier de gravură în lemn, cum sunt acelea de la Epinal, pe uliţa Geamgiilor. În sfârşit, se striga *trăiască regele!*, şi chiar necredincioşii luau parte la procesiunile religioase din oraş, uitând că împăratul era acela care le reînfiinţase, iar la sărbătoarea din iulie[127] fetele purtau prapurile cântând, şi lumea le lăsa să treacă înainte chiar dacă erau de neam prost, în amintirea eroinei Jeanne Hachette. La drept vorbind, după un an de domnie, nu simţeau vreo schimbare în bine nici negustorii, nici sărăcimea. Cât priveşte pieţele de desfacere, sfârşitul blocadei continentale adusese concurenţa englezească. Din prima zi, Burbonii întorşi pe tron ruinaseră dintr-o singură trăsătură de condei industria lânei, bătându-şi joc de străduinţele îndelungate pentru îmbunătăţirea rasei oilor prin înfiinţarea păşunilor artificiale, străduinţă care se bucurase de sprijinul statornic al lui Napoleon. Astfel că prin casele meşteşugarilor aflaţi la mare ananghie se păstra în dulapul cu haine chipul împăratului şi aveau loc consfătuiri conspirative cu persoane venite de la Paris. Tremurau totuşi la gândul întoarcerii regimului imperial, cu recrutările sale pentru armată, cu risipa sa sfidătoare. La oraşe domnia emigranţilor nu s-a resimţit ca prin sate: nobilii stăpâni n-aveau ce căuta în aceste uliţe strâmte şi puturoase, unde cerul se oglindea în şanţurile de scurgere, ca să vorbim politicos. Afară doar de cei din garda personală a regelui, alcătuind compania lui de Noailles, cu banduliera lor albastră.

Se aflau printre ei băieţi drăguţi, cum era cel de lăsase numai regrete în casa doamnei Durand, care avea o fată şi ţinea băcănie pe Strada Mare Saint-Martin din mahalaua Picardiei. Trebuie să spun că acest domn de Prat-de-nu-mai-ştiu-ce era un flăcău chipeş, bine făcut şi bun de gură, purtând falnic coiful şi platoşa; nu se ştie de ce, blond cum era, avea trăsneala de a zice că se trage din arabi. Altminteri, om la locul lui, venind devreme acasă, neumblând pe la cafeneaua ostaşilor din gardă, unde întâlneşti femei care îşi fac de cap. Doamna Durand se simţea chiar stânjenită că nu-i putuse da decât odaia asta urâtă, neavând ceva mai bun. Era vechiul pod al clădirii, deasupra

băcăniei, rămas aşa de pe când tânăra pereche Durand se căpătuise, mai înainte de a cumpăra şi casa de alături, unde văduva locuia acum cu fiică-sa. Partea proastă era că amândouă casele fiind atât de vechi şi parcă gata să se prăbuşească, nimeni nu s-a încumetat vreodată, pe când trăia Joseph Durand, să străpungă zidul gros dintre locuinţă şi dugheană, aşa că până azi, ca să meargă la tejgheaua ei, doamna Durand trebuia să iasă în stradă, lepădându-şi în odaia cu pardoseala de piatră cernită papucii de pâslă şi luând, din uşă, saboţi în picioare, ca o ţărancă. Iar cât despre odaia domnului de Prat, ajungeai la ea din dugheană, căţărându-te pe o scară şi intrând printr-un chepeng. Doamna Durand se învoise să-i dea de mâncare tânărului ofiţer, primind pentru asta patruzeci de gologani pe zi, căci nu arăta să fie prea bogat domnul Alphonse şi se mulţumea cu puţin, dar trebuie spus că prânzul i-l ducea Denise, şi mititica mai zăbovea să-l asculte. El îi citea versuri, pretinzând că le face chiar dânsul. Ce-i drept, casa fiind tocmai la marginea târgului, prin ochiul de geam al podului vedeai câmpul şi cerul, mai mult cer decât în orice loc din Beauvais, şi ochii puteau îmbrăţişa toată priveliştea până la Marissel.

De îndată ce s-a aflat că escorta regelui soseşte, Denise a coborât în oraş, cu tainica speranţă că-l va întâlni pe Alphonse. Împlinise tocmai şaisprezece ani şi erau şapte luni de când visa la chiriaşul acesta, care o privise întotdeauna ca pe o fetiţă, şi ea îşi închipuia uimirea lui când are s-o vadă atât de schimbată, cu un corset care îi ridica sânii abia îmbobociţi. Era o fată blondă cu un chip minunat, care se împurpura dintr-o nimica, cu gene lungi ca din mătase lucioasă, şi subţirică, în ciuda urâcioaselor boarfe cu care o îmbrăca maică-sa, după gustul ei de femeie serioasă, dichiseli ce-ar fi putut poci o frumuseţe de douăzeci de ani, dar Denise părea în ele o fetiţă împopoţonată cu catrafuse şterpelite din dulapul maică-si. Degeaba îi înfofolea obrazul boneta rotundă şi încreţită, din pânză groasă, cu panglica de-un negru-spălăcit petrecută în jurul gâtului, ascunzându-i fruntea neprihănită şi şuviţele gingaşe – asta n-o făcea decât să pară şi mai plăpândă şi mai fragedă, cu trupşorul care îi juca în bluza prea largă, mândră că purta corset, şi cu năframa de lână albă pe umeri, ale cărei capete cu ciucuri se încrucişau pe sânii mici, apoi fusta plisată din aba cafenie, atât de plisată că s-ar fi putut face dintr-însa un turn înfăşurând-o în jurul unui bold, iar deasupra, ca s-o sluţească şi mai rău, şorţul. Nedeprinsă cum era cu acest clopot ce i se bălăngănea pe picioare, trebuia să ridice cu amândouă mâinile fusta greoaie în care i se împleticeau paşii, ca să poată sări peste băltoacele din Beauvais. Nu erau decât trei luni de când mamă-sa hotărâse că are vârsta cerută pentru găteala asta caraghioasă. Doamna Durand se îmbrăca la fel de mai bine de douăzeci de ani şi nu vedea pentru ce fiică-sa ar face altminteri. Cârpise cu chiu cu vai ţoalele ei prea de tot prăpădite,

potrivindu-le pe măsura fetei, scosese ca la vreun metru din lărgimea fustei, făcând să dispară ce era mai ponosit, şi cât rămăsese dintr-însa ajungea ca să cuprindă mijlocul de fetiţă al Denisei.

Aşadar, săltându-şi poalele fustei, pe cât putea, Denise înfrunta ploaia pe străzile înţesate de soldaţi, cărora le era mintea la altele ca să mai bage în seamă drăgălăşenia ei, şi ea îi privea pe toţi în faţă, de îndată ce i se păreau înalţi de cinci picioare şi şase şchioape, crezând de fiecare dată că-l vede pe domnul de Prat. Dar, după o bucată de vreme, priveliştea ce i se înfăţişă o făcu să piardă până şi speranţa de a-l întâlni. Aceştia nu mai erau falnicii cavaleri de odinioară, şi printre dânşii vedea unii descălecaţi, târând de zăbală câte-o gloabă prăpădită, iar alţii soseau din urmă, care călări încă, sau abia ţinându-se mototol pe gâtul cailor, care pe jos, după ce-şi lepădaseră undeva în drum caii sleiţi cu balele morţii la gură. În sfârşit, se mai vedeau cei care, având destui bani şi socotind că pe o vreme ca asta opt leghe de drum prin beznă erau de ajuns pentru unii ca dânşii, tocmiseră încă de la Beaumont d'Oise căruţe şi droşti, şi soseau în cete cu ce apucaseră să ia din lucrurile lor, fără să mai aibă aerul că aparţin unor unităţi militare, cu vreun săculeţ de piele pe genunchi sau înfofoliţi în pături, unii sforăind pe umerii vizitiilor. Cum va putea oare toată liota asta să-şi strângă iar rândurile, să mărşăluiască mai departe, să recapete o înfăţişare omenească? Mulţi arătau ca nişte bulgări de noroi şi te întrebai pe unde s-or fi putut tăvăli ca să ajungă în aşa hal? Toţi ca nişte curci plouate, târându-şi picioarele, rugându-se de trecători pentru o cameră. Şi aşa se făcu că Denise, cuprinsă de milă, îl uită pe domnul de Prat şi aduse acasă un tânăr înalt şi roşcovan, zicându-se a fi dintre muschetarii suri, ceea ce nu prea se mai vedea în înfăţişarea lui, şi că îl cheamă Théodore. Acum era ora zece dimineaţa şi el dormea cu pumnii strânşi, colo sus, iar hainele ude şi murdare zăceau trântite pe jos alături de cizmele ca nişte bolovani de noroi, pe care cu mare caznă şi le scosese din picioare. Se vârâse în aşternut, sub plapoma de puf, fără să se mai spele, gol şi frânt de oboseală, în odaia din capul scării, pe când doamna Durand, care vindea muştar şi sare în dugheana de dedesubt, cum arăta şi firma de afară, călca în vârful picioarelor, făcând „şşşt" către muşterii, ca şi cum tunetul însuşi ar mai fi fost în stare să-l trezească pe muschetarul domnului de Lauriston înainte de căderea nopţii. Şi cu toate că odaia era socotită de categoria a patra în clasamentul cantonamentelor trupei, ceea ce în vremi obişnuite îi aducea văduvei un câştig neînsemnat, acum veniseră de zece ori să i-o ceară pentru ofiţeri, ba unul, grenadir al regelui, îşi făcuse chiar culcuşul în cămara din dosul dughenei, pe nişte lăzi, şi nu era chip să-l scoţi de acolo, aşa încât muşteriii se duceau să-l vadă dormind, cu căciula pusă alături, unora făcându-li-se milă, altora venindu-le a râde, căci avea grenadirul un fel de-a sta

culcat niţel cam nepotrivit pentru Denise, şi ea întorcea privirea într-altă parte.

Şi soseau, soseau mereu!

Unii se spălau, vârându-se sub cişmele, alţii prin ogrăzi, goi până la brâu, puneau să li se toarne în creştet apă caldă, cumpărată cu cinci parale găleata de la sacagii. Eroi, nu glumă! Unii se şi bărbiereau. Mulţi însă zăceau pleoştiţi în mijlocul hărmălaiei de aspre voci picarde din faţa staţiei de poştă de pe Strada Mare Saint-Martin, cu desaga pusă jos şi sabia între picioare, alţii strănutau ca nişte prăpădiţi, de-ţi venea la urmă să te întrebi, uitându-te la dânşii, ce anume îi pusese pe drumuri, în vânt şi ploaie, căci, oricât o ştiai dinainte, nu puteai crede că adunătura asta e o trupă, o cavalerie cum scrie la carte, o armată. Părea un stup dat peste cap, un internat ai cărui elevi au luat-o razna, nişte ştrengari neascultători, care s-au rătăcit prin munţi sau prin mlaştini. Veniseră într-adevăr acolo unde li s-a spus să meargă, nu erau de capul lor, ci sub comandă, se mişcau potrivit ordinelor, şi să nu-ţi vină a crede totuşi: aveau aerul unor fugari, unor dezertori. De aceea oraşul Beauvais îi primea din toată inima. Cei de pe-aici ştiau ce vrea să zică aia dezertori! Femeile din popor se purtau ca nişte mame cu marchizii şi cu viconţii ăştia, şi trebuie să spunem că, în halul în care se aflau, ar fi putut trece uşor în ochii acestor femei drept nişte muncitori – oameni ca dânsele, ce mai! Erau aduşi prin case, li se dădea de băut, îi aşezau la largul tor. Faţă cu astfel de primire, mulţi dintre ei erau mişcaţi până la lacrimi şi ziceau: „Ah, aşa oraş, mai rar! Ce oameni credincioşi monarhiei, şi regelui, şi nobilimii!" Ar fi fost greu să li se explice ceva în starea în care se aflau, şi apoi, la drept vorbind, nimeni nu se gândea la una ca asta, nimeni nu-şi explica nimic, nimeni nu ştia prea bine ce se petrece, nici ce gândea, nici ce are să se mai întâmple... Un singur lucru era limpede în mintea celor din Beauvais: că nişte soldaţi care dau bir cu fugiţii ţi-i mai mare dragul să-i vezi, pentru că unii ca ăştia nu se bat, şi tocmai aici era ideea principală: să nu se bată, mai ales să nu se bată nimeni la Beauvais!

Ceea ce nu e chiar atât de rău.

*

Trăsura care o ducea pe Nancy de Massa cu copiii şi bona lor ieşea tocmai pe poarta prefecturii în Piaţa Sân Petru, printre cele două turnuri ţuguiate, în umbra copleşitoare a catedralei, când se ivi drept în faţa bisericii Basse-Oeuvre un soi de caleaşcă cu patru gentilomi, şi printre ei ducesa recunoscu pe domnul de Toustain din garda regală, pe care îl întâlnise luna trecută la Meaux, unde se dusese la o mătuşă a lui Sylvestre ca să-i arate copiii, îndată după ultima ei lehuzie.

Ofiţerii companiei prinţului de Wagram se plictiseau straşnic la

Meaux şi domnul de Toustain îi făcuse curte ducesei de Massa, ceea ce n-o interesase prea mult atunci, dar revăzându-şi pe neaşteptate adoratorul, aşa cum arăta într-o clipă ca asta, ducesa simţi parcă dezvăluindu-i-se o taină a istoriei universale. Nu însă până într-atâta încât să-şi oprească trăsura, dar, prin ochiul de geam din spate, privi la urma caleştii, care se înfunda în curtea prefecturii de unde dânsa ieşise adineauri. Îşi frecă năsucul obraznic şi începu să cugete la convorbirea dintre marchizul de Toustain şi Sylvestre. Doamne, ce mică e lumea! Totul se petrece în ea ca la teatru: toate personajele sunt scrise dinainte în program şi nu poate să apară niciunul mai mult. Apoi, deodată, se lovi cu palma pe frunte.

— Doamna a uitat ceva? întrebă bona, strângând-o în braţe pe Nanette, care îşi sugea degetul.

— Nimic, nimic, fetiţo... Dimpotrivă, mi-adusei aminte... Omul acesta înalt, în faţa domnului de Toustain, sub capota trăsurii... Îl vezi?

— Cum de nu? zise bona, care privea prin portieră, căutându-l pe acel Toustain. Cine e?

— Nici vorbă că e ducele de Richelieu! Şi eu care nu voi fi acolo să-l primesc! Se zice că e un bărbat atât de simpatic! Şi povesteşte întâmplări atât de frumoase despre Rusia!

Era într-adevăr ducele de Richelieu, şezând strâmb din pricina rănilor pe care şi le făcuse pe amândouă bucile, pentru că, luând cu dânsul ieri seară, când părăsise în grabă locuinţa sa din strada Royale-Saint-Honoré, zece mii de franci în ludovici de aur, încasaţi sâmbătă la Banca domnilor Laffitte şi Perregaux, de pe strada Mont-Blanc, îi vârâse în chimir şi, printr-o întâmplare nenorocită, încinsese apoi de-a-ndoasele cingătoarea de piele, în aşa fel că monedele s-au revărsat din micile lor punguţe, şi de la Paris, ducele făcuse tot drumul la trap şi la galop cu ludovicii împrăştiaţi în izmene, în pantaloni, ba până şi în cizme, fără să priceapă dintru început ce se întâmplase; apoi, când îşi dete seama, n-a mai fost chip să facă undeva o haltă, să se dezbrace sub ploaia năprasnică şi să-şi scoată aurul, aşa, în toiul nopţii. Se-nţelege că betegit cum era, nu mai putea fi primejdios în ce priveşte femeile. Nici nu putea să fie găzduit oriunde, căci avea nevoie de un doctor, ca să-i oblojească rănile. Venea tocmai să ceară unul prefectului şi cu acest prilej aducea cu dânsul pe tovarăşii săi de drum. Se socotea încă norocos de-a fi găsit la Beaumont hodoroaga asta de caleaşcă şi de-a călători împreună cu marchizul de Toustain, cu Léon de Rochechouart, nepotul lui prin alianţă, în acea vreme ofiţer la muschetarii negri, după ce îl avusese majordom la Odesa, şi cu adjutantul acestuia, domnul de Montpezat.

Să fi fost cam pe la ceasurile două şi jumătate.

*

În ceasul acela, mareşalul Macdonald ajunsese pe şosea la un punct pe care îl cunoştea bine, pentru că de acolo trebuia să apuci la stânga ca să mergi la casa de ţară a lui Regnault de Saint-Jean-d'Angely. Cam peste tot prin locurile acestea se vedeau asemenea reşedinţe, mărturii ale unei lumi aşezate pe temelii trainice, căreia şi ducele de Tarente îi aparţinuse şi de care era poate pe cale să se despartă. Unde avea să ajungă tot fugind în urma regelui? Trebui-va oare într-adevăr să părăsească Franţa? Nu se putea hotărî la una ca asta. Se închisese în tăcerea lui şi nu răspundea nici lui Hulot, nici adjutantului său, care din când în când îşi lipea nasul de geamul portierei şi vorbea despre frumuseţea peisajului. Sau zicea netamnesam: „Mă întreb ce s-o fi făcut acea doamnă italiană..." Ceea ce îl frământa pe Jacques-Etienne mai mult ca orice era gândul că nu ştia unde putea fi cu-adevărat regele la ora asta: se temea că în drum maiestatea-sa îşi schimbate planurile şi că în loc să se repeadă spre Lille... Mai era şi istoria aceea cu veştile rele venite de la Amiens, şi totuşi, nimic nu e mai puţin sigur... De altminteri, ce putea face un prefect? Să atace escorta regală? Care ofiţeri ar ridica mâna asupra suveranului căruia i-au jurat credinţă? Povestea nu stă în picioare. Iar dacă, totuşi, Ludovic al XVIII-lea îşi urma drumul spre Calais, lăsându-se ispitit de coastă, de mare, chiar de n-ar voi să emigreze, toată lumea îşi va închipui că pleacă în Anglia... Cât timp ar trebui oare pentru ca trupele trecute de partea lui Napoleon să pornească în urmărirea lor? Era sigur că împăratul va dormi în seara asta la Luvru.

Şoseaua cobora aproape dintr-o dată într-o vâlcea străjuită în amândouă părţile de păduri cu arbori înalţi, în dosul cărora se zăreau vile. Se apropiau de Presles, care se întinde pe vreo jumătate de leghe la poalele unui deal. O clipă, mareşalul se întrebă dacă n-ar fi bine să se oprească la agentul său de bursă, Laneuville. Ar fi avut destule ordine să-i dea. Căci, chiar dacă ar fi nevoit să părăsească Franţa, mareşalul lăsa în urma lui bani care nu trebuiau să stea degeaba, fără a-i aduce vreun câştig. Laneuville s-ar putea pune în legătură cu Alphonse Perregaux, ginere-său, soţul Adelei. Mai era o clipă până ar fi trebuit să cotească la dreapta, castelul domnului Laneuville fiind la o treime de leghe departe de şosea, la Nointel, un loc minunat, cu un parc ale cărui ape şi boschete întrec orice închipuire şi cu acel luminiş la poalele dealurilor împădurite de la Carnelle, înspre valea râului Oise... Dar Laneuville o fi oare la Nointel? Mareşalul nu porunci vizitiului să apuce într-acolo. „Într-adevăr, ce s-o fi făcut doamna Visconti? îi trecu prin minte. Oricum, era al doilea atac de inimă." Şi rosti tare:

— S-o fi întors acasă la ora asta, în bulevardul Capuţinilor...

Adjutantul îl privi înmărmurit, căci trecuseră bune douăzeci de minute de când vorbise despre asta şi uitase. Habar n-avea, de altfel, că italianca locuia în bulevardul Capuţinilor. Îşi dădu seama însă că nu trebuia să mai întrebe nimic: mareşalul se întorsese iar la ale lui, muncit de temeri ascunse.

A fost de ajuns să-şi amintească de Laneuville şi de Adolphe Perregaux, şi gândul îl duse drept la sora lui Adolphe, cumnata Adelei, care era ducesă de Raguza şi, bineînţeles, la Marmont. Unde era Marmont? Unde erau prinţii? E sigur că n-au putut merge atât de repede ca trăsura regală. Dacă mai putea fi îndoială în privinţa asta, ajungea să priveşti şoseaua înţesată de ostaşi rămaşi în urma unităţilor, coada escortei regelui. Unii şedeau în şanţ, ţinându-şi în mâini picioarele descălţate, alţii se culcaseră pe mantalele lor întinse jos, peste tot cai lepădaţi în drum, raniţe zvârlite, sticle, ba chiar şi arme. Cu cât te apropiai de Beaumont, codaşii aceştia se făceau tot mai mulţi, umblând şi în cete, iar trăsura mareşalului trecea pe lângă căruţe cu voluntari îmbrăcaţi à la Henric al IV-lea, dormind duşi cu faţa îngropată în fân, sau întâlnea nenorociţi pe care oboseala îi smintise, şi ei tot mai încercau să-şi dea aerul că mărşăluiesc, în mijlocul celor ce se lăsau mânaţi, al celor care te priveau cu ochii rătăciţi şi al celor care de pe acum părăseau făţiş rândurile. Mulţi, după ce-şi zvârliseră cizmele, mărşăluiau cu picioarele goale în noroi, alţii se serveau de puşca lor ca de un baston, iar călăreţii descălecaţi îşi îndemnau cu vorba caii nărăvaşi, sfârşiţi de oboseală, fără să-i poată convinge să meargă mai departe...

Beaumont d'Oise putea să aibă ca la vreo două mii de suflete. E un târguşor care se înalţă trepte-trepte deasupra râului, pe coasta unui deal, cu uliţa de plimbare mai ridicată decât celelalte, între o biserică înaltă şi turnul dărăpănat al fostului castel. Locuitorii trăiesc din negoţul de grâne şi de făină şi dintr-aceea că pe-acolo trece şoseaua înspre Calais.

La staţia de poştă, când să schimbe caii la trăsura mareşalului, au băgat de seamă, ca prin minune, că oiştea era gata să se rupă, evitându-se astfel accidentul tocmai la ţanc. Timp ca s-o dreagă nu mai rămânea. Diligenţa sta să plece. Părăsindu-şi escorta şi lăsându-l pe Hulot să aştepte până s-o face reparaţia, Macdonald se urcă în trăsura de poştă cu adjutantul, după ce dăduse ordine furierilor care îl aşteptau aici, având cantonamentele pregătite. Nu e nevoie de cantonamente când nu mai există armată! Nimic nu venea în urma escortei regale – nici un regiment, nici o unitate de intendenţă. Macdonald socotise că generalul Ruty are să sosească la Beaumont venind de-a dreptul din Saint-Denis, gonit de foştii ostaşi ai lui Napoleon, şi că va strânge în spatele său serviciile statului-major, croindu-şi drum spre Beauvais. Dar nici pomeneală de vreun Ruty! Pe

ăsta credinţa faţă de rege nu-l ţinuse decât până la Saint-Denis şi, pe deasupra, mai vârâseră groaza în el foştii ostaşi. Cu atât mai rău! Vor lăsa aici un post fix cu ordinele necesare, ca şi la Saint-Denis, pentru cazul că s-ar arăta vreun regiment.

Nu găseai poate în toată istoria ceva care să semene cu aventura asta: un general comandant de armată, fără un soldat măcar, străbătând singur cu adjutantul său drumul însemnat dinainte cu creion roşu pe hărţile întocmite de statul-major. Şi încă într-un poştalion! Nu mai era vorba decât să-i ajungă din urmă pe prinţi. Nimeni nu se mai gândea la armata de la Melun; nici nu mai există vreo armată la Melun, ci doar escorta regelui sub comanda alteţei-sale contelui d'Artois şi a lui Marmont, iar mai departe, în capul convoiului, fiul cel mare al bisericii[128] cu prinţul de Poix, cu Blacas şi, dacă are noroc, îl urmează şi cupeaua în care Berthier îşi roade unghiile, ţinând pe genunchi caseta cu bijuteriile doamnei Visconti. Apoi berlina lui Beurnonville cu vizitiul ei... Ce-o fi gândind cu adevărat Beurnonville acum?

Cât despre prinţul de Wagram, nu pare prea atent la ce vorbesc ducele de Gramont cu ducele de Luxembourg, dialog între surzi, în care primul aşteaptă ca al doilea să mai răsufle după ce povesteşte istorioare despre armata lui Condé, ca să strecoare şi dânsul vreo amintire din Portugalia. În ce-l priveşte pe ducele de Croy d'Havré, care, în mintea lui, nu părăsise niciodată viaţa de curte de la Versailles, mă prind pe orice că moţăie, singur cu acest trecut şi cu părul său pudrat despărţit în două bucle înnodate în coadă.

În trăsura de poştă care îi ducea pe Macdonald se mai aflau doi voiajori comerciali, un geambaş, o bătrână oarbă cu însoţitoarea ei, o familie întreagă venind de la Paris, o fetiţă cu un pisoi în braţe şi un englez care făcea din când în când însemnări într-un carneţel. Toţi aceştia s-au tras îndărăt, înghesuindu-se niţel cam speriaţi de ivirea celor doi militari. Cine-o fi generalul? În orice caz, un general. Se uitau la el muţi. De la Paris şi până aici, ce-i drept, nu întâlniseră decât de-alde ăştia, ofiţeri; aceia însă nu luau diligenţa. Aşadar, acum, generalii umblă şi ei cu poştalionul, ca toată lumea? Apoi, încetul cu încetul, călătorilor le veni inima la loc Voiajorii comerciali vorbeau între dânşii cu jumătate glas. Atmosfera nu era prielnică unui taifas în care să se prindă toţi. Mai întâi, fiindcă nu prea dădea prilej de vorbă priveliştea de pe-aici, toată câmpia asta întinsă trecând prin Chamblay, cu biserica lui înaltă, apoi urcuşul dealului, care duce spre ţinutul Thelle, unde ploaia îi luă iar în primire pe platoul bătut de vânt.

Trebuie să fi fost aproape de ora cinci când diligenţa pătrunse în vâlceaua de la Gobette, unde cobori ca să dai înspre Puiseux-le-Hauberger. Acolo urmau să fie schimbaţi caii. Mareşalul ascultă, cu

gândul aiurea, lămuririle geambaşului, care arăta în stânga un castel din celălalt veac, rostind şi numele proprietarului. Acolo se fabricau evantaie – sau, cel puţin, ramele lor. E caraghios, un sat să trăiască din asta! Dintr-un flecuşteţ de sclifoseală mai mult decât dintr-un lucru folositor... Jacques-Etienne îşi aminti că dăduse odinioară Paulinei Leclerc un evantai despre care i se spusese: „E un evantai lucrat la doamna de Bruant...” N-o fi numele fostului stăpân al castelului pomenit adineauri? Paulina avea cele mai mici mâini din lume şi evantaiul părea să-i prelungească degetele minunate... Ciudat lucru, să-şi amintească de aşa ceva astăzi! În satul acesta, cu nicio sută de familii, prin care trecea un detaşament descălecat al companiei prinţului de Wagram, încadrat de ofiţeri abătuţi, cu capul vârât în gulerul mantalelor şi înălţând priviri dojenitoare la cerul tot mai mohorât. În ziua asta, când Celălalt se întorcea la Luvru, trecând ca odinioară prin Salonul Mareşalilor, cu mâinile la spate şi oprindu-se brusc în faţa vreunui soldat ca să-i spună: „Tu, ăsta, parcă te-am mai văzut undeva...” *Comediante! Comediante!* Şi când va intra în Salonul Păcii, cine se va afla acolo să-l primească? Care dintre foştii camarazi... dintre cei ce-au jurat credinţă regelui anul trecut? Macdonald îşi închipuia feţe de oameni cunoscuţi, îi vedea ploconindu-se la fel ca înaintea regelui, femeile făcând reverenţe... regina Hortensia, doamna Regnault de Saint-Jean-d’Angely, ducesa de Frioul... Şi deodată simţi ca o împunsătură în inimă: Paulina, care se găsea în insula Elba, s-o fi întors cu Napoleon? Mareşalul se scutură ca să gonească gândul. Nu, zău, s-ar putea crede că fusese îndrăgostit de ea toată viaţa! O uitase de mult pe generăleasa Leclerc, care îi pusese coarne, şi încă cu cei mai buni prieteni ai săi! Şi la urma urmei, ce era pentru dânsul prinţesa Borgheze? Atâta pagubă-n ciuperci!

O burniţă de ţi se face lehamite. Noroi cât vezi cu ochii, noroi. Treceau pe lângă un şir de case, dar nu puteai zice că e un sat. Crescuseră de-a lungul şoselei. Soldaţii opriţi în faţa unei porţi cerşeau adăpost. Şi veneau mereu alţii, pe jos şi călări, cei rămaşi în urmă... Unde vor dormi în noaptea asta? Ca un fuior deşirat se întindea escorta regelui, jandarmi, ostaşi ai gărzii, călăraşi, grenadiri, în uniformele lor de paradă care nu văzuseră niciodată focul bătăliei, dar a căror culoare se întuneca de îndată ce intrau la apă... Ah, era de ajuns să priveşti la mantalele, vestoanele şi pantalonii lor de piele, toate leoarcă şi pleoştite, ca să-ţi dai seama de ce poporul le zicea, parcă luându-i peste picior, roşiori! Socotind bine, cu muschetari şi lefegii elveţieni, câţi puteau să fie laolaltă? Nici cinci mii de oameni. Dar aşa cum umblau brambura şi rupţi de oboseală, lăbărţându-se pe aceste şosele fără de sfârşit, s-ar fi zis că-s pe puţin cei zece mii ai lui Xenofon[129].

O întreagă oaste. Exodul unei lumi. Sfârşitul veacurilor. Uriaşă

încâlceală a tuturor ideilor despre măreţie. Caricatura devotamentului şi eroismului. Legenda care avortează. Amestecătura de necrezut dintre o măruntă nobleţe cu sânge spălăcit şi nişte cuceritori ai Europei. De-alde Lauriston, La Grange, Marmont, Macdonald, alături de unii ca Gramont, Noailles, Damas şi cogeamite Dombidou de Cruseilles, Le Large de Lourdouniex, Bourbon-Busset, Gallis de Menilgrand, Forbin des Issarts, Gauthier de la Clopperie... Tot numai odrasle de cruciaţi, cot la cot cu ostaşi îmbătrâniţi în slujba împăratului, având stindarde cu devize latineşti şi cufere pline de hăinărie brodată în fir de argint şi de aur, pe care oamenii o vor prăda din furgoanele părăsite, legaţi toţi de vechi sau de noi jurăminte, călcate sau ţinute nebuneşte, bălăcind în noroaie cu ochii la ogoarele sărace şi la frumoasele case vândute şi revândute, care trec din mână în mână, de la o feudalitate militară la negustorii cu patentă, de la armura medievală la atelierul de evantaiuri, de nasturi de sidef, de postavuri, sau la zărăfie şi la fabrică... Iar în atelierul de fierărie din Puiseux un tânăr înalt şi posomorât, purtând uniforma ofiţerilor de gardă, aşteaptă până i s-o potcovi calul, dar el însuşi abia se mai ţine pe picioare...

Mareşalul se dăduse jos din diligenţă ca să-şi mai dezmorţească picioarele, sub ploaia măruntă, când o trăsură cu patru cai, care venea dinspre Beauvais, se opri în faţa lui. O auzi deodată pe Nancy ţipând: „Papá! Papá!" Şi văzu născiorul obraznic şi ochii căprui ai fiicei sale, care îi semăna atât cât seamănă o pisică unui tigru sau o cireaşă cu o ghiulea de tun, dar care avea glasul Mariei-Constance, de pe vremea când se aflau la Saint-Germain-en-Laye. Marie-Constance, singura-i dragoste, tinereţea lui...

— Ce cauţi aici, ducesa mea? o întrebă el, îmbrăţişând-o cu duioşie. Baţi drumurile singură? Unde ţi-e prefectul? Şi cu căruţa asta plină de copii!

Arăta spre nepoţii săi, scâncind în scutece, cu clăbuci la gură şi fluturându-şi degetuţele îndoite spre cerul plumburiu, în timp ce bona, în rochia ei de lână neagră, ţi-i ştergea şi pe o parte şi pe alta... Nancy spuse că bărbatu-său o zorise să plece la Paris cu copiii.

— Paris? repetă Macdonald. Ei bine, doamnă, ai să-mi faci plăcerea să-l însoţeşti pe tatăl dumitale la Beauvais!

Pesemne că Sylvestre nu înţelesese nimic din ceea ce se petrece. Şi într-adevăr, Sylvestre nu înţelesese nimic... Mareşalul se întoarse către fiică-sa:

— Război în Picardia? Se crede pe vremea lui Ludovic al XIV-lea! Dar să pleci de la Beauvais la Paris e mai rău decât din lac în puţ! Mai întâi, hai să zicem că pleci, nu poţi ajunge cu una cu două la Paris, iar drumurile, după câte am văzut la Saint-Denis, nu-s prea sigure zilele astea... Nu, fata mea, nu! Schimbă direcţia! Afară de asta,

ştii încotro a plecat regele? Văzutu-l-aţi la Beauvais?

Îl văzuseră la Beauvais. Ieşise din oraş pe şoseaua care duce la Calais. Restul...

— Cum, la Calais? se miră Macdonald. Nu spre Amiens?

— Nu spre Amiens.

— Ah, acelaşi zvon... vezi că regele ar putea foarte bine să apuce pe alt drum... Aşa e Ludovic al XVIII-lea, îşi schimbă ideile la fiecare zece minute. La Poix e un drum care dă drept spre Amiens... Partea proastă e că, aşa cum a pornit, toată lumea are impresia că regele vrea să se ducă în Anglia.

— Şi de ce nu s-ar duce? întrebă Nancy.

Ah, dar nu pleacă în Anglia! Nu pleacă! Atâta doar că, pornind pe şoseaua asta, chiar dacă n-ar merge decât până la Abbeville, ca să apuce de acolo spre nord, îţi dă impresia, uite, îţi dă impresia... şi asta poate să-i descurajeze pe cei mai credincioşi partizani ai monarhiei, care sunt numeroşi în Picardia şi în Artois. Mai rezistă acum dacă îţi dă mâna! Mai aruncă-te în bătălie când suveranul o şterge!

— Pe nătărăul ăsta mare îl cunoşti! zise mareşalul, prezentându-l fiicei sale pe adjutant.

Acesta se înclină.

— Închipuieşte-ţi că e îndrăgostit de o femeie care se apropie de şaizeci de ani, o italiancă...

Tăgăduielile ofiţerului şi roşeaţa ce i se ivi în obraz păreau să arate că era ceva adevărat în gluma asta. Dar trăsura de poştă sta să pornească iar.

*

Pe la şase, cu ceasul în mână, au ajuns la Noailles, unde se găseau prinţii. Ducele de Tarente a coborât din poştalionul care îşi urma drumul spre Beauvais şi, după ce şi-a aşezat fiica şi nepoţii într-o casă de pe marginea şoselei, la o familie burgheză de al cărei devotament pentru maiestatea-sa i se vorbise, luă trăsura gazdei şi merse la castelul ducilor de Mouchy, nicio leghe de drum, unde măria-sa fratele regelui şi alteţa-sa ducele de Berry, cu suita lor şi cu comandanţii companiilor de gardă, trebuiau să petreacă noaptea. Marmont le-o luase înainte spre Beauvais. Ducele de Mouchy cu nevastă-sa, Nathalie – care era sora acelui Alexandre de Laborde, căruia i se dăduse în grijă Palatul Tuilerii de la plecarea lui Ludovic al XVIII-lea până la venirea lui Napoleon – sosiseră la castel de cu ziua, părăsind Parisul aşa cum îi sfătuise tatăl ducelui, prinţul de Poix, îndată după ce domnul de Chateaubriand, care petrecuse seara la dânşii, plecase acasă. Toţi aceştia se pregăteau să se aşeze la masă, când sosi mareşalul Macdonald. Dinspre bucătării venea un miros să te ameţească şi să te ia cu leşin la stomac. Burbonii sunt toţi la fel:

pentru dânşii mâncarea e problemă de stat. Se săvârşise măcel mare în ograda păsărilor, căci erau ca la vreo treizeci de persoane la cină şi ducesa Nathalie nu cruţase nimic spre a face faţă. Are să le dea bibilici la frigare. Se vorbea, dinainte de-a se fi adus la masă, despre sosul în care vor fi servite bibilicile, după o reţetă cunoscută la Méréville, reşedinţa familiei Laborde. Lui Macdonald îi ghiorăiau maţele de foame, căci nu luase nimic în gură de la Saint-Denis încoace, dar nu se putea aşeza la masă, zicea, pentru că fiică-sa îl aşteaptă la Noailles... Izbucniră toţi, stăruind să rămână, iar ducele de Mouchy spuse că îi vor trimite doamnei de Massa – îi veni oarecum greu să nu-i zică doamna Régnier – de îndată, chiar acum, o jumătate de bibilică şi prăjituri... „Îi place, cred, vinul de Bourgogne, nu?...” În sfârşit, se arătară toţi aşa de drăguţi, că mareşalul se aşeză şi se puse pe mâncat, înfulecând cu recunoştinţă o cantitate monstruoasă de minunăţii, care nu mai încetau să sosească una după alta. Era niţeluş necăjit de lipsa lui Marmont, cu care ar fi putut examina situaţia din punct de vedere militar, căci nu avea ce vorbi, în privinţa asta, nici cu Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare, nici cu contele de Vergennes, comandantul gărzii palatului. E drept că amândoi îi puneau întrebări, mai mult din politeţe, însă niciunul, nici celălalt nu se pricepeau cu adevărat într-ale milităriei, în pofida anilor petrecuţi în armata lui Condé. Cum se făcea oare că Etienne de Durfort nu era cu dânşii? Dar, după o noapte ca asta, groaznică, după atâta drum şi atâta ploaie, mareşalul se simţea bine în zarva de-aici, cu vorba prietenoasă a prinţilor şi ospitalitatea ducesei, care tot foarte frumoasă era, deşi trecuseră douăzeci de ani de când o întâlnise Macdonald, tânără fată încă, studiind pictura în atelierul lui David – şi, privind-o, înţelegea de ce-o plăcuse domnul de Chateaubriand...

N-ajunseseră încă la bibilici. Ducele de Mouchy avea un eleşteu cum nu era altul şi pusese de-au pescuit păstrăvi, dar în ce priveşte păstrăvii, reţeta nu mai era de la Méréville... Numai bucătarii familiei de Noailles ştiau să-i gătească aşa; apoi, obiceiul cerea să bei un vin adus din Spania, de al cărui nume mareşalul n-auzise în viaţa lui. Se uita la tablourile din pereţi, la cristalul paharelor... şi deodată simţi până în adâncurile sale că nu era decât un parvenit. Îi veni în minte copilăria lui la Sancerre, când părinţii voiau să facă din el un preot, ei care se aciuiseră prin părţile acelea împreună cu alţi scoţieni, pentru că găseai acolo de-ale gurii pe preţ de nimic, iar vinurile erau minunate. Se simţi roşind şi, întorcându-se către contele d’Artois, făcu măriei-sale, fără a se opri din mâncat, un raport asupra întâmplărilor nopţii trecute, arătându-i şi cum se topise armata regală.

Alteţa-sa ducele de Berry, care era ceea ce se cheamă şeful său ierarhic, fiind mai-marele peste ducele de Tarente, întocmai cum măria-sa era peste ducele de Raguza, cu alte cuvinte comandantul

nominal al armatei, avându-l pe Macdonald sub ordinele tale, se posomorî foarte când auzi pe mareşal vorbind tatălui său, care nu comanda decât escorta, prin Marmont. Dar ce să-i faci? În lipsa regelui măria-sa întruchipa monarhia. Şi-apoi, armata ducelui de Berry nu se vedea nicăieri. Unde-i era armata? La acest gând, simţi cum îi vin lacrimi în ochi, lacrimile mari ale Anei de Austria.

*

Marmont se deşteptase pe patul acesta pompos, în uriaşa încăpere întunecată, între pereţii împodobiţi cu tapiseriile răscumpărate de la un domn Boicervoise, cu rabat, în anul VII, atunci când Lucien Bonaparte îl refuzase pe prefectul de Beauvais, care voia să-i mobileze casa gratis cu covoare ţesute în fabrica din localitate. Nu mai erau decât patru bucăţi puţintel mâncate de molii, din şase câte făceau seria mereu repetată, după Boucher[130], a *Nobilei pastorale*, şi cărora, prefectul următor, contele de Belderbusch, mai mână-spartă din fire, le adăugase, zicând că merg împreună, o sofa cu buchete de flori pe un fond alb-albastru şi şase jilţuri desperecheate, apoi mari draperii cu arabescuri la stâlpii patului şi la ferestre. Marmont nu se dezbrăcase decât pe jumătate şi hainele îi zăceau împrăştiate pe jos. Nu trebuie să fi dormit mult, judecând după lumina de afară, întrezărită prin perdelele grele, pe care le dădu deoparte. Ah, va avea rufe de schimb! I se adusese cufărul în cameră pe când dormea. Era un cufăr spaniol îmbrăcat în piele, cu ţinte mari şi care văzuse multe pe unde îl tot plimbase stăpânu-său. Marmont privi cu gândul aiurea la *Fântâna dragostei* şi la *Vânătoarea de păsări*[131], găsindu-le de un gust destul de învechit. La capul patului atârna un cordon gros de sonerie. Un valet intră aducând apă caldă şi mareşalul îşi făcu toaleta. Se privea în oglindă cu un ochi critic, cercetându-şi braţele, coapsele. „Mă moleşesc”, îi trecu prin minte. Şi apoi, ce-i cu punctele astea negre acolo, lângă nara stângă? Se simţea încă foarte obosit. Şi nu atâta de pe urma nopţii acesteia şi nici pentru că dormise doar trei-patru ceasuri, cât din toată tărăşenia de până atunci, ultimele zile de la Paris, şovăielile regelui, jumătăţile de măsură, veştile ce soseau din sudul ţării... Aflaseră destul de repede conţinutul declaraţiilor lui Bonaparte, făcute de îndată ce debarcase la Cannes. Învinuirile pe care împăratul i le adresa lui, Marmont, nu-i mai ieşeau din minte.

I se trimise un frizer, şi ducele de Raguza găsi odihnitoare cele câteva clipe cât ţinu bărbieritul. Îşi trecea palma pe obrazul proaspăt ras, fără să se sinchisească prea mult de flecăreala bărbierului, de complimentele pe care i le turna acesta, observând cât de bine se ţinea domnul mareşal. Chiar de aşa ceva îi ardea lui acum! Campania care începuse, dacă fuga asta putea fi numită campanie, nu semăna cu războiul din Spania, unde nimic nu-l înviora mai mult decât

dragostea... Beauvais nu era pentru dânsul un oraş de garnizoană, ci o haltă, şi ca mâine inamicul va fi aici. Francezi, dar, în ochii lui, mai răi ca partizanii din Spania. Dacă le-ar cădea în mâini, soarta lui ar fi aceea a ducelui d'Enghien[132]. La o astfel de întorsătură să se fi gândit oare nevastă-sa, tot atâta cât şi la primejdiile războiului, cerându-i, după atâţia ani, să treacă pe la dânsa în acea sâmbătă? Nu se gândea niciodată fără amărăciune la ducesa de Raguza, adică la domnişoara Perregaux, cum îi zicea în gând Hortensiei, din ziua când ea îi spusese că, după evenimentele din 1814, nu mai voia să poarte numele lui. De fapt, nu mai erau soţ şi soţie din 1810, şi ea nu avusese nici măcar cuviinţa de a nu se arăta în lume cu amanţii, în timp ce el cutreiera câmpurile de bătălie ale Europei. Toate păreau însă în aşa fel, ca şi cum dânsa l-ar fi părăsit, când, în realitate, el o gonise din locuinţa lor de pe strada Paradisului, la întoarcerea sa din Iliria. În sfârşit, pentru că a ţinut să-l vadă... a văzut-o. Mareşalul se dusese la ea acasă în strada Cerutti.

Nimic nu-l făcuse să înţeleagă mai bine situaţia, într-un moment când cei de la curte rămâneau nehotărâţi, decât demersul acesta al domnişoară Perregaux. Îi propunea să facă, înainte de a pleca, un testament prin care s-o lase moştenitoarea întregii lui averi. Era în această propunere, după cele întâmplate între dânşii, nu numai o simplă obrăznicie; părea o certitudine a soartei ce-l aştepta. Ar fi putut să refuze, să-i râdă în nas. Dar îi revenise deodată, aşa, ca un parfum al celor dintâi zile ale căsătoriei lor, ca o muzică întreruptă, o melodie care te prinde iar în mreaja ei când n-ai cunoscut din ea, niciodată, decât momeala celor dintâi acorduri. La urma urmelor, chiar dacă ar fi să moară, nu trebuia oare să existe o ducesă de Raguza? Nu divorţase de ea atunci când Napoleon îl îndemna s-o facă şi când divorţul era la modă... De va muri sau va trăi, ea tot soţia lui rămâne, de vreme ce azi nu mai divorţează nimeni. I se păru că numai mărinimia putea fi singura răzbunare împotriva acestei femei, a împăratului, a vieţii. Şi apoi, era o informaţie de cea mai mare însemnătate, pe care o plătea astfel, cu tot ce-i aparţinea, numele său, casele sale, averea sa: demersul domnişoarei Perregaux dovedea că fratele ei şi asociatul acestuia, bancherul Laffitte, erau convinşi că evenimentele vor lua o întorsătură favorabilă lui Bonaparte. Cine putea şti mai bine ca dânşii? Domnii Laffitte şi Perregaux, fiul acestuia din urmă la fel ca tată-său, jucau întotdeauna fără greş. Dacă acum se făcuseră bonapartişti, ştiau ei ce fac. Nu se putea uita că pe vremea guvernului provizoriu din 1814 o vorbă a lui Laffitte a fost aceea care l-a hotărât pe domnul de Talleyrand să joace cartea întoarcerii Burbonilor.

Marmont îşi simţea obrazul înviorat şi inima grea. Deoarece aflase din gura frizerului că ducele de Richelieu sosise la prefectură pe când el dormea, se hotărî să meargă să-l salute pe acest gentilom. Îl

cunoştea prea puţin, căci nu erau poate nici şase luni de când ducele se întorsese din Rusia, şi se ţinuse de atunci cu o îndârjită încăpăţânare departe de treburile statului, refuzând mereu demnităţile pe care i le oferea Ludovic al XVIII-lea. Mareşalul se simţea însă îmboldit de curiozitate către acest mare senior, a cărui biografie era stranie şi care, la patruzeci şi nouă de ani, ajunsese să aibă aproape un sfert de veac în slujba maiestăţii-sale împăratului tuturor Rusiilor. Nu fusese un emigrant la fel cu ceilalţi. Părăsise Franţa în 1791 cu autorizaţia specială a Adunării Constituante, şi cei de la palat nu i-o iertaseră, cu atât mai mult cu cât pricina acestui exil de bunăvoie, ştia toată lumea, era căsătoria pe care familia i-a impus-o, în cea mai fragedă tinereţe, cu o femeie a cărei sluţenie depăşea marginile obişnuite, una din neamul Rochechouarţilor. Deşi, în privinţa asta, situaţia lui era cu totul diferită, Marmont simţea un fel de înrudire de soartă cu ducele de Richelieu, pentru că şi unul şi celălalt îşi trăiseră în realitate toată viaţa departe de acelea care le erau soţii doar cu numele. De altfel, sunt sluţenii morale tot aşa de hâde ca şi un gheb în spate... La drept vorbind, în ce priveşte femeile, mareşalul nu arătase acea cumpătare aproape călugărească a ducelui de Richelieu, care se socotea căsătorit înaintea lui Dumnezeu. Dar el, căruia împăratul îi zicea glumind *Marmont I*, nu domnise oare câtva timp peste Iliria cu aceleaşi puteri pe care Richelieu le exercitase la Odesa? Curiozitatea lui era aţâţată nu numai de asemănarea dintre cele două căsnicii ale lor, ci de regretul după vremea când huzurea ca un fel de viceregе, huzur din care abia se înfruptase şi de pe urma căruia îi rămăsese deprinderea de a cheltui cu nemiluita, acum când bănetul nu mai venea din vistieria statului...

Dădu peste fostul guvernator al Noii Rusii[133] tocmai când i se oblojeau rănile pe care i le făcuseră, printr-o întâmplare atât de nenorocită, ludovicii revărsaţi din chimir. Deoarece, aproape o dată cu dânsul, sosi la Beauvais şi părintele Elisée, doctorul maiestăţii-sale, alergând într-un suflet la ducele de Massa ca să afle pe ce drum apucase trăsura regală cu escorta ei, prefectul de Beauvais îi spuse: „Ai picat la timp!" şi-l încredinţă pe primul şambelan al curţii mâinilor pricepute ale iezuitului. Acesta dădea zor să sfârşească mai repede şi să-şi vadă de drum către Abbeville, dacă la Abbeville se dusese într-adevăr Ludovic al XVIII-lea. Vizitiul părintelui uitase cu totul de spaima lui şi îl părăsise, răţoindu-se la el şi luându-l în băşcălie. Zicând că are o „logodnică" la Paris, întoarse cabrioleta, nu însă fără să-şi fi uşurat pasagerul de o sumă de bani destul de frumuşică, pe care acesta i-o plăti mai de voie, mai de nevoie. Părintele obţinuse de la domnul de Massa, în lipsa unei trăsuri, un loc în diligenţa improvizată, care trebuia să ducă regelui Franţei o depeşă ce nu mai putea fi transmisă prin semnale, căci Ludovic al XVIII-lea dăduse

ordin, cu oarecare întârziere, ca telegraful să fie distrus. La drept vorbind, ştirile veneau acum prin postaşi călări, care duceau depeşele la Amiens, unde telegraful mai funcţiona încă. Şi nu erau de loc îmbucurătoare ştirile: Napoleon era aşteptat la Tuilerii dintr-o clipă în alta, Parisul se găsea, de fapt, în mâna bonapartiştilor, iar domnul de Lavalette îşi reluase titlul său de director general al Poştelor imperiale, înlocuindu-l pe domnul conte Ferrand în palatul de pe strada Jean-Jacques Rousseau.

Fără să mai aibă farmecul său din tinereţe, ca pe vremea când era la Trianon ofiţer în regimentul de dragoni al reginei, Armand-Emmanuel de Richelieu, deşi niţel adus din spate, îşi păstrase silueta de tânăr călăreţ, care ieşea şi mai mult la iveală, gol cum se afla acum. Şi fiindcă era foarte uscăţiv, rămăsese zvelt ca în zilele când, împreună cu prinţul Charles de Ligne şi cu contele de Langeron, luase parte la asaltul fortăreţei Ismail, sub comanda lui Suvorov[134]. Marmont, care era cu opt ani mai tânăr, se simţea greoi pe lângă dânsul şi chiar puţin gelos de obrazul care păstra încă, sub coama părului albit înainte de vreme, acea frăgezime întunecată, fără îndoială de pe urma traiului de schimnic al lui Richelieu, atât de surprinzător la nepotul vestitului desfrânat din celălalt veac, căruia îi semăna leit la înfăţişare şi aşa de puţin în ce priveşte apucăturile. Emmanuel era tot atât de înalt ca mareşalul, dar altminteri legat, cu capul parcă mai mic, şi nu pentru că ar fi fost aşa într-adevăr, ci mai degrabă din pricina pieptului lat, a gâtului lung şi a picioarelor care nu se mai sfârşeau, având în ele şi un nu ştiu ce de dansator. Niciun deget de grăsime şi muşchiulatura vânjoasă. Părul alb foarte des, adus pe frunte şi peste urechi, destul de rotunjit şi de creţ, cu reflexe albastre, singurii martori care arătau cum trebuie să fi fost odată acest păr, şi cărora le datora în bună parte, prin contrast, aerul său tineresc, apoi, în ciuda nasului cam lung şi a gurii mari, ceva oarecum feminin într-un obraz foarte neted şi tare oacheş, mai să zici un chip de ţigan, cu sprâncenele groase deasupra unor ochi lucioşi foarte negri. Da, Marmont se vedea într-însul aşa cum i-ar fi plăcut să fie el însuşi, cu acea gelozie pe care adeseori bărbaţii o nutresc în taină faţă de un tip masculin foarte deosebit de-al lor. Dar şi pentru motive cu totul altele, mai adânci, şi care uneori nu-l lăsau să doarmă, prinzându-i inima ca într-o gheară... Era de necrezut: o lungă viaţă aventuroasă, războiul, călătoriile, cei doisprezece ani cât exercitase un fel de domnie peste ţinuturile ce se întindeau din Caucaz şi până la Dunăre, cumplitele zile ale ciumei, când nu mai ştia ce-i somnul, în acea Odesă făurită de dânsul[135], în stepele nesfârşite dimprejur... toate acestea trecuseră peste ducele de Richelieu fără să lase cea mai mică urmă, pe când Marmont, de care se zicea că la patruzeci şi unu de ani mai era *încă* seducător, simţea cum îl apasă războaiele imperiului, soarele Iliriei şi cel al Spaniei, zăpezile şi

vânturile Germaniei şi Rusiei, aşa cum pe chipul său îşi săpaseră pecetea oboselile, temerile, ambiţiile, mâniile. Şi regretul după o atotputernicie din care nu apucase decât să guste la Leibach, la Triest[136].

În timp ce părintele Elisée îşi aduna în geanta lui borcanele de alifii, strângându-şi feşele de pansament şi continuând să povestească prin câte necazuri trecuse pe drumul dintre Pontoise şi Beauvais, Marmont observă deodată, aşezat cam deoparte, pe un tânăr purtând uniforma muschetarilor şi care se ridicase adineauri în picioare la intrarea sa. În prima clipă nu recunoscu în acest simplu locotenent al escortei regelui pe generalul de brigadă Rochechouart, nepot de soţie al ducelui de Richelieu, şi care avusese strania soartă de a ajunge ofiţer rus, ca şi unchiu-său, iar mai apoi, la intrarea aliaţilor, în 1814, ţarul să-l facă comandantul Parisului. Léon de Rochechouart nu avea totuşi decât douăzeci şi şapte de ani şi era cam strâmt în umeri, mărunţel la trup, dar grăscean, cu un obraz bucălat, niţel răvăşit, sub părul castaniu frezat cu fierul. Fusese majordomul lui Richelieu la Odesa, şi ducele, căruia îi îngrijise casa şapte ani, voise, să-l facă moştenitorul său, cel puţin al moşiilor din Rusia, mai înainte de a-l înlocui în testament prin domnul de Stempkovski. Când părintele Elisée fu gata să iasă, domnul de Rochechouart se ridică şi îl însoţi până la uşă.

— Îţi închipui, domnule mareşal – zise Richelieu – că trebuie să fi simţit al dracului nevoia unui doctor, ca să las să ajungă la mine acest odios personaj, care poartă pe chipul său tot desfrâul unei epoci tulburi, cu făţărnicia sutanei sale negre. Nu pot pricepe cum un suveran, desigur pătruns de nevoia de a aşeza iarăşi în Franţa, pe temelii trainice, altarul ca şi tronul, îngăduie să fie văzută alături de el o mutră atât de prielnică răspândirii ateismului. Dintr-asta ies vorbe urâte, cum că ar fi între dânşii nu ştiu ce taină, ceea ce ţine de calomnie şi de ocară adusă persoanei regelui...

Se întoarse apoi spre Rochechouart şi-i spuse, arătându-l pe Marmont:

— Ei bine, dragul meu Léon, dacă vrei să te duci s-o vezi pe vară-ta, du-te! Mă laşi aici pe mâini bune.

Locotenentul de muschetari negri se înclină, explicând mareşalului că marchiza de Crillon, născută Mortemart, sosise la Beauvais în drum spre castelul socrului ei şi îşi ceru scuze că pleacă tocmai când domnul duce de Raguza...

— Îl iau pe Montpezat cu mine, adăugă el. Vară-mea nu mai poate după el...

Montpezat nu se urnise de lângă Rochechouart de când acesta îl făcuse, în ajunul căderii Parisului, adjutantul său. În tânărul general de Rochechouart se amestecau destul de straniu apucăturile

linguşitoare ale curteanului cu obrăznicia. Se zicea că atunci când doamna mamă-sa trebuise să fugă din Franţa, îl lăsase împreună cu frate-său în grija unora care făcuseră din copiii aceştia de şapte-opt anişori nişte băieşi, la Caën. Ei bine, rămăsese cu unele deprinderi din îndeletnicirea asta.

Ducele îl urmărise din ochi până ieşi, apoi se întoarse către Marmont şi spuse:

— Vezi dumneata, domnule mareşal, oamenii se miră că revoluţia şi imperiul au scos la iveală talentele cele mai tinere... Lumea se topeşte de admiraţie când vede ce tineri sunt generalii făcuţi pe câmpul de luptă... Asta s-a petrecut de amândouă părţile. Să luăm, de pildă, un copil cum e contele de Rochechouart: la doisprezece ani, aşa cum auzi, la doisprezece ani era ofiţer în armata engleză din Portugalia, iar la şaisprezece străbătea Europa toată ca să mă găsească la Odesa, unde frate-său se şi afla lângă mine. L-am văzut, când avea nouăsprezece ani, stând sub focul turcilor într-un ostrov de pe Dunăre. În acelaşi an îl aveam alături când am răzbit la Anapa, un oraş din Circazia, care era în flăcări şi unde marinarii şi cazacii noştri, în învălmăşeală, trăgeau unii într-alţii. Luă parte atunci, aşa cum singur ceruse, la expediţia de pedepsire împotriva prinţişorilor din Caucaz, care prădau şi pustiau necontenit satele cazacilor zaporojeni. Gândeşte-te că n-avea nici douăzeci de ani când se băga în vizuinile tătarilor, poruncind să se scotocească totul şi pedepsind necruţător, în mijlocul caselor pe care soldaţii săi le jefuiau înainte de-a le da foc. Abia trecuse de vârsta asta, când i-am dat misiunea să meargă din sat în sat, între Odesa şi Moscova, ca să pedepsească cu douăzeci şi cinci de lovituri de cnut pe burtă toată căzăcimea detaşamentelor însărcinate să ducă maiestăţii-sale ţarului depeşele din Noua Rusie, cazacii având să răspundă de dispariţia mai multor curieri. Închipuieşte-ţi că acest crâncen pedepsitor, acest arhanghel Mihail era totuşi destul de tinerel, pentru ca în 1811 doamna Narişkina – pe al cărui soţ l-ai fi putut cunoaşte când aliaţii au intrat în Paris... – pentru ca doamna Narişkina să-l ia cu dânsa, îmbrăcat ca o fată, ducându-l să viziteze un harem la Bakcisarai, fără ca nimeni, afară de el însuşi, să se simtă tulburat... atât de frumoase erau femeile care îl primeau neştiutoare în intimitatea lor! Şi nu-ţi mai spun nimic despre rolul său în bătăliile din Cuban, în 1811, nici despre devotamentul arătat la începutul luptei noastre cu ciuma, în 1812, când n-am voit să-l opresc lângă mine în timp ce Napoleon înainta spre Moscova, socotind că e mai bine pentru dânsul să înfrunte primejdiile războiului decât molima... Îl lăsai să plece, cu atât mai mult cu cât aveam devotamentul micului Vania Stempkovski, gata să-i ţină locul... Dar crezi dumneata că războiul din Rusia a fost mai puţin cumplit pentru ostaşii ţarului decât pentru cei ai lui Napoleon? Aici sunteţi cu toţii,

chiar şi credincioşii slujitori ai maiestăţii-sale, oarecum porniţi să nu vedeţi eroism decât la armatele franceze. Se afla un Rochechouart în rândurile francezilor şi alt Rochechouart în rândurile ruşilor, şi unul şi celălalt adjutanţi ai celor doi împăraţi. N-au îndurat ei acelaşi frig, aceeaşi foame, aceleaşi primejdii? Închipuieşte-ţi că dincolo de Berezina, în sectorul lui Langeron, printr-un fel de înţelegere pe tăcutele între cele două armate, francezii dădeau foc satelor, lăsând însă neatins cantonamentul lui Napoleon, în care tocmai se aşezase ţarul Alexandru – iar Léon de Rochechouart locuia mereu în odaia părăsită cu câteva clipe înainte – având încă pe uşă numele, scris cu cretă de vărul său Casimir de Mortemart, chiar acela ale cărui tunuri s-au împotmolit azi-noapte pe drum, îndată ce-au trecut de Saint-Denis... Ah, nimeni n-a stat să cugete îndeajuns la ce-a putut ieşi din această dihonie care a împărţit nobilimea franceză în două tabere, când fraţi şi veri s-au văzut luptând în rânduri vrăjmaşe! Ce vârstă aveaţi când v-au făcut general? El, Rochechouart, avea douăzeci şi şase de ani...

Ajuns aici, Emmanuel de Richelieu nu-şi putu stăpâni o strâmbătură a obrazului: se luase cu vorba, uitând de rănile de la picioare şi de la şezut, până ce, răsucindu-se pe canapea, îşi stârnise durerea amorţită. Marmont, care nu se aştepta la acest şuvoi de cuvinte şerpuind alături de gândurile sale şi urmărind desfăşurarea propriilor sale închipuiri, îşi prinsese cu un gest maşinal buza de jos între inelar şi policar, parcă ţuguind-o, şi vorbi:

— Domnia-ta nu crezi oare, domnule duce... în sfârşit, e o întrebare pe care mi-am pus-o adeseori de când te-ai reîntors: pentru care motiv, la urma urmelor – azi poţi s-o spui – n-ai voit niciodată să iei parte la opera de reconciliere a francezilor, pe care au întreprins-o prinţii noştri de la întoarcerea lor în ţară?

— Prinţii? întrebă Richelieu cu un pic de ironie şi adăugă numaidecât: Asta, dragul meu, e o istorie lungă. Dacă eşti destul de odihnit şi dacă treburile comandamentului nu te zoresc prea tare, aş putea să ţi-o povestesc...

Şi zicând acestea, îşi aprinse pipa.

VII

ULTIMA VEGHE DE IARNĂ

În timp ce ducele de Richelieu îi explică lui Marmont cum de a ajuns el străin în propria sa ţară şi-i vorbeşte de Rusia de miazăzi, unde a trăit unsprezece ani, în podul prefecturii, unde i s-a pus un pat, baronul Charles de Fabvier, adjutantul mareşalului, doarme dus, cu braţele date în lături, culcat pe burtă cu toată greutatea lui de uriaş, visând la Persia, unde, cu mâna asta care spânzură de-a lungul cearşafului, cu muşchii aceştia sleiţi de cele optsprezece leghe străbătute călare şi fără popas, făcea tunuri pentru şahul Persiei, făurindu-le el însuşi în nisipul fierbinte, în acel soi de atelier al lui Vulcan… Cu ochii închişi, umflaţi şi vârâţi în fundul capului, Fabvier se vede iar acolo, ajutat de trei voinici raşi în creştet, turnând tunuri cu care persanii, cotropind Georgia, au să tragă în trupele comandate de Armand-Emmanuel de Richelieu, guvernator al Noii Rusii… Colonelul acesta, căruia nu-i dai mai mult de treizeci şi trei de ani privindu-l în bătaia luminii de afară, căci n-avusese timp să tragă perdeaua păcătoasă a ochiului de geam, tresare în somn şi geme. Gura proptită în umăr murmură un nume uitat. Acolo, sub soarele necruţător al ţării aceleia de pulbere, unde poezia o fac fântânile şi privighetorile, el regăseşte la pieptul său, aievea, pe copila circaziană cu pielea albă şi părul negru, cumpărată la târgul din Siraz, şi care nu vorbeşte niciun grai cunoscut în afară de cel al lacrimilor, iar Charles n-avea s-o înveţe decât puţinele cuvinte ale dragostei, a căror crâncenă precizie nu se potrivea cu buzele ei fragede, trezind în el amintirea alteia, care îl tulbură până astăzi, în visul acesta de la Beauvais, o asemănare cum poţi afla la cele două capete ale Mării interioare, între fetele Spaniei şi cele ale Caucazului… Şi el o chema cu nume de taină pe această roabă a braţelor şi a plăcerilor lui, un nume de taină pe care nici dânsa nu-l putea înţelege: îi zicea Maria Diavolului.

Afară, ploaia s-a pornit iar, mai vârtos ca înainte. Se lasă peste Beauvais o pânză subţire de apă, în vârtejuri, şi vântul zgâlţâie porţile. Oraşul tot stă la pândă şi oamenii umblă încet de parcă ar călca pe ouă, din pricina veştilor nesigure şi a noilor sosiţi, care adorm de îndată ce intră în vreo casă, a acestor musafiri cărora li s-a dat, aşa cum s-a putut, o cămară sau o odaie. Şi ziua plumburie, prin care răzbate uneori puţin soare palid, contrastează cu şuşoteala nesfârşită a

oamenilor de pe aici, umblând de colo-colo, întocmai ca vizitatorii unui cimitir, printre somnoroşii adormiţi în plină zi, a căror răsuflare se aude de după uşă în fiecare casă.

La fabricantul de parfumuri de pe strada Teatrului, de pildă, gazdele şi-au dat propriul lor pat oaspelui, un ofiţer de gardă din compania prinţului de Wagram. Nu l-au încartiruit la prefectură, unde îl lăsase pe ducele de Richelieu împreună cu un tinerel din regimentul lui Mortemart, fost camarad al său cu care slujise în armata engleză din Portugalia. Visul îl poartă acum spre Portugalia, din pricina acestui Léon de Rochechouart regăsit, care avea pe atunci doisprezece ani, dar părea de şaisprezece, şi era sublocotenent în cazarma de la Val de Frerro, purtând tunică roşie cu reveruri, guler şi mâneci de catifea neagră, galoane de lână albă şi nasturi de argint, chipiu de pâslă roşie cu creastă de blană neagră şi cocardă albă. Pe vremea aceea, Toustain avea vârsta pe care o are astăzi băieţaşul de atunci. La douăzeci şi şapte de ani ducea în cârcă toţi anii petrecuţi în armata lui Condé, cu zăzaniile ei, cu vrăjmăşiile şi trădările, cu umilinţele la care prinţii germani îi supuneau pe francezi, fără a mai pomeni vecinătatea cumplită a mercenarilor în mantale roşii, croaţi, sârbi şi dalmatini, nişte găligani trecuţi prin ciur şi dârmon, jefuitori ce ţi-i ardeau de vii pe francezi, apoi anii de surghiun sub ordinele unchiului său Vioménil, în Rusia lui Pavel I, tiranul, care îi trimisese în Siberia, pe ţărmurile Ieniseiului, la fortăreaţa Petropavlovsk, faţă de care stepele nesfârşite de pe întinsul cărora se iveau hoardele tătarilor i s-au părut raiul pe pământ...

De-aici s-au trezit deodată în acel regat de teatru şi de necurmate petreceri, acea Luzitanie[137] care se crede o împărăţie, unde, în timp ce Catalani[138] cânta *Cleopatra*, miniştrii portughezi, dacă au de vorbit prinţilor sau prinţeselor acoperite de safire şi diamante, trebuie să îngenuncheze chiar în lojile lor, în plin teatru. Policandrele de cristal sunt tot atât de numeroase în tavan şi pe coloanele balustradelor, ca şi diamantele pe umerii femeilor, iar muzica ţâşneşte de peste tot, învăluind traiul acesta ghiftuit de tâlhării şi de omoruri, printre mormanele de murdării din uliţele întunecoase, unde se văd slujitori cu făclii în mâini deschizând drumul gentilomilor porniţi în cete la tripouri şi la cârciumi, pe când undeva, colo sus, peste valea Tagelui, care îşi rostogoleşte leneş talazurile uriaşe, ridicându-se deasupra câmpiilor, printre dealurile împădurite unde vezi trecând regimentele cu cocardă albă, Mortemart, Castries, Loyal-Emigrant... acolo dansează în pieţele satului poporul acesta, ale cărui fete sunt frumoase şi ai cărui flăcăi cântă, umflându-şi gâtul, acele *modinhas*, care nu seamănă cu niciun cântec din câte plânge glasul omului în Germania brăzdată de oşti sau din câte le îngână pe ţambalul kirghiz, la hotarele Asiei, printre urletele lupilor. Apoi, la Lisabona, zvârlite în stradă, hoiturile

de pisici, de cai şi de catâri, pe care o droaie de câini sălbăticiţi le sfâşie în plină zi... câini, mii de câini năpustiţi peste mortăciunile acoperite de muşte, mii de muşte... „Ah, geme el în vis, goniţi, goniţi stolul negru al muştelor bâzâitoare care mă împresoară, mă ating, mă spurcă!” Dând din mâini să se apere, omul a asmuţit asupră-i câinii, miile de câini care se reped la picioarele lui, îl înşfacă şi îl rup în bucăţi... Victor-Louis de Toustain se zbate, alungă întunericul, îl împinge îndărăt cu mâinile, având sentimentul ciudat că pipăie în gol, că nimic nu se află înaintea lui – şi deschide ochii: cum a ajuns oare în camera asta, în patul acesta necunoscut, între soba de ţiglă şi dulăpiorul ticsit de bibelouri şi şerveţele brodate, sub această icoană a sfântului Iosif, spânzurată în perete? La picioarele patului, pe un soi de covoraş spălăcit, cum sunt acelea ţesute la Savonnerie, zăcea o pereche de cizme, pe care mai adineauri, ca să i le scoată din picioare, au trebuit să le taie carâmbii cu cuţitul, o frumuseţe de ciubote jertfite... Ce-o să mai facă de-aci încolo domnul marchiz de Toustain, cu ce-o să mai bată drumurile pe urma grozavului prăpăd regal?

Tot oraşul Beauvais e plin de visuri spulberate în dimineaţa asta, şi zvârlite pe unde s-a nimerit, prin case şi ulicioare: aici nimic nu îngăduie să se pună rânduială în treburile armatei, căci nu se văd pătrunzând în oraş regimente cu companiile în ordine de marş, ci doar nişte ciurucuri de oaste, mergând la voia întâmplării înaintea zdrenţelor escortei regale. Călăreţii unităţilor de frunte ale acestei escorte alcătuiau avangarda tuturor trupelor, şi nici că se putea altfel, căci pentru a birui atâtea greutăţi trebuiau aleşi cei mai zdraveni, cei mai hârşiţi dintre ostaşi, aceia care, în bună parte, fie în armata imperiului, fie în armatele emigranţilor, au învăţat să rabde peste puteri, să îndure oboseala cea mai doborâtoare, ca şi durerile trupului, sau frigul, ploaia şi arşiţa. Soseau în cete, apoi începură să se ivească răzleţi. Nicio măsură nu fusese luată, nicio listă a locuinţelor întocmită, niciun cantonament pregătit. În lumina acestui asfinţit de martie iată că au şi început să sosească furgoanele, trăsurile de tot soiul, cu valeţii nobililor şi cu ce-au apucat să scoată de prin casele lor, veşminte, opere de artă, arme personale, lăzi cu tot felul de lucruri desperechiate, şi valeţii habar n-au unde le sunt stăpânii, dacă au rămas în urmă sau le-au luat-o înainte, şi dacă trebuie să pornească după dânşii sau nu. Aşa şi vizitiul domnului conte Etienne de Durfort, comandantul jandarmilor gărzii, care îşi varsă năduful înjurând ca la grajd, cum că dracu l-a pus să părăsească locuinţa din strada d’Anjou Saint-Honoré, iar singurul jandarm întâlnit la marginea oraşului, tânărul Vigny, abia ţinându-se de somn, n-a fost în stare să răspundă cum ar putea vizitiul domnului de Durfort să dea de stăpânu-său în groapa de vise în care căpitanul căzuse la acel conte de Belderbusch, fostul prefect, căruia treburile i-au mers prost pe când era fabricant de

covoare... Sosind în oraş, Etienne, care adusese cu dânsul pe Armand-Céleste de Durfort, nepotu-său de frate, locotenent în compania lui, întâlnise aici şi pe fiul său, care era sublocotenent în regimentul de gardă al prinţului de Noailles. În zăpăceala operaţiilor de încartiruire şi cum tustrei picau de somn, sublocotenentul se gândi să-i ducă la gazda lui de anul trecut, când compania prinţului de Poix se afla aici în garnizoană. Domnul de Belderbusch, însă, arătându-se stânjenit de ivirea celor trei Durfort, nu putuse sau nu voise să le dea decât odaia pe care o avea de obicei liberă şi un mic birou de alături, unde cu mare cazină izbutiră să bage o canapea pentru căpitan, astfel că patul rămase celor doi veri. Dar ce-o fi având Céleste? Tovarăşul său de pat îl aude suspinând şi răsucindu-se când pe-o parte când pe alta, ceea ce nu-l împiedică, de cum îşi pune capul pe pernă, să cadă într-un somn care seamănă cu moartea. Totuşi, o dată sau de două ori, în acest somn dintâi, a auzit gemete, ba chiar ţipete. Tânărul Durfort s-a ridicat în capul oaselor, scuturându-se, căci uitase tot: şi locul unde se află, şi împrejurările care l-au adus aici, şi cine era omul acesta culcat alături, în aşternut... Apoi, biruit de oboseală, se prăvăli din nou în somn, cu nu ştiu ce explicaţie, care se încâlci în iţele unui vis... Iar el, Céleste, e acolo, în coşmarurile sale, luptând cu vedenia care din decembrie 1812 şi până acum venise de o sută de ori să-l strângă de gât în întuneric. Într-un fel de şopron închis, lipit de o magazie cu nutreţ, unde lumina nu răzbate decât printr-o ferestruică înflorită de ţurţurii de gheaţă, dinspre ograda ninsă de alături, în care un dvornic[139] sparge lemne, acolo, între pereţii de cărămidă văruiţi, se regăseşte Céleste într-un morman de trupuri, care se înăbuşă în duhoarea de răni, de excremente şi de sânge. Şopronul n-are decât vreo câţiva metri pătraţi, şi aproape o sută de prizonieri zac acolo zvârliţi de ruşii care au recucerit Vilna. Mai mult de jumătate dintr-înşii sunt morţi, alţii agonizează cu picioarele degerate, suferind totodată de frig şi de lipsă de aer, în zdrenţe, cei mai mulţi despuiaţi de manta şi de tunică, şi-s aşa de înghesuiţi unul într-altul, că simt cum bate sau se stinge bătaia inimii vecinului, iar pe leşurile calde încă îşi întind picioarele cei rămaşi... Nimeni nu mai trage nădejde să scape, unii şi-au şi pierdut minţile, şi niciunul n-a mâncat nimic de mai bine de trei zile... Atunci a aflat el, o dată pentru totdeauna, că omul e o vită, şi acum trăieşte iarăşi groaza aceea, simte atingerea celorlalţi, răsuflarea lor, pielea lor, părul, scuipatul, urina...

Deodată, în acest iad, copleşit de scârbă şi de suferinţă, Céleste recunoaşte trupul ce se prăvale asupră-i şi împotriva căruia se apără, gata să-l înăbuşe sau să piară el însuşi strivit de celălalt... Cum? Să fie adevărat? Nu se poate, şi totuşi e el. Îl strigă: „Olivier!”

E drept că celălalt n-are cum să-şi întoarcă faţa la dânsul, dar Céleste îl simte chircindu-se, parcă revoltat de această atingere şi

încercând, pe cât îngăduie strânsoarea lor, să se ferească, să se arate cât mai străin... „Olivier!” Nu răspunde. Nu pot să mă înşel, e tânărul meu prieten, frăţiorul căruia eu i-am pus întâi spada în mână şi pe care l-am învăţat să se ţină pe cal, copilandrul acesta, Olivier... „Nu mă mai recunoşti oare?... Sunt eu, Céleste... Ce, eşti surd, sau ţi-ai pierdut minţile, Olivier, dragul meu Olivier?” Şi el, de colo: „Nu te cunosc, nu sunt Olivier al dumitale... Mă numesc Simon Richard, căpitanul Simon Richard...” Straniu dialog de infern. Am şi început oare să aiurez? Să fie o vedenie – dar nu! – e el, e Olivier... „Mă numesc Simon Richard.” Haida de! „Nici barba asta hirsută, nici anii care ţi-au săpat strâmbătura amară din colţul gurii, nici zbârciturile frunţii nu mă pot amăgi... Olivier! Nu te mai preface aşa, într-o clipă ca asta şi în halul în care suntem... Îţi închipui oare că am să te cred? Na, uite pe braţul tău gol cicatricea pe care ţi-am făcut-o cu spada, din joacă, pe când aveai unsprezece ani, şi iată, prin cămaşa ta ferfeniţă se vede mica pată roşie care te trădează, colo, în piept, la stânga... Olivier...” El mă priveşte cu ochii lui Olivier, dar uitătura e duşmănoasă... Abia poate face din cap „nu”. Ceilalţi ne înghesuie, gura mi-i la urechea lui... „La ce bun să minţi, Olivier? Cu mine nu se prinde... Dumnezeule! Într-un asemenea infern, într-un asemenea infern... Sau poate că aiurez?” Zece ani, sunt zece ani de când a dispărut, toţi îl credeau mort... ni s-a părut atât de firesc să se fi prăpădit pe undeva... zvârlit în vreun fluviu ca o cămaşă zdrenţuită... după tragedia asta... „Olivier! Eşti tu, aievea?” Răspunde iar: „Mă numesc Simon Richard”. Nu ştie sau nu poate spune nimic altceva. În şopronul ăsta groaznic din fundul Rusiei... Căpitanul Simon Richard. Haide, haide! Celeste revede toată drama de acum unsprezece ani. Olivier avea tot ce un bărbat poate visa să aibă: purta unul din cele mai mari nume ale vechii Franţe, era fiul unui om care îndeplinea funcţia de maestru de ceremonii al împăratului, bogat şi copleşit de onoruri, subprefect la douăzeci şi cinci de ani, chemat apoi la curte într-o slujbă care întrecea toate speranţele, cu doi copii şi cea mai frumoasă femeie din lume, vară-sa, o dragoste din copilărie. De-aici i s-a tras nenorocirea. În groapa asta de oameni vii, de-aici, de la Vilna, Céleste revede ochii contesei Blanche, catifeaua ochilor ei... Într-una din zile, o scrisoare anonimă. Olivier a aflat. Îl înşelase în oraşul acesta de garnizoană, în care Blanche se stingea de urât la subprefectură... Cu ofiţerul acela drăguţ şi prostănac, Tony de Reiset, un nătărău... El, Olivier, ar fi putut să-l ucidă şi s-o ucidă. A ales altă cale: s-a dat la fund. Zece ani. Nimeni nu ştia unde se află. „Şi iată-te acum, când trebuie să murim, Olivier... Măcar acum, în această clipă din urmă, leapădă minciuna!... Ascultă: cei doi copii ai tăi, Olivier... Şi dânsa, Olivier, dânsa – te asigur – duce un trai cinstit, singură, pe lângă împărăteasa Josefina, la Malmaison – singură şi nenorocită... Te

iubea... Copiii tăi...” Celălalt nu ascultă. E ca un ciot uscat în braţele mele. Nu se poate depărta de mine. N-are loc să facă un gest, nici loc pentru ură. Repetă: „Sunt căpitanul Richard... Simon Richard...” Mi se înceţoşează ochii. Mă înăbuşă mirosul cumplit al oamenilor. Toate acestea nu-s decât un vis urât. Nu-l mai văd repetând întruna: „Sunt căpitanul Richard...”

La cazarmă, unde îl cheamă valetul, nimeni nu-i poate spune dacă domnul conte de Durfort se află ori nu la Beauvais. Nimeni nu ştie unde este, nici că s-a trezit deodată într-o cameră necunoscută, mirându-se de zgomotul ce se aude în încăperea de alături... E Céleste sau e fiu-său? Oricare ar fi, urât mai doarme! Dar la ce-o fi visând oare Céleste? Prizonierul de la Vilna scoate un ţipăt în întuneric. „Ai auzit?” îl întreabă doamna de Belderbusch pe bărbatu-său. Parcă da; căci era acolo, căinându-se de falimentul întreprinderii lui, de lâncezeala ce se resimte la vânzarea preşurilor... Patruzeci de muncitori şi familiile lor trăind în sărăcie din 1814 încoace, construcţia bisericii Madeleine părăsită înainte de-a fi terminată... Şi vinovaţi sunt numai acei reacţionari înrăiţi, care străbat acum oraşul în dezordine, oameni de teapa celor cărora a trebuit să le dea găzduire. Cine ştie, poate că întoarcerea lui Napoleon... Domnul de Belderbusch nu mai e aşa de tânăr ca să poată fi iar prefect, dar trage nădejde că afacerile vor înflori din nou.

În odaia de la mansardă, deasupra băcăniei Durand din Strada Mare Saint-Martin, a şi început să se întunece, căci fereastra dă spre miazănoapte. Plapuma roşie a alunecat pe podea, şi Théodore e aşa de adâncit în somn, că nu va şti niciodată dacă a visat sau ba cât a ţinut ziua asta lungă, în cearşafurile noi pe care Denise le scosese anume pentru patul domnului de Prat. Sunt nişte cearşafuri scrobite, parcă-s de carton, grosolane şi galbene, pe care nu le-a mototolit încă somnul de toate nopţile al soţilor, nici cel frământat de visuri al singuraticilor, sau leşia. În acest aşternut, fiecare tresărire a omului, fiecare zmucitură se întipăreşte, lăsând cute ca nişte lame de cuţit, de pe urma cărora trupul adormit se alege cu zgârieturi şi vânătăi. Visează oare sau nu visează flăcăul înalt şi gol care trage asupră-şi cearşaful, înfundându-se într-o gaură a saltelei tari, turtită de alţi pasageri? Ce înseamnă acest neastâmpăr al picioarelor, trupul care se zgârceşte deodată şi, apoi, acest fel de-a se întoarce? Omul capătă uneori în somn o expresie de suferinţă, pe care conştiinţa trează poate că o ascunde, dar toropeala o lasă să se ridice la suprafaţă ca o meduză pe apa mării. Ce văd oare ochii aceştia închişi, ce murmură această gură care nu mai ştie de nicio oprelişte? Zvârcolirile acestea fac parte, fără nicio îndoială, dintr-un peisaj pe care nu-l putem vedea. Îşi acoperă faţa cu braţul, ca să nu dea ochi cu călătorul întâlnit într-o pădure sau pe o şosea... Sau să nu vadă o temniţă, o biserică... Când făptura care

se zbate în mormântul viselor va ieşi din spuma cearşafurilor şi când odaia se va întoarce la ce-a fost, recăpătându-şi înfăţişarea şi locul într-o casă din Beauvais, deasupra unei băcănii, acestui leş scuturat de fiori i se va spune Théodore, şi el va şti că lui i se spune aşa, dar deocamdată nici numele său, nici oricare vorbă omenească n-ar putea să-l smulgă din acest nepătruns taifas al întunecimilor, în care vreo arătare necunoscută îl face să tremure. Îşi strânge unul de altul picioarele sale neastâmpărate, mâna caută un adăpost sub pernă, gura i se deschide, poate că numai ca să tragă aerul prin murele gâtului, umflate, şi prin nările care freamătă, dar şi fiindcă se simte, pesemne, târât de vreo zână a apelor la fundul unui fluviu străjuit de cetăţui, sau fiindcă vrea să ţipe mai înainte ca maurii să pătrundă în vale, sau să cheme în împărăţia morţilor vreo Eurydice[140], căreia nu i se mai zăreşte decât vălul plutind peste mlaştini... E prea slabă aici lumina ca să poată citi în palma care iese de sub cearşaf, iar în pat nu e o nălucă, un duh, aşa cum li se arăta celor din vechime, ci trupul unui bărbat, cu zgârieturi şi vânătăi pe piele, destul de păros pentru anii lui, cu pieptul de un roşu-aprins, şi muşchii nu i se umflă deopotrivă, căci nu participă în clipa asta la armonia vreunei munci sau unui gest, ci se zgârcesc sau se destind sub pielea tânără, brăzdată de o sudoare rece, din motive care ne scapă, reflexe legate de lucruri nevăzute, ca nişte peşti fugind sub apa acoperită de ierburi. Poate că se crede acum acel Holofern, pe care voia să-l picteze în mrejele unei Iudite de uliţi... sau poate că în noaptea dinlăuntrul lui s-a întors întâmplarea care îl făcuse să viseze treaz la această temă de fapt divers şi îşi dă seama că nu mai e o poveste auzită cândva, ci o întâlnire uitată, iar femeia aceea în odaia de hotel, unde el închipuise un prânz pregătit, ce-ar fi rămas neatins pe faţa de masă, nici nu se gândea să ucidă... În ultima clipă însă, când femeia nu mai păstrase decât părul ei negru şi ciorapii albi prinşi cu jartiere albastre, simţise deodată că nu poate râvni la această frumuseţe perfectă şi plicticoasă ca însăşi perfecţiunea... Uitaţi-vă la mâna lui care se chirceşte pe aşternut: a tras faţa de masă, aşa cum vă spun, şi paharele, argintăria, toate cad, cu merele roşii care se duc de-a dura şi cu strugurii îngălbeniţi...

Théodore, trezit de zgomot, se ridică brusc în umbra patului şi vede că un fel de licăr creşte fantastic din podea către mijlocul încăperii. Unde se află? Ce e acest soare subteran? Înţelege că trebuie să se învelească cu cearşaful dat deoparte adineauri, înainte de-a fi ghicit că chepengul se ridică deasupra băcăniei luminate, împins de un braţ tânăr, şi că pe scară vine Denise, ducând o tavă pe care o pune pe podea, lângă o lumânare aprinsă. Astfel de înfăţişare căpătaseră lucrurile, că toate păreau rânduite ca într-un tablou: cerul era de catran cu răsfrângeri cărămizii, iar tema principală în josul pânzei era un simplu desen cu creion roşu pe fond auriu.

— V-aţi sculat, domnule ofiţer? V-am adus cina... se aude glasul vioi, şi tânăra fată se iveşte în această stranie lumină care răstoarnă culorile şi umbrele.

Rezemat în pernă, cu genunchii îndoiţi sub cearşaful tras până la bărbie, domnul ofiţer sta cu ochii la minunea care se săvârşea. Îngăimă câteva cuvinte de mulţumire, în timp ce ea se apucă să pună masa. Cum fata era întoarsă cu spatele, el îşi trecu repede mâinile prin părul răvăşit, netezindu-l, apoi îşi vârî la loc, sub cearşaf, lungile sale braţe goale, încolăcindu-le în jurul genunchilor.

— V-am pus niţică supă de praz, vorbi Denise. Sper că vă place, nu? E ceea ce s-a gătit pentru astă-seară... şi ostropel de viţel. Mama îl face foarte bine ostropelul. Să-mi spuneţi dacă nu vă ajunge pâinea... Şi o fărâmă de brânză. E dintr-aia picardă, de-o aduc ţăranii aici, la piaţă. Bietu' tăticu' o găsea minunată, eu însă, drept să vă spun, nu prea! În loc de bere am şterpelit pentru dumneavoastră un pahar mare de vin de Marissel... Îi plăcea mult domnului de Prat... Am făcut aşa, ca pentru domnul de Prat...

— Şi cine e domnul de Prat? întrebă glasul batjocoritor al muschetarului.

— E ofiţerul acela de gardă care a stat la noi anul trecut. Îi aduceam prânzul, gustarea de dimineaţă... Un tânăr foarte frumos!

— Ah, ah, un tânăr foarte frumos! Şi dumneata, mica mea domnişoară, mi te aşezai tot ca acum, la piciorul patului? Nu-ţi făcea şi un piculeţ de curte domnul de Prat, hai?

— O, nu! se apără Denise, râzând foarte tare, fără să simtă că ofiţerul îşi râde de dânsa. Gândiţi-vă, anul trecut n-aveam decât cincisprezece ani!

— Care va să zică, astăzi ai şaisprezece... şi urmaşii domnului de Prat nu-s atât de orbi ca...

— Mai întâi, domnul de Prat nu era nicidecum orb... Şi apoi, nimeni n-a locuit aici de când a plecat.

— Asta înseamnă că eu sunt cel dintâi care te văd aşa, de când te-ai făcut măricică...

— Nu spuneţi prostii... oh, iertaţi-mă! Dar aşa mă poate vedea oricine pe stradă, la biserică...

În licărul lumânării boneta ei nu părea atât de greoaie, mai ales că şuviţe blonde, fluturând uşurel, scăpaseră din strânsoare şi lumina gălbuie le prefăcea într-o ceaţă de aur. Géricault cerceta din ochi copila, întrebându-se dacă vorba ei trăda neruşinare sau naivitate. Şi ce îmbolbojită era! Aşa sunt fetele astea ale negustoraşilor de provincie. Se îmbracă oare urât fiindcă-s bisericoase? Dar pe fetiţa asta toată fustăria şi îmbrobodeala nu păreau s-o prindă. Cum o fi arătând când le dezbracă? Géricault îşi aduse aminte de cealaltă, cu calţavetele albastre, şi se simţi roşind. Micuţa nu era tocmai o

frumuseţe fără cusur.

— Dar despre ce, atunci, îţi vorbea domnul de Prat când îi aduceai gustarea de dimineaţă, dacă zici că nu-ţi făcea curte? întrebă el.

— Despre Italia!

Vorba îi scăpase fără să se gândească şi, cum Théodore începu să râdă, fata îşi plecă fruntea, fâstâcită.

— Şi de altele, bineînţeles... adăugă ea.

Acum nu putea s-o vadă atât de bine, căci se oprise între el şi crâmpeiul de lumină, şi în răstimpuri făptura ei încotoşmănată nu mai părea fetiţa dinainte în veşminte de împrumut, ci cu-adevărat o cogeamite cucoană, cum ar fi doamna Durand, de pildă: nu-i lipsea decât să tragă tabac pe nas ca să-i semene.

— Aşadar – urmă Théodore fără să ia în seamă încercarea ei de a-şi trage vorba îndărăt – domnul de Prat îţi vorbea cum s-ar zice despre Italia, hai? Frumuşelul de el, ian te uită! Vorbeşte despre Italia domnişoarelor care vin să i se aşeze pe pat! Şi ce zicea de ea, de Italia? A fost pe-acolo, prin Italia, domnul de Prat?

— Desigur! zise Denise cu însufleţire, potrivindu-şi năframa pe umeri. A fost! Şi ce frumos vorbeşte de ea! Cerul, munţii, marea. Lumina ei, mai ales, zicea că mai ales lumina...

— Mai ales lumina? Ei, aşa mai vii de-acasă! Şi dumneata, lăsându-l deoparte pe domnul de Prat, ce crezi că-i aia, Italia?

— Oh, vă râdeţi de mine, domnule ofiţer! Ce-aş putea să vă spun?

— Nicidecum, nicidecum! Nu râd de fel. Te întreb: ce-ai auzit vorbindu-se despre Italia mai înainte ca domnul de Prat să-ţi fi pomenit de ea?

— Vi se răceşte supa, domnule! spuse Denise. Aţi face mai bine s-o mâncaţi... Doriţi să v-o aduc acolo? Sau poate vreţi să vă daţi jos din pat?

Trupul voinic se suci niţel sub cearşaful care lunecă într-o parte, lăsând să se vadă un umăr.

— Oh – făcu Denise – dar sunteţi gol-puşcă!

Şi începu să râdă, bătând din palme: „Gol-puşcă!”

— Ai face mai bine să-mi azvârli cămaşa aici, pe scăunaşul ăsta, şi să te întorci la perete până o pun pe mine. Aşa! Mulţumesc!

— Pot să mă întorc? întrebă ea.

— Nu încă, drăguţa mea! Apleacă-ţi puţin capul... da... Nu ţi-a spus încă nimeni că ai un gât frumos?

Ea îşi îndreptă spinarea şi, răsucindu-se în călcâie, se opri în faţa lui.

— Dar caraghios mai sunteţi, zău aşa, când spuneţi din astea! izbucni ea. Italia e ţara de unde vin coşarii şi muzicanţii. O ţară numai

soare, unde toate nopţile sunt senine şi pretutindeni vezi terase... Eram prea mică pe atunci, ca să mai ţin minte când soldaţii noştri au cucerit-o şi toate femeile de pe-acolo, care-s tot una şi una, le săreau de gât şi nu mai voiau să audă de bărbaţii lor... Şi apoi – zicând asta îşi făcu cruce – în Italia e Roma, unde şade sfântul nostru părinte, papa...

— Dar, orişicât, ce spunea domnul de Prat despre Italia?

— Cerul, cum zisei, marea... Şi femeile... Vorbea uneori şi de femei. În sfârşit, pomenea de o fetiţă... Zicea că era toată arsă de soare, că avea pielea caldă şi lucioasă... ai fi zis o oală de pământ ars... Eu nu găsesc asta prea frumos pentru o fată...

— Şi altceva?

— Marea, cerul, munţii... La început a văzut partea de sus a ţării şi credea că ceva mai minunat nici că se află. E un oraş, cum îi zice?... Florenţa, da... Îi părea rău să-l părăsească plecând la Roma, Neapole... Atâtea-s de văzut la Florenţa şi în toate celelalte oraşe din nordul ţării. Casele sunt frumoase, nu ca pe-aici. Şi-apoi, unde te-ntorci, tablouri, statui... Domnul de Prat era în stare să-ţi vorbească ceasuri întregi de tablouri, de statui...

— Nu mai spune! zise Géricault, interesându-se deodată de ofiţerul de gardă al lui Noailles.

— Unii îi spuneau că la Roma, la Neapole n-ai ce să vezi... şi el a luat-o de bună. Pe urmă, ţine-te! Căci Roma şi Neapole, oricum, era ceva de ele!

Fata nu mai zicea nimic, părea cu gândul aiurea. Poate că-l auzea încă pe domnul de Prat vorbind de Roma, de Neapole...

Adăugă numai atât:

— Frumos le mai zicea!

De ajuns pentru ca Théodore să simtă deodată în el un fel de ciudă împotriva acelui flecar. Ceea ce nu-l împiedică, după ce se aşeză mai bine, să-şi mănânce supa cu poftă.

— Vinul, ceru el.

Fata tresări, parcă prinsă cu o greşeală, şi îi aduse paharul plin până sus. Vinul de Marissel era aşa şi aşa...

— Vă place? întrebă ea neliniştită.

— Desigur, desigur. Dă-mi ostropelul şi să ne întoarcem la Italia...

— Numaidecât, iertaţi-mă! zise Denise, apoi, când aduse cuţitul pe care îl uitase, vorbi iar: Aveţi noroc dumneavoastră, bărbaţii, soldaţii... Călătoriţi mereu. Vedeţi ţări, oraşe... Eu niciodată nu mă voi duce în Italia!

Era atâta deznădejde în ultimele cuvinte, încât Théodore renunţă dintr-o dată la tonul de zeflemea de care nu se dezbărase până atunci. Întrebă încetişor:

— Şi ţi-ar fi plăcut mult să te duci în Italia, domnişoară?

Ea îşi întoarse capul, tăcu şi lăsă ochii în jos. Poate că plângea. Cum naiba să vezi dacă plânge cu păcătoasa asta de lumânare?!

— Dumneavoastră – zise dânsa – o să plecaţi. Azi aici, mâine colo... Gândiţi-vă, Parisul, să vezi barem Parisul... Se zice că e atât de frumos, atât de măreţ! Vedea-voi vreodată Parisul? E prea departe.

— Într-adevăr! făcu el. E atât de departe, că noi mai eram încă acolo azi-noapte. Şi cu diligenţa...

— Sunt optsprezece leghe. Nu e glumă! Şi-apoi, ce să caut eu acolo? O fată singură la Paris e o fată pierdută. Eu n-am fost nici până la Amiens.

— Cum aşa? N-ai văzut nimic din lumea asta? Nimic, afară de Beauvais?

— Oh, nu! Cunosc toate împrejurimile. Ţiu bine la drum. Am fost chiar o dată până la Saint-Germer... Şi-apoi, când mai trăia tata, m-a luat cu trăsura la Clermont... Dar tare mi-ar fi plăcut să merg în Italia!

La asta ce putea să-i spună? Că şi cerul de la Beauvais are farmecul său... E drept că ostropelul era bun. Să vedem brânza... trebuie să fie tot aşa de bună ca gorgonzola[141]. Denise începuse a vorbi ca într-un vis. Şi când visezi eşti singur. Nu-i nevoie să te opreşti ca să vorbească şi celălalt la rândul său.

— Mare noroc aveţi! Ah, ce-aş mai fi vrut să fiu băiat! Dumneavoastră n-aţi fost în Italia? Nu? Dar o să vă duceţi, ah, sunt sigură că o să vă duceţi în Italia! Oamenii de acolo nu seamănă cu alţii. Carnavalul la Roma... e un lucru grozav... Am pus mii de întrebări, mi s-au dat mii de răspunsuri... Ei bine, tot n-am ajuns să pricep cum vine asta... se spun atâtea şi atâtea, şi-ai vrea să asculţi mereu! Se aseamănă oare cu procesiunea Jeannei Hachette la sărbătoarea noastră din iulie? Cam tot atâta cât seamănă Beauvais cu Roma, bineînţeles... Sunt unele cuvinte, e caraghios, de care îţi aminteşti ori de câte ori se vorbeşte de Italia, sau poate că-s versuri, în sfârşit, poezie... Domnul de Prat scria poezii despre Italia: *viţa de vie... să uneşti ulmul tânăr cu viţa de vie...* sau cum vine asta? Îşi scormonea mintea căutând versurile, apoi, plecându-şi capul, începu să recite: *Cum arătaţi acuma, voi, ţărmuri minunate – La Neapole, pe care cu valuri înspumate – Îl împresoară Marea Tireniană?*

Tăcu o clipă, apoi reluă vorba, pe nerăsuflate:

— Zicea că în munţi ciobanii erau îmbrăcaţi în haine de catifea neagră şi purtau pălării ţuguiate... Ce stranii mi se par toate astea! Câteodată mă duce gândul iar într-acolo, când văd în stradă pe unii care cântă la vioară. Dumneavoastră vă place să auziţi o vioară? Eu aş putea să stau toată viaţa să ascult viorile... Proastă ce sunt! Uitai să vă aduc desertul! Ce dulciuri v-ar face plăcere?

Géricault o linişti, zicând că nu-i prea plăceau dulciurile. Brânza fusese foarte bună. Iar cât priveşte desertul, fata vorbea atât de frumos despre Italia...

— Vă bateţi joc de mine! spuse ea şi numaidecât se porni iarăşi să viseze cu glas tare.

La drept vorbind, nu zicea nimic. Cuvintele aveau pentru dânsa atâta vrajă, atâta noutate! Fără să le înfrumuseţeze, ele o încântau. Când rostea, de pildă, *marea*. Ea nu văzuse niciodată marea, nimeni n-a dus-o acolo. Dar când zicea *marea*, în cuvinţelul acesta erau atâtea lucruri care poate că nu aveau nicio legătură cu marea văzută de alţii, dar alcătuiau marea pe care o vedea numai dânsa, Denise. Şi la fel se întâmpla cu toate cuvintele, căci lumea ei familiară, adică Beauvais şi băcănia, intra doar în câteva cuvinte, mereu aceleaşi, şi era de ajuns ca o vorbă neauzită până atunci sau numai rău înţeleasă s-o smulgă din hotarele acestei lumi, pentru ca să viseze, să viseze fără sfârşit... Géricault se simţi dintr-o dată foarte bătrân, tare amărât şi ofilit, cuprins de invidie faţă de atâta frăgezime, faţă de această copilă care îl invidia.

— Ce fel de viaţă mai e şi asta a noastră, a fetelor? o auzi pe Denise. Toate-s hotărâte dinainte. Nimic nu se poate întâmpla. Să mergi mereu de ici până colo şi nu mai departe. Mereu şi mereu, toată viaţa aceleaşi lucruri. Nu mă voi duce în Italia, lasă, ştiu bine că nu mă voi duce! Nici în altă parte. Să te scoli în toate dimineţile la aceeaşi oră, să ajuţi prin casă, să ţii dugheana... Să vezi mereu aceiaşi oameni, să ştii dinainte ce vor spune... Nu-mi rămâne decât catedrala şi rugăciunile...

— Eşti bisericoasă? întrebă el, fără să se poată stăpâni, cu tonul de dispreţuitoare îndoială pe care i-o stârnea întotdeauna cucernicia.

Ea nu băgă de seamă. Pesemne că se şi vedea în marea catedrală, printre valurile de tămâie şi de orgă.

— Nu ştiu de ce – murmură ea – domnul de Prat zicea că Sân Petru e o biserică neizbutită... Cică au vrut s-o facă prea mare, că turtea oraşul sub greutatea ei... După aceea că s-au oprit la jumătatea drumului, lăsând-o neisprăvită... Eu o găsesc frumoasă catedrala noastră... Frumoasă nu-i cuvântul potrivit... zici de o femeie că-i frumoasă... E mai mult decât frumoasă; e nu ştiu cum parcă, nemărginită... Ea nu striveşte, ea se înalţă mereu... Şi când te afli acolo, îngenuncheată, gândul ţi se duce slobod, suie spre cer... Toate-s minunate: tapiseriile, vitraliile. Văzut-aţi vitraliile noastre? Ce de-a culori au şi nu-s totdeauna aceleaşi, tot altfel la fiecare ceas... Culorile joacă, se lasă în jos şi vin lângă tine cu soarele care trece prin ele, o pulbere de soare, roşu, albastru, portocaliu, prin întunericul de jur împrejur... Nu înţeleg de ce e ponegrită catedrala... Când te afli acolo, crezi în sfinţi, în maica domnului...

— Eşti credincioasă? o întrebă Géricault şi poate că abia atunci simţi dânsa tonul batjocoritor.

Îl privi în semiîntunericul odăii. Nu era ca domnul de Prat, dar nu i se păru urât, cu ochii lui mari şi blânzi, deşi roşcovan.

— Dumneavoastră – mai spuse ea – dumneavoastră veţi fi mâine Dumnezeu ştie pe unde... veţi vedea Italia, şi nu numai Italia... Pentru de-alde noi sunt rugăciunile, ele ni-s călătoriile toate...

Bărbaţii sunt toţi la fel. Théodore, aşezat în patul său, cu farfuriile goale puse alături, cu cămaşa aruncată pe umeri, lăsând să i se vadă părul roşcat al pieptului – o cămaşă cam soioasă după atâta drum, dar care se mai împrospătase pe când dormea – Théodore îşi descoperi nu ştiu ce menire în faţa acestei copile năpăstuită de soarta ei. Şi apoi, uitase că-l dureau şalele, trupul istovit îşi venise în fire, simţea nevoia să-şi cheltuiască vlaga. Îşi întinse niţel picioarele sub cearşaf şi îşi răşchira degetele de la piciorul drept.

— Nu, fetiţo – zise el – chiar dacă n-ai să te duci niciodată în Italia, vei avea parte în viaţa asta şi de altceva decât de rugăciuni... N-or fi toţi oamenii atât de nătângi ca domnul de Prat al dumitale... Fetelor le iese în cale într-o bună zi un bărbat, şi asta e marea lor călătorie, iar nu *Ave Maria*...

Ea îi tăie vorba:

— Mă vor mărita. Şi pe urmă? Mereu acelaşi lucru, numai că, dacă am noroc, voi fi la casa mea...

Tot felul de cărţi de prin podul unchiului său din Normandia, regicidul, toate câte le citise în atâtea veri îi veniră în minte, şi lui Théodore i se păru deodată că odaia asta, cu dânsul în pat şi cu fata neprihănită aşezată pe marginea patului, era ca un tablou din veacul celălalt, când berbantlâcul era îndeletnicirea de căpetenie, şi îşi aminti de romanele cu eroi luaţi dintre acei ademenitori cărora astăzi podagra şi chelia le dau gânduri pioase. Se simţi cuprins de o bună dispoziţie, ca şi cum ar fi descoperit în trupul său o putere multă vreme înfrântă. Nu trebuia, mai cu seamă, să meargă prea repede. Plăcerea toată e s-o iei încetişor.

— Te vor mărita, fetiţo, te vor mărita... Ei, dar mai avem până acolo! Ascultă... Îţi plăcea să stai colea, lângă domnul de Prat, să-l asculţi, hai? Îţi plăcea. Vorbea bine, n-am ce zice. Dar era şi băiat frumos, nu?

— Asta aşa e! spuse ea. Nu s-ar putea zice că nu!

— Dacă era mai puţin frumos, oricât de bine ar fi vorbit... degeaba, găseai că nu-i iese cine ştie ce din gură, crede-mă! Când îţi vorbea, îl ascultai cu luare-aminte, nu mă-ndoiesc, dar îl şi priveai, nu?

— Da – mai spuse dânsa – cred că se întâmpla să-l privesc.

— Tot aşa, într-o bună zi, vei pierde cu totul şirul spuselor unui

tânăr frumos, care nu va fi poate tot aşa de frumos ca domnul de Prat... Nu ştii de unde sare norocul... Dar nu te mai amărî atâta! Lasă, bărbaţii cei mai interesanţi nu-s întotdeauna şi cei mai frumoşi; în sfârşit, nu cei pe care îi găseşti frumoşi la cincisprezece ani! O frumuseţe cum e cea a domnului de Prat e cam prea din cale-afară pentru un bărbat. Asta, vezi tu, merge la o fată...

— Aşadar, îl cunoaşteţi? izbucni ea mirată.

— Nu, nu-l cunosc, mi-e însă uşor să ghicesc după cum vorbeşti de el. Ai să dai de un flăcău altminteri croit, ai să vezi, voinic şi blând... e lucrul cel mai de seamă... câteodată te îmbie inima la ceva care poate să pară urât...

— Ah, asta n-o mai cred! zise fata.

— Nu-i nevoie să mă crezi. Când ţi-o plăcea vreunul, n-ai să vezi ceea ce alţii vor găsi în el bocciu, sau searbăd, sau necioplit. Vezi tu, câteodată te trage inima la ceva care te înspăimântă...

— Glumiţi!

— ...care te înspăimântă niţel, nu prea tare. Domnul de Prat nu te-a luat niciodată în braţe? O, nu te speria, doar aşa, de joacă, pentru a glumi! Nu? Nici altcineva? Într-o zi un băiat are să te prindă-n braţele lui...

Vorbea, coborând puţintel vocea, despre lucruri pe care nu ştia că ar fi în stare să le spună...

— Întâia oară – îi zicea – te cuprinde aşa, deodată, ca o flacără, nu ştii din ce ţi-a venit, eşti în braţele lui şi nu te-ai desprinde pentru nimic în lume. Îţi vin gânduri năstruşnice şi nu pricepi de ce tânărul acesta se mişcă atât de încet, de ce îţi mângâie părul, de ce îi ard privirile... Ai vrea altceva, altceva... Ce anume? Nici tu nu ştii...

Fetiţa şedea în locul ei, fără a se clinti, ca o pasăre hipnotizată. Nu, mai zicea nimic. Îşi ţinea răsuflarea. I s-o fi făcut într-adevăr frică? Aburul de aur de sub bonetă, lumina cam fumegândă a lumânării, care aurea frăgezimea gingaşă a obrazului... Un contrast naiv care vorbea mai mult simţurilor decât artei pictorului.

Deodată, toc, toc, toc! Ce-o fi tărăboiul ăsta sub picioare? Ah, s-a dus vraja! Careva de jos bătea cu pumnii în tavan, o voce striga:

— Ei, voi de colo, turturelelor! Destul! Mai aşteaptă şi alţii! Crăp de foame aicea jos!

Fata sări în picioare.

— Dumnezeule! Şi eu care uitasem de dumnealui!

Era ofiţerul care dormise în cămară. Încercase mai înainte să pună mâna pe cina lui Théodore, aţinând calea Denisei, şi n-o lăsase să treacă decât după ce fata făgădui să-i aducă şi lui, îndată, de mâncare.

Uşor de înţeles că-şi pierduse răbdarea!

*

După ce-şi făcu toaleta şi-şi vârî cu mare caznă picioarele umflate în cizmele pe care Denise i le curăţase de noroi, aşa cum îi periase hainele, Théodore ieşi în oraş, vrând să afle unde era tabăra muschetarilor şi dacă aceştia sunt gata să pornească mai departe, sau ce naiba fac? Trecând prin dugheană, dădu acolo peste doamna Durand cu fiică-sa, ocupate să încropească pentru la noapte un soi de canapea, să-i ţie de pat oaspelui băcăniei, că nu era frumos să-l lase să doarmă iar pe lăzile din cămară. Îi aşezau acest culcuş improvizat drept în mijlocul prăvăliei şi în timp ce Denise întindea aşternutul, mamă-sa – o femeie trecută, cu obrazul numai piele şi oase, în ciuda trupului ei gros, deşi poate că n-avea nici cincizeci de ani – stătea de vorbă cu Arthur de H... a cărui mutrişoară veselă de băiat dat dracului, cu părul negru cârlionţi-cârlionţi, le cucerise pare-se pe amândouă. Cu toate că avea trunchiul niţel prea lung, grenadirul ar fi putut trece drept bărbat chipeş, aşa de vioi era şi de hăzos, că nimănui nu i-ar fi putut trece prin cap să se mai uite la înfăţişarea lui cam din topor.

— În ce mă priveşte – îi spuse lui Géricault după ce se prezentară unul altuia – eu dorm aici în noaptea asta! Ducă-se după rege cine vrea! Dacă ţii să mergi să vezi cum stau lucrurile, du-te camarade, dar eu te povăţuiesc să faci ca mine...

Beauvais, pentru cine îl văzuse dimineaţa cu ochii arşi de nesomn şi doar în treacăt, avea acum, în lumina felinarelor, un aspect straniu, şi Théodore, pornind la întâmplare, se rătăci din capul locului prin ulicioarele lui. Peste tot era forfotă şi îmbulzeală, deşi ploaia nu lăsa decât răgazuri scurte, şi tot furnicarul acesta: călăreţi fără cai, valeţi, copii, prăvăliaşi, preoţi şi călugări, burghezi cu nevestele lor, ţărani, fete, cerşetori... un număr uluitor de cerşetori... toată mulţimea asta colcăia, vorbea, se oprea, într-o frământare de neînţeles. Pe ulicioarele acestea, cele mai multe case erau din lemn, sau din lemn şi chirpici, cu acoperişurile ţuguiate, şi aveau ici şi colo, pe din afară, icoane zugrăvite, troiţe vârâte în zid, proptele de piatră. Se bălăceau toţi într-un noroi nemaipomenit, căci nu toate străzile aveau caldarâm, şi acelea care n-aveau ajunseseră numai băltoace de apă şi gropi de noroi gros, dar tot erau preferabile celor pietruite cu bolovani neciopliţi, de care îţi frângeai gleznele, şi unde, mai devreme ori mai târziu, intrai cu picioarele în gura de canal către care se scurgeau murdăriile aruncate în stradă, cum şi acelea care ieşeau de prin case sub ochii tăi, fără altă formalitate. Când se văzu, în sfârşit, într-o mare piaţă pe care o recunoscu, Théodore se simţi mai la largul său. Aici, în mijlocul barăcilor într-o rână, a caselor vechi şi strâmte cu creastă de lemn, toate fistichii, niciuna la fel cu cealaltă, printre dughenile

luminate din marginea pieţei rămasă în beznă, aici, se înălţa drept în faţa lui Géricault o clădire mare în stilul celor din veacul trecut, singuratică în mijlocul acestor case medievale, cu o mare faţadă netedă din piatră frumoasă, cu o balustradă înaltă, care mai păstra ultimele răsfrângeri ale amurgului, şi capitele împodobite cu ghirlande pe nişte pilaştri de templu grecesc. Se vedeau ofiţeri pe peronul din faţa clădirii, apoi curieri sărind de pe caii lor, un du-te-vino care arăta, fără nicio îndoială, că aici se află un stat-major. Asta era primăria oraşului şi în încăperile ei se aciuaseră serviciile mai mult sau mai puţin înjghebate ale escortei regelui. Théodore ceru lămuriri şi află că muschetarii domnului de Lauriston, barem cei dintre dânşii care ajunseseră la Beauvais, se găseau încartiruiţi într-o cazarmă din sud-estul oraşului... colea, o iei pe strada Sfântul Ion... sau nu, mai degrabă, ca să nu te rătăceşti, ţine-o drept înainte până dai cu ochii de clădirea teatrului... fiindcă veni vorba, poate că vrei să-ţi mai descreţeşti fruntea... teatrul joacă astă-seară... ce-o fi jucând? Desigur *Moştenitorii lui Michau.* Ai văzut-o? Cu atât mai rău! Piesa e răsuflată, aşa zic şi eu, dar doamna Borsary, care joacă în ea, e tare nostimă! Unde am rămas? Da... treci de teatru şi dai în bulevarde... astea-s vechile întărituri pe care s-au apucat să le dărâme ca să facă un loc de plimbare, şi-i păcat zic eu... nişte monumente ale artei militare, dar ştii, ăştia de pe-aici vor mai degrabă să vadă arbori de-a lungul gârlei... Au să pună şi bănci, ca să vină să-şi fumeze acolo pipa şi să citească gazeta... în sfârşit, coteşti la stânga, treci strada şi ai ajuns la cazărmi, n-ai cum te rătăci... Eşti lămurit? Aşadar, la stânga, cum ieşi din piaţă, niţeluş mai la o parte, pe mâna dreaptă, e strada Teatrului şi în stânga bulevardele, şi-o tot ţii aşa până la grămada de case, a doua... Vai, dar se poate? N-ai de ce să-mi mulţumeşti, locotenente...

Şi toată tărăşenia asta, ca până la urmă să audă zicându-i-se la cazarmă că nici vorbă să se pornească diseară, nici la noapte, şi că în cel mai bun caz trupele vor putea fi concentrate şi regrupate tocmai marţea viitoare, că nu se ştia când vor pleca, nici încotro, dar că, în sfârşit, până au să vină ordinele, ofiţerii care dorm în oraş trebuie să fie prezenţi la cazarmă de cum răsare soarele, adică la ora şase.

În loc să se întoarcă pe unde venise, Géricault ocoli cazărmile, ale căror împrejurimi erau înţesate de furgoane de toate felurile, cu vizitiii lor frânţi de oboseală, cu caii care îţi făceau milă să-i vezi. Orbecăi aşa pe uliţe întunecoase, mergând la întâmplare, şi dădu într-o mahala, a cărei cruntă sărăcie îl izbi. Casele erau murdare şi prăpădite, cu rufe atârnate la ferestrele rare, joase şi înguste, iar înăuntru, prin uşile deschise, vedeai un norod de zdrenţăroşi, înghesuiţi acolo cu copiii lor pirpirii, cu nevestele lor ofilite înainte de vreme. Toată omenirea asta înota într-o cloacă din care se împrăştiau miasme de ţi se întorceau maţele pe dos. Erau acolo ţesători şi

postăvari, vopsitori şi tăbăcari, tot numai muncitori, cei mai mulţi fără de lucru, trimiţându-şi bătrânii, betegii şi copiii să întindă mâna cerând pomană pe la colţul străzilor şi pieţelor din centrul oraşului. Luminile erau rare pe aici. Se culcau devreme, ca să nu ardă gazul şi lumânarea. Théodore încerca să se dumirească unde se află. Oraşul nu e prea întins, dar crescut la voia întâmplării, şi bezna devenea deplină de cum ajungeai în uliţele sărăcimii. Mergea aşa, când norocul îl făcu să dea peste o ceată de muschetari, care, înarmaţi cu făclii, umblau să dibuiască vreo cârciumă. Erau tinerei toţi, şi nepăsători, arătându-şi prin strigăte bucuria de-a întâlni pe unul de-ai lor şi, bătându-l pe umeri, nu-l mai lăsară să-şi urmeze drumul, cerându-i să meargă cu dânşii.

La drept vorbind, nepăsarea le era numai de ochii lumii, şi asta se văzu numaidecât din spusele lor, de îndată ce se găsiră strânşi la o bardacă de vin. Erau rupţi de oboseală, deşi apucaseră să tragă un pui de somn după-amiază, ca şi Géricault. Dar se simţeau frânţi de şale; unul se plângea de buboaie la şezut, altul trebuise să-şi lepede cizmele şi acum umbla în nişte şoşoni... Şi încă acestea erau floare la ureche pe lângă ceea ce îi chinuia mai rău, neştiind ce le aduce ziua de mâine. Trebui-vor oare să pornească iar în goana calului – şi către ce liman? Şi acolo ce să facă? Unde era regele? Îi vor mâna oare spre Anglia? Bântuia zvonul că-i vor îmbarca la Calais sau la Boulogne, ca să-i ducă în Vandeia, unde şuanii se răsculaseră... „Ah, zise unul, mi-ar plăcea mai mult să fie aşa... dar nu e sigur! Ce se mai vântura pe la Paris? Se zicea că Macdonald e pe cale să dea o mare bătălie în faţa oraşului Melun... S-o crezi tu! Macdonald a şters-o ca toţi ceilalţi, dacă nu s-o fi dat cumva şi el cu Buonaparte!"

Neliniştea cea mai mare venea însă din spusele unora şi altora, cum că trupele răzvrătite, dintre care întâlniseră unele detaşamente în drum, s-au regrupat la Saint-Denis, pornind apoi în urmărirea lor, sau că vânătorii de gardă, ostaşii lui Lion şi răzvrătiţii generalului Lefebvre-Desnouettes înaintau asupra lor, ca să le taie drumul... Poate că veneau şi unii şi alţii... Împrăştiată şi sleită cum era, ce rezistenţă ar mai opune escorta regelui? Cum va mai fi ea în stare să se bată? Haide, gândeau ei, să nădăjduim că răzvrătiţii habar n-au de halul în care se află trupele regelui şi că, vrând să-şi aşeze mai întâi unităţile după canoanele strategiei, vor pierde o zi, o zi şi jumătate, tocmai cât e nevoie ca să ne strângem laolaltă şi să ne ajungă din urmă tunurile şi bagajele... Căci toţi tinerii aceştia ţineau la bagajele lor cel puţin tot atâta cât şi la pielea lor... Pe unde-or fi urmăritorii? Nu se ştia nimic în privinţa asta, poate către Beaumont, poate că încercau să-i împresoare pe la apus, ca să le taie calea spre mare. Se mai zicea că aceştia le-o luaseră înainte, ajungând la Amiens, prin Creil, pentru a-l despărţi pe rege de escorta lui şi pentru a face joncţiunea cu răsculaţii

din Nord... Ce mai încolo-încoace, ziceau ei, nu se ştia nimic, şi cel mai nimerit lucru era să te pui pe dormit cât se mai putea dormi. Mai ales că, noi ca noi, dar caii, săracii de ei! Muschetarii aceştia nu-şi părăsiseră caii în drum, aşa cum făcuseră foarte mulţi grenadiri sau ostaşi ai gărzii. Dar ajunseseră la Beauvais cu sufletul la gură, târându-se. Să se odihnească mai întâi caii! Restul, cum o da Dumnezeu! Toată după-amiaza au rechiziţionat sau cumpărat căruţe, trăsuri, şi mai bune, şi mai rele, ce se găsea, ca să încarce bolnavii, accidentaţii, răniţii. Se vorbea că tot bănetul escortei se dusese pe de-alde astea şi pe fân, proviziile de fân pe care le luau cu dânşii, neştiind ce-o să fie mai înainte, unde garnizoane întregi trecuseră de partea cealaltă şi, după spusa unora, dădeau foc fânului pentru ca trupele regale, sosind acolo, să nu găsească nici de leac. Şi noi, care va să zică? se auzea. Solda noastră? E drept că n-am ajuns încă să-i ducem lipsa, are fiecare ceva bănuţi puşi deoparte, şi apoi, trăim noi din rechiziţii... numai până s-o face joncţiunea cu ruşii şi prusacii, care se află în Belgia...

Vorba asta fu ca o zmucitură, şi Théodore se simţi deodată aşa, parcă îl trecea o sudoare rece. Prusacii... uitase de ăştia, de prusaci... Cum uitase şi de calul său, de bietul Trick, lăsat la căpitanul de poştă din mahalaua Picardiei. Se va duce să-l vadă. Zvârli pe masă nişte gologani, partea lui la ce se băuse, şi salutând pe muschetari, ieşi din cârciumă.

*

„Purtările nesocotite ale nobilimii, îndeosebi nepăsarea arătată faţă de ideile vrednice de cinste, moştenite din vremile cavalereşti şi care a făcut-o să-şi piardă demnitatea şi consideraţia, ne-au adus groaznicele nenorociri pe care ne-a fost dat să le trăim... Amăgitoarea măreţie a veacului al optsprezecelea..."

Mirosul fumului se amesteca în aerul încăperii cu un soi de parfum, din care ducele se stropea întruna: era singurul lux ce şi-l îngăduia Emmanuel de Richelieu, afară de mănuşi, slăbiciunea lui, comandate întotdeauna pe măsură. Trecuseră ceasuri de când flecăreau împreună, şi Marmont se amuza privind cum ducele apuca din când în când un flacon pântecos şi îşi vărsa pe mâini şi în păr, ba uneori, descheindu-şi cămaşa, îşi fricţiona şi pieptul, dând şi pe la subsuori cu apa de toaletă pe care şi-o luase la plecare în clondire prinse de oblâncul şeii, aşa cum alţii şi-ar fi luat rom.

— Am pierdut – zicea Richelieu – acea simplicitate a moravurilor în care au trăit străbunii noştri. O filozofie perversă i-a îndepărtat de religie chiar pe aceia care s-ar fi cuvenit s-o apere. Ca să redai unui popor rătăcit vechile sale virtuţi, altă cale nu există decât să se aşeze din nou credinţa şi pe slujitorii ei în strălucirea şi măreţia care să le aducă respectul mulţimii. Dar unde-s legile, fie ele oricât de înţelepte

şi de aspre, care ar putea să ne ferească de-o întoarcere la nenorocitele rătăciri, dacă nobilimea nu va da pildă de trai cinstit şi de râvnă întru păstrarea rânduielilor? Aud uneori gentilomi foarte cumsecade învinuind poporul de jos – o pleavă, ce-i drept, căreia dezmăţul ce domnea pe atunci i-a îngăduit să se ridice – de toate fărădelegile acestei revoluţii îngrozitoare... dar nu-şi dau ei oare seama că aceia care tindeau la surparea regalităţii, nu în prostime, nu în drojdia marilor oraşe s-au străduit să împrăştie mai întâi principiile filozofice care au dus monarhia la pieire? Nobilimea trebuia molipsită mai întâi de aceste principii – şi a fost molipsită, căci ea e aceea care, nesocotind curata învăţătură a bisericii, îşi părăsi moşiile şi veni să ducă la curte acel trai desfrânat, pe calapodul filozofiei noi, pregătind astfel, prin spectacolul propriei sale stricăciuni, acele zile cărora tinereţea noastră le fu martoră îngrozită şi neputincioasă...

Stilul acesta abstract era cu totul în firea ducelui. Nu se rostea el chiar aşa în toate zilele, dar atunci când era prins în iţele unei convorbiri de mai mare amploare şi îndeosebi pe vremea când se afla guvernator al Noii Rusii, adeseori ducând dorul unor interlocutori care să priceapă frumosul grai franţuzesc, şi nevoit s-o dea pe ruseşte, limbă în care n-o scotea la capăt cu aceeaşi uşurinţă – atunci, având în faţă un compatriot aţâţat mai mult de curiozitatea de a-l asculta pe un om de neasemuită faimă şi experienţă decât de dorinţa de a-şi spune propriile păreri, atunci, domnul de Richelieu se întindea bucuros la o vorbă, ce părea făcută mai degrabă spre a fi pusă pe hârtie decât spusă din gură, fel de-a vorbi care îl înălţase foarte mult în ochii împăratului Alexandru, căci tot aşa erau ticluite şi rapoartele sale către slăvitul stăpân. Prinsese această uşurinţă de-a le zice pe toate în grai ales de la dascălul său, domnul abate Labdan, mare admirator al lui Fénelon[142], în care vrednicul prelat vedea antidotul necesar la proza otrăvitoare a lui Jean-Jacques Rousseau[143], proză a cărei frumuseţe i se părea tocmai plină de ispite primejdioase. Afară de aceasta, mulţi luaseră obiceiul să găsească asemănări între opera pe care o înfăptuise ducele de Richelieu pe ţărmurile Pontului Euxin[144] şi regatul lui Idomeneu[145], aşa cum ne este înfăţişat în *Telemac*. Marmont auzise de multe ori lăudându-se această elocinţă deosebită. Nu-şi putea totuşi ascunde că o găsea niţel cam scrobită şi înţepată, el care, în clipa aceea, măsura poate distanţa ce despărţea viaţa ce dusese, problemele cărora trebuise întotdeauna să le facă faţă fără să aibă răgazul de a sta pe gânduri, în Spania şi chiar în Iliria, unde luase asupră-şi pentru scurtă vreme însărcinări destul de asemănătoare celor pe care le avusese Emmanuel de Richelieu în Noua Rusie, şi mai vârtos încă de atunci încoace, pe câmpurile de luptă ale Europei, în acest iureş al oştilor, dâră trasă de un împărat nesăţios... distanţa dintre această viaţă a lui şi traiul proconsular al unui Richelieu, acolo la hotarele

Asiei şi Islamului, unde nici timpul, nici împuternicirile nu-i îngrădeau voinţa, stăpân absolut peste ţinuturi nemărginite, neavând să dea socoteală de isprăvile lui decât unui suveran depărtat, a cărui încredere o avea, şi el însuşi pornit să construiască, iar nu să ducă pretutindeni distrugerea şi moartea... Cum stătea şi asculta spusele ducelui, frământându-le în minte, Marmont îşi zâmbi singur şi-şi bătu joc de el însuşi: propriile lui gânduri luaseră, fără să-şi dea seama, ritmul şi înfăţişarea pe care le-o impuneau cuvintele interlocutorului în legănarea frazelor sale. Mareşalul îşi cunoştea bine această slăbiciune, care îl făcea să sufere înrâurirea altora, şi poate că faţă de nimeni n-o resimţise ca faţă de Bonaparte. Ori, tocmai asta n-o ierta el fostului său stăpân. Şi, cu toate că se simţea puţintel umilit regăsindu-se iar, şi de astă dată în faţa lui Richelieu, într-un fel de inferioritate intelectuală, măsura după propria sa umilinţă cât de puternică era vraja acestei personalităţi, atât de deosebită de cele care roiau în jurul regelui, ba chiar şi al împăratului...

„Na! îşi zise. Îi spusei în gând *împăratul*..."

Richelieu se pornise tocmai să-i înfăţişeze cu mare îndârjire, şi parcă răbufnind în el patima, cât de perfizi s-au dovedit a fi, îndeobşte faţă de nobilime, scriitorii şi cărturarii din starea a treia[146], în care el vedea pe vrăjmaşii cei mai înrăiţi ai nobilimii, când servitorii aduseră gustarea, pe care ducele poruncise să le-o servească în camera lui. Era cumpătat la mâncare de felul său şi într-asta se potrivea cu Marmont, care îndura destul de greu mesele îmbelşugate de la Tuilerii şi hămeseala de mari mâncăi a Burbonilor. Mai cu seamă că ducesa de Massa părăsise prefectura şi politeţea nu-i silea să facă faţă unui prânz în lege; cât despre Marmont, i se adusese raportul comandantului Pieţei Beauvais în ce priveşte trupele, care şi sosiseră în oraş, şi acum putea să aştepte apelul de dimineaţă, ca să-şi dea seama de cât timp avea nevoie pentru a strânge escorta regelui şi a hotărî ceasul plecării.

Vorbiseră toată ziua fără să ajungă la capăt şi fără să atingă măcar ceea ce aveau să-şi spună. Într-o astfel de clipă tulbure a istoriei, când însăşi cauza care-i unea părea fără viitor şi pentru unul şi pentru altul, cu toate că le plăcea să afirme contrariul, aceşti doi bărbaţi simţeau că se învârtesc pe un tărâm întunecos, unde, cine ştie, un cuvânt ar putea să lumineze deodată un drum neprevăzut. Fără îndoială, Richelieu nu vorbea decât pentru el însuşi şi nu aştepta nimic de la mareşal, afară doar de imboldul unei prezenţe care te poate face să spui ceea ce n-ai fi găsit în singurătate. El, Marmont, trăgea nădejde că de la acest bărbat înalt, ciolănos şi smolit la faţă îi va veni nici el nu ştia ce lumină, care să-l împace cu viaţa. Căci în sinea lui, astăzi, viaţa asta i se părea de nesuferit. Poate că de unde făcuse fără convingere pasul care îl îndepărtase de trecutul său: era încă robul ideilor de tot felul, acelea foarte la modă în lumea în care a

trăit de când devenise şi el om în toată firea. Se simţea în acelaşi timp izbit de unele afirmaţii ale ducelui şi totuşi socotea câte hopuri mai avea de sărit ca să ajungă la ideile lui, acelea ale lumii pe care şi-o alesese. De pildă, când Richelieu punea toată vina nenorocirilor ţării în seama învăţăturii de carte, înfierând ceea ce Marmont auzise mereu numindu-se *luminile*.

— Nemernicia stării a treia în timpul revoluţiei – zicea ducele privind înaintea lui, ca şi cum această a treia stare s-ar fi aflat toată acolo, în faţa unui tribunal, iar el ar fi fost procurorul – nemernicia stării a treia a dovedit îndeajuns că era o nebunie să i se deschidă în acelaşi timp calea spre înavuţire şi calea spre învăţătură, căci ea nu le poate folosi decât la nimicirea statului… Starea a treia trebuie să fie ţinută mai departe într-o înţeleaptă ignoranţă, trebuie să i se îngrădească ambiţiile, ca să nu treacă de o cinstită bunăstare, şi astfel să nu poată trage pe sfoară nobilimea şi nici să i-o ia înainte prin dibăcia ei în afaceri sau prin cunoştinţele ei… Trebuie să se sfârşească o dată cu această amăgitoare religie a progresului…

Marmont asculta la toate acestea, le accepta, voia să împărtăşească ideile ducelui, dându-şi bine seama că, dacă nu le acceptă, destinul pe care şi-l alesese se înfundă pe un drum fără ieşire. Dar, în acelaşi timp, simţea în el o împotrivire surdă, venind poate numai din obişnuinţă, din toate acele prejudecăţi pe care le purta cu el, fără să le fi cercetat vreodată de-a binelea, fiindcă se scălda în ele ca în lumina văzduhului, şi pe care le vedea deodată atât de făţiş tăgăduite…

— Îţi voi spune, domnule mareşal – urmă Richelieu, dând cu parfum pe după urechi şi pe ceafă – că una din cele mai mari greşeli ale monarhiei e aceea de a fi îngăduit nobilimii, ba uneori şi îndemnând-o la aceasta, să se amestece cu starea a treia. Sau şi mai rău… Scuză-mă, n-ar trebui să amestecăm niciodată într-o discuţie de idei consideraţiile personale, dar pentru ceea ce am să spun, n-aş putea să te împiedic să faci o legătură între cuvintele mele şi însăşi viaţa domniei-tale – o legătură care, crede-mă, nu-i lucrul cel mai de seamă.

Unde voia s-ajungă? Marmont simţi că-l trece parcă un fior. Nu ţinea de loc să audă vreo aluzie la ceea ce îl muncea în ultima vreme.

— Domnia-ta însă – îl auzi pe duce – ai suferit îndeajuns în căsnicie, o ştiu bine, de pe urma unor rânduieli cu care lumea s-a deprins, căci până şi regele Ludovic al XV-lea a purces pe calea asta înaintea lui Buonaparte, dacă nu îndemnând la încuscriri cu burghezii, în orice caz încuviinţându-le…

Ah, bine că era numai atât! Marmont răsuflă uşurat. Dacă nu e vorba decât de domnişoara Perregaux!

— Un monarh guvernează – zise Richelieu – prin însăşi

importanţa pe care o dă prejudecăţilor, şi ce prejudecată mai mult decât aceea a naşterii este oare cu-adevărat necesară pentru a păstra rangul nobilimii şi a ţine starea a treia în respect, la locul ei modest, unde nici să nu viseze că ar putea ajunge pe aceeaşi treaptă cu cei pe care obârşia dovedită îi aşază, măcar în privinţa asta, mai sus de nasul ei. Din înavuţirea neînfrânată a poporului, în paguba nobilimii, prin negoţ şi prin slujbele mănoase pe care statul le împarte fără a ţine seama de obârşia oamenilor, sub cuvânt că răsplăteşte talentele, dintr-asta se naşte ambiţia ticăloasă, ale cărei roade le-am putut vedea. Nesăbuita libertate de a strânge averi ducea aproape pe nesimţite la asemenea încuscriri între nobilii scăpătaţi şi burghezimea asta ambiţioasă. Nu uit câtuşi de puţin ce drame s-au iscat adeseori de pe urma unor astfel de rătăciri, şi băgaţi de seamă că ştiu...

Va să zică nu e vorba numai de ducesa de Raguza... Pe vremea când se însurase, Marmont trebuia să facă astfel încât mai degrabă să i se ierte obârşia aristocrată decât să se împăuneze cu ea. Tată-său, de altminteri, înaintea lui, luase de nevastă pe o domnişoară din lumea finanţelor, iar fata bancherului Perregaux, când l-a luat pe dânsul, se măritase cu un general al lui Bonaparte, şi nicidecum cu măruntul nobil de provincie al cărui blazon nu mai era decât un asignat[147]. Astăzi, dimpotrivă, ducele de Richelieu vorbea unui om din casta lui, căruia îi făcea hatârul să-i uite păcatele de tinereţe. La urma urmelor, nu se găseau oare în tabăra prinţilor tot felul de aventurieri, azi în slujba unui rege, mâine în a altuia, cum e acel Nassau care comanda la Ismail când, el, Richelieu, se distinse acolo, acel amant al Ecaterinei a II-a[148], prinţ polon din mamă franţuzoaică şi tată olandez, şi care fusese general spaniol şi colonel german înainte de a ajunge amiral rus... ba fusese chiar şi în serviciul Franţei?... Cum se face că Richelieu, care îşi petrecuse mai toată viaţa în armata rusă, nu-i înţelegea pe aventurierii ceştialalţi, care îşi puseseră spada în slujba republicii şi a imperiului – adică, la urma urmei, în slujba Franţei? Cum de nu înţelegea el farmecul, cu drept cuvânt *cavaleresc*, pe care aceşti tineri nobili, despărţiţi de mai-marii lor şi de un rege fugar, îl puteau afla unei cariere militare ce li se aşternea înainte atât de ademenitor, în nişte oştiri în care ajungeai general la mai puţin de treizeci de ani?

— Nu învinuiesc pe nimeni – vorbi ducele – pentru că a emigrat sau pentru că n-a emigrat. Eu însumi am părăsit Franţa cu încuviinţarea regelui şi a Adunării Constituante... ceea ce, fără îndoială, n-a prea fost nici pe placul unora, nici al celorlalţi, căci mi-am pierdut moşiile părinteşti, şi chiar întoarcerea pe tron a Burbonilor n-a schimbat nimic în privinţa asta. Ludovic al XVIII-lea nu mi-a dat îndărăt nicio palmă de pământ, iar statuile, tablourile, colecţiile familiei mele se află la Luvru din vrerea Uzurpatorului, şi acolo

rămân, aşa cum a rânduit domnia cea nouă. Dacă nu m-aş gândi la surorile mele, de Jumilhac şi de Montcalm, care trăiesc în sărăcie, nu mi-ar părea rău nici cât negru sub unghie după tot ce-am pierdut. Trebuie într-adevăr să socoţi unele din câte s-au făcut ca fapte împlinite, dacă vrei să vezi liniştea domnind în ţară sub înţeleaptă putere a regelui... Eu nu cer nimic; mai pot încă trăi din puţinii bani care îmi vin de la Odesa, iar dacă Franţa ar trebui să treacă din nou printr-o vreme de noi mişelii, îmi rămâne oricând posibilitatea să intru încă o dată în slujba ţarului Alexandru. Le spun toate acestea ca să vă atât că nu împărtăşesc părerea acelei părţi prea îndârjite a nobilimii care nu visează decât la răzbunări şi care poartă, la urma urmei, răspunderea pentru trădările unui Ney, oricât de ticălos ar fi el. Domnia-ta ai văzut cum se purtau la Tuilerii cu prinţesa de Moscova? Crede-mă, un asemenea titlu străpezeşte gura unui slujitor al dinastiei ruseşti, cum sunt eu, şi totuşi, dacă cei de la palat nu întindeau prea mult coarda, umilind-o pe doamna Ney până s-o facă să plângă de câte ori se întorcea de la recepţiile curţii, poate că bărbatu-său s-ar fi purtat altfel în zilele acestea… Vei găsi că spusele mele se bat cap în cap cu ce ziceam mai adineauri. Una e însă grija de a apăra viitorul nobilimii, îndreptându-i apucăturile, şi alta e să te fereşti de a judeca greşelile trecutului cu o asprime oarbă, care n-ar duce decât la întărirea căsătoriilor nu prea potrivite cu interesele monarhiei... Nobilimea e ca măgarul lui Buridan[149], între fânul gata cosit care îl îmbie şi apa limpede care nu-l îngraşă. De ce totuşi nu încearcă să se căpătuiască singură? Asta ar feri-o de primejdia corcirii. Băgaţi de seamă că eu nu socot aceste încuscriri cu lumea de jos drept lucrul cel mai rău. E multă prostie la cei de care vorbeam mai înainte când îşi închipuie că vin de hac tuturor relelor dând un nou lustru blazoanelor şi zicând: „Eu nu mănânc din pâinea asta!” Uită-te, de pildă, la unul din cei care însoţesc pe maiestatea-sa la drum, sub ochii noştri. Vreau să vorbesc despre domnul duce d’Havré, pe care-l cunosc din copilărie. Că e un om minunat, cine se mai îndoieşte? Dar să fi văzut ce era tat-su, mareşalul, pe care îl chema Emmanuel, ca pe mine. Ah, acela da, era un mare senior! Familia Croy d’Havré e de prin nordul ţării, iar mareşalul, care era prinţ al imperiului german şi slujise în Boemia şi Bavaria, fu unul dintre învingătorii de la Fontenoy şi tot el pusese în stare de apărare Boulogne, Dunkerque, toată coasta mării... Dar nu în asta, nici că a luat parte la asediile cetăţilor Anvers şi Maestricht[150], nici vitejia de care a dat dovadă la Ramillies sau la Lawfeld[151], nu aici văd eu adevărata-i măreţie. Ştiai că datorită lui şi în pofida prejudecăţilor, a şovăielilor şi a rutinei, compania d’Anzin a început să exploateze minele din regiunile Scarpe şi Escaut, descoperind acea comoară de cărbune de pe urma căreia Franţa nu mai era la cheremul industriei din Hainaut, de unde trebuise până atunci să importe

combustibilul în fiecare an? Patru mii de muncitori, şase sute de cai, treizeci şi şapte de puţuri de mină făcute din lemn, douăsprezece tulumbe de foc... peste o sută de mii de livre împărţite în fiecare an bolnavilor, văduvelor şi orfanilor... Aici totul era în mâinile celor din burghezime şi lâncezea, până ce Emmanuel de Croy, întemeindu-se pe drepturile sale feudale asupra terenurilor de la Condé şi Bruay, înjghebă o nouă formă de asociaţie, din care, mărinimos, nu i-a îndepărtat pe burghezi: societatea anonimă al cărei administrator a fost. Astfel, vedem transformându-se vechea proprietate feudală, dar îngrădindu-se iniţiativa burghejilor... În 1794 am văzut cu ochii mei opera mareşalului: era pe vremea acelei nenorocite campanii a armatei austriece, pe care mi-a fost dat s-o urmăresc la asediile de la Dunkerque, de la Valenciennes, de la Condé. Nu văzusem încă niciodată o mină, nu puteam bănui ce investiţii poate să ceară, nu-mi închipuiam maşinile, accidentele veşnice... Ne aflam cantonaţi chiar pe locurile unde se dădea această altfel de bătălie, căci exploatarea minelor e şi ca un fel de război. Se găseau în tabăra aliaţilor unii care ar fi voit să distrugă aceste instalaţii, ca să-i scape de concurenţă pe proprietarii minelor de la Charleroi, prieteni de-ai lor. Întoarcerea trupelor republicane i-a împiedicat s-o facă, ceea ce a fost, negreşit, spre binele economiei franceze. Nu ştiu dacă într-o zi i se va ridica o statuie lui Emmanuel de Croy, atât pentru priceperea sa în ale industriei, cât şi pentru îndrăzneala cu care a apărat poziţiile nobilimii... Dar vezi-l pe fecioru-său. E tocmai reprezentantul acelei aristocraţii care şi-a părăsit moşiile venind la Versailles. Avea treizeci de ani sau aproape treizeci când muri mareşalul. Nu se băgase niciodată în treburile lui tată-su. Era colonel al acelui regiment din Flandra, pe care revoluţia avea să-l încredinţeze lui Macdonald. A reprezentat nobilimea din Amiens la adunarea celor trei stări, a şters-o apoi la Coblentz, de unde prinţii îl trimiseră la Madrid, ca ambasador al unui guvern în exil. Nu-l învinuiesc de fel pentru că a încercat să obţină ştergerea sa de pe lista emigranţilor[152]... Am făcut-o şi eu... fără îndoială împins de alte motive, de starea surorilor mele... Dar cum a putut primi, în cele dintâi zile ale Imperiului să fie despăgubit cu o mică rentă pentru tot ce înfăptuise Emmanuel? La atât se reducea ambiţia lui? Minele au trecut în întregime pe mâna unor burgheji ca Périer, bancher de la Grenoble, sau Cambacérès altminteri om priceput, care au luat locul celor din neamul de Croy d'Havré. Şi aşa îşi părăseşte nobilimea rosturile, nefiind în stare nici să înţeleagă lumea nouă, nici să vadă cum ar putea s-o stăpânească! Iată ce duce cu dânsul în trăsurile lui bietul nostru rege! Acum vei pricepe de ce, în loc să mă bizui pe de-alde ăştia, îmi pun mai degrabă toată nădejdea în oştile Rusiei şi Prusiei...

Marmont nu se putu opri să cugete că proprietarii minelor din

Hainaut ar mai putea să aibă prieteni în oştile acestea, spre nenorocirea întreprinderii miniere înjghebate de mareşalul de Croy. Dar nu trebuia oare să aleagă între intervenţia străină şi Napoleon, urmat de poporul de jos şi de ofiţerimea scoasă din armată, venind să redeschidă era surghiunurilor şi a execuţiilor în şanţurile de la Vincennes? Se înfioră la acest gând, şi minele din Anzin încetară să mai tragă în cântarul judecăţii lui. De altminteri – îi trecu prin minte – ţarul Alexandru era mărinimos şi Richelieu avea trecere pe lângă dânsul... Poate că de pe acum tânărul Stempkovski, căruia Richelieu îi făcuse vânt înainte, ducea ţarului Rusiei chemarea de-a veni în ajutorul Burbonilor... Nu-i pe alese, alegerea era făcută. Şi Marmont se uita la cel din faţa lui.

În odaia gotică de la Beauvais, la lumina lumânărilor, pe o seară ploioasă, era caraghios să-ţi vină în minte soarele, colbul şi vânturile Mării Negre, întristătoarea reşedinţă a unei plăşi, oraşul acela ivit în jurul fortăreţei lui Hadji-Bey, care avea acum douăzeci de ani de existenţă, unde se tăiaseră străzi, se plantaseră arbori, se zidise un teatru... Şi în această amestecătură de nemţi şi de tătari, de prizonieri circazieni şi de chiaburi ruşi strămutându-se dinlăuntrul ţării cu cetele lor de robi, atraşi de dreptul de a ţine povarnă şi de libertatea de a vinde rachiu – libertate pe care guvernul ţarului căuta întruna să le-o răpească – ispitiţi de câştigurile de pe urma mărfurilor ce se scurgeau pe acolo şi pe care Richelieu se silea să le ferească de vreun bir pus de autorităţile de la centru, după ce obţinuse cu mare greutate ca ele să treacă fără nicio dajdie, în această lume ameninţată de raitele prinţilor caucazieni, de năvălirile turcilor, de curierii împărăteşti învestiţi cu ucaze prăpăstioase de-ale ţarului, în mijlocul rivalităţilor dintre guvernatori, luptând cu ciuma şi cu uneltirile negustorilor, se părea că Richelieu, parfumat de sus până jos, şi al cărui păr creţ încărunţise de timpuriu, nu avea altceva în cap decât să construiască palate şi să înalţe grădini, fără a se gândi la propria lui tihnă.

În povestirea lui, războaiele crâncene, oraşele în flăcări, violurile şi prădăciunile se împleteau cu un fel de basm feeric, în care toate păreau să fie numai dansuri ameţitoare, baluri mascate, petreceri la iarbă verde, iar lirismul său atingea culmea când vorbea de vila ce răsărise pentru dânsul în plină pustietate, cu salcâmi, ulmi şi plopi italieneşti, într-o vâlcea până ieri nisipoasă, unde un soi de templu cu coloane şi o colibă în felul micului Trianon se pierdeau pe nişte poteci umbrite, care şerpuiau în coasta dealului. Vila asta o trecuse la început în testamentul său pe numele tânărului Rochechouart, dar fiindcă acesta se întorsese în Franţa, părăsindu-şi cam pripit slujba ce o ţinea de la ţarul Rusiei, ducele avea acum de gând s-o lase moştenire adjutantului său Ivan Alexandrovici Stempkovski, nepotul generalului englez Cobley, comandantul trupelor din Odesa. Toate acestea erau

presărate cu anecdote despre o călătorie a doamnei Narişkina, drăgăstoasa prietenă a lui Alexandru, şi despre serbările date în cinstea ei; apoi, o descriere a ciumei din 1812, cu scene sfâşietoare într-un sat în care au trebuit să dea foc bolnavilor cu casele lor cu tot, fără a se mai încredinţa dacă muriseră... În sfârşit, nu-ţi puteai da seama ce trăgea mai greu în fiinţa lui, un fel de sprinteneală în istorisiri dramatice, sau ceea ce trăda deodată o frază rostită întâmplător, lăsând să se vadă la acest personaj, socotit pe nedrept uşuratic, o inimă omenească sub veşmântul său de curtean.

— Din nefericire – zicea el – toate sunt acolo la cheremul unei neînţelegeri imperiale, a unui favorit al curţii din Petersburg... Cât rău, de pildă, au putut semăna între ţar şi cei mai buni slujitori ai săi trăsnelile unuia ca prinţul Piotr Dolgoruki! Şi-apoi, maşina statului rus e uriaşă şi greoaie. Dacă ţi-aş povesti...

Un ofiţer de ordonanţă aduse mareşalului nişte hârtii să le semneze.

Ducele îşi încreţi ochii săi miopi şi, nedeosebind bine sau de fel în semiîntuneric, crezu că-l recunoaşte pe Fabvier şi zise:

— Bună seara, colonele! Te-ai mai odihnit?

Ca să-şi scoată ofiţerul din încurcătură, Marmont o drese repede: nu era Fabvier, ci un tânăr stegar... Richelieu se scuză, adăugând că stegarul n-are de ce să se supere, căci şi lui i-ar fi plăcut să fie luat de cucoane drept Fabvier, care era o mândreţe de bărbat... Şi încă una sau două observaţii în privinţa acestui flăcău atât de bine legat pentru vârsta lui, ca şi cum ar fi vorbit de un cal, cu calul de faţă. Stegarul se roşi tot şi, murmurând ceva, împinse hârtiile înaintea mareşalului. În timp ce acesta le cerceta, Richelieu prinse a râde încetişor...

— Vezi – spuse el – cum nicăieri hârţoagele nu-şi pierd dreptul lor... Abia dacă ai o armată de trei mii de oameni, şi aceia împrăştiaţi pe zece leghe, opriţi la întâmplare pe unde i-a picnit oboseala, şi iată că tot trebuie să iscăleşti borderoul fugii şi al dezordinii...

Şi când rămaseră singuri, întrebă:

— Tot aşa era şi în armata lui...?

Cuvintele pe care le rostea de obicei i se păreau acum stânjenitoare în faţa lui Marmont. Acesta pricepu foarte bine şi înclină capul.

— Era la fel. Domnia-ta, monseniore, care eşti hârşit în comandamente, ştii bine că războiul e mai întâi o treabă a birourilor... sângele nu cruţă cerneala. Mi-aduc aminte că la Salamanca...

Povesti întâmplarea, şi era într-adevăr stranie, dar înţelese numaidecât că Richelieu nu-l ascultase. Pe unde i-o fi umblat gândul? Nici tăcerea care domni o clipă când Marmont îşi sfârşi anecdota, o tăcere surprinzătoare după atâta flecăreală, nu lămuri această neaşteptată reverie a fostului guvernator al Odesei. Mareşalul îi

respectă visarea, până ce ducele, apucând iar flaconul de pe masă, îşi turnă încă o dată pe mâini din apa parfumată.

— Mi se pare – spuse Marmont – că te-am întrerupt cu amintirile mele spaniole... Parcă ziceai...

Richelieu tresări ca unul trezit din somn şi-şi roti privirea în jur.

— Ziceam...

Apoi, deodată, spuse într-adevăr ceva care n-avea nicio legătură cel puţin cu ultimele sale cuvinte:

— A sosit vremea, de mult a sosit vremea să sfârşim cu spiritul de aventură. Să sfârşim cu aventura! Ordinea... De ordine are nevoie Franţa. De-alde ăştia ca Murat să se întoarcă la grajdurile lor! Iar dintre noi, cei ce am căutat de la Gibraltar la Samarcand beţia care ne abătea de la problemele obşteşti, urmărind fiecare aventura sa personală, să luăm din nou calea pe care am părăsit-o, calea cinstei de altădată... A sosit vremea...

Vorbea aproape în şoaptă, pentru el însuşi. Deodată înălţă glasul şi, ca şi când ar fi început abia să-i vorbească lui Marmont, adăugă:

— Îmi spuneai parcă, domnule mareşal... Ai o proprietate la Châtillon şi te-ai gândit s-o amenajezi pentru vreo industrie nouă... E foarte interesant! Vorbeşte-mi despre asta...

*

Raporturile dintre nobilime şi starea a treia nu sunt întotdeauna aşa cum le vede domnul duce de Richelieu, când arată primejdia lor. Dacă Théodore, pe care dragostea de cal îl ţinuse la grajd, voind să se încredinţeze că totul a fost făcut pentru Trick al său, s-ar fi întors acasă ceva mai devreme, s-ar fi putut convinge cu ochii despre aceasta. Şi unii nu vor uita să-i caute vină autorului ca n-a grăbit întoarcerea lui Géricault la băcănia Durand, chiar dacă asta ar fi fost în paguba caracterului acestui tânăr şi a grijii sale faţă de cal, pentru ca, deschizând uşa dughenii, să fi putut zări chiar din prag un spectacol care e descris până în cele mai mici amănunte în toate romanele contemporane. Autorului însă, trebuie s-o spunem, îi este scârbă s-o facă, deşi la jumătatea celui de al douăzecelea veac, în locul unui oraş nimicit de război, ar fi cu mult mai uşor să înfăţişezi un grenadir al lui Rochejaquelein pe cale de a viola o fată de şaisprezece ani într-o băcănie, pe patul improvizat la a cărui instalare dăduse o mâna de ajutor însăşi mama oarbă a fetei, sau pe duşumea, unde s-au rostogolit amândoi, copila, zbătându-se să scape... căci lucrurile nu s-au schimbat prea mult de o sută patruzeci şi trei de ani încoace... Ei bine, nu! Chiar dacă romanul ar trebui să piardă unitatea lui de ton, părând să-şi întrerupă mersul povestirii, chiar dacă ar fi să pară aici neisprăvit, redus la o schiţă stângace sau ca un mare tablou în care o scenă rămâne doar desenată, fără culori, prezentând un gol, şi chiar

dacă romanul ar dovedi dintr-o dată slăbiciune în însăşi urzeala lui, cititorul nu va putea să îndoaie aici colţul paginii, ca să dea cartea unei doamne dintre cunoştinţele sale, iar dânsa să găsească numaidecât pasajul pentru care face să sari tot ce se petrece mai înainte şi poate chiar să nu citeşti ce urmează. Dumneavoastră aţi aflat îndeajuns din conversaţia ce-a avut loc între Denise şi Théodore, ca să înţelegeţi singuri atât drumul parcurs de cuvintele muschetarului în mintea neştiutoare a fetei, cât şi înlănţuirea gândurilor ce-au pregătit triumful aparent al lui Arthur de H... la care Théodore nici nu visase. Sărmana Denise voia să facă o călătorie frumoasă, iar musafirul băcăniei o atrăgea şi o înspăimânta în acelaşi timp… Nu, nu mă voi întoarce la ce a fost. E adevărat că ea ar fi putut pune toată vina pe seama lui Théodore, pentru că îi trezise dorinţa de a cunoaşte plăcerea necunoscută şi minunată, acea altfel de Italie, dar aşa era tinereţea şi educaţia ei, că n-avea cum să ştie că un bărbat nu se mulţumeşte să strângă în braţele sale o fată ca dânsa. Asta e.

Şi acum, Denise a pornit în ploaie şi în noapte – o nebună – pe unde-o fi rătăcind de nu mai îndrăzneşte să se întoarcă la maică-sa?

Un scriitor de teatru mai priceput ar fi brodit lucrurile în aşa fel, încât Théodore, venind spre casă, să dea de dânsa fie la un colţ de stradă, fie tocmai când ieşea din băcănie. Viaţa însă e într-alt chip făcută şi, de altminteri, chiar dacă s-ar fi întâlnit, întunericul i-ar fi împiedicat pe amândoi să se recunoască. La Beauvais iluminatul municipal nu poate fi de niciun ajutor. Ce se va alege cu Denise nu face parte din istoria asta. Ajunge doar să se ştie că dimineaţa nu s-a mai întors acasă. Să se fi aruncat în Thérain? E o gârlă prea puţin adâncă şi cu totul nepotrivită pentru a îneca o deznădejde, iar în turnurile catedralei Sân Petru nu-s lăsate să se suie tinerele fete ajunse la mare restrişte. Trebuie deci să renunţăm la melodramă.

Când Théodore trece prin băcănie, el nu vede nici neorânduiala ce domneşte acolo, neavând lumină, şi se caţără fără a stârni cel mai mic zgomot pe scara podului său, ca să nu-l trezească pe grenadirul care doarme dus pe canapea, cu sentimentul datoriei împlinite. El n-are să ştie niciodată nimic din ce s-a întâmplat, căci în zori, când se va duce la cazarmă spre a fi de faţă la apelul muschetarilor, în dugheană nu va mai fi nimeni. E uşor de înţeles că n-a vrut să-şi scoale gazdele, şi mai puţin încă să-l trezească pe acel Arthur de H..., care plecase de altminteri înaintea lui...

Aici cititorul ar putea să se mire că autorul, care nu ezită să dea personajelor mai şterse ale romanului nume istorice, s-a mărginit să arate numai cu o iniţială pe acest erou episodic al său – şi cititorul e îndreptăţit să capete o explicaţie în această privinţă. Arthur ori ba, domnul de H... va rămâne domnul de H..., cu toate că numele său destul de obscur ar fi putut fi scris întreg, dar, în sfârşit, familia i-a

crescut foarte mult de atunci încoace, pornind de la dânsul, de la fraţii săi şi de la câţiva veri, şi ea are în zilele noastre reprezentanţi de care autorul nu e câtuşi de puţin obligat să ţină seamă, dar la care s-a gândit totuşi. De fapt, domnul de H... nu prea aparţine acestui roman, prin care abia dacă trece săvârşind o mârşăvie. Poate că aici, câte ceva din biografia lui socială, ca să facem un hatâr, n-ar fi chiar fără rost, tocmai fiindcă această biografie rămâne cu totul în afara povestirii mele.

Familia de H... – i-am schimbat iniţiala – este de mică dar de veche nobleţe. O căsătorie a încuscrit-o sub Ludovic al XV-lea cu un şambelan al curţii, o altă căsătorie sub Ludovic al XVI-lea cu un fermier general. Tatăl sublocotenentului nostru se ascunse pe moşia sa din Normandia în timpul teroarei, iar fecioru-său, născut la 1790, are în momentul când îl întâlnim chiar vârsta lui Théodore Géricault. A slujit imperiul, iar unul din fraţii săi a luat de nevastă pe fata unui mare bancher din acea vreme. Cât despre dânsul, a primit botezul focului în 1813, cu puţin înaintea bătăliei de la Lipsca, iar în 1814 a trecut în chipul cel mai firesc de partea Burbonilor, o dată cu generalul sub ordinele căruia se găsea, un vechi prieten al tatălui său, domnul de Beurnonville, care îi cunoscuse copil în 1797, pe când locuia la castelul familiei de H..., fiind inspector al trupelor de coastă. Intrat la întâia restauraţie în regimentul de grenadiri al lui La Rochejaquelein, el fu dintre cei care de îndată ce s-a destrămat escorta regelui, în timpul celor o sută de zile, primiră să slujească în armata lui Bonaparte, sub pretext că şeful corpului lor de grenadiri nu urmase nobila pildă a comandantului gărzii palatului, care împărţise banii regimentului ofiţerilor pentru a le da posibilitatea să trăiască fără a se vinde, dar aceştia preferaseră să-şi ducă propriii lor bani în Belgia, ca tezaur de război bineînţeles. Ce-i drept, asta i-a fost repede iertată locotenentului d'H..., care sluji, începând din 1816, în armata regală, însurându-se foarte cuviincios cu fata unui furnizor al armatelor pe vremea războiului din Spania şi devenind marchiz sub domnia lui Carol al X-lea[153]. Cu toate acestea, când cu evenimentele de la 1830[154], el îşi aduse aminte la timp că fostul său şef, mareşalul de Beurnonville, îl făcuse să intre, cam pe la sfârşitul imperiului, în Marea Lojă Simbolică[155], din care făceau parte şi mareşalul, şi Macdonald, ca şi Joséphine de Beauharnais. Fouché de asemeni. Astfel că poate fi recunoscut în tabloul ce se află la Versailles, în care e redată scena primirii lui Ludovic-Filip d'Orléans de către Alexandre de Laborde şi mai mulţi alţi insurgenţi în faţa primăriei Parisului. Deputat de centru al departamentului Sena-de-Jos în timpul monarhiei din iulie, marchizul d'H... comanda una din secţiile gărzii naţionale, care îl ajutară pe Cavaignac[156] să înăbuşe revoluţia din iunie 1848, iar imperiul făcu din el un senator. Îi primi în castelul său – avea

atunci optzeci de ani – pe prusacii care înaintau spre Rouen, amintindu-le cu multă demnitate natura excelentelor legături ce existaseră între familia lui şi înaintaşii lor de la 1814 şi întrebându-i ce mai ştiau despre vară-sa, ducesa de M..., damă de onoare a reginei Augusta[157], de la care nu mai avea nicio veste de când începuse războiul.

Se stinse, grijit cu sfintele taine ale bisericii, în timpul prezidenţiei lui Jules Grévy[158]. Avea nouăzeci şi patru de ani. După cum se vede, viaţa lui Arthur d'H... fu una din vieţile acelea lungi, fără mari întâmplări, şi pe care o poţi povesti repede, căci evenimentele ei sunt ale istoriei contemporane, iar nu ale personajului. Arthur nu mai aparţine epocii nobililor aventurieri; el e veriga dintre vechea aristocraţie şi cea nouă, care, fără a fi chiar aşa cum o voia Emmanuel de Richelieu în ce priveşte căsătoriile, pare totuşi că a înţeles miezul practic al gândirii lui în privinţa necesităţii de a nu lăsa pe mâna altora izvoarele moderne ale bogăţiei. Aşa se întâmplă că prefacerile sociale se înfăptuiesc niţeluş într-alt fel de cum şi le înfăţişează dintru început marile spirite profetice, închipuindu-le întotdeauna într-o formă cam utopică, pe care realitatea vine mai apoi s-o corijeze.

Într-adevăr, familia d'H... s-a înmulţit foarte mult şi şi-a întins reţeaua legăturilor de rudenie, astfel că în zilele noastre ea îşi are reprezentanţi în armata republicii, ca şi în mai toate marile întreprinderi din ţară. Unii dintre H... au trebuit să părăsească de curând Marocul, unde erau aşezaţi mai de mult, alţii au emigrat în Statele Unite, în urma jalnicelor evenimente care au învrăjbit din nou „lumea bună" din ţara noastră[159]. Luată însă laolaltă, familia o duce de minune, mai cu seamă că, potrivit tradiţiei ce domneşte în rândurile ei încă din veacul al XVIII-lea şi pe care marchizul nostru n-a lăsat-o să se prăpădească, nişte căsătorii frumuşel chibzuite au ajutat-o, în toate epocile, să iasă cu bine din dezastrele politice şi să îndulcească vitregia soartei schimbătoare. Bărbaţii din neamul lor, cată s-o spunem, erau minunat croiţi pentru asta, păstrând toţi, şi multă vreme, fizicul acelui sublocotenent sângeriu la faţă, poate că puţin cam scurtuţ, dar altminteri zdravăn, pe care îl întâlnirăm la Beauvais într-o seară din martie 1815. Au dinţii sănătoşi, părul des şi creţ, înclinaţii pentru călărie şi toate jocurile violente – şi aşa îi recunoşti în medalioanele pictate în ulei, pe fotografiile rămase din vremea începuturilor artei fotografice şi pe-acelea mai noi, cu trăsăturile neschimbate, care îţi îngăduie să le stabileşti genealogia. Vorbesc de dânşii ca despre o rasă de câini, dar au într-adevăr ceva din asta, ceea ce şi face dintr-înşii nişte gineri potriviţi pentru marii fabricanţi şi bancheri internaţionali. Găseşti din aceşti H... la Jockey-Club, la clubul marilor agricultori, ba pe unul chiar la Academie, deşi n-a scris nimic. Abia în ultimii ani oarecare semne de degenerescenţă

s-au făcut simţite pe ici, pe colo. De pildă, atunci când, pe la începuturile veacului XX, un marchiz avu ideea romantică de a-şi lua nevastă dintr-o treaptă socială mai înaltă decât s-ar fi cuvenit, răpind o tânără persoană înrudită cu o familie domnitoare care n-avea cine ştie ce avere. Aceasta explică, fără îndoială, ce s-a ales din fiul lor. Căci dacă în cărţile de specialitate dai de mai mulţi H... având în dreptul numelui acelaşi semn care arată că au căzut pe front, unii în Forţele franceze libere[160], alţii în Legiunea antibolşevică[161], nu se află acolo pentru acest fiu care nu făcea parte din armată decât simpla menţiune că a murit în lagărul de la Dachau, în Germania. Familia nu se făleşte cu el mai tare decât cu Ulbricht d'H..., care făcuse să se vorbească prea mult de dânsul în aceeaşi epocă şi se văzu nevoit să emigreze în Argentina, unde e bancher.

Ei bine, dacă i-aş fi dat acelui grenadir al lui La Rochejaquelein numele său adevărat, teamă mi-i că membrii acestei mari familii, dintre care mai mulţi sunt întotdeauna miniştri în schimbătoarele noastre guverne, în diplomaţie, sau băgaţi în întreprinderi metalurgice şi chimice – teamă mi-i că membrii acestei mari familii s-ar fi simţit fără îndoială atinşi, unii văzând pe un strămoş de-al lor sau un unchi (căci mai trăieşte un nepot al lui Arthur, un domn d'H..., pe care l-am întâlnit în vremea războiului prin Flandra, reintrat în armată la şaizeci şi cinci de ani, apoi consilier al statului francez[162] şi osândit la nedemnitate naţională[163] şi care trebuie să aibă azi şaptezeci şi opt sau şaptezeci şi nouă de ani, deci mai apucase, copil fiind, să se joace pe genunchii bătrânului marchiz...), teamă mi-i, vă spuneam, că văzând un strămoş de-al lor într-o postură nu prea măgulitoare în ce priveşte morala faptelor, ar fi putut, din pricina asta, să interzică lectura acestui roman doamnelor lor, neveste, surori, fiice şi nepoate, ceea ce, dat fiind numărul lor mare, ar fi restrâns în chip ameninţător circulaţia cărţii... dar mai mare mi-ar fi fost teama că mulţi dintre dânşii, dimpotrivă, să nu vină să scoată din această amintire, care poate fi judecată în fel şi chip, pretextele unei fudulii bărbăteşti, pe care eu o înfierez şi aş fi înfierat-o, privind însuşirile lor fizice, vlaga stirpei lor, şi mi-ar fi fost, oricum, penibil să car apă la moara acestei lăudăroşenii. Dacă cele petrecute la 20 martie 1815 în Strada Mare Saint-Martin din Beauvais n-au intrat în cronica lor de familie, să nu vă aşteptaţi ca eu să le fac să intre acolo. De aceea am pus în loc de nume doar o literă, iar istoria grenadirului şi alor săi am înfăţişat-o doar panoramic: toată întâmplarea rămâne astfel învăluită într-o asemenea umbră de incertitudine şi generalităţi, că mulţi dintre contemporanii noştri ar putea să şi-i recunoască pe-ai lor şi să se umfle în pene, fără ca vreunul să fie vreodată pe deplin încredinţat că e vorba cu adevărat de familia lui şi să poată găsi aici o îndreptăţire ereditară a propriilor sale destrăbălări.

Căci oamenii nu-s dobitoace.

VIII

PRIMĂVARA

Cei de la prefectură n-au prea dormit. Venise acolo între ora unsprezece şi miezul nopţii Macdonald, care îşi aducea îndărăt fiica la domiciliul conjugal, şi de la dânsul află Marmont că armata trădase într-adevăr. Mai înainte ca mareşalul duce de Tarente să pornească iar la drum, către Abbeville, unde gândea să întâlnească pe maiestatea-sa, veşti proaspete din Capitală ajunseseră la Beauvais, aduse de un adjutant al acelui general Grundler, fostul comandant al trupelor din regiunea Senei, pe care Clarke îl luase cu dânsul, ca secretar general la Ministerul de Război, când îl înlocui pe Soult. Parisul – spuneau ştirile – fusese toată ziua scena unor trădări, se petrecuseră lucruri de necrezut, peste tot flutura tricolorul. Napoleon era aşteptat dintr-o clipă într-alta. Într-o scrisoare pe care adjutantul o aducea lui Macdonald, Grundler se plângea că nu mai ştie nimic despre ministrul său. Patronul nu se mai arătase la minister. Trimisese un ofiţer la locuinţa lui Clarke, pe strada Regală. Nici urmă de Clarke. Ce vrea să zică asta? Acel Clarke, pe care l-au ales în locul lui Soult, ca mai sigur... să fi trecut de partea cealaltă? Nu, atâta doar că e de negăsit... intrat ca-n pământ, ce mai! Adjutantul lui Grundler întâlnise pe şosea voluntarii Şcolii de Drept. Bieţii copilandri păreau la capătul puterilor şi ofiţerii lor nu-şi ascundeau temerile: înaintau în mijlocul unor trupe răzvrătite, printre care abia-abia s-au putut strecura la Saint-Denis. Purtarea bonapartiştilor era de altminteri destul de stranie: deocamdată nu prea păreau să caute o ciocnire cu trupele credincioase regelui, care se depărtau... Grundler cerea să i se trimită ordine. Bine, să zicem că le capătă. Ce-o să facă cu ele?

Şi într-adevăr, către orele patru dimineaţa au venit să-l scoale pe subprefect. Era generalul Hulot, care sosea în trăsura lui Macdonald, reparată, cu ştiri aduse la Beaumont de către agenţii lui Bonaparte. Ducele de Massa îl duse în grabă la Marmont să-i povestească pe scurt intrarea lui Napoleon la Tuilerii. Împăratul se reinstalase la Luvru către ceasurile nouă seara. Curierul era cu sacul plin de veşti rele... Toată noaptea bătuse un vânt, să smulgă coarnele boilor, nu alta. Sufla prin hornuri, se izbea de obloane. Vreme de tragedie. Uneori, se făcea ca un huruit de căruţe pe caldarâm, apoi vuietul se umfla, se umfla, ca şi cum firea întreagă şi-ar fi strigat împotrivirea la cele ce se întâmplau. Să dormi... cum să dormi în asemenea vuiet năpraznic?

Tăcerile neaşteptate ale vântului făceau să se nască o şi mai tulburătoare linişte, în care pândeai întoarcerea vijeliei. De altminteri, tăcerile acestea nu ţineau niciodată mult.

În sfârşit, alba păli în ferestre. Primăvara se arăta la Beauvais în negurile joase şi din stradă se auzeau patrulele cu glasuri care răsunau ciudat în acest ceas al singurătăţii.

Vântul îşi sleise puterile. Nu mai ploua. Raze de soare sfioase străpungeau norii.

Ştafetele au şi pornit, ducând ordine. Schimbul de gardă de la porţile cazărmilor şi clădirilor ocupate de escorta regelui străbătea oraşul. Muncitorii fabricilor, care îşi începeau lucrul la ora şase, căci nu trebuia să se piardă niciun minut al zilei din ziua de numai douăsprezece ore în anotimpul acesta – muncitorii se uitau, ridicând din umeri, la ostaşii care se spălau pe la fântâni în bătaia vântului. Ce gândeau toţi oamenii aceştia? Greu să-ţi închipui.

Şi puţin după ora şase, prinţii, porniţi de la Noailles cu noaptea-n cap, sosiră ca o trombă la prefectură, cu avangarda trupelor lor alcătuită din cavaleria uşoară a lui Damas, sub comanda lui César de Chastellux, şi unităţile de gardă ale lui Gramont sub aceea a lui Tony de Reiset. La sfatul improvizat al căpeteniilor militare, starea trupelor din Beauvais, înfăţişată de mareşalul Marmont, l-a vârât în spaime pe contele d'Artois şi, în ciuda iluziilor pe care mai încerca să le întreţină ducele de Berry, măria-sa, care ştia bine de cât timp aveau nevoie trupele rămase în urmă ca să se strângă laolaltă şi în ce hal se aflau toţi ai lui, nu-şi putu ascunde mâhnirea. Unde era regele? Îşi schimbase oare încă o dată planurile? Se ducea să se îmbarce la Dieppe? Să se aşeze în Dunkerque, întărindu-se acolo? Sau tot Lille rămânea ţinta lui... Cine-ar fi putut s-o spună? Dacă, barem, pentru a-l ajunge din urmă, ar putea tăia drumul prin Amiens, ca să cruţe oamenii de oboseli inutile – dar şoseaua spre Amiens era oare liberă? Care-o fi adevărata stare de spirit a trupelor din Picardia? Au hotărât să trimită într-acolo un ostaş în recunoaştere, şi domnul de Reiset fu însărcinat să aleagă un ofiţer de gardă deştept, trebuie să existe aşa ceva, care ar fi în stare să se întoarcă în aceeaşi zi pentru a raporta... Cât e de la Beauvais la Amiens? Cincisprezece leghe... Cu un cal bun eşti acolo în cel mult şase ceasuri. Daţi-i bani ofiţerului să-şi cumpere la Amiens un cal odihnit, ca să se poată întoarce. Va fi aici înainte de căderea nopţii... Domnul de Reiset ieşi.

Se înţelege de la sine că socoteala asta era nesăbuită de-a fir-a-păr. Şase ceasuri ca să facă cele cincisprezece leghe la dus, apoi timpul de care avea nevoie ca să vadă cum stau lucrurile într-un oraş mare, fără a mai pune la socoteală ocolurile impuse de prezenţa trupelor răsculate (că doar pentru asta era trimis cercetaşul) şi iar şase ceasuri întorsul, cum să le împlinească pe toate, când se şi făcuse ora şase şi

jumătate dimineaţă şi când se întunecă pe la şapte seara... Nimeni nu i-o spuse contelui d'Artois, şi el însuşi punea oare vreun temei pe ce făcea, trimiţând ofiţerul, de unul singur, la domnul de Lameth? În hotărârea asta se vedea mai degrabă nervozitate decât înţelepciune militară. Poate că fratele regelui era de pe acum hotărât să nu mai aştepte întoarcerea acestui ofiţer şi să pornească, orice s-ar întâmpla, spre mare...

Căci, la drept vorbind, contele d'Artois, el care la Paris se arătase atât de potrivnic trecerii în Anglia, nu mai credea că ar fi posibil altceva... cel puţin dacă şoseaua spre Amiens le era închisă... decât să meargă să se îmbarce la Dieppe cu tot ce s-ar mai putea lua la bord din escorta regelui. Desigur, asta nu s-ar putea face fără încuviinţarea maiestăţii-sale, dar, ca întotdeauna, ei bine, maiestatea-sa nu era acolo când se simţea nevoie de prezenţa sa. Până una alta, ar fi o nebunie să cruţe ce le rămăsese din tezaurul de război: cel mai urgent lucru era să cumpere, plătind oricât, toţi caii şi toate carele ce se găseau de vânzare prin partea locului, şi asta numaidecât, ca să facă faţă lipsei de cai pentru ofiţeri şi nevoii de a încărca în căruţe pe infanteriştii care nu erau în stare să ţină mai multe zile în şir la un marş cum fu cel din ajun.

La cazarma unde muschetarii suri se aflau adunaţi, ordinul de a se cumpăra cai fusese transmis spre executare comandantului companiei, domnul de Lauriston, când ceasul nu bătuse încă de opt. Ceea ce era destul de repede, dacă te gândeşti că în mai puţin de o oră a fost recopiat de trei ori în triplu exemplar, de la un birou la altul, cu o nouă apostilă, ca să meargă de la prefectură la cazarmă, de la mareşalul Marmont la căpitanul-locotenent de Lauriston. O ceată de douăzeci de muschetari, comandaţi de locotenentul d'Houdetot, părăsea cazarma către ora opt şi un sfert, ducându-se să ia în primire o herghelie de cai semnalată la o mică depărtare de Beauvais, în nişte păşuni, de cealaltă parte a bălţilor de la Saint-Just. Géricault era printre ei în dimineaţa vântoasă şi rece. Ploaia stătuse, scurte licăriri de soare străpungeau pâcla subţire, iar călăreţii înaintau tăcuţi prin mahalaua din nord-vestul oraşului, lăsând în dreapta şoseaua spre Calais şi apucând pe un drum pietruit, care ducea, după cum se vedea scris pe un stâlp, la Rouen. Théodore mângâia cu palma spinarea calului, vorbindu-i: „Ei, dragul meu Trick, dormişi bine la căpitanul de poştă? Cum a fost ovăzul?" Tare e calul! Trick nici nu părea să-şi amintească de alergătura din ajun, de ceasurile istovitoare care s-au scurs atât de încet, de la deşteptarea în cazarma Panthémont, alaltăieri la cinci dimineaţa, cu acel scurt răgaz în grajdul casei din Noua-Atenă, la tatăl lui Théodore, toată ziua tropăind pe loc în aşteptare, şi, în sfârşit, noaptea de duminică spre luni pe drumuri... Omul e mai firav. Îl dor şalele dintr-o nimica. Cafeaua şi rachiul, date pe gât dimineaţa,

n-au fost pentru oboseala lui Théodore decât un şfichi...

La ieşirea din oraş, după ultimele case, râul întinde braţe în care te pierzi printre ostroave de trestii. Pământul cu pleşuri de cretă, pe care iarba nu izbuteşte să i le acopere, ţine în loc ape leneşe, scurgându-se anevoie. Valea râului Thérain, cu case tot mai rare, se depărtează între copacii desfrunziţi, brăzdată cât vezi cu ochii de şanţuri şi şănţuleţe. Bălţile, pe care cei de prin părţile acestea începuseră de o sută de ani să le sece, sunt drenate ici de mâna omului, colo prin pârăiaşe, de îndată ce pe sub galbenul samaniu al iernii ţâşnesc cei dintâi muguri de un verde-deschis ai lui martie. Satul Saint-Just se ivi la cotitura unuia dintre aceste pârăiaşe. Ceata de muschetari făcu haltă în mijlocul unei droaie de copii murdari şi zdrenţăroşi, năvălind ca muştele şi holbându-se la ei ca la o minune, pe când un cârciumar se oferi să-i călăuzească spre păşunile unde păşteau caii. Ţinându-se după omul acesta care şchiopăta, porniră deci într-acolo, cotind spre miazănoapte, la poalele unui deluşor abrupt, care schimba pe neaşteptate înfăţişarea locului. Se vedea colo sus un sat, o biserică uitată, cenuşie şi oarbă, către care ducea un drum păcătos, şi Théodore ar fi voit să se caţere până la ca, ca să-şi mai cheltuie din vlagă, şi apoi fiindcă i se urâse cu priveliştea şesurilor nesfârşite. Nu putea fi vorba însă de aşa ceva. La dreapta lor, în islazul acela, erau caii. Se zăreau de departe.

Cei care păzeau herghelia văzură şi dânşii apropiindu-se ceata, şi muschetarii trebuiră să dea pinteni cailor, lăsându-l în urmă pe cârciumarul din Saint-Just, când înţeleseră ce se petrece acolo. Cei trei ţărani călări, care se aflau cu herghelia asta de vreo sută de cai, s-au apucat deodată să-i strângă laolaltă, să-i împingă, zorindu-i cu biciul şi vorba. Îi vedeai rotindu-se sub pălăriile lor cu streaşină lată şi în ţoalele zdrenţuroase de culoarea noroiului. Caii se trăgeau îndărăt, vârându-se unii într-alţii, spinările lor goale se învălmăşeau şi, deodată, grămada asta sură şi neagră, cu pete murge, pe care braţele argaţilor o îmboldeau şi o biciuiau, o luă la goană. Era cum nu se poate mai limpede: ţăranii pricepuseră ce înseamnă sosirea acestei potere şi cu un străvechi simţ al primejdiei fugeau, gonind caii, ca şi cum fuga ar fi avut vreun rost şi ar fi putut câtuşi de puţin să-i scape astfel de rechiziţie. O luaseră acum razna pe câmp, şi potcoavele pleoscăiau în pământul desfundat de ploi. Muschetarii se rupseră în două şiruri, trecând de o parte şi de cealaltă a hergheliei în fugă. Strigăte se încrucişară în văzduh: înjurăturile argaţilor şi ameninţările ostaşilor. Unul dintre ţăranii împresuraţi, un flăcău bălai cu mustaţa pleoştită şi ochi albaştri hăituiţi, îşi frână dintr-o dată calul gâfâind. Théodore îl prinse de zăbală. Pe voinicul împestriţat de petice cusute şi răscusute îl treceau năduşelile de frică. Făcu celorlalţi un semn cu mâna, de neputinţă, de predare, şi le strigă ceva de neînţeles. Ce-şi

spun oamenii aceştia? Se vedea cât colo că ceilalţi şovăiau, apoi parcă înţeleseră că li-e zadarnică împotrivirea. Muschetarii cei mai apropiaţi de dânşii îşi trăseseră pistoalele prinse de oblâncul şeii.

Théodore nu mai avea ochi decât pentru cai. Se uita la părul lor lucios, umed, la mânjii prea tineri pe care vor trebui să-i lase... Erau aproape toţi armăsari, deşi unii aveau înfăţişarea greoaie a animalelor de ham. Freamătul acestei forţe îmblânzite, unduirea coamelor... Théodore îi şi picta în gând. Ţăranilor le mai venise inima la loc. Houdetot le spusese că li se vor plăti caii. Ce le păsa lor, la urma urmelor, dacă se plătea sau nu? Caii nu erau ai lor, ei nu erau decât argaţii unui soi de tâlhar, jumătate ţăran, jumătate domn, pe care trebuiră să-l aştepte pe islaz, şi ploaia se pornise din nou, o ploaie măruntă, izbind în obraz cu vârtejuri de vânt, şi, tocmai când credeai că se potoleşte, o lua de la capăt, Dumnezeule, să te faci ciuciulete stând la tocmeală cu geambaşul ăsta picard! Era în acelaşi timp smerit şi obraznic. Purta un fel de pelerină şi ciubote înalte, iar de vorbit vorbea în franţuzeşte, îndreptându-se de câte ori îl lua gura pe dinainte, dând-o prea de tot în graiul picard. Dar zicea un *guevo* în loc de un cal. Fără îndoială, voia bucuros să vândă cai soldaţilor maiestăţii-sale, căci era un bun regalist şi s-a temut că au venit răzvrătiţii, ştiţi, cu zvonurile astea care bântuie, şi de altminteri, afurisitul cela de corsican le lua toţi *guevos*, ca să-i ducă să crape în Rusia, dacă se poate una ca asta! „Dar nu vi-i dau pe toţi, lămuri el. Ascultaţi aici, să dea fiecare câte ceva!" Învârtea bastonaşul în aer, repetând: „E negoţul meu şi mi-s dragi *guevos* ăştia ai mei..." Începea să dea deoparte caii pe care nu voia să-i vândă – cei mai buni, fireşte. Ar fi vrut să ne vâre pe gât toate gloabele. Ca s-o scoatem la capăt, a trebuit să ne oţărâm, să-i arătăm banii, să ameninţăm. „Cum, şi ăsta, şi ăstălalt? Mi-i luaţi pe toţi care va să zică!" Tocmeala se lungea, părând să nu se mai sfârşească. Bine, dar pe ăsta negru de ce nu ni-l dai? E un cal zdravăn...

— Domnule căpitan – zise omul, şovăind în ce priveşte gradul – e un armăsar, eu îl ţin de prăsilă, pe când dumneavoastră... Ce să facă soldăţoii dumneavoastră cu el? Şi-i nărăvaş pe deasupra... nimeni nu-l poate încăleca...

— S-o crezi dumneata! strigă căpitanul. Ai să vezi îndată!

Şi răsucindu-se în şa, păru să caute pe cineva din ochi. Deodată, îl zări pe Géricault.

— Ei, ascultă, muschetarule! Arată-i acestui geambaş dacă poate fi încălecat sau ba!

Şi întinse degetul spre cal. Théodore sări de pe Trick şi se apropie. Calul necheză şi se ridică în două picioare. Geambaşul rânjea, bătându-şi ciubotele cu beţişorul. „Aşteaptă tu, niţel..." mormăi el. A fost nevoie de doi oameni ca să-i petreacă frâul. Dar Géricault îl şi

înşfăcase de coamă, sărindu-i în spinare, după ce-şi zvârli jos mantaua. Făcu semn ostaşului care ţinea animalul să lase frâul din mână. Cu o zmucitură, calul sări înainte şi porni în galop. Călăreţul se săltă din şa doar ca să se aşeze mai temeinic şi prinse frâul cu amândouă mâinile, încercând să-şi strunească sirepul şi să-l aducă la pas. Herghelia toată se trăgea îndărăt dinaintea lor, smolitul se scutura vrând să-şi trântească jos călăreţul, dar acesta se şi culcase pe spinarea lui, încleştându-l între coapsele-i vânjoase. Calul se rotea în loc, se ridica pe picioarele din faţă, apoi pe cele dindărăt, şi deodată porni ca săgeata. Priveau toţi cum cal şi călăreţ goneau prin păşunea umedă şi-i văzură răsucindu-se într-o parte şi într-alta, parcă gata să se prăbuşească. Apoi, pe neaşteptate, întoarcerea. Théodore, niţel lăsat pe spate, zâmbea, şi braţele îi bălăbăneau în voie, stăpânindu-şi calul doar cu picioarele, după ce lepădase frâul din mâini, ca o sfidare... Animalul îşi ţinea capul în pământ, lăsând să i se vadă pe frunte o stea albă. Când întoarse spatele, se văzu că în afară de steaua aceea mai era şi pintenog, având o pată albă la piciorul drept dindărăt. E ceea ce spaniolii numesc un cal *erzel*, şi unul dintre muschetari, care făcuse războiul în peninsulă, spuse că nu trebuie să te încrezi în el. Houdetot se încruntă nemulţumit şi-i răcni lui Théodore:

— Ţine frâul, la naiba! Ce-i circul ăsta? Aici nu suntem la *Franconi*!

Apoi, către geambaş:

— Văzuşi?

— Fie! zise acesta. Dacă vrea el, n-are decât! Eu însă v-o spun de pe acum: e un *guevo* nărăvaş şi o să-i frângă gâtul.

Au încheiat târgul, cumpărând şaptezeci de cai.

— Barem pe ăştia n-o să-i aibă Napoleonul lor! mormăi stăpânul hergheliei. Când mi s-a spus că au venit nişte soldăţoi, credeam că-s de-ai lui...

Caii mergeau în coloană. Aşa îi aduseră la Beauvais. Parcă era alt oraş. Şi nu numai fiindcă cerul se înseninase, fiindcă era luminos şi albastru... Escorta regelui se aduna, companiile care petrecuseră noaptea la Noailles, cu prinţii, se uneau cu cele care intraseră în oraş înaintea lor. Peste tot o forfotă de soldaţi, de cai, de trăsuri. Gurile de tun ale domnului de Mortemart se aflau în faţa catedralei Sân Petru şi dădeau marii pieţe un aer de nu mai ştiu ce fel de iarmaroc. Tot restul dimineţii trecu într-o harţă, ofiţerii din gardă, călăraşii, grenadirii, jandarmii şi muschetarii vrând care mai de care să pună mâna pe cai. Ofiţerii umblau din prăvălie în prăvălie, cumpărând tot ce era cizmă, ale lor fiind prăpădite. Nu se mai găseau de fel. Se băteau pentru pâslari.

În toiul acestei nemaipomenite dezordini, care creştea pe măsură ce soseau tot soiul de harabale, rădvane, cupele, vechi diligenţe

cârpite, droşte pocite, tramcare, întreg muzeul de orori ale provinciei, între coloanele de cai goniţi de colo-colo şi ofiţerii serviciului de remontă alergând după ei, ca să-i apuce pentru ostaşii lor, ţipând cât îi lua gura că e un scandal să se dea totul ofiţerilor de gardă, că au şi grenadirii dreptul lor de-a nu merge pe jos ca şi ceilalţi – în toiul zăpăcelii, Théodore îl zări deodată pe Marc-Antoine.

Cu mutra-i pistruiată pe sub căciulă, furios ca un diavol, d'Aubigny se căznea târând după el o şa şi zbiera la măscări să nu crezi urechilor. Théodore râse în sine, gândindu-se la palatul lui Vauban, unde crescuse Marc-Antoine, la dumnealui tătâne-său şi cât de fercheş se purta la *Frascati*, apoi îşi strigă prietenul. După ce-l privi cu nişte ochi străini, acesta îl recunoscu şi-i zise:

— Ah, tu erai! Halal de tine că-l păstraşi pe Trick al tău!

Căci el, d'Aubigny, îşi pierduse minunatu-i cal, dresat la sărituri neasemuite şi cu care făcea dintr-o goană drumul de la bariera Martirilor până la Versailles, pe când Théodore abia se putea ţine după dânsul pe Trick al său... da, trebuise să se despartă de cal..., să-l lase pe drum între Beaumont şi Noailles, să-l părăsească, în sfârşit! Şi avea ochii plini de lacrimi grenadirul, mari lacrimi de copil care-l făceau să smiorcăie pe nas. La început, Théodore simţi că-i vine să-şi râdă de dânsul, dar îi trecu pofta când îl auzi pe celălalt:

— Tu n-ai împuşcat niciodată un cal, calul tău, mă-nţelegi, calul *tău*!

Era un roib superb, un cal de soi, un cal englezesc. Pe drum s-a prăbuşit în noroi cu piciorul rupt... gata, s-a dus! Să-l ucidă, trebuia să-l ucidă. Uşor de zis. Dar când trebuie să-ţi iei pistolul şi să-l apropii de animalul care te priveşte cu ochii săi încrezători...

— Ascultă – zise Théodore, săgetat de-o idee neaşteptată – am un cal pentru tine, un nărăvaş greu de strunit, dar minunat! Nimeni nu-l vrea, toţi se tem de el. Cică e un *arzel*...

Îşi zicea că pintenogul pe care-l îmblânzise în păşunile de dincolo de Saint-Just-les-Marais ar conveni de minune prietenului său. Mai întâi, fiindcă Marc-Antoine îi semăna lui, plăcându-i să încalece cai nejugăniţi. Şi apoi, prea se deosebea smolitul acesta de calul pe care d'Aubigny trebuise să-l răpună cu mâna lui. E bine aşa, gândi Théodore, are să-l uite pe celălalt. Zis şi făcut. Aflară fără bătaie de cap armăsarul cu steaua în frunte şi pata albă la picior, şi Houdetot porunci să fie dat grenadirului, deşi îl luaseră pentru muschetarii lui La Grange. Léon de Rochechouart, căruia îi fusese propus, răspunse făcând furca din două degete ca pentru a se apăra de o făcătură: un *arzel*, cum de v-a trecut prin cap? Căci superstiţia asta se întinsese din Spania în Portugalia, de unde o luase Léon de Rochechouart.

Marc-Antoine era încântat şi zâmbea, uitându-şi mâhnirea de adineauri. I-au pus zăbala tuciuriului, l-au înşeuat, şi noul său stăpân

începu să zburde cu el, învârtindu-l pe loc, în mijlocul unor gură-cască înfricoşaţi. Théodore îl privea depărtându-se, cu o dragoste aproape înduioşătoare. Ah, ăsta zic şi eu călăreţ!

*

Pe când se uita cum nărăvaşul încălecat de Marc-Antoine sare în două picioare, acolo, în piaţa primăriei din Beauvais, Théodore nu-şi putu opri gândul să se întoarcă la odăiţa din dosul prăvăliei de pe bulevardul Montmartre, unde îl aducea pe tânărul viconte d'Aubigny, în toamna lui 1812, ca să-i pozeze pentru corpul *Ofiţerului de vânători*, deoarece Robert Dieudonné, pe care îl avusese model pentru cap, plecase, îndată ce i s-a sfârşit permisia, în Rusia, la Marea Armată, cu eclerorii... În ziua asta de 21 martie, către nămiază, la Paris, acel Robert Dieudonné, astăzi locotenent la întâiul de vânători călări, se află în rândurile escadronului său – în piaţa însorită unde împăratul trece în revistă regimentul care, chiar de adineauri, a încetat de a mai fi al vânătorilor regelui – dar nu mai are sub el surul rotat ca cel din tablou, ci un murg roşcovan.

E soare, un soare încă jilav, peste oraşul acesta pe care nu-l zvântaseră bine ultimele răbufniri ale vântului din zori. Vânătorii verzi şi roşii, în şeile lor negre şi albe, cu cioltare roşietice, pe caii care bat din copite nerăbdători, stau cu faţa către arcul Caruzelului şi Tuilerii, mulţimea parizienilor ocupă fundul pieţei, unde e aliniat regimentul lui La Bédoyère, sosit în marş forţat, iar pe la ferestrele clădirilor dimprejur e omor de lume. Locotenentul Robert Dieudonné priveşte cum se depărtează împăratul, pârlit de soarele insulei Elba şi i se pare mai scund ca altădată pe calul său alb, poate fiindcă s-a îngrăşat… Tricolorul fâlfâie pe Pavilionul Orologiului, o fanfară cântă ca şi în ajun *Unde te simţi mai bine ca-n sânul familiei?*, iar norii în zdrenţe se duc încolo, deasupra Luvrului, făcând parcă gesturi mari cu mâna. Colonelul, care tocmai îl salutase pe împărat, se întoarce pe roibul său aprins pentru a da comanda. E un colonel nou, căci cel dinainte şi-a dat demisia chiar în acea dimineaţă, iar locotenent-colonelul Le Nourry, pe care-l lăsase la comanda regimentului, fusese înlocuit de împărat cu baronul Simonneau, adjutantul lui Exelmans. Acesta nu e prea sigur de cele patru escadroane pe care le are în mână acum pentru întâia oară. *Coloană, înainte marş!* strigă el şi observă că ostaşii din capul plutonului, pesemne tulburaţi de solemnitatea acestei parade, care nu seamănă cu niciuna de până atunci, uită să se alinieze după cusătura din spate a tunicii celui din faţă, aşa cum prevede regulamentul… *În coloană strânsă, la trap, marş!*... Ce-i drept, nu mai comandase de multă vreme mişcarea asta, neavând regiment şi apoi, ca adjutant al lui Exelmans, împărtăşise soarta generalului. Nemaipomenită întorsătură! Iată-l colonel al acestui unu de vânători,

în care într-o zi de 21 martie, în ’98 – se împlinesc de atunci chiar în dimineaţa asta taman şaptesprezece ani – intrase ca simplu soldat... *Al treilea escadron!*

Soarele usucă uniformele încă ude, metalul hamurilor şi al săbiilor luceşte, şi unii spun – colonelul n-a avut când să se ducă să vadă – că acolo, în grădină, vestitul castan a înflorit în cinstea regelui Romei[164]. Pe noul colonel îl pufnea râsul amintindu-şi mutra predecesorului său – să mori, nu alta! – acel jalnic Saint-Chamans, aşa cum îl văzuse pe şosea ieri, când Exelmans îl trimisese să zorească marşul vânătorilor, pe care Napoleon îi aştepta la Villejuif pentru a-i escorta trăsura. Dacă-i vorba de un om plictisit, mai plictisit ca el nu era nimeni: de douăzeci şi patru de ore ofiţerii lui îl făceau să-şi piardă minţile şi-i trebuise noaptea întreagă ca să se poată hotărî să-şi părăsească regimentul. I se povestise lui Simonneau că întâiul gest al lui Saint-Chamans, ca să arate cât de neclintită îi este hotărârea, fu acela de a chema pe unul din căpitani pentru a-l ruga să ia asupră-şi vânzarea cailor săi. Un ofiţer care făcuse toate războaiele imperiului? Ce-i trece prin minte când Napoleon se întoarce? Să-şi vândă caii! Cât despre Simonneau, bucuros ar fi cumpărat murgul rotat al predecesorului său, dar asta ar fi dat loc la trăncăneli, fără a mai vorbi de preţ. Şi-apoi, era niţel cam prea delicat murgul. Mai bine îşi păstra roibul greoi, dar rezistent. Noul colonel poate că nu avea înfăţişarea distinsă a celuilalt, dar era într-altfel croit, lat şi zdravăn cum îi era şi calul, având pe deasupra şi glasul unui crainic al tunetului din cer. Întâiul de vânători şi al şaselea alcătuiau, împreună cu trei regimente de dragoni, divizia întâi a corpului doi de cavalerie, pe care împăratul o pusese încă de noaptea trecută sub ordinele generalului Exelmans, dându-i însărcinarea să-şi arunce călăreţii, îndată după paradă, pe urmele escortei regelui. Nu se vor mai întoarce la cazarma Panthémont, unde petrecuseră noaptea. Echipajele şi serviciile plecaseră înainte şi trebuiau să le ajungă la Saint-Denis. Pe când coloana se refăcea în ordine de marş de-a lungul Senei, în faţa grădinii Tuileriilor, colonelul-baron Simonneau văzu că se apropie de dânsul brigadierul Grenier, casierul regimentului, care-i fusese prezentat adineauri... adică locotenent-colonelul Le Nourry, căruia predecesorul său îi trecuse comanda, i-l prezentase chiar înainte de-a începe parada, zicând că e vorba de ceva foarte urgent, şi Simonneau nu voise să-l asculte atunci: după paradă, aşa i-a spus... şi acum se aflau după paradă. Brigadierul, pe calul său, de soiul celor care nu-i cam plăceau colonelului, prea delicat pentru un ofiţer de vânători – ne trebuie cai zdraveni, războiul nu e plimbare la Bois de Boulogne[165]! – brigadierul Grenier se apropie şi salută.

— Ah! asta-i acuma! îl întâmpină colonelul. Ţi-ai şi găsit când să vii cu socotelile, camarade! Pornim spre Amiens... Cum? Ce-i atât de

urgent? Domnul de Saint-Chamans? Ce tot îi dai cu domnul de Saint-Chamans? Colonelul de Saint-Chamans a invocat motive de sănătate ca să rămână la Paris...

Desigur. Tocmai despre asta era vorba. Brigadierul avea în mână o notă de socoteli a domnului de Saint-Chamans... Cum, o notă de socoteli? Ce-i asta? Vedeţi că aseară colonelul, după ce regimentul făcuse paza maiestăţii-sale împăratului când intra la Tuilerii... Ei bine, şi ce-i cu asta, prietene? Explică-te! Din ordinul generalului Exelmans, brigadierul împărţise soldaţilor, la sosirea lor în cazarma de pe strada Grenelle, câte doi franci de căciulă... ceea ce era o măsură înţeleaptă faţă cu nişte ostaşi care n-au mâncat şi n-au băut nimic de atâtea ceasuri şi care ar fi putut în iureşul evenimentelor, al entuziasmului din seară asta, să jefuiască niţel, ştiţi, doar un pic, prăvăliile cartierului, dacă nu li se dădeau cei doi franci, bineînţeles!

Brigadierul acesta te scotea din răbdări.

— Deoarece era un ordin – zise colonelul – n-aveai decât să-l execuţi, ce alta?

Vezi că nu se găsea un gologan în casa regimentului şi colonelul de Saint-Chamans a avansat banii din buzunarul lui... A avansat? Patruzeci de gologani? În sfârşit, sunt patru sute cincizeci de ostaşi, asta face nouă sute de franci, bani peşin! Prin urmare, colonelul, vreau să zic domnul de Saint-Chamans, veni azi-dimineaţă...

Simonneau izbucni în râs. Demisionatul îşi cerea îndărăt cei nouă sute de franci! Să se adreseze mareşalului Davout! E treaba Ministerului de Război. El ştie dacă trebuie să i se dea banii sau să fie pus la zid pentru că şi-a părăsit postul la întoarcerea maiestăţii-sale împăratului. Doamne, minunat e soarele când credeai că n-o să mai iasă! Ameţeala dulce a primăverii cuprindea Parisul şi oamenii strigau cât îi ţinea gura *trăiască împăratul!*, salutând vânătorii verzi şi roşii cu tricolor la cheutoare, iar pe caldarâmul uscat răsuna limpede tropotul cailor.

Brigadierul galopa spre Saint-Denis, unde s-ar fi cuvenit să se şi găsească cu furierii plecaţi mai devreme. Mergea înaintea regimentului, ducând ordinele noului colonel pentru organizarea încartiruirii, după ce vor trece de Saint-Denis. Acolo, la statul-major al diviziei, va găsi ordinul de marş scris negru pe alb, cu numele, păstrat secret, al locurilor...

În coloană, cu al treilea escadron, cel al maiorului Lanthonnet, venea călare locotenentul Robert Dieudonné, în capul companiei sale, care nu mai avea căpitan, deoarece Bouexic de Guichen demisionase în ajun – Robert Dieudonné, cu mutra lui de normand şi mustaţa-i ţepoasă pe oală, zgâind nişte ochi de somnoros abia trezit. Nu era oare ciudat că de astă dată părăseau Parisul, fără a crâcni, până şi ostaşii aceia care păreau cât pe ce să se răzvrătească atunci când Soult îi

trimisese la Béthune, abia cu câteva luni în urmă? O vorbă nu se auzea. Ştiau toţi că vor porni în urmărirea prinţilor fugari. Nici măcar dintre parizieni, unul nu ceruse să treacă o clipă pe-acasă. Era în ei parcă un hohot de râs. Se simţeau stăpânii lumii. Cui îi mai ardea de Paris! O luau iar de la început, totul începea iar cu primăvara asta şi – cine ştie? – poate vor porni să recucerească Europa... Şi mai cu seamă să le vie de hac acestor afurisiţi de aristocraţi. Ce zile, aceste două din urmă! De la halta aceea în Piaţa Ludovic al XV-lea, unde colonelul de Saint-Chamans trebuise să se plece în faţa căpitanilor Riquet şi Bouvard... de-aici au început toate, căci după asta, toţi acei Arnavon, Schmaltz, Rochette, Delahaye, Rostand, Saint-Yon, Chaiquerand sau Dole, locotenenţi şi sublocotenenţi, parcă nu mai erau aceiaşi şi nu mai ţineau seamă prea mult de grade. Ce vesele ceasuri au petrecut la Corbeil şi Essonnes! În sătuleţele de pe malul drept al Senei, prin care erau încartiruite companiile, toată seara, toată noaptea, de-alde Arnavon, Schmaltz, Delahaye, Rostand stăteau să aştepte veştile. Şi asta, pe afurisita aceea de ploaie şi cu vântul care urla... Fără să sufle o vorbă, erau toţi cu ochii pe colonel şi pe prietenii săi, şeful de escadron de Fontenu, ajutorii comandantului de regiment Meyronnet şi Le Nourry, căpitanul Bouexic de Guichen, ca să nu mai pomenim de vărul Ludovic de Saint-Chamans, care venise o dată cu rubedenia sa din regimentul 7 vânători, sublocotenent în 1812, prizonier ca el şi ca doctorul în 1813, 1a Lipsca, pentru ca în 1814 să ajungă cu proptele ajutor de comandant în acest regiment, pe când un Dieudonné, la capătul celor trei ani, era tot locotenent, ca şi înainte. Toţi ăştia erau cătrăniţi al dracului. Asta îţi sărea în ochi. Iar cât ţinu drumul, se opreau ici şi colo, tăifăsuind cu coloneii pe care îi întâlneau în cale, marchizul de Cutare, contele de Cutărică... Rostand, Saint-Yon, Arnavon, Schmaltz şi ceilalţi se strâmbau de râs chiar în ochii lor...

Luni de dimineaţă – vremea se mai potolise, doar când şi când se mai pornea câte o răpăială de ploaie – veniră chiar Arnavon de care vorbirăm şi, la câţiva paşi în urmă, Schmaltz, Rochette, Dieudonné... veniră să-i povestească lui Saint-Chamans, colonelul – căci vărul Ludovic, ajutorul de comandant, nu ştie de glumă – că regele îşi luase catrafusele şi că prinţii s-au dus după el înspre Calais... „Aida de, aida de!" spuse atunci colonelul şi avea tot bărbia rotundă, nasul potrivit, gura potrivită, aşa cum îi erau semnalmentele, cu ochii săi albaştri de-o nespusă nerozie, de care Arnavon după aceea, să-l fi văzut, făcea haz chiuind, porcul, făcea haz... Asupra acestora se ivise şi soarele, ca un convalescent care nu-şi leapădă încă fularul cu care e înfofolit. Colonelul ne cheamă iar, căci tocmai primise ordinul de a face stânga-mprejur, direcţia Saint-Denis. Saint-Denis, aşadar. Drumul spre Calais. Îl văzuseră toţi pe cuirasierul care adusese scrisoarea locotenent-colonelului de Girardin; picase pe la ceasurile şapte şi jumătate, şi unii

l-au însoţit – nu Arnavon, nici Schmaltz – până la colonel, ca să-l mai tragă de limbă. Fâstâcit cum era şi convins că ofiţerul ştia că ar fi trebuit să sosească în timpul nopţii sau chiar aseară, bietul om începu să explice că se rătăcise puţin între Villejuif şi Essonnes, nu că drumul ar fi cine ştie ce încurcat, dar aşa se întâmplă când eşti singur cu întunecimile, cu ploaia, cu noroiul. Avea o uitătură hăituită, cuirasierul. Trebuie că se oprise să doarmă pe undeva, sau pentru vreo altă nevoie, şi era jegos de nici cu cleştele să nu-l apuci. Nu că aveau obiceiul să asculte pe la uşă, dar în faţa casei de la marginea şoselei, unde colonelul era încă în ţinuta de serviciu, s-au apropiat Delahaye, Schmaltz, Arnavon, Rostand – ce mai! toată gaşca, să fie acolo dacă se vor auzi strigăte dinăuntru. Nu se auziră strigăte. Colonelul ieşise cu scrisoarea în mână. Avea ca întotdeauna bărbia rotundă, gura potrivită. Îi strânse pe toţi, fără să lipsească brigadierul Garnier şi port-drapelul Gobard-Desmarets. Nu mai ploua. Căpitanul Bouvard spuse, ridicându-şi glasul, că garnizoana Parisului părăsise Capitala, ieşind în întâmpinarea împăratului. Colonelul făcea *nu, nu*, din mână, iar când de-alde căpitanii Riquet, Percy, Girardt şi, bineînţeles, Arnavon, Delahaye, Rochette, Rostand, Schmaltz s-au pus să strige că regimentul trebuie să pornească spre Fontainebleau, colonelul dădu ordinul de încălecare, hotărând drept loc al adunării podul de la Corbeil. Asta nu se bătea chiar cap în cap cu ceea ce au cerut ofiţerii. De la pod puteai porni fie spre Fontainebleau, fie spre Saint-Denis. Zicând acestea, colonelul mereu cu bărbia sa rotundă plecă prin soarele dimineţii să vadă cum stau lucrurile. Se duse la generalul care le ţinuse în ajun un mic discurs, să-ţi meargă la inimă nu altceva, în Piaţa Ludovic al XV-lea. E un austriac, pare-se, şi a luptat împotriva noastră la Essling[166], intrând în serviciul Franţei abia în 1811. Celălalt, colonelul, fu văzut pe şosea întorcându-se de acolo, tot cu bărbia lui rotundă. Şi cu alt cumătru, de teapa lui. De departe se vedea cât sunt de amărâţi. Noi ne aflam pe podul de la Corbeil şi asta ne făcea plăcere. Noi, adică Arnavon, Schmaltz şi toţi ceilalţi. Nenorocirea e că lângă pod se afla o cârciumioară în care năvăliseră toţi. Gradele inferioare, se-nţelege. Făcea să vezi ce ochi albaştri căsca Saint-Chamans (Alfred-Armand-Robert). Şi gura lui cum nu se poate mai potrivită! Mai ales că în cârciumă se găseau şi nişte surtucari de la Paris, care făceau cinste şi mi te asurzeau zbierând: *Trăiască împăratul!* Cât despre colonel, el nu auzea toate acestea, cu urechile sale mici vârâte între plăcuţa gulerului şi cataramele cureluşei de sub şleapcă. Oricum ar fi fost, era foarte arătos pe calul său, în mijlocul podului, fercheş ca la o paradă în garnizoană, cu ofiţerii împrejur, întrebând pe comandanţii de companie dacă soldaţii lor se vor supune ordinului care cerea să se pornească de îndată către Saint-Denis, prin Villeneuve-Saint-Georges. Doar n-aţi fi vrut să zică *nu*, însă asemenea

întrebări n-ar trebui puse niciodată cu glăsciorul neliniştit şi cu albastrul acela înspăimântat al ochilor. În dosul colonelului, ştiţi, un dos potrivit, se aflau ofiţeri învârtindu-şi săbiile în aer, cu nişte mutre caraghioase, stând în scări, cu fundul dezlipit de cioltarul şeii – toţi, adică Brille, Brachy, David, Rochette, Irouard, Sénarmont, Riquet, Bouvard şi, bineînţeles, Schmaltz, Arnavon... Colonelul roti ochii în jur şi văzu cu groază că aproape nimeni nu avea cocarda albă în piept.

Oricum, soarele nu era cel de dimineaţă. Era, cum vă spusei, ca după boală. Vremea frumoasă, ceea ce se cheamă vreme frumoasă, se păstrase pentru întoarcerea împăratului. La urma urmei, astăzi mergeau toţi la Saint-Denis – şi fără să mârâie!! Ieri...

Ieri nici vorbă de aşa ceva. Zbierau: *Trăiască împăratul! La Fontainebleau!* Saint-Chamans fusese cam luat pe neaşteptate. Dar hotărât să nu audă primul strigăt, căci prea ar fi fost grav, le spuse că n-au înţeles bine direcţia, că nu era vorba de Fontainebleau, ordinul fiind pentru Saint-Denis, prin Villeneuve-Saint-Georges, apoi se întoarse către adjutantul regimentului, Deluit, şi-l sfătui să-şi ia o călăuză ca să meargă la Villeneuve-Saint-Georges. Atunci toţi, dar ştii, toţi, poate că afară de Fontenu, Le Nourry, Bouexic de Guichen şi vărul Ludovic, s-au apucat să ţipe în gura mare: *La Fontainebleau! La Fontainebleau!* – cu foarte mult tact, căci nu mai strigau: *Trăiască împăratul!* Observaţi că totul se petrecea aşa ca între prieteni, ofiţerii făcând roată în jurul colonelului, vorbindu-i ca unui băieţaş, trăgându-i calul de zăbală. Era un adevărat pluton de ofiţeri, îngrămădiţi unul lângă altul, toţi, Arnavon, Schmaltz, Bouvard, Riquet, Saint-Yon, Delahaye, Rochette, Chaiquerand, şi la mijloc Alfred-Armand-Robert, cu nasul său potrivit, tot ce poate fi mai potrivit. Doar unul singur, căpitanul Bouexic de Guichen, ne-a tras clapa. Despre asta îşi vorbiseră la ureche, el şi colonelul – era o chestie care îi interesa numai pe dânşii – dar sus-zisul Bouexic plecase ca vântul, de parcă i-ar fi pus foc undeva – calului, adică. Mai târziu, Saint-Chamans a povestit că domnul de Guichen îi înmânase în chip solemn demisia sa, deoarece nu se dăduse urmare ordinelor generalului de Girardin. Aşa se scrie istoria. Şi astfel, locotenentul Dieudonné se nimeri să capete comanda companiei a doua din al treilea escadron.

În sfârşit, goarnele au sunat – efect ca la teatru – caii trec podul... Nu într-acolo! haide, fiţi înţelegători! nu într-acolo! şi ei pornesc tocmai într-acolo, nu-i chip să spui că se înşală apucând spre Fontainebleau în loc s-o ia spre Villeneuve-Saint-Georges. Cu sau fără călăuză. După ce făcurăm o leghe de drum, iată că ne iese înainte al 4-lea de vânători, regimentul măriei-sale, fratele regelui, cu gulere şi manşete galbene ca şofranul, de un efect atât de elegant pe uniformele verzi. Noi ăştialalţi, Arnavon, Schmaltz, Rochette, vrurăm să le spunem noutăţile, în sfârşit, să le arătăm cum stau lucrurile, căci

păreau să n-aibă habar de ce se întâmplă şi nu e frumos să laşi nişte camarazi ageamii să meargă în răspăr, dar colonelul începu să se roage, să geamă şi să-şi răsucească, de pe cal, capul său potrivit, de la Arnavon la Schmaltz şi de la Bouvard la Saint-Yon, ca şi când am fi fost toţi colonei. „Vă rog, dragii mei, nu-i rupeţi de la datorie. Nu-i rupeţi de la datorie!" ne zicea, iar nouă ni se făcu milă de bietul om. La urma urmei, se vor lămuri şi singuri... Colonelul lor venise să facă o ţârâ de curte lui Saint-Chamans şi era un spectacol de o încântătoare politeţe. Nu auzeam ce-şi spun, dar după cât se vedea, vorbele lor n-aveau niciun chichirez. I-am dat onorurile când se întoarse la vânătorii săi, toţi cu săbiile trase, de te-ai fi crezut în veacul cel mare, şi el plecă foarte mulţumit de noi. Nu trecură nici cinci minute de la aceasta, când dădurăm de nu ştiu ce general, care, însoţit de colonelul regimentului 1 de lăncieri, în uniforma lui stacojie, cu galoane de aur şi diagonala albă de piele, se trase deoparte, împreună cu Saint-Chamans, vorbind de-ale lor. Colonelul nostru trebuie să le fi spus tot ce-avea pe inimă, căci îi auzeam pe ceilalţi doi scoţând din piept nişte ofuri şi ahuri, iar la despărţire mutra lor era ca a domnilor din familia răposatului la înmormântare.

Apoi, ca în povestea Sorei Ana[167], iată că trec şiruri de călăreţi în uniforme galbene şi verzi – îi vedeam cum se apropie învăluiţi în colb – şi când ajung în dreptul nostru, ce aruncă spre noi? Hârtii pe care soldaţii le adună de jos.

Cât despre sete, ne era sete. Şi foame. Nu mai ţin minte numele acelui sătuc, în afara şoselei, unde colonelul ne trimisese să mai dăm ceva pe gât. El o luase înainte. La urma urmei, dacă voia s-o şteargă, n-avea decât! Nu era însă vorba de aşa ceva. Asta am înţeles-o mai târziu. Văzurăm, fără să pricepem, regimente mărşăluind spre Paris – husari, dragoni, lăncieri – şi nu ştiam ce înseamnă asta. Soldaţii ne înconjurau, puneau întrebări, iar noi făceam pe grozavii. Mai e mult până la Fontainebleau? Partea caraghioasă e că hârtiile pe care ni le aruncaseră călăreţii întâlniţi mai înainte, ăia de zoreau spre Paris, erau proclamaţii semnate *Împărat şi Rege: Napoleon I.* Ni le smulgeau din mână, n-apucai să le citeşti, dar cred că erau nişte decrete, întâile dispoziţiuni ale noului guvern. Ordinul de a pune mâna pe orice Burbon şi o listă de suspecţi în care figura Marmont. Dacă aceştia se duc la Paris, poate că noi greşim ţinând morţiş s-ajungem la Fontainebleau? Ascultă, care ştii dacă a tulit-o colonelul? Apoi, ne aflam de mai bine de un ceas la odihnă, ne cinsteam cu ulcele de vin, uliţa satului era plină de găini şi de raţe, iar ţăranii făceau haz, când deodată soseşte un căruţaş, care strigă ceva de neînţeles. Închipuiţi-vă că numai la un sfert de leghe, colo, pe şosea, împăratul, da, chiar împăratul, trece în revistă două regimente de infanterie venite de la Paris, să-l întâmpine. Şi noi stăm? Încălecarea, încălecarea! Ah, n-au

aşteptat să fie rugaţi! Soldaţii, ofiţerii, de-a valma... Înainte de-a ieşi la şosea şi-au zis, oricum, un pic de ţinută nu strică, hai? şi s-au încolonat iar în ordine. Aveau toţi mutra unor copii care au făcut o şotie, dar când au ajuns la locul pomenit, ia-l de unde nu-i! Napoleon plecase în rădvanu-i cu coviltir şi nu era acolo decât Saint-Chamans, singur-singurel, falnic pe mârţoaga lui, cu ordonanţa alături, şi scărpinându-şi bărbia rotundă.

Nu mai era vorba de Fontainebleau. Mergeau spre Paris. Ca şi cum ar fi ascultat de ordinul lui Girardin. Doar că Saint-Chamans trăgea spuza pe turta lui. Ne cerea să mergem la pas, striga întruna: „Stăi!", nu se ştia de ce. Trebuia, pasă-mi-te, să cantonăm la Ris-Orangis. Deluit şi vărul Ludovic plecaseră înainte cu furierii. Pentru ce, noi ăştialalţi, stăm pe loc? Am pornit iar, şi tocmai atunci, când să ajungem la Ris, iată că se arată pentru întâia oară baronul Simonneau. Ce mai frecuş i-a tras bietului nostru colonei cu nas potrivit! I le turna în graiul celor din Midi[168], dar ştii, pe şleau, ca prin părţile acelea cu crame la tot pasul. Ei şi-atunci? Trebuia să dăm pinteni cailor. Împăratul...

La ce bun să mai intrăm în amănunte? Acum iată că sosim la Saint-Denis, în plin soare, cu colonelul Simonneau în cap. Pe străzi oamenii au bucheţele de violete în mâini. Ne aclamă. Burghezi, muncitori. Alcătuim o divizie împreună cu alţi vânători şi cu dragoni. Iată-i în faţa cazărmii, pe locul acela plantat cu arbori. Sunt vânători din regimentul ducelui de Berry, ale căror tunici verzi au guler şi manşete de culoarea cerului albastru, iar dragonii poartă coifuri de aramă pe care flutură coamele negre, vestoane din postav verde cu nasturi galbeni şi pantaloni albi vârâţi în carâmbul cizmei, apoi gulere, reveruri, mâneci după regulament, de diferite culori.

Au tropăit trei sferturi de ceas în faţa cazărmii înainte de a porni iar. Frumos e să mergi cântând! Sunt pe urmele prinţilor şi a oastei lor de strânsură, roşie şi albă, şi vor vâna în curând nobilii în lungul şi-n latul Picardiei şi Flandrei. Şo pă ei! Şo pă ei! Ah, ce întorsătura mai luaseră lucrurile!

Tocmai la Villejuif, când înnoptase, l-au ajuns din urmă pe împărat. Toate ferestrele erau deschise, cu lumânările aprinse, de-ai fi zis că-i o mare petrecere. N-au apucat să-l vadă bine; roia o droaie de generali în juru-i, ieşiţi, pe cinstea mea, ca din pământ. Oamenii strigau: *Trăiască împăratul!* El s-a suit într-un soi de diligenţă cu care venise – dracu s-o ia de caraghioasă ce era droşca asta – şi întâiul de vânători a fost rupt în două, două escadroane înaintea trăsurii şi două în urmă. Robert Dieudonné se afla şi el în această escortă. Galopau, iar în dreptul portierelor cupelei imperiale se ţineau călăreţi pe cai albi. Când au ajuns la bariera zisă a Iadului nu puteai trece de lume ce era acolo strigând: *Trăiască împăratul!*, dar şi *Jos cu nobilii!*, ceea ce trebuie

să fi făcut plăcere domnilor de Fontenu, de Meyronnet, de Juigne, ca să nu mai vorbim de cei doi veri Saint-Chamans... cât despre ceilalţi, erau toţi mitocani şi au râs... Aşa e, ziceau ei, acum, că s-a întors, împăratul nostru nu mai are nevoie de duci şi de baroni, o să fie împăratul poporului.

Nu încape îndoială, în toiul acestui entuziasm, când străbaţi un oraş în care sunt fabrici, îţi dai seama că împăratul nu se poate bizui decât pe sărăcime, cât despre ceilalţi, doar banii-s de ei, şi văzurăm cum s-au purtat în 1814 chiar aceia pe care el i-a căpătuit cu bănet şi cu case, cu dregătorii şi cu decoraţii... De altminteri, ca să-şi afle un reazem, noul imperiu trebuia într-adevăr să găsească oameni în stare să-i jertfească totul. Cei care n-au nimic îşi dau viaţa mai lesne. Şi apoi, până şi în armată, printre ofiţeri şi printre soldaţi mulţi văd în Napoleon mai cu seamă pe cel care, împotriva Burbonilor, ar fi o continuare a republicii... Ah, numai de-ar spune-o, Tunsu' cel Mărunţel! De-ar spune deodată că el, împăratul, proclamă republica! De-ar uni în jurul său pe toţi aceia care nu s-au îmbogăţit de pe urma victoriilor noastre... Carnot, abatele Grégoire, Levasseur... cei al căror nume nu e pomenit niciodată, dar în care poporul crede...

De fapt, nimeni nu ne urmează. Suntem singuri pe acest drum – sau ce se întâmplă? Robert spuse asta cu glas tare şi ofiţerul Langlet îi răspunse că dragonii cotiseră la stânga, nu mult după Saint-Denis, îndreptându-se spre Calais. Pesemne că divizia făcea o mişcare de cleşte în spatele escortei regelui...

Nu ştiu, poate că mai încolo vremea se va strica, dar aici, pe platoul de la Ecouen, cât e cerul, numai soare, iar pe câmp vezi din loc în loc ţărani care dau foc ierburilor uscate sau strâng cu furca gunoaiele... Şi iată-ne iar dând în şosea, Arnavon, Schmaltz, Delahaye, Rostand, în sfârşit, toată clica! Niciunul nu se simte obosit, vom mai goni aşa la noapte. Aseară ne-am dus la culcare pe la zece şi jumătate, după ce străbăturăm noile bulevarde prin Piaţa Invalizilor şi peste podul Ludovic al XVI-lea, până la Tuilerii. Cum Napoleon intrase prin poarta Pavilionului Florei, tăindu-şi drum printr-o mulţime în delir, nu l-am putut vedea, căci ne aşezaseră în spatele primelor două escadroane, cu faţa spre palat, ca pentru a păzi pe împărat împotriva unei armate. Erau şi tunuri cu ţeava îndreptată spre porţi... Cugetă la toate acestea, înaintând spre Creil, Robert Dieudonné. Revede cazarma Panthémont, unde dormise noaptea trecută. Nu ştie că se aflase chiar în dormitorul în care prietenul său Théodore dormise în ajun, pe patul acela de lângă uşă. Îşi deapănă visul, cum a visat şi azi-noapte în dezordinea lăsată de muschetari. Merge tot înainte, ţinându-şi ochii deschişi, dar cu capul plin de somnul gloriei. Soarele e mereu mai posomorât, nori grei se strâng.

Căpitanul Bouvard, care se întoarce din capul coloanei, unde e

statul-major, la escadronul doi în spatele companiei lui Dieudonné, îi spune acestuia că la noapte nu vor dormi la Clermont, cum fusese prevăzut. Venise ordin să se iuţească marşul trupelor. În târgurile acestea prin care au trecut toţi sunt patrioţi şi-şi amintesc de cazaci, nu-i aşa mult de-atunci! Încotro vine Luzarches, târgul în care au făcut popas? Fetele aduceau de băut, ei se aplecau de pe cai să le spună câte-o vorbă mai deşucheată şi ele se roşeau fără să-şi plece ochii... Ce-i drept, bucuroşi ar fi rămas să înnopteze cu ele... Lui Robert îi plac romanele de dragoste în care lucrurile se desfăşoară cât ai bate din palme... Şi afară de asta, pe cât se pare, face să-ţi arunci ochii în castelul domnului de Champlâtreux. La Chantilly muncitorii manufacturii de porţelanuri şi muncitoarele atelierelor de dantele, ca şi cei de la filatura de bumbac şi de la fabrica de ţesături colorate a domnului Richard-Lenoir, sau cel puţin câţi au rămas după crahul de anul trecut, veniră să-i aclame, iar cei de la carierele de piatră dădură fuga să-i vadă la bariera oraşului. Treceau prin păduri, fără să prea ia în seamă cerul care se înnourase. E un ţinut de copaci şi de ape, şi străbătându-l aşa, au ajuns pe dealurile de unde vezi râul Oise în vale. Aici i-a prins o ploaie cu găleata şi nu s-au oprit. Trecură râul, lăsară în urmă Nogent, şi tocmai după ce suiră o clină la mai puţin de-o leghe de acolo, din capul coloanei veni ordinul: „Stăi!" Parcă ţi-i a râde întotdeauna când auzi cum porunca asta trece de-a lungul şirurilor, repetată de încheietorii de plutoane, şi vezi coloana oprindu-se deodată. Ah, orice-aţi zice, dar când vezi o unitate de cavalerie bine strunită, care execută mişcările aşa cum scrie la carte, nu ştiu, parcă îţi creşte inima şi simţi că te scutură un fior de plăcere!

Au dat de o răspântie, la poalele unei coline ce se înalţă în stânga lor, de unde se făcea un drumeag înspre Mouy, cum arăta o tăbliţă înfiptă într-un pom. Poteca asta trecea de-a curmezişul şoselei peste o câmpie, în dreapta, până la coasta unui deal, pe care se zărea căţărându-se, în fund, un târg în mijlocul semănăturilor şi arbori frumoşi la mai puţin de un sfert de leghe depărtare. Dieudonné descălecase lângă clădirea mică şi pătrată cu trei ferestre la uliţă, dintre care cea de la întâiul cat, frumuşel rotunjită, sub inscripţia *Închiriem pentru pietoni şi călăreţi.* Asta era staţia de poştă, având şi un birt la parter, şi când locotenentul se apropie, i se spuse că satul se numea Rentigny, iar târgul de colo sus era Liancourt. Tocmai atunci sosi şi ordinul ca trupa să meargă într-acolo, căci pe-o vreme ca asta nu era să rămână pe şosea – trăgea iar o ploaie – iar la Liancourt regimentul avea unde înnopta, găsind tot ce-i trebuie: un parc, un castel, nutreţ pentru cai. Încălecară deci, pornind înspre acel târg. Străbătură iar un fel de lan întins, cu arbori fructiferi pe haturi, şi ţăranii se ridicau din arături, privind la călăreţii care treceau. Dieudonné văzu, nu fără a se mira, pe coasta dealului din faţă o

podgorie, ca şi cum aici nici clima n-ar fi fost cea a Picardiei. După ce trecură printr-un pârău, Béronelle, cum li se spuse că-i zice, convoiul se opri buluc la intrarea unui parc ce se întindea în dreapta lor, cu umbrare frumoase şi copaci înalţi de cel puţin zece stânjeni şi rânduiţi mai depărtişor unul de altul, astfel că pe sub ramurile încă desfrunzite se simţea o adiere. Şirul de arbori despărţea ogorul arat de nişte clădiri care, privite de aproape, păreau a fi destul de dărăpănate, deşi păstraseră faţa lor dinainte.

Erau ceea ce se cheamă acareturile unui castel distrus, alcătuite din două pavilioane laterale, printre care dădeai într-o curte frumoasă, mărginită de amândouă părţile, în fund şi pe stânga, de clădirile de locuit, iar către parc, pe-a treia latură, se întindea un fel de galerie lungă pe coloane. Atâta barem era tot ce-a rămas şi ce fusese reparat de către ultimul domn de La Rochefoucault când s-a întors din emigraţie, după ce revoluţia nimicise până în temelii castelul propriu-zis. Zidurile erau în stilul Ludovic al XIII-lea, din piatră frumoasă, acoperişurile din plăci de ardezie, cu ferestruici rotunde, doar galeria părea să fie mai din zilele noastre.

Taman când descălecau acolo, se porni vijelia. Se vedea însă bine că n-are să ţie mult, căci dinspre miazăzi şi apus albastrul cerului se tot lăţea încoace.

Câţiva dintre ai casei ieşiră înaintea ostaşilor. Cel dintâi căruia i se adresă Dieudonné, întrebându-l unde şi-ar putea adăpa caii, un meşteşugar bălan la faţă, destul de curăţel şi bine ras, cu mâini îngrijite şi ochi limpezi, îi răspunse cu un puternic accent englezesc. Când slugile castelului au înţeles cu cine aveau de-a face, mai toţi s-au risipit prin clădirile acelea. Afară de un unchieş rotofei, aducând a servitor sau a ceva mai mare. N-a fost chip să se ştie dacă domnul de La Rochefoucault se găsea ori nu în locuinţa destul de cochetă ce se vedea mai încolo, în partea dreaptă a parcului, aproape de ruine. În orice caz, nu simţi nevoia să se arate. Primirea era cam rece.

Fiecare îşi găsi însă adăpost şi, la urma urmelor, dacă venirea noastră nu le place, atâta pagubă! Aproape că se şi lăsase seara, iar de la Paris până aici făcuseră ca la vreo paisprezece leghe. Trebuia să ne odihnim, să lăsăm să treacă norul gros care ne stropea şi, pe legea mea, aici aveai unde băga pe puţin două escadroane... Ce-i drept, furtuna se potolea. În ciuda picăturilor de ploaie, mulţi dintre ostaşi se împrăştiară pe sub copaci, aşteptându-şi caii. Alţii se aşezară prin curte. Robert Dieudonné făcu câţiva paşi prin parc, unde grădinarii dădeau foc crengilor uscate şi frunzelor veştede la piciorul copacilor înalţi, ridicând parcă un gard viu de flăcări care pârâiau şi de fum care unduia în văzduhul înnoptat, bătându-şi joc de vârtejurile de ploaie... Priveliştea avea în ea ceva fascinant.

Văzută de aici, galeria laterală a acareturilor era încă arătoasă,

în ciuda câtorva pietre cioplite, bolovani uriaşi cu scoici sculptate, care se prăvăliseră. Balustrada de sus, legând pavilionul de corpul principal al casei, se întindea pe o lungime de peste patruzeci de metri. Ferestrele erau când joase şi late, când nişte deschizături mai înalte şi rotunjite, care fuseseră zidite. Din încăperile acestui parter fără etaj venea un zgomot destul de ciudat. Ostaşii se apropiaseră de ferestre, şi Dieudonné o dată cu dânşii. Ce sunt ochii aceştia care se uită la noi de după geamuri? În odăile de pe acum întunecate un cârd de copii dăduse buzna la fereşti. Nişte ţânci palizi, cu ochi mari, serioşi şi trişti. Mă apropiasem să le fac semne cu mâna şi ei nu răspundeau. Ce-o fi asta? O şcoală sau un azil de copii? Dinăuntru răzbiră glasuri aspre şi numaidecât copiii se întoarseră la locurile lor, iar zgomotul întrerupt adineauri se auzi iar, parcă un zdrăngănit de maşini. Aflarăm că domnul de La Rochefoucault era un mare filantrop, care dădea, cum se spune, *dădea* de lucru la cinci sute de copii săraci. Ceea ce vedeam era o filatură în care câţiva specialişti aduşi din Anglia instalaseră războaie de ţesut perfecţionate. Un om şi doi copii produceau, muncind la ele, cât zece lucrători, astfel că un copil putea primi cam zece până la doisprezece gologani pe zi, iar un muncitor între treizeci şi patruzeci. Pe când li se povesteau acestea ostaşilor, Schmaltz şi începuse să facă glume pe seama filantropiei, dar unchiaşul care ne vorbea, chelul rotofei, un fel de majordom, se supărase foc, căci, vezi dumneata, domnul de La Rochefoucault-Liancourt e un binefăcător ale cărui înfăptuiri nu se opresc aici. În ce priveşte agricultura, e un savant care aplică tot ce este mai nou, şi pe-aici toate s-au schimbat datorită lui, câmpul s-a prefăcut într-un adevărat rai – ce nu creşte pe la noi? Rapiţă, in, hamei, tot soiul de legume, cânepă, pomi roditori... Şi viţa de vie, adăugă politicos Dieudonné. Da, până şi viţa de vie, şi toate acestea dau de lucru populaţiei, care ştie bine ce datorează domnului de La Rochefoucault. Iar dacă ar fi să laşi copiii de capul lor pe lângă casă – şi câtă bătaie de cap cu ei! – ar creşte toţi nişte haimanale. E un adevărat noroc să muncească treisprezece, chiar paisprezece ceasuri în zilele lungi de vară. Numai aşa vom scoate oameni din ei. Poate că domnii ofiţeri nu ştiu toate acestea... căci ar avea negreşit ceva mai mult respect pentru stăpânul casei, care n-a aşteptat revoluţia ca să facă binele, dând acareturile pentru adăpostirea şi instruirea copiilor de soldaţi necăjiţi – şi asta pe cheltuiala lui... Tot aşa, domnii ofiţeri nu ştiu că acelaşi domn de La Rochefoucault-Liancourt a introdus el cel dintâi în Franţa, încă de la 1800 când s-a întors, vaccinul doctorului Jenner pentru combaterea vărsatului. Unde mai pui la socoteală că tot aici, şi înfiinţată de acest mare om, avurăm până la 1806 o şcoală de arte şi meserii, mutată astăzi la Châlons. Nu trebuie să judecăm oamenii cu atâta uşurinţă, şi apoi... Ah, ia te uită, bătrânelul ne ia la rost! „Ţie îţi

plac filantropii?" întreabă Schmaltz, iar Arnavon începe să fluiere încetişor.

Au folosit popasul ca să-şi vadă de cai, adăpându-i şi dându-le ovăz... Cei de la castel se arătară cam zgârciţi la ovăz, asta fiindcă până şi grajdurile unui La Rochefoucault n-au cât trebuie pentru un escadron, iar în ce priveşte pe ostaşi, hotărât că vor trage chiulul stomacului cu o masă. Ar fi putut să mănânce foarte bine acolo, numai că bucătăriile porniseră înainte împreună cu serviciile.

A stat şi ploaia. Copiii ieşeau din clădirea aceea, alergând din toate părţile. Unii păreau să tot aibă şapte anişori, se vede fiindcă crescuseră piperniciţi, iar cei mai bătrâni n-aveau toţi paisprezece. Se îmbrânceau, cu ochii la cai, la ostaşi. Fete şi băieţi, aveau pe dânşii tot felul de zdrenţe peticite, cei mai mulţi câte o ţoală spălăcită din aba. Şuşoteau între ei. Li se spusese, pesemne, că soldaţii aceştia îl urmăreau pe regele Franţei... Un preot îi strânse laolaltă şi în rând câte doi îi scoase în uliţă. În seara care se lăsase de-a binelea, şirul lung de focuri legănat de vânt juca în parc, aplecându-se când în dreapta, când în stânga şi aruncând răsfrângeri roşii pe trunchiul copacilor. Nu se vedea nicio lumină în casa stăpânului.

Saint-Just-en-Chaussée, ziceai? Dar dă-o dracului de treabă, uite că ne-apucă noaptea, şi de-aici la Saint-Just cât o fi? Zece leghe pe puţin! Ei şi? Ajungem cam la vreo zece, şi acolo găsim de mâncare, aşa că... Staţi de vorbă cu ostaşii, vedeţi ce gândesc despre asta! Era limpede ce gândeau călăreţii companiei a doua din al treilea escadron. Ne mai ţine c... până acolo! Cam atât au avut de spus. Încălecarea, încălecarea! Cele paisprezece sau cincisprezece leghe făcute păreau uitate după popasul acesta. Clermont, Fitz-James... Ai fi zis că îi puteai duce la capătul lumii, chiar şi pe ploaia asta măruntă, care începuse din nou să cadă pe un pământ parcă de cridă, după ce trecuseră de Clermont. Locotenentul Robert Dieudonné se simţea mândru de ei şi pentru că îi comanda şi pentru că era el însuşi unul dintre ei. Nici în ruptul capului nu şi-ar fi arătat oboseala în ochii lor. Cunoştea sentimentul acesta: frăţia de arme face să te simţi nu numai ruşinat, dar parcă vinovat de o trădare atunci când încetineşti pasul în vreme ce ceilalţi merg înainte. Unii vorbesc de eroism îndrugând la poveşti. E cu totul altceva. Asta vine de acolo că nu eşti tu singur, că nimeni nu vrea s-o tulească, că te afli cu toţi laolaltă şi niciunul nu ţine să se arate mai grozav ca altul, fiecare e ispitit să depăşească niţel, niţeluş, doar cu un pic, ceea ce s-ar cuveni să facă, şi atunci se întâmplă că zici în sinea ta: „Ah, nu, nicio leghe mai mult afară de asta!", iar după ce-ai făcut-o, văzând cum ceilalţi merg înainte, gândeşti: „Încă o leghe", şi uite-aşa, din vorbă-n vorbă... La fel se întâmplă în luptă, la fel când mergi la moarte.

Locotenentul ştia bine că ostaşii ţineau la el, mai întâi fiindcă nu

părea să fie croit altminteri ca dânşii, cu păru-i neted, roşcovan, lăsat pe frunte, şi mustaţa mai bălaie în furculiţă, crestând buza de sus, cu faţa roşită de vânt şi toată cheresteaua lui de normand, deprins să mâne caii, boii... N-ar fi vrut să scadă în ochii lor, arătându-se bicisnic şi moftangiu ca ofiţerii aceia de stat-major, vărsaţi uneori la regimente. Fusese cu ostaşii săi în Germania şi în Rusia, cel puţin cu unii, şi acum, când Bouexic de Guichen de pârţa-pârţa dăduse bir cu fugiţii, Dieudonné era până una alta comandantul lor... Deşi după rânduielile de azi ale cavaleriei, ostaşii, în cea mai mare parte, îşi cunosc prea puţin sau chiar de fel ofiţerii, căci, dat fiind numărul mare al ofiţerilor şi alcătuirea plutoanelor, se văd plutoane comandate de sergenţi, iar ofiţerii sunt repartizaţi pe escadroane, fără a se mai ţine seamă de locul lor în trupă. Când te afli în coloană de marş, nu mergi cu compania ta sau plutonul tău, ci la nimereală, după schimbările pe care le porunceşte statul-major, şi la etapa următoare te trezeşti cu alţi oameni alături... Aşa fiind, ostaşii nu te cunosc mai bine decât îi cunoşti tu, ofiţerul, ceea ce i s-a părut întotdeauna lui Robert Dieudonné un cusur ce trebuie înlăturat şi pusese pe hârtie un sistem întreg de care vorbea adeseori, iar camarazii săi, locotenenţii, căpitanii, îşi băteau joc de această goangă a lui. La drept vorbind, fiindcă era cel mai vechi locotenent al regimentului şi fiindcă destui dintre soldaţi proveneau din regimentul de eclerori, unde fusese şi el înainte de înjghebarea întâiului de vânători, ici şi colo oamenii îl cunoşteau. Şi în întuneric nu era decât un călăreţ ca oricare altul, recunoscând înainte şi pe de lături, după felul cum îşi ţineau umerii, după contur, după atâtea şi atâtea amănunte cunoscute, toate aceste siluete familiare, în a căror grămadă se topea şi a lui, pe şoseaua netedă care se pierdea în zare cu copacii ei negri şi satele împrăştiate. Recunoştea pe aceşti Dufour, Lenglet, Painvin, Bottu, Lambert, tot aşa de bine ca şi pe Arnavon, Schmaltz, Rostand, Delahaye... Şi ce-i lega oare pe toţi, ofiţeri şi soldaţi? De unde îi venea lui Robert sentimentul că aparţine acestei coloane în marş, aşa cum apa mării aparţine talazului? E caraghios, dar nu se întrebase niciodată până atunci. Niciodată, pentru dânsul, întrebarea nu s-a pus ca o problemă, aşa cum fără îndoială se pusese una, ieri, acelor Saint-Chamans, Bouexic de Guichen, Meyronnet, Fontenu... Sentimentul acesta se iscase de la sine, venind din toată povestea vieţii lui. Venea de la ţară, unde se tăvălise când era de-o şchioapă – mai înainte ca părinţii săi să se fi aşezat la Rouen, unde se juca cu Géricault-fiul şi cu alţii – în curtea şcolii şi în câmpiile ce se întindeau de-a lungul Senei, călărind pe mânji zburdalnici ca dânşii, prin ierbăraia înaltă... Tot de atunci i-au rămas în minte istorisirile unchiului, cel de-şi pierduse un picior în bătălia Flandrei[169], şi le povestea cum a fost cu trădarea lui Dumouriez, cum au intervenit comisarii republicii ataşaţi pe lângă

armată şi despre acel Levasseur[170], pe care-l cunoscuse de aproape. Îşi aminti de arestarea tatălui său, când cu conspiraţia din luna Germinal, şi deportarea lui la Cayenne[171]... tot, tot, până în ziua când tânărul recrut din 1808 plecase la regiment fără să mai aştepte ordinul de chemare... atâtea întâmplări care au făurit în el această tărie a corpului şi a sufletului, călind bărbatul ce era, în sfârşit, luptătorul, călăreţul... la fel, şi totuşi deosebit de ceilalţi, de acei Arnavon, Rostand, Schmaltz, şi simţindu-se în taină mai aproape de Lenglet, de Bottu, de Léger, de Painvin... care se purtau cu părul lung adus coadă pe spate – asta era moda lor – ba unii îl şi pudrau, ca Grondart sau Marion... şi ce s-o fi făcut Géricault, al cărui chip îi veni deodată în minte? Afurisitul acela de Théodore, reîntâlnit la Paris, care îi făcuse portretul în 1812... dacă aşa ceva poate fi portretul tău, doar mutra şi mustaţa... Când îi dai unui Dieudonné torsul şi coapsele unui baron sau viconte d'Aubigny, ce-o fi într-adevăr domnişorul ăsta? Dragul de Théodore... cu el lucrurile se încurcau câteodată... Un flăcău nebun după cai, dar Robert îşi bătea gura de pomană; nu voia să se angajeze la cavalerie. Şi totuşi, ce mai călăreţ dat dracului ar fi fost! Ei, acum că s-a întors împăratul, probabil că are să capete comenzi de portrete ecvestre. Un nou guvern e întotdeauna o pleaşcă pentru domnii artişti-pictori!

IX

ÎNTÂLNIRE LA POIX

Nu trebuie să fi fost mai târziu ca trei şi un sfert când Bernard sări jos de pe capră în Strada Mare Saint-Martin, la Beauvais. Îşi scoase pentru o clipă pălăria cu fundul înalt şi privi în jur. În lumina unui soare neguros, priveliştea era cea de totdeauna la sosirea diligenţei de la Paris.

Tânărul – căci în ochii călătorului abia sosit un bărbat de treizeci de ani era un tânăr – cu părul castaniu, tuns à la Titus, se plimba încolo şi încoace în faţa staţiei de poştă din mahalaua Picardiei, dându-şi aerul unui gură-cască ce se nimerise acolo fără să aştepte pe cineva. Asta te cam făcea să zâmbeşti, ca şi ostenelile lui de-a da un lustru de eleganţă îmbrăcămintei, destul de sărăcăcioase, dar inspirată neîndoios de gazetele care te sfătuiau cum să te ţii la curent cu moda, arătând că te poţi încumeta să-ţi pui pantaloni tricotaţi cenuşii, pembé sau ruginii ca frunza uscată, dacă ţi-e coapsa vânjoasă şi genunchiul subţire, dar că aceste culori nu merg decât cu cizme negre. Tânărul purta pantaloni cenuşii, îndeletnicirea lui părând să-l fi făcut să şovăie înaintea culorii trandafirii, cam deşucheată pentru un pantalon prea lipit de picior, aşa cum se poartă la Paris. Avea o haină neagră, croită după modă englezească, cu nasturi până sus, cu gulerul de catifea într-un fel de mătase ripsată şi o cravată albă. Toate acestea nu erau prea noute şi cam luceau sub pălăria cenuşie. Îşi ţinea pe braţ mantaua, care avea să-i dea o înfăţişare mai potrivită cu târgul, când îşi va fi reluat locul în acel soi de furgon tras de doi cai albi, cu un coviltir verde pentru vizitiu, de unde sărise adineauri, lăsând furgonul mai în urmă. Chiar şi atunci, însă, va rămâne ceva straniu, ca un fel de nepotrivire între acest personaj cu veşmintele prea îngrijite, deşi destul de roase, şi mârţoagele pe care părea să le mâne: ciudat vizitiu la aşa căruţă!

De îndată ce se dădu jos din diligenţă, bătrânul înţelese că acela era necunoscutul cu care urma să se întâlnească. Se bucură că îl lasă să aştepte şi că îl vede şovăind între el şi alţi doi sau trei călători, apoi se apropie, parcă pe negândite, şi rosti fraza caraghioasă cu care îl sfătuiseră să se adreseze cui îl va aştepta. De ce se aleg oare întotdeauna, drept parolă de recunoaştere, cuvinte atât de puţin fireşti? Celălalt tresări şi cercetă din ochi pe călătorul cu geamantanul de piele roşietică, niţel cam scorojit, redingota lui cu poale lungi,

încheiată la două rânduri, cizmele cu carâmbul moale şi pălăria de pâslă care îi dădea, ţinând seama şi de pletele cărunte ce-i cădeau pe gulerul de catifea jerpelită, înfăţişarea clasică a lui Moş Franklin.

— Va să zică dumneavoastră sunteţi, domnule! murmură tânărul, şi tonul său nu lăsa loc la îndoială: recunoscuse pe călător.

Acest lucru nu-i prea plăcu călătorului. Nu-şi bănuia o asemenea faimă, mai ales printre cei din generaţia de astăzi. Rosti cu un accent provensal moderat:

— În împrejurările de astăzi, cetăţene, binevoieşte de ţine minte că sunt domnul Joubert, achizitor de tricotaje pentru domnii Calleville de la Paris, cu prăvălia în strada Cairo... Presupun că ai o memorie bună...

N-avea rost să mai tărăgăneze treaba şi nici nu se putea încrede în amăgitoarea vreme frumoasă. Tânărul dădu mâna domnului Joubert, ca să-l ajute până s-o cocoţa în furgon, sub coviltirul care îl punea la adăpost de ploaie. Cât despre dânsul, după ce întinse o învelitoare de postav pe genunchii pasagerului său, îşi îmbrăcă un soi de pelerină, atât de spălăcită că nu-i mai puteai şti culoarea, întoarse carul şi, căţărându-se alături de oaspetele său, mai duse mâna sub scaun, ca să se încredinţeze că cele două pistoale mari erau într-adevăr la locul lor, sub capră, apoi apucă hăţurile şi scoase dintre buzele lui groase şi palide un fel de sunet care făcea biciul de prisos.

— Scuzaţi-mă, domnule – zise el pe când ieşeau din târg, şi repetă cu vocea adâncă şi aspră, tărăgănând vorba în felul celor din Picardia – scuzaţi-mă pentru lipsa de confort a acestui echipaj: cu aşa trăsură mă sileşte meseria mea, mai mult decât dorinţele mele, să bat drumurile. Car toată ziua firele şi urzelile ce se lucrează la Abbeville, împărţindu-le pe la sate, unde se ţes prin casele oamenilor, apoi strâng ţesăturile şi le aduc la Beauvais ca să le vopsească. Acum n-am nimic în furgon.

— Ah, înţeleg – spuse bătrânul domn pe un ton oarecum moralizator – dumneata contribui, *cetăţene*, la exploatarea oamenilor de la ţară şi la folosirea acestei exploatări împotriva intereselor muncitorilor ţesători din oraşele cu postăvării...

Apăsa cu oarecare stăruinţă pe cuvântul „cetăţene” de câte ori îl repeta. Însoţitorul său se împurpura niţel la faţă când îi răspunse:

— Cetăţene, eu nu-s decât un slujbaş cărăuş, ce-şi *scoate pitea* muncind la domnul Grandin din Elbeuf, ăl de-a răscumpărat fabrica de postav a domnilor Van Robais din Abbeville, şi nu-s un comerciant cu firmă proprie. Negreşit, spectacolul pe care meseria mă face să-l văd astfel, iată ce mi-a format convingerile şi m-a adus astăzi să vă aştept la Beauvais...

Se străduia să evite accentul picard, se vedea numaidecât, cu toate că rostise „pitea” în loc de „pita”.

— Dar nu-i vorba acum să mă apăr în faţa dumneavoastră. Veniţi de la Paris şi veţi pricepe că ard de curiozitate... Ce se întâmplă pe acolo?

Ceea ce ştia domnul Joubert era aidoma celor pe care le aflaseră în dimineaţa ceea prefectul şi mareşalul Marmont, cu toate că dânsul le povestea pe alt ton. Un ton destul de aspru şi care, dacă nu s-ar fi ştiut că nu vorbea un monarhist, ar fi supărat pe un partizan al împăratului. Nu era decât o ştire nouă în istorisirea lui – şi de unde oare o avea, călătorul? Zicea că Napoleon îl chemase pe Carnot, dar că întrevederea nu va avea loc decât diseară... Fără îndoială, împăratul ţinea să-l câştige de partea lui pe Făuritorul Victoriei[172]. Cât despre domnul Joubert, punea şi dânsul întrebări privitoare la cele ce se vedeau la Beauvais: străzile şi dezmăţul escortei regelui, trăsurile de tot felul, catrafusele îngrămădite, mulţimea de gură-cască, cerşetorii, muncitorii fără lucru... Şi cerea lămuriri despre starea de spirit a populaţiei. Ştia cineva dacă trupele regelui se vor aşeza *aici* sau pe râul Somme? Pentru că primejdia asta exista într-adevăr, sau, cel puţin, *se* temeau de ea la Paris... şi domnul Joubert apăsa pe „se” şi „aici”, ca mai înainte pe „cetăţene”. Dacă Marmont stabileşte un front, asta ar însemna că Burbonii primiseră asigurarea unui sprijin de peste hotare, şi în cazul în care prusacii şi cazacii s-ar năpusti spre Paris...

Nu vopsitorii din Thérain l-ar fi putut informa pe slujbaşul postăvar asupra intenţiilor strategice ale lui Ludovic al XVIII-lea. Nu făcuse decât să-şi descarce marfa, apoi să se ducă la întâlnire, fără să fi văzut nimic alta decât ce apucase să vadă şi domnul Joubert din diligenţă. Dar până la armatele străine, exista primejdia să-i ajungă din urmă grenadirii şi călăraşii, aşa că trebuiau să se grăbească să fie la Poix înaintea lor.

— Poix? făcu mirat parizianul. Acesta e locul ales? Dar e cum nu se poate mai limpede că ne vom afla în drumul soldăţimii... Bună treabă, n-am ce zice!

Ei da, fără îndoială, dar când treaba a fost pusă la cale, nimeni, nu-i aşa, nu se aştepta ca regele să apuce pe drumul spre Calais. Nu se mai puteau schimba hotărârile luate, acum, în ultimul ceas, căci erau prea mulţi oameni cărora ar urma să le dai de veste.

— Prea mulţi oameni? Câţi vom fi deci?

Tânărul înălţă din umeri: n-ar putea să spună precis câţi vor fi, dar aşa i se pare că a prins cu urechea dintr-o convorbire avută cu un *amic* (apăsa şi el pe cuvânt, cu tonul umflat al călătorului pentru cuvântul „cetăţean”). Dat fiind că era vorba de a se strânge legăturile cu toate straturile societăţii şi mai ales cu cele mai sărace...

— Ascultă, Bernard... zise domnul Joubert.

Celălalt tresări şi se uită la el. Aşadar, acesta îl cunoştea pe numele adevărat? Taina era desigur numai dintr-o parte. Dar, la drept

vorbind, nu-l recunoscuse şi dânsul pe domnul Joubert? E adevărat că nu era acelaşi lucru.

— Ascultă, Bernard – zise domnul Joubert – nu-mi sunt străine motivele personale pe care le-ai putea avea ca să petreci scara asta la Poix... dar, în sfârşit...

Asta prea era de tot. Bernard nu se simţea în stare să răspundă. Mai întâi, n-avusese niciun amestec în alegerea locului de întâlnire, însă dacă i-ar fi spus-o, domnul Joubert nu l-ar fi crezut, pentru că *o ştia* prea bine. Şi despre ceea ce *ştia* domnul Joubert, despre asta nici Bernard nu putea vorbi. Cine l-ar fi putut informa? Tăgada nu ajuta la nimic. Ar fi fost mai bine ca domnul Joubert să nu fi rostit cuvintele acelea; acum ar putea crede că Bernard recunoaşte şi altceva.

— Prin urmare – adăugă domnul Joubert – mă duci să înnoptez la potcovărie, nu-i aşa?

Nu era deci nicio eroare posibilă. Bernard zise, dând bici cailor:

— Află, cetăţene, că potcovarul Müller e un om de încredere...

— Aşa se spune, bombăni Joubert şi se afundă într-o muţenie adâncă.

Să fi fost din pricina vântului răcoros, dar Bernard se împurpurase la faţă. Taina asta era numai a lui. Că i-o împărtăşea şi bătrânul acesta, lucrul îl necăjea, cu tot respectul ce-l avea pentru el. Fireşte, lucrurile nu trebuiau amestecate... dar la Poix unde, rogu-vă, putea fi găzduit călătorul cu mai multă siguranţă ca la potcovărie? Şi deodată se gândi la Sofia, văzu chipul Sofiei şi în mintea lui nu mai rămase loc pentru nimic afară de dânsa.

Drumul nu era poate prea păcătos pe vreme bună, dar ploile din urmă mâncaseră stratul subţire de pietriş în multe locuri şi acum roţile huruiau pe bolovanii de dedesubt, peste cremenea pe care o vezi prin părţile acelea pe câmp, unde ţăranii îşi petrec jumătate din viaţă s-o strângă de pe ogoară, cum numesc ei pământul lutos în care înalţă mici piramide roşietice. Şi apoi, când te afli într-un asemenea car, mai cu seamă gol, simţi că-ţi iese sufletul la fiece zdruncinătură. Bătrânul se strâmba întruna, iar când îţi scoase pălăria să-şi şteargă broboanele de sudoare, Bernard văzu că îi chelise creştetul de-a binelea, faţă de cum îl arătau portretele de mai înainte. Tot în felul său morocănos de-a se exprima, domnul Joubert se întoarse către însoţitor şi spuse:

— Află, mai întâi, băiatule, că l-am cunoscut bine pe tată-tu...

Numai amintirea tatălui său reuşi să-i şteargă din minte chipul Sofiei. Chiar în clipa aceea o ceată călare trecu în trap pe lângă trăsură şi Bernard trase de hăţuri ca să cârmească în lături, ferindu-şi caii. Era avangarda muschetarilor pe caii lor suri, şi Bernard se uita cum trec, simţind un fel de ruşine. Hotărât, domnul Joubert avusese dreptate. Apoi, tânărul auzi din nou cum răsună în sinea lui vorba rostită adineauri.

— Tatăl meu? făcu Bernard şi, ca întotdeauna când se gândea la tată-său, încercă un simţământ dureros, amestec de mânie şi duioşie.

Era limpede că celălalt pomenise de el, hotărându-se să aducă vorba despre asta înadins, ca să şteargă aluzia ce făcuse mai înainte la potcovărie, la Müller...

— Tu, Bernard, îi semeni lui tată-tu îndeajuns ca să te poată recunoaşte cineva. A fost pentru mine o mare mâhnire că n-am putut să-i scăpăm viaţa... Oftă, lăsând să treacă o vreme, şi vorbi iar: Oameni ca dânsul… Nenorocirea e că prea punea temei pe mijloacele militare... avea prea multă încredere în conspiraţiile din rândurile armatei... Mulţi aveau nebunia asta, vezi tu, şi chiar eu am împărtăşit-o un moment, fiindcă am trăit atâta vreme sub stăpânirea militarilor. La drept vorbind, vedem lucrurile aşa cum Napoleon a vrut să le vedem... Tăcu, apoi: Tu însă… tu care umbli prin ţară cu lâna toarsă, tu care pătrunzi taina vieţii celor mai săraci, tu care eşti legat de suferinţa lor, de mizeria copiilor şi femeilor... ia spune-mi, crezi că s-ar putea uni laolaltă satele şi oraşele? Vezi tu, în Franţa, asta e problema... Franţa a rămas până azi încă o ţară de ţărani... şi la oraşe muncitorul se uită la ţăran ca la un concurent, de revoltat se revoltă, dar contra maşinilor, iar de bătut se bat între dânşii... Tăcu iar. Ce vor face ţăranii – întrebă el – acum, când Bonaparte s-a întors?

Cuvintele erau ca prundişul şoselei: se împrăştiau, dar dedesubt se simţea piatra tare, neliniştea apăsătoare. Bernard nu răspunse. La ce bun? Domnul Joubert ştia mai bine ca dânsul.

— Mă înţelegi – spuse domnul Joubert – nici noi nu trebuie să ne lăsăm amăgiţi de aparenţa lucrurilor. Poate că Napoleon va ieşi învingător, poate că se va înţelege cu ţarul sau poate că peste trei luni vom avea invazia, zdrobirea Franţei... Între acestea două, din nenorocire, n-avem de ales. Acesta însă e aspectul militar al lucrurilor, aspectul exterior. Izbânzile, înfrângerile, toate astea ne asurzesc, ne iau ochii. Istoria acestui sfert de secol, de la Bastilia încoace, nu e un şir de bătălii, nu e numai un şir de bătălii. Am trăit în aceşti douăzeci şi cinci de ani destule alte lupte, cărora lumea le dă prea puţină atenţie şi care multă vreme nu vor fi învăţate în şcoli. E o altă revoluţie. Stai cu nasul în ea şi n-o vezi. Creşte industria, raporturile toate s-au schimbat, nu atât prin puterea legilor şi silnicie, cât prin maşini, prin înmulţirea maşinilor. Şi nu-i decât începutul. Când o armată, vezi tu, e bătută de o altă armată, se schimbă cocarda, se modifică uniforma, dar tot o cocardă şi tot o uniformă rămâne întotdeauna. Nimic nu seamănă mai mult cu un general decât alt general. Uite, într-o zi, nu mai departe decât anul trecut, la teatru, l-am văzut pe prinţul de Schwartzenberg... Ei bine, n-ar fi fost nevoie să schimbi mare lucru în înfăţişarea lui ca să faci dintr-însul un Brune sau un Ney! Poţi întoarce tunurile tale dintr-o parte în cealaltă; numai

frica se mută de ici dincolo, oamenii însă rămân ce au fost şi mai înainte. Pe când maşinile... câte războaie de ţesut aveţi în departamentul Somme? Şi nu e vorba numai de postav sau de bumbac... mai e cărbunele, cocsul, aburul. Îşi dă cineva seama de cele ce se petrec în mine şi în topitorii? Puterea maşinilor stă în aceea că ele schimbă raporturile dintre oameni, şi prin asta, pe oameni înşişi... Oameni de care odinioară făcusem poate greşeala să nu ne ocupăm îndeajuns. Ca să făureşti viitorul nu mai e destul să ştii să conduci oştile. Toate socotelile se pot nărui de pe urma transformării neprevăzute pe care o aduce o mică maşină neînsufleţită. Ea e aici, într-o fabrică, într-un atelier, ca o vită pe care trebuie s-o hrăneşti, şi pentru a o hrăni, iată, ogoare uriaşe îşi schimbă culturile, iar ştiinţa întregii ţări e cuprinsă deodată de fierbinţeala căutării, se năpusteşte să înmulţească turmele şi cirezile, legile trebuie schimbate, poliţiile abia mai răsuflă, cresc reţelele de spionaj, sunt momiţi specialiştii din alte ţări – şi-s ciudate întâmplările acestea din care se naşte progresul întemeiat pe trădare şi pe profit – iar oamenii îşi părăsesc ţara, căminul, copiii... Războaiele nu-s decât urmări fireşti ale acestor frământări, ideile şi steagurile vânturate nu-s făcute decât ca să ascundă toate aceste taine ale timpului nostru... Nu cumva crezi într-adevăr că Napoleon a fost bătut pe câmpurile de bătălie? Nu, el a fost bătut de criza industrială din 1811, de şomaj, de neorânduielile iscate printre muncitorii fără lucru... Îşi aduse aminte pe urmă că pusese o întrebare lui Bernard şi că nu-i lăsase răgazul de a răspunde. Da, atunci cum rămâne cu satele şi oraşele?

Greu de răspuns. O întrebare scurtă poate cuprinde multe lucruri, iar un răspuns, fie şi lung, nu poate decât să atingă în treacăt detaliile. De unde să înceapă? Cum să-i spună ceea ce el, Bernard, simţea nedesluşit, mai cu seamă că îi vuiau în cap cele auzite de la domnul Joubert?

— Iată – începu el – în meseria mea... Peste tot pe unde umblu, de la Abbeville la Amiens, şi la Beauvais – cum stau lucrurile? Ţesătorii de prin sate, cei care lucrează la maşinile ce li se dau cu chirie, sau torcătorii care folosesc vârtelniţa cu pedală ori vârtelniţa cu manivelă, dărăcitorii, lucrând laolaltă sau fiecare pe socoteala lui, fie că îşi vând marfa vreunui negustor sau o duc de-a dreptul la fabrică, toţi aceştia sunt scoşi în afara legii care rânduieşte munca la oraş. În satul lor există un primar. Şi ce vrea primarul? Vrea să-i facă să plătească patenta ca şi când ar fi negustori. Gândeşte-te, cetăţene, năpăstuiţii aceştia pe care nici vârsta, nici sexul nu-i ocroteşte, şi care îşi irosesc vlaga între muncile pământului şi sclavia industrială, trudind până la unsprezece noaptea şi sculându-se înaintea zorilor... ăştia cică-s negustori! Dânşii, cărora nici maşina la care lucrează, nici lâna pe care o dărăcesc şi torc nu le aparţin, şi trebuie să le vezi

cocioabele, familiile îngrămădite între pereţii de chirpici şi scânduri sub acoperişul de paie, ca să vezi ce plăcere e, cu pământ bătut pe jos, cu umezeala, cu apa care nu se mai scurge, cu băltoacele din jurul casei, cu bălegarul, şi, ca să le fie mai cald în duhoarea şi fumăria de mangal, nicio fereastră. Ăştia cică-s negustori! Şi atunci, de la mine, de la mine, omul fabricii, aşteaptă dânşii izbăvirea, îmi cer să-i apăr împotriva primăriei. Şi ştii dumneata în ce li-e nădejdea, în ce văd ei cheia minunilor? Livretul de muncă, cetăţene, cărţulia drăcească pe care muncitorii de la oraşe o socotesc juvăţul lor, ticăloasa născocire a imperiului, livretul care consfinţeşte înrobirea la fabrică, desăvârşind, vai, ce le-a adus revoluţia cu legea Le Chapelier din 1791[173] – şi iată de ce e atât de greu să-i faci să priceapă că republica, ba chiar şi Napoleon, le sunt mai puţin vrăjmaşi ca Burbonii! Livretul, care e lanţ înrobitor pentru unii, pare altora un mijloc de eliberare. Primarii n-au livrete să le dea şi spun că habar n-au de legiuirea fabricilor. După toate acestea, mai încearcă de-i împacă, caută-le o ţintă comună! Şi-apoi lucrurile iau altă întorsătură când e vorba de horbotarii din Santerre şi de lăcătuşii din Vimeu, de ţesătorii din Grandvilliers sau din Crèvecoeur, de torcătorii de in din Garnaches, de smălţuitorii de oale din Vron... şi sticlarii, tâmplarii, teslarii, cioplitorii de piatră, pălărierii, vopsitorii, tocilarii, şelarii, mai ştiu eu câţi alţii din toate tagmele de meşteşugari, a toate breslele, învrăjbiţi între dânşii şi dispreţuindu-i pe ceilalţi...

Bătrânul se uita la Bernard. Cugeta în sinea lui că, din nenorocire, problema era niţel mai încurcată de cum i-o înfăţişase, apoi băgă de seamă, fără să vrea, că însoţitorul său ar fi putut trece drept un bărbat frumos. Gândi: „O înţeleg pe Sofia..." O revedea copilă, pe vremea când el fusese nevoit să se dea la fund, după Prairial[174], mai norocos în privinţa asta decât Romme, Duroy, Soubrany, Goujon... în această Picardie descreştinată de sărăcie, veche ţară a răscoalelor ţărăneşti, unde se ascunsese la un prieten al lui Gracchus Babeuf, între Abbeville şi Amiens. Copila bălaie pe care el o juca pe genunchi şi care-i spunea *unchiule*... apoi chipul ei se şterse, fiindcă prin minte îi trecuse adineauri numele lui Romme, vechiul său prieten din tinereţe, nume de care nimeni nu-şi mai aducea aminte, după douăzeci de ani, în această mare ţară nerecunoscătoare. Ar fi avut acum şaizeci şi cinci de ani, Romme. S-ar fi dus în Auvergne sau undeva într-altă parte, aşa cum venise el în Picardia. Ar fi fost şi dânsul acum în vreo droşcă, pălăvrăgind cu vreun alt Bernard... Douăzeci de ani, asta-i vreme multă, dar ce repede au trecut! Şi iată unde au ajuns lucrurile! Cum o fi arătând micuţa Sofia după douăzeci de ani? Îl va mai recunoaşte măcar pe *unchiul*? Vorbitu-i-a măcar vreodată de dânsul frumosului ei Bernard?

Întâlneau ţărani, cu umbletul greoi, întorcându-se de la muncile

câmpului, cu caii lor. Un plug mic, dintr-acelea de le împinge omul cu mâna, rămăsese lepădat pe un ogor. Mai încolo, ţăranii grăpau pământul.

Bernard continua să vorbească. Îi vorbea despre mâna de lucru ce se folosea în penitenciare şi despre ţesătorii pe care fabricanţii îi găseau prin spitale, pe bani puţini. Despre Azilul pentru săraci, aflat la ieşirea din Amiens, lângă aleile de plimbare de la Hotoye, azil în care, alături de vagabonzi şi de nebuni, sunt ţinuţi ocnaşii ce nu-s îndeajuns de voinici ca să muncească la galere, femeile înfierate la stâlpul infamiei şi tot soiul de osândiţi ai tribunalelor departamentului. Sunt nişte clădiri lipite unele de altele, mărginind opt curţi înguste. Din curţile acestea se aud aproape necontenit vaietele şi ţipetele lunaticilor. Bărbaţii şi femeile se află în clădiri deosebite, şi sălile de lucru, de asemeni despărţite, au fiecare câte trei duzini de vârtelniţe. Se studiază acum posibilitatea de a introduce războaie de ţesut, dar nu e destul loc. Din aşa-zisa plată ce li se dă, cică la fel cu a lucrătorilor, azilul face reţineri, şi munca fiind socotită pe bucată, toate sunt aşa de iscusit potrivite, că nu se poate spune care e cu-adevărat leafa oamenilor. Sunt şi câteva războaie de ţesut de felul acelora din celălalt veac. Deţinuţii, cerşetorii şi nebunii trebuie să plătească preţul uneltelor din munca lor...

— Închipuiţi-vă acest iad, în care strigătele nebunilor, zgomotul vârtelniţelor, zdrăngănitul războaielor sfâşie aerul de la ivirea zorilor până la căderea nopţii, cu un singur luminiş, capela care desparte atelierul bărbaţilor de atelierul femeilor... rugăciunea şi terciul de zarzavat... Despre oamenii aceştia mă întrebai dumneata dacă ar putea fi uniţi cu ţăranii şi cu muncitorii din fabrici? Am auzit pe un fabricant arătându-şi dorinţa de a vedea şi pe galerieni aduşi la munca asta a azilurilor, ba împingând chiar filantropia atât de departe, încât se ridica împotriva pedepsei cu moartea care îi răpea ţesători...

Asculta oare bătrânul? Trapul regulat al cailor greoi, zdruncinăturile trăsurii, visurile sale de odinioară, toate acestea îi dădeau o înfăţişare de statuie, în care nasul său mare şi energic lua, privit dintr-o parte, o însemnătate supărătoare.

Îl întrebă, şi asta nu avea nicio legătură cu Azilul pentru săraci de la Amiens:

— Tată-tu, Bernard, nu ţi-a vorbit niciodată de Romme? Vreau să zic de Gilbert... căci mai era frate-său, Charles, cel care a studiat fluxul şi refluxul şi care a supravieţuit... Gilbert însă... Păstrez acasă strania carte pe care a publicat-o în anul III: *Anuarul cultivatorului pentru al treilea an al republicii.* Închipuieşte-ţi că în prima ediţie a cărţii acesteia, făcută în lipsa autorului, tipograful a omis din nebăgare de seamă toată luna lui Prairial... ca şi cum n-ar fi putut figura în opera unui om pe care luna Prairial avea să-l coste viaţa...

— E sigur oare că a murit? întrebă Bernard. Sunt unii care spun că, după ce şi-a străpuns pieptul cu un pumnal, dar mai înainte de a-l fi putut duce la eşafod, a evadat şi că ar fi fost văzut în ziua de 18 Brumar la Saint-Cloud chemând poporul la luptă împotriva loviturii de stat...

— Vai – zise domnul Joubert – nu-s decât poveşti amăgitoare... În cartea lui, ziua asta în care ne găsim, întâia din luna lui Germinal, în loc de numele vreunui sfânt, poartă un nume de floare: ciuboţica-cucului... şi mi-aduc aminte de comentariul care însoţeşte acest cuvânt în calendarul lui Romme: *Frunzele sale se mănâncă fierte; florile parfumează vinul şi rădăcinile berea, iar planta o mănâncă oile...* Pe când locuiam prin partea locului, la tatăl Sofiei, şi tu aveai tocmai vârsta copiilor care sunt puşi la războiul de ţesut ca să-i ajute pe ţesători, mi-am adus aminte de asta, şi în primăvară am ieşit cu turma ce şi-o făcuse tată-tu cu atâta trudă, încrucişând un merinos spaniol cu oi picarde... şi-am văzut în pădure cum oile păşteau ciuboţica-cucului... Romme nu era om să mintă...

— Locuiaţi la tatăl Sofiei? exclamă Bernard. La Saint-Riquier?

— La Saint-Riquier, fiule. Acolo unde tatăl tău şi al ei au făcut mai mult decât ne putem închipui pentru independenţa patriei, prin cercetările lor cu privire la creşterea oilor, într-o vreme când era o datorie naţională să ne eliberăm de comerţul englezesc... Ştii oare că venisem aici trimis de un alt patriot, ale cărui idei duceau mai departe ideile lor, împlinindu-le, un sărman cărturar din Roye, priceput în rânduielile feudale, şi care, cercetând actele proprietarilor de moşii din Picardia, ajunsese să pătrundă cauzele mizeriei ţăranilor fără pământ? Ştii că tot el propunea, pentru a se putea hrăni turmele şi a le înmulţi, să se facă livezi cu fâneţe semănate anume, introducându-se sistemul alternanţei culturilor, lucru de care nimeni pe vremea aceea n-avea habar?

— Babeuf! zise Bernard, şi celălalt încuviinţă din cap.

Amândoi tăcură îndelung, visând la acest trecut atât de apropiat şi atât de depărtat. Pe deasupra celor patruzeci de ani ce îi despărţeau, tânărul cărăuş de lână şi bătrânul convenţional[175] se simţeau legaţi de acelaşi vis, simţind poate, fiecare în felul său deosebit, raporturile adânci ce existau între lucruri atât de diferite ca industria postavului, şi oile lânoase, şi păşunile, şi patrioţii care văzuseră atât de departe şi atât de just unde erau interesele francezilor.

Soarele începuse să scapete şi ei îl vedeau ca un disc întunecat, sărind în stânga lor, ţinându-se după dânşii, din dosul negurilor care, din când în când, îl ascundeau cu totul. Drumul trecea prin sate, povârnit de amândouă părţile, lăsând în urmă, către asfinţit, valea Petit-Thérain lărgindu-se de sus în jos; toată lumina purpurie se răsfrângea în ape, chiar când soarele se ascundea, părând să se întindă

ca un lac trandafiriu. Pe ogoarele roşietice se vedeau ţărani încovoiaţi adunând pietrele în grămezi.

Şi domnul Joubert urmă, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi:

— Napoleon... cu toate crimele lui şi cu emigranţii pe care i-a readus în ţară, cu tot ceea ce, la urma urmelor, i-a grăbit prăbuşirea... vezi tu, Napoleon, trebuie s-o recunoaştem: în privinţa asta el e cel care a urmărit să înfăptuiască vechiul nostru gând; ce-i drept, se potrivea cu politica lui de blocadă... dar, oricum, a înţeles, a ocrotit industria postavului şi a adus berbecii din Spania, i-a ajutat pe cei cate introduceau culturi noi pe pământurile lor şi creşteau turme de oi... i-a încurajat pe inventatorii de maşini, a înlesnit venirea lucrătorilor englezi... Vezi tu, cu toate acestea, aveam dreptate când conspiram împotriva lui... Războiul, tirania... tatăl tău... Babeuf odinioară, şi el a fost la început împotriva lui Robespierre... apoi însă, în faţa oamenilor ce-au luat puterea după Thermidor... a recunoscut că se înşelase şi a luptat pentru Constituţia din ’93, pentru opera lui Robespierre... şi noi, astăzi, la fel... Nu mai e acelaşi Bonaparte. E cel care-i răstoarnă pe Burboni, mă-nţelegi? Şi ceea ce ne vom duce să cerem poporului...

— Nici nu vă gândiţi la una ca asta! izbucni Bernard.

— Ba da, fiule! Ca şi Babeuf...

— Dar Robespierre era mort atunci. El nu mai era decât un steag, pe când Bonaparte e viu!...

— E viu şi prin urmare mai de folos ca un mort. Armata e a lui. O armată din care au fost izgoniţi aristocraţii. Trebuie să facem din ea armata poporului. Să unim poporul cu armata... Nu te uita aşa la mine, nu sunt nebun! Ştii că acum opt zile, la Viena, aliaţii au proclamat detronarea lui Napoleon şi l-au pus, în chip solemn, în afara legii? Vestea a sosit la Paris tocmai când plecase şi Mărunţelu’ cel Tuns. Pricepi tu ce înseamnă asta? Alt ’92, patria în pericol, oştile străine ameninţând hotarele noastre: ca şi atunci, victoria depinde de ceea ce va face poporul... Ori e un război al poporului, ori e trădarea. Nu vezi că e revoluţia care reîncepe? O vom relua de acolo de unde a lăsat-o Maximilian[176], cu experienţa pe care am dobândit-o în toţi anii aceştia...

— Aşadar – zise Bernard – asta vreţi să le spuneţi oamenilor diseară?

Tăcură. Se auzea ploaia pe coviltir. Bernard îşi simţea tâmplele fierbinţi şi picioarele reci. Ce tot spunea bătrânul acesta? Cum, Napoleon, urmaş al lui Romme şi al lui Babeuf? Ştia el bine că domnul Joubert şi Babeuf erau foarte departe de-a se înţelege. Între dânşii se făurise una din alianţele acelea care se făceau pe atunci. Erau deosebiri ca de la cer la pământ în ideile lor privind o problemă de căpetenie, aceea a proprietăţii. Se părea că domnul Joubert cunoştea faima de care se bucura numele lui Babeuf în Picardia. Şi înaintea

acestui băiat, al cărui tată... Dar de care parte se găsea interesul poporului? Acesta era cuvântul de ordine al „organizaţiei”: legătura cu poporul. Poporul... şi când cugeta la *popor*, imaginile se îmbulzeau în ochii lui Bernard, imaginile mizeriei din Picardia, spitalele în care femei şi bărbaţi, istoviţi de trudă, mureau ca muştele, cerşetorii de la bariera satelor, cărbunarii pe plutele lor de-a lungul râului Somme, iar la oraşe ciudatele secte războindu-se între ele: Copiii Meşterului Jacques sau ai Părintelui Soubise, tremurători, lupi, devoranţi[177]...

Glasul domnului Joubert deveni pe neaşteptate mai moale şi mai prietenos:

— Ia spune-mi, băiatule... Sofia... s-a făcut într-adevăr aşa de frumoasă, Sofia?

Bernard se înfioră. Abia acum pricepu, auzind numele acesta rostit de două ori, că adineauri domnul Joubert mai pomenise o dată de Sofia, în treacăt, fără să vorbească de dânsa, în chip atât de firesc, încât nici nu băgase de seamă. Bătrânul repetă întrebarea:

— Sofia e într-adevăr atât de frumoasă?

— Da – zise Bernard – cât despre asta, cetăţene, aşa e într-adevăr.

Două vaci bălţate erau priponite, mai încolo, pe mâna dreaptă, într-un ţarc de mântuială. Pământul până departe, cu petele lui calcaroase, se înfăţişa la fel, şi nu prea puteai deosebi iarba palidă de ogoarele cafenii.

Se apropiau de Grandvilliers.

*

Veştile privind mişcările de trupe se răspândesc uneori în chip straniu şi cu o repeziciune firească, anevoie de explicat. Era în noaptea de luni spre marţi, când împăratul, abia sosit la Tuilerii, hotărâse să încredinţeze lui Exelmans divizia întâi a corpului 2 de armată, şi rolul acestei divizii în urmărirea escortei regelui nu putea fi cunoscut mai înainte de inspecţia trupelor la Carrousel, terminată către orele douăsprezece şi jumătate. Ei bine, asta n-a putut opri ca ştirea să ajungă la patru după-amiază tocmai la Beauvais, la şaptesprezece leghe de Paris – şi adusă de cine? De voluntarii Şcolii de Drept, care, sleiţi, mărşăluind de alaltăieri, se înfăţişară la postul încredinţat ostaşilor de gardă ai lui Gramont, cei cu rozeta verde, şi celor ai detaşamentelor de pază. De aici, vreo trei sau patru au fost duşi contelui de Reiset, şi printre ei un lungan sfrijit, căruia îi mergea gura ca o moară... Vitejii copii! Contele îi întrebă cum îi cheamă şi-i ascultă cu acel aer binevoitor pe care şi-l lua oricând. Ei vesteau apropierea călăraşilor lui Exelmans, ştiind cu de-amănuntul ceea ce nici chiar aceia nu ştiau, şi asta în ceasul în care vânătorii lui Simonneau se aflau cel mult la Chantilly, iar cei ai colonelului Faudoas nu

ajunseseră încă la Beaumont. Era oare o ştire adusă de vreun poştalion sau de călătorii diligenţei, ori numai o scornitură născută din spaima acestor copii hăituiţi, abia ţinându-se pe picioare, spaimă ce-o împrăştia numele lui Exelmans, inspectorul cavaleriei, devenit legendar după întâmplarea recentă care tulburase tot Parisul? Era greu să crezi una ca asta, pentru că într-adevăr călăraşii lui Exelmans goneau pe urma escortei regelui. Totuşi, spusele lor nu păreau a fi mincinoase. Se isca astfel câte o spaimă în această aşa-zisă armată de fugari, şi nu numai printre studenţii costumaţi ai Şcolii de Drept, la auzul unor nume care biciuiau închipuirea cum erau ale mareşalului Ney sau ale unor Labédoyère, Lefebvre-Desnouettes, Exelmans, întruparea însăşi a rebeliunii. Când, în seara din ajun, muschetarii întâlniţi de Théodore încercau să-şi închipuie primejdia, ei se gândeau mai întâi cât erau de aproape trupele lui Lefebvre-Desnouettes, dar unul din ei rosti pe-un ton foarte firesc numele lui Exelmans, nu ca o certitudine, ci ca un lucru ce-ar fi putut fi adevărat. Numele acesta era în aer. Ca şi „complotul" de care nu se îndoia nimeni. Toţi partizanii regelui s-ar fi lăsat să fie tăiaţi bucăţele în credinţa lor neclintită că întoarcerea de pe insula Elba fusese pregătită pe ascuns, de-a fir-a-păr, la Paris, în salonul reginei Hortensia, şi se dădeau numele celor ce conspiraseră, şi nu de astăzi, ci de luni de zile. Şi apoi, în afară de Ney, care fu o cumplită surpriză, nu-i regăseai tot pe aceştia în capul răzvrătiţilor, sau numaidecât după dânşii, alături de împărat – regina Hortensia arătându-se la fereastra Tuileriilor, Charles de Flahaut călare în faţa porţilor palatului, Fouché în anticameră? În realitate, toţi sau aproape toţi fuseseră surprinşi de debarcarea de la Antibes şi destui printre dânşii doreau nu întoarcerea lui Napoleon, dar o oarecare liberalizare a regimului sau aducerea pe tron a ramurii d'Orléans, şi erau departe de-a aştepta o aventură care îi înspăimântase din prima clipă, neavând încredere în reuşita ei şi temându-se mai întâi pentru ei înşişi, victime dinainte hotărâte ale represiunii. Toate se schimbaseră în câteva zile şi unii se lăudau chiar de-a fi pregătit prin intrigă răzvrătirea. I-o fi crezut împăratul? Cel puţin se prefăcu a-i crede.

Ca să ne întoarcem la Beauvais – băieţaşii deveniţi guralivi, cum se întâmplă când eşti frânt de oboseală, vorbiseră alandala primilor ofiţeri întâlniţi, şi nu numai lui Tony de Reiset, aşa că toată lumea, înduioşată de soarta lor şi în acelaşi timp entuziasmată de devotamentul acestor tineri, pe care nimic, nici jurământul, nici meseria, nu-i silea să îmbrăţişeze nebuneşte o cauză pierdută, toată lumea îi primea, se băteau care mai de care să le dea să mănânce şi să bea, iar dânşii trăncăneau întruna, ca nişte morişti, lăsând să crească şi mai mult harababura militară ce domnea în oraş. Povesteau cum se bătuseră apărând Marna la podul Saint-Maur, unde nimeni nu atacase

şi unde înălţaseră drapelul alb cu ciucuri de aur, dăruit batalionului de studenţi ai Şcolii de Drept de către doamnele care serviseră ca ostatice pentru răposatul rege Ludovic al XVI-lea... S-ar fi zis, auzindu-i, că-s tot atâţia Leonida scăpaţi de la Termopile[178], când ei, la drept vorbind, fuseseră lăsaţi să plece după un fel de capitulare, soldaţii trecuţi de partea lui Bonaparte fiind cuprinşi de milă pentru aceşti copii cu armurile lor.

Ascultându-i, tărăşenia lor de la Vincennes până la Saint-Denis, pe poteci neumblate, ca să evite întâlnirile neplăcute, era o epopee, iar la marginea acestui oraş, când au fost descoperiţi de un regiment de vânători, care lăsase şoseaua pentru a le cădea în spinare, ei se rânduiseră de-a lungul unui zid, ca să nu mai poată da îndărăt (căci n-aveau încredere în ei înşişi), hotărâţi să moară până la ultimul, strigând: *Trăiască regele!*

Povesteau toată întâmplarea fără să-şi dea seama că mărinimia năvălitorilor, lăsându-i să-şi vadă de drum după ce şi-au dat seama cu cine au de-a face, schimba niţel caracterul acestei epopei. Şi tot aşa în ce priveşte credinţa lor faţă de drapelul ce le fusese dăruit de doamnele ostatice şi pe care mulţi dintre dânşii, îmboldiţi de ofiţerii lor, l-au părăsit de la Saint-Denis, ca să nu renunţe la tăticu' şi la mămica şi la studiile lor, păstrând astfel Franţei de mâine avocaţi şi jurişti devotaţi monarhiei şi religiei. Dar ceştialalţi, care îşi urmaseră drumul cu picioarele însângerate, cu spinarea înţepenită după două ceasuri de odihnă, şi nici măcar atât, la Saint-Brice, în plină stradă, pe piatra caldarâmului, ajunşi la Beauvais, cu fanatismul speriat de această noapte, a cărei groază devenea în gura lor eroism, însoţiţi mereu de strigoii întâlniţi, de amăgirile şi de spaimele acestui drum al nenorocirii, semănat cu ostaşi rătăciţi de unităţile lor, cu cai morţi, cu arme lepădate, cu jalnicele ruine ale regalităţii! Nimeni nu cătase gâlceavă acestor studenţi, care încercau să se întoarcă acolo de unde au fost izgoniţi, cu toate că, spre deosebire de camarazii lor luaţi cu escorta regelui, nu fuseseră împopoţonaţi à la Henric al IV-lea, ci echipaţi în noaptea de luni spre marţi, la Vincennes, cu uniforme de infanterie, manta, pantalon tricotat, chipiu cu pană albă, raniţă în spinare şi la umăr puşca, pe care habar n-aveau cum s-o mânuiască. Dar cât ţinu marşul lor prin beznă, întâlniseră cavalerişti pe cai negri zorind către Paris şi nu uitau să repete că recunoscuseră în ei pe lăncieri, o mulţime uimitoare de lăncieri trecuţi de partea Uzurpatorului, călărind pe lângă dânşii, tăcuţi, fără ca sus-pomeniţii lăncieri să încerce să afle rostul acestei trupe înaintând spre Nord, vedenie de umbre ce lunecau profilându-se în noaptea fără lună, alături de tropotul sinistru al cailor şi defilarea lănciilor, ca într-un vis de spaimă. De unde or fi venind aceşti lăncieri în noaptea de 20 spre 21 martie, când, de atâtea zile, garnizoanele de la nord de Oise

fuseseră pornite spre Capitală de un ordin al statului-major regal – nu se întreba nimeni. La fel erau şi celelalte scornituri, cum sunt toate nălucile din mintea popoarelor ai căror zei se prăbuşesc. La Beauvais, însă, ceea ce rămânea din toate aceste zvonuri e că trupele de cavalerie imperială erau aruncate din toate părţile în urmărirea escortei regale, că Exelmans în persoană avea să sosească dintr-o clipă într-alta la porţile oraşului şi că va trebui să fie înfruntat în cele mai grele condiţii, într-o dezordine de nedescris, cu soldaţi care nu erau soldaţi, cu mai toate unităţile împrăştiate, cu oamenii sleiţi de oboseală, tineri sau moşnegi chemaţi sub arme, cu prinţişorii prinşi într-o capcană, şi regele, la dracu, părăsit de toţi.

În scurtă vreme, duhul spaimei cuprinse populaţia toată: cum, adică, ne vom bate la Beauvais? Şi nu era de râs: dacă ar năvăli în oraş această cavalerie a lui Exelmans, straşnicii soldaţi care sângeraseră şi dormiseră pe toate câmpurile de luptă ale Europei, veteranii revoluţiei şi supravieţuitorii de la Berezina, scoşi din oştire cu jumătate de soldă, urând escorta regelui şi hotărâţi, în furia lor, să se răfuiască o dată pentru totdeauna cu cei care îi izgoniseră din armară – ar fi un măcel în oraşul împresurat de unde n-ar scăpa nimeni... De pe acum familiile din „lumea bună” se înghesuiau în trăsurile lor, iar pe străzi cei cărora domnul de Massa le zicea „elemente incontrolabile” deveneau provocători, femeile plângeau, patrule umblau de colo-colo, într-un du-te-vino de neînţeles, hotărâri erau luate în diverse companii fără legătură între ele... Toată lumea aştepta catastrofa.

Cine dusese vestea contelui d’Artois? N-ajunsese oare din capul locului de-a dreptul la alteţa-sa? Nu interesează! Un singur lucru e sigur, că nimeni nu se mai îndoia de sosirea apropiată a lui Exelmans la porţile oraşului şi că nimeni nu cercetase nimic, nici de unde venea zvonul, nici dacă se întemeia pe ceva. Prinţii socotiră că e o ştire militară şi luară hotărâri în consecinţă. Ordinele porneau în toate direcţiile; muschetarii, mai lesne de deplasat decât celelalte companii, fură trimişi în recunoaştere înaintea grosului escortei regale pe şoseaua dinspre Calais, iar trupele de pază ale lui Gramont, sub comanda lui Tony de Reiset, făceau ariergarda, încadrând gloatele, toată strânsura de ostaşi rătăciţi de unităţile lor, căruţele cu material încărcat în grabă, oameni rupţi de oboseală, răniţii şi bolnavii, iar în vreo treizeci de furgoane adunate de dimineaţă se îmbarcară voluntarii, luând cu ei şi drapelul alb al doamnelor ostatice, pentru care riscau foarte mult să moară aşezaţi cum erau. Afară de asta, proprietarii acestor furgoane le conduceau ei singuri, şi a fost nevoie să li se făgăduiască plata cărăuşiei la fiece etapă, altminteri, mână, vizitiu! şi pe-aci ţi-e drumul îndărăt spre casă! Ah, devotamentul sublim al francezilor pentru coroană nu se mai întâlnea la fiecare pas!

În acest iureş, alteţa-sa contele d'Artois uitase oare de ostaşul de gardă, trimis chiar în dimineaţa aceea la Amiens, ca să afle dacă într-acolo drumul era sigur? Întrebarea asta o punea ducele de Richelieu colonelului Fabvier, pe care îl întâlni în curtea prefecturii, pe când ieşea de la mareşalul Marmont. Colonelul îl privi pe Richelieu şi nu se putu opri să-l întrebe ce fel de uniformă era asta pe care o purta, întrebare ce-ar fi părut obrăznicie în alte împrejurări. Emmanuel de Richelieu nu se arătă supărat şi răspunse că era ţinuta de general al armatei ruseşti şi că, hainele lui fiind leoarcă, fusese nevoit să le schimbe cu acestea. La drept vorbind, se şi gândea să iasă din Franţa, sau credea că oştile lui Alexandre tăbărâte în Belgia erau gata să treacă frontiera? Întrebarea asta n-o mai puse Fabvier. „Dar nu mi-aţi răspuns, colonele...", observă Richelieu. După câte ştia adjutantul lui Marmont, alteţa-sa hotărâse să nu mai aştepte ostaşul trimis în recunoaştere la Amiens. De altminteri, se gândise oare cineva într-adevăr să-l aştepte? Dacă trupele lui Exelmans sosesc la Beauvais, el n-are decât să se strecoare prin poteci ca să ajungă din urmă escorta la Poix sau la Grandvilliers. Doar n-o să punem în joc siguranţa trupelor şi aceea a prinţilor, ca să aşteptăm să se întoarcă un soldat trimis în recunoaştere! Dacă era chibzuit lucru să fie trimis la Amiens, la asta trebuia să ne gândim azi-dimineaţă. Cum adică, Poix sau Grandvilliers? Câte leghe sunt de la Beauvais la Grandvilliers? Ceva mai mult de şapte, şi până la Poix unsprezece. Ei bine, nu te depărtezi prea mult cu atâta! Fără îndoială, dar mai e vreme să stai să alegi? Trebuia să înnoptezi undeva, şi trupa nu era în stare să facă un marş mai lung. Nu mai rămânea decât dorinţa ca Exelmans să nu se grăbească, nimic altceva. Cu atât mai mult cu cât prinţii urmau să fie găzduiţi la Grandvilliers, deoarece Poix n-avea de fel clădiri potrivite încartiruirii lor, adică să rămână cu ariergarda alcătuită din călăraşii descălecaţi şi oamenii cei mai istoviţi din compania domnului de Damas şi aceea a lui Gramont, cu artileria lui Mortemart, în timp ce trupele mai sprintene de picior ar petrece noaptea la Poix, ca să poată face, de cum s-o crăpa de zi, legătura cu maiestatea-sa, despre care nu mai aveau ştiri. De altfel, chiar înainte de sosirea voluntarilor, în nerăbdarea ce-o arătase încă de dimineaţă, alteţa-sa fratele regelui trimisese de pe la orele trei şi jumătate vreo cincizeci de muschetari înainte.

Ei erau cei care trecuseră pe lângă trăsura lui Bernard şi a domnului Joubert.

N-a fost de altfel nevoie decât de o oră ca să fie luate hotărâri şi date ordine pentru pornirea grupului din capul coloanei, în care se găseau muschetarii suri. Théodore se uitase la ceasul din turnul bisericii Sfântul Petru; era exact ora cinci. Aveau unsprezece leghe de parcurs şi, mărşăluind bine, ar putea ajunge la Poix între opt şi nouă.

Ordinul de pornire a grosului trupelor, acelea care însoţesc pe prinţi, era dat pentru ora şase, şi ele aveau de făcut cu aproape patru leghe mai puţin, dar, cu pedestraşi cărora le trebuiau şase ceasuri bune ca să ajungă la ţintă, mişcarea ar fi terminată abia la miezul nopţii. Se şi îmbarcau bolnavii în căruţe, şi Théodore văzu pe studenţii de la Drept aşteptându-şi rândul. Tinerii aceştia erau foarte aprinşi şi vedeai îndată cât de stângaci se mişcau în uniformele care nu erau croite pentru ei. Trecând prin faţa grupului lor agitat, Géricault se simţi năpădit de milă şi de supărare totodată. Vedeai la flăcăii aceştia înalţi, mijlocii sau mărunţi acea înfăţişare plăpândă a unei adolescenţe prelungite, care te face să te simţi cam stânjenit când îi vezi cu fete prin Cartierul latin[179], ca şi cum n-ar avea încă vârsta pentru aşa ceva. Cu părul vâlvoi şi felul de a-şi târî armele, o indisciplină care era mai degrabă nepricepere decât altceva, totul dădea prezenţei lor un aer de joacă de copii tragică. Se prefăceau a lua totul în glumă, dar le surprindeai privirea, ochii întrebători. La urma urmelor, nu erau mai copii decât micul Moncorps, pe care Géricault îl vedea înaintea ochilor călare, cu flinta în şold, şi care era tot atât de slăbuţ ca dânşii, având şi acelaşi aer de zeu năuc. Dar, cu toate că aproape de aceeaşi vârstă cu cei mai mulţi dintre voluntari, era parcă mai spătos, cu mai mult postav pe umeri. Asta mai ales îl izbea pe Théodore: înalţi sau mărunţi, nepotrivindu-se unul cu altul, toată această strânsură de studenţi cu obrazul neras – şi la unii barba era un subţirel tulei bălai, iar la alţii un fel de fard negru – fără pic de seriozitate, toţi flăcăii aceştia, parcă adunaţi cu ghiotura cam din toată Franţa, aveau umerii lăsaţi în jos, deosebindu-se astfel de ostaşii dimprejur, pe care îi voiniciseră călăria, vânătoarea, războiul, ca şi cum s-ar fi tras dintr-alt neam. Oamenii din escorta regelui, atât de diferiţi între ei în multe privinţe, luaţi însă laolaltă, aveau oarecum aceeaşi statură şi spătoşie. Şi apucăturile, nu prea la locul lor, ale noilor-veniţi, parcă strânşi într-un mănunchi şi totodată împrăştiaţi, vorbind înfrigurat acestor ostaşi ca unora ce erau mai bătrâni, stând aşezaţi pe raniţa pusă jos, ale cărei curele le învineţiseră spinarea, unii într-un hal făr'de hal, vlăguiţi în ultimele două zile, jegoşi, cu hainele boţite, câte unul dormind pe umărul vecinului, alţii stând ca pe ghimpi, aspectul acesta de marfă umană strânsă de samsari nu prea pretenţioşi – toate astea stârneau în Théodore sentimentul că se află în faţa unei prostii şi a unei nedreptăţi: la ce bun ca micii idioţi să fie târâţi într-o aventură care nu era, nu putea fi a lor, în răfuiala asta în care ei se vedeau, în chip nesăbuit, cavalerii onoarei şi ai credinţei, când, la drept vorbind, nu stăteau faţă-n faţă decât ofiţerii de neam aristocrat şi ofiţerii ieşiţi din rândurile trupei, lefegiii imperiului şi cei ai regelui? Îi veni în minte că alţii ar putea la fel să-i caute pricină că s-a vârât într-o luptă care nu era a lui. La gândul acesta ridică din umeri. Nu mai era un copil.

Făcea tot ce făcea fără niciun fel de iluzii; nu apăra un drapel alb dăruit de doamnele ostatice, îşi urma destinul fără să-i dea aere de cruciadă, se ştia înrolat, doar din întâmplare, într-o bandă împotriva altei bande. Onoarea lui nu stătea în crinii de pe cârpa albă cu ciucuri de aur, ci în ruşinea de-a trece dintr-o tabără într-alta.

Muschetarii se rânduiau în coloană de marş. Căpitanul-locotenent de Lauriston trecu în faţa lor, cu sabia scoasă, urmat de câţiva ofiţeri. Ziua, amurgind sub cerul plumburiu, se aprinse către apus, către Rouen, brăzdând zarea joasă cu mari fâşii portocalii, şi la ieşirea din oraş a fost văzut dând târcoale, pe deasupra copacilor încă desfrunziţi, un stol de corbi care păreau să se uite la călăreţii în marş ca la o mâncare ce se găteşte. S-a iscat deodată vântul cu un vâjâit puternic, apoi s-a pornit ploaia.

*

Louis Müller din Ottrot-le-Haut, în Alsacia, avea şapte ani când tată-său, pietrarul, fusese omorât de o căruţă încărcată cu piatră care s-a răsturnat peste dânsul. Mamă-sa, rămasă cu cinci copii, îl dădu să facă ucenicia la un unchi, potcovar la Ottrot-le-Bas, şi la zece ani, fiind de statură surprinzătoare pentru vârsta lui, mânuia foalele, adică „vaca” în graiul potcovarilor, ţinea piciorul cailor şi era în stare să se slujească de barosul de bătut fierul. La treisprezece ani era lucrător la fabrica din Klingenthal, în valea Lames, la o jumătate leghe de sat, unchiu-său având un fiu care să-i ia locul la potcovărie. Acolo prinse el cam toate meseriile ce se făceau în fabrică, fu primit printre Copiii Meşterului Jacques şi tocmai când se pregătea să pornească, aşa cum cereau canoanele corporaţiei, în lungul şi-n latul Franţei, izbucni revoluţia. Nu te mai puteai gândi la aşa ceva, calfele din breasla lui se împrăştiară care încotro, iar la Klingenthal topeau clopotele ca să scoată arama, făureau săbiile cavaleriei, baionetele republicii. Louis însă ducea dorul cailor, pe care începuse să-i îndrăgească de pe când lucra la unchiu-său, tot privind la picioarele lor atât de deosebite de la cal la cal, şi, dacă nu era chip să ajungă potcovar, ar fi vrut să devină veterinar. Când a fost proclamată patria în pericol, avea nouăsprezece ani şi se angajă la husari. Flandra, Ţările de Jos, campania din Italia, Egiptul, Austria... îşi vedea acum visul cu ochii, căci îl făcuseră potcovarul regimentului, ceea ce nu-l împiedică să capete zece răni şi să zacă de friguri. Întors în Franţa şi trimis la un cerc de recrutare din departamentul Somme, lovitura de copită a unui cal nărăvaş îl betegi, lăsându-l cu un genunchi ţeapăn. Isprăvise cu războiul.

Pe când se afla la Abbeville, unde l-au îngrijit, o întâmplare îl duse într-o zi din iarna anului 1810 la Poix, şi acolo, trăgându-l aţa, intră la potcovarul târgului, rugându-se să-l lase să potcovească un cal stătut, ce-i fusese adus tocmai atunci. Arătase în treaba asta atâta

destoinicie, că potcovarul se rugă de şchiop să rămână la dânsul, mai ales că-i luaseră calfa la oştire şi nu mai avea decât un singur ucenic, numit Firmin, pe care i-l adusese *plasatorul* fierarilor din Abbeville. Müller trecuse de vârsta când mai putea fi doar o calfă, potcovarul însă era un om obosit şi pe deasupra încercat de mari necazuri, un fiu prăpădindu-i-se în marina imperială, iar fiică-sa murindu-i după aceea, mistuită de jale. Potcovarul se cam întrecea cu măsura la băutură, şi Louis îi făcea cheful îndurându-se să ia câte-un păhărel din ceea ce numea, fără deosebire, *schnaps*, vorbind franţuzeşte cu rostirea de acasă, dar în graiul soldăţimii. Afară de asta, devenise mare mâncău de caltaboşi, ca şi cum ar fi fost de prin partea locului.

Potcovarul dăduse de belea, fiindcă îşi tocmise el însuşi calfa, ceea ce corporaţia nu îngăduia, şi tocmai când potcovăria lui urma să fie *afurisită*, Louis îşi aduse aminte, nu se poate mai la timp, că fusese iniţiat în tagma Soţii Datoriei la Klingenthal, lucru pe care îl putu dovedi, cu toate că n-avea *patalamaua* în regulă, cum numeau cei de la corporaţie livretul de meserie, fără de care nu te poate lua nimeni la lucru. Războiul, anii slujiţi de fierar în armată, toate acestea făceau ca pricina să fie cercetată cu luare-aminte spre a i se da o dezlegare. La urma urmei, nu rămânea decât să se facă scrisoare, întrebând *starostia* de la Strasburg de care ţinea Klingenthal. Lucrul părea uşor, dar la Abbeville intrase dihonia în toţi, trebuie s-o spunem, datorită unui blestemat de rotar – rotarii erau *copii* ai fierarilor – care îşi avea socotelile lui, cum s-a văzut numaidecât, atunci când cea de-a doua nevastă a patronului îşi părăsi bărbatul ca să se ducă după acest ticălos. Şi s-a aflat puţin timp mai târziu că dânsa a pierit când cu pârjolul ce mistuise un sat de lângă Amiens, lucru ce nu se întâmpla rar pe-atunci în acele locuri. După care, Müller făcu pace cu Soţii de la corporaţie, mai ales că rotarul, care îl învinuise de nelegiuiri cu nemiluita, ştersese putina fără să-şi plătească datoriile la Mămuca, dovedindu-se a fi ceea ce în vorbirea lor se chema un chiulangiu, şi vă închipuiţi ce haz s-a mai făcut de întâmplarea asta. Cu mai dă, mai lasă, au căzut la învoială să-i plătească *plasatorului* cincizeci de franci, şi toată tărăşenia se sfârşi cu aldămaşul, o masă bună la Mămuca, aia de ţinea cârciumă la Abbeville, pe strada Prayel, şi cheful se înteţi şi mai tare când se iviră prizonierii spanioli, lucrând atunci la canalul de la Saint-Valery, adăpostiţi în cazărmi la doi paşi de cârciumă. Astea se petreceau în ianuarie 1812.

Potcovarul însă trăgea la măsea tot mai vârtos, neizbutind să-şi vină în fire după fuga soaţei lui, şi câteva zile mai târziu l-au găsit spânzurat, având agăţată la cheietoarea surtucului o scrisoare prin care cerea iertare împăratului pentru că-şi curmase zilele şi lăsa calfei sale Müller Louis, de fel din Ottrot, tot avutul său, potcovăria şi casa destul de încăpătoare.

Dintr-o dată, Louis se văzu în ceartă cu Soţii Datoriei, nu din pricină că ajunsese meşter în chip neorânduit, ci pentru că în ţinutul acela, ca mai peste tot, potcovarii intraţi în corporaţia Datoriei abia pe la sfârşitul celuilalt veac, prin vreo trădare care îi făcuse să cunoască tainele corporaţiei sau prin mijlocirea vreunei calfe de fierar ajunsă, ca Müller, patron de fierărie, în sfârşit împotriva tuturor rânduielilor, nu erau recunoscuţi de celelalte bresle, şi ca atare ţinuţi în afara Datoriei.

Louis împlinise treizeci şi opt de ani şi avea în el o vlagă pe care nici boala, nici băutura, nici schijele de obuz nu izbutiseră să i-o frângă. Trebuia să-i vezi braţele izbind cu barosul nicovala! În vremea aceea, nemulţumirea stârnită de războaiele care nu mai conteneau se răspândise în Picardia, şi Müller o împărtăşea cu atât mai mult cu cât nu mai putea, barem, să se vâre şi el în lupte. Foarte repede, de cum sosi la Poix, legase prieteşug cu toţi câţi erau republicani în oraş şi prin împrejurimi. Cât ai întoarce capul, de potcovăria lui se dusese vestea, pentru că nu se afla pe toată şoseaua de la Paris la Calais un potcovar să-i stea alături când era vorba de cai nărăvaşi sau având vreun cusur. Şi lucrurile astea merg din gură-n gură, s-ar zice că vântul duce faima. Louis Müller arăta o neobişnuită dibăcie când bătea caielele potcoavei chiar şi în copitele cele mai păcătoase. La moartea stăpânului, intrând în moştenirea acestuia, făcuse din Firmin calfa lui, cu toate că era prea tânăr, fără a se mai gândi la rânduielile în fiinţă. Ducă-se dracului chiţibuşăriile celor de la corporaţia Datoriei! Toate bune, însă Soţii, care nu-l mai recunoşteau ca pe unul de-al lor, se uitau chiorâş la Firmin, fierar, dar nu şi potcovar. Îi trimiseră vorbă calfei să părăsească fierăria, şi cum Firmin nu voia să plece, dânşii îl buşiră cumplit şi-i rupseră nasul, sluţindu-l pe toată viaţa şi făcându-l cutră şi marţafoi, fiindcă în unele corporaţii ale Datoriei, la *intrarea în dugheană* a neofitului[180], acesta trebuia să facă legământ că-i va ronţăi pe marţafoi până la inimă.

Müller se supără, dădu fuga la Mămuca şi, zvârlind cincizeci de franci pe tejghea, spuse că asta nu e dreptate: ori el e recunoscut ca veteran al corporaţiei, ajuns meşter, ori nimeni să nu mai aibă nimic cu calfa lui. Cei cincizeci de franci puseră capăt neînţelegerii, nu c-ar fi fost vreo lăcomie la mijloc, dar ca o dovadă de bună credinţă, şi apoi era vorba de un lucru drept. Potcovarul însă fu înştiinţat să fie cu ochii-n patru faţă de acest marţafoi, care îşi călcase jurământul rămânând la dânsul: azi ne trădează pe noi pentru tine, pare-se, mâine îţi va veni rândul să te trădeze. Müller înălţă din umeri. Avea mult de lucru şi, nevoit să ia un ucenic, vecinii îi dădură pe fiul lor, marţafoi la marţafoi. Îi lipsea însă o femeie.

O găsi. Era o fată de optsprezece ani, venită de paşti în vizită la o vară a ei din Poix. Fratele mai mare al acesteia, încă de pe când

trăia potcovarul celălalt, era privit la fierărie ca unul de-ai casei, venind să vorbească de-ale politicii în timp ce Müller potcovea.

Aşa şchiop cum era, cu piciorul său ţeapăn, Louis se arăta îndemânatic dinspre partea fetelor. Asta era aşa de tânără şi de blondă (îi amintea fetele de la ei din Alsacia), că potcovarul îşi pierdu capul şi făcu o prostie. Sofia se lăsă în voia lui, aflându-se pentru întâia oară în braţele unui bărbat şi, neavând încotro, Müller o luă de nevastă. S-a întâmplat ca această înrudire cu o familie republicană să-l atragă pe potcovar încă şi mai mult în politică. Nu numai vărul, avea convingeri. Sofia era fata unui crescător de oi, care jucase şi el un rol în zilele Convenţiunii. Napoleon se împotmolea în Rusia şi visurile se ţeseau repede în lumea asta: se vorbea de o răsturnare care să schimbe mersul lucrurilor, mai ales după ce conspiraţia lui Malet scosese la iveală şubrezenia regimului, în timp ce comunicatele dezastruoase ale Marii Armate erau citite cu groază.

Un copil se născu în cele dintâi zile ale anului 1813, un băiat.

Flecărelile de la fierărie, însă, făcuseră loc unei conspiraţii adevărate: exista în Picardia o organizaţie care îşi întindea legăturile până la Paris. Se reînnodau vechi tradiţii, iar cei ce se aflau în capul conspiraţiei, oameni de origini felurite, care se strecuraseră prin plasa deasă a poliţiei în aceşti douăzeci de ani de comploturi nenorocite, înţeleseră nevoia de a uni elementele diverse ale forţei populare. Asta nu se făcea de la sine şi cerea destule întrevederi secrete, agenţi umblând din târg în târg sub tot felul de pretexte. Şi Müller fu pus în legătură printr-un cuvânt venit de la socru-său, din Saint-Riquier, cu un tânăr numit Bernard, făcând cărăuşie în slujba unei fabrici şi a cărui îndeletnicire se potrivea cu munca de legătură, îngăduindu-i să umble încolo şi încoace, fără să bată la ochi, cu încărcăturile de fire pentru Van Robais din Abbeville. Era un flăcău înfocat şi care fusese greu lovit prin moartea tatălui său, amestecat într-o conspiraţie militară la Pas-de-Calais. Tânărul acesta luase obiceiul să înnopteze la Poix, găzduit de Müller, care avea o casă mare, trăind acolo cu-ai săi, adică, zisul Firmin, calfa cu nasul rupt, apropiindu-se acum de optsprezece ani, şi slujnica, pe care, dintr-o trăsneală de cuadragenar, îndrăgostit de-o femeie ce n-avea nici jumătatea vârstei lui, o tocmise, stârnind gura mahalalei, căci el o găsea pe Sofia prea gingaşă ca să poată ţine casa şi în acelaşi timp să bucătărească şi să vadă de copil. Chiar când îl găzduiau pe Bernard, tot mai rămânea o odaie mare goală, sub pod, alături de-a lui Firmin, atât era de cuprinzătoare casa.

În „organizaţie” aveau mare încredere în Bernard, fiul unui om care fusese procuror al comunei în satul său, pe vremea lui Robespierre, iar după aceea se nimerise în mai toate conspiraţiile Libertăţii, până ce avusese nenorocirea să fie denunţat pentru legăturile sale cu un regiment din Cambrai. În toate conspiraţiile

militare se găseau întotdeauna provocatori care se strecurau – vă amintiţi de Grisel[181] – iar pe asta au vrut s-o lege de conspiraţia lui Malet, în aşa chip că până la urmă nefericitul a fost împuşcat în şanţurile cetăţii de la Arras. Toate acestea nu-l împiedicau însă pe fiu-său să aibă ochi şi o inimă. Se întâmplă deci ceea ce era de neînlăturat: tulburarea stârnită de ivirea Sofiei, la care se gândea necontenit în lungile sale călătorii prin toată Picardia, nu scăpase acestei femei-copil, pentru care Müller nu fusese decât o scurtă vijelie. Ea se obişnui să-l aştepte pe oaspete întâmplător şi să se necăjească când trecea mai multă vreme fără ca el să dea pe la Poix. Nu ştia că face rău aşteptându-l şi era bucuroasă – credea ea – de venirea lui ca de venirea unei verişoare, spre pildă.

Era pe vremea când în Flandra şi Artois, dezertori, ascunşi prin păduri şi prin mlaştini, băgau groaza în locuitori, tăbărând asupra satelor. Asta iscase vâlvă în Picardia, iar când s-au săvârşit prin partea locului o seamă de atacuri la drumul mare împotriva călătorilor, Sofia începu să tremure pentru cărătorul de fire, zicând atât de bine şi pe toate tonurile că Bernard ar trebui să se poată apăra, încât bărbatu-său se hotărî până la urmă să-i dăruiască cele două pistoale de cavalerie cu care se întorsese acasă de la regimentul său de husari. Să fi văzut cum le lustruise Sofia înainte ca tânărul să plece cu ele!

Pentru a nu da lumii prilej de trăncăneală, Müller hotărî să spună despre Bernard că e un văr al nevesti-si, deoarece, pe lângă toate, satul în care se născuse nu era prea departe de Saint-Riquier. Se vorbi de-acum înainte de „văr”: vărul trebuia să sosească, vărul era în întârziere. Atât de mult şi de bine s-a vorbit, încât vecinii, răi de gură, nu mai aveau pic de îndoială în ce priveşte vinovăţia închipuită a doamnei Müller, căci ştim noi ce să credem de veri de-alde ăştia!

Lui Bernard i-a trebuit totuşi multă vreme până să se încumete să se mărturisească Sofiei. Era gata s-o facă, dar veni invazia cu ceasurile ei cumplite, când a vorbi de dragoste ar fi părut o nelegiuire. Abia după ce trupele străine se retraseră, găsi îndrăzneala să i-o spună. Îi mărturisi că se credea un monstru din cauza legăturilor conspirative ce le avea cu soţul ei şi pentru că ştia că e primit în casa asta din respect faţă de memoria tatălui său, căruia el îi păstra un adevărat cult. Sofia, năucită, înţelese din primele cuvinte că era de multă vreme vinovată – şi cum ar fi putut să fie altfel?

Se întâmpla pentru întâia dată să aibă răgazul de a visa la un bărbat, şi acesta era tânăr şi frumos, iar buzele lui groase păreau să ceară mereu un sărut pe care dânsa nu i-l putea da. Păcatul lor se mărginea în totul la câteva cuvinte schimbate pe furiş, pe care Sofia le curma dintr-o dată, cu asprime, făcându-l să jure că nu-i va mai vorbi niciodată. De altminteri, nu erau aproape niciodată singuri şi simţeau în jurul lor ochi la pândă. Îi pândea mai mult Firmin, calfa cu nasul

rupt, care avea o patimă pentru stăpână-sa, decât Müller însuşi. Şi Bernard citise *Suferinţele tânărului Werther*, în traducerea lui Sevelinges, în care se află şi un portret al eroului domnului Goethe, făcut de Boilly, cărui portret slujbaşul lui Van Robais credea că-i seamănă, poate prin neorânduiala firească a părului. Negreşit însă că asemănarea nu venea de la gura mică şi amară ce se vedea în portret, cu totul lipsită de acea senzualitate a buzelor, atât de izbitoare la Bernard. În visarea lui, îl numea *Albert* pe Müller, ca pe soţul Charlottei... Nu zice ea frăţiorului, arătându-l pe tânărul Werther, la întâia lor întâlnire: *Louis, dă mâna vărului tău*!? Şi Bernard ducea în trăsura lui cele două pistoale de cavalerie, pe care le pipăia îndelung în fiece seară prin hanurile depărtate din Santerre.

Taina lor sărea în ochii tuturor, şi unii îşi închipuiau mai mult decât era, văzând cum se privesc unul pe altul. Numai Louis Müller nu vedea nimic. Aşa stând lucrurile, zvonul ajunse şi la urechea *amicului*, cel din mâna căruia primea Bernard mesajele pe care le ducea ici şi colo. La început, împins de mânie, vru să-i vorbească despre asta slujbaşului îndrăgostit, apoi se stăpâni. Era o fire destul de machiavelică şi, cumpănind lucrurile, morala lui republicană se împăcă până la urmă cu gândul că o aventură de dragoste ar putea fi, la nevoie, pentru omul său de legătură, un *alibi* convingător. În ziua de 21 martie 1814 furgonul fabricii Van Robais sosi pe înserate la Poix, cam la o jumătate de ceas în urma grupei de muschetari, care se şi apucaseră să pregătească acolo cantonamentele escortei regale. Un furier trecuse pe la locuinţa potcovarului ca să însemne odăile reţinute, şi Sofia se zăpăcise de nu mai ştia pe ce lume se află, cu atât mai mult cu cât tot atunci sosi şi Bernard aducând pe bătrânul domn, fără s-o fi anunţat dinainte. Nu, nu-l recunoscu pe bătrânul domn. Cum? Bernard îi şopti numele la ureche şi ea repetă: „Jean-François?" Făcea ochi mari. Uitase pesemne de *unchiul*.

— Nu-i nimic, ne aranjăm noi! Dacă roşiorii găsesc paturile ocupate, nu vor avea încotro şi se vor duce să doarmă în altă parte. Şi cina, ia stai, ce-i cu cina mea?

— Nu dă nimeni zor... mai am de potrivit o potcoavă pentru calul unui căruţaş de la Saint-Romain, vă las să staţi de vorbă.

— Am nevoie de-un ceas şi mai bine ca să pregătesc caltaboşii...

— Caltaboşi? A, doamna vrea să dea o masă de pomină! Asta în cinstea musafirilor...

— Ei, fie! Să zicem că vom cina pe la opt. Îţi convine, Fifi?

Băiatul se întorsese acasă la mamă-sa, şi Firmin, ajutat de căruţaşul care ţinea piciorul calului, lucra buimac, nu ştiu ce se petrecea cu dânsul. În unele zile ai fi zis că nu ştie ce face. Îi cădeau toate din mână. Cine dracu mi-a vârât pe gât un cârpaci ca ăsta? Un adevărat strică-tot... Nu e-n stare să ţină ceva în mână, ca viţeaua ce

nu-şi poate prinde coada! Müller lăsa să-i scape una din înjurăturile acelea alsaciene, pline de năduf, care-i veneau pe limbă când ceva nu mergea de fel şi când sudălmile graiului picard nu mai erau de ajuns. La ce-ţi trebuie braţe dacă nu ştii să ţii un ciocan? În sfârşit, zăboviseră ceva mai mult ca de obicei, fără să mai bage cărbuni în cuptor, şi focul se sleise când ofiţerul acesta se ivi în prag, ţinându-şi de frâu calul ce-şi târa piciorul – şi un alt ostaş, în spatele său, călare.

X

NOAPTEA COPĂCEILOR

Un adevărat noroc pentru Théodore că asta s-a întâmplat tocmai când intrau în Poix. Băgase de seamă numaidecât, de cum au pătruns în uliţa târgului. Ho! Ce l-a apucat pe Trick al său de şchioapătă şi se poticneşte? Umbli uneori cu un pantof care te strânge şi nu te sinchiseşti; dar, pentru călăreţ, ceea ce se întâmplă cu calul său, cel mai mic neajuns, îl doare mai rău decât dacă ar fi vorba de propriile lui picioare.

Moncorps se răsuci în şa strigând: „Ce ţi s-a întâmplat?” Géricault descălecă dintr-o săritură, în ploaie şi noroi, şi văzu îndată ce era: calul pierduse o potcoavă şi acum îşi chircea laba... Noroc într-adevăr, căci dacă ar fi trebuit să meargă aşa câteva leghe, Trick n-ar mai fi fost bun de nimic. Nu trebuie să laşi calul despotcovit să umble pe talpa lui, că se prăpădeşte orice-ai face, şi pe urmă vezi pe dracu. Vorba e: cu ce să-i înfăşure piciorul? Se fac pare-se nişte saboţi de piele, un fel de mănuşi, cum s-ar zice, pe care le iei cu tine în geamantan când porneşti cu trăsura la drum, să le ai la îndemână dacă vreun cal îşi pierde potcoavele. Se fac, desigur, dar nu în armată. Într-o împrejurare ca asta, trebuie să-i înfăşuri piciorul într-un carton, legându-l dedesubt, sau mai degrabă într-o bucată de pâslă vârâtă într-o cârpă. Uşor de zis, dar când te afli în marş, de unde să iei cartonul? Iar cât despre pâslă, n-are nimeni pălărie s-o rupă pentru aşa ceva. Din fericire, nu erau nici două sute de metri până la potcovărie, şi ofiţerul din post îi spusese lui Géricault că lucrurile se nimereau bine, căci potcovarul avea două odăi pentru care îi va da foaie de încartiruire, ca şi camaradului său, adică Moncorps. Dar potcovarul nici nu voia să audă: de potcovit calul, cum de nu, şi ca să se arate săritor, se învoia s-o facă în seara aceea chiar. „Lăsaţi-mă doar să cinez, am prieteni la mine, nevastă-mea a făcut caltaboşi.” Dormitul însă, asta e altă poveste, căci paturile cele două se găseau ocupate de oaspeţi... Moncorps începuse să strige, făcând pe muschetarul, spre a se încredinţa singur că era bărbat. Potcovarul se uita la el înveselit, ca unul ce n-avea decât să ridice pumnul... Théodore, crezând ca e mai potrivit s-o ia cu duhul blândeţii, se apucă să explice că, oricum, trebuia să-şi lase calul acolo, dacă se poate, şi că, evident, camaradul său şi cu dânsul erau frânţi de oboseală... Toate acestea la lumina ce începuse să pălească a cuptorului, a jeraticului căzut jos, abia mai

pâlpâind, şi în faţa acestei calfe cu nasul rupt, care mătura balega lăsată adineauri de calul căruţaşului. Géricault se uita la toate acestea, şi la foalele atârnate, cu lanţul ce dădea spre stânga, în coşul sobei, şi cu scândura înfiptă de cealaltă parte la înălţimea vetrei, printre cărămizi; vedea ilăul, ciocanele, cleştele, tot acest talmeş-balmeş de unelte, aducându-i aminte de fierarul de la bariera oraşului Rouen, căruia îi zugrăvise o firmă. Dar, pe când stătea la tocmeală, ceea ce îl izbi mai mult pe Théodore nu era acest mustăcios titan alsacian, care se purta cu chică împletită, ca la husari, deşi n-o mai pudra, cu şorţul de piele peste pantaloni, fără cămaşă, cu umerii şi uriaşele braţe goale, lăsând să i se vadă subsuorile roşcovane, cu un picior ţeapăn, cu chipul ars de toate vânturile Europei, asudat, înfricoşător, ci flăcăul deşirat şi tuciuriu, cu nasul rupt, destul de păros pentru anii lui, şi care se tot învârtea pe acolo, măturând, dereticând, privind într-ascuns pe ofiţerii regelui, cu un aer viclean, un adevărat Donatello[182] sălbatic şi o mutră de Michelangelo... Théodore mai spuse o dată: „Suntem osteniţi”, deşi ştia bine că acest Vulcan[183] nu se sinchisea de fel de spusa lui, luându-şi aerul răbdător care, la dânsul, părea unora blândeţe şi politeţe, dar era mai degrabă încăpăţânare. Se auzi deodată:

— Meştere, eu aş putea dormi foarte bine în tindă...

Cu mutra smerită a celui ce face o boroboaţă şi cu un zâmbet care ţi l-ar fi făcut pe Müller să-i dea una peste bot, nu-l mai putea opri nimeni să urmeze:

— Dacă patul meu nu-i de ajuns de încăpător pentru doi, ar putea să-şi pună paie pe jos... Mie puţin îmi pasă, în tindă e destul de cald. Nu-i putem lăsa afară pe o vreme ca asta!

Oricât de nedeprinsă era urechea lui Théodore cu graiul picard, i se păru că simte în vorba lui un amestec de viclenie şi neobrăzare. Potcovarul părea să fie un soldat din anii imperiului şi poate că ăstălalt, calfa, era de partea regelui, că prea ţinea să le dea găzduire ofiţerilor. C-o fi fost aşa sau nu, uriaşul mârâi nişte înjurături într-o limbă încă şi mai de neînţeles, în care Géricault deosebi cuvinte nemţeşti, apoi îl priponi el însuşi pe Trick de-un par, cu calul lui Moncorps alăturea, şi trimise pe ăl cu nasul rupt la grajd – se afla deci şi-un grajd pe acolo? – ca să aducă ovăz. Până să se întoarcă acesta, potcovarul le spuse că avea un cal în şură, că apa era acolo, la îndemână... caii lor se vor odihni până va lua el masa, şi-i pofti să se încredinţeze că într-adevăr nu mai era loc de dormit în casă. „Ei, Firmin, ce mai stai? Mişcă-te!” Prinseră sacii cu ovăz de botul cailor şi potcovarul îi plesni lui Firmin una cu palma peste umăr, ceea ce putea fi semn de prietenie sau pedeapsă. Celălalt rânji. Vulcan lepădă şorţul de piele, arătându-şi torsul bine legat şi păros, se şterse cu o cârpă, apoi îşi puse cămaşa, desprinzând-o dintr-un cui, împreună cu o vestă

pe care o luă la subsuoară. Tuspatru, după aceea, ca şi cum s-ar fi înţeles fără să vorbească, porniră spre casă – uite, încetase şi ploaia! – unde trei persoane, cum i se păru lui Théodore, îl aşteptau în jurul unei mese, într-o încăpere joasă, luminată de câte un muc de lumânare înfipt în ceara topită, fără sfeşnic, pe la colţurile mesei, şi de focul viu de turbă şi lemne din vatra pe care se vedea oala. Se simţea fumul de cum intrai.

La ivirea militarilor, un tânăr cu părul răvăşit se ridicase în picioare, ca pentru a se apăra, sau nu, poate din respect pentru uniformă. Intrarea lor îl surprinsese aplecat asupra patului-leagăn, în care dormea un copil ce-ar fi putut să aibă doi ani, şi mâna lui pe marginea pătucului nu era departe de mâna celei ce părea să fie tânăra mamă, care, aşezată pe laviţă, în dosul mesei, legăna luntrişoara asta înaltă. Potcovarul, aici parcă şi mai Vulcan ca la fierărie, trecând pe lângă tânăra femeie, îi prinse grumazul în mâinile sale voinice cu un gest de proprietar, şi Théodore văzu jucând pe chipul tânărului flacăra lumânării ca o strâmbătură de necaz. Lumina se răsfrângea asupra femeii în cazachină albă, rumenindu-i chipul, sub boneta care lăsa să-i scape câteva şuviţe: era o copilă abia îmbobocită de întâia maternitate. Ea îşi aduse la loc umerii, după strânsoarea potcovarului, păstrându-şi înfăţişarea supusă, dar privirea ei părea să ceară iertare tânărului ce sta în picioare lângă dânsa pentru această intimitate conjugală. Géricault văzu asta dintr-o uitătură, şi înţelese totul numaidecât, ca unul care vine de afară şi lucrurile îi sar în ochi. Întoarse capul, privind la slujnica chircită în faţa acelei vetre, cu hornul prea mare; învârtea o lingură lungă în oala cu supă, oprindu-se în răstimpuri ca să arunce o bucată de turbă în foc. Celor care se aflau acolo totul le era familiar în această încăpere destul de afumată, lucru ce nu părea să-i stingherească. Atenţia tinerei femei era, sau părea să fie, absorbită numai de coşuleţul de lucru de la picioarele ei, cu ghemele de lână colorată; tânărul n-avea ochi decât pentru dânsa, iar slujnica numai pentru focul din vatră. Théodore, cătând cu privirea către fundul încăperii la Vulcan cel şchiop, ghicea în fiece răsfrângere a luminii pe o tavă de aramă, pe o oală smălţuită, pe un obraz sau o tresărire, tabloul întreg şi în toată adâncimea lui, poveste înăbuşită, drama aprigă: ceea ce se spune şi ceea ce se ascunde – ah, cine-ar putea zugrăvi asta? Nu mai sunt în Franţa pictori ca Le Nain[184], iar cei cu Premiul Romei[185], toţi, pornind de la asemănarea potcovarului cu Vulcan, ar reduce această scenă la idilă, la drama antică, cum le făcea David. Această soţie, poate necredincioasă, nu e însă Venus şi nici măcar o zeiţă din Flandra, un Rubens[186] în sfârşit, ceva care, după părerea tuturor, ar putea fi subiect de pictură... Aici, de altminteri, nici chiar dialogul surprins al amanţilor n-ar face pentru el, pictor, tema, obiectul descris; nu, ci noaptea toată, în care de ici de

colo iese o mână, un obraz, un pahar de bere plin, o strachină, sau mai curând un fel de aluzie prin fiecare din lucrurile acestea la tot ceea ce ar duce-o mai departe, o fiinţă umană, alta, masa încărcată, dulapul cu văsăria, laviţele... Apoi, acolo, în fund, primele trepte ale scării de lemn, tavanul cu bârnele groase afumate.

Vulcan explica acestor domni de ce nu se poate; vedeau singuri că el şi nevastă-sa, şi slujnica, şi Firmin, şi tânărul acesta din Abbeville, vărul lor... şi domnul care venea de la Paris să cumpere tricotaje pentru un negustor din strada Cairo... La aceasta, Théodore, care până atunci abia îl zărise, aţinti privirea asupra domnului de la Paris, rămas la locul său, în capătul laviţei, de cealaltă parte a vetrei – un bătrân cu creştetul pleşuvit, al cărui păr, cât mai rămăsese, îi venea peste gulerul de catifea. Moncorps tocmai repetase propunerea calfei, şi Vulcan ridică din umeri neînvoindu-se, iar tânărul şi femeia, se vedea cât colo, erau de părerea lui, când domnul pleşuv din locul său înălţă glasul, cu o abia simţită melodie meridională, care îl surprinse pe Théodore, în mijlocul atâtor voci picarde, ca un ecou provensal al bătrânului său maestru Carlo Vernet[187].

— Dar negreşit – zicea glasul – negreşit... nu vom lăsa să plece pe ploaia asta doi ofiţeri ai escortei regelui, şi încă fără să ia o îmbucătură! Nu-i aşa, Sofia?

Acestea au fost rostite cu un fel de stăruinţă care semăna a poruncă. Urmă un schimb de întrebări şi răspunsuri din ochi între cei trei bărbaţi. Era limpede că tânărul nu se învoia, dar stăpânul casei, faţă de stăruinţa oaspelui său, avu un gest, vrând parcă să zică: „Ştii dumneata pesemne ce faci...” Şi Sofia numaidecât:

— Voi încerca să văd ce se poate... Dar domnii aceştia vor înţelege că totul are să fie, cum se zice pe la noi, fără ceremonie.

Tânărul făcu o mutră acră, ocoli masa, se aşeză cu spatele la foc şi dete pe gât aproape dintr-o sorbitură un pahar mare de bere blondă.

Sofia îi spuse slujnicii să ajute acestor domni să-şi lepede lucrurile ce le aveau cu dânşii, sacul de piele desprins din oblâncul şeii, sabia şi muscheta. În timp ce ei îşi scoteau mantalele ude leoarcă, vestele ce le purtau peste tunică şi platoşele, Müller se apropiase de bătrânul domn care-i vorbea în şoaptă: „Pricepeţi, e mai bine aşa... nu ne trebuie boroboaţe...”, trântind uşa-n nas acestor doi muschetari rupţi de oboseală, care vor dormi liniştit fără să-i stingherească; riscau să atragă atenţia asupra casei şi după aceea cum să mai ieşi de acolo, dacă mişcările lor ar fi supravegheate?

Bernard se uită cu scârbă şi mânie la tunicile roşii ale musafirilor, la aerul de paradă al uniformei acestor fugari. Haida, va trebui să stea la masă cu dânşii... Sabia lui Moncorps căzu cu un zăngănit, făcând copilul să tresară în leagăn. Fierarul o ridică de jos şi, trăgând-o din teacă, începu s-o cerceteze cu luare-aminte:

— Ehei – făcu el – se vede că-s alte timpuri... Din ce armă faceţi parte, domnilor? Am făurit săbii de vânători, de grenadiri, de tunari, de dragoni, de husari... Ca asta n-am văzut, nu ştiu ce fel e...

Le zvârli, sabie şi teacă, pe o ladă, oarecum cu un aer de dispreţ.

Domnul Joubert zise pe tonul cel mai firesc:

— Cum de nu vezi, Müller, că domnii aceştia sunt muschetari? E de ajuns să te uiţi la muscheta lor...

— Pe timpul meu – zise fierarul – nu se pomeneau nici muschete, nici muschetari. La Klingenthal făceam arme cu care se apără hotarele...

Dacă s-ar fi nimerit acolo numai Moncorps, lucrurile ar fi putut ajunge la ceartă. Dar mulţumind cui îi turna bere cu o înclinare uşoară a capului, Théodore, aşezat lângă stăpâna casei, se apucă înadins să pună întrebări potcovarului cu privire la deosebirile ce există între feluritele săbii de cavalerie. Şi în vreme ce slujnica punea pe masă supa şi fiecare se servea, stăpânul casei, părând în lumina tot mai slabă a focului un uriaş, se porni, ca şi cum s-ar fi vârât într-un joc hotărât dinainte, să arate pe-ndelete, cu explicaţii tehnice, cum anume se fac săbiile de cavalerie, din clipa când ciocănarul a predat macheta trasă la dimensiunile dorite şi până în clipa când lamele săbiilor sunt date la călit şi ascuţit. Şi mai apoi, în ce fel se amestecă la topitorie oţelul machetei, adică lama, cu fierul din care se va face *mătasea*, adică partea de sabie ce se fixează în plăsele, prin *crăcanul* îndoit în chip de V, şi cum e tăiată macheta pe muchie, şi cum e sudată macheta la crăcan, şi cum se face *mătasea* întinzând crăcanul, şi cum se face ridicătura de la baza săbiei, şi aşa mai departe. Astfel că Théodore pierdu şirul, până ce pricepu că pe limba potcovarului o *caldă* era operaţia încălzirii, cuprinzând două sau trei din lucrările descrise, şi el se afla la a doua *caldă* când au ajuns cu masa la caltaboşi. Ce-i drept, cârnaţii erau straşnici, mai cu seamă pentru cine a umblat ziua toată călare şi pe ploaie, dar nici Moncorps, nici Géricault nu se simţeau în stare să facă faţă la asemenea caltaboşărie, ce părea firească picarzilor noştri, chiar şi acestui Werther de la fabrica Van Robais, căruia dragostea nu-i răpise pofta de mâncare. Théodore surprinse uitătura bătrânului domn Joubert, înveselită de aşa chiolhan şi, de aici, se stabili pentru o clipă între dânşii o înţelegere mută, ca între parizieni. Prelegerea, Müller o şi împărţise, cum se cuvine, de o parte şi de alta a săbiei, drept la mijloc, învârtind ciocanul şi tot soiul de alte unelte despre care, credea el, auziseră toţi comesenii de când lumea. Lămuri pe urmă, arătând cu mâna, cum se scobeşte şanţul săbiei, trecu la tăiş şi la îndoitură... şi ajunse acolo unde apăreau deosebirile dintre săbiile diverselor arme, căci lama săbiei dragonilor sau a carabinierilor n-are de fel îndoitura pe care o vezi la sabia vânătorilor, şi mai ales la cea a husarilor, care e cea mai

îndoită dintre toate.

Într-o străfulgerare, Théodore înţelese că potcovarul nu era un flecar ce-o luase razna, ci un om viclean, bătând înadins apa-n piuă într-o situaţie grea. Câte un mic rânjet mut al calfei cu nasul rupt îl întări în această presupunere. Ca şi întrebările prea trase de păr ca să fie adevărate, de felul acestora: „Şi, mă rog, ce numeşti dumneata un cuţit de tăiat fierul?" sau „De câte încălziri la saturaţie e nevoie pentru a obţine *mătasea* săbiei?" – întrebări puse de domnul Joubert din strada Cairo, ca şi cum ar fi fost părtaş la o înşelătorie, pentru a provoca replica şi a înlesni lui Müller s-o ia şi mai vârtos de la capăt. Moncorps căsca ochii, desigur ca să nu adoarmă, dar Théodore, prefăcându-se cu gândul aiurea, se întreba dacă îl socoteau un nătărău sau voiau să-i ascundă cu pălăvrăgeala asta cine ştie ce.

Iscodind cu privirea pe al său Donatello cu nasul rupt, înţelese deodată ceea ce pesemne că era cheia enigmei: Firmin ţinea numai să pară absorbit de îndoitura săbiilor de cavalerie, în realitate însă ochii îi erau aiurea. Îi plimba pe furiş de la stăpână-sa la Bernard şi nu trebuia să fii mare filozof ca să înţelegi ce anume îl împingea la această pândă vicleană. Şi fiindcă nu-şi închipuia că ofiţerul îi pătrunse taina cu atâta uşurinţă, calfa lăsă chiar la un moment dat, când amanţii îşi zâmbiră cu nevinovată drăgălăşie, să-i scapere în ochi o licărire ucigaşă. Théodore era atât de uluit, încât mai-mai să piardă şirul săbiilor zise de Montmorency, care nu sunt în uz decât la al 2-lea regiment de vânători, sau cel puţin erau către 1792.

Astfel, în această casă dintr-un târg picard, pe când trecea destinul Franţei, cu cavaleria regelui, în ceasul acesta în care totul era din nou în joc, binele, răul, sensul vieţii, esenţa patriei... aici se desfăşura, dincolo de toate acestea, o dramă neîndoielnică, aceea a tinereţii şi a geloziei, în care fierarul, nevastă-sa, Bernard şi Firmin aveau rolurile lor – dar, în drama asta, ce rol ar putea să joace călătorul acesta din speţa „tată nobil" cu gulerul soios şi părul argintiu? Nu mai încăpea însă nicio îndoială: potopul de vorbe era masca unei răbufniri apropiate şi care cocea în mintea fiecăruia dintre dânşii. Brânza nu era de soi, dar pâinea era proaspătă, ceea ce făcu pe stăpânul casei să-şi întrerupă discursul, ca să spună nevesti-si că pâinea proaspătă e nebunie curată, căci se mănâncă mai multă decât dacă ar fi uscată. Auzindu-l, Bernard clipi din ochi şi recită în grai alsacian: *Nevasta tânără – lemnul verde – pâinea proaspătă – e ruina unei case.* La care toată lumea izbucni în râs. Era, negreşit, doar un vechi subiect de glumă, şi Théodore trebuie deci să se fi înşelat în privinţa zgârceniei lui Müller.

*

Aşadar, slujnica pregăti încăperea cea mare, alături de-a lui

Firmin, mutându-l pe domnul Bernard în odaia calfei. Moncorps se retrase numaidecât, fără să mai încerce să ascundă că pica de somn, rugându-l pe Théodore să vadă de calul său. Müller îl încredinţă pe micul locotenent că poate dormi fără grijă, vor băga calul la grajd, şi o s-o facă el însuşi, căci îi erau dragi caii, în timp ce Firmin se va duce să aţâţe focul la cuptor. Cum Géricault voia să-l însoţească, nasul rupt îi zise cu mojicie că nu aveau nevoie de dânsul, că poate rămâne acolo sau să se ducă la culcare. Théodore însă nu luă în seamă asta, cel puţin se prefăcu a nu lua în seamă: vedea bine că prezenţa sa între doamnă şi craiul ei ar fi potolit flacăra ce-l mistuia pe Firmin, dar nu-i păsa de acesta, fiind, din instinct, de partea iubirilor împărtăşite.

Trick îl întâmpină cu un nechezat blând şi se urni spre dânsul, întorcându-şi botul negru, ca un copil bolnav, căutând cu ochii ageri şi neliniştiţi la stăpânu-său. Acesta îl mângâie cu palma pe gât. Îi şi scosese, încă mai înainte, harnaşamentul; părul se uscase la căldura plăcută a cuptorului şi culoarea-i murgă lucea pe labele cu pete negre. Firmin, care învârtea foalele, îi răcni că poate ar fi fost mai bine... şi altceva, dar Théodore nu-i prinse înţelesul în rostirea picardă şi în zgomotul foalelor. Ofiţerul îşi duse mâna pâlnie la ureche, iar celălalt, cu nasul său rupt şi cu un aer şiret, îi explică, pe cât putu, vorbind foarte tare, cum obişnuiesc oamenii din popor cu străinii, pe-ndelete, că ar trebui chemat Bernard să facă pe rândaşul. În spatele lor se auzi vocea mânioasă a stăpânului, care se întorcea de la grajd:

— Lasă-l în pace pe Bernard, ticălosule! După ce-a bătut trei zile drumurile la ţară... Locotenentul poate foarte bine să ţie piciorul mârţoagei, nu? Nu-i aşa?

Asta era pentru Théodore, care făcu semn cu capul că n-are nimic împotrivă. Müller îşi zvârlise vesta şi acum îşi scotea cămaşa. Géricault îl privea minunându-se: ce model! Era mai frumos decât Cadamour. Fierarul îşi vâra capul în hamul şorţului de piele, asta o făcea cocoşându-şi spinarea şi se vedeau muşchii parcă agăţaţi de coaste, nişte muşchi crestaţi, care se deosebeau în chip fantastic, ca nişte gheare de carne, în umbrele şi luminile ce veneau de la cuptor. Alături de acest spate ca un arbore, Firmin, deşi bine legat, care tocmai trăgea lanţurile cumpenei de lemn, părea un spiriduş. Trick îşi rezemă capul, cu o uitătură tristă, de umărul stăpânului său.

Calfa asuda în broboane mari şi meşterul îi luă din mână unul din lanţuri, ca să încingă mai tare foalele şi să înroşească fierul pus pe cărbuni deasupra jgheabului mic. În răstimpuri, Firmin lua apă cu căldăruşa de stropit din jgheabul cel mare, de piatră, care era lângă cuptor, şi o zvârlea peste cărbuni, ca să nu se ardă prea repede, iar Müller lua dintr-o lopată găurită cărbunele de lemn, îl ridica cu mâna dreaptă, pentru ca apa să se scurgă în micul jgheab, în timp ce cu braţul stâng continua să mânuiască *vaca*, după cum se spune, adică să

umfle foalele, a căror cumpănă se înălţa şi cobora iar, scâncind. Théodore urmărea scena din ochi, amănunt cu amănunt, ca şi cum ar fi vrut să-şi întipărească totul în memorie: vatra ridicată pe două picioare de fier, care trăgea aerul, focul, fierul înroşindu-se, mişcarea dublă a foalelor şi cei doi oameni cu uneltele la îndemână, rezemate de cuptor, căldăruşa, lopata şi vătraiul, cu care Müller aţâţa cărbunii aprinşi îndată ce Firmin îi stropea. Trick se lipea de stăpânu-său fără să mai mişte. Ştia oare că toate pregătirile acestea erau pentru el? Da, negreşit.

Şi iată că, ţinând în mâna dreaptă ciocanul de potcovit, fierarul prinse cu stânga fierul roşu într-un cleşte mare şi, cu un gest larg, îl duse ca pe un soare nocturn la ilău, în timp ce calfa apucă barosul şi, trecând în faţa ilăului, începu să bată fierul. Cele două baroase, al meşterului şi al calfei, cădeau unul după altul, şi zgomotul lor repetat umplu fierăria... Théodore face ochi mari, e stăpânit de zgomotul şi de puterea loviturilor, priveşte fierul turtindu-se şi luând formă, urmăreşte truda migăloasă, înceată şi totodată rapidă a acestei izbânzi a omului asupra metalului incandescent, baroasele care lovesc pe rând, apoi, îndoirea fierului şi noua înfăţişare care începe să se desluşească, apoi, deodată, potcovarul singur întoarce fierul pe ilău cu un cleşte, rotunjindu-l cu ciocanul de potcovit, făcându-le pe toate măsurat şi precis, cele două braţe lucrând ca şi cum n-ar putea să greşească, pumnul stâng, uriaş, care strânge cleştele de parcă o hotărâre de fiece clipă l-ar conduce, pumnul drept care se abate cu ciocanul pe cele două coarne ale ilăului; şi fierul care se rotunjeşte căpătând o nouă margine, răsfrântă înăuntru, ca un trup care suferă şi se umflă la fiece lovitură dată marginii dinafară. Atunci, la această împotrivire a materiei, Vulcan se opinteşte şi o răpune cu barosul, apoi taie ce-i de prisos, folosind cuţitul cu două tăişuri, pe care îl apucă lepădând cleştele, şi-l înfige hotărât în fierul ce trebuie tăiat, izbind întruna cu ciocanul, fără să piardă şirul loviturilor, apăsând cu palma stângă dosul cuţitului până ce răzuieşte fierul... Calfa îi trece atunci priboiul, cu care face găurile fierului, şi cuţitul se rostogoleşte jos: cele opt găuri sunt obţinute cu patru lovituri la dreapta şi patru la stânga, peste capetele potcoavei, lăsând slobodă partea ei rotundă. Găurile nu sunt încă decât nişte băşici, pe fierul întors se văd opt umflături, dar opt lovituri sfârşesc prin a le străpunge pe faţa cealaltă. „Găuresc destul de slab...” strigă Müller clientului, ca şi cum acesta ar fi înţeles pentru ce. Théodore auzise numai că „se găureşte gras” când caielele sunt lângă marginea dinăuntru a fierului şi „slab” când sunt lângă marginea dinafară: văzuse adineauri că potcovarul se uita cu luare-aminte la copita lui Trick.

Se lăsase iar tăcerea. Müller îşi prinse în jurul brâului două buzunare de piele, vârând în fiecare câte patru sau cinci unelte mai

mici, un ciocănaş, un cleşte scurt, un obiect strâmb şi răsucit, caiele, o pilă groasă... Théodore nu le văzu pe toate: ceea ce i se păru uimitor era iuţeala cu care îşi alegea lucrurile, fără să le privească, şi mişcările cumpănite, grija de a nu lăsa să se piardă o clipă, de a lucra repede.

Acum îi venise rândul. Îl aduse pe Trick şi-i ridică piciorul din spate...

— Nu aşa îi strigă potcovarul, pierzându-şi răbdarea.

Iar Firmin mormăi ceva pe sub nasul său rupt, parcă vrând să spună că ar fi trebuit să-l cheme pe Bernard acela... Se apropie însă de Théodore şi-i puse piciorul calului în mână: „Uite, aşa, chişiţa şi pulpa sprijinite în şoldul dumneavoastră, şi acum petreceţi-vă braţul deasupra genunchiului...” Géricault pricepea mai mult din ceea ce îi arăta cu mâna, decât din afurisitu-i grai picard, tot numai o fonfăială.

Théodore simţi o durere, ca şi cum ar fi fost propria sa carne, când văzu talpa goală a piciorului, după ce Müller îi răzuise noroiul. Iar când Müller înfipse custura în copită, de la unghie până la partea dindărăt, ca să scobească locul potcoavei, nu Trick, ci dânsul fu acela care se înfioră.

— Iacătă-l gătit! zise potcovarul şi luă potcoava din mâna lui Firmin ca s-o încerce. Merge, n-a ieşit prea rău... Îl ţineţi bine, domnule locotenent?

Théodore simţi dintr-o dată că, în truda asta, între uriaşul posomorât şi dânsul raporturile se schimbaseră; nu mai avea în faţă omul duşmănos, plin de gânduri ascunse, care îl primise ca pe un câine de pripas pe care-l iei la goană. Iar când Müller, trăgând ciocănaşul de la brâu, bătu în copita calului, aproape de pinten, două caiele, una în dreapta, alta în stânga, nişte caiele lungi şi subţirele cu capătul gros, în ochii potcovarului se ivi parcă un licăr de complicitate faţă de acest rândaş de ocazie, şi Théodore îl auzi spunând:

— Puneţi-l jos, domnule locotenent! Puneţi-l, să vedem dacă potcoava-i la locul ei.

Théodore puse jos, încetişor, piciorul calului, şi când acesta atinse pământul, fierarul se aplecă şi dădu târcoale cu aerele unui croitor la probă... Nu era nimic de zis, oricum, îi venea bine... Théodore apucă atunci din nou piciorul calului şi, amintindu-şi învăţătura primită adineauri, propti în şoldul său chişiţa şi pulpa, îşi petrecu braţul deasupra genunchiului... Cu mâna stângă, Müller trage din buzunar caielele, una câte una, ţinând ciocanul de potcovit cu dreapta şi, fără ajutorul ei, moaie caielele în oala de seu topit, pe care i-o întinde Firmin, le pune să stea cât mai drept, susţinându-le tot cu mâna stângă şi lovindu-le încet cu ciocanul, să intre uşurel; apoi, când simte că au pătruns în copită, izbeşte deodată mai tare, cu un gest hotărât, cutezător, şi iată că vidul caielei iese din copită trecând prin potcoavă şi ciocanul îndoaie de fiece dată vârful ieşit afară, iar când

cele opt caiele sunt la locul lor, Müller lasă ciocanul să cadă în buzunarul drept şi, murmurând ca pentru el însuşi: „Cleştele...”, scoate din buzunarul stâng cleştele acela mic, întrezărit de Théodore mai înainte, şi începe să taie cele opt vârfuri.

Géricault urmărea din ochi complexitatea acestor operaţii pe chipul potcovarului, ale cărui strâmbături şi încruntări îi trădau deopotrivă gândurile şi întreaga făptură absorbită. Îl văzu atunci luând un fel de cuţitoaie, răzuitoarea cum i se zice, şi, apucând din nou ciocanul ca să bată în latul răzuitoarei, tăind cu lovituri scurte tot ce răzbise din copită în jurul potcoavei, aşchiile de copită ieşite din găurile caielelor... Parcă devenise dintr-o dată un dăltuitor... Şi tot cu lovituri de ciocan fiecare caia, ţinând-o de celălalt capăt, pe sub talpă, cu cleştele strâns în mâna stângă... Şi cum Trick se cam zbătea, Théodore strânse mai tare piciorul calului, murmurându-i:

— Haide, haide, Trick... Încă puţin şi te faci frumos...

— Daţi drumul piciorului! strigă Müller şi, cu ochii la copită, luă pila şi începu să lustruiască marginile.

Urmă o clipă de tăcere, apoi potcovarul se apucă să dea poveţe. Aşa cum se obişnuieşte, un cal nu trebuie de fel să alerge a doua zi după ce a fost potcovit, dar asta nu era cu putinţă, locotenentul are să-l încalece mâine, atunci...

— Nu trebuie să vă speriaţi dacă şchioapătă. N-are de ce şchiopăta. Numai că, în prima zi după ce a fost potcovit, calului îi vine adeseori ideea: ia să mă prefac... Asta e, se preface... A doua zi îi trece. Dacă se poate, totuşi, să nu-l obosiţi prea tare. Până unde vă duceţi, la Abbeville sau la Amiens? Dacă-i numai până la Abbeville, mai merge... într-acolo drumul nu e prea tare, nici prea moale, pentru că, vezi dumneata, în prima zi, un picior care se afundă, oboseşte.

Théodore se uită cum calfa strânge uneltele – cleşte, ciocănaş, custură, caiele nefolosite, ciocan de potcovit, răzuitoare – şi cum le rânduieşte toate la locul lor. Îl privea umblând de colo-colo, împrăştiind cărbunii în vatra cuptorului, măturând răzăturile de copită şi de fier, mut, fără a gândi, ca un automat. Apoi, deodată, pe când Firmin desprindea din agăţătoare hainele meşterului său, Géricault descoperi pe chipul calfei, luminat de răsfrângerile focului din vatră, pustiirile unei patimi care îl schimonosea în aşa hal, că mutra asta cârnă căpăta nu ştiu ce măreţie. „Uite, uite! gândi pictorul, aşa cum e acum ar trebui să-l prindă ochiul!” Şi se apucă să cugete ce straniu lucru e un Othello de nouăsprezece ani.

*

Géricault nu-şi găsea somnul. Nu că mindirul întins pe jos ar fi fost prea tare pentru dânsul, căci ar fi putut dormi şi pe o scândură, dar, de când venise de la potcovărie, urcându-se în acest pod în care

Moncorps, cu nasul turtit într-un fel de pernă, nici nu tresări din somn la intrarea lui, Géricault nu se dezbrăcase de-a binelea, rămânând încălţat şi cu sabia la îndemână. Toate acestea, fiindcă simţise că în casa asta sufla nu ştiu ce adiere neliniştitoare, un sentiment apăsător şi tulbure, care creştea în el din pricină că nu văzuse cum arată locul la lumina zilei, că nu cunoştea aşezarea şi împărţirea casei, că nu ştia ce se petrece la catul de dedesubt, şi aşa mai încolo. Apoi, printr-un soi de ferestruică ce dădea spre cer presimţea un clar de lună depărtat, căci nu lumina casa, ci, colo-n vale, acoperişurile.

În mintea lui Théodore, Sofia lua acum locul acelei fetişcane din Beauvais care-i adusese prânzul: acelaşi nimb auriu al părului blond sub bonetă, aceeaşi căutătură a ochilor în care se amesteca teama şi naivitatea, poate doar pieptul mai plinuţ. Géricault încercă să-şi mute gândul aiurea. Femeile foarte tinere au în făptura lor un aer ca şi cum ar fi gata să se mlădie, ceea ce ispiteşte puterea bărbatului, care se şi vede cu braţele petrecute în jurul fiinţei plăpânde... Cu atât mai mult cu cât o altă amintire se învălmăşea alături de cele două fete cu chip luminos, o umbră mai vioaie, mai îndărătnică, dar gata să ţi se lase în braţe, şi Théodore revedea intrarea casei din strada Martirilor, copiii împrejur, Trick în mâinile portarului şi, lipit de dânsul, acel trup care nu vrea decât să-l ţii strâns, care ţi se încredinţează o clipă, Carolina, prea curând plecată. Căuta să deosebească aceste trei imagini, le lua una drept alta, simţindu-se oarecum vinovat, apoi izbutea pentru o clipă să desluşească faţa uneia de-a celeilalte şi era ca şi cum ar fi dat deoparte nişte ramuri în căutarea unui obraz, ca să regăsească la urmă altul. Încercă acest simţământ de trădare faţă de Carolina cu mai multă plăcere de cum s-ar fi crezut în stare, ţinea clipa în loc, întârziind la o şuviţă, la un braţ atins în treacăt, apoi, dintr-o dată, toate piereau, pierzându-se într-o uitare care îl lăsa deznădăjduit, singur, fără dânsa, fără Carolina... Nu mai pluteau în aerul nocturn decât vreo câteva fire de paie şi le ghicea culoarea aurie.

Se auzeau zgomote în casă. Zgomote uşoare, scurte, înfundate. De-ajuns însă ca să taie răsuflarea acestui bărbat tânăr şi cam prăpăstios, gata să afle în orişice tâlcurile cele mai neprielnice somnului său. De unde venea tusea asta uşoară, şi nici măcar atât, doar răsuflarea unui gâtlej care se desfundă? Erau şi nişte trosnituri, care aduceau parcă o stranie licărire în tăcerea din jur. Se auziră de undeva, departe, prin fereastră, o dată sau de două ori, glasuri înăbuşite, venind să facă şi mai simţită această pustietate a nopţii. Creştea marea linişte îndărătnică, mereu gata să se spargă, prelungindu-se mereu, şi atunci, o mişcare a corpului, mototolind mindirul, stârnea un fâşâit care se înfigea în mintea lui Théodore ca un zgomot reînceput... Ochii zadarnic închişi se deschideau iar, mai mari, aţintiţi în bezne.

Somnorosul treaz revedea scenele petrecute la fierărie şi în timpul cinei. Destul de învălmăşite. Trecând de la una la alta, ca să se întoarcă la cea dintâi. Fără să vrea anume să întârzie la asta mai mult ca la cealaltă, căci nu prea reţinuse decât potriviri de firave lumini, deosebiri de umbre şi chipuri. Nu căuta să refacă aceste scene, să pătrundă înţelesul purtării unora, a prezenţei altora. Ceea ce îl urmărea mai mult, totuşi, nu era o anumită atmosferă a scenelor, cum încercase să creadă la început, poate pentru a se amăgi singur, ascunzându-şi încotro îl duceau gândurile. Ceea ce îi venea mereu în minte erau privirile schimbate, sau mai degrabă greutatea câte unei priviri. A uneia sau alteia dintre fiinţele acelea. Bătrânul, cu rosturi încă nelămurite, sau chiar băiatul acesta gelos, sau chiar... Toate se întorceau însă către aceeaşi dulce făptură albă, care se mişca în adâncul nopţii. Şi nu era mijloc în stare să-l oprească de-a şi-o închipui pe Sofia aceasta, după ce-şi scosese boneta şi cazachina albă... cu sânul încă umflat de alăptatul copilului, pe care l-a avut cu bărbatul acesta roşcovan. Nu avea cum să evite de a şi-i închipui împreună, în ceasul acesta, acolo, dedesubt, într-o cameră necunoscută, de unde venea, poate, din întuneric, gâfâitul ascuns... Această altfel de albeaţă a trupului, această supunere faţă de bărbat, gestul firesc al bărbatului căruia nici nu-i trece prin cap că ar putea întâmpina vreo împotrivire, femeia. Théodore îşi aminti dintr-o dată, cu uimitoare precizie, tot ce-l cotropise întâia oară când a văzut o femeie dându-i-se, o femeie arătându-i-se femeie, fără a mai păstra nicio taină faţă de el...

Géricault ascultă pătimaş tăcerea, îşi aude inima, şi pentru o clipă ar vrea să gonească umbra uriaşă a acestui Vulcan de neînlăturat, a cărui răsuflare sălbatică şi-o închipuie o dată cu corpul greu aplecat pe fiinţa albă... Şi, pe neaşteptate, prin fereastra acoperişului, ca un zbor de pasăre, cântecul înalt şi limpede al unui orologiu, la biserică... Câte bătăi au fost? Théodore nu le-a numărat de la început, unsprezece sau douăsprezece? Haide, trebuie să dormim. Dacă se poate. Théodore se răsuceşte, se întinde. Se crede în stare să facă multe. Dar nu să şi doarmă. Ce-ar fi să se scoale, ce-ar fi să se ducă la fereastră să-şi fumeze pipa, să încerce să vadă, acolo jos, casele în lumina lunii şi nu mai ştiu ce?

Asta ce-a mai fost? Zgomotul n-a ţinut mult, dar e neîndoios, nu poţi să nu ţii seamă, să-l tăgăduieşti. De altminteri, iată, din nou. De unde vine? Din tindă, de pe scară? Théodore se întoarce şi, nu mai încape vorbă, un fir de lumină pătrunde pe sub uşă, lungindu-se pe duşumea. Cineva în dosul uşii îşi ţine răsuflarea, duşumeaua trosneşte sub un picior, scurt ca o crampă, e sigur. În întuneric, Théodore pipăie şi caută, şi nu găseşte sabia, ah, ba da... Fără să se gândească, şi-a tras mâna îndărăt şi se preface că doarme: asta, fiindcă a văzut uşa

crăpându-se încet-încet... şi lumina se înalţă acum de pe duşumea spre deschizătura uşii pe lungimea unui om, până sub mâna care ţine un sfeşnic. Prin pleoapele întredeschise l-a recunoscut pe Bernard. E îmbrăcat. Obrazul luminat de jos în sus are, din această pricină, trăsăturile schimbate; buzele-s groase, părul vâlvoi... E greu să cuprinzi expresia acestui chip răsturnat, dar ceea ce apare deodată, foarte limpede, e pistolul de cavalerie în mâna dreaptă. Nemişcat, opintindu-se din toate puterile, gata să sară, Théodore îşi închipuie scena ce va urma. E într-o poziţie neprielnică; tot ce-ar putea face e să-l apuce pe nepoftit cu braţele amândouă de picioare, sau cum? Licărul lumânării îi joacă pe obraz, luminând un fel de zâmbet care face să-i crească umbrele sub ochi, iar uşa, cu aceeaşi încetineală, dă să se închidă; nepoftitul nu mai e decât un contur nedesluşit, tot mai subţire, ca o rază din cornul lunii, apoi întunericul creşte, uşa se închide, lumina se aşterne pe duşumea, scade mereu, se stinge... paşii se depărtează.

Zgomotele se pierd încet-încet, coborând pare-se pe scară încă o treaptă... s-au oprit. Nepoftitul trebuie să fi suflat în lumânare. Apoi, scândura se îndoaie sub un pas pe care mai mult îl ghiceşte decât îl aude, zgomotul e tot mai înfundat... Mâna, scotocind prin beznă, a dat de sabie, simte goliciunea rece a lamei, o mângâie.

De dedesubt vine un zvon, şi-aş pune mâna-n foc că-s şuşoteli, dar cum altfel să explici zgomotul acesta care nu mai e scârţâit de lucruri atinse? Da, s-a auzit un răspuns ceva mai limpede ca întrebarea. Presupunând că a fost un răspuns şi o întrebare. Ce se petrece? Încotro se duce acest Bernard cu pistolul în mână? Îl împinge nevoia de-a se apăra sau voinţa de omor? Şi cuvintele schimbate în şoaptă, cu cine? Slujnica sau bătrânul acela... Acum urechea prinde ceea nu poate fi auzit. Pe legea mea, îi aud coborând: se duc să-l ucidă pe băiatul cu nasul rupt? Toate versiunile dramei îi trec prin minte ca nişte combinaţii la un joc de cărţi. Dar dacă ar fi o uneltire ucigaşă a tuturor împotriva soţului? Vulcan surprins în somn... Pe cuvântul meu, iată-i că au ieşit, e uşa din dos care a scârţâit acum! Théodore s-a ridicat şi, cu sabia în mână, se apropie de fereastra acoperişului, se caţără cum poate. Afară, fantastica linişte lunară, cerul brăzdat de nori, peste tot negru şi argint, dar streaşina îl împiedică să vadă uliţa... Se aud paşi depărtându-se, lumina lunii brăzdează cu dungi albe şi albastre o privelişte necunoscută, câmpia vecină, colinele. Deodată, Théodore simte în spatele lui, fără să fi văzut şi auzit nimic, că e cineva acolo, o primejdie având chip omenesc, şi se întoarce cu sabia ridicată. „Ssst!" face glasul şi o mână îi apucă pumnul. Nu s-a smucit mult ca să şi-l tragă îndărăt. L-a recunoscut pe Firmin, lipit de dânsul, vorbind în limba-i de neînţeles. Îi dă brânci: „Ce vrei, pocitanie?" Tuciuriul îl trage de mânecă, ducând degetul la buze, şi iată-i pe

amândoi în tinda scării, unde-i şi-o lumânare pusă jos, care nu se vedea din pod. Conversaţia nu-i uşoară cu voce atât de scăzută, mai întâi fiindcă la fiece clipă calfa nu încetează să facă semn cu mâna: „Mai încet, mai încet!” şi apoi fiindcă din vorbirea lui, numai şuierat şi fonfăială, Théodore nu izbuteşte să desluşească mai nimic. Ceea ce înţelege însă limpede e că Firmin nu vrea să-l trezească pe Moncorps şi să-l facă părtaş la taina lui, apoi îi spune locotenentului să se îmbrace, să-şi ia armele, să-l urmeze... Cum armele? Mă şi văd ieşind cu muscheta! Sabia îmi ajunge. Dar, în sfârşit, despre ce-i vorba? Celălalt îşi scutură iar laba, mai încet, sst! Pe Géricault îl trec sudorile până desluşeşte în şuşoteala lui păsărească numele regelui... Ei bine, ce-i cu *el roué*[188], *el roué?* Ce caută în afacerea asta *el roué?*

Firmin vrea să-i arate ceva, Bernard acela... Şi când rosti numele printre buze, cum era să nu se audă, chiar în şoaptă, freamătul urii? Ce-i cu Bernard? Mai e şi domnul acela de la Paris... A, da, pricepe! Calfa vrea să-l ducă pe urmele celor doi oameni care ieşiseră adineauri din casă, pentru ca Théodore să vadă cu ce se îndeletnicesc... La ora asta? Şi toate acestea le faci din dragoste pentru rege, flăcăule? Îţi baţi joc de mine? Puţin îţi pasă ţie de rege! Ce-i cu balivernele astea?

Géricault îl apucă de mână, şi Firmin, cu nasul său pocit, din care părea să-i iasă cuvintele cu tot felul de sâsâituri, se porni să arate că are gânduri cinstite.

— Să nu-ţi închipui că n-am priceput ce-ţi fierbe în cap! îi suflă Théodore la ureche. Te-am văzut la masă cum te mai uitai la dânsa, la stăpână-ta! Gelos, hai? Nu face să-l bagi şi pe rege în asta...

Şi luând lumânarea, o ridică în sus ca să vadă mai bine obrazul mincinosului. Că Firmin suferă cumplit, că patima îl doboară şi, poate, frica de acest muschetar sau teama de-a nu trezi pe stăpâni, acestea sar în ochi chiar şi la pâlpâirea slabă a mucului de lumânare. Zadarnicele sale încercări de a tăgădui încetează, pricepe că, pentru ca ofiţerul să coboare şi să-l urmeze, regele nu e un argument şi atunci renunţă, dându-se bătut: da, fiindcă îl urăşte pe Bernard, i-l dă pe mână, rugând pe domnul ofiţer să vină cu dânsul...

— De ce m-aş duce să-l spionez pe acest tânăr? Nu-i treaba mea!

Auzind asta, calfa se agaţă de mâneca lui Théodore cu toată deznădejdea şi toată furia ce i se aştern pe obraz şi, straniu lucru, iată-l pe ofiţer dintr-o dată convins şi cucerit de hidoşenia acestui obraz. Îi trece prin minte: „Ziceam că ăsta e Othello... Nu, e Iago[189], vezi-l, e Iago!...”

Aşadar, cu Iago alături, a coborât, călcând cu băgare de seama pe scară, unde numai celălalt cunoaşte fiece locşor, în tinda catului de dedesubt, de unde trebuie să apuce pe un coridor înainte de a da iar de treptele care duc în jos, aceleaşi, văzute mai devreme din încăperea cea mare la lumina vetrei, plină încă de buşteni, trosnind în ciuda

jeraticului.

— Nu le mai prinzi urma, sunt departe... murmură el.

Şi Firmin, încredinţându-l:

— Nu vor scăpa... ştiu cu unde s-au dus!

Aerul de afară îl surprinse. Era o vreme călduţă şi se simţeau în văzduh tot felul de lucruri nevăzute şi tainice. Se găseau în umbra colinei, cu valea scăldată de lumina lunii, şi pământul jilav, cu bălegarul înaintea porţilor, între casele de cărămidă acoperite cu ardezie şi stuf. Géricault mergea în urma acestei călăuze sprintene, care vedea în beznă ca o pisică. Pe neaşteptate, Firmin îi atinse braţul şi nu mai avu vreme să vorbească. Se auzeau paşi, veneau oameni încoace. Se dădură după un colţ, în umbra unei case. În ulicioară se ivi un muschetar cu o faclă în mână, urmat numaidecât de o patrulă. De ce s-ar fi ascuns Théodore de ai săi? Presimţind că ofiţerul vrea să iasă din ascunzătoare, calfa îl reţinu, strângându-l de braţ. Patrula se apropia vorbind. Unul dintre ostaşi zicea:

— Tu crezi povestea lor cu ăl de moare?

— Şi de ce n-aş crede? spunea celălalt. Oamenii crapă ca şi mai înainte... nu-i un motiv să nu mai crape fiindcă regele o ia din loc, şi noi după el...

— Crezi că se duceau într-adevăr după popă, oamenii ăia, aşa în doi, la ora asta?

Răspunsul celuilalt se pierdu: patrula trecuse, întunericul se înstăpâni iar. Firmin, fără o vorbă, porni mai departe şi ajunseră printre oase, la un urcuş pieziş, în vârful căruia se profilau turnurile unei biserici. Mergeau la început în umbra caselor, pe caldarâmul de cărămidă, apoi, tot urcând, se văzură chiar lângă acoperişurile din stânga lor, aproape atingându-le, în timp ce în dreapta se înălţa un zid uriaş de piatră. Théodore nu mai întreba nimic. Suiau mereu, lăsând satul cu acoperişurile sale colo jos, în vale, şi deodată luna le ieşi înainte, luminând ca ziua. În stânga se revărsa peste fântânile de prin ogrăzi, în spatele caselor, dar nu era nimeni aici să-i vadă. În dreapta lor, când ajunseră la biserica ridicată pe-un fel de terasă între ziduri vechi, se făcea o scară. Începură să urce... Era încă prea devreme să te duci să asculţi utreniile. Biserica era aşezată pe-o înălţime, parcă în afara satului, în vârful unui şir de scări, ca şi cum ar fi fost un lucru nelegiuit, ce-ar fi pătruns la acel ceas până acolo. Era o biserică înaltă şi cenuşie, care nu semăna întru nimic cu bisericile de rând, o cetăţuie palidă, o scară a lui Iacob[190] către lumea lunară. Părea gata să-ţi cadă-n cap.

Trecură înainte, mereu alte trepte, apoi Firmin împinse o portiţă şi se găsiră deodată în cimitir. Calfa îşi cunoştea drumul printre morminte şi se strecura, ocolind lespezi şi grilaje, către zidul din fund. Deasupra lor norii trecură în cârduri mari, cu pletele fluturând, vântul

se pornise, luna pieri, lumina nu se mai zărea iarăşi decât jos, în vale, unde îşi împrăştia petele albe ici şi colo. O albeaţă de neînţeles se întindea în spatele cimitirului, ca un fel de grămadă povârnită. Luna ce se întorsese îi descoperi lui Théodore ruinele vechilor fortificaţii. Însoţitorul său îl ducea spre dreapta, de-a lungul zidului şi lipit de zid, ca şi cum ar fi fost nevoie să se ascundă de ochii unor oameni care veneau din urmă. Firmin făcu semn că trebuie să calce cu băgare de seamă. Ocoliră un soi de criptă rotundă, lăsându-se într-o parte, până unde zidul era dărâmat, cu pietrele năruite. Acolo, Firmin se opri, trecu înainte şi se întoarse ca să întindă o mână muschetarului. O piatră din zid se rostogoli la picioarele lui, şi Théodore îl simţi pe celălalt cuprins de frică. Ce era toată taina asta? Le veni cam greu să se strecoare pe acolo, căţărându-se pe zid, fără îndoială ca să nu apuce pe drumul firesc, cel care, după cum îi suflă Firmin, trecea pe dedesubt, prin dreapta bisericii, pe sub copacii mari, şi ducea până la păduricea povârnită la picioarele fostei cetăţui. Se furişară printr-o învălmăşeală de ramuri şi liane, scăpând de toanele lunii şi norilor, în desişul brăzdat în chip straniu de câte-un drumeag scurt, de poteci ce se întretăiau deodată, ca şi când te-ai fi găsit într-un parc rânduit de mâna omului cu cotituri neaşteptate şi trebuia să calci cu luare-aminte, ca să nu striveşti vreo rămurea făcând-o să ţipe sub picior... Pământul, acolo jos, părea acoperit de iederă căţărătoare, copacii se făceau tot mai înalţi... Ce copaci sunt ăştia? Stejari, nu. Ulmi tineri, corni, în sfârşit, nişte cozi de mătură cu părul lor de iarnă încă negru. O fi poate o pădurice sădită, reîntoarsă la sălbăticie, şi vegetaţia care înfaşă copacii cu plante agăţătoare, ale căror frunze dintâi dau să iasă – ce-or fi ăştia? aluni, vlăstari de viţă, sau ce? Théodore cunoştea mugurii mici şi cenuşii, care dădeau înainte de vreme flori galbene, dar ce nume-or fi având? Toate acestea le presimţea, le dibuia, le recunoştea pipăindu-le; apoi mai era mireasma frunzelor ude... şi iarăşi tufari cu podoaba lor tăioasă de frunze uscate... Mâna se trase îndărăt. S-a auzit un zgomot de crengi strivite – asta ce-o mai fi? Înaintea lor, acolo unde potecile, devenite mai drepte, par să facă roată la o răspântie, sub umbrele înalte ale pinilor strâmbi, se zărea o licărire, o abia desluşită licărire de lumină. Mâna lui Firmin era mai convingătoare decât gura lui, şi degetele-i ziceau: „Atenţie, am ajuns, sunt aici, nu trebuie să ne simtă!" Şi-l duse spre stânga, pe-un drum ce se lăsa în jos. Sabia îl stânjenea pe muschetar.

„Stai, pe-aici..." Pătrunseră într-un hăţiş în care se mai vedea poteca dinainte, în parte cotropită de crengăraie. Au mers o bună bucată aşa, au făcut apoi cale-ntoarsă, căţărându-se într-un umbrar. Se aflau la marginea povârnită a întinderii desfrunzite, sub pinii de colo sus, unde păreau să fie oameni adunaţi la lumina făcliilor înfipte în pământ. Suiau anevoie un fel de taluz de humă, vorbindu-şi prin

semne. Ajunseseră destul de aproape ca să poată vedea picioarele oamenilor, cizmele, poala mantalelor. Firmin se lipi de omul pe care îl călăuzea, îl opri în loc, apoi se înălţă în vârful picioarelor, ca să-şi pună gura la urechea lui şi, şuierând cuvintele – Théodore îi simţi obrazul neras, răsuflarea – îi zise, sau cel puţin aşa ghici Théodore, că-l va lăsa acum singur, căci pe dânsul dacă l-ar găsi acolo... Şi dintr-o săritură tăcută, calfa se şi depărtase, lunecând prin desiş; fără să se gândească, muschetarul întinsese braţul pentru a-l opri, dar ce era să facă? Nu putea să alerge după el, nici să-l strige: adunarea conspiratorilor – căci alta ce putea fi? – era la câţiva paşi, şi denunţătorul fugise. Ca să vadă mai bine, Géricault se apropie pe cât putu, pe cât îngăduia hăţişul stufos, pe cât se simţea încă la adăpost: şi acolo, înainte, deasupra lui, vedea destul de prost, ca din fundul unei gropi – la cotitura unde potecile se întâlneau roată, într-o lumină fantastică, pe sub copacii înalţi şi strâmbi, cel puţin o duzină de oameni, cum părea la întâia ochire, se afla în toiul unei ciorovăieli aprinse, ale cărei cuvinte se încăierau între ele, însoţite de zbaterea acelor umbre. Unii gătiţi mai simandicos, alţii cu toate peticile... un amestec de neînţeles... tâlhari sau ce? Théodore dădu deoparte crengile şi se lămuri că răspântia unea cinci poteci, la fel cu acelea bătute de el, împrăştiindu-se ca iţele unei pânze ţesute la întâmplare, şi pe fiecare din ele oamenii aceia veniseră acolo, fără îndoială, unul câte unul, iar nu aşa cum stăteau acum în grupuri, pe care Géricault le deosebea anevoie.

Poate că nu există altă trudă a minţii care să te buimăcească atâta dintru început cum e a omului intrat cu oarecare întârziere la un spectacol, o comedie de pildă, atunci când n-ai mai apucat expunerea piesei şi când totul – raporturile dintre personaje, locul unde se află, timpul acţiunii – totul trebuie să fie reconstruit de spectator, pornind de la un cuvânt, de la o atitudine, de la o comparaţie, ghicite de-a-ndoaselea. Dar la teatru sunt anume reguli admise de toţi, care te ajută să te descurci prin analogie.

Spectacolul ce se arăta ochilor lui Théodore, ca şi cum l-ar fi urmărit din groapa orchestrei, nu ţinea de nicio regulă cunoscută lui, îl aducea dintr-o dată într-o lume nici măcar bănuită de muschetarul regelui, unde raporturile statornicite i se păreau tainice şi unde fiece cuvânt rostit presupunea cunoştinţe pe care nu le dobândeşti în licee, nici în atelierele pictorilor. Adăugaţi la aceasta peisajul fantastic, luminile fumegânde, conştiinţa primejdiei, teama de-a se da de gol şi neputinţa de-a se apropia îndeajuns ca să deosebească mai bine obrazul oamenilor, priveliştea ce-o avea din locul în care se găsea, ciudăţenia sentimentelor ce căpătau glas, cuvintele necunoscute al căror înţeles era anevoios nu numai din pricina rostirii picarde...

Se aflau acolo, socotind mai bine, vreo cincisprezece oameni,

care păreau să fi ţâşnit din potecile împrăştiate de jur împrejur ca razele unei stele, pentru a se îndrepta spre centrul ei luminat. Unii ieşeau mai înainte, cu lumina în faţă, alţii rămâneau în umbră, şi poate că erau chiar mai mulţi decât arătau să fie la început, douăzeci – mai ştiu eu? – judecând după trosnetul crăcilor, după fâşâitul tufişurilor. Bolta sprijinită de copacii înalţi, acele pinului sub picioare, lumina strâmbă pe chipurile oamenilor şi pe frunzişul care părea plumburiu, fumul torţelor... La început, Géricault îşi cam bătuse capul până să se descurce în dezordinea asta şi să priceapă că era acolo nu întâlnirea întâmplătoare a unor adversari de ocazie, care se înfruntau, ci o întrunire organizată şi, cum se părea, condusă, cu învoirea tuturor, de către unchiaşul din strada Cairo, sau care se dădea ca atare, al cărui obraz, aici, unde lumina îi scotea la iveală bărbia încreţită de grăsime, luase un aer solemn, mai ales când unchiaşul, cu pălăria în mână, întindea un deget către cel căruia îi dădea cuvântul. Unele cuvinte se pierdeau, altele se ridicau ca o adiere de vânt. Puteai să vezi că nu există nicio înţelegere între mulţi dintre oamenii aceştia, având câteodată unii faţă de ceilalţi izbucniri neaşteptate, pe care ceilalţi le potoleau. Erau oameni din stări diferite, fiecare cu altă înfăţişare, unii purtând mantale şi pălării, ca orăşenii înstăriţi, alţii părând să fie militari în haine civile, câţiva mirosind a negustori sau avocaţi; apoi, oameni înveşmântaţi în mizeria lor, cu diversitatea nesfârşită a ţoalelor sărace, în care se amestecau satul şi atelierul, şapca cu cozoroc ridicat, pălăria pocită, tichia cu moţ, salopeta... în sfârşit, vesta pătată de ghips a zidarului alături de şorţul de piele al boiangiului, zeghea ciobanului, pelerina vizitiului, anteriul preotului, şi ăstălalt, zilerul, cu picioarele în galenţi, numai cu o jiletcă pe dânsul, ţinându-şi surtucul la subsuoară ca să nu-l tăvălească pe-aici nici măcar în ceasul acesta târziu, şi ăştia de colo, ce-or fi? Ţesători, nici vorbă; oameni de toate vârstele, mai scunzi şi mai înalţi, într-un hal făr'de hal, unul purtând o bucată de postav pe umeri, în chip de manta, alţii în zdrenţe, cum se văd la sperietorile de ciori... Şi mai era unul, încălţat în ciubote cu carâmb înalt, un flăcău voinic, din spusa căruia Théodore înţelese că vorbea în numele celor de pe malul râului, rămaşi luni de-a rândul fără lucru, al celor care duc cărbunii la vale, către Abbeville, cu pluta, sau încărcături de cărămidă şi piatră cu luntrea, de-a lungul canalului. Bonaparte sau Ludovic cel Gros[191] – care din ei le va da să mănânce mai mult? Dar omuleţul pirpiriu, cu pieptar de mătase, pălărie lată şi manta cu glugă, ridică braţele burzuluindu-se:

— Na, uite cum sunteţi voi ăştia, nu vi-e gândul decât la mâncare!

Nu i se dăduse cuvântul. Domnul Joubert i-o spuse cu oarecare asprime. Un avocat ar trebui să ştie să nu întrerupă pe altul... Poporul

are drept... Şi avocatul se răţoi, dând din mâini:

— Poporul! La Arras poporul îl aşteaptă pe împărat!

Omul de pe malul râului îi întoarse vorba pe limba lui picardă şi Théodore nu înţelese, dar câţiva izbucniră în râs, ţinându-se de şale. Avocatul din Arras trebuie să fi priceput, judecând după mutra lui mânioasă. Dintr-o dată, harţa se încinse în partea cealaltă, unde o voce groasă, dar nu îndeajuns de limpede, rosti cuvinte care n-ajunseră până la Géricault.

— Trebuie să recunoşti, mă înţelegi – strigă chiar de lângă muschetar unul ce nu se vedea bine în lumina firavă – cum vrei să găseşti de lucru, când ţăranii toţi fac pe ţesătorii?

Hotărât, nu era uşor să-i faci să vorbească pe rând. Atunci, domnul Joubert dădu cuvântul unui bărbat fără vârstă, slab, cu faţa roasă şi încreţită ca pământul cu care se măsurase toată viaţa. Nu era decât pielea şi oasele de el, şi poate că ţoalele îi erau mai ponosite ca ale celorlalţi.

— *El roué comme Napolion* [192] – zise el, şi avea un glas trist şi răguşit – e tot aia... E ca jocul de-a popicu-n c...

Bernard, se vede, îl cunoştea, căci veni lângă dânsul, şi când celălalt rostea cuvinte cărora nici chiar cei din Arras sau din Béthune nu le prindeau tâlcul, îl ajută, tălmăcindu-le în franţuzeşte pentru domnul Joubert. Era un zidar din Ponthieu, atât de sărac, încât la patruzeci şi trei de ani – cum, n-avea decât patruzeci şi trei de ani? – rămăsese flăcău. N-avea vreme să facă pe ţesătorul, n-avea nici muiere sau copii să-i dea la torcătorie, dar, cu Napoleon sau cu regele, un lucru ştia: sunt ăi de au pământ, care te fac să crăpi de foame, iar acum douăzeci-douăzeci şi trei de ani oamenii se uneau când domnişorii, avocaţii de la Amiens sau de la Arras, veneau să-ţi spună că se vor împărţi moşiile, dându-se pământ unora şi altora, pentru că, vezi, noi o ştiam bine, de-ndată ce-ai să ai şi tu o fărâmă de pământ, are să-ţi trebuiască asta, are să-ţi trebuiască aia – ce-ai să te faci dacă dă vreo boală peste tine? De unde bani de sămânţă? Atunci cazi din lac în puţ, te vâri în datorii, şi până la urmă chiaburii au să te pună să le munceşti pământul... D-aia trebuia ca pământul să rămână laolaltă, ca un avut al comunei, să-l stăpânească toţi, şi atunci nimeni n-ar mai putea să ţi-l ia.

Avocatul din Arras vru să explice că acesta era un punct de vedere înapoiat, că revoluţia şi imperiul, pe bună dreptate... Dar n-avea el cuvântul. Îl avea tocmai un torcător de in, un găligan aprig la vorbă, ale cărui spuse se băteau cap în cap. El era pentru Napoleon, dar numai cu o condiţie: să se facă o reformă a societăţilor populare. Nu s-ar ajunge niciodată la o înţelegere dacă în acelaşi timp ai sta să-i asculţi pe ţărani, pe ţesători, pe zidari, pe avocaţi, pe diriginţii de poştă, pe zileri. Dar, mai întâi de toate, trebuia neapărat să fie izgoniţi

nobilii, să se înceapă întotdeauna cu izgonirea nobililor.

— Şi cine-i ăl de i-a adus iar – strigă o voce mânioasă – dacă nu împăratul tău?

Torcătorul însă îi da înainte:

— Întoarcerea lui Napoleon... să vedem ce se mai întâmplă – şi arăta cu mâna înspre Poix – fug aristocraţii, numai că poporul nu poate avea încredere în nimeni decât în el însuşi, şi atunci, dacă ne-am strânge ca odinioară în societăţi, ca să controlăm ce se întâmplă, să ne ridicăm glasul, să denunţăm abuzurile...

Cei mai mulţi dintre ascultători erau prea tineri ca să ştie ce au fost societăţile populare şi îl întrerupeau pe torcător punându-i întrebări. La ce sunt bune societăţile astea? Cine intră în ele? Şi torcătorul vorbi de societatea populară din târgul său, în care teslarii, judecătorul de pace, zilerii, un cârciumar, negustorii de oi şi de vite, învăţătorul, morarul, dulgherii, unul de făcea acoperişuri de paie, măsurătorul de pământ, dogarul, rotarul, doi croitori, geamgiul, potcovarul, agricultorii şi argaţii lor, cioplitorul de piatră, zidarii, cizmarul – toţi se aflau de-a valma cu jandarmii, popii răspopiţi, colţunarii, controlorul magaziei de sare, agenţii silvici, hangiul, un berar, perceptorul, pălărierii şi bărbierii. Îi curmară şirul cu râsete: toată lumea, ce mai încolo-ncoace! Nu, nu toată lumea, numai patrioţii! Dar dacă avocatul din Arras, care le zicea acestor societăţi „cluburi”, arăta să fie într-un gând cu torcătorul de in, cuvântul „patriot” în auzul celor mai mulţi parcă mai pierduse din greutatea lui după douăzeci de ani şi mai bine, sau cel puţin îşi schimbase înţelesul, căci vreo doi-trei dintre cei mai jerpeliţi izbucniră, zicând că nu de asta le arde acum, de patrioţi... ci vor să ştie dacă au să rămână mereu robiţi la stăpâni, cu cărţulia ceea, o adevărată năpastă, priviţi ca nişte derbedei când părăseau fabrica fără să-şi fi plătit datoriile, avansurile patronului până la o para... Iar unul din ei strigă:

— Napoleon, asta înseamnă pâinea la treizeci de gologani, ca în 1812!

Văzură atunci ieşind în lumină un bărbat într-o redingotă lungă, cu mustaţă căruntă, sprijinindu-se într-un baston şi, pentru dânsul, domnul Joubert ceru să se facă tăcere:

— Cetăţeni... începu acesta şi părea tulburat, vocea îi era răguşită... Tuşi niţel şi mai zise o dată: Cetăţeni...

Era un om de vreo cincizeci şi cinci de ani, fost ofiţer al republicii, unul dintre aceia pe care ea îi ridicase din rândul soldaţilor. Călăraş în regimentul reginei, apoi, în 1786, soldat în al 45-lea de linie, avea douăzeci şi nouă de ani la căderea Bastiliei. Era sergent-major când s-a însurat, în ’92...

Se auzi unul strigând:

— Ăsta s-a apucat să-şi povestească viaţa!

Domnul Joubert potoli cu mâna murmurul adunării şi pofti pe militar să urmeze:

— Când s-a născut fiică-mea cea mare, în ’93, nu eram acolo... Vreme de şapte ani făcui toate campaniile Republicii, şi de la Fleurus[193] la Wetzler[194] mi-am câştigat galoanele de căpitan, în al 2-lea regiment de infanterie... cu armata de la Sambre-et-Meuse, precum şi cu aceea din Vandeia, sub comanda lui Lazare Hoche[195]. Ca şi dânsul, noi, ofiţerii lui, ne împotrivirăm totdeauna când ni se cerea să facem pe jandarmii şi ştiurăm să potolim pe oricare dintre noi care ar fi vrut să se ridice împotriva guvernului. Nevastă-mea veni după mine, de la Béthune, de unde-i neamul ei, tocmai în Westfalia, şi acolo născu un băiat în ’97. Ca şi Hoche, mort la Wetzler, în împrejurări asupra cărora nu s-a făcut niciodată lumină, noi vedeam în tânărul general al armatei din Italia un republican, şi inimile ni se înflăcărau auzind de izbânzile sale...

O parte din acest discurs se pierdu pentru Géricault, pentru că drept în faţa lui câţiva oameni îşi apropiaseră capetele, flecărind în picarda lor şi acoperind cu o şuşoteală înfundată glasul vorbitorului. O chemare la ordine îi împrăştie, făcându-i să tacă.

— Brumar – urmă celălalt – a fost o lovitură de necrezut, libertatea se găsea dintr-o dată iarăşi pusă în discuţie. Armata vota pe vremea ceea: am votat împotriva Consulatului. Până aici totul era limpede. Patrioţii, nu v-ar fi trecut prin minte ce erau patrioţii. Când m-am însurat cu Aldegonde la Béthune, duşmanul era acolo, la trei paşi... Socru-meu, Machu, era prieten cu Joseph Lebon[196] şi cu Darthé[197]. Astăzi, cei care se leapădă de tot ce-au gândit atunci aruncă asupra acestor doi oameni răspunderea pentru cele întâmplate în ţară... L-am cunoscut pe Darthé. Acela, da, era un patriot; a murit vârându-şi un pumnal în piept, chiar înaintea tribunalului care-l osândise. Asta s-a întâmplat pe când mă aflam în Westfalia şi cam tot atunci s-a născut Frédéric...

Povestea lucrurile alandala: ajunsese la întâmplări petrecute cu doi ani mai târziu – de ce se întorcea îndărăt? Pe scurt, acest republican, acest om de treabă, deşi nu se împăca de fel cu stăpânirea lui Bonaparte, rămase în armată până ce Napoleon se făcu împărat – şi atunci, din nou, votă împotriva imperiului. De data asta trebui să părăsească armata cu gradul de maior. Făcuse negoţ: trebuia să-şi hrănească familia, care crescuse cu încă un fiu născut în 1805. Un prilej se ivi: iată-l aşezat în Italia, Italia franceză, în departamentul Marengo, nume care-i amintea de tânărul Bonaparte şi de visurile dinainte de trădarea acestuia. Oraşul se chema Alessandria-della-Paglia, căruia îi zicem Alexandria. La început treburile au mers bine. A căpătat furnituri pentru armată. Apoi, după criza din 1811, târât de nenorocirile timpului, după ce pierdu şi clientela din armată, ajunse la

faliment. Era pe vremea pâinii la treizeci de gologani, când şi-i repatriase pe ai săi, aducându-i la Béthune, locul de baştină al nevestisi, şi ţara părea să consfinţească propria lui ruină cu aventura în care împăratul târâse Franţa.

— Cetăţeni, în 1812, pâinea la treizeci de gologani a fost o groaznică năpastă pentru popor, dar în 1813, când am văzut întorcându-se soldaţii din Rusia… când veştile din Germania ne-au adus certitudinea prăbuşirii militare… când am întâlnit foşti camarazi din bătăliile libertăţii, care ne aduceau certitudinea înfrângerii… când oştile străine ameninţau iarăşi hotarele noastre…

— Ei, şi ce-ai făcut? îi strigă unul. Te-ai băgat iar în armată?

Fostul ofiţer clătină din cap.

— Am făcut şi mai rău, zise el. Pe fiu-meu, care avea şaisprezece ani în zilele bătăliei de la Leipzig, l-am dat împăratului! A intrat în al 2-lea de linie, regimentul pe care eu îl părăsisem ca să nu-i slujesc lui Bonaparte, trădător al republicii. Era sergent la şaptesprezece ani, când aliaţii trecură graniţele noastre. S-a purtat ca un erou la Besançon, unde s-a bătut corp la corp cu grenadirii unguri. Dar când Franţa e vândută, cum să mai rămâi în armată? În toamnă a cerut să fie lăsat la vatră şi se găsea la noi, la Béthune, într-un concediu de şase luni, când se zvoni pe-acolo că împăratul s-a întors. Ne-a părăsit duminică. Acum trebuie să fi ajuns la Paris, ca să-l vadă pe Napoleon la Tuilerii. N-a şovăit, şi bine a făcut: Napoleon se întoarce, trebuie să punem iar mâna pe arme… V-o spun eu, eu, care timp de zece ani am simţit ca o rană în suflet refuzul de-a purta armele care nu erau în slujba poporului! Cetăţeni, să nu fiu înţeles greşit: nu sunt împotriva societăţilor populare, de care camaradul acela vorbea adineauri, dar ce pot face societăţile populare fără arme? Napoleon se întoarce. El va fi ceea ce poporul va face dintr-însul. Dar, numai dacă poporul are arme…

Tărăboi ce izbucni atunci mai rar!

Arme? Arme? Iar să ne batem? Şi împotriva cui? A englejilor, a nemţilor, a ruşilor? Unul strigă:

— Poporul nu vrea să se bată, ci să mănânce!

Mulţi dintre oamenii aceia îi priveau cu neîncredere pe militari. Şi au spus-o făţiş, fiecare aşa cum îl tăia capul. Oricum ar fi, se săturaseră până-n gât de războaiele ce se ţineau lanţ.

Théodore se pierdea în vălmăşagul acestei dezbateri. Ghemuit în spatele tufişului, fără să aibă de ce se sprijini, îşi lăsă un genunchi pe pământ, stârnind un fâşâit de frunze strivite. Rămase nemişcat. Mâna i se chirci pe frunze mari, la o palmă de pământ, moi şi răcoroase, şi simţi sub degete, în inima lor, florile. Ce-or fi astea? Ciuboţica-cucului, nici vorbă! Nu puteau fi altele. Şi le închipui viorii, cu inima galbenă. Le strânse în palmă, frământându-le, şi deodată simţi o arsură: urzici.

Au şi ieşit, atât de timpuriu, scârboasele!

Nu auzea nici pe jumătate din ce se spunea. Era nevoit să refacă în minte multe lucruri, luându-se după o vorbă, apoi cuvintele picarde îl puneau în încurcătură, ca şi acelea, multe, în jargonul tehnic al meseriilor. O întreagă istorie cu cizmarii, de pildă, privind lipsa de lucru din zilele acestea, faţă de vremea când era atât de mare nevoia de cipici şi de ciubote pentru armată, încât nici cuie nu mai găseau, şi nici să lucreze pentru populaţia civilă n-aveau voie... apoi urmă ciorovăiala între cei de la Abbeville, pare-se, în legătură cu preţul nădragilor strâmţi de aba şi a celor albi de madipolon, unul din vorbitori dându-se la Bernard, pe care îl ştiau ca pe un slujbaş al fabricii de postav... Şi altă ceartă, câţiva tăgăduind unui preot dreptul de-a se afla printre conjuraţi, cu toate că făcuse parte din Adunarea Constituantă de la ’89, apoi cuvântarea pe care o rosti preotul...

Dar lucru într-adevăr straniu e că se petrecea în Théodore o schimbare adâncă, anevoie de explicat, şi care nu putea fi pusă pe socoteala cuvintelor auzite, a greutăţii argumentelor, a vreunui gând încolţit şi crescut în mintea lui. Era aşa, ca o lunecare de umbre pe dinăuntru şi doar un imbold care îl mâna în neştire. La început nu luă în seamă această schimbare, lăsându-se în voia ei, apoi simţi, fără a cugeta încă la ce se întâmplă cu dânsul, că nu i se mai poate împotrivi.

Aşa se petrec lucrurile la teatru, şi el era la teatru; vezi o dramă sau o comedie, nu tu i-ai ales urzeala, eşti prins de intenţiile autorului, el te conduce fără să ştii unde te laşi dus, poate pentru că ţi-ai plătit locul, dar accepţi ca lucrurile să fie aşa cum îţi sunt înfăţişate, ca să poţi urmări piesa mai departe cu toate că ai şi tu părerile tale şi că în viaţă te-ai da de partea cârpănosului împotriva risipitorilor, de partea familiei cu scaun la cap împotriva smintelii îndrăgostiţilor. Ca să poată urmări ce se întâmplă aici, trebuia ca Théodore să se fi hotărât într-un chip sau altul de partea cui era, şi să-l fi tras aţa de partea actorilor acestora împotriva celorlalţi. Şi iată unde lucrurile luau o ciudată întorsătură în sufletul acestui muschetar al regelui, acestui Don Quijote al vechii lumi dusă pe copcă: totul se petrecea în mintea lui la fel ca în acele dialoguri de teatru în care personajele se ciocnesc între ele, ca şi cum el ar fi trecut de partea lui Napoleon, ca fi cum grija lui era ca poporul de jos, năpăstuiţii aceştia, preotul acesta, burghezii, zilerii, toţi să priceapă rolul nou pe care avea să şi-l ia împăratul... Se temea ca nu cumva piesa să se termine altfel de cum dorea, întocmai ca spectatorii aceia de la cucurigu, care abia se ţin să nu strige eroului de pe scenă că trădătorul e în spatele lui, care mor de necaz când regina nu vrea s-audă de dragoste şi care ar vrea să schimbe mersul istoriei, pentru ca Titus s-o ia de nevastă pe Berenice[198]... Nu, Napoleon nu aducea neapărat războiul, dar aducea cu siguranţă destrămarea acestui univers absurd, de care îl lega

uniforma roşie – şi numai ea, uniforma asta pe care şi-o putea smulge de pe dânsul, uniformă urâtă de oamenii din popor, ca şi de Carolina...

Oricum, întoarcerea împăratului însemna fatalitatea dată peste cap, un brânci dat orânduirii celor puternici, era începutul unei alte vieţi, al cărei freamăt îl simţise aici, în furnicarul acesta de destine fără speranţă, printre aceşti oameni săraci, de o sărăcie cum într-adevăr n-o văzuse şi nici n-o bănuise vreodată. Unde locuiau ei, cum arătau nevestele lor, cu ce preţ monstruos îşi plăteau pâinea de care vorbeau cu o nelinişte atât de nouă pentru Théodore? Şi-i era teamă ca nu cumva năpăstuiţii aceştia să nu înţeleagă prilejul rar ce le ieşise înainte şi să lase să le scape norocul printre degete... Se simţi deodată pătruns de această idee a teatrului, că se află la teatru, că se bucură de luminile scenei, de iscusinţa autorului, de jocul actorilor şi, asemeni unui, copil, i se făcu teamă că vraja are să se sfârşească, că îndată ce va cădea cortina se va găsi iar cu ideile dinainte, cu credinţele sale obişnuite, că, în sfârşit, totul are să fie ca şi cum piesa n-ar fi fost, pierind o dată cu emoţia rară pe care ţi-o pricinuieşte un gest, un cuvânt, nobleţea unei fraze... Îi era teamă ca toate să nu fi fost decât teatru, simţea în el o dorinţă deznădăjduită de-a crede mai departe, de-a nu se mai despărţi de acest univers fantastic, luminat de făclii înfipte în pământ, sub pinii înalţi şi strâmbi, deasupra unei fortăreţe şi-a unui cimitir, la cotitura unei văi picarde, în timp ce prinţii, garda lor şi muschetarii dormeau acolo în întuneric şi sfârşeală, ca nişte dobitoace fără minte, fără conştiinţa dramei adevărate, iar caii prin staule, şoproane şi grajduri se mişcau încetişor pe paiele lor, sleiţi şi resemnaţi să pornească a doua zi la drum.

*

Dumnezeule, voi face oare iarăşi ceea ce nu se cade, dar cum să te împotriveşti? Ştiu că autorul nu trebuie de fel să se bage şi, mai puţin încă, să aducă anacronismul propriei sale vieţi, dar ce să-i faci? Ispita e prea puternică. Nu mai spun că această amintire mi-a venit – puteam s-o opresc? – dintr-un ungher întunecat al memoriei, pe când îl vedeam pe Théodore Géricault în desişul povârnit, pândindu-i pe conjuraţii din Poix. E o întâmplare pe care nici chiar atunci, a doua zi, n-am istorisit-o nimănui, căci abia-abia dacă-i o întâmplare: mai degrabă un tablou, o impresie reţinută în treacăt.

Aveam douăzeci şi doi de ani, ba nici atât, pentru că era în primăvara sau pe la sfârşitul iernii lui 1919, şi mă găseam pe-aproape de Sarrebruck. În minele din vecinătate izbucniseră greve şi vânătorii batalionului meu făceau paza acolo. Ofiţerii care se duceau să vadă cum stau lucrurile m-au luat într-o seară cu dânşii pe dealurile acelea, trebuie să fi fost către Voelklingen, dacă-mi aduc bine aminte. Revăd intrarea minelor de huilă, puţul, corfa, ascensorul. Înnoptase. Oamenii

de gardă în posturi erau vânători pe care-i cunoşteam, îi văzusem la vizita medicală, pe unul din ei îl îngrijisem când făcuse o pneumonie. Soldaţii, ca şi ofiţerii, nişte băieţi nepăsători, şi-apoi le era lehamite până-n gât de războiul pe care ocupaţia acestui ţinut nu prea vesel îl lungise şi mai mult. Vremea se răcise binişor – un frig la fel cu cel din noaptea de la Poix – oamenii vorbeau, fără să se codească, despre toate: cel mai important lucru în viaţă era să zici albastru-cireaşă sau verde-coacăză în loc de roşu, apoi fanfară în loc de muzică. Vedeam însă bine că însăşi uşurinţa asta ascundea o nelinişte. Şi, cum stăteam aşa, iată că ne cheamă. Ne cheamă, e doar un fel de-a vorbi. Echipa de noapte refuza să coboare în mină, fiindcă cei care tocmai ieşiseră spuneau că în galerii s-a produs nu ştiu ce anume, pe la schelărie, nişte infiltraţii... în sfârşit, oamenii aceştia erau în faţa puţurilor, cei care veneau de jos acoperiţi de colbul negru al adâncimilor, şi ceilalţi, gata îmbrăcaţi de lucru, toţi cu braţele încrucişate. Strigătele contramaiştrilor, inginerul german care alerga de la unii la alţii, încercând – cel puţin aşa părea – să împace lucrurile, ofiţerii francezi ameninţători, ostaşii, vreo treizeci, cu puşca la picior... Ce căutam eu acolo? Înţelegeam foarte puţin toate acestea, nu văzusem în viaţa mea o mină, nici în Franţa. Muncitorii... aşa ceva nu intrase în preocupările mele de până atunci. Vorbeau între dânşii, delegatul lor răspundea pe un ton repezit căpitanului care-i punea întrebări (şi pe căpitan îl cunoşteam, jucam bridge cu el), când un sublocotenent îmi suflă la ureche:

— Doctore, ia te uită la mutrele astea de boşi[199]!

Nu pricepeam nimic din ce se spunea, mai întâi fiindcă minerul vorbea o nemţească, alta decât cea pe care o învăţasem la şcoală, nici măcar nemţeasca domnişoarelor din Sarrebruck... şi apoi, interpretul care-i traducea căpitanului rezuma trei minute de mânie, ţâşnită în fraze scurte, una după alta, printr-un simplu: „Zice că e primejdios”, morfolit între dinţii săi de lup, sticlind în obrazul posomorât de sub cască. Căpitanul se juca cu beţişorul său de trestie, lovindu-şi cizmele, tare plictisit. „Când vă duceţi la dame, să nu uitaţi niciodată bastonul”, zicea comandantul pieţei din Sarrebruck, generalul Brissot-Desmaillets, care-l citise pe Nietzsche[200].

Nu era om rău. Nu-i plăcea să se bage în încurcături.

— Ei, dar cum vine asta? Suntem învingători sau nu? Franţa are nevoie de cărbune. Nu vreau să ştiu de altceva...

Nu intru în amănunte.

Se aflau acolo înghesuiţi de-a valma, cu umerii aproape lipiţi unii de alţii, cu braţele goale, oamenii aceştia, zidul acesta de carne, mârâind... Şi ochii lor, cuvintele zvârlite în aer... Dintr-o clipă într-alta lucrurile puteau lua o întorsătură cum nu se poate mai rea. Dacă ai noştri ar trebui să tragă... fiindcă aşa ceva nu se discută, eu mă aflam

într-o tabără şi nu în cealaltă. Nu-i pe alese. Atunci, în acea clipă, am simţit în mine ceva, parcă o spaimă, sentimentul ce trebuie să-l fi năpădit pe muschetarul Théodore Géricault în spatele cimitirului, acolo, în Pădurea Copăceilor... Atunci am simţit în inimă, dintr-o dată, că necunoscuţii aceştia aveau în seara aceea dreptatea de partea lor, ei, a căror împotrivire scotea la iveală tot ce era măreţ şi nobil în om... Şi atunci noi? Noi!

Noaptea trecu fără să se întâmple nimic grozav sau deosebit. Oamenii n-au coborât în mină. De data asta nu i-a silit să coboare. „Multă zarvă pentru un fleac", îmi zicea, pe când mă întorceam acasă, micul sublocotenent care îmi arăta fotografia unei fete din Bischwiller, târg din Alsacia, pe unde trecuserăm înainte de-a veni în bazinul Saar. Fata, ţinând o pisicuţă lipită de obrazul ei, avea guler şi manşete de blană. „Dacă le-om ceda aşa, cu una cu două, nu vor mai avea pic de respect pentru noi." Despre cine-i vorba? A, minerii? Ajuns acasă, m-am apucat să citesc, mi-aduc aminte, *Der Golem*, un roman nemţesc din vremea aceea, pe care mi-l recomandase cel mai bun librar din Sarrebruck. Apoi, nu mă mai gândii la întâmplarea cu minerii. Nu făcea să-ţi baţi capul, iar de povestit n-aveai ce.

Să nu-ţi vină să crezi: târziu, mult mai târziu, am avut impresia că noaptea aceea a tras greu în viaţa mea. O fi. N-am lăsat să se vadă. Aşa era romantismul nostru, al tinerilor de pe-atunci. Nu puteai să-l dai pe faţă, ia gândiţi-vă: tocmai îmi sosise de la Zürich al treilea număr din *Dada*[201] – ceea ce mă sălta în ochii ofiţerului de la Biroul 2 – şi în paginile revistei se găsea un poem al meu, bine întors din condei, o sută de versuri care se terminau cu... a, nu, nu era acela, era altul, scris atunci, în mahalaua Burbach din Sarrebruck, acolo, lângă uzina metalurgică, în sfârşit, poemul care se termina cu:

Frumuseţea, singura virtute
Ce-şi mai întinde mâinile curate...

Dar ce caută aici toate astea? Luându-mă cu vorba, am pierdut şirul acelei dezbateri din martie 1815, după ce apucai să spun ceva, şi mă întorc unde-am lăsat-o, încă şi mai năucit decât Théodore Géricault, muschetarul regelui.

*

Unul, poate că torcătorul de in de adineauri, pomeni într-un fel mişcător de Franţa, plimbând înaintea ochilor ameninţarea unei noi invazii, din nou patria în pericol, şi-atunci, un agricultor dintr-un sat de lângă Abbeville, îi zice Saucourt, prinse să vorbească despre prusaci şi despre sutele de raţii de furaje, adică de nutreţ din mazăre, măzăriche şi bob sălbatic, despre raţiile de paie şi fân, pe care

locuitorii trebuiră să le predea năvălitorilor, şi care au rămas în sarcina comunei, fără a mai vorbi de raţiile pentru întreţinerea ofiţerilor şi soldaţilor, socotiţi la un franc soldatul şi cinci franci ofiţerul, bani ce nu s-au mai întors în punga oamenilor, şi vezi că parşiveniile astea nu se hrăneau cu măzăriche de paişpe gologani baniţa... Apoi caii de corvoadă... Toate astea cine-o să ni le plătească?

Se auzi atunci hohotul de râs al zidarului, care, vorbind pe şleau, zise că lui n-are cum îi lua nici caii, nici fânul, neavând de nici unele, afară de mistria lui şi, pe deasupra, datorii ca şi comuna Saucourt... N-au decât să se descurce proprietarii cum or şti! De unde nu-i, n-ai ce lua!

Domnul Joubert se strădui să-l facă să priceapă că asta înseamnă să nu vezi mai departe de lungul nasului: căci, până la urmă, comuna – adică tot omul, ziler, zidar, ce-o fi – are să plătească micilor proprietari datoriile prusacilor... Dar celălalt îi întoarse vorba scurt, arătând că nu vede pentru ce-ar fi aşa, că rău ar face comuna plătind, şi că în ochii lui, datoriile din vremea invaziei, cât şi bănetul scos în ultimele zile de Napoleon, au îndoit birurile comunei, intrând toate în buzunarul regelui: toţi o apă, nişte jefuitori. Însă despre partea lui, nu crede că s-ar putea ieşi cu faţa curată din tărăşenia asta, cum zicea torcătorul de in, cu arme sau fără arme, cu societăţile populare în care judecătorii, proprietarii şi patronii ar sta cot la cot cu maţe-goale. Ceea ce le trebuia zidarilor sunt întovărăşiri de zidari, zilerilor întovărăşiri de zileri, ţesătorilor de ţesători. Un lăcătuş din Vimeu sări gălăgios, dându-i dreptate şi zicând că politica e treaba domnişorilor. Se vedea cât colo că şi alţii erau într-un gând cu aceştia.

Avocatul din Arras spuse că întovărăşirile sunt potrivnice nu atât legilor imperiului, cât însăşi Constituţiei republicane. Republica este pentru libertatea muncii şi ca interzice asocierea calfelor, ca şi a patronilor. Le zicea toate frumos, cu multe înfloriturі, şi libertatea i se învârtea în gură ca o pietricică rotundă pe plajă într-o zi de furtună. Aici toată lumea se amestecă în dezbatere: se atinsese ceea ce era buba sângerândă a celor mai mulţi dintre ei, deşi necazurile unora nu erau şi ale altora. Théodore se zăpăci de tot. Nu ştia ce e livretul de care se vorbea atâta, nici ce sunt alea sfaturi ale corporaţiilor, nici birourile de plasare. Nu înţelese nici pentru ce avocatul striga aşa de tare că societăţile de binefacere, obştiile de într-ajutorare, pe care le voiau toţi în locul cluburilor, nu erau decât un tertip viclean pentru a ocoli legea – nu înţelese nici ceea ce înseamnă, întocmai, *o asociaţie*, cuvânt vânturat întruna şi părând să fie învinuirea cea mare împotriva lucrătorilor răzvrătiţi.

— Pe noi ceştialalţi – strigase zidarul – să văd cine o să ne oprească să ne unim!

Un dulgher îi ţinu isonul.

— Bineînţeles – zicea omul din Arras – pe voi ăştia, zidarii şi dulgherii, nu vă poate nimeni împrăştia, sunteţi laolaltă, trudind pe acelaşi şantier... Vă uniţi la locul de muncă... dar...

Era un punct în jurul căruia cădeau la învoială toţi, ţesători, lăcătuşi, zidari, zileri, împotriva celorlalţi, şi anume că nu aveau ce face cu politica, ceea ce nimicea până şi ideea societăţilor populare, asupra căreia avocatul şi torcătorul de in se găseau la unison. „Aici e vorba de leafă, iar nu de rege sau de împărat", se auzea. Un alt subiect îi despărţea de o bună parte dintre conjuraţi: urau maşinile, Théodore se pierdea tot mai rău în acest noian de expresii tehnice, pe când domnul Joubert încerca să-i potolească pe ţesători, făcându-i să priceapă cum stau lucrurile. Cât priveşte asociaţiile, s-ar fi zis că acest cuvânt le arde gura, că învinuirea asta le stârnea greaţă... Asociaţie, asociaţie, ei bine, în orice caz, revendicau toţi dreptul de a se asocia. Aici torcătorul era împotriva avocatului. Cum şi în ce fel intrase dihonia în ei. Îl bruftuiau pe Bernard, care încerca să-i împace: lasă că te ştim noi, ziceau, amintind că era slujbaş de-al lui Grandin, noul stăpân al fabricii de postav. De ce-ar avea ţesătorii încredere în el? În ianuarie Grandin chemase jandarmii să împresoare o casă în care se strânseseră mai mulţi dintre dânşii – cum aflase asta? Printr-un spion de-al său, desigur, şi nici măcar nu fusese vorba de-o asociaţie, dar faptul că s-au găsit patru sau cinci ţesători laolaltă era de ajuns pentru patron şi poliţie: i-au arestat, învinuindu-i că aveau de gând să facă o asociaţie; doi s-au ales cu cinci zile de închisoare, pe unul îl mai ţine şi azi ca să-l trimită la urma lui... Na, să vedem dacă acum, că s-a întors Mărunţelu' cel Tuns, are să se schimbe ceva! Guvernele trec, dar fabricanţii rămân. E de ajuns doar să-ţi treacă prin cap să faci o asociaţie, şi te trezeşti pus sub controlul poliţiei secrete şi al prefecturii, doi ani, trei ani, cinci ani... Chiar dacă între timp ţara e sub prusaci sau sub marchiji... Şi-apoi, nici să schimbi stăpânul n-ai cum, pentru că în livret el îţi trece zilele de lucru plătite, fără să mai stai la tocmeală, şi tot el scrie cât are să-ţi mai dea sau cât i-ai rămas dator din arvună... Du-te pe urmă şi dovedeşte că te înşală!

— Trebuie într-adevăr – izbucni avocatul din Arras – ca raporturile între stăpân şi calfă să fie puse sub semnul bunei credinţe! De altminteri, în faţa legii, stăpânul e crezut pe cuvânt în ce priveşte totalul simbriei cuvenite, suma plătită pe anul încheiat şi banii daţi înainte pe anul în curs...

— E crezut? sări unul dintre ţesătorii din Abbeville. Şi pe mine cine mă crede când spun că mă fură?

Abia atunci, într-o singură clipă, lui Théodore îi trecu prin minte ceea ce se petrecea acolo, simţi în el parcă o zvâcnire din adâncuri, ceva ca o izbitură, ca o rană. Gâlceava asta între oameni îndeajuns de apropiaţi totuşi unul de altul de vreme ce au venit împreună la această

întâlnire de noapte, cu primejdiile ei, cu speranţa ce trebuie s-o fi avut fiecare că din adunarea lor ar putea ieşi vreun lucru bun, vreo faptă în orice caz, gâlceava asta, mai întâi, nu era pentru dânsul decât o greşeală nesăbuită, întocmai ca a lui când intrase în escorta regelui, greşeală pe care prezenţa sa neştiută o scotea şi mai mult la iveală. Dintru început, fiecare din oamenii aceştia, prin cuvintele lui, nu făcuse decât să-şi arate propriile sale limite în ochii neştiutorului, a spectatorului nepoftit. Niciunul nu spunea într-adevăr bine ceea ce ar fi trebuit să spună, pentru ca piesa să fie construită cum se cuvine, sau, barem, ca să joace în ea rolul de căpetenie. Chiar şi cuvintele sfidătoare ce şi le zvârliseră, ca şi neîncrederea unora faţă de ceilalţi, păreau să arate voinţa tuturor de a găsi împreună ceva, nu ştiau ce anume, dar în orice caz un adevăr peste măsură de scump fiecăruia şi care până atunci le lipsise tuturor. Poate că Théodore se înşela, dar i se păru că niciunul din ei nu era pe deplin pătrunşi de adevărul său propriu, de ceea ce în noaptea aceasta aducea cu dânsul celorlalţi, în adâncul fiinţei sale. Pe toţi îi însemnase viaţa, feluritele lor vieţi şi, sclavi a tot ce fuseseră înainte, bâjbâiau, căutând ieşirea firească, încotro să-şi îndrepte pasul următor, încheierea logică a experienţei trăite, a nevoilor înrobitoare, a lehamitei de viaţă, a restriştii lor, într-un cuvânt, sfârşitul unei îndelungate sărăcii. Pentru întâia oară în viaţa lui, Théodore se afla înaintea acestei neînduplecate goliciuni a oamenilor, a acestor destine la ananghie, înaintea unor oameni care îi dădeau impresia că se află pe o corabie gata să se ducă la fund, când nimic nu mai are importanţă, afară de înverşunarea neostoită a oamenilor de-a astupa spărturile corăbiei, când nu mai e nici frumuseţe, nici măreţie, nici virtute, decât în această jertfă a inimii, a minţii şi a trupului. Pentru întâia oară, Théodore are în faţă altceva decât propria sa fiinţă. Şi, cu toate că din spusele lor nu înţelege măcar o vorbă din trei, simte totuşi înaintea lor şi altceva decât inutilitatea sa: ce-ar trebui să facă pentru a-i ajuta? Ce e în stare să facă pentru ei? Cum, în ce fel îşi va lega inima şi vlaga, toată suflarea lui, de înfrigurarea lor? Ei sunt *ceilalţi*. Iată că pentru întâia oară i-a văzut pe *ceilalţi*, şi aici, în cuvântul acesta, e tot zbuciumul şi toată suferinţa: *ceilalţi*. În dormitorul din cantonamentul Panthémont, la *Frascati* sau în haita de fugari nu se aflau din *ceilalţi*, aşa cum nici în societatea asta din care făcea parte, la liceu, în atelierul de pictură sau printre muschetari, pe oameni nu-i deosebea decât uniforma, croiala hainei, pieptănătura părului. Aici, atât deosebirile dintre oameni, ca oameni, ca făpturi de carne şi sânge, cât şi asemănările dintre dânşii, ţineau de idei şi împrejurări pe care până azi Géricault nu le cercetase niciodată, idei şi împrejurări tragice... Asta e... A intrat în lumea tragediei.

A intrat... sau se opreşte în prag, dându-şi seama că a şi mers

prea departe şi că nu mai poate da îndărăt, străin totuşi de această lume, nesimţindu-se în stare să facă pasul înainte, care l-ar arunca în focul bătăliei. E acolo: ca şi cum ar fi şi n-ar fi. Nu poate intra în această dezbatere, iar dacă oamenii l-ar dibui, cum ar putea să vadă în el altceva decât un ticălos, o iscoadă, un mişel? E cuprins de o frică cumplită, dar nu, nu de frica pedepsei ce s-ar abate asupră-i, nici de spaima morţii în chinuri, căci îl vor ucide, asta-i sigur, şi n-au decât, ci de o suferinţă cu totul alta, de neîndurat, a bănuielii pe care nu o va putea risipi, a eroarei căreia îi va cădea victimă înainte de-a fi putut spune acestor oameni ce e în sufletul său, şi anume că nu ştia să fi fost, dar că este cu adevărat unul de-al lor.

La Voelklingen mi-a fost teamă, vorbesc de mine, că îi vor ucide pe *ceilalţi* sub ochii mei, în numele meu, fără ca eu să le pot spune ceea ce nu mi-am spus nici mie însumi...

Putea oare Théodore să-i urmeze într-adevăr pe aceşti oameni în cearta ce-i punea faţă-n faţă, unii împotriva altora? De o parte erau cei care vorbeau de naţiune, făcând apel la patriotism, şi aici era el, care nu voise să se bată, care se învoise ca tată-său să plătească pe-un om la fel cu dânşii, spre a merge să moară în locul lui... Şi, totuşi, ar fi vrut ca tocmai cei de colo, patrioţii, să-i convingă pe cei care ghicesc puterea acestor cuvinte, pe cei care erau, ca dânsul odinioară, nu prea încântaţi de ideea sacrificiului, în sfârşit, pe cei care voiau să trăiască. Ei ziceau *să mănânce*. Cum oare i-ar fi urmat, când habar nu avea de viaţa lor, nici de gândurile lor, când nu ştia că omul de colo, cel care zicea că nu vrea decât să mănânce, era gata să moară ca să nu trădeze secretele ortacilor săi, legat de vreun jurământ straniu făcut într-un beci, undeva la Lille sau la Rouen... Asta era poezie, a lui şi a altora... Théodore nu auzise nimic de Soţii Datoriei, şi în adunarea asta mulţi trebuie să fi aparţinut acestor societăţi subterane, sau, cel puţin, lăcătuşul din Vimeu, care vorbise împotriva cluburilor, intrat în tagma ce-şi zicea Datoria libertăţii sau dulgherul din Amiens, *fruntea târgului* printre soţii numiţi teslari sau *vulpoi hârşiţi*, ori cioplitorul de piatră din Doulens, care nu purta în noaptea asta puzderia de panglici verzi şi albastre, fluturând pe veşmântul *lupilor*, ca să se deosebească de celelalte tagme. Théodore nu ştia ce diplomaţie le-a trebuit agenţilor revoluţionari ai organizaţiei ca să-i strângă pe toţi aici, căci cuvântul de ordine de la Paris cerea ca ortacii din bresle să fie câştigaţi pentru cauză. El nu ştie, nu va şti vreodată, care e morala lor, având drept lege pedepsirea celor mişei şi cinstirea celor virtuoşi, nu ştie de vrăjmăşiile dintre tagme, *tremurătorii în luptă cu trecătorii* – nici de afurisenia aruncată pe capul brutarilor şi cizmarilor, nici de încăierările lor, cum s-a întâmplat la Abbeville deunăzi, când s-au ciomăgit între dânşii Copiii lui Solomon şi Copiii părintelui Soubise, fiind şi un dulgher omorât cu lovituri de ciomag ferecat.

În noaptea asta, cei care au venit nu vorbesc în limba lor stranie, nu poartă numele ce şi-au ales înadins, din îmbinarea numelor de oraşe şi de flori, nu încearcă să se recunoască între ei, amestecându-se aici printre conjuraţi, fără a-şi trăda tainele tagmei, aşa cum vor face mâine înaintea poliţiei, când îi va întreba dacă se duc pe la Mămuca, dacă îl cunosc pe *plasator* şi ce vrea să zică aia „tabla lui Moise" sau „ciucurele înhorbotat". În adunarea asta, la care au venit ca martori, spre a vedea ce se întâmplă, nimeni nu le va putea băga în cap nimic. Va trebui un secol ca să-i mai înduplece niţel – şi, pe deasupra, trei revoluţii. Nu-i clinteşte nimeni, nici chiar omul de la Paris, luând cuvântul la urmă, acest domn Joubert, pe care Théodore îl ascultă, pitulat drept în spatele vorbitorului, ale cărui gesturi, tăind aerul cu mâna în care îşi ţine pălăria, se profilează în lumina făcliilor, deasupra omului la pândă. Cuvântarea lui, a domnului Joubert, nu cuprindea alta nimic peste cele spuse ieri, când vorbise tânărului său însoţitor, în furgonul fabricii van Robais, între Beauvais şi Poix. Atâta doar, că în noaptea asta le spuse în chip mai rânduit, presărându-le cu vechi zicători, cam tocite de vreme, şi cu aluzii la antichitatea greco-romană. Nu tot ce spune e pe înţelesul tuturor: le-a venit şi altora rândul să caşte gura ca la o altfel de picardă, dar oricum, sunt cuvinte pe care Géricault le poate înţelege şi, la urma urmelor, chiar dacă îl supără un pic latura *davidiană* a vocabularului, nu încetează să-l respecte. Sunt frazele pe care le aştepta, şi regăseşte în ele multe parcă luate din conversaţiile unchiului său, regicidul, şi un ecou al celor auzite pe când era copil de la micul Dieudonné, povestindu-i despre tată-său, acolo, în ierbăraia de pe malurile Senei, unde caii goneau slobozi, iar vântul sufla din toate părţile, rostogolind mari valuri albe. Ceea ce aude Théodore în cuvântarea asta, mai presus de orice, într-o vreme când alţii trec mereu, după cum bate vântul, de la un partid la altul, e glasul unei credinţe statornice şi, în ce-l priveşte, nici nu vrea să ştie dacă domnul Joubert are dreptate în tot ce spune, sau numai pe ici pe colo, ci doar ce simţământ îi trezeşte în suflet această credinţă care freamătă în cuvintele vorbitorului. El simte că aici e onoarea, în această credinţă, chiar dacă o păstrezi unei idei în care nu mai crezi. Domnul Joubert a vorbit despre Darthé, aşa cum omul din Béthune vorbise adineauri de Babeuf, al cărui crez s-a călit între Abbeville şi Amiens, trăind alături de cei mai sărmani dintre oamenii aici de faţă, sau semenii lor... A vorbit de tatăl lui Bernard, împuşcat la Arras... Théodore se simte scuturat de un fior: tot felul de gânduri nedesluşite prind în el deodată chip omenesc şi amintirea învie, aducând-o aproape, acea ultimă dimineaţă de duminică pe câmpul de la Grenelle, unde căzură generalii Malet şi Lahorie... Vede Băile Chinezeşti, mulţimea în cafeneaua de la Palais Royal... Toate acestea nu sunt poveşti de demult, răfuieli încheiate la care papa Géricault cugetă, cu

niţică groaza întoarsă din trecut, şezând la gura sobei... acestea există, se prelungesc întruna, sunt argumentele unor oameni vii, având o viaţă a lor, oameni pe care îi poţi întâlni, care au trăit zilele Directoriului, ale Consulatului şi Imperiului, păstrând în ei convingeri înrădăcinate, credincioşi aceleiaşi idei... oamenii aceştia, care n-au palat în strada Victoriei sau în strada Saint-Honoré, nici moşii de salvat, nici decoraţii sau titluri de nobleţe... Şi iată că unul dintr-înşii afirmă că Napoleon, acest Napoleon care se întoarce, gonind din calea lui pe nobili, pe prinţi, pe rege, nu mai e acelaşi, nu mai e cel al reacţionarilor, împărţitorul de lefuri grase, ci un altul, dacă vrem, dacă ştim să-l facem astfel, dacă îl ducem cu noi – şi, pentru asta, dacă suntem uniţi.

„Care noi?" a strigat un glas, şi vorbitorul se cam fâstâci. Căci acela care a strigat nu era nici vreun ţesător din Abbeville, nici *vulpoiul hârşit* din Amiens, nici zilerul din Pointhieu, ci Bernard, tânărul Bernard, în surtucul lui de modă englezească, fiul aceluia din Arras, împuşcatul.

Iar izbucni un tărăboi, dar Géricault, cu pieptul sprijinit în dâmb, nu mai voia să asculte nimic, să vadă nimic. Auzise cuvintele care pentru dânsul spuneau tot. De-aici încolo, ce l-ar mai fi putut interesa? Ce-i păsa lui de felul cum vor sfârşi toate acestea, dacă oamenii strânşi acolo se vor despărţi ca nişte străini, dacă hotărâri comune vor fi luate, şi ce fapte ar putea ieşi dintr-o asemenea întâlnire? Nu voia să ştie, pentru că asta nu-l privea şi pentru că s-ar fi simţit atunci ca un spion... el, care mâine va urma goana smintită a regelui pus pe fugă.

Trebuia s-o şteargă încet, profitând de hărmălaie, adică să se scoale în picioare, să se rupă din loc, să se depărteze şi să ajungă iar, prin desişul pădurii, la cetăţuie şi cimitir. Théodore îşi simţea inima bătând cu putere. Acum nu mai voia să fie descoperit şi prins... Fâşâitul abia auzit al frunzelor şi crengilor în spatele lui, îndoielile care îl rodeau, toate îi biciuiau simţurile, stârnind o oarecare buimăceală a conştiinţei. „Mi-e frică, oare? se întrebă el. Nu, nu-i asta. Nu mi-e frică. Dar nu vreau să cad în mâna lor. Fiindcă mă gândesc la ceea ce mă gândesc, iar dânşii nu m-ar crede. Trebuie să fiu cu ochii-n patru. Pentru mine, ca şi pentru dânşii. Îi salvez... fiindcă gândesc întocmai ca oamenii aceştia."

Sabia prinsă-n şold îl stânjenea, trebuia s-o ţină în mână ca să nu se lovească de vreun copac, de vreun tufiş. Trebuia să regăsească drumul, mişcându-se ca pe o tablă de şah, brăzdată de razele albe ale lunii şi de dungile groase ale întunericului, acum, când licărirea depărtată a torţelor pierise. O dată ieşit din hăţiş, încotro s-o apuce? Venise dintr-acolo, jos, fără îndoială... Să cotească la stânga... Se face dintr-o dată mai frig. O pietricică îi lunecă sub picioare, stârnind zgomot. Théodore se opri, ascultând tăcerea, apoi se furişă tiptil

printre ruine... pe muchea albă a zidului fortificat... Greşise drumul, ar fi trebuit s-o ia pe alături. Să fi sărit de-aici – zidul nu era înalt, nici trei metri – bufnitura l-ar fi dat de gol, ca un semnal de alarmă. Merse de-a lungul zidului, adâncindu-se în desişul pădurii, printre ramurile copacilor şi vlăstarele uscate ale mărăcinilor... Când ajunse în cimitir, se crezu scăpat. Răsuflă din adânc, roti ochii la pietrele de mormânt, la clădirea înaltă a bisericii, apoi se strecură prin gardul de fier şi coborî primele trepte... Deodată, o umbră ţâşni pe scară, un glas şuşoti lângă dânsul, un om îi aţinu calea. Théodore trase sabia, ridicând braţul. Celălalt sări îndărăt.

— Nu da în mine... Eu sunt, Firmin!

Îşi apleacă sabia, iar când băiatul se apropie, arătându-şi mutra pocită în lumina lunii – i se văd ochii lucind, umerii încovoindu-se – Théodore îl prinde cu stânga, îi strânge braţul şi simte spaima lui Firmin, pe care îl târăşte cu el, şi tresăririle muşchiului ca zbaterea unui şarpe sub degetele puternice.

— Nicio vorbă! Mişcă înainte!

Au ajuns pe terasă, la picioarele marelui zid medieval, şi înaintea lor, pe deasupra parapetului, au văzut lucind tabla acoperişurilor şi au măsurat din ochi ogrăzile ca nişte pumnale negre vârâte în coasta caselor. Au coborât scara, apoi şoseaua, au dat de cele dintâi case şi, lăsând în urmă acoperişurile pe lângă care mergeau, pătrunseră în ulicioara întunecată.

Atunci, Firmin, care până acolo se lăsase ţinut fără împotrivire, se smuci deodată din strânsoare, ca un om gata s-o ia la fugă, dar în clipa cealaltă, în loc să fugă, se dădu mai aproape de muschetar şi i se propti înainte, oprindu-l, ca să-i sufle ceva la ureche în boscorodeala-i picardă. Théodore îl împinse îndărăt cu un brânci. Era ceva groaznic în această vecinătate, în această neruşinare.

— Ce ai de zis? Vorbeşte mai tare, mai desluşit...

Şi de astă dată înţelese: .

— Trebuie să mergem să chemăm garda...

Atunci îl apucă iar, mai ţeapăn ca înainte, şi cu toate că simţea scârbă, de parcă ar fi atins o năpârcă, îl târî pe denunţător înspre casa potcovarului. Dar celălalt se zbătea, vorbea în şoaptă şi nu era nevoie să-l înţelegi ca să-i dai de rost. Era limpede că îl dusese pe muschetar acolo sus având altceva în cap decât să-i arate un spectacol. Trebuia chemată garda, să vie soldaţii să împresoare pădurea, cu săbiile şi flintele, să-i înhaţe pe conjuraţi, nişte vânzători de rege, mai ales acest Bernard... Acum, în uliţele din vale, luna vărsa de sus, printre case, o mare tăcere o dată cu lumina ei lăptoasă, în care toate păreau frumoase şi nemărginite, până şi căruţa părăsită cu roţile ei mari, până şi bălegarul din faţa porţilor.

Se auzi o bătaie la orologiul bisericii.

Fără să-i răspundă lui Firmin, muschetarul îl împinse deodată înainte, îmbrâncindu-l în umbra unui grajd, în afară de bătaia lunii, şi acolo, lipindu-l de zid, îl plesni de două ori, cu sete, peste mutra pocită. Celălalt scoase un răcnet înăbuşit: „Hingherule!” şi Théodore n-avu nevoie să ştie, ca să priceapă, că voia să zică: „Ucigaşule!” Nici vreme n-avea să mai stea la gânduri, căci neisprăvitul se năpusti asupră-i, opintindu-se din toate puterile, cu toată fiinţa lui, cu capul repezit înainte şi braţul îndoit gata să lovească, ţintind la stomac. Izbi însă în gol şi, o clipă, cei doi oameni şovăiră. Instinctiv, muschetarul duse mâna la mânerul săbiei, dar numai pipăind fierul, se răzgândi şi n-o mai trase din teacă. Se întoarse iar şi aşteptă a doua năvală a berbecelui, care însă nu-l atinse, pentru că Théodore, lăsându-se pe spate, împinse piciorul înainte, izbind pe năvălitor drept în burtă şi trimiţându-l de-a berbeleaca în josul uliţei. Celălalt era ca turbat. Nici nu stătea încă bine pe picioare şi se opinti din nou, zvârlindu-se asupra unui adversar care avea de partea lui meşteşugul luptei. De astă dată, însă, Théodore văzu lucind în mâna smintitului un obiect de oţel, care putea fi custura potcovarului. Făcu pavăză din braţul drept şi repezi pumnul stâng înainte. Trânta franţuzească nu-ţi ajunge, flăcăule? Ei bine, na, uite box englezesc! Şi, apucat la rându-i de un fel de furie mută, dădea şi iar dădea în Firmin, care încerca să se apere cu coatele, dar nu se lăsa bătut, năpustindu-se cu pumnul înarmat în gol, sărind îndărăt, învârtindu-se iar... Apoi, pe neaşteptate, izbit de pumnul muschetarului sub bărbie, băiatul căzu mototol.

Nu mai mişca. După chelfăneala trasă, Théodore simţi deodată în sinea lui o împăcare şi în acelaşi timp un fel de nelinişte. Se aplecă spre cel învins, ţinând însă între dânşii teaca săbiei cu vârful în jos – e incomod al dracului să boxezi cu sabia în şold! – căci în chip nedesluşit se temea de o prefăcătorie a nespălatului culcat la pământ. Văzu însă îndată că celălalt deschisese palma şi custura i se rostogolise până la o pată de lună, ca într-o băltoacă albă. Théodore ridică unealta de jos, fluierând uşor printre dinţi. Potrivită armă pentru un mişel! Apoi se aplecă iar spre Firmin, care începuse să geamă.

— Hai, scoală-te... ţi-ai primit porţia... Scoală-te’ţi zic, trebuie să te duci acasă, mă auzi tu?

Învinsul întoarse capul, încercă să se rezeme de zid... Găsise într-adevăr ce căuta. Théodore îl prinse de subsuori şi, punându-l în picioare, îl propti de zidul grajdului. Privi la mutra lui boccie şi văzu prelingându-i-se din gură ceva umed, sânge... Vârâse custura în buzunarul pantalonului şi-i simţea ascuţişul prin postav. Se pomeni râzând încetişor:

— Haide, fii bărbat...

Firmin mai gemu o dată, lăsându-şi capul pe umăr, apoi duse o mână la gură, ca să vadă ce-i curgea de-acolo...

— Ei, ce e? Ţi-a dat sângele pe nas, flăcăule... Nu dai tu ortu' popii dintr-atâta... Hai, vino...

Îi luă braţul stâng, petrecându-şi-l pe după gât şi îl duse aşa, târâş... Firmin se lăsă în voia lui şi, încercând să se ţină pe picioare, se sprijini de omul care îl bătuse cu acea încredere a brutei bicisnice faţă de cel puternic. Bolborosi „mulţumesc" smiorcăind, înghiţindu-şi sângele şi lacrimile. Plângea cu sughiţuri înăbuşite. Aşa au ajuns până-n uşa potcovarului.

— Haide, calcă încet, să nu te simtă... Cum ai să-i spui Sofiei tale ce ţi s-a întâmplat? Nătărăule!

Şi în odaia cea mare îl zvârli ca pe-un pachet în culcuşul ce-şi făcuse micul trădător lângă vatră.

Firmin căzu acolo, şi, în pâlpâirile pe sfârşite ale focului, i se vedeau umerii zguduiţi de plânsul deznădejdii şi ruşinii, pumnii duşi la gură şi la falca umflată, privirea cătând în gol...

— Ascultă la ce-ţi spun, lepădătură, şi vârî-ţi-o în cap: dacă te mişti de-aici până mâine dimineaţă, m-auzi tu, până dimineaţă, scot maţele din tine şi-ţi tai urechile, dar ştii, colea, bucăţele, să nu mai ai urechi cum n-ai nas, auzi tu, maimuţoiule?

Théodore începu să urce scara încet, oprindu-se mereu să asculte. Urechea lui fină prindea suspinele înăbuşite ale lui Firmin, întretăiate de sughiţuri, venind din întuneric. Apoi, când ajunse în coridorul primului etaj, plânsetul se pierdu... În odaia din pod Moncorps dormea ca un prunc şi nici scârţâitul uşii, nici paşii camaradului său n-ajunseră să tulbure acest somn fără griji. Géricault se întinse în întuneric pe mindirul său şi rămase aşa, ascultând liniştea adâncă şi amăgitoare, silindu-se să ghicească după zgomote bănuite realitatea făpturilor a căror răsuflare se auzea în această casă tăcută. Fără grabă, trase din buzunar custura cu care potcovarul tăiase din copita lui Trick, când îi potrivise potcoava. O puse jos. Strălucea. O privi. O privi multă vreme, fără să-şi mai ia ochii de la ea. Pumnii care loviseră cu toată puterea lor se odihneau mulţumiţi. Îl dureau, ca şi cum şi-ar fi măsurat după propria durere buşitura dată celuilalt. Sabia trasă era acolo, lungită alături, şi el o atingea uneori.

Ochiul de geam, acum plin de lună, privea la visătorul cu ochii deschişi. Iar el se simţea ca o pădure plină de freamăt, de şoapte neştiute, de cuvinte care încep deodată să sune. Nimic nu mai era ca înainte. Lumea i se înfăţişa mai bogată şi mai cumplită de cum se ştie ea însăşi... lumea plină de cotituri şi de licăriri, cu prăpăstiile ei, cu viaţa... Mai repetă o dată „viaţa", şi toate păreau să-ncapă în acest cuvinţel ameţitor şi să se reverse, cu icoanele acestei nopţi neasemuite şi cu lumina albă care curge pe acoperişuri... Iar acolo, jos, mârşava zdreanţă omenească, bocind ca într-o lecţie învăţată pe de rost şi înghiţindu-şi mucii...

Fără veste, somnul îl apucă pe Géricault de umeri ca pe un copil, îl întoarse cu faţa la perete, dintr-o dată, pe mindirul său, prin care nu mai simţea nici scândura de sub el.

*

Nu auzi uşa casei, nici paşii celor doi oameni care se întorceau. Nici şuşoteala de la etajul întâi, nici pe Bernard intrând în odaia de alături. Nu-l auzi pe junele Werther umblând încoace şi-ncolo, fără a se lăsa ispitit de somn, ca un leu în cuşcă. Nu-i auzi oftatul. Nu căută un tâlc zgomotului de haine trântite pe scaun. Nu auzi liniştea întoarsă deodată.

Habar n-avea de ceea ce se petrecea dedesubt. Nici pe afară. Nu văzu stingându-se strălucirea lunară. Nu văzu norii negri gonind pe cer. Nu simţi adierea ploii care se porneşte iar, bătând stăruitor în acoperiş, cu mii de degete de copii. Nu se deşteptă atunci când Moncorps, în visul său copilăresc, se răsuci şi scoase un ţipăt ca Prichindelul din fundul pădurii, surprins în somn de Căpcăun. Habar n-avu ce oră bătea orologiul. Şi de câte ori bătu iar.

Şi tot ca adineauri, când prin ochiul de geam încercase zadarnic să urmărească în ulicioară pe domnul Joubert şi pe însoţitorul său, ieşiţi tainic din casă, nu auzise nici acum deschizându-se uşa în spatele său şi nu simţise pe ucenicul fierar apropiindu-se în întuneric, împins de ura lui tăcută... N-auzi nici acum nimic – paşii lui Firmin, răsuflarea lui, inima iuţindu-şi bătăile, ţiuitul crimei în urechi... Nu-l auzi pe Firmin intrând în podul întunecat, înaintând tiptil, mirat că nu mai găseşte acolo lumina lunii, şovăind între pat şi mindirul întins pe jos, pe care dintre cei doi oameni adânciţi în somn să-l răpună. Nu mai are şi nu mai strânge în pumn custura, ci un cuţit, cuţitul cu care se taie porcul. Ştie să taie porcul; a învăţat asta de la tată-său, la ţară. Cunoaşte groaza animalului, îl ţinuse uneori cu amândouă mâinile, în timp ce frate-său mai mare, ridicând cuţitul, prindea porcul de urechi... În ale lui răsună mereu ţipătul înfiorător al animalului care îşi înţelege soarta, spaima grăsimii, a sângelui şi a măruntaielor dintr-însul... Firmin strânge în pumn cuţitul, un cuţit care nu se îndoaie când îl bagi, cu plăseaua scurtă, groasă şi rotundă... Cu aşa ceva poţi merge la sigur. Trebuie să vezi însă unde loveşti. Omul, dacă vrei să-i tai arterele gâtului, se poate trezi mai înainte de a-l fi pătruns cuţitul de amândouă părţile, şi atunci începe să se zvârcolească în sângele său. Mai lesne tai porcul decât omul.

Pe om trebuie să-l atingi drept la inimă. Acolo, în inimă, se petrec toate la om. Inima e ceva care bate şi-i gata să se spargă, înnebunită, în faţa femeilor. În sinea lui, Firmin nu e sigur că omul gândeşte cu capul. El simte nedesluşit că în inimă se nasc smintelile şi marile hotărâri ale omului... Pe-acolo, prin inimă, sângerează mai

bine, prin inima care sângerează pe dinăuntru, golindu-se înăuntrul omului, fără să lase pe cămaşă, pe torsul gol, decât un semn abia cât o gură groaznică şi un pârâiaş... Văzuse o dată cum se omoară un om, tot aşa, mai anul trecut: un prusac ademenit într-o capcană. Îl ţineau trei. Un om de toată frumuseţea.

Numai că trebuie să vezi unde bate inima, să cauţi locul unde să loveşti, ca să nu rupi cuţitul izbind în oasele coliviei, să ştii să-l vâri printre zăbrele, ca să atingi inima, partea slabă a omului. În mansarda în care suflă rece vântul, Firmin e tot numai o sudoare. Stă, ca şi cum o minune ar fi rânduit lucrurile, între cele două victime pe alese, doi oameni care dorm. Şi-a dus palma la gură ca pentru a opri un ţipăt.

În patul său, ofiţerul mai tinerel s-a întors pe o parte. Se mai suceşte o dată. Nu cu ăsta am ce am, dar dacă lovesc în el, tocmai când voi fi cu fierul într-însul, băgat adânc, aşa cum se cuvine, şi-l voi răsuci ca să taie mai mult, s-ar putea să-l trezească durerea, să zbiere, să se zbată, şi celălalt, auzind, să se arunce asupra mea pe la spate... Şi eu care nu pot scoate cuţitul înţepenit între coaste... Chiar dacă mă întorc, şi nici vorbă că-s mai tare ca el, destul de tare să-l pot strânge între genunchii mei ca să nu mai mişte, să-l înăbuş în braţele mele, să-mi înfig dinţii în gâtul lui, să-i scot ochii... – o, ce de-a sânge curge pe mine... degeaba... s-a isprăvit, tărăboiul e prea mare, se aude cum ne rostogolim pe jos, apoi ţipetele, toată casa în picioare, Bernard cu pistoalele-n mână intră dând cu piciorul în uşă, iar cei de jos... Sofia, Sofia... nu mai sunt decât un ucigaş, mă vor purta la Amiens, să mă omoare în piaţă...

De ce nu m-am dus mai curând în odaia mea, acolo unde e celălalt, Bernard? Pe el îl urăsc, nu pe soldăţoiul ăsta al regelui. Cuţitul era chiar pentru el, ca să spintece trupul acesta, în care toate gândurile sunt pentru Sofia... Dar nu, trebuia să intru aici unde sunt doi... Dacă aş începe cu cel tânăr, mi-ar sări în spate celălalt. Să-i ucid pe-amândoi atât de repede încât să n-aibă timp să se trezească – iată ce-ar trebui...

Firmin ştie bine pentru ce a intrat aici, şi nu la Bernard. Pentru că ura o hrăneşti mereu, o duci în tine, te ghiftui şi te îmbeţi cu ea, o înghiţi şi-o rostogoleşti până-n străfundurile tale, trăieşti cu ura ta şi nimic nu ţi se pare îndeajuns de cumplit ca s-o potolească... Să spinteci o inimă e o joacă nevinovată. Ai vrea ceva care să dureze, să doară mult, să doară groaznic... Ura e o nimica toată. Mai e însă ruşinea, turbarea stârnită de ruşine. Ruşinea e aceea care l-a tras pe Firmin din culcuşul său de la gura vetrei, dându-i brânci să vină aici, sub acoperiş, într-o beznă aşa de groasă că nu poate vedea unde să lovească – şi iată-l, cu pumnul ridicat, căutând locul pe ghicite, neajutat de lună.

Dacă nu nimereşti inima? Poţi rămâne ceasuri întregi în

întuneric, aplecat cu un cuţit în mână deasupra unui om care doarme. Îi auzi răsuflarea. O iei pe ea călăuză. Ţi-e frică, o frică sălbatică, nu cumva să nimereşti alăturea. Cum să-l laşi însă pe omul acesta să mai trăiască? Răsuflarea lui liniştită e o sfidare de nesuferit. Cum oare să-l laşi să trăiască mâine, când se va face ziuă, să deschidă iar ochii, pe omul acesta care se află la cheremul tău, în beznă, omul care te-a bătut, te-a snopit în pumni şi te-a zvârlit ca pe o zdreanţă pe caldarâm, omul care te-a văzut plângând de durere şi de ruşine, iar după aceea şi-a îngăduit să te ia alături de el, ca un frate mai mare, să te ajute să mergi, cu un fel de duioşie dispreţuitoare... Cum să îndure ca omul acesta să trăiască şi cum să mai trăiască el însuşi, mereu bătut de ceilalţi, de ăsta ca şi de Soţii Datoriei care i-au pocit obrazul – de data asta a scuipat o măsea – mereu ameninţat, tremurând la gândul pedepsei făgăduite: „...am să-ţi tai urechile, dar ştii, colea, bucăţele, să nu mai ai urechi, cum n-ai nas, m-auzi tu, maimuţoiule?"

Să-l ucidă. Nimic nu poate şterge fraza asta, nimic, decât moartea. Să-l ucidă. Ca pe un porc. Să sângereze. Şi-apoi să ţipe. Ce-o fi pe urmă, puţin îmi pasă! Mă vor prinde, mă vor omorî, dar îl voi fi auzit ţipând de durere, de spaimă, de groaza morţii, nevrând să moară şi murind totuşi... După asta, întâmplă-se ce s-o întâmplă! Mâna strânge cuţitul ridicat, pumnul se strânge pe plăseaua scurtă şi rotundă; căutând în beznă, ţinteşte în beznă locul, locul inimii... Nu vede nimic, nu se poate însă înşela, făptura care doarme (cum doarme!) sforăie aici, câinele ăsta trebuie că-şi ţine gura niţeluş căscată, răsuflă greu, a suspinat chiar... când loveşti, trebuie să mergi la sigur. Haide, loveşte, ci loveşte o dată, mişelule! Nu înţelegi oare că îţi cauţi mereu motive ca să nu loveşti?

Théodore nu simte această prezenţă ucigaşă. El nu vede privirea de nebun aţintită asupră-i, mâna asta ispitită să-i atingă trupul gol prin deschizătura cămăşii, degetele care ar vrea să-l pipăie, să-i numere coastele, să găsească locul pe unde să-i dea moartea... Théodore doarme. Doarme şi visează. Poate că visează toate acestea, căci cum să-ţi închipui că Firmin a putut pătrunde până acolo fără să-l audă nimeni şi să rămână atâta timp, depănându-şi sângerosu-i vis, şi cum oare, dacă voia într-adevăr să ucidă, nu l-ar fi pândit în tinda scării, de cealaltă parte, ca să-şi răpună acolo vrăjmaşul! Răspunsurile pe care şi le dă singur sau care i se pun în seamă, chiar mai înainte ca vreo întrebare să fi fost rostită, nu-s decât răspunsuri de coşmar, nu-i în ele nici umbră de realitate. Ca noaptea asta toată, de altminteri, care n-are nicio noimă, ca toată aventura asta în lumina lunii, cu cimitirul şi copăceii, cu adunarea de necrezut a unor oameni născociţi, vorbind o limbă nicicând auzită, în licărirea făcliilor fantastice. Pentru ce s-ar fi adunat acolo, în bătaia vântului, noaptea... Şi dacă ar fi plouat? Haida de, povestea asta nu stă în picioare!

Nimic din toate acestea nu s-a întâmplat. Poate că totul n-a fost decât un vis al lui Théodore, al unui Théodore care nici nu s-a sculat de pe mindirul său atunci când a auzit doi oameni ieşind din casă, ci a lăsat doar să se desprindă din el, în vis, un alt Théodore, în clipa când se iveşte, pentru întâia oară în odaia din pod, acel de necrezut Iago picard. N-a văzut întâmplarea din cimitir, nu l-a bătut pe ucenicul fierar, n-are la încheietura degetelor urme ale sângelui lui Firmin. El doarme, nimic altceva, doarme.

Şi barem, visat-a la toate acestea? S-ar putea, pornind de la povestea cu Iudita şi Holofern. Atâta doar, că Iudita era goală, numai în ciorapi cu calţavete albastre, iar nu un ucenic de potcovar cu nasul rupt, îmbrobonit de sudoare, umilit până în fundul sufletului... nu, nu e acelaşi lucru... dar cât pe ce să fie! Nu e Théodore, acest Théodore adormit, culcat de-adevăratelea, mort de oboseală, prea istovit ca să mai viseze, dar visează, şi care a visat toate acestea... O fi alt Théodore, poate că nici nu e visul lui Théodore, ci al altcuiva. Al cui? Ei bine, al micului Moncorps, de pildă. E un vis de licean. S-a deprins să viseze de-alde astea la pensionul Hixe, unde era cu camaradul său Alfred... Copiii ăştia cu capul tobă de literatură... Toată halimaua asta s-a petrecut doar în visul năstruşnic al lui Moncorps, care a citit romanele doamnei Radcliffe[202] sau niscaiva altele de acest fel. Casa e liniştită, odaia e goală, Bernard doarme sub o plapumă roşie, groasă, iar în odaia de dedesubt potcovarul o cuprinde pe Sofia în braţele sale voinice şi se afundă într-o lume în care nu vom putea pătrunde niciodată... pe când acolo, jos, lângă vatră, Firmin, cel care nu s-a clintit din culcuşul său, nu ţine custura în mână – vezi-o, de altminteri, custura e în sertar – după ce a plâns cât a plâns, a adormit ca toţi ceilalţi şi acum visează, visează şi el că-i puternic, că-i mare, că-i fericit, că-i iubit şi că are un nas.

Afară numai dacă... Ba da, nu-ncape îndoială, asta e, sunt eu cel care visează. Mi-am bălăbănit capul de mai multe ori şi în cele din urmă l-am culcat mahmur pe foaia de manuscris, lăsând să mi se resfire părul peste cerneala albastră a cuvintelor. Dorm. Cu obrazul pe hârtie, cu braţul stâng spânzurat pe lângă piciorul mesei, cu braţul drept îndoit, cu degetele chircite pe stiloul a cărui peniţă s-a turtit, găurind foaia de hârtie sub greutatea acestui craniu căzut pe mână. Dorm. Visez. Toate acestea eu le visez. E la mintea oricui. Pentru că, la urma urmelor, tot ce-i aici nu e viaţa lui Théodore, e a mea, n-o recunoaşteţi? Să fim serioşi! Nimic din toate acestea nu s-a putut petrece în 1815. Vezi numaidecât de unde izvorăsc toate. Din viaţa mea. Nu e vorba numai de întâmplarea din 1919 de da Voelklingen. E viaţa mea întreagă aici. Experienţa vieţii mele, a întregii vieţi. E al meu felul acesta de a străbate lumea, descoperind cu de-amănuntul îndeletniciri ce-mi sunt străine – cum se potcoveşte un cal, cum se

făureşte o spadă, sau înfăţişând într-unul din romanele mele pe şoferii din 1934 sub chipul şoferilor din 1911, sau pe spălătorii de automobile de la un garaj din Passy, sau pe minerii din Lens şi din Carvin, viaţa lor subterană, zi de zi, în timp ce războiul trece printre movilele de zgură din galerii... Şi retragerea franceză... Întrunirile politice... Poporul acesta dezbinat, fărâmiţat, şi cei mai oropsiţi, care nu ştiu ce au de făcut, care merg împotriva intereselor lor vădite. Lipsa unei ideologii. Cât timp va trebui să treacă pentru ca lucrurile acestea să fie, în cele din urmă, la locul lor, sau măcar să aibă aerul că sunt... Îţi mai aminteşti entuziasmul tău în ziua aceea de 27 septembrie 1935, la mitingul în care s-a hotărât unitatea sindicală?

Şi acum iată: mereu trebuie s-o iei de la capăt. Valurile mătură castelele de nisip. Douăzeci de ani... Ce-mi trece prin minte când scriu despre acest Bernard, *fiul împuşcatului din Arras*?... O, cum toate reîncep mereu: salvele plutonului de execuţie, trupurile rostogolite în şanţ! Deznădejdea acelor zile... Ivi-se-vor măcar zorile cât voi mai trăi? Ah, nu ţin atât de mult să trăiesc, dar să mori fără să vezi maşina pusă pe roate, pornirea, zvâcnirea motorului...

Vă spun că pe Géricault nu-l interesau decât caii şi clarobscurul, jocul de lumini şi de culori. Vedeţi dar că eu sunt cel care, dintr-o dezamăgire într-alta, visează în plin veac al XX-lea. Sângele vărsat nu e al celor... Era nevoie de Napoleon pentru a ucide pe republicani? Sângele acesta vărsat e al tovarăşilor mei, tovarăşi... Şi atâtea lucruri care îţi sar în ochi, de care te izbeşti mereu, aceleaşi! Unii s-au înşelat, se vor mai înşela şi de-acum încolo. Vor sfâşia, vor lovi într-ai lor, trup din trupul lor. Unde-i locul inimii? Unde să vâri cuţitul? Căci, în toate acestea e ura, dar şi ruşinea. Ah, văd că le încurc, dar cu-adevărat sunt eu care visez în plin veac al XX-lea, în mijlocul acestui popor dezbinat, eu, iar nu micul Moncorps sau...

Dovada. O am aici, dovada. Povestea cu locul inimii. Povestea cuţitului gata să lovească, în beznă, şi ucigaşul care, lucru de necrezut, şovăie ceasuri întregi, căutând locul inimii, ca să ucidă fără greş, locul unde cuţitul nu lasă decât o împunsătură cât vârful acului, iar alăturea, înlăuntrul pieptului, doar un strop mai mare de sânge negru. Aşa, rămân cât mai puţine urme, şi rezultatul e cum nu se poate mai sigur...

Haide, citiţi-i şi recitiţi-i cât poftiţi pe toţi Radcliffii, frunzăriţi şi scuturaţi paginile lor până vor cădea din ele toate fantomele, şi pe faţă şi pe dos – tot nu veţi găsi aşa ceva, în niciuna din cărţile pe oare le strecura tânărului Moncorps, pe sub pupitru, într-ascuns, colegul său Vigny, în ora de lecţie la internatul Hixe. Eu însă ştiu de unde vine istoria asta; dumneavoastră nu? Dintr-un roman englezesc, e-adevărat, dar unul care nu va fi fost scris decât după treizeci-patruzeci de ani – nu-mi amintesc bine şi nici nu-mi pasă, consultaţi dicţionarul în locul

meu – şi, se-nţelege, nici acel Firmin, nici Géricault, nici Moncorps n-au putut citi *Martin Chuzzlewit* cu treizeci sau patruzeci de ani mai înainte ca Dickens să-l fi scris... pe când eu, ehei! cunosc povestea asta încă din copilărie, căci în fiecare seară mama îmi citea, ca să mă adoarmă, din Dickens, tipărit în colecţia de douăzeci de gologani a lui Hachette, aia cu scoarţe roşii, şi nu o dată, ci de o mie de ori am adormit având înaintea ochilor scena: omul care intră în odaie şi stă ceasuri întregi să caute locul inimii. Iată patru sute de pagini şi mai bine de când visez. Nimic din toate acestea n-a existat sau, mai curând, toate acestea există pentru mine, întocmai ca şi calea ferată, radio-ul, radar-ul – iar pe şoseaua Paris-Calais nu mai vezi potcovării, ci staţii de benzină TOTAL, şi mari tractoare, roşii ca scoarţele cărţii lui Dickens şi ca sângele, brăzdând ogoarele de martie, în timp ce de pe marginea povârnită a drumului arde şi fumegă plivitura.

XI

PE DRUMURI

A trecut şi noaptea asta de marţi spre miercuri, lungă de nu se mai sfârşea. Zorile se ivesc în răpăitul unei ploi cu băşici, muschetarii negri şi muschetarii suri se deşteaptă. E noaptea în care regele a hotărât până la urmă să apuce pe cei mai scurt drum de la Abbeville la Lille, aşa cum îl rugase încă de dimineaţă Macdonald, pe când el voia să pornească de-a lungul coastei prin Calais-Dunkerque, ca şi cum la fiece pas, îndată ce-ar fi dat cu ochii de cavaleria lui Exelmans, ar fi putut sări de-a dreptul într-o corabie. De asemeni, pentru că pe acest drum o luase înainte domnul Hué, ducând comorile regeşti, diamantele Coroanei, într-un car îmbrăcat în zăbranic de îngropăciune, la trecerea căruia oamenii îşi scoteau pălăria, luându-l drept un dric în care se aflau rămăşiţele pământeşti ale lui Ludovic al XVI-lea şi ale Mariei Antoaneta. Apoi, se prea poate că Ludovic al XVIII-lea nu renunţase la planul său de a ajunge în Anglia, plan combătut cu atâta înverşunare de alteţa-sa fratele regelui, care, tocmai în noaptea asta, zvârcolindu-se în patul său, la Grandvilliers, e pe cale de-a se convinge singur că, la urma urmelor, cel mai nimerit lucru ar fi să se îmbarce cu toţii chiar la Dieppe sau la Tréport şi frământă în minte o scrisoare către Ludovic cel Dorit, luând-o de o sută de ori de la capăt, ca să-i vâre în cap aceste idei.

La Lille, seara, către ceasurile nouă, Ludovic-Filip d'Orléans se întoarce însoţit de mareşalul Mortier, duce de Trevisa, de la Valenciennes, unde au trecut trupele în revistă, îngrijoraţi şi unul şi altul că lăsaseră atâta vreme regimentele din Lille fără supraveghere. Nu aflaseră decât marţi dimineaţa, printr-o depeşă dată de oamenii lui Bonaparte, că regele fugise, veste pe care s-au străduit s-o ascundă tuturor când plecaseră la Valenciennes. Toate se ştiu însă, şi acum stau amândoi foarte abătuţi că n-au avut niciun semn de la maiestatea-sa: unde s-o fi aflând? Mai întâi de toate, trebuiau să facă în aşa fel, încât oştenii şi populaţia să nu afle nimic din ce se întâmplă. Vor fi închise toate barierele, pentru ca emisarii Uzurpatorului să nu se poată strecura în oraş. Sâcâiala venea însă de-acolo că oprelişte va stânjeni venirea ţăranilor miercuri, când era zi de târg. Au hotărât deci să deschidă barierele, numai una câte una, pe rând, mijloacele lor de pază fiind prea puţine ca să le poată supraveghea pe toate deodată. Într-acestea, cam la un ceas după ce s-au întors, sosi şi sora ducelui

d'Orléans, Duduia, povestindu-i ultimele grozăvii de la Paris. Frate şi soră se aflau în toiul convorbirii lor, când îi se vesti un curier: aducea o scrisoare din partea lui Blacas, trimisă din Abbeville, prin care acesta dădea de ştire ducelui d'Orléans că maiestatea-sa se află la Abbeville şi că va aştepta acolo escorta în vederea unei regrupări, mai înainte de-a se hotărî încotro să pornească. E ceasul când, la teatrul din Lille, aşa cum se întâmplă de trei seri încoace, după ce publicul a aplaudat *Partida de vânătoare a lui Henric al IV-lea* şi înainte de a fi căzut cortina pe întâiul act al comediei *Gioconda sau căutătorii de aventuri* a domnilor Scribe şi Nicole Isouard, ţinând afişul împreună cu *Partida de vânătoare*, se cântă în final:

O cruciadă a pornit!
Un război e juruit!
Ai cinstei lauri fără moarte
îi vom culege de pornim
Necredincioşii să-i zdrobim!

La acest final sala se ridică în picioare într-o pornire de nedescris entuziasm, cu strigăte de: *Trăiască regele!* şi *Să izgonim vrăjmaşii!*, ceea ce îl face pe ducele d'Orléans – căruia „observatorul" său i le-a raportat – să presupună că ofiţerii din garnizoană nu se duc la teatru, căci starea lor de spirit îi pricinuieşte foarte mare grijă. E adevărat că duminică seara, când ducele a fost de faţă la acelaşi spectacol, chiar în ceasul în care la Paris regescul său văr o lua din loc, a auzit cu propriile sale urechi strigându-se: *Trăiască Orléans!* şi a băgat de seamă că strigătele pocneau de la oameni în uniformă... Întâmplarea asta i-a dat prilejul să cugete la ceea ce ar putea face dacă Ludovic al XVIII-lea s-ar îmbarca să treacă în Anglia, iar el, cu armatele din Flandra şi Picardia, ar rămâne singurul reprezentant al dinastiei în stare să se împotrivească Uzurpatorului... O dată mai mult i se pare că e de ajuns să întindă mâna ca să pună mâna pe coroană. Toată viaţa să-i treacă oare aşa, având înaintea ochilor această ispită, această amăgire? Totul e să nu-şi arate gândul; niciun pas greşit, niciun gest pripit. La acest prinţ frica de-a se trăda e încă şi mai puternică decât setea de putere. Ah, câtă vreme va mai trebui să umble cu şiretlicuri? Până una-alta, înainte de-a se duce la culcare, discută cu ducele de Trevisa hotărârile ce se cer luate pentru a doua zi: o trecere în revistă a garnizoanei se impune, trebuie să vorbească oamenilor acestora, să se adreseze patriotismului lor.

Primul rezultat al măsurilor de pază la barierele oraşului s-a văzut când a fost împiedicat să pătrundă acel Bourrienne, pe care Ludovic al XVIII-lea îl numise la 13 martie prefect de poliţie al Parisului. El a părăsit Capitala luni dimineaţa, nu prea având poftă să-l aştepte pe Napoleon, care, la Cannes, îl şi pusese pe lista sa de

proscrişi. Toate porţile oraşului închise? Fu nevoit să-şi caute, la ceasul acela târziu, un adăpost într-o mahala mărginaşă. Şi fără să ştie prea bine cine era stăpân la Lille: regele, pe care Bourrienne îl credea ajuns acolo, sau ofiţerii bonapartişti, de care avea destule motive să se teamă? Ori poate ducele d'Orléans, pregătit să-şi joace cartea? Să dai zor, gonind prin oraşele pline de cântece şi steaguri tricolore, cu teama în sân că te-ar putea recunoaşte cineva, şi toate astea ca să ajungi într-o păcătoasă de odaie fără foc, în care să-ţi pierzi noaptea!

La Abbeville lucrurile se petrec însă cu totul altfel de cum lăsase să se prevadă scrisoarea domnului de Blacas. Să credem oare că mesagerul sosit în goana calului cu o seară înainte, aducând zvon despre apropierea cavaleriei imperiale, să-l fi hotărât până la urmă pe rege să-şi plece urechea la sfatul ducelui de Tarente?

Se prea poate, de asemeni, ca şi strigătele de *trăiască împăratul!* ale soldaţilor să fi tras în cumpăna acestei hotărâri. Se găsea în oraş o companie de recruţi cuirasieri, care îşi dădeau pe faţă în toate prilejurile nişte idei tare unite. În sfârşit, nimeni n-a ştiut nimic despre fuga regelui până în ultima clipă, iar domnul de Verville, subprefectul, nu încetează să se minuneze de liniştea pe care maiestatea-sa a arătat-o când toţi dădeau zor să-i grăbească plecarea. (Mai zorit decât toţi era Berthier, care se plimba cu caseta doamnei Visconti la subsuoară, nemaiputând sta locului de când Macdonald i-a spus în câteva cuvinte grăbite ce se întâmplase la Saint-Denis în hanul de pe strada Compoise.) Atâta doar se învoise regele, ca dineul de la subprefectură – unde maiestatea-sa locuia din ajun cu ceremonialul de la Tuilerii, pe cât îngăduiau mijloacele ce erau la îndemână în Abbeville – să aibă loc mai devreme cu un ceas. Şi ce dineu! Ospăţ regesc! Cât a ţinut masa, cu cele şapte feluri de bucate, monarhul n-a încetat să povestească snoave, care de care mai hăzoase, de te-ai fi crezut la Versailles. Aşa se întinsese vorba că, mai mult spre a-l potoli decât pentru altceva, l-au trimis pe Macdonald în recunoaştere, neavând de altminteri pe cine altul trimite, că nu mai erau nici ostaşi, nici curieri. Din cei zece călăraşi câţi aveau, cum să fi luat vreunul fără a slăbi escorta trăsurilor regale? Un mareşal al Franţei trebuie să fie şi el bun la ceva. Generalul Hulot îl va însoţi; amândoi la un loc fac aproape o avangardă. Ceilalţi îi vor ajunge din urmă. Berthier era neliniştit: ar fi vrut, după dineu, să-l tragă de limbă pe Macdonald. Îi vom ajunge din urmă... uşor de zis.

Oricum, avem vreme destulă să-i ajungem, zicea regele. Mai bine lăsaţi-mă să gust cum îmi place mie din acest... e *Chambertin* sau ce? O, maiestatea-sa a brodit-o: e *Chambertin*, bineînţeles că e *Chambertin*... Ia staţi... din ce an? 1811, hai? Nu, e niţel mai nou... mă prind că-i 1813! Subprefectul nu-şi credea urechilor.

Trăsura lui Macdonald, după ce a schimbat caii în Hesdin – nu,

nu acolo, căci domnul de Verville crezuse de a sa datorie să spună, tuşind cu subînţeles, că starea de spirit se ticăloşise la Hesdin şi că escorta regală a ocolit târgul – trăsura s-a dus de-a dreptul în mahalaua Marconne, cum sui creasta, trăgând la Couronné, hangiul pe care numele îl obliga la credinţă faţă de rege, şi acesta, înştiinţat de Macdonald, trimise la poşta din Saint-Leu după cai de schimb pentru cele şase trăsuri ce veneau din urmă.

Berthier însă nu apucă să vorbească nici de astă dată cu Macdonald, pornit cu ştafeta îndată după sosirea alaiului regesc. De aici, aşadar, au ajuns la Saint-Pol.

Regele, în berlina sa trasă de şase cai, sosi acolo pe-un clar de lună ca ziua, cu doi valeţi pe capră, în uniforma curţii, întocmai ca la Paris, nenorociţii! cărora nu trebuie să le fi fost prea cald stând cu braţele încrucişate. Vor fi simţit ei că asta nu mai era ca plimbările acelea, la pas, prin jurul Capitalei, pe care părintele Elisée le recomanda maiestăţii-sale ca foarte bune împotriva reumatismelor. În spatele berlinei veneau cele cinci trăsuri, părintele Elisée aflându-se pe capra celei din urmă, printre slugi, şi escorta, toată numai zece oameni. Aici, la fel, caii trebuiau schimbaţi tot la cealaltă margine a oraşului, la bariera dinspre Béthune, unde se oprise Macdonald, ceea ce şi stârnise vâlvă printre locuitorii mai de vază. Astfel stând lucrurile, l-au băgat pe rege în cea dintâi casă întâlnită, să se odihnească. E o mahala sărăcăcioasă, în care se toarce inul şi se ţes ciorapi la război, mai e un cuptor de var pe acolo şi nişte olării, tot numai meşteşugari de jur împrejur.

Maiestatea-sa, pe care au coborât-o cu mare caznă din trăsură, ducând-o aproape pe sus, a picat într-o odaie cu pardoseala de piatră, dând de-a dreptul în uliţă, ticsită de unelte de bucătărie, la o văduvă care trăia singură şi nu prea avea lemne în sobă. Bătrânica, pe jumătate sculată, pe jumătate îmbrăcată, făcea ochi mori, înfricoşată de aşa minune: regele la dânsa! Era marea aventură a vieţii sale, venită pe negândite, fără ca ea să se fi pregătit cât de cât, şi acum simţea că nu-i va putea face faţă, că-i va scăpa norocul printre degete. Roti ochii în jurul ei, căutând să facă ceva care să fie pe măsura măreţului eveniment. Nişte domni, numai dantele şi galoane, îl aşezau tocmai pe suveran în singurul ei jilţ şi ea căuta ce era mai frumos în odaia asta, în care mai stăruia fumul rece al unei sobe stinse de mult. Dădu cu ochii atunci de ceea ce era mândria şi dichisul ei, marea perdea spălăcită, care acoperea fereastra ca o pavăză împotriva frigului, roasă şi rărită peste tot, atârnând cu ciucurii greoaie, şi fără să mai bage de seamă să n-o rupă, o trase jos dintr-o dată, smulgând-o, şi o întinse sub picioarele suveranului, ca un covor, fiindcă îl auzise zicând: „Oh, picioarele mele, picioarele mele...” Încă de la Abbeville însoţitorii regelui descoperiseră că geamantanul maiestăţii-sale, cu

hăinăria strânsă în grabă, fusese furat pe drum în timpul unei halte; ei, că s-au prăpădit cămăşile, atâta pagubă, dar lucru grav era că papucii regelui dispăruseră, iar în oraş niciun cizmar nu avea papuci care să poată încălţa picioarele astea strâmbe şi umflate.

În pofida ceasului târziu, a locului cam peste mână, oamenii ar mai fi dat buzna, tulburând tihna monarhului, dacă nu se punea o gardă la uşă. O gardă! E drept că nu aveau soldaţi s-o facă; şi aşa escorta nu mai ajungea nici ca să păzească pe dinainte, pe dindărăt şi pe la margini convoiul regal; au trebuit să pună ca santinelă la uşa văduvei pe cine aveau la îndemână, adică pe Berthier, rozându-şi unghiile şi uitându-se din când în când, cu coada ochiului, la preţioasa casetă pe care, fără să vrea, o lăsase în casă, pe scrinul văduvei – şi alături de el, Blacas însuşi, amândoi cu sabia la umăr, ceea ce le dădea un aer destul de caraghios. Berthier era cătrănit până-n fundul sufletului văzându-se în chip de santinelă şi, afară de asta, îl scăpase pe Macdonald. Ce mutră făcu domnul Godeau d'Entraigues, venit în fugă mare să salute pe regescul drumeţ, când cei doi îi tăiară drumul, plecându-şi săbiile de-a curmezişul, spre a opri pe subprefectul din Saint-Pol să intre în cocioabă – şi, mai cu seamă, când recunoscu în aceşti paznici de operetă, atât de deosebiţi între dânşii, un rotofei tuciuriu şi un bălai cu nasul roş, pe prinţul de Wagram şi pe ministrul Casei regale!

Pe Blacas nu-l lăsa să adoarmă în post grija colecţiei sale de medalii, pornită cu mult înainte, fireşte spre Anglia, dar despre care nu mai ştia nimic, cum nu ştia nimic de tânăra-i soţie: o, cât despre dânsa, nicio grijă! Cunoaşte Anglia, vorbeşte de minune limba... În ce-l priveşte pe Berthier, puţinele vorbe aruncate de Macdonald, pe când se mai aflau la Abbeville, asupra întâlnirii sale cu doamna Visconti la Saint-Denis şi a „micului accident de sănătate" care-o silise să se întoarcă la Paris, erau de ajuns ca să-i gonească somnul. Se căina amarnic: n-ar fi trebuit să plece nici în ruptul capului... niciodată. Va mai vedea oare vreodată Grosbois şi palatul său de pe bulevardul Capuţinilor? de-ar fi putut barem să ia cu el portretul Giuseppei făcut de Gérard! Giuseppa... Numai de n-ar fi ceva grav.

Era ora cinci, ba nici atât, când alaiul regesc, tras de cai buni înhămaţi la Saint-Pol, se opri din nou în Piaţa Mare, la Béthune, ca să-i schimbe. Încă nu ploua ca la Poix şi hanul de poştă se afla într-o clădire mare, în faţa Foişorului de foc, ridicat în mijlocul pieţei, dar care era pe-atunci înconjurat de case, cu magherniţe în faţă, zidite mai ales de-un veac încoace, în ciuda dojenilor stăpânirii. În săptămâna aceea aproape tot locul dintre aceste clădiri şi casele din ocolul pieţei erau înţesate de bărăci şi corturi, căci era zi de bâlci – nu iarmarocul cel mare din octombrie, care năpădeşte tot oraşul, ci doar un bâlci redus la Piaţa Mare, pentru două-trei zile, cu dughenile de toate zilele

şi cu negustorii pe picior, cărora le dădeau târcoale jandarmii, ca să-i păzească de hoţii care mişunau peste tot şi de cei cuibăriţi, după cum se bănuia, prin barăci. De la aceşti derbedei te poţi aştepta la orice.

Doi oameni care moţăiau în odaia căpitanului poştei, la Hotelul Nordului, se treziră auzind trăsurile oprindu-se în colţul străzii Căpăţâna Mare. N-au mirosit numaidecât ce drumeţi au poposit acolo.

Se deshămau caii pe întuneric şi toată hărmălaia asta trezise pe ursar în duba lui, unde dormea gol între cei doi urşi cu botniţă, ca să-i ţie de cald. Prin ferestruica din spate a dubei, ursarul se uita cum rândaşii poştei, cu făclii în mână, desfăceau hamurile şi duceau caii. Prima persoană care îşi dădu seama de ceea ce se întâmplă fu o bătrână cu broboada neagră, sora Félicité, fostă călugăriţă la spitalul Sfântul Ion, reîntoarsă la cele lumeşti cu dezlegarea episcopului, pe vremea revoluţiei. Ce căuta ea acolo, la acel ceas târziu? Aţi uitat că ne aflam în săptămâna patimilor şi că s-ar fi putut să se întoarcă de la priveghiul sfintei cuminecături, ce se slujea la biserica Sfântul Vaast. Într-adevăr, de acolo şi venea, ducându-se acum să asculte *liturghia de zi*, cum li se zicea acestor utrenii. Împinsă de curiozitate, se dădu mai aproape, ca să-l vadă pe buhăitul domn cu nasul lipit de gemuleţul portierei, şi cum tocmai o făclie îi luminase chipul, îl recunoscu deodată pe rege, nu după portretele lui, ci fiindcă îl văzuse în carne şi oase, în 1814, la Calais, unde se dusese să-şi îngrijească o nepoată lehuză, când cu întoarcerea regelui din Anglia. Regele aici, doamne Iisuse! Ce-o fi însemnând asta? Nu se putu ţine să nu se apropie, şi atunci privirea regală se lăsă asupră-i. Atâta bolborosi: „Maiestatea-voastră...", şi Ludovic al XVIII-lea îşi aminti îndată de Varennes şi de răposatul frate-său, recunoscut tot aşa, la staţia de poştă, pe când fugea... O salută, abia mişcând din cap, pe bătrâna care semăna cu Moartea.

Sora Félicité se încumetă atunci să vină lângă portiera trăsurii şi, plecându-se adânc, exclamă cu glas gâtuit de spaimă:

— Sire, cui datorăm cinstea vizitei maiestăţii-voastre? S-a întâmplat oare vreo nenorocire?

E meseria regilor să ştie a minţi. *Doritul* îşi înălţă pleoapele umflate şi, răsucindu-se puţin din bietele-i şale frânte de oboseală, făcu moale un semn cu mâna ca s-o liniştească:

— Fii fără grijă! îi zise. Toate vor merge bine...

Erau cuvinte pe care nu le putea păstra numai pentru dânsa, dar la ora asta cui să le spună? Sora Félicité intră la Hotelul Nordului, unde dădu peste doamna Brassart în halat şi cu bigudiurile în păr. Auzind zarvă în piaţă, nevasta negustorului de fierărie ridicase repede jaluzelele, ca să vadă ce se întâmplă, şi acum venise acolo, după veşti. Iar sora Félicité repeta întruna, cu glas pătrunzător, închipuindu-şi că vorbeşte în şoaptă: „...Toate vor merge bine, toate vor merge bine...",

ceea ce-l făcu pe unul din jandarmii care moţăiau pe-o bancă să-şi ciulească urechile. „Regele!” mai spuse ea o dată şi atunci doamna Brassart, înţelegând în sfârşit despre ce e vorba, se făcu toată roşie.

— Regele! Regele la noi! Ce-ar trebui să facem acum? Să-i duc o băutură caldă?

Minunată idee! Sora Félicité spuse că o ceaşcă de ciocolată ar fi potrivită, şi doamna Brassart dădu fuga acasă să-l înştiinţeze şi pe bărbatu-său, care se aflase în furgonul ticsit de arestaţi trimis de la Béthune la Paris, *in extremis*, pe la începutul lui Thermidor, şi nu scăpase cu viaţă decât datorită prăbuşirii lui Robespierre.

— Ascultă, Riquet! Regele-i aici!

Jandarmul însă, cel care-o auzise pe sora Félicite, se năpusti să-l vestească pe locotenentul Huet, şeful său. Şi aşa, din gură-n gură, se duse vestea că regele e acolo, şi cât ai număra zece, oamenii începură să iasă de prin case, alergând să-şi prezinte suveranului respectele lor. Mai întâi, fiindcă îşi avea casa chiar în piaţă, a fost văzut ieşind domnul Delalleau, primarul, care, din uşă, petrecându-şi haina şi încingându-şi eşarfa, striga cât îl ţinea gura: „*Trăiască regele! Trăiască regele!*”, pentru ca nimeni să nu pună la îndoială că el fusese cel dintâi s-o facă, şi atunci năvăliră de sub corturi nu numai ursarul cu urşii lui, ci o droaie de *carimaros*, o namilă şi trei pitici, somnambula care pe toate le vede, dansatorul pe frânghie în tricou trandafiriu, atletul care ridică greutăţi şi pe care nu-l vezi de obicei decât aproape gol, venit acum, la ora asta, încotoşmănat de nu i se văd urechile, apoi tot felul de oameni, ivindu-se din case cu nevestele după dânşii, mai toţi aşa cum îi apucase vestea, în cămaşă sau halat, pe friguleţul ăsta, sau îmbrăcaţi pe jumătate, cu o ciubotă încălţată şi cealaltă în mână, căznindu-se să-şi încheie nasturii... Se găsea acolo maiorul Vermines (şi doamna lui cu cârlionţii prinşi în papiote), ofiţer care era comandantul pieţei, fără să fi adus însă vreun soldat cu dânsul, căci, ştiind că garnizoana mârâie şi cunoscând sentimentele ostaşilor, nici nu pusese să se sune adunarea. Locotenentul Huet, din legiunea 20 a Jandarmeriei regale, ţinând de compania din Pas-de-Calais, lăsase să i-o ia înainte contele de Maulde, comandantul legiunii, pentru că el avu nevoie de mai multă vreme până să-şi strângă toţi soldaţii, care erau în număr de cinci, socotind şi pe cei doi jandarmi aflaţi în posturi, el fiind singurul de aici venit cu trupa, în vreme ce căpitanul de geniu Bellonet, spre pildă, nu avea decât pe ordonanţa sa, şi aceea dispărută, dormind pe undeva cu o muiere din Béthune, o dezmăţată. Ce e drept, căpitanul adjutant-maior de Boiron d’Aguières, însărcinat să ridice voluntari regali, nu se găsea la Béthune în noaptea ceea, fiind plecat în ţinutul Lalloeu ca să facă recrutări (oraşul nu prea dădea voluntari) printre foştii dezertori ai războaielor imperiului şi printre oamenii lui Fruchart, zis Ludovic al XVII-lea, căpetenia bandei monarhiste, care

vârâse groaza în locuitorii acelor meleaguri mai înainte de-a ajunge un personaj oficial. Dacă pe contele de Maulde şi pe ceilalţi ofiţeri Ludovic al XVIII-lea îi primi cu o răceală pe care Blacas, prin felul său de-a se purta cu oamenii, o făcea şi mai simţită, în schimb regele bău cu recunoştinţă ciocolata doamnei Brassart. „De treabă oameni!" murmură el. Această doamnă îi povesti istoria ultimului furgon, pe când amesteca zahărul în ciocolata fierbinte. Se putea lesne înţelege că un om ca Henri Brassart, care fusese la un pas de ghilotină, era credincios maiestăţii-sale! Atât de credincios, de altminteri, încât să intre mai târziu cu patruzeci de zile în municipalitatea numită de împărat. Ciocolata însă era, fierbinte şi îndulcită cum trebuie. „De treabă oameni!" mai spuse o dată regele. Berthier însă nu arăta să fie tot aşa de liniştit: privind la saltimbancii care roiau prin piaţă, strângea şi mai tare caseta la subsuoară. Nu izbutise încă să schimbe decât două-trei vorbe cu ducele de Tarente de la sosirea acestuia. Tocmai cât trebuia ca să-l doboare...

Într-acestea, îndată după căpeteniile militare, a căror prezenţă scotea şi mai mult la iveală duşmănia ostaşilor de rând, dădu buzna dregătorimea: tot tribunalul de primă instanţă în păr, cu substitut şi grefier, dintre care maiestatea-sa nu reţinu decât un nume, al unui judecător, domnul Décrépitude[203], cerând să-i fie repetat de trei ori şi râzând cu lacrimi în ochi în ciuda oboselii. Pe urmă, cei şase avocaţi de pe lângă zisul tribunal şi judele de pace. După ei, se perindară controlorii Contribuţiunilor directe şi indirecte, într-un hal făr'de hal, apoi păstrătorul amaneturilor, care uitase să se pieptene şi avea aerul că fusese surprins în toiul unui adulter. Toţi aceştia se împopoţonaseră în grabă, venind cu doamnele şi domnişoarele, aducându-şi copiii în braţele slujnicelor numai în cămaşă de noapte, pentru ca maiestatea-sa să-i binecuvânteze sau măcar să le fie de aducere-aminte. Ceremonia nu era lipsită de haz, în lumina zorilor, toţi îmbulzindu-se la portiera trăsurii regale şi regele privind la toate acestea cu un amestec de duioşie şi dispreţ, în marginea Pieţei Mari, învăluită încă toată de ceaţă, şi tocmai la mijloc, vestitul foişor, ivindu-se printre casele proptite în trei caturi, cu două rânduri de mansarde scobite într-ascuns, în tabla acoperişurilor povârnite, fără a se ţine seama de poruncile primăriei – vestitul foişor, ca un uriaş jandarm cenuşiu, înălţându-se deasupra oraşului ca să scruteze întunecimile încă nerisipite... Şi deodată, de sub pălăria foişorului în chip de piramidă, făcută din scânduri încălecate unele peste altele, se porni să sune clopotul cel mare cu cei treizeci şi şase de clopoţei: ting, ling, ting, ling... şi cântecul începu să zboare pe deasupra pieţei, înţesată de panoramele şi barăcile bâlciului, venind să bată primprejur în clădirile ce-o împresoară, nu cu mult mai înalte decât casele lipite de foişor, dar strâmte toate şi părând mai înalte, vârâte unele într-altele, cu

acoperişurile prea de tot ţuguiate, după moda flamandă, cu frontoanele în care s-au cioplit frunze şi flori, cu hornurile de piatră, câte două-trei laolaltă, ca nişte pândari urmărind pe cer o bătălie de păsări, o pădure de pândari...

Dar ceea ce puse vârf caraghioslâcului acestei curţi improvizate fu ivirea neaşteptată a unui întârziat în târlici, un omuleţ de vreo cincizeci de ani, care nu îmbrăcase decât un crac al pantalonului şi încerca să şi-l tragă pe celălalt, din fugă, cu toate hainele aruncate pe dânsul în grabă, una peste alta, ca foile de plăcintă, o flanelă, o cămaşă, o jiletcă, fără să fi avut vreme să-şi încheie vreun nasture, cu surtucul la subsuoară, cu jobenul împenat pe cap, ţinând într-o mână cravata şi în cealaltă sabia, neştiind să se hotărască pe care din ele s-o pună întâi, pe asta la cingătoare sau pe ailaltă la gât – chestie de precădere – în aşa chip că, ajuns în faţa maiestăţii-sale, nu-şi putu scoate clacul din cap, căci nu avea nicio mână liberă. Acesta era domnul Duplaquet, subprefect la Béthune sub toate regimurile de la Consulat încoace, şi pe care numai împrejurarea că se aduceau caii la înhămat îl scoase din încurcătură, plecând de-acolo cu un picior în pantalon şi celălalt gol, sau ca şi gol, lăsând să-i scape din mână sabia şi ridicând-o de jos ca să-şi piardă cravata, muncit de gândul că, prin stângăcia lui, îşi distrusese cariera. Un ştrengar de vreo zece ani, care venise cu mamă-sa să vadă ce se petrece în piaţă, îi propuse să-i ţină cracul de pantalon până îşi va băga piciorul, dar subprefectul nu primi oferta, pentru că recunoscuse femeia. Ea mai avea un fiu, bine cunoscut poliţiei, un descreierat care crezuse nimerit să se angajeze la şaisprezece ani într-un regiment de infanterie, fusese rănit anul trecut la Besançon, suspect de republicanism, sergent lăsat la vatră şi întors la Béthune ca să pună la cale comploturi, pare-se, cu soldaţii din garnizoană. Asta i-ar mai fi lipsit subprefectului, după ce se făcuse de râs în faţa regelui, a cărui trăsură pornea tocmai atunci spre Lille: să se compromită trăgându-şi un pantalon pe care să i-l ţină mucosul ăsta. Nici nu-i nevoie de mai mult ca să fii încondeiat într-un raport ca suspect! Domnul subprefect o ştia din experienţă. Şi încă habar n-avea că tatăl ţingăului ăstuia, fost ofiţer, fusese chiar în acea noapte la Poix, adunându-se cu alţii într-ascuns...

Zorile... Membrii Frăţiei Milostivilor[204], care se duc la utrenie, se uită încremeniţi la zorile acestea şi la mulţimea strânsă în piaţă, în strada Căpăţâna Mare şi către biserica Sfântul Vaast... Vremea începu să se înmoaie, e mai puţin frig azi ca ieri dimineaţă, nu e nici măcar cu-adevărat frig şi-i vădit că are să plouă iar...

A şi început să plouă la Grandvilliers şi la Poix. Plouă peste escorta regală şi peste prinţi. Acolo toată lumea e încredinţată că regele se mai află la Abbeville, nimeni n-a fost prevenit de plecarea lui, căci se pare că maiestatea-sa nu ştie să se folosească de curieri, sau

gândeşte că e cu totul fără rost să trimită vreunul acestei gărzi, care îl urmează atât de încet, şi prinţilor, de care prea puţin îi pasă. La Grandvilliers aceştia din urmă ţin sfat şi întocmesc scrisoarea pe care contele d'Artois o rumegase în somn, spre a-l vesti pe rege că, văzând cum stau lucrurile, nu-i mai rămânea escortei altceva de făcut decât să se îmbarce la Dieppe, în aşa hal de neorânduială ajunsese, târându-se împrăştiată pe zece leghe, prăpădită, sleită, ciopârţită, împovărată de răniţi şi de bolnavi, trebuind să mărşăluiască în pas de infanterie, iar până la Dieppe mai e încă drum, nu glumă, astfel că, la urma urmelor, regele ar putea porni într-acolo de-a dreptul de la Abbeville, vorba vine, ca să ajungă în Anglia barem cu o escortă militară, şi nu ca odinioară în chip de milog, părăsit de Dumnezeu şi de oameni. Cea mai mare parte a companiilor de gardă se şi pornise la drum, iar când sfatul princiar luă sfârşit, soldaţii domnului de Reiset şi cavaleria uşoară a domnului de Damas se urniră la rândul lor, încheind convoiul înjghebat în spatele contelui d'Artois, urcat în trăsură, a alteţei-sale ducelui de Berry, cu Marmont şi cu suita călări... Mantaua de muşama a alteţei-sale, de un cenuşiu-deschis, se vedea fluturând în ploaie, încoace şi încolo, de-a lungul convoiului. Salutându-l cu spada, César de Chastellux zări în ochii prinţului mari lacrimi încremenite, rămase parcă acolo de la străbuni: asta, fiindcă Charles-Ferdinand cugeta cu groază că niciodată Virginia sa nu va fi lăsată să intre în Anglia, iar dacă îşi va regăsi acolo cele două fiice pe care le adoră, va regăsi şi pe *mistress* Brown, de care e sătul până-n gât şi al cărei soţ înaintea lui Dumnezeu continuă să fie în ochii regentului. Protestanţii ăştia sunt de-o ipocrizie fără seamăn! E adevărat că *mistress* Brown este englezoaică...

Şi în coada convoiului, cât e drumul, vezi numai oameni umblând pe jos, căruţe hurducându-şi încărcătura prea grea pentru caii lor, artileria domnului de Mortemart înnămolită întruna, lăbărţată în neorânduială, înaintând târâş-grăpiş şi oprindu-se la fiecare leghe... Pretutindeni, pe drumurile desfundate şi glodoase, se lasă aceeaşi lumină plumburie a unei dimineţi de ploaie. Marţea nu fusese prea urâtă, dar miercurea începea rău, scoţându-şi paguba, cu toate că se arăta mai blândă, în ciuda orei prea matinale. O adevărată miercuri din săptămâna patimilor, în care cerul ia un doliu preventiv şi oamenii spânzură bucăţele de merişor în crucea troiţelor de la răspântii.

La Poix muschetarii lui Lauriston şi muschetarii lui La Grange aşteaptă să sosească grosul escortei regale, ca să pornească şi dânşii. Se dăduse deşteptarea devreme, chipurile, ca să nu-i apuce zorile acolo, apoi venise ordinul să rămână cu arma la picior până vor sosi prinţii. O trăsură le-o luase înainte, o cabrioletă ca pentru o plimbare pe malul apei. Léon de Rochechouart întreabă:

— Cine e zurliul din cabrioleta asta neagră cu roţi galbene?

Adjutantul său, Montpezat, l-a recunoscut: e generalul Ricard, cu picioarele învelite într-o pătură verde şi albastră, şi se duce la Abbeville cu scrisoarea contelui d'Artois către maiestatea-sa, crezând să-l mai găsească pe rege acolo. E acelaşi Ricard care în 1809 fusese complicele lui Soult, când mareşalul încercase să se aşeze pe tronul Portugaliei. Ceru să i se dea repede un cal de schimb şi abia găsi vreme să repete celor doi căpitani-locotenenţi ai muschetarilor ce ordine primise. Le mai spuse că, o dată cu el, domnul de Castries, trimis în grabă mare de alteţa-sa, părăsise Grandvilliers, apucând pe drumul spre Aumale, ducându-se la Dieppe să strângă toate corăbiile ce se vor găsi. Cum vine asta? Schimbări de direcţie? Oricum, mai au cel puţin un ceas şi jumătate de pierdut; bucătăriile de campanie se strâng roată în jurul călăreţilor, împărţindu-le o băutură caldă, căreia de-i zici „cafea" ar fi cam tras de păr. Contele de Rochechouart, a cărui trăsură ducând lucrurile lui şi ale ducelui de Richelieu rămăsese cu acesta din urmă la eşalonul prinţilor, se uită cu pizmă la caleaşca camaradului de la muschetarii negri, domnul de Rastignac, rubedenie de-a sa mai de departe. E o caleaşca lunguiaţă, nou-nouţă, şi asta se vede chiar după ce-a bătut atâta drum, mai ales că vizitiul o spălase cu apă din belşug. Frumoasă caleaşcă! Verde, cu arămărie lucioasă şi roţile vopsite în negru, după ultima modă a spilcuiţilor; vezi-o cum e pe dinăuntru: îmbrăcată toată în marochin verde, ca o frumoasă legătură de carte, ca o valiză. De altminteri, bagajele domnului de Rastignac sunt şi ele după chipul ei. Ar fi fost mai plăcut să-ţi urmezi drumul în trăsură, asta însă nu se poate: pilda vine de sus, trebuie să te supui. Nici aşa nu-i prea rău, în această fugă jalnică, să meargă în urma ta, goală, o jucărie atât de nostimă...

— Ce crezi, iubitule? întrebă Rastignac. Ne vor trece într-adevăr în Anglia? N-au să vrea în ruptul capului să îmbarce şi caleaşca mea...

— Asta-i acum! răspunse Rochechouart. Nu e încă nimic hotărât. Dacă regele ia drumul Angliei pe mare, domnul de Richelieu, în ce-l priveşte, socoate să-şi urmeze calea pe uscat, ca să ajungă la stăpânul său, împăratul Rusiei, şi la fel domnul de Stempkovski, scumpul nostru Vania... Mie, ştii, mi-ar plăcea să trec în Ţările de Jos. Se mănâncă mai bine acolo...

Iar Géricault, în ciuda ploii, privind târgul acesta pe care nu-l prea văzuse decât noaptea, se foloseşte de prilej ca să se încredinţeze de unele lucruri ce-i stau la inimă. Lăsând pe Trick în grija lui Moncorps, începe să urce spre biserică, şi suişul i se pare acum cu mult mai scurt, pe deasupra căsuţelor cu ogrăzi mici şi pe sub grădinile şi scările de piatră care duc la terasă, în dreapta bisericii. E drumul pe care trebuie să-l fi făcut în somn, nu-şi mai aduce aminte prea bine ce s-a întâmplat, încearcă să descurce ce i-a rămas din visul său. De unde încep închipuirile nopţii? Simte nevoia să regăsească,

dacă sunt, urmele acelui spectacol care-i reînvie în minte cu fiece pas făcut după paşii de atunci. Împinge portiţa cimitirului, priveşte pietrele de mormânt, între care, aşa cum şi-a închipuit că simţea atunci, în pădure, a şi înflorit ici şi colo ciuboţica-cucului, cu margini groase de un verde-şters, având aerul unor salate. Se apleacă şi culege florile. Sunt tocmai cum şi le închipuia: liliachii, cu inima galbenă. Le mototoleşte în mână şi merge pe lângă zidul fortului, ca şi cum s-ar ascunde de cineva aflat de cealaltă parte, ocoleşte cripta rotundă, vede mai departe zidul dărâmat... Se caţără, o piatră îi fuge de sub picior, apoi pătrunde în mărăciniş şi ajunge la o potecă prin învălmăşeala de arbuşti încolăciţi pe păducei uscaţi, călcând pe-un covor de iederă... Aşadar nu a visat, iată aievea locul închipuit, aleile acestea care se rotesc, întâlnindu-se la răspântie; iată colo, sus, pinii înalţi şi strâmbi; iată aici, mai aproape, vlăstari de viţă sălbatică, galbeni şi cenuşii, gunoiul de frunze veştede, cele dintâi frunze ale unui arbust pitic răsfirându-se în mănunchi în jurul tulpinei – şi asta ce-o mai fi, fără frunze, cu boabele lunguieţe atârnând în ciorchini?... Iată drumul care coboară, dar nu mai e nevoie acum să apuce pe calea ocolită; cărarea dreaptă duce la răspântie...

Şi chiar într-acolo mergea. În locul acesta, acum pustiu, unde pământul păstrează încă urmele vădite ale paşilor care l-au bătătorit nu de mult, urmele celor vreo douăzeci de oameni, şi rămurelele strivite în tufişurile de alături dovedesc neastâmpărul celor ce nu vorbeau, ţinându-se mai departe de luminişul în care ardeau făcliile. O făclie stinsă, mistuită aproape în întregime lângă focul unde şedea omul din strada Cairo, întăreşte amintirile confuze. La câţiva paşi în urmă, taluzul coboară drept spre tufişuri, alcătuind un fel de rezemătoare de humă, care mai păstrează tiparul unui corp, urma pânditorului printre rămurelele strivite... Aşadar aici e, şi Théodore închide ochii ca să revadă mai bine, ca să-şi amintească. Ceea ce caută sunt cuvintele care au pierit. Ele i se înfiripă anevoie în minte, cum se nimeresc, la întâmplare, se încrucişează şi se încurcă între ele. Nu mai ştie cine le-a rostit şi reface această scenă ca un text într-o limbă necunoscută, căreia îi aduni slovele împrăştiate, fără însă a-i cunoaşte cuvintele. Orologiul bisericii a sunat şapte ceasuri. Şi aici, pe sub arbuşti, prin covorul de iederă cotropitoare, înfloreşte ciuboţica-cucului şi, ici-colo, sub floarea uscată de mai an, înverzesc urzicile. Fără să vrea, muschetarul a rupt o creangă cu flori galbene abia mijite şi merge mai departe, vânturând-o ca pe un baston.

Iată-l pe Théodore al meu în inima roatei în care vin să se verse toate potecile. Ce caută aici cenuşa asta albă? De sub pinii înalţi, din locul acesta de întâlnire a cărăruilor, vezi de o parte, în plutirea joasă a unui abur umed, rotunjindu-se colina care coboară până în vale, iar de cealaltă parte dai aproape numaidecât de şoseaua înspre Calais,

care urcă pieziş aici în dreapta, venind de la Poix...

Totul e acum limpede. N-ar fi de niciun folos să mai zăbovească. Géricault apucă pe una din spiţele roţii, adică pe o potecuţă care duce, ocolind cimitirul, spre biserică, printre ulmii terasei, fără să mai fie nevoie să sară peste zidul fortului...

Trebuie deci să credem că toate acestea s-au întâmplat aievea. N-a fost o nălucire.

De jos se aude o goarnă. Sună încălecarea. Trebuie să se grăbească.

Şi deodată, lui Théodore îi pare rău că n-a revăzut-o azi-dimineaţă pe Sofia, care mai dormea. Firmin îi pierise din minte, dar celălalt... E caraghios, dar ceea ce voia cu adevărat muschetarul acum, după plimbarea făcută, era să vorbească cu Bernard. Despre ce? Politică sau dragoste? Pesemne şi de una şi de alta... Plouă. Se simte primăvara. Copacii, ca nişte ştrengari ciufuliţi, cu chica lor de rămurele goale, îşi pleacă încetişor capul pe un cer care prinde a se lumina... Deasupra ţarinilor, cu strălucirea de aur a paielor de anul trecut şi a noilor arături.

La drept vorbind, nu pleacă nimeni. Prinţii au sosit, dar se pare că escorta se mişcă prea încet în urma lor; până la Grandvilliers nu-s decât trei leghe şi, chiar dacă le făceau în pas de infanterie, grosul trupelor ar fi putut ajunge aici către ora opt, opt şi un sfert. Muschetarii, puşi pe două rânduri, ca să poată trece prin mijloc contele d'Artois şi alteţa-sa, au rămas pe loc, iar caii parcă au furnici în picioare, râcâie caldarâmul cu copita. Un ceas irosit de pomană... Un ceas şi un sfert. Théodore a văzut trecând spre Abbeville un furgon negru tras de cai albi şi i s-a părut că recunoaşte pe Bernard în omul de pe capră, adăpostit sub coviltirul verde. Na, acum i-a scăpat şi ultimul prilej de a-i vorbi, doar fiindcă nu s-a mişcat, prosteşte!

Cu ce s-ar fi putut alege stând de vorbă cu ţingăul ăsta? Du-te de adună fire pentru ţesătorii satelor, du-te, flăcăule, mai opreşte-te în treacăt la vreo adunare conspirativă şi visează la Sofia ta! Suntem din două lumi diferite. Drumurile noastre nu se vor mai întâlni niciodată.

Iată grenadirii lui La Rochejaquelein. Ostaşi de gardă pedeştri, escortaţi de-o companie călare sau, cel puţin, cât mai rămăseseră călări dintr-o companie. Îţi poţi da seama, fără să întrebi, pentru ce le-a trebuit acestor oameni mai bine de trei ceasuri ca să străbată trei leghe. De pe-o zi pe alta situaţia se înrăutăţeşte, tot mai mulţi călăreţi mărşăluiesc pe jos, ducându-şi de frâu caii sleiţi. Apoi, convoiul militar se poticneşte, nu atâta în grămada de căruţe adunate la întâmplare pentru a căra bolnavii, răniţii, moşnegii în uniformă, liceenii fugiţi de acasă, cât în cele câteva sute de caleşti sau berline particulare, ticsite de femei călătorind cu servitorii, cu câinii şi copiii lor... Afară de asta, sunt mereu tot felul de accidente pe drum, doamne

cărora li se face rău, ofiţeri prieteni care se urcă lângă ele în trăsură... Se văd valeţi ducând de frâu fiecare câte doi sau trei cai, în vreme ce stăpânii lor merg cu trăsura... Şi echipajele mai-marilor escortei, ale călăraşilor, ale jandarmilor gărzii regelui, ale gărzii palatului, ale celor din sotniile de lefegii şviţerieni – numai ăştia din urmă în vreo douăzeci de trăsuri! – şi aşa mai departe, fără de nicio rânduială, vizitii căutându-şi stăpânii, de care habar n-au dacă se află mai înainte sau cu prinţii, mai în urmă, în avangardă sau în coadă. Cei care merg pe jos se opresc întruna, plouaţi ca vai de ei. Trecând prin sate, cam o jumătate din convoi îşi aminteşte că are nevoie de una, alta. Unii, zărind o cizmărie, cer să li se deschidă, căci patronul încă nu se sculase, ca să-i încerce toate cizmele, toţi pantofii, sau numai aşa, fără să le trebuiască ceva, doar ca să mai stea sub un acoperiş. Alţii, care n-au apucat să îmbuce nimic la plecare, umflă tot ce găsesc de-ale gurii prin birturi, întreabă pe la casele oamenilor dacă n-au rămas cumva mezeluri pentru dânşii sau barem nişte pâine nu prea veche.

E lesne de înţeles pentru ce contele d'Artois s-a hotărât să treacă marea în Anglia: de la Abbeville, unde urmează să-l ajungă din urmă pe rege, n-ar avea nevoie decât să se întoarcă pe neaşteptate spre Dieppe pentru a zăpăci pe urmăritori, şi astfel le va rămâne destulă vreme ca să se îmbarce.

În sfârşit, trecuse de ora nouă când bâlciul acesta uriaş se urni din Poix şi, ţinând coasta care ocoleşte cimitirul deasupra văii, printre copaci, se văzu deodată parcă într-alt ţinut, pe un şes ca-n palmă, cât vezi cu ochii numai câmp... Nu mai putea fi vorba de goană: garda trebuie strânsă laolaltă, trebuie să-i aştepte pe cei care merg pe jos ca să-i încadreze, apoi coloana porneşte la pas, în peisajul monoton, bălăcind în ploaie, în noroi...

*

Ai de ce să-ţi pierzi minţile când te vezi bătând drumul în aşa hal, ud leoarcă, pe un cal obosit mai dinainte. Şi pe deasupra, întocmai cum i se spusese, Théodore îl simte din când în când pe Trick cum îi scapă şi, oricât ar şti că se preface şi că, de altminteri, a avut grijă să-i puie potcoavă nouă, degeaba: piciorul calului se înfundă în lutul năclăios şi asta îi dă toane...

Până la urmă începi să-ţi pleci urechea la spusele oamenilor şi te simţi tulburat. Degeaba te ţii departe de scrânteala celorlalţi. Degeaba...

E a doua zi de când toţi vorbesc de cavaleria lui Exelmans, ca şi cum ar fi văzut-o. N-a văzut-o nimeni, e-adevărat, dar de când se tot spune că se ţine scai de noi, cu încetineala marşului, cu opririle repetate şi cu ploaia în ochi – acum plouă cu găleata – începi să crezi că e adevărat şi întorci mereu capul, te salţi în scări ca să priveşti

îndărăt... să vezi ce se întâmplă... nu-i nimic însă, ba mai degrabă este ceva: e tot ce ştiai dinainte, adică vălmăşagul uriaş al drumului, coloana fărâmiţată, trăsurile vârâte unele într-altele, pedestraşii care se văietă şi, cât cuprinzi cu ochii, escorta regală... Dacă ostaşii lui Exelmans calcă într-adevăr pe urmele noastre, se vede că suntem iuţi de picior, fără s-o fi ştiut.

Din capul coloanei spre coadă, domnul de Rochechouart, învoit de căpitanul-locotenent La Grange, vine pe cât se poate în trap, escortat de credinciosul său Montpezat, ca să dea de ducele de Richelieu, sau cel puţin aşa pretinde. I s-a făcut dor mai ales de cabrioleta lui, după ce văzuse caleaşca domnului de Rastignac, şi vrea să se încredinţeze că-l urmează. Fireşte, servitorul său e în cabrioletă, escortând geamantanul ducelui şi tot avutul lui Léon de Rochechouart, barem avutul în bani-gheaţă: opt mii de franci, monete de aur într-o valiză, câteva rufe de schimb şi o uniformă de mare ţinută. Léon însă nu era prea sigur de vizitiul său Bertin, pe care mai că nu-l cunoştea, căci abia îl luase, şi apoi, în harababura asta nemaipomenită, mojicul s-ar putea lăsa ispitit. Trecu prin rândurile gălăgioase ale oştenilor lui Gramont, pe lângă îmbulzeala de căruţe şi pe lângă trăsurile stăpânilor... nici urmă de cabrioletă... îl zări însă lângă una din trăsuri, vorbind însufleţit, pe domnul de Reiset, care, hotărât lucru, se pricepea mai bine să se descurce cu femeile decât cu un tren regimentar. Asta îl duse pe Léon cu gândul înapoi către sfârşitul anului 1813, la Baden, unde au petrecut straşnic după bătălia de la Lipsca. Nu se putu opri să-i povestească lui Montpezat cum întâlnise doamne germane, care îl cunoscuseră pe Tony de Reiset la Potsdam, în 1807. Nu-l uitaseră în cei şase ani şi vorbeau, ascunzându-şi faţa după evantai, cu atâtea amănunte, pe care franţuzoaicele arareori le dau, dar care erau spre marea laudă a lui Tony.

— Încotro te duci, domnule de Rochechouart? îi strigă în treacăt César de Chastellux de pe calul său oprit lângă al contelui de Damas, răspunzând unui salut cu sabia în direcţia lor.

Muschetarul negru se opri şi se apropie să-şi prezinte respectele domnului de Damas şi ginerelui său. Ce-i drept, în învălmăşeala asta, trupa de cavalerie uşoară avea o ţinută mai bună ca a celorlalte. Léon o spuse contelui Charles şi adjutantului său în cuvinte foarte măgulitoare. De la dânşii află el de unde venea buimăceala ce domnise în dimineaţa ceea la Cartierul general al prinţilor. Ostaşul de gardă, pe care îl trimiseseră în ajun de la Beauvais la Amiens, îi ajunsese în timpul nopţii la Grandvilliers. Nu aducea de la Amiens altă ştire afară de aceea că garnizoana arborase cocarda tricoloră, dar că faimoasa cavalerie a lui Exelmans nu se arătase de fel, sau, cel puţin, nu se arătase încă în ajun, când părăsise prefectura departamentului Somme, unde prefectul, domnul Alexandre de Lameth, îl primise în

chip foarte straniu, fără a lăsa să se înţeleagă prea bine dacă e cu unii sau cu alţii. Dar când ajunse la Beauvais, trei ceasuri după plecarea gărzii, ştafetele imperiale tocmai pregăteau cantonamentele unui regiment de vânători. Ostaşul aducea o scrisoare a domnului de Massa către mareşalul Marmont şi alta pentru Macdonald de la fiică-sa. Prefectul de la Beauvais confirma că trupe imperiale sosesc necontenit, pomenind şi de o declaraţie făcută de suveranii aliaţi, la Viena – trecuse de atunci mai bine de o săptămână – fără să adauge însă textul ei, aşa că nici acum nu aflaseră mare lucru. Soţul fermecătoarei Nancy anunţa însă că telegraful optic[205], pe care regele dăduse ordin să-l sfărâme, funcţiona iarăşi de minune şi că un mesaj de la Tuilerii vestea pornirea unei armate de patruzeci de mii de voinici, sub comanda lui Exelmans, pe urmele regelui şi escortei sale.

Patruzeci de mii de oameni! Mai mult decât de opt ori câţi erau aici! Oricum, istoria asta cu Exelmans nu era o născocire. După aşa ceva, să arunce cine-o vrea cu piatra în alteţa-sa pentru că îndrăgise deodată planul pe care-l combătuse atâta, hotărându-se să ducă trupele credincioase dincolo de Canalul Mânecii!

— Dar, dragul meu, îl cauţi cu-adevărat pe ducele de Richelieu într-acolo? spuse Charles de Damas parcă a râdere. A luat-o înainte, împreună cu alteţa-sa, în trăsură. Cred că i s-a urât să tot umble călare şi că îngrijirile părintelui Elisée nu i-au ajutat prea mult... Acolo, la urmă, nu mai sunt decât căruţe, coada coloanei şi doamnele, în care a intrat frica întoarcerii mamelucilor[206]!

Îi era acum mai greu să-şi urmeze drumul. Săltându-se în şa ca să nu pară nici cu un deget mai scund, căci era mic de stat, şi renunţând *in petto*[207], cu oarecare părere de rău, să-şi mai caute cabrioleta rămasă fără îndoială în urmă, Léon de Rochechouart trase iar un salut căpitanului-locotenent al cavaleriei uşoare şi, făcând semn lui Montpezat, îşi întoarse calul înspre capul convoiului. Păcătoasă treabă să te strecori mereu prin coloana asta!

Anglia! Nu se simţea atras într-acolo. I-ar fi plăcut mai degrabă să-l însoţească pe Richelieu. La urma urmei, ţarul are să-i ierte că-l părăsise cam prea repede ca să intre în slujba maiestăţii-sale Ludovic al XVIII-lea. Mai ştii însă? Alexandru e hain când îţi poartă pică. Oricum, dacă e să ajungă la frontiera de nord, ar trebui împreună cu Richelieu să ia o hotărâre la Abbeville... N-ar fi chip, oricum, să se îmbarce la Dieppe cinci mii de oameni. De unde vase pentru atâta lume? Pe ici, pe colo, aşa-i de mare învălmăşeala, că, întâmple-se ce s-o întâmpla, trebuie să iasă din convoi, să sară taluzul şi să apuce prin câmpia pătrunsă de ploaie.

De la Poix la Airaines nu-s decât cinci leghe, pe care cavaleria le face obişnuit în cel mult două ore, ba încă mergând în răstimp la pas. Dar încetineala marşului, haltele dese, curierii trimişi necontenit

dinainte înapoi şi dinapoi înainte, ca să ducă ordinele comandamentului şi să-i aducă ştiri, apoi noroiul şi ploaia, ploaia tot mai mare şi noroiul tot mai gros, acestea laolaltă făceau ca jalnica oaste să nu poată ajunge în mai puţin de trei ceasuri – vorbesc de avangardă, nu de coada care abia se târăşte, rărindu-se întruna. Ca să spunem lucrurilor pe nume, cum au ajuns la hanul de poştă, prinţii s-au aşezat la masă, iar prin grajdurile din Airaines, în şurile dimprejurul unei fabrici de vântrele pentru corăbii şi a unei fabrici de saci se pregăteşte mâncarea trupei. De aici se va lăţi zvonul cu privire la conţinutul mesajului trimis de domnul de Massa mareşalului Marmont, căci, lucru straniu, niciun secret nu poate fi păstrat mai mult de două sau trei ceasuri şi s-ar zice că de la generalul-şef la bucătari şi de la statul-major la rândaşi se face un fel de osmoză. Nu e limbuţie la mijloc, e un fenomen fizic împotriva căruia nu-i nimic de făcut.

Théodore, care îl dusese pe Trick la potcovar să-i oblojească talpa, e printre cei din urmă cărora le ajunge la ureche zvonul. Nu-i dă crezare. Patruzeci de mii de oameni! Cifra, barem, pare cam trasă de păr... Dar iată că a recunoscut în faţa unei cârciumioare furgonul negru cu coviltirul verde şi caii albi, aşa cum îl văzuse mai adineauri la Poix, chiar ăsta e... iar înăuntru dă cu ochii de un Bernard cu coatele pe tejghea, bând cidru şi vorbind servitoarei cu nişte gesturi cam... Mânat de un imbold lăuntric, Géricault intră. Şi acum stă parcă prostit. Cum să lege vorba cu celălalt? Mai cu seamă că omul e beat, asta se vede cât de colo. De altminteri, ce aşteaptă Théodore de la slujbaşul fabricii de postav? Ce i-ar putea aduce această caraghioasă conversaţie?

Nu poate nădăjdui să-l audă destăinuindu-se şi nici nu-l poate trage de limbă. Atâta timp cât are pe dânsul livreaua monarhiei, nu va găsi înainte-i decât ocară sau viclenie. Nu poate lua taurul de coarne, mărturisindu-i de-a dreptul că luase parte la întâlnirea din Pădurea Copăceilor, şi ce tulburare adâncă i-au stârnit cuvintele auzite acolo... Nici nu-i poate spune că el, muschetarul, îşi pusese nitam-nisam speranţele – lucru de necrezut – în împăratul care se întoarce, până ce vocea lui Bernard îl făcuse să-şi vină-n fire, cu acea lecţie aspră (*Care noi?*), şi că acum Géricault venea să-i pună lui întrebările care îl munceau de mai multe zile şi care îl asaltau tot mai des, de când văzuse fuga escortei regale, spectacolul dezmăţului, prăbuşirea unei lumi.

Da, urmărea patimile regale în această săptămână a patimilor, fără să creadă în misiunea urmaşilor sfântului Ludovic. Da, pentru dânsul, dacă ar pune o cocardă în locul alteia, n-ar însemna o schimbare de ideal, ci de iluzie. Şi neaşteptata smucitură de frână (*Care noi?*) a acestui tânăr cu părul vâlvoi, în haina lui prăpădită, care

trăda o biată râvnă de eleganţă provincială, îl tulburase pe Théodore mai mult decât orice. Da, care noi? Şovăia să-şi răspundă, să dea chip omenesc acestui *noi*, chipul mizeriei întrevăzute. Avea el oare, şi chiar dacă n-ar fi fost muschetar al regelui, dreptul de-a se socoti printre aceşti *noi*? Sentimentul că e străin de acest scurt pronume personal şi de tot ce-ar putea cuprinde îl făcea să sufere. Simţea chiar o oarecare umilinţă înaintea acestui *noi* şi era gata să-şi ceară, să-şi cerşească locul în cuprinsul lui. Nu în mulţimea care într-o zi strigă *trăiască regele!*, pentru ca a doua zi să-şi pună violete imperiale la cheutoare, nu în gloata gălăgioasă a ofiţerilor scoşi din armată, nu în năvala celor ce se cred despuiaţi de drepturile lor şi se năpustesc acum la gheliruri, ci în uriaşa masă anonimă, care până la urmă plăteşte cu sângele, cu viaţa şi cu munca ei lupta dintre cei puternici. Îl vor primi oare printre dânşii? Avea el oare măcar umbra vreunui merit ca să le ceară asta? Să fi avut barem încredere în arta lui, să le fi putut vorbi de ea... dar ce-or fi gândind năpăstuiţii despre un pictor? Despre el, la care toţi s-ar uita astăzi bănuitori, din pricina acestei uniforme, a participării sale la fuga regelui – şi ce se vorbea pe seama lor? Dieppe, Anglia... Putea el oare să părăsească ţara asta, ţara lui? Mai straniu era că în câmpiile acestea picarde, în mijlocul acestei pustietăţi monotone, unde nimic nu era nici frumos, nici atrăgător, cuvântul *ţară* ca şi cuvântul *noi* i se înfigea în inimă, îi aducea lacrimi în gât. Tocmai aici, în acest univers al sărăciei, bătut de ploaie, se simţea la fiece pas mai greu, mai legat de pământul de sub picioare. N-ar putea să-l părăsească. Începea să priceapă acest lucru. Dar atunci... era ca şi cum raporturile dintre el şi ceilalţi oameni – cei care nu fugeau călare şi pe jos, cei care nu purtau stindardele exodului – ah, lăsaţi-mă să râd de *Quo ruit et lethum!* – cei care nu se întrebau dacă e mai bine să ia vaporul pentru Anglia sau să treacă în Ţările de Jos, era ca şi cum raporturile între el şi ceilalţi s-ar fi schimbat din temelie şi că acum n-ar mai putea duce printre dânşii traiul său obişnuit, că va trebui să le dea socoteală, ca s-a isprăvit cu viaţa fluşturatică, cu ceasurile pierdute la croitor pentru o uniformă, cu parăzile la Bois, la Versailles, *Frascati*... Şi mai avea el oare dreptul de-a redeveni iar pictorul ce fusese şi nu mai voise să fie de şase luni încoace? Până şi în asta stăruia o îndoială. Ar mai putea trăi cineva la el acasă, numai cu-ale lui, departe de tot ce se petrece? Gândea la toate acestea, şi le punea în faţă, ca nişte semne de întrebare, cu un fel de teamă copilărească, fără să ştie nici el cum să găsească în acest noian drumul dorit de-aci înainte. Se temea de o astfel de schimbare a vieţii sau ardea în el dorinţa de a-şi lua locul în rândurile ei? Şi una şi alta, fără îndoială. Viitorul îi apărea ca un incendiu nemaipomenit. Îşi zicea că acest incendiu trebuie să fie frumuseţea cea nouă, şi fi-va el oare gata s-o înţeleagă? Gândul că n-ar fi în stare, iată de ce se temea mai mult ca de orice. Este oare omul la înălţimea istoriei? Revedea pe

birtaşul din rue d'Argenteuil, pe flăcăul cu privirea rătăcită, tocmit să-l înlocuiască la regiment, pe tatăl său... Cum de i-a venit asta în minte? Ce caută printre gândurile care îl sfâşie vălmăşagul cârciumii din Airaines, ticsită de ostaşi intraţi ca să dea ceva pe gât, în faţa tejghelei unde Bernard rânjeşte şi face gură, gesticulează şi mai deşartă lacom un pahar? Ptiu! S-a îmbătat crâncen! În plină zi şi într-o clipă ca asta.

Halal îndrăgostit, pe legea mea, şi ce mai conspirator! Cu toate că s-ar fi putut să fie dragostea la mijloc, sau poate iureşul întâmplărilor din ultimele zile să-l fi zăpăcit, făcându-l să bea până într-atât, încât să-şi uite demnitatea... Oricum, nu poţi vorbi acestui om care nu mai ştie ce e cu el. Să ieşim.

O ceată de grenadiri, cu căciulile lor din blană de urs, trecea pe dinaintea uşii tocmai când Théodore îi scotea lui Trick inelul de fier în care-i prinsese piciorul. Géricault se uită dacă nu e şi Marc-Antoine printre ei. Nu era... Despre ce-or fi vorbind, destul de jalnici în uniformele lor de mult spălăcite, unii cu obrazul neras, ca nişte oameni hăituiţi, coborând şi ridicând tonul, care îşi amintesc deodată că nu trebuie să aibă aerul unor fugari... Numele lui Exelmans suna în gura lor ca un zgomot de geam spart. Exelmans... Devenea o halucinaţie. Nimeni nu vorbea de Napoleon, ci de Exelmans... Rosteau numele pe un ton de prefăcută nepăsare, care nu putea amăgi pe nimeni.

*

La drept vorbind, spaima împrăştiată de numele lui Exelmans de-a lungul convoiului de căruţe al escortei regale, printre eşaloanele sale şi printre soldaţii care se târau în coada coloanei, ca şi uluitoarea repeziciune cu care ordinele şi intenţiile statului-major erau cunoscute de toţi, sunt fenomene întru totul explicabile. S-a întâmplat că, la plecarea din Grandvilliers, comandanţii ariergărzii, cunoscând ştirile aduse de curieri şi simţindu-se răspunzători de siguranţa acestei mulţimi de oameni, încleiată în noroaie, în care nu mai puteai deosebi pe ostaşi de gloata fugarilor, talmeş-balmeş de civili şi de calabalâc al domnilor ofiţeri ai gărzii, se gândiseră să folosească veştile alarmante pentru a băga frica în codaşii coloanei, silindu-i astfel să iuţească pasul. În toate războaiele, în toate exodurile, vine întotdeauna un moment când nici mijloacele clasice ale armatei, nici disciplina ei nu mai pot face faţă, şi când comandanţii, văzând oboseala ostaşilor, recurg la psihologie. Şi psihologia, care e adeseori o armă primejdioasă în mâna romancierilor, ajunge să fie, mânuită de militari, ca o puşcă dată pe mâna unui copil. În ariergardă se găsea, bineînţeles, artileria lui Casimir de Mortemart, ceea ce încurca şi mai mult mişcările trupei, căci, dacă ar fi fost să intervină vreodată,

tunurile ei n-ar fi putut trage decât de-a-ndoaselea. Dar, deoarece escadroanele de cavalerie uşoară ale domnului de Damas alcătuiau escorta prinţilor, conducerea îmbulzelii din coada coloanei îi revenea domnului de Reiset, care comanda, după cum se ştie, compania de gardă în lipsa şefului ei, domnul de Gramont, plecat cu regele. Grenadirii lui La Rochejaquelein mergeau înainte, ca pentru a le deschide drumul. Tony de Reiset era un nobil desăvârşit, a cărui viaţă se împărţise între câmpurile de bătălie şi daraverile dragostei. El tindea să se poarte cu ostăşimea lui aşa cum se purta cu femeile, de la care nu e păcat să dobândeşti ce vrei cu niţică minciună. Chemă deci vreo trei sau patru tineri din compania lui, pe care îi cunoştea, unul fiind neam cu dânsul, iar ceilalţi fii ai unor vechi camarazi de-ai săi, şi după ce îi puse să jure pe crinii regeşti că nu vor spune nimănui de unde au ştirile, le dădu ordin să se împrăştie printre codaşii escortei şi prin vălmăşagul de trăsuri, semănând peste tot zvonul că Exelmans cu ai săi călăreţi veneau în goană mare pe urmele convoiului, că şiruri de călăreţi imperiali au fost chiar zărite pe drumurile învecinate, pândind într-ascuns şi gata să dea năvală când atacul va porni din spate şi, în sfârşit, că Uzurpatorul, despre care se ştie de altminteri că foloseşte orice şiretlicuri, trimisese cu diligenţele ostaşi îmbrăcaţi în ţoale civile, având toţi uniforma în traistă, pentru ca la momentul hotărât să poată da impresia că satele erau de mult ocupate, atunci când vor ajunge acolo trupele credincioase regelui. Nimeni nu-i oprea pe tinerii de care vorbirăm să mai scornească alte veşti prăpăstioase, şi ei nu se dădură în lături s-o facă, atât din scârba ce-o aveau pentru codaşii convoiului şi pentru liota speriată care îi urma în trăsuri, cât şi din joacă, târâţi de închipuirea lor, pilda venind de sus şi minciuna luând chipul devotamentului faţă de cauza regală. Ah, nu uitaţi mai cu seamă să spuneţi că vom coti spre Dieppe... pentru a adăuga la frica lor şi nădejdea unui ţel apropiat, sfârşitul coşmarului, îmbarcarea. Cum adică, Dieppe? Păi atunci ar fi trebuit să apucăm pe drumul către Aumale. Ba nicidecum, fiindcă trebuie să trecem prin Abbeville, unde ne aşteaptă maiestatea-sa şi de unde, regrupaţi, ne vom întoarce spre apus în perfectă ordine, făcând o escală foarte scurtă şi încurcând astfel socotelile urmăritorilor, care au ocupat linia râului Somme ca să se bată cu noi acolo.

Se înţelege că, aşa stând lucrurile, nu mai putea fi vorba de un secret al comandamentului. Afară de asta, tinerii călăreţi umblând de-a lungul convoiului şi auzind exclamaţiile de groază ale femeilor, văzând deznădejdea celor care se mai târau încă luându-se după alţii, a betegilor, a copiilor frânţi de oboseală şi scuturaţi de friguri, a moşnegilor care se lăsaseră păgubaşi tot făcând pe ţingăii – văzând toate acestea, se sileau să născocească mereu alte grozăvii, închipuindu-şi că aşa îi vor mai înviora pe cei doborâţi de veştile lor,

care ar fi trebuit să fie ca o lovitură de bici peste picioarele ostenite. Scorneau că fuseseră descoperite ascunzişuri cu soldaţi de-ai lui Exelmans stând la pândă, focuri de puşcă, mici încăierări în care muschetari şi grenadiri dăduseră peste oamenii acestuia, luându-i prizonieri. Îi puteţi întreba şi pe grenadiri... sunt chiar înaintea noastră... De la aceasta nu le mai rămase decât să sară un hop şi ajunseră să încredinţeze oricui, în treacăt, informaţiile smulse prizonierilor, despre cele ce se petreceau în ţară, despre recucerirea oraşelor Grenoble şi Lyon de către trupele credincioase regelui, despre marile izbânzi ale alteţei-sale ducele d'Angoulême[208] în sud-vest, unde toată suflarea se ridicase împotriva lui Buonaparte, în timp ce ducele se îndrepta spre Capitală, ca să facă joncţiunea cu armata din Vandeia. Deocamdată însă, ziceau ei, vânătorii şi dragonii lui Exelmans veneau şi din spate, şi pe drumurile ce se întretăiau înaintea lor, şi prin hăţişuri... Haide, înainte! Mişcaţi piciorul mai repejor, copii! Nu mai e mult de aici la Abbeville, unde ne aşteaptă maiestatea-sa cu decoraţii, galoane şi slujbe!

Perspectiva înaintării în grad exista într-adevăr în capul militarilor de meserie, dar la oştenii de ocazie, la voluntarii Şcolii de Drept, spre pildă, asta nu prindea, ba, socoteala ieşea chiar pe dos, căci aceşti băieţi de treabă, dacă se mai osteneau să mărşăluiască, deşi erau la capătul puterilor – vorbesc de cei pe care la Beauvais nu-i încărcaseră în căruţe sau de cei care, de la Beauvais încoace, n-au şters-o – ideea răsplăţii, ideea că erau momiţi cu zăhărelul pentru a-i face să meargă înainte, li se părea o insultă şi o pricină de şi mai adâncă deznădejde.

La etapa de la Airaines cinci dintre dânşii nu se mai puteau ţine pe picioare: un lungan foarte slab şi foarte palid, un mărunţel oacheş cu glas de fată, un flăcău cu chica creaţă de un bălai cam cenuşiu şi care, din nenorocire, îşi strâmba mereu gura, şi alţi doi, cum or fi fost, dar parcă gata să-i podidească lacrimile. Ţinuseră, ca să le fie pildă altora, să umble pe jos până aici, refuzând să se caţăre în căruţe alături de alţi camarazi de-ai lor. Aici însă, când au văzut în uşa unei cârciumioare furgonul negru cu coviltir verde şi în ham doi perşeroni[209] albi – sau poate buloneji[210] – băieţii au rămas în loc să se sfătuiască, apoi, hotărându-se, au intrat în bodega ceea unde trebuie să fi fost căruţaşul.

Straniu căruţaş, cu pălăria înaltă pusă alături pe tejghea, un fel de filfizon care şi-ar fi petrecut noaptea pe câmp, cu veşmintele făcute mototol, destul de prăpădite dacă te uitai mai de aproape, cu părul zbârlit şi buzele groase, învineţite şi tremurătoare. Cam cherchelit, s-ar zice. Cum o fi fost, ochii aveau însă o lucire ciudată. Şi fata care îi turna de băut râdea de spusele lui, cu palma la gură, ferindu-se parcă, căci nu era nimic de râs în melopeea ce ieşea din gura lui, strâmbată

într-un rânjet răutăcios. Erau împrejur oameni aşezaţi pe la mese, ostaşi, ţărani.

Când voluntarii îl întrebară pe Bernard dacă n-ar vrea să-i ia în căruţa lui, acesta îi măsură de jos până sus, pe mărunţelul oacheş care vorbise cu glasul său de domnişoară, pe ăl ca o prăjină spălăcită, încârlionţatul cu aer înduioşător, pe ceilalţi doi fără nimic deosebit în înfăţişarea lor, afară doar că unul şchiopăta, şi după ce-i cântări din ochi, izbucni într-un hohot de râs, dintr-acelea din care nu te mai poţi opri şi te fac să te doară burta şi să simţi că-ţi vin, prosteşte, lacrimile în ochi. Să-i plimbe, el! Ştii că aveau haz! Şi încercă să le explice că şi cailor săi, pe nume Philidor şi Nepomucen, li se umflase chişiţa de atâta umblat. Băieţii însă îi dădeau înainte. Erau nişte prostănaci cam plângăreţi şi, uitând să mai facă pe vitejii, amestecau alandala ploaia şi oboseala cu onoarea şi cu drapelul Doamnelor Ostatice, într-un cuvânt, tot ce trebuia ca Bernard să râdă ţinându-se de şale. Le avea zdravene, iar genunchiul îi era subţire, de aceea şi purta pantalon strâmt de flanelă, după moda de la Paris.

— Haide, daţi-i drumu' pe gât! zise el. Fac cinste cu câte-un pahar. În sănătatea voastră!

— Dar ne iei cu dumneata?

— Beţi în orice caz, vedem noi pe urmă...

El, Bernard, să-i care pe voluntarii Şcolii de Drept, adică tot ce putea fi mai tâmpit şi mai scârbos din liota fugarilor! Nu erau însă decât nişte copii care nu se mai puteau ţine pe picioare şi parcă aveau încă pete de cerneală pe degete. Oricum, tembel trebuie să fii ca să-ţi laşi Şooala de Drept şi s-o iei la picior, ţinându-te după curtea unui rege care spală putina! Vra să zică aşa! S-o laşi tu pe mămiţica, pe micuţele prietene din Cartierul latin, hai? Şi pentru ce, mă rog? Ca să te bălăceşti în ploaie şi noroi, în noroi şi ploaie, pe drumuri fără de sfârşit, pe nişte meleaguri pustii, unde nu vezi un copac, un deal, nimic din ce-ar putea să-ţi mai însenineze cugetul... Monumente publice rare, sau pe care nici nu face să le priveşti... oameni mai degrabă morocănoşi, de altminteri destul de oropsiţi, între noi fie vorba, destul de oropsiţi... şi regele a luat-o înainte... dacă o fi înainte! La urma urmei, cine l-a văzut? În orice caz, nu voi! Trebuie să fii un tembel ca să faci una ca asta... Şi după câte se spune, îi mai ai şi pe vânătorii lui Exelmans în spate! A, pe ăştia da, i-a văzut lumea, nu ca pe rege! I-a văzut, nu-i vede decât pe ei. Voi nu-i simţiţi oare pe la spate, bobocilor?

— Să cred oare, domnule – vorbi foarte serios lunganul palid – că v-aţi dat cu Buonaparte?

— A, tu ăsta, na, ţie îţi plătesc un pahar! Cu *Buo-na-par-te!* Vezi, ai haz, îmi place de tine! Eu să mă dau cu Buonaparte? Ia spune, nu te-ai uitat bine la mine... dar ţara toată, sufleţelule, s-a dat cu

Buonaparte! Cum? Nu vă vine să credeţi? Dar unde vi-s ochii, mieluşeilor? V-am spus-o: ţara toată! Nu credeţi fiindcă prin oraşe aţi văzut că vă ies înainte cu tam-tam câţiva burtă-verde şi funcţionari, care mai joacă încă pe cartea monarhiei, trăgând nădejde să-şi facă legături, să capete slujbe mai mari... dar ia vorbeşte cu oamenii de colo, la doi-trei paşi mai în stânga sau mai în dreapta, cu cei de pe moşii, de prin sate... toată ţărănimea e gata să-ţi răsădească nişte „arbori ai libertăţii”[211] sau să strige ca un singur om *trăiască împărăţelu’!* Nu mă credeţi? Ageamiilor! Vă găsiţi pe pământ duşman, vă băgaţi în ţara de sus, unde toate garnizoanele au înălţat tricolorul şi au călcat în picioare crinii şi ţoalele regale! S-a zis cu voi, drăguţilor, sunteţi ca nişte guzgani, întocmai ca nişte guzgani cu pisica după ei, iar în faţă vă aşteaptă capcanele!

Îţi făcea rău să te uiţi la ei, să-i auzi vorbind de tron, şi de altar, şi de prinţi, şi de toate ideile nobile pe care le primiseră de la doamnele mame ale lor, de la şcoala popească de unde ieşiseră toţi, afară de cel cu părul creţ, vârât în ciorba asta din întâmplare...

— Dar, în sfârşit, ne iei ori nu ne iei în căruţă, domnule? Abia mai stăm pe picioare şi ploaia nu se mai opreşte!

Bernard îşi lăsă capul pe spate, cu ochii jumătate închişi. Era beat, acea beţie minunată care, deşi temeinică, nu te împiedică încă să mergi, şi-ţi lasă totuşi certitudinea că acum-acum ai să te bălăngăneşti de la un zid la altul. Beţia care te face să te simţi un uriaş în stare să spargă tavanul cu capul, să snopească în bătaie pe oricine şi a cărui putere nu mai are margini, doar că nu prea ştie să se slujească de ea. Păcat! Se uita la cei cinci nătărăi, micuţii nătăfleţi, pe care ţi-i putea face piftie, colea, doar dintr-un pumn... Începea să le plângă de milă, nu din dragoste pentru dânşii, asta nu, dar de milă... Cu toate că ăl cu părul creţ are o mutră drăguţă, şi celălalt cu vocea lui de fetişcană, şi al treilea, cel mai simpatic dintre toţi, lunganul parcă atârnat de-o sfoară... Caii albi sunt la uşă, furgonul e gol. În cârciumă e un tărăboi! Toate astea-s de necrezut... Ce caut aici? Noaptea trecută... Bernard nu-şi mai aminteşte prea bine ce s-a întâmplat noaptea trecută... Poate că într-adevăr a visat toate acestea: pinii înalţi, făcliile, domnul Joubert, adică Jean-François Ricord, zis domnul Joubert, de la firma domnilor Calleville de pe strada Cairo din Paris... „Presupun că ai o memorie bună”; zicea domnul Joubert. Ah! era mai curând un caraghioslâc, şi toate chipurile acelea în noapte, lăcătuşul din Vimeu, torcătorul de in, ofiţerul din Béthune... Şi acum, iată-mă aici, în cârciuma asta, bând cu voluntarii regelui... În sănătatea voastră, a tuturor! Îşi ridică paharul de cidru, un cidru amar, în care s-au băgat boabe de coarnă, frumos cidru în lumina albă, s-ar zice pişat, nu? Toate acestea însă nu-s decât amăgire. Doar o mască. Sub care se ascunde ceva la care el nu vrea să se gândească, ceva care se zbate

înlăuntrul său şi el încearcă să-i înăbuşe zbuciumul, o amintire proaspătă, o durere în mintea înceţoşată, în colivia pieptului, unde bate inima înnebunită. O vorbă din ochi, o mână mică şi rece, care alunecă şi se trage îndărăt, cuvântul *adio*... Nimic însă, nici larma dimprejur, nici spusele acestor zăpăciţi, nici cidrul, nici voinţa de a-şi muta gândul într-altă parte, nimic, nimic nu poate şterge această imagine care joacă înaintea ochilor, clipa despărţirii, iar în urechi îi mai ţiuie cuvinte şoptite pe furiş, cu privirea în lături, foarte încet, dar desluşit... *Adio, Bernard, de data asta e cu-adevărat adio!* Dacă cuvintele au un înţeles, dar ele n-au niciunul, pentru ce a ales tocmai cuvintele acestea? Oh, Sofia, Sofia, Sofia mea... Poţi să spui mult şi bine a mea, caraghiosule, când eşti singur şi când ca este a altuia. Poţi să şi refuzi s-o crezi. A spus-o dânsa: *e cu-adevărat adio.* Şi nu ne mai putem vedea, e rău ceea ce facem, trebuie să sfârşim cu asta, unde-o să ajungem, nu mai pot minţi, îmi iubesc bărbatul, da, da, îl iubesc... poate că-l iubesc altfel... dar e bărbatul meu... şi atunci? şi atunci? Fie, dar la ce foloseşte să zici că e groaznic? La nimic. Aşa se petrec lucrurile întotdeauna. În cărţi. Albert e cel care câştigă. Charlotte, la urma urmelor, rămâne întotdeauna cu Albert, şi în cazul cel mai bun va veni să plângă sub copacii înalţi pe mormântul în care l-au băgat pe Werther, dincolo de gardul cimitirului creştin, căci acolo nu se primesc sinucigaşii...

— Domnule – zise cârlionţatul – te implor... te implorăm...

Râsul lui Bernard sună limpede ca banii zvârliţi pe tejghea.

Se îngrămădiră deci în furgon, şi Bernard îi făcu loc lunganului pe capră, lângă dânsul. Avea o mutră atât de jalnică! Puţin aer nu strică. În orice caz, la beţie ploaia e bună: te trezeşte.

*

— Da, îmbracă-te în doliu, natură! fiul tău, prietenul tău, iubitul tău se apropie de sfârşit!...

Avea el, Bernard, o pornire oarecare de lăudăroşie şi poate că băutura i-o aţâţa, dar lăudăroşia asta era numai de ochii lui, ca să-şi dovedească măcar superioritatea faţă de lumea dimprejur. Şi rostise cuvintele acestea cu un fel de bucurie sumbră, cocoţat pe capră, zvârlindu-şi mantaua pe umeri şi luând frâiele în mână, în timp ce deşiratul i se aşeza alături. Când vecinul său izbucni cu un glas tineresc şi sfios: „O, şi dumitale, domnule, îţi place *Werther*?" avu sentimentul unui om surprins gol şi-i zise morocănos: „Nu-l cunosc pe acest domn..." Ceea ce îl năuci pe studentul în Drept, care nu se încumetă să-i răspundă: „Vrei să glumeşti..." Îşi auzea camarazii vorbind sub coviltir, fără a izbuti să prindă cuvintele lor şi se întreba ce drăcovenie de om putea fi acest căruţaş.

Pe Bernard îl frământa o idee. Charlotte, cel puţin, dacă a spus:

Asta nu poate să mai dureze, o făcuse pentru a cere prietenului ei să nu se întoarcă mai înainte de Crăciun, pentru a-i cere, adică, să se întoarcă de Crăciun. Ea nu rostise atunci cuvântul cumplit: *adio* – cuvânt care n-avea să iasă din gura ei decât după ce-l citise pe Osian[212], când Werther îşi pierduse stăpânirea de sine şi respectul pentru Charlotte... Dar ce trebuie să se fi petrecut în noaptea asta la Poix, pentru ca Sofia să-i fi pus în vedere să nu mai vină pe-acolo? Şi Bernard îşi vârî deodată în cap că ea îşi iubea bărbatul, că în noaptea asta... Aici era partea cea mai crâncenă. Se împăca bucuros cu gândul că n-are s-o mai vadă, dar nu s-o ştie fericită cu altul – şi îşi înfăţişa această fericire a ei în imagini precise, de neîndurat.

Observă deodată că, de la o vreme, vecinul îi vorbea întruna, fără ca el să fi băgat de seamă. Studentul îşi povestea viaţa căruţaşului, iată ce era într-adevăr de râs... şi căruţaşul nu auzise din toată povestea nici măcar un cuvinţel. Nu e de altfel mare lucru în viaţa unui băiat de douăzeci de ani, care e în al doilea an la Drept şi care râvneşte o slujbă la Chartres sau Nogent. Dar vezi că mai avea şi o verişoară... Ca orişicare, nu? Şi el îi citea din Osian. Ca orişicare.

Sofia. Să n-o mai vadă pe Sofia. În lumea asta în care nu scapi de Burboni decât ca să te-ntorci iar la Bonaparte. Ce era el, biet slujbaş al lui Van Robais, gonind pe orice vreme prin satele Picardiei, cu priveliştea mizeriei înaintea ochilor, cu amărăciunea de a nu vedea nicio ieşire şi cu deznădejdea acestui popor incapabil de a se uni, de a-şi înţelege interesele proprii, gata să încapă pe orice mâini, să asculte vorbăria pişicherilor, să-şi uite morţii şi să se lase mânat de întâiul venit la trăsneli din care se va alege pulberea! În cine să te mai încrezi... Nici măcar în acest fost membru al Convenţiunii, în acest tovarăş al lui Babeuf... nici măcar în tine însuţi...

— Nu-ţi închipui, domnule, cât e de frumoasă...

Pe neaşteptate, Bernard izbucni în râs. Se auzea pe sine, în acelaşi loc, pe capra furgonului, repetând în ajun domnului Joubert aproape aceleaşi cuvinte, şi i se păru vrednic de râs. Întrebă pe un ton foarte serios:

— Crezi, oare, tinere, că poate cineva să se pregătească de magistratură... şi să se omoare pentru vară-sa?

Celălalt tresări: nu vorbise nimeni să se omoare, dar se simţi umilit până-n fundul sufletului de batjocura întrebării şi-i răspunse cum nu se poate mai prosteşte:

— Aceste două lucruri vi se par de neîmpăcat?

La care Bernard nu răspunse nimic şi dădu bici cailor. Apoi, după o tăcere, zise parcă vorbindu-şi sieşi:

— Dacă vânătorii lui Exelmans au ocupat malul stâng al Sommei, intrarea în Abbeville va fi interzisă cretinilor care duc voluntari de-ai regelui în furgoanele lor, scumpe şi stimate tinere, şi

atunci îmi voi pierde slujba la onorabilul domn Grandin d'Elbeuf, actualul proprietar al fabricii de postav, om destul de dibaci în ale politicii pentru a se pune bine cu noua stăpânire pe spinarea mea...

— Crezi dumneata – întrebă scumpul şi stimatul tânăr – că vânătorii lui Exelmans ocupă într-adevăr malurile Sommei?

— Ai auzit ce ziceau oamenii aceia în cârciuma de la Airaines? Nu? Ai auzit? Atunci... V-aţi băgat într-o belea straşnică, şi eu la fel!

— De ce ne-ai luat dacă-i aşa?

— Eu? Pentru că sunt dincolo de măruntele necazuri ale vieţii. Pentru că nu puteam face nimic mai idiot. Pentru a-mi juca un renghi mie însumi, uite-aşa! Pentru a-mi mai primeni gândurile. Pentru ca să-mi vorbeşti de vara dumitale... Fermecătoare, nu? Verişoara... Şi nu ţi-a spus încă niciodată *adio*?

Studentul făcu un gest cu mâna, ca pentru a goni muştele. Se simţea neliniştit. N-o să se certe acum cu acest căruţaş care-l ia peste picior.

— Crezi dumneata – zise iar – că vânătorii lui Exelmans...

— Nu cred, o ştiu.

O vorbă răutăcioasă, doar ca să-l cicălească. Avea însă haz îndrăgostitul acesta, flăcău de douăzeci de ani, care-şi uita cu atâta uşurinţă dragostea îndată ce frica îşi vâra coada. Îţi venea poftă să-l iei în băşcălie. Nu mai era loc în mintea lui nici pentru Werther, nici pentru Osian! Spaima şi atât.

— O ştiu... spuse din nou Bernard.

De unde o ştia? Oricum, doar nu-i văzuse, iar eu, ştiţi dumneavoastră, sunt un om în felul sfântului Toma[213]. Sfântul Toma? Ei, da, fiecare cu idealul său. Am să te fac însă îndată să pipăi cu degetul rana din coasta mea, ai să-ţi poţi vârî mâna toată înăuntru...

— Bineînţeles – repetă Bernard – bineînţeles că i-am văzut...

Văzut? Ceea ce se cheamă văzut? Dar unde? Ucenicul notar era verde de spaimă. Pentru ce l-o fi făcut mă-sa aşa de înalt pe un băiat de teapa ăstuia? Nu-i va folosi niciodată la nimic, doar materie irosită de pomană. Bernard îl simţi bâţâind.

— Ţi-e frig? îl întrebă, cu o clipire şireată.

Iar celălalt:

— Mulţumesc, am o flanelă pe dedesubt.

Nătărăul! Ţi-ar face plăcere, unor băieţi ca ăştia, să le tragi o bătaie de să se scape în pantaloni.

— Dar nu se poate – zise studentul – căci maiestatea-sa se află la Abbeville.

— Ei, da, tocmai de asta, tinere, vezi cât de îngrijorat sunt de soarta maiestăţii-sale... ca şi de soarta târgului Abbeville, unde mă duc acum şi care la ora asta poate că-i trecut prin foc şi sabie!

— Dar de unde vii, domnule, de le ştii aşa pe toate?

„În lumea asta totul e minciună, gândi Bernard. Dragostea, libertatea, poporul. Ah, Sofia, Sofia! Ce, nu ştiu oare să mint tot aşa de bine ca alţii? Şi să mă bucur de minciunile mele? Regele lor e la Abbeville sau într-altă parte?... De unde viu, mă întrebi de unde viu, băieţaş..."

Vorbi:

— Trupele generalului Exelmans au sosit la Amiens, venind de-a dreptul de la Paris, după ce pe la Creuil au ocolit cavaleria regelui, şi în vreme ce regimentele trecute prin Beauvais, care vă urmăresc pe voi, au ajuns la ora asta la Poix, celelalte trupe înşirate încă de ieri de-a lungul Sommei, oprind trecerea pe acolo, se pregătesc să vă atace din flanc, pornind de la poziţiile lor de pe Somme, îndată ce vor închide cercul în spatele vostru prin joncţiunea cu ceilalţi pe şoseaua Poix-Amiens... Atacul va fi dat de-a curmezişul, între Picquigny şi Airaines, unde se întretaie şoseaua cu valea, în dreptul satului Pont-Rémy...

— Cum? Cum? Nu te înţeleg. Nu pot urmări spusele dumitale, n-am nici hărţi aici. Dar trebuie să-i previn pe camarazii mei, trebuie... De unde le ştii însă pe toate? De la cine?

— M-ai întrebat de unde viu: chiar adineauri am sosit de la Picquigny, pe drumul care trece prin Airaines, unde m-aţi întâlnit; Picquigny este centrul de operaţie al vânătorilor. Am fost acolo ca să predau fire ţesătorilor şi mi-a fost dat să-i aud vorbind într-un han pe ofiţerii lui Napoleon. Erau foarte porniţi, zbierau ca nişte bezmetici, fără să ascundă cum stau lucrurile... Nu vreau să-ţi repet ce ziceau de soarta ce i-o pregătesc maiestăţii-sale, căci, la urma urmei, s-ar putea prea bine ca oamenii ăştia să-şi ia dorinţele drept realitate... – Lunganul era buimăcit, dar îi trebuia o lecţie de geografie ca să se poată orienta. Nu-i uşor s-o dai, când eşti cu mâinile pe hăţuri şi nu poţi aşterne pe hârtie o mică hartă. – Valea Sommei se adânceşte tot mai mult de la est spre vest, de la Amiens la Abbeville, şi nu-s decât vreo unsprezece leghe între cele două oraşe. Picquigny se află cam la patru leghe de Amiens, iar Pont-Rémy la nouă. Şoseaua Paris-Calais, pe care mergem acum, taie valea la Pont-Rémy şi nu-s de-acolo decât opt leghe până la Poix şi patru leghe până la Airaines. Mai faci două leghe cel mult de la Pont-Rémy şi dai în Abbeville. Te ţii după mine, tinere? Triunghiul Amiens-Poix-Pont-Rémy e vădit un triunghi isoscel, a cărui bază are opt leghe, iar laturile câte nouă leghe fiecare. Ne găsim pe latura de vest. Exelmans ocupă în întregime latura de est şi baza triunghiului. El se şi află în spatele nostru. Nici acum nu te-ai lămurit încă? Dar ce dracu vă învaţă la şcoală?

— Domnule – zise lunganul mai tras la faţă, frământându-se în capul oaselor pe şezutul său pirpiriu – cred că te-am înţeles... Îmi închipui cum arată un triunghi isoscel... Aşadar, i-ai văzut? La

Picquigny? Ar trebui să previn pe cineva... să previn pe cineva...

Şi iată-l că începu să zgâlţâie coviltirul furgonului, căutând să-i facă atenţi pe ceilalţi. Ei, însă, ghemuiţi acolo, la adăpost de ploaia care nu mai înceta, îşi odihneau picioarele şi, tinereţea biruind oboseala, se apucaseră să cânte. Aceste cântece nu erau, ce-i drept, psalmi şi n-aveau ce căuta într-o miercuri din săptămâna mare. Lunganul se zvârcolea fără astâmpăr, îl apuca pe Bernard de braţ şi-l ruga să oprească, iar celălalt nici nu voia să audă, îşi bătea joc de comandament, de mareşalul Marmont, de prinţi, voia numai să ajungă la Abbeville, zicea el, chiar dacă va trebui să-i lase pe voluntari în şanţul şoselei, atunci când prezenţa lor ar deveni compromiţătoare.

În sfârşit, iată-i în coama dâmbului care coboară către Pont-Rémy. Privirea descoperi de-a curmezişul valea largă a Sommei, în ploaie, cu copacii desfrunziţi şi cu cele dintâi luciri de aur verde ale sălciilor. Mergeau tocmai de-a lungul taberei lui César de Chastellux, peste colnicul care domina în stânga lor tot câmpul, când furgonul se văzu deodată prins în învălmăşeală. Bernard trebui să oprească. Lunganul şi sărise de pe capră, călăreţi şi ostaşi de gardă aţineau calea furgonului. Studentul îşi regăsise camarazii care coborâseră pe la spate, şi Bernard, auzind strigătele lor, cuvintele repezite pe nerăsuflate, simţi în el un clocot de mânie. Îndată ce s-au văzut jos, voluntarii începură să discute, dând din mâini şi din picioare, asupra celor ce aveau de făcut. „Acum vor împrăştia şi mai mult spaima", gândi Bernard şi asta îl înveseli. Îşi vârî mâna sub capră, ca să se încredinţeze că cele două pistoale de cavalerie, prieteni buni, se aflau la locul lor. Şi-şi aminti de cuvintele lui Goethe: *Jocheul îi aduse lui Werther pistoalele; el le primi cu nespusă bucurie, auzind că i le trimite Charlotte. Pistoalele vin din mâinile tale, tu ai şters colbul de pe ele; le sărut de o mie de ori, căci mâna ta le-a atins.* Văzu pe şosea voluntarii alergând; unul, cârlionţatul, îi strigă de departe că se vor întoarce, ca şi cum ar fi vrut să-l liniştească pe Bernard, care n-ar mai putea trăi fără dânşii! Duceţi-vă, bobocii mei! Îi văzu vorbind unui ofiţer care se aplecase să-i asculte, şi acesta, după ce le ceru să mai zică o dată, le arătă cu degetul pe un altul, călare, ceva mai încolo. Roiul se mişca în toate părţile, ca prins într-un vârtej.

Ce m-ar putea face într-adevăr să-i aştept pe domnii ăştia? Sau poate că... Toate sunt minciună. Pentru ce şi-a dat tatăl meu viaţa? Pentru ca astăzi chiar cei care i-au fost tovarăşi de luptă să meargă mână în mână cu gâdele. Poate că mă înşel, dar asta nu pot s-o îndur. Mi se va spune că habar n-am de ceea ce poruncesc interesele obşteşti. O fi! Mai ştiu eu?... Nu pot s-o îndur, asta e! Iată, au trecut ani de când lucrez pentru „organizaţie". Orbeşte. Dar dacă sunt eu cel care în privinţa asta se înşală? Şi ce pot face? Tot ce e mai bun în mine... Nu pot îndura să văd cum trăiesc oamenii acestei ţări ca o marfă care

trece dintr-o mână într-alta, ca o turmă de vite, puse mai întâi la jug, pe urmă trimise la abator, pe urmă la jupuit... Era ceva frumos în viaţa asta a mea, credinţa în „organizaţie”... Îmi ziceam... tatăl meu nu va fi murit de pomană…

Caii albi se poticneau pe drum. Acolo, în fund, trupe se trăgeau îndărăt.

Neghiobule! Ţi-ai pus ochii pe nevasta unuia dintre ai tăi. Ai tăi... care-s ai tăi, tată? Ai mei care sunt? Ce mai îmbulzeală are să fie când or năvăli soldaţii lui Napoleon, hămesiţi după un an de stăpânire regală, şi oamenii regelui, care vor trece de cealaltă parte cu viteza cuvenită pentru a-şi păstra moşiile, castelele, învârtelile. Cu-cu! Panglicile albastre vor fi la rândul lor lepădate, ca să facă loc panglicilor roşii. Ah, n-am poftă să revăd toate astea încă o dată. Mi-e scârbă! Totul e minciună, până şi frica asta care face să tremure pipota în ei... ia uitaţi-vă la ăştia... E însă şi o frică adevărată, aceea care mă opreşte de a gândi ce gândesc, de a privi în faţă... aceea care îmi vâră în cap toate aceste cuvinte care vorbesc despre altceva... Frica lor şi a mea...

Fapt e că născocirile lui Bernard căzuseră pe pământ potrivit, la vreme potrivită. Voluntarii, ale căror spuse erau pretutindeni înţelese de cum deschideau gura, atât de mare era spaima înrădăcinată în ostaşi, ajunseră din om în om, şi tot împingând înaintea lor pe lungan, până la eşalonul comandamentului, la poalele colinei, unde Tony de Reiset, contele de Damas şi César de Chastellux, tustrei călări, aşteptau ştiri care să-i lămurească de ce s-a împotmolit trupa. Prinţii o luaseră înainte cu cinci minute mai devreme, aşa că la comandament toţi se temeau să nu li se taie drumul şi să nu-i mai poată ajunge. Louis de la Rochejaquelein se afla în faţa satului Pont-Rémy, cu grenadirii săi în urma coloanei – li se vedeau de-aici căciulile din blană de urs... dar, în sfârşit!

Domnul de Reiset recunoscu în lungan pe unul din voluntarii care îi fuseseră aduşi când au sosit la Beauvais, făcând asupră-i cea mai bună impresie. Sfrijitul i-a fost chiar prezentat, şi domnul de Reiset se căina amar că nu-şi mai aduce aminte cum îl cheamă, căci ar fi întors-o binişor acum, dacă din întâmplare i-ar fi reţinut numele. „Ei – l-ar fi putut întreba – ia spune, dragul meu Cutărică, despre ce e vorba?...” Cu şmecheria asta mergi întotdeauna la sigur. Napoleon, cu memoria lui afurisită, se pricepe de minune la de-alde astea, canalia! Aşadar, despre ce e vorba? După ce, vorbind toţi într-un glas, voluntarii spuseră tot ce ştiau, lăsând la urmă pe deşelatul acela, să pună el punctele pe i, domnul de Reiset îşi răsuci calul spre domnul de Damas. Acesta nu auzise bine. Ceru să i se repete esenţialul. O, ce simplu şi ce limpede era esenţialul! Trebuia să-i ajungă fără nicio zăbavă pe prinţi, spre a-i feri să nu cadă într-o capcană. Nu vor mai

trece peste Somme; cel mult ar putea încerca să se strecoare către Abbeville, ţinând malul stâng, dacă n-o fi ajuns Exelmans acolo, şi-apoi valea de la Amiens la Pont-Rémy…

— De unde să ştii ce-o fi adevărat în toate acestea? spuse Charles de Damas. Informaţiile par a fi serioase, dar oricum, ar trebui cel puţin să trimitem oameni să le verifice...

El însă, Tony, credea neclintit în ele: zvonurile pe care abia adineauri le născocise pentru a fi împrăştiate, se adevereau într-un chip uimitor, şi Reiset, care se crezuse la început doar un psiholog profund, apărea acum în propriii săi ochi ca un strateg de-o genială luciditate.

Cea mai mare parte a escortei regale se afla acolo, în faţa lor, îngrămădită la intrarea în Pont-Rémy. Se dădu ordin companiilor să părăsească şoseaua şi să treacă pe câmp, strângându-se laolaltă. Pe ploaia asta? E mai bună, credeţi-mă, ploaia din cer decât o ploaie de gloanţe. În orice caz, ştafetele trebuiau trimise de îndată. Ştafete? Vorba vine! Trebuie trimis un detaşament... un detaşament important... César de Chastellux era de părere să se trimită în valea Sommei toată cavaleria uşoară sub comanda lui, ca să mai ţină în loc grosul cavaleriei lui Exelmans şi totodată să informeze comandamentul, prin curieri, asupra situaţiei, Charles de Damas nu voia să audă de una ca asta. Afacerea i se părea primejdioasă. Se prea poate, de asemeni, să nu fi vrut să se despartă de ginere-său. Oricum ar fi, nu era oare sarcina cavaleriei uşoare să facă paza prinţilor? Propunea deci – şi o propunere aici, din partea lui, era ordin – să nu trimită decât cincizeci de călăreţi şi, dacă se poate, ar fi mai bine să nu fie aleşi din cavaleria uşoară. În orice caz, un grup destul de mobil, ca să poată fi luat drept avangardă, lăsând să se creadă că escorta schimbase drumul către Amiens, iar când duşmanul, intrat la bănuială, va deveni mai şovăitor, ea să se poată desprinde cu uşurinţă, bătând în retragere. Nu era vorba să se dea o bătălie care ar putea sfârşi rău, dezlănţuind şi un atac al cavaleriei duşmane spre Abbeville, adică asupra reşedinţei maiestăţii-sale. Pe care să-i aleagă? Nu erau oare grenadirii acolo, la îndemână?...

Şi aşa ajunse să primească Marc-Antoine d'Aubigny comanda acestui detaşament de flancgardă, având ordin să ia contact cu inamicul şi să se desprindă numaidecât.

Charles de Damas spuse că ar fi fost de folos să fie interogat de-a dreptul căruţaşul fabricii de postav, cel ce dăduse informaţiile pomenite voluntarilor Şcolii de Drept, care îşi dovediseră încă o dată şi inteligenţa şi credinţa lor faţă de tron. Pe dânşii n-a fost greu să-i regăsească, dar slujbaşul fabricii rămăsese sus pe coastă şi trebuiră să se caţere iar într-acolo, pe şosea nefiind chip de umblat, atât de mare era învălmăşeala. Un adjutant îi însoţea pe voluntari. „Iată-l!" strigă

unul din ei. Ofiţerul îşi înălţă privirea şi văzu în jurul furgonului negru, cu cei doi cai albi, o îmbulzeală care încurca şi mai rău circulaţia. Ce-i aici? Cum? Ce s-a întâmplat?

Lunganul îşi făcu drum cu coatele. Unii strigară în urma lui nişte lucruri prea puţin plăcute, dar el şi ajunsese la câţiva paşi de carul negru. Văzu mai întâi pălăria înaltă care se rostogolise în drum. Pe capră, sub coviltirul verde, trupul căruţaşului răsturnat se sprijinea în oblonul furgonului, iar în dreptul capului – al capului! mai era ăsta cap? – un adevărat măcel. Un pistol mare căzuse lângă cadavru, iar celălalt sub braţul stâng, care spânzura în jos, frâiele erau ţinute de un artilerist al lui Mortemart, caii albi nechezau...

Bernard nu mai avea niciun fel de obraz. Îşi descărcase în gură unul din pistoalele de cavalerie pe care *ea le ştersese de praf* şi, mare minune, nimerise în plin.

Pentru că există în lumea asta un lucru care nu-i o minciună şi cu care nu-i de joacă. Şi adevărul acesta îl iscălise capul sfărâmat, mâzgălind cu creieri şi sânge pânza coviltirului. Unii ţipau:

— Un doctor! Aduceţi un doctor!

Ce să facă doctorul? Acum totul era limpede ca moartea. Nu-i nevoie de un specialist ca să explice evidenţa cu noi minciuni.

Un om de prin partea locului, având pe dânsul o bluză largă, cenuşie, apucase hăţurile şi cu un *ho!* înfiorător porni carul negru cu cai albi prin mulţimea care se dădea deoparte. Voluntarii şi cu adjutantul se luară după el. Câţiva paşi mai încolo, la o hurducătură, mortul rezemat de oblon, sub coviltirul verde, se rostogoli în căruţă. Asta stârni un freamăt lung printre spectatori, iar omul care ducea caii de căpăstru rămase o clipă în loc, nehotărât, apoi se îndoi din umeri şi porni mai departe. Din marginea drumului unii îi strigau întrebări, la care el răspundea:

— Iaca, un om care s-a prăpădit...

Mărturia asta trebuia dusă până la comandantul companiei lui Gramont. Căci, cum să pui la îndoială spusa unui mort? Informaţiile lui Bernard erau acum *dovedite*.

Cei cincizeci de călăraşi, înşiraţi unul după altul, şi având în frunte pe locotenentul d'Aubigny, pe calul său bălţat, intrau la trap în Pont-Rémy. Urmărindu-i cu privirea de pe calul său, Tony de Reiset îi mai văzu cotind la dreapta, apoi îi pierdu din vedere. Rămase o vreme cu ochii aţintiţi pe locul unde făcuseră la dreapta, uitându-se fără să vadă la priveliştea ce se lărgea deasupra văii, cu castelul de la Pont-Rémy între arbori, pe un ostrov al râului Somme.

Veni ordin de la prinţi să se pornească iar marşul către Abbeville, ţinându-se malul stâng, dar, înainte de a intra în oraş, companiile de gardă vor trebui să se strângă în formaţii de luptă. Domnul de Reiset îi întinse contelui de Damas ordinul scris. De rege

nu se pomenea nimic. Se priviră.

— Dumnezeule, şi regele? zise Tony.

Charles de Damas răspunse cu un gest nehotărât. Asta însemna că regele... nu, nu vor îndrăzni... Şi-apoi, fie ce-o fi, la urma urmelor, regele nu moare... Se gândi chiar că alteţa-sa ducele d'Angoulême se afla la adăpost în sud-estul ţării, unde norodul e monarhic, şi că doamna lui ar fi o strălucită regină a Franţei, ca o icoană a durerii, cu ochii ei din care nu s-a şters groaza tragediei de la închisoarea Temple... După contele d'Artois, bineînţeles, numai dacă i s-ar întâmpla vreo nenorocire contelui d'Artois... ferească Dumnezeu!

XII

VALEA SOMMEI

De dimineaţă valea toată era adâncită în neguri. Focurile aprinse în ajun cam peste tot au fumegat îndelung, apoi, celor mai multe le veni de hac ploaia. Se vedeau din loc în loc ultimele rotocoale de fum amestecându-se cu pâcla deasă. Prea se grăbiseră cărbunarii crezând că a sosit primăvara. Ar fi trebuit să mai aştepte până să dea foc mormanelor de turbă amestecată cu pământ, rebutul turbei scoase din bălţi în vara trecută, rămăşiţă ce nu putea fi folosită la fabricarea brichetelor şi pe care o duceau la imaşuri. Când se arăta vremea prielnică, grămezile erau arse, şi pe la sfârşitul lui martie vedeai în vale flăcările ca nişte mici pene gălbui fluturând pe coifuri între copaci şi păpuriş, iar ţăranii veneau să încarce cenuşa albă ca s-o împrăştie prin livezi şi prin lanurile semănate cu grâu de toamnă, căci era un îngrăşământ bun.

Ploaia însă nu împiedică scoaterea turbei, ci dimpotrivă: ce alta au de făcut cei care îşi petrec zilele între bălţi şi muncile tâmpului? În ceea ce-l priveşte pe Elie Caron, cărbunarul, care se băga uneori la corvezile grele ale comunei, el nu avea de ales în acest anotimp, cu toate că cei mai mulţi aşteptau paştele. Unul ca dânsul, nedus la biserică, n-avea nevoie să aştepte învierea lui Hristos ca să-şi înceapă truda. De cum se ivea primăvara, îşi lua hârleţul cu coadă lungă şi se ducea la marginea acelei borţi, adică a fâşiei de pământ de la marginea bălţilor, scobită mai dinainte, unde îşi pregătise şi el o palmă de loc, tăind cu sapa păiuşul din care făceau focul la dânsul acasă. Îl aducea şi pe Jean-Baptiste, care a împlinit treisprezece ani şi face pe „tăietorul”, înlocuind-o pe mamă-sa de când e iar însărcinată. Se vedeau şi alţii ca dânsul în ceaţă, ducându-se la turbăriile lor, ale căror pete întunecate păreau nişte răni pe iarba bălţilor. Dar acolo unde Eloy şi-o avea pe-a lui, lângă adăpostul de trestie ce-şi făcuse luna trecută, putea lucra în tihnă, căci locul era destul de singuratic. Lui Eloy nu-i prea plăcea să lege prieteşug. Trăia, de altminteri, cu ai săi, prin părţile acelea mai depărtate ale bălţilor Sommei, între Long şi Longpré-les-Corps-Saints, pe pământul comunei acesteia, căreia, ca şi destui alţi sărăcani de pe-acolo, se încăpăţâna să-i zică Longpré-sans-arbre, cum i se spunea pe vremea fostei republici. Casa lui era mai depărtată ca a altora şi mai vârâtă în pustietăţile de apă şi stuf – o bojdeucă joasă, în care aerul nu intra decât pe uşă, fără de nicio

fereastră, asta ca să le ţie mai cald, şi cu pereţi de vălătuci, acoperiţi cu bârne văruite, pe o temelie de scânduri date cu catran. Trăia aici cu Cathérine, care de pe acuma, la treizeci şi cinci de ani, era bătrână şi sluţită, cu o faţă palidă, căci în nouăsprezece ani născuse treisprezece copii, din care îi muriseră şase, iar cel mare fugise cu o şatră de ţigani... Aveau o vacă şi câteva găini, trei băieţi şi trei fete. Şi tot la ei şedea bătrânul Caron, care făcea pe cerşetorul. Iar în jurul lor, cât cuprindeai cu ochii, numai bălţi, pământ jilav acoperit de stuf, iarba răzbind din luciul apelor, între plopi albi, frasini şi ulmi, un desiş abia împădurit, din care se tăiase vârtos de douăzeci de ani încoace, de rând ţăranii intraseră cu securea în pădurile comunale şi în cele mănăstireşti, pe care foştii lor proprietari nu le mai puteau apăra. Cu aşa furie se năpustiseră să doboare copacii în zilele acelea de foamete, că ar trebui poate o sută de ani ca pădurea să-şi vină în fire. Asta dacă în cei o sută de ani n-are să mai treacă vreo revoluţie sau vreun război pe-aici...

Privirea ţi se oprea dincolo de Longpré, în taluzul înalt care aici se lasă aproape dintr-o dată în vale, pe când de cealaltă parte, pe malul drept al fluviului, mai sus de Long şi de Coquerel, povârnişul se face mai lin, mai ca lumea, dar aceasta ţine de-acum de o altă ţară, depărtată.

Ţara lui Eloy era aici, această sfoară de pământ înecată, acoperită de plopi, brăzdată de pâraie şi eleşteie. Numai la vreo cinci sute de stânjeni mai departe, unde braţele de apă se pierdeau, nu se mai simţea acasă, iar fluviul care se vedea în zare se depărta cu mai puţin de o leghe de taluzul malului stâng, acolo unde valea era mai largă, dar acestea i se păreau pe un meleag străin. Nu se prea găseau pe atunci, în împletitura deasă de pâraie şi de pământuri care ţi se surpau sub picioare, decât nişte cabane de-ale vânătorilor, şi în toată pustietatea, doar bordeiul lui Caron. În luntrişoara cu vâsle trebuia să cunoşti bine ulicioarele astea de apă ca să nu te rătăceşti între stufăriile înalte şi să ajungi din eleşteu în eleşteu, prin luminişuri, fără să dai în fluviu, colo hăt în josul apei, către Bray, la pâraiele care te puteau duce, cu brichetele de turbă, până în mahalaua Rouvroy de la bariera oraşului Abbeville, unde negustorii se tocmeau aprig ca să mai rupă din preţ, dar plăteau totuşi mai mult decât revânzătorii din Pont-Rémy sau din La Chaussée-Tirancourt. Ţara lui Eloy erau sărăciile astea de smârcuri, care se întindeau de la Amiens la Abbeville, unde te zbaţi împotriva proprietarilor, a negustorilor, a pândarilor comunali, a hrăpăreţilor care umblă cu înşelăciuni, ca să pună şi dânşii mâna pe-un crâmpei de baltă, îngrădind fără drept câte-un loc, şi unde trebuie să înfrunţi urgia anotimpurilor, rechiziţiile pentru nevoile oraşelor, trecerea oştilor... Ţara lui Eloy era această negură şi aceste fumuri joase, pe unde el îşi duce zilele, umblând ferfeniţos, adică în petice,

îndulcindu-şi amarul doar cu laptele unei vaci pricăjite şi astmatice, care paşte ierburile ude şi florile de baltă de prin imaşurile potopite. Abia dacă şi-a putut face o leacă de grădină, unde bobul verde creşte mai anevoie decât varza aceea măruntă şi creaţă, pe care o vezi cât ţine fluviul, de-o parte şi de alta. E ţara lui Eloy, aşa cum turba e pâinea lui, iar Cathérine nevastă-sa, şi niciodată nu i-a trecut prin minte să le părăsească. Nici vorbă de aşa ceva. E ţara şi-i viaţa lui. Aici a crescut şi a văzut trecând anotimpurile, aici şi-a cheltuit toată vlaga şi a îndurat foamea şi frigul, aici s-a oploşit cu Cathérine şi a auzit-o ţipând la fiecare naştere, an de an. Încărunţise înainte de a avea patruzeci de ani şi avusese încă mare noroc să scape de recrutare, pe când fraţii săi fuseseră omorâţi, unul pentru republică, al doilea pentru imperiu, iar pe al treilea, dezertorul, la care Eloy ţinea mai mult şi al cărui nume îl dăduse fiului său Jean-Baptiste, nu l-a mai văzut nimeni. Nu că îşi uitase copilăria pe care o retrăieşte în puştii lui, dar toate acestea sunt atât de departe, departe ca Abbeville... doar că nu se află luntre să te întoarcă până acolo. Nu trebuie să se lase pe tânjală. Viaţa l-a învăţat că fiecare lucru se cuvine să fie făcut la vreme: iată-l cu fiu-său, stând de ceasuri întregi, cu picioarele pe *linia* lui, cum i se zice aici unei scânduri bătute în cuie de lemn, la marginea turbăriei, a borţii aceleia, mânuindu-şi hârleţul la cinci sau şase metri sub apă. Hârleţul are un fel de cutie fără capac, făcută din tăbliţe de fier late cam de trei palme la capătul unei cozi de trei stânjeni şi jumătate, pe care *trăgătorul* o vâră sub pământul din fundul apei în aşa fel ca să se umple de nămol cu turbă. Îţi poţi închipui cât de greu trage asta! Eloy împinge cu toată puterea hârleţul, apoi se opinteşte ca să-l desprindă. Aici e nevoie de vlagă, dar şi să te ţie balamalele, iar când operaţia se repetă ceasuri după ceasuri, până smulgi bulgărele şi-l scoţi afară în capătul hârleţului, legănându-l pe mal, şiroind de apă, Hercule să fii şi dacă nu eşti deprins cu asta, cum e cosaşul cu coasa, nu rezişti niciun ceas. Apoi îşi face Jean-Baptiste meseria lui de „tăietor": despică bulgărele în trei cu cuţitoaia, un fel de custură îndoită, şi în timp ce tată-său, abia lăsându-şi răgaz să mai răsufle după opintirea de adineauri, vâră iar hârleţul uriaş în apă, băiatul duce în grabă cele trei „turbe" mai încolo, cu roaba pe care a scos-o din coliba de papură, şi le rânduieşte pe arie unde se vor usca, alcătuind, împreună cu turbele alese mai înainte, stive de douăzeci şi una de turbe, în aşa chip aşezate ca să le zvânte aerul, apoi în piramide ciuntite, în care intră doi steri de combustibil. Soarele şi vântul vor face restul.

Eloy, însă, îngrămădeşte necontenit bulgării de turbă smulşi din apă, icnind de câte ori hârleţul îi rupe, iar el, proptindu-se în picioare şi opintindu-se, înalţă lopata grea, legănându-şi povara şi rotind-o pe marginea „liniei". Ca să nu rămâie în urmă, Jean-Baptiste trebuie să

dea zor şi îl trec năduşelile, căci ştie el bine ce-l aşteaptă dacă se lasă pe tânjală: tată-su are să-i ardă câteva la cap şi peste umeri cu coada hârleţului, şi asta doare al dracului. Băiatul trece pe sub unealta care se afundă iar în apă, încovoindu-şi spinarea ca să împingă roaba şi trage cu ochiul, pe furiş, la tătâne-său.

Au îmbucat dimineaţa, înainte de a pleca, pâine neagră cu un fel de terci de tărâţe. Nu se opresc din lucru la amiază, că doar nu tragi chiulul când îţi eşti tu singur stăpân. Tocmai pe înserate vor putea mânca o fărâmă de slănină sărată, cu foi de varză sau de bobuşor. Eloy e deprins să rabde, dar băiatul, care creşte ceva de speriat în vremea din urmă, îşi simte stomacul gol. Nu prea are când se gândi la foamea lui, mai ales că uitase să aducă în coliba de papură oala cu lapte de var pregătită de tată-su, pentru a însemna stivele de turbă cu o literă sau o cruce. Acum sau mai târziu nu va scăpa de bruftuială şi chelfăneală.

Ploaia cade tot mai deasă şi-i face leoarcă pe cărbunari, iar scândura şi clisa lunecă sub picioare. Graurii se rotesc în jurul lor, şi când Jean-Baptiste se depărtează, ei se abat în stol pe grămezile de turbă încă udă, căutând viermii de nămol, dar băiatul, care s-a şi întors, îi sperie cu un strigăt, împingându-şi roaba şi săltând umerii ca să răstoarne încărcătura.

Bătrânul Caron, pe când era om zdravăn, mai înainte ca boala să-l fi betejit, făcea meseria asta pe care o face azi fiu-său Eloy, pe atunci „tăietorul” său. Dar e mult de când nu mai poate trăi decât din cerşit. Preotul, cel care se întorsese în zilele Consulatului, încercase să-l ruşineze pe Eloy în privinţa asta: „Care va să zică – îi zicea – tată-tu întinde mâna cerând pomană şi îţi dă ţie gologanii adunaţi?” Ce-i păsa lui Eloy de vorbele acestea? E mai bine ca bătrânul să trăiască din pomana tuturor decât din pomana lui, dacă nu mai poate munci! Sau nu cumva ar trebui ca hodorogul să mănânce pâinea copiilor lui Eloy? De altminteri, poate că l-ar fi ascultat pe preotul celălalt, ăl de jurase pe Constituţie şi de care îşi aduce aminte ca de un om de treabă, căruia vinul nu-i făcea scârbă. Dar ăstălalt... nu apucă el să mă ducă la groapă! Se pricepe când e să-ţi facă o dojană, dar pe unde era când bântuia foametea, când nu găseai pâine şi când doi din pruncii lui Eloy s-au prăpădit că n-aveau lapte? Acum, de când s-a pus din nou o troiţă pe şosea, să-l auzi cum zice, cântând în struna domnişorilor care au ridicat iar capul, că zilerii de pe aici, cărbunarii, sunt toţi nişte trântori, fiindcă nu vor să vină când îi chemi, să se spetească muncind pentru câţiva gologani, şi că trăiesc din hoţii, căci biata lor vacă jigărită paşte într-un islaz care nu-i al lor, iar ei, domnişorii, cer să se desfiinţeze suhaturile comunale pentru a pune astfel capăt leneviei noastre... Vaca asta le stătea în gât! N-aveau somn din pricina ei! Despre ea vorbeau în toate adunările sfatului comunal. Vaca era

vinovată dacă agricultorii, cum le ziceau celor care trăiau din munca altora, se vedeau nevoiţi să aducă străini pentru arături şi seceriş. Mai ales că vacile cărbunarilor şi ale ţăranilor săraci, aceştia neavând pământul lor, păşteau în bălţile comunei, stricând şi mai rău păşunile, după ce stăpânii acestor vaci, fără învoirea cuiva, au bortit peste tot malul bălţilor în aşa chip, că ţinutul pare un cimitir desfundat cu gropile lui negre şi goale, să crezi că toţi morţii au plecat în iad fără să mai aştepte judecata. Afară de asta, se pierde fără folos în apă balega vitelor, în loc să îngraşe ogoarele adevăraţilor agricultori, cei care au pământ şi hârtie la mână ca să-şi dovedească proprietatea. Ca şi cum nu ar fi de ajuns că li se dă acestor derbedei două treimi din paiele recoltei, ceea ce îi sileşte pe proprietari să-şi facă secerişul cu secera, iar dacă poruncesc muncitorilor lor să întrebuinţeze coasa, sunt puşi la taxe, şi asta ca să rămână paiele pentru sărăcani, pagubă care îi duce pe agricultorii cu pământ mult la sapă de lemn...

Toate acestea treceau prin mintea lui Eloy Caron pe când îşi smulgea hârleţul din fundul apei, şi învinuirile chiaburilor îl făceau să rânjească şi să horcăie. Bombănea în el, apoi, când bulgărele se dezlipea de nămol, scotea un *hân!* din piept, icnind aşa de tare, că Jean-Baptiste, speriat, îl privea pe sub sprâncene, întrebându-se ce-o fi având tată-su şi simţind de pe-acum burduşeala de care va avea parte îndată spinarea lui.

Se plâng de vacile noastre, se plâng de paiele pe care ni le dau, se plâng de turba pe care o scoatem. Le-ar plăcea s-o scoatem, dacă ar fi ca ei s-o vândă. Ca şi cum ei nu şi-ar trimite vitele în imaşurile comunale, în bălţi – şi nu o vacă, turme de oi! – pe când iarba lor şi-o vând. Noi ăştialalţi, dacă am sufla o vorbă, nu ne-ar mai da de lucru... Trebuie să te ai bine cu cei înstăriţi, chiar dacă îţi vine pofta să-i sfâşii sau să-i iei la goană. Să-i auzi flecărind că agricultura nu poate înflori decât în mâinile chiaburilor şi moşierilor cu gospodării mari şi vite multe, care să le dea bălegar destul, că plugarii mărunţi duc la ruină agricultura şi că-s nişte puturoşi din care s-ar putea face mai degrabă cornaci la plug sau argaţi la coteţul de păsări şi că tot răul se trage de la ideea neghioabă cum că tot sărăcanul să-şi aibă vaca lui, ceea ce îi îndeamnă la lene, după cum arată pilda tuturor acestor Eloy Caron din Picardia... „Nu zău! mormăi el. De unde ai mai scos-o? Ian te uită dacă braţele astea sunt leneşe!" Apoi, către Jean-Baptiste, care lăsase tărăboanţa din mână şi se zgâia cu gura căscată înspre Longpré: „Stai, că vezi tu pe dracu, când ţi-oi arde o scatoalcă!" Băiatul nu răspunse nimic, dar întinse braţul, arătând ceva acolo jos, pe şosea.

Erau călăreţi purtând cuşme şi veneau în vale la trap. Se opriră deodată, parcă încremenind, nas în nas cu nişte uniforme verzi şi roşii, care se zăreau printre copaci, deasupra păpurişului gălbui, venind dinspre Amiens.

Şi deodată se auzi un pocnet de puşcă.

*

Colonelul-baron Simonneau ţinuse să dea el însuşi ordinele sale locotenentului Dieudonné. Regimentul sosise la Amiens către zece dimineaţa, primit de trupele din garnizoană şi de tricolorul care fâlfâia peste tot, după un drum de paisprezece leghe străbătut în cinci ceasuri. Oraşul avea aerul unui uriaş iarmaroc, unde, de îndată ce s-au împrăştiat veştile de la Paris, mulţimea, fetele uşurele şi soldaţii au făcut din ziua asta, în ciuda ploii, o sărbătoare pe care autorităţile o încurajau. Era nemaipomenit ce de-a lăutari s-au putut ivi deodată în toate cârciumile şi hanurile, şi pretutindeni se dansa, cu tarafurile astea cocoţate pe mese în loc de estradă, toate cântecele la modă pe vremea imperiului împletindu-se cu *Marseieza*, pe care toţi găseau în te miri ce un prilej ca s-o mai ceară o dată. Vânătorii lui Simonneau fuseseră încartiruiţi în nişte şoproane, către bariera de apus a oraşului, unde e şi aleea La Hotoye, încă atât de cumplit pustiită – de nerecunoscut pentru cei ce au văzut-o cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, ca doctorul Denoix, care a copilărit aici – cu copăceii sădiţi în zilele imperiului, după ce uriaşii arbori străvechi au fost doborâţi... Iar Arnavon, Schmaltz, Rochette – pe aceştia n-ai cum să-i ţii locului – se duseseră să hoinărească pe malurile Sommei. Sunt pe acolo grădiniţele inundate ale zarzavagiilor care duc la oraş trufandalele lor... Soldaţii se spălau, căci n-apucaseră s-o facă aşa cum trebuie dimineaţa – plecaseră pe la cinci din Saint-Just-en-Chaussée – iar dacă vor rămâne să înnopteze la Amiens, cum se zvonise, s-ar putea să fie învoiţi în oraş, şi atunci...

Îndată ce se instalară bucătăriile, compania a doua din al treilea escadron îşi mâncă ciorba şi îşi văzu de caii priponiţi de copaci. Locotenentul Dieudonné îşi aprinse pipa. Când auzi că-l cheamă colonelul, n-are rost să ascundem ca i-a scăpat o înjurătură. Iarăşi vreo corvoadă pentru compania lui, şi asta fiindcă n-avea căpitan, iar unui locotenent i se aruncă în spinare toate corvezile! Lucrurile, va să zică, nu s-au schimbat. Sunt tot ca pe vremea lui Saint-Chamans, hai? Mârâi aşa numai până ce primi ordinele... La urma urmelor, îşi zise, căpitan ne-căpitan, i se arăta încredere. Lui şi ostaşilor săi. „Ştiu, i-a spus Simonneau, că se poate cere orice companiei dumitale.” Vorbea cu accentul puternic al color din Tarn. Pesemne, gândi Dieudonné, că te ia aşa ca să te cumpere cu o vorbă. Pesemne. Dar te şi cumpără. Saint-Chamans nu făcea de-astea. Îţi dădea ordine, luându-te de sus, de la înălţimea gulerului său ţeapăn – şi atât.

I se cerea locotenentului Dieudonné să străbată cu compania lui valea Sommei până la marginea oraşului Abbeville sau, barem, până vor întâlni trupele monarhiste. În orice caz, era probabil că n-au să

poată trece mai departe de Pont-Rémy, ceea ce face, pentru cai, cel mult opt leghe. Căci, orice s-ar întâmpla, e greu de crezut că detaşamentele escortei regale vor porni în urmărirea lor, dacă ar fi să bată în retragere. Compania va trebui să ajungă cât mai aproape de adversar. Ţinta acestei manevre era să-l facă pe Marmont să simtă prezenţa trupelor imperiale, silindu-l astfel să-şi iuţească marşul şi, totodată, să îngusteze spaţiul trupelor acestuia, stârnind în jurul lor o atmosferă de nesiguranţă; fie că se urmărea alegerea locului bătăliei mai încolo – un fel de capcană în care ar cădea escorta regelui – fie că trebuia doar să i se dea lui Marmont impresia unei asemenea capcane, pentru a-l sili să iasă cât mai repede din Franţa cu o parte din trupele sale, ceea ce ar crea condiţiuni prielnice dezertărilor, trecerii celorlalte trupe în tabăra lui Napoleon. Trebuia ca ţara să înceteze de a mai vedea în Ludovic al XVIII-lea pe suveranul ei legitim: contele de Lille urma să fie aruncat în rândurile aliaţilor, pentru ca el să apară iar în ochii tuturor ca pretendentul pe care inamicul vrea să-l impună Franţei. Totodată, în manifestele împrăştiate cu destul de mare tămbălău, fie prin telegraf, fie prin curieri trimişi peste tot în goana calului, se arăta că s-a dat ordin ca regele şi oricare dintre Burboni să fie arestaţi oriunde se vor afla. Şi la fel alţii, o duzină de persoane, printre care Robert citi numele lui Marmont şi al lui Bourrienne. Nicăieri însă nu se spunea că trebuie atacată escorta regală. Simonneau stărui asupra acestui lucru. Căci o bătălie pripită ar putea dezlănţui invazia armatelor străine pe pământul Franţei, iar împăratului îi trebuie timp ca să reorganizeze statul şi armata.

Dacă va fi nevoie, o ştafetă are să aducă la Amiens raportul locotenentului.

— S-a înţeles, hai? Nu vă obligă nimeni să faceţi drumul în galop. Vă veţi opri la Picquigny, pentru a vă da seama dacă drumul de la Picquigny la Airaines e ocupat... apoi porniţi înainte, fără grabă, înspre Pont-Rémy... Şi fără să faceţi vreo prostie, ne-am înţeles? Totul este ca ei să vă vadă. Nimic mai mult... Poate că ar fi chiar de ajuns să vă strângeţi grămadă la Longpré, şi de acolo să trimiteţi doar câţiva călăreţi spre Pont-Rémy, cu ordinul să se întoarcă de-ndată ce vor fi luat contact cu escorta... hai, ce zici? Las asta la judecata dumitale… Eşti un ofiţer inteligent, am văzut notele dumitale. E un scandal că n-ai încă al treilea galon! O altă coloană se va desfăşura pe malul drept al Sommei şi la nevoie puteţi face joncţiunea. În seara asta pornim spre Doullens.

Plecară către amiază. În anotimpul acesta, valea Sommei abia prinde a înverzi, iar de pe malul stâng, cale de un ceas şi jumătate, la poalele taluzului, fluviul nici nu se vede. Satele străbătute sunt doar câteva îngrămădiri de colibe la răscrucea drumurilor. Dar, de pe acum, călăreţii simt deasupra lor vlaga unei vegetaţii încă adormite,

căci din povârnişurile colinelor tulpine ca nişte braţe noduroase şi cenuşii întind spre dânşii pânze, bolţi de liane uscate, pe covorul de frunze veştede. Natura era ca o bătrână doamnă prăfuită de vreme, care nu se mai îngrijeşte prea bine, dar care, în ciuda acestei ofiliri, a metehnelor ce-o sluţesc, te lasă să vezi cât de frumoasă trebuie să fi fost pe când avea minunatul ei păr lucios. Arborii foarte înalţi, străpungând plasa de nori plumburii, înălţau pe cerul ploios puzderii de cocoloaşe de vâsc, galbene şi roşietice în horbota lor neagră. Compania mergea cu Dieudonné în frunte, urmat de ostaşii aleşi pe sprânceană ce i se dăduseră, zece la număr, purtând lance, şi care nu aparţineau, la drept vorbind, nici unei companii, ceea ce făcea ca locotenentul să nu-i cunoască de fel. În general, era împotriva acestui sistem care introducea deosebiri între călăreţi, după armele lor şi după cum fuseseră aleşi, pentru că rupea unitatea de luptă, solidaritatea ostaşilor. Dincolo de Dreuille zăriră fluviul sub ploaie. Şerpuia leneş printre plopii înalţi şi păşunile de pe acum înverzite, dar ici şi colo brăzdate de gropile negre ale turbăriilor şi de braţele lui secate, ramificaţii care se îndepărtau şi se întorceau iar, până le pierdeai din ochi. În ciuda ploilor necontenite, vremea se încălzise în primele ceasuri ale după-amiezii, fără să treacă de douăzeci şi două de grade, dar, după frigul din ajun, lui Robert căldura asta îi stârnea un fel de moleşeală apăsătoare. La Ailly, la Breilly oamenii ieşiseră în poartă să-i vadă pe vânători şi se auziră strigăte de *trăiască împăratul!* Dincolo de Breilly, fluviul se depărtează înspre dealurile de pe malul drept, lăsând între el şi şosea o fâşie lungă, acoperită de mlaştini şi de copaci singuratici, cu eleşteie în cotul pe care-l face către Tirancourt. Dieudonné se pomeni gândind că e foarte drăguţ din partea colonelului să-i arate atâta încredere, dându-i explicaţii care depăşeau strategia elementară. Dar el, Dieudonné, ce făcea cu soldaţii săi? El le cerea doar supunere, fără să le explice nimic. „Haide, îşi zise, va trebui să le vorbesc îndată ce sosim la Picquigny, unde facem haltă...”

Nu trecuse mai mult de un ceas şi erau acolo. Robert se aştepta să vadă un oraş, şi abia dacă-i un târguşor de o mie două sute de suflete, cu cel mult trei sute de case. Aici primirea fu în toate privinţele entuziastă, drapele ce-au stat ascunse în zilele Burbonilor se iviră la ferestre, iar locuitorii, în cea mai mare parte foarte săraci, trăind din turbă şi din ce ţeseau pentru fabricanţii de la Amiens şi Abbeville, ţinură morţiş să-i cinstească cu băutură pe ostaşii împăratului. Nu, ziceau ei, nu văzuseră pe nimeni, nu ştiau nimic de escorta regelui. Tutungiul nu se învoi nici în ruptul capului să primească bani, când locotenentul veni să-şi cumpere tutun de pipă. Soseau oameni din La Chaussée-Tirancourt, de cealaltă parte a Sommei. Dânşii văzuseră de mai înainte pe vânătorii imperiali care veneau dinspre Amiens îndreptându-se către Flixecourt. Frumos lucru

entuziasmul, gândi ofiţerul, dar ei nu veniseră aici ca să stea la taifas cu oamenii. Îşi strânse ostaşii şi-i puse să urce pe un drum destul de păcătos, până la terasele castelului, o ruină în felul acelora pe care le îndrăgea domnul de Chateaubriand sau poeţii englezi, dar nu şi locotenentul de vânători, căruia nu-i prea plăceau dărăpănăturile. De-aici puteai totuşi să vezi până departe valea brăzdată de eleşteie şi acoperită de plopi albi, cu petele întunecate ale uscătoriilor şi cu şanţurile de turbă, negre, care păreau să aştepte victimele unui măcel gata să fie săvârşit, şi pretutindeni, pe câmp şi prin păşuni, grămăjoarele fumegânde, în ciuda ploii. Pe Robert însă nu valea îl interesa, ci, în spatele lor, deasupra turnurilor şi zidurilor dărăpănate, şesul ce se întindea cât cuprindeai cu ochii, pustiu, despuiat, pătat de cretă albă, unde semănăturile nu încolţiseră încă aproape nicăieri. Un drum desfundat, care ducea de-a curmezişul la Airaines şi se lăsa în jos, într-o văgăună, către Picquigny. Robert zări de departe o căruţă venind spre dânşii. Era un tarabagiu, care aducea de la Airaines ulei de cânepă şi saci goi. El îi văzuse pe soldaţii regelui şi întări spusa altora, arătând că garda personală şi roşiorii escortei se scurgeau întruna pe şoseaua ce duce la Calais prin Abbeville. Nu era prea vorbăreţ picardul acesta cu o barbă de opt zile şi cu şfichiul biciului petrecut după gât. Cât despre zăpăceala al cărei martor fusese, dacă-i vorba de asta, atunci are ce spune: „O ceată de netrebnici pe gloabele lor, o strânsură de slugoi împotmoliţi până-n gât în glodul şoselelor...” Acolo, pe terasa castelului de la Picquigny, în mijlocul călăreţilor săi strânşi roată în jur, îşi rosti locotenentul Dieudonné scurta lui cuvântare. Poate că nu le spuse chiar tot ce-i încredinţase Simonneau – nu era treaba lor – dar le dezvălui ţinta operaţiei întreprinse, pentru ca ei să nu fie doar nişte unelte oarbe. Le vorbi mai ales lăncierilor, fiindcă aceşti călăreţi de pomină nu-l cunoşteau şi fiindcă voia să trezească în ei spiritul de răspundere şi de solidaritate. S-a înţeles? Avem ordin să luăm contact cu inamicul, să-l facem să dea ochi cu noi şi să creadă că toată cavaleria imperială e aici, gata să sosească, să intervină... dar să nu atacăm, să ne ferim de-a angaja o luptă, să ne desprindem şi totuşi să nu ne depărtăm prea mult... ca şi cum am supraveghea doar mişcările escortei regale, fuga ei, ca şi cum am împresura-o... Să stârnim în mintea fugarilor un sentiment de nesiguranţă... dar niciun gest pripit... să aşteptăm ordine, s-a înţeles, hai? Să nu tragem, orice s-ar întâmpla...

Robert se simţi roşind. Rostise „hai?” cu accentul celor din Tarn, ca şi colonelul.

Ieşiră iar la aşa-zisul drum, cum nu se poate mai neîngrijit, pe care veniseră de la Amiens până aici. Ploaia se înteţise şi pământul era fleaşcă sub copitele cailor. Bălăceau în noroi. Priveliştea, dincolo de Picquigny, nu prea se schimbă: în stânga e mereu taluzul acela

încărcat de arbori cu cocoloaşe de vise, mereu reţeaua de liane uscate, dar o bucată de vreme fluviul merge cu şoseaua alături, în dreapta, între plopi, având şi bălţile tot în dreapta, aşa că nu prea poţi deosebi între ele, apoi fluviul se depărtează niţel şi trupa se pomeneşte într-un loc, surprinzător chiar pentru unul ca locotenentul Dieudonné, căruia nu-i plac ruinele. Aici, pe sub arborii înalţi, se zăresc rămăşiţele unei mari aşezări – ce o fi fost? – cu porţi sculptate, aducând a palat şi a fermă, ca un orăşel făcut din firimituri. Un ţăran care mâna nişte oi cu lâna jegoasă, crescută peste ochi, aproape ascunzându-i, o turmă de-a lungul căreia alergau doi câini lăţoşi, răspunse la o întrebare a sublocotenentului, zicând că acolo era Le Gard, ceea ce nu lămuri de fel pe ofiţer. E mult de când clădirile s-au dărăpănat. Auzii de nişte călugări – zicea ţăranul – cică au fost nişte călugări acolo. Mănăstire, cum s-ar zice. Ce fel de călugări or fi fost, asta nu voia s-o ştie Dieudonné. Ceea ce îl interesa pe dânsul era ordinea de marş a coloanei. În front câte trei! Aşa, putea să aibă în mână şoseaua. Zici că erau călugări bernardini? Ei bine, bernardinii ăştia au avut aici o frumoasă aşezare, dar nu mai erau decât nişte strigoi. „Cum sunt îmbrăcaţi bernardinii?" îl întrebă sublocotenentul. Şi Dieudonné: „Nu cumva îţi închipui că ştiu de-alde astea?" „Şi dumneavoastră credeţi în strigoi, domnule locotenent?" „Asta-i bună! pufni în râs Robert. Dumnezeii şi grijania ei de ploaie! Te pălmuieşte peste ochi."

La Croy, fostul castel al ducilor – cei care înfiinţaseră întreprinderea minieră de la Anzin şi aveau acum o casă minunată lângă Lille – nu mai era decât o amintire. Rămăsese din el şi mai puţin ca din mănăstirea bernardinilor. Pe aici revoluţia n-a făcut decât să sfârşească treaba veacurilor, în satele acestea unde ţăranii dădeau foc întruna castelelor, încă din zilele Jacqueriei[214]. La Hangest, la Condé-Folie... nu mai aflai nici urmă din ceea ce au fost castelele nobililor pe vremea când meleagurile acestea erau ţară străină, ţinuturi ale Sfântului Imperiu, aparţinând regelui Ungariei.

Aici dealurile se trăgeau îndărăt, pe stânga, povârnindu-se hăt încolo, iar valea se lărgea, cu eleşteiele şi smârcurile ei, cu copacii tot mai puţini şi cu fluviul care abia se mai zărea cam la o jumătate de leghe.

Erau ceasurile două şi jumătate când au ajuns la Longpré. De aici se făcea, de asemenea, un drumeag înspre Airaines, adică de la Longpré şoseaua ce ducea la Calais şi pe care mărşăluia escorta regală era la mai puţin de două leghe. Ciudat! gândi Robert. Colonelul îi vorbise de răspântia de la Picquigny, nu de asta. Ca măsură de siguranţă, are să lase aici doi oameni cu misiunea să-i dea de veste, dacă vor vedea picior de soldat pe drumul dinspre Airaines. Oricum, de la Longpré la Pont-Rémy nu era nicio leghe şi jumătate. Compania îşi văzu de drum, păstrând aceeaşi formaţie, în front câte trei, cu

lăncierii în cap. De-a lungul taluzului copacii îşi aplecau iarăşi crengile pe şosea, şi ei treceau iarăşi printr-un ţinut împânzit de eleşteie, cu apele Sommei pierzându-se în zare. Dieudonné visa. Omul acesta cu picioarele pe pământ era un visător. Gândul îl purta îndărăt, în trecutul său, la Rouen, la tatăl său, la Théodore şi tovarăşii săi. Era într-adevăr straniu cum în zilele acestea toate gândurile îl duceau la Théodore, la tabloul pe care pictorul îl făcuse după chipul său şi care îl supăra atât de tare, fiindcă se vedea cu bustul şi şoldurile acelui aristocrat obraznic… Nu putuse îndura dispreţul cu care vicontele vorbea de popor. Frumos mai căzuse în capcană!

Încă o cotitură a drumului şi, pe neaşteptate, colo, înaintea lor, nici la două sute de metri, o ceată de călăreţi, purtând căciuli, veneau spre dânşii prin flanc câte unul. Stăi! Vânătorii, în spatele grupei de lăncieri, se opresc îndată ce aud comanda. Iar dincolo, ceilalţi, se opresc şi dânşii în dreptul unei poteci care coboară printre bălţi către Somme, lângă nişte case din marginea drumului, parcă ascultând de aceeaşi comandă, ca la o joacă, dar răsfirându-se în grabă pe un front larg, de-a curmezişul şoselei ce duce la Abbeville. Sunt vreo zece călăreţi în spatele cărora se grămădesc ceilalţi, iar unul iese înainte, singur, apropiindu-se. Ce mai e şi asta? îşi zice locotenentul. Parc-am fi la bătălia de la Fontenoy, zău aşa! Robert dă pinteni calului, ieşind în întâmpinarea celuilalt. La urma urmei, ăştia nu-s prusaci! Iar când ajunge în faţa aceluia, locotenentul Robert Dieudonné, comandantul companiei a doua din al treilea escadron al regimentului 1 de vânători imperiali, vede deodată că are înainte-i pe omul, ieşit din gândurile lui, cu care se ciorovăise în odaia din dosul prăvăliei de pe bulevard, unde Géricault pictase tabloul său, inspirat de restriştile anului 1813. El era, Marc-Antoine, viconte d'Aubigny, locotenent în corpul de grenadiri al lui La Rochejaquelein, salutând cu sabia şi răcnind cât îl ţinea gura: „Domnilor, trăiască regele!"

*

Focul de armă pornise când au izbucnit strigătele de *trăiască împăratul!*, cu care vânătorii răspunseră lui Marc-Antoine d'Aubigny. Grenadirii nu se întâlniseră încă până atunci faţă-n faţă cu ceea ce dânşii numeau trădarea. Se găseau opriţi, cu degetul pe trăgaciul pistolului, înaintea unor soldaţi care abia cu trei zile în urmă, adunaţi în Piaţa Ludovic al XV-lea, mai purtau încă frumosul nume de vânători ai regelui. La vuietul nemaipomenit al atâtor glasuri, unul din ei, un ostaş foarte tânăr, venit numai de trei luni în oştire, nu s-a putut stăpâni: degetul său apăsă... Glonţul nu atinse pe nimeni, iar freamătul care trecu prin rândurile vânătorilor arăta doar mirarea unor ostaşi cu nervii căliţi în douăzeci de ani de lupte şi adânc pătrunşi de rosturile disciplinei. Dar locotenentul d'Aubigny, luat pe neaşteptate şi atins în

sentimentul său de cinste ostăşească, se şi răsucise în şa cu o mişcare iute a şoldurilor, ca să vadă cine era vinovatul. Şi tot atât de iute, calul său sări în sus şi începu să se rotească şi să zvârle din picioare, într-un dans bezmetic, simţind poate că a sosit clipa unei răzbunări de mult rumegate, apoi se năpusti peste şanţul şoselei şi luă câmpii cu călăreţul care, pierzându-şi cumpătul, sta strâmb, aşa cum se găsea de la început, scăpând şi frâul, pesemne fiindcă şaua rău prinsă lunecase într-o parte, şi acum se zbătea zadarnic să se aşeze iar, sprijinindu-se numai în pulpele-i vânjoase, fără a lăsa din mână sabia ce se vedea bălăbănindu-se în iarbă.

Era scena pe care o zăriseră de departe Eloy Caron şi fiu-său. Ei stăteau acolo, pe marginea gropii lor, cu ochii la goana fantastică a pintenogului şi la încercările zadarnice ale călăreţului de a se aşeza iar în şa, dar afurisita de dihanie neagră şi ajunsese fornăind în stufăriş, de-a lungul eleşteului, unde, la urma urmelor, călăreţul nu se putea alege decât cu o baie. Dieudonné însă, împins de-un imbold puternic, se avântase în urmărirea calului furios, şi după dânsul se luară doi grenadiri, ultimii din coada coloanei, de la cotitura care duce dinspre Catelet la malul drept. Călăreţul se bălăbănea cu un picior în aer şi cu celălalt îndoit sub burta pintenogului, neizbutind să şi-l scoată din scară, pintenogul urmărindu-şi goana pe fâşia îngustă din coasta şoselei, de unde ajunse cu o iuţeală năprasnică la un loc plantat cu plopi albi. Se văzu cum capul şi umerii lui Marc-Antoine se izbiră de zece ori, ba de un copac, ba de altul, apoi trupul voinic i se chirci deodată zguduit de un ţipăt înfricoşător şi, lăsând să-i cadă din mână sabia, pe care nu se ştie de ce-o ţinuse până atunci în pumnu-i strâns, se duse încolo, ca o zdreanţă neînsufleţită, târât de calul înnebunit care îşi necheza victoria.

Eloy, rezemat în hârleţ, şi Jean-Baptiste, înaintea tărăboanţei de care uitase, priveau fără să mişte cum vine de-a dreptul spre dânşii această vijelie. Călăreţii porniţi în urma ei, împotmoliţi în stuf, şi unul ce se vârâse în eleşteu până la burta calului, le zbierau ceva, dar cărbunarii nu prinseră înţelesul cuvintelor. Văzură că omul târât de calul său era tot numai sânge şi desluşiră, în sfârşit, că ofiţerul de vânători care venea în urmă le striga: „Ce dracu staţi? Opriţi-l!” Eloy gândi că apa i-ar veni de hac pintenogului mai dihai ca dânşii şi că, de altminteri, nu era treaba lui, dar fiindcă băiatul se repezise prosteşte înaintea calului, tatăl alergă după dânsul pentru a-l ocroti, ridicând hârleţul ca să taie drumul gonaciului. În ocolul făcut spre a se feri de prăjina asta îngrozitoare, pintenogul îşi zvârli jos povara neînsufleţită şi, simţindu-se uşurat de călăreţul pe care-l ura, se depărtă dintr-o săritură şi se duse să se bălăcească în turbă şi în stuf, potolit, cu o pleoscăitură tare în apă la vreo zece stânjeni mai încolo, de unde întoarse spre urmăritorii săi opriţi locului neagra-i frunte înstelată.

Robert Dieudonné descălecase şi încerca acum să-l ridice de subsuori pe acest Marc-Antoine, greoi, glodos şi însângerat, care gemu, întorcând spre el nişte ochi stinşi, absenţi, apoi scoase deodată un urlet neomenesc, supraomenesc. Trupul uriaş al voinicului zdrobit recăzu în braţele unui Robert tulburat, şi Dieudonné înţelese că el însuşi era cel ce stârnise această durere, nu ştia cum şi nici unde, în capul rănit sau în piciorul care părea rupt, cu plaga deasupra cizmei. Puse iar jos povara-i de dureri în iarba umedă şi în noroi, îngenunchind alături. Îşi trecu palma peste fruntea mânjită a rănitului: ochii îl priveau acum încremeniţi, plini de spaimă, ca şi cum ar fi văzut moartea. Robert se aplecă şi-i vorbi blând: „Nu-ţi fie teamă... nu mă recunoşti? Sunt prietenul acela al lui Théodore...", dar asta nu folosea la nimic, căci în ochii din care cugetul fugise nu era groaza de soldatul duşman, ci de vreo vedenie dinlăuntru. Pleoapele clipiră şi se închiseră. Sosiră şi cei doi grenadiri, după ce-şi lăsară caii la marginea şoselei, în paza lui Jean-Baptiste. Unul din ei era tocmai tinerelul care trăsese focul de pistol, pricina acestei nenorociri. Era un copilandru blond, cârlionţat, cu un căpşor mititel pe un gât zdravăn, de om prea voinic faţă de ce ducea pe umeri. Uitând cu totul că vorbea ofiţerului asupra căruia trăsese adineauri, cu ochii plini de lacrimi şi tremurând de teama răspunderii pentru boroboaţa făcută, îl întrebă pe locotenentul de vânători: „Va trăi, domnule locotenent. Nu-i aşa că va trăi?" Şi Robert, ridicând din umeri, fără să-l privească, răspunse: „De unde vrei să ştiu?", în timp ce încerca să întindă binişor, cu gesturi materne, uriaşul trup al cărui cap se bălăbănea şi de unde ieşea acum, ca o cântare înăbuşită, urletul tot mai slab al durerii.

Rănitul nu putea fi lăsat aşa. Tuspatru, cu Eloy Caron, încercară să-l ducă, ferindu-se de a-i mişca piciorul, spre coliba de trestie, unde cărbunarul tocmai îi făcuse loc, scoţându-şi uneltele afară. Acolo, barem, n-are să-l mai plouă. Dar ceea ce ducea în braţe nu mai era un om, ci iarăşi ţipătul acela înfiorător, care părea să iasă din toată carnea chinuită, din tot scheletul acesta frânt în mai multe locuri, căci părea că şi din oase venea urletul, pesemne unde avea vreo coastă ruptă... Sub acoperişul de papură, şi unde te împiedicai în întuneric de uneltele pe care Eloy n-avusese timp să le scoată, durerea luase un caracter ritmic, iar omul care nu mai ştia nimic şi nu mai era Marc-Antoine d'Aubigny, locotenent de grenadiri, ci un morman de suferinţă animalică, redus la horcăitul acesta întretăiat, şuierător, dând impresia agoniei – omul sub care vârâseră o rogojină îi ţinea în respect pentru durerea-i fără seamăn pe cei patru din jur, îngroziţi de ceea ce le vedeau ochii, şi singur Eloy ieşi din colibă, zicând ceva, parcă tot vorba de adineauri, cum că acolo, cel puţin, n-are să-l mai ude ploaia pe ofiţer. Robert Dieudonné se ridică. Toate acestea n-au durat mult, dar i s-au părut ceasuri. Vorbi: „Nu-l putem lăsa aici la

nesfârşit...” Iar unul dintre grenadiri: „Dar nici să-l ducem într-altă parte, domnule locotenent, căci ar muri pe drum...”

Ploaia se pornise mai tare. Ploua peste eleşteu, peste păşuni, peste plopi, peste turbă. Pintenogul cu steaua-n frunte ieşea căznindu-se din nămolul în care era cât pe ce să se afunde şi, scoţându-şi capul prin stuf, îşi zbiera victoria. Târând după el şaua desprinsă, se apropia liniştit de marginea şoselei, de parcă venea să-şi povestească isprava celor doi fraţi ai săi, în robie, fără a se sinchisi de Jean-Baptiste, care îi păzea.

Acolo, la răspântia de drum dinspre Catelet, unde vânătorii imperiali şi grenadirii regelui rămaseră faţă în faţă, sublocotenentul lui Robert, simţindu-şi răspunderea de comandant în lipsa acestuia, îi luase locul în capul companiei, între cele două trupe, iar un ofiţer din cealaltă tabără, despre care nu e prea important să spunem că era acel Arthur H..., întâlnit la Beauvais, făcu la fel, spre a-l înlocui pe Marc-Antoine. Stăteau pe caii lor, măsurându-se din ochi. Nu era nevoie să-şi spună ceva, să cadă la vreo înţelegere. Şi unii şi alţii, încremeniţi, se împăcau de la sine cu ideea unui fel de armistiţiu şi priveau de-a lungul drumului, spre eleşteu, unde nu se vedea decât un flăcău ţinând caii de dârlogi. Vremea nu părea să treacă mai uşor pentru călăreţii opriţi sub ploaia cu băşici ca pentru Robert Dieudonné, aplecat asupra gemetelor lui Marc-Antoine.

Robert se simţea parcă năucit. Căci în clipa când se întâmplase pe neaşteptate nenorocirea era tocmai cu gândul la cearta aprigă ce avusese, cu trei ani în urmă, sau aproape trei, în odăiţa din dosul prăvăliei de pe bulevard, unde Géricault lucra, între el, Robert, şi omul acesta întins acum colo jos, sfârtecat de chinurile iadului. Robert nu era superstiţios, nici ispitit să caute comparaţii, nici deprins să dea întâmplărilor înţelesuri supranaturale. Dar de data asta, judecata lui învăţată să ţină seama numai de realităţi se dusese pe copcă, nu mai ştia ce să facă şi i se părea că se vede pe el însuşi acolo, fără conştiinţă, propriul său corp, căzut de pe calul pictat de Géricault. Ah, ce copilărie! Îşi îndreptă spinarea, se uită la cei doi grenadiri şi la omul bălţilor, privi ploaia de afară, privi iarba şi turba, şi zise, fără a fi prea sigur de el, ca un ofiţer care n-a primit ordine, dar le dă altora: „Ar trebui să vă duceţi după un doctor...” Apoi îi trecu prin cap: „trebuie să-i fie frig, nenorocitului” şi, dezbrăcându-şi mantaua de cavalerie, o puse uşurel peste rănit, acoperindu-i picioarele, înfricoşat deodată la gândul că postavul ar putea să apese pe fractură...

Printr-un fenomen straniu, grenadirii – nişte copii – începură în chipul cel mai firesc să se uite la ofiţerul acesta trecut în slujba Căpcăunului ca la superiorul lor şi să dea ascultare cuvintelor lui ca unor ordine. Salutară, plecând să-şi ia caii. Pe ai lor îi ţinea Jean-Baptiste, iar al locotenentului era lângă movila de stuf, unde Eloy îl

priponise de un par, fără să-l fi rugat cineva. Robert îi chemă îndărăt. Nici în ochii lui aceştia nu mai erau oameni ai regelui, ci nişte ostaşi aflaţi sub a sa poruncă. Îi rugă să transmită sublocotenentului Legay că trebuie să ia asupră-şi comanda companiei cât va lipsi el, iar ofiţerului rămas cu grenadirii să-i spună că, în ceea ce-i priveşte, va sta lângă locotenentul d'Aubigny până la sosirea medicului. Totodată, le cerea şi unuia şi altuia să-şi tragă fiecare trupa îndărăt, în aşa fel încât să se evite contactele şi incidentele. Cât de neobişnuit era acest îndoit ordin nu-i trecu o clipă prin minte, nici lui şi nici celor doi tineri nobili de ţară. Aşa se făcu că la această răspântie de drumuri, în marginea bălţilor Sommei, pe la ceasurile trei, trei şi un sfert, din acea miercuri 22 martie 1815, Robert Dieudonné, locotenent în regimentul 1 de vânători imperiali, puse pentru câtva timp sub un comandament unic cele două crâmpeie învrăjbite ale armatei franceze, care fuseseră trimise unul împotriva celuilalt, cu ordin de amândouă părţile ca nu cumva să se bată, ci doar să se hărţuiască şi să se desprindă de îndată ce-o fi la o adică.

*

Durerea biruie uneori sentimentul trăirii. De ce călăii aceştia l-au mişcat din loc? Piciorul a vorbit deodată mai tare decât capul. Stele de foc. Gheara înşfacă tot corpul, suie spre gât, ţipătul porneşte din burtă şi se înfige în coastele sfărâmate. Bezna uriaşă se leagănă pe toate lucrurile. Ochii deschişi nu văd decât această legănare. Unde sunt? Şi sunt oare? E o mare de plumb în acest craniu, un plumb negru, nivelul său oscilează, şi, câteodată, când se apleacă prea mult într-o parte, se face în caleidoscop, la dreapta sau la stânga, după cum corabia urcă sau coboară pe un talaz de dincolo, un fel de lumină înfiorătoare în care se dezvăluie o lume – o fi realitate sau vis, nu ştiu... Ah, mamă, mamă... Cum mă sfâşie şi cum mă arde... E o lume cenuşie, neguroasă, întunecată, fulgerată de ploaie şi de vânt – unde mă aflu? Trebuie să fie o apă undeva, pe-aici, foarte aproape, şi pământul e pătruns de apă, şi aerul, pesemne că asta îl face atât de întunecos în plină zi... În caleidoscop, deasupra aştrilor pe fond negru, între panaşurile violete, dungile roşii, nehotărâtele stele verzi bătute de vânt, iată o zonă încă palidă, unde un chip se apleacă, cine-o fi? E un bărbat pe care l-am văzut undeva... o privire cunoscută... şi gânduri fâlfâie împrejur, nu pot să le apuc bine, să le însăilez, să leg cuvintele...

Bine. Cine a zguduit caleidoscopul? Iată roţi, serpentine, suferinţi, aoleu, ah, e prea de tot, asta mă străpunge, ah, la naiba, mămucă, ah, la naiba!...

Nu mai văd nimic decât bezna mea... Trăiesc, deoarece mă doare, trăiesc. Ce înseamnă oare a trăi? Înseamnă să ai două picioare şi să te ţii pe ele. Mai am încă picioare? Am barem unul, căci îl simt

parcă bătut cu urzici, cu stele. Ce i-a apucat să mă ducă pe sus? Mişeii! Puneţi-mă jos, puneţi-mă jos, mişeilor!... N-au cum să mă audă, pentru că nu pot decât să ţip. Tot ce gândesc se face ţipăt nedesluşit, răcnet... Pricepe oare cineva ce zice focul? Piciorul meu e un buştean, şi bietul meu cap, capul meu s-a dus dracului. Mamă!

Acesta trebuie să fie visul, cu miasmele chinuitoare, cu această penumbră şi, în fund, între cei doi oameni, ploaia... Bietul meu cap se duce de-a dura, şi plumbul topit tresare mişcând corabia, noaptea... Visez tot felul de decoruri schimbătoare, cu umbrele oamenilor, copilăria, marile grădini, câmpiile, pădurile şi câinele meu Medor, care era negru ziua nămiază mare, cum e ziua asta din care n-au rămas decât aştrii ca o mazăre făcăluită în dosul pleoapelor...

Ce tot vorbesc ăştia? Aş vrea să aud cuvintele, cuvintele să fie pentru mine cuvinte, să le pot înşira ca nişte inele pe o sfoară... ah, sfoara asta pe care mi-o răsucesc în jurul piciorului mă taie, mă jupoaie, îmi intră în carne... Nu e nicio sfoară, nu e niciun picior, nici cuvinte nu-s, doar un murmur, un glas de om. Ce vrea de la mine omul acesta? Să nu mă atingă, plezni-l-ar dracu, să nu mă atingă! Nu-i dau dreptul să mă atingă!

Păcătos lucru! Ce-o fi acolo în dosul şalelor? Eram călare. Pentru ce m-au culcat? Pentru ce mă ţin culcat? Mă revolt, mă ridic, adică vreau să mă ridic. Dar ordinele date acestui corp rămân zadarnice, ele nu trezesc decât durerea, ţipătul care îmi scapă iar, ca un flaut stricat. Nu mai sunt decât un morman de oase, oase strânse de mântuială, oase fără suflet, şi ţipătul...

Eram călare. Unde asta? În ce câmp liber, în ce primăvară, ce bucurie de-a alerga, cu vântul în piept şi în braţe, cu toată vlaga mea, cu toată carnea asta sigură de ea însăşi, cu muşchii mei zdraveni şi capul plin de întâmplări, de idei, între ieri şi mâine, aveam atâtea de făcut, gustul vinului pe buze şi al unei femei în braţele mele... cine este femeia aceasta pe care am lăsat-o acolo, făptură dulce, gemând fericită, trupul gol ca un colier înnodat de grumazul meu, ah, m-ai lovit, mă doare îngrozitor, femeie necunoscută, târfă, târfă... vezi să nu-mi atingi piciorul, târfă!

Cad iarăşi puzderii de stele, rotocoale. Noaptea dă năvală peste tot. Îl aud vorbind pe omul acesta.

„Dumnezeule, credeţi că va muri?”

Ah, ar fi de râs dacă aş putea înţelege. Ochii mi se rostogolesc în fundul capului rănit. Sunetele nu mai au niciun înţeles, fiindcă sunt zadarnice, fără ţel. Ce-i pasă acestui om, acestui vrăjmaş, dacă moare sau nu moare cineva? Nu se poate. Nu vei muri. Nu se poate să mori, chiar dacă suferinţa năpraznică te face să urli ca un câine... Ştii, Medor... l-am călcat pe labă... Un câine negru până-n fundul ochilor. Caraghios lucru e absenţa, propria ta absenţă. Cad. Nemişcat. Întins.

Cad. O cădere fără oprire, fiindcă nu mă mişc. Eu. Ce-i aia *eu*? Omul acesta care zice: „Credeţi că are să moară?” sau mâna care mă atinge... ah, retrage-o, ia mâna asta de om de pe mine! E aşa de greu să te trezeşti dintr-un coşmar? Şi vreau să mă trezesc. Din toate puterile. Să uit de toate acestea. Smoala. Durerea. Ploaia. Omul. Pământul tare. Frica de mâna care mă atinge. Să mai dorm legat burduf şi să aud cum intră cineva în odaie. Groaznic! Groaznic! Visez asta din copilărie, şi mereu vreau să mă trezesc. Şi nu pot. Pentru că sunt treaz. Ţine-te acum! Barca se dă peste cap, iarăşi plumb, noapte...

Mi-au pus ceva pe frunte. Ceva răcoros. Nu e de ajuns. Nu e de ajuns de răcoros. Ceva umed. Cine îşi permite una ca asta cu fruntea mea? Iarăşi. O fi sudoarea. Ah, mă doare! Nu se vor sfârşi oare toate acestea niciodată? Umbrele vorbesc între ele, dau din cap. Mi-ar fi frică, dacă ar fi cu putinţă. Dacă vreun lucru ar fi cu putinţă. Frică? Ce-i asta frică? E un fel de ţâşnire de raze care te înfioară pe dinăuntru, care taie cu luminile ei negre interiorul craniului, sau poate stomacul... Adineauri mi-a fost frică. Adică, lui i-a fost frică. Nu-i mai rămâne decât cuvântul, ca un balon care pluteşte, un balon de copil... Mâna l-a părăsit, înţelegerea de asemeni... rămâne cuvântul *frică*, în el, ca un abur. Grămada de carne ţeapănă îşi simte piciorul sfârtecat de durere? Nu-i altceva decât o durere care se întoarce de departe, creşte, izbucnind deodată. Mamă! Ah, ce mârşăvie, ce mârşăvie! Mamă!

O umbră zice alteia *doctore*. E ciudat. Nu spui *doctore* unui cal. Ce este un cal? Ce este un doctor? Sunt ani de când zac aici nemişcat. Adică zace *el* aici. El sau ea. Grămada de carne. „Doctore, crezi că va trăi?” N-a spus chiar aşa adineauri, cuvântul din urmă era altul. Dar nu-l mai pot găsi, trebuie să fi scăpat jos, s-o fi rostogolit pe duşumea, sub pat, şi-i prea întuneric ca să-l văd. O umbră sumbră zice altei umbre sumbre: *Doctore!* Pesemne că *doctore* e un fel de poreclă din mai multe cuvinte lungi, băgate unele într-altele. Omul care se află în stânga zice *doctore* strigoiului care stă pe două picioare, îmbrăcat în negru. De altfel, totul e negru. Până şi mirosul care bântuie acest loc amarnic, umed, strâmt.

Dacă aş fi în stare să întind spre dânsul mâinile, aveam înainte mâini, aş putea să vorbesc, să spun ceva, să protestez, cu mâinile, să-l zgâlţâi zdravăn, să-l bat, ah! Nu mai pot oare să-i bat pe ceilalţi? Cu mâinile. Mâinile ar putea să-i facă să priceapă. E un scandal, mă-nţelegi, un scandal! Ah, lăsaţi-mi piciorul, lăsaţi-mi piciorul, porcăria asta de picior, lăsaţi-l!...

Nimic nu se mai supune ordinelor. Nici mâinile, nici durerea, nici noaptea.

Asta de pe jos e ceva care geme, *asta* e ceva care simte învârtindu-se totul în jur, pradă ameţelii. Ceva care scandează, gând

sau durere, una după alta, mânia şi suspinele, împotrivirea şi ruşinea. Ceva care respiră gata să se spargă. Care bolboroseşte. Care tresare. Care îşi leagănă focurile stinse. Care se înfrânează o clipă, apoi nu se mai poate ţine. Care se întoarce la suferinţa ei. Care se frânge. Care se stinge. Care suflă greu. Care se duce de-a dura, de-a dura, de-a dura, în fundul unui ocean, ca o piatră sub luntrea legată de ţărm, sau ca luntrea, sau ca ancora desprinsă de otgon, cangea izbind valurile, ah, mamă, mamă, mamă...

„Nu poate fi transportat pentru moment. Până nu ştiu dacă are o fractură a craniului..."

Ce limbă păsărească e asta? N-are niciun chichirez. Auzi, pentru moment. Să-l transporte pentru moment... Din grămada de carne ţeapănă iese un gemăt ca un spasm, o răsuflare scurtă şi prelungă, scurtă şi prelungă, care cade scurt şi se ridică încet; oricum aş spune, cuvintele nu ajută la nimic, ca şi întrebarea stranie: „N-aveţi cumva două scânduri ca să-i fixez piciorul?"

Visul, asta e ca şi cum te-ai deprinde să stai în întuneric. Iată că începe să se deosebească nu ştiu ce parcă mai limpede, ca şi cum ceaţa de pe ochi, care mă desparte de ceea ce mişcă în jur, s-ar fi risipit niţel. Trebuie să fie un acoperiş aici, căci nu mai plouă peste mine. Sau, cel puţin, mă plouă numai pieziş, când e vreun vârtej şi când se văd trestiile înalte încovoindu-se în apă. Dacă ar fi o cabană, ar avea pereţi de jur împrejur. Nu e o cabană, dar e un acoperiş. Şi, foarte aproape, nişte mormane negre din care vine duhoarea asta năpraznică, înăbuşitoare. Colburile putrezite au acest miros. Undeva, foarte departe, în memorie. Măi, ce vorbă, memoria! E cum ai zice: „Caută luna în apă!" Memoria? Aveam una, ca o mână sau ca un picior. Unde o pusei, memoria? „Copilul meu, într-o zi o să-ţi pierzi capul, vino să-ţi aranjez cravata..." Poftim, cuvintele acestea parcă îmi vin de-acolo, din... na, uitai cum îi zice, din me... din me... din memorie. Dumnezeul şi grijania voastră, să nu-mi spargeţi capul cu piatra! Totul e negru, invizibil, străpuns de pumnale. Pietrele numite memorie.

Cât s-au mai căznit mama, şcoala, rândaşul care m-a învăţat să călăresc, şi toate acestea ca să ajung aici, să ajung să nu mai ştiu nimic, să caut cuvintele ca pe nişte bile, sub pat... unde mi-e capul, bietul meu cap! Există pâine rumenă şi fripturi în sânge, alergări în manej, râsete care îmi seamănă, cărţi, fete, glume răutăcioase, clopote sunând în cer, şi toate acestea ca să ajung aici... Au fost... Ce au mai fost? Au fost toţi aceştia, eu, ei, eu, ele, eu... ca să ajung aici, la această durere nemiloasă, la această prăbuşire groaznică, la ţipătul acesta înăbuşit, la bezna asta de vită, la leagănul acesta negru... Ah, piciorul meu, piciorul meu! Lăsaţi-mi în pace piciorul, netrebnicilor! Lăsaţi-mi în pace piciorul! Simt că muşcă, frige, scârţâie, se rupe... atenţie, se rupe... mi-e frică... nu mai pot... nu mai pot...

„Aşa, acum piciorul e imobilizat între aceste două scândurele. Strânge tare, domnule locotenent, strânge tare... Nu-ţi fie teamă, strânge cât mai tare nodul...”

Fiinţa cade încă o dată îndărăt, fără să mai ştie nimic, într-un gol care se face în cap, în fundul ochilor, şi se cască mereu dedesubt. Cade, cade fără sfârşit, într-o groapă fără fund. În această cădere, care este însăşi memoria lui, ochii omului s-au întors la cerul dinlăuntru.

În sfârşit, în sfârşit, a sosit şi targa. Cu mare grijă, cei doi grenadiri şi Robert Dieudonné au întins rănitul pe targă, cu piciorul său rupt băgat într-un fel de streaşină improvizată, şi l-au scos din adăpostul de turbă, în ploaia călduţă şi pătrunzătoare, sub baldachinul uriaş ai norilor, pe care Marc-Antoine nu-l vede, colo, sus, legănat de vânt în vârful plopilor încă desfrunziţi... „Acoperiţi-l!” se aude un glas.

I-au tras mantaua peste obraz, ca unui mort.

Ca unui mort. Ciudat lucru, cum pot pătrunde atâtea în această lume închisă, în acest creier. Ca unui mort... nimeni n-a spus „ca unui mort”... Gânditu-s-a cineva la asta, sau e Marc-Antoine care...? Deodată, nu mai vrea să moară. Degeaba se preface că nu ştie ce înseamnă a muri. Nu vrea să moară. Sunt tânăr, simt inima între coastele care mă dor, îmi simt vlaga. Vreau să trăiesc. Să fiu fericit. Nu moare nimeni la douăzeci şi cinci de ani. În orice caz, nu mor oameni ca mine. Nu eu. Voi mai vedea soarele, măreţul soare, cu lungile sale gheare de aur înfipte în livezile verzi pe care le îngălbeneşte. Umbrele înalte ale copacilor, dimineaţa, pe câmp, un havuz cu ape ţâşnitoare, porumbeii speriaţi luându-şi zborul cu un lung fâlfâit de aripi, iar eu, singur încă, fără treburi, în curte... E atât de devreme... se aude un cal tropăind în grajd. Porumbeii s-au liniştit acum şi se întorc obraznici să vadă dacă nu-i rost de pâine sau de tărâţe... Grăsuni, greoi, lenevoşi, cu capul mic şi ochiul roşu, cenuşii, violeţi şi albi, se năpustesc în răsadurile de garoafe, prinzând ici şi colo vreo râmă... Vor mai fi dimineţi şi seri. Soarele îşi trece pieptenele de aur prin frasini şi fagi, din micile boschete stufoase de liane şi de flori sălbatice adie un parfum – ce-o fi oare parfumul acesta? Ah, o dată şi să mor, aş vrea barem încă o dată să trăiesc luna mai în parfumul regesc al răsurilor. Răsurile cele mari, cu florile albe ca nişte hermine de mai. Apoi, florile de nalbă în verdele-palid al trestiilor abia răsărite, cu capetele lor negre... muşchiul de pe-acum stufos la piciorul copacilor pe unde cizma taie o cărăruie... E un parc întins, însufleţit de-o natură gălăgioasă, cu freamătul de păsări şi de vietăţi care fug. Pământul trece printr-o nouă pubertate, îşi dezveleşte trupul, pe care aleargă cele dintâi furnici.

— Puneţi jos targa! zice doctorul. Haide, colea... uşurel... uşurel!

Mantaua lunecă într-o parte, şi în fruntea rămasă sub ploaie, ochii întunecaţi se deschid şi încep să joace şi să se dea peste cap, cu

dâre de sânge în albul lor clătinat. E forfotă de oameni împrejur, se aud glasuri de copii. Apoi targa e ridicată iar şi vârâtă pe cât se pare în casă, o casă în care lumina nu pătrunde decât atunci când se deschide uşa. Odaia e ca o subsuoară întunecoasă, cu miasme acre. Fumul înecăcios îl face să tuşească pe Dieudonné, pe doctor... E o duhoare de urină stătută, iar din fund, într-un soi de pat, o femeie strigă: „Cine-i acolo?" Un ţânc plânge.

— Doar n-o să-l lăsaţi aici? întreabă cu voce neliniştită unul din cei ce au dus targa, tocmai flăcăul care trăsese mai înainte în locotenentul de vânători.

— Şi unde ai vrea să-l las? răspunse doctorul. Nu-i nicio casă de-aici până la Longpré şi l-aţi ucide târându-l atât de departe...

A îngenuncheat lângă rănit şi ar vrea să-l dezbrace cât de cât, ca să-şi dea seama ce răni are pe corp. Din fundul cocioabei afumate se aude cum bărbatul şi femeia se ceartă în graiul lor de neînţeles, ca şi cum şi-ar sufla nasul întruna.

— Ar trebui să-l ducem la spital... dar de-aici la Abbeville sunt două leghe şi jumătate... Ar fi o nebunie să-l pui într-o căruţă...

E vocea doctorului. Rănitul simte cum vocea umblă deasupra lui ca nişte degete. Şi grenadirul de colo:

— Prea ar fi trist să moară aici...

— Nu crezi, tinere – zice doctorul – că e mai trist să trăieşti aici?

Iarăşi durerea, iar ţiuitul necontenit, capul căzut pe spate şi vălul gros care se lasă, se lasă... Au tăcut oare cu toţii? Nu se mai aude decât durerea, numai ciocănitul durerii.

Vălul cenuşiu... unde am mai văzut vălul acesta cenuşiu lăsându-se înaintea ochilor? O dimineaţă de octombrie. Un sfârşit de octombrie. Câmpul de la Grenelle. Zidul fermierilor generali. Numai că acolo nu eram eu. Ci dânşii. În faţa copacilor. I-am escortat călări. Burniţa mărunt. Parisul, colo în spatele nostru. Nişte oameni la oarecare depărtare, curioşi sau, mai ştii, prieteni de-ai lor. Malet le-a strigat: „Amintiţi-vă mereu de acest 23 octombrie!" Îl cunoşteam pe Lahorie. Îl întâlnisem la doamna Hugo. A întors capul spre mine. Mă recunoscuse? Chiar dacă m-a văzut, avea el la ce să se gândească înainte de-a muri, ca să mă mai poată recunoaşte. Tânărul acesta, pe care-l întâlnisem la iubita lui, în vara trecută... Se formase plutonul de execuţie. Din fericire, erau infanterişti. Nu noi. Noi făceam paza împrejur. Călări. Ne uitam la oamenii aceştia care vor muri. Unul într-un fel, altul într-alt fel. Cei mai mulţi căutau o vorbă, ultima. Cu puţin noroc, vorba lor ar rămâne. Barem prin ea să supravieţuiască. Alţii îşi plecau capul, unul plângea. Oricum, ei singuri au comandat foc... Calul meu tresări auzind detunătura. E de necrezut ce frică au animalele de puşcă...

Deodată, acolo, unde mă doare, unde durerea de la picior

răspunde atât de cumplit în cap, simt o alinare, ca şi cum piciorul ar fi amorţit. Steaua care iese dintre ramuri e palidă ca o dimineaţă de octombrie albă pe negru, pe fruntea neagră a pintenogului... Aş vrea să fumez. Poate dacă aş fuma toate ar deveni mai clare.

— Ce zice? N-ai auzit ce zice, doctore?

Doctorul n-a auzit.

L-am văzut pe comandantul plutonului apropiindu-se de generalul Lahorie pentru lovitura de graţie. Ciudată vorbă! Mai sufla încă. Şi-a întors ochii spre ofiţer. „S-a uitat la mine!" zicea acesta trecând pe lângă calul lui Marc-Antoine, pe când se ducea să-şi reia locul în rând. Lovitura de graţie.

Marc-Antoine ştia acum foarte bine ce va să zică lovitura de graţie. Atunci nu ştia. Atunci vedea un general împuşcat, întins pe jos, mişcând încă, un ofiţer care se apropia, pistolul, detunătura – la drept vorbind e mai omeneşte. Dar de cealaltă dată Marc-Antoine a văzut el însuşi ochiul întors spre dânsul, ochiul calului. Animalul căzut la pământ cu piciorul rupt, târându-se, gemând. Ochiul. Botul spre dânsul, frumosul cap al calului cu uitătura blândă, calul său. Lovitura de graţie.

Ceea ce moartea unui general nu poate să-ţi explice, înţelegi atunci când dobori un cal. Calul tău. E imens un ochi de cal. Imens şi bombat. Lucitor. Un soi de agată. Un diamant mare şi lucios. Licăreşte, privindu-te fără dojană, cu încredere.

Şi eu? Eu de asemenea am piciorul rupt – nu mai sunt bun la nimic, netransportabil, cum zicea vocea de adineauri – şi spitalul din Abbeville e prea departe. Mă vor ucide oare?

— Ostaş, fii om de înţeles şi spune-o şi camarazilor tăi! Vă puteţi retrage fără necinste şi fără părere de rău. Locotenentul vostru trebuie să rămână aici, şi noi nu vedem în el un prizonier, ci un rănit. Nici noi nu vom rămâne aici. Îl lăsăm în grija doctorului...

Vocile s-au depărtat. Şi oamenii. Şi conştiinţa. Numai durerea e mereu acolo, înfiptă în cap. Piciorul e îngheţat, absent. Deodată, o fraza rostită din uşă:

— Doctore... ţi-l las cum aş lăsa propriul meu corp...

Cine a spus asta? Locotenentul? Dacă eu sunt corpul său, de ce pleacă? Mă lasă aici. Şi capul mă lasă. Durerea s-a mai potolit oarecum. Ah, dacă ar fi într-adevăr aşa, dacă m-ar lăsa scârnăvia asta de cap! E fum în odaie. O lumină palidă în uşă. Mişcă ceva în jurul meu. Ceva nu prea înalt. Copii curioşi. Aud apoi vocea unui bătrân care strigă la dânşii. Muştele se împrăştie.

Nu mai e decât timpul înaintea mea. Timpul care nu trece. Timpul necruţător. De neîndurat. Se vor întoarce oare să mă ucidă?

La urma urmelor, ce e războiul acesta? Împotriva cui ne batem, şi pentru ce? Era, pare-mi-se, o plimbare militară. Ce de lume! Nu

numai armată. Domni, doamne. Încotro mergeau toţi? Şi noi, încotro mergem? Toate acestea mi-au ieşit din minte. Mi se pare că plimbarea ţinea de mai multe zile. Pentru ce se plimbau zile de-a rândul? Unde am dormit noaptea trecută? E caraghios cum le-am uitat pe toate. Oricum, trebuie să fi fost ca o petrecere. Erau şi nişte băieţi care mărşăluiau. Şi trăsuri ticsite.

Nu prea mai ştiu ce căutam acolo. Totuşi, e ca şi cum norii s-ar risipi încetul cu încetul.

Încep să văd odaia în care mă aflu, copiii care nu se mai sinchisesc de mine, moşneagul aşezat lângă targă, privindu-mă. Şi iată că amintirea se deşteaptă. Regele... uitasem de el. Cum îmi amintesc de existenţa regelui mă şi pocneşte o durere de cap zdravănă. Apoi, deodată, parcă m-ar prinde somnul, simt că mi se clatină capul. Nu, trebuie să mă împotrivesc, să rămân treaz, cu orice preţ. Regele. Pe ăsta îl pierdusem cu totul din ochi. Regele. Îl urmam pe rege. Atunci, cum vine asta? Regele îşi ia tălpăşiţa? Un rege care îşi ia tălpăşiţa mai e oare un rege? Şi noi, care o luăm din loc împreună cu el, suntem oare tot noi? E supărător cum totul se învârteşte în jur... Ce vor gândi despre mine moşneagul acesta, copiii?

Moşneagul stă rezemat în baston. Cu amândouă mâinile şi cu bărbia pe ele. E murdar. Ca toţi ceilalţi de aici. Poate niţel mai murdar. Pentru că apa e afară, apa bălţilor. Doar n-au să se apuce acum să care găleţile, trecându-le din mână-n mână. Toţi aceştia nu se spală de fel, iar turba şi noroiul li se usucă pe obraz. Degeaba mă căznesc, nu pot ţine ochii deschişi. Simt că are să-mi vină iar ameţeala. Vine. Şi cad iar, cad mereu...

În timp ce rănitul leşină sau adoarme – cine-ar putea s-o ştie? – bunicul, sprijinit în baston, cu zdrenţele sale anume păstrate, căci gioarsele peticite sunt ţinuta de lucru a cerşetorului, se uită înălţând din umeri la bărbatul tânăr cuprins de leşin. El se întreabă dacă rănitul are bani asupră-şi, unde i-o fi ţinând şi în ce fel să-i poată lua, fără ca afurisiţii ăştia de ţânci să-l vadă şi să spună mamei lor că tata-mare fură gologanii ofiţerului. Nu că se teme de dojană, dar va trebui să împartă prada. Cu vârful bastonului ridică pe furiş mantaua aruncată peste cel de jos. Rănitul geme. Bătrânul se opreşte, rotindu-şi ochii într-ascuns primprejur.

Cu vremea asta afurisită şi-a pierdut ziua. Nimeni nu-ţi dă de pomană când plouă. Şi chiar duminică treaba a mers slab, mai cu seamă că fiu-său i-a luat tot, iar la cârciumă nu i se dă bere pe datorie.

Unde şi-o fi ascuns ofiţerul banii? Are pesemne aur. În buzunare, în chimir? Chimirul e desfăcut, ca şi bretelele pantalonilor. Se vede că doctorul... Cerşetorul se întreabă dacă, întâmplător, doctorul, folosindu-se de prilej, nu l-a jefuit pe ofiţer fără ca nimeni să-l vadă. Apoi se linişteşte. Cum de i-a putut trece prin cap una ca asta? Un

doctor să fure! Ar însemna să nu mai ştii pe ce lume te afli... Bătrânul se apleacă, cântărind în mână chimirul... La atingerea asta simţită prin cămaşă, ochiul rănitului se deschide. Vede.

Vede cu totul altfel ca în delirul său de adineauri. Un chip cu barba zburlită aplecat asupra lui, o barbă albă şi soioasă, amestecată cu fire negre şi pete galbene, care cotropeşte obrazul până pe sub ochii vicleni, nesăţioşi, cu nenumărate încreţituri pornind de la tâmple, şi fruntea toată brăzdată de cute sub pălăria pleoştită cu marginile late. Simte pe dânsul mâna ca o insultă, o mână zbârcită care scotoceşte, şovăitoare şi stângace. Groaza îl face să uite că e pironit acolo, ţeapăn, şi că nu e în stare să comande membrelor. Şi deodată îşi vede propria lui mână ridicându-se, ca pentru a-l da la o parte pe moşneag, mâna lui, ascultându-i porunca, ghicindu-i gândul, slabă şi neputincioasă, care îl sperie totuşi pe omul aplecat, silindu-l să se tragă îndărăt şi să lase scotocitul. Trebuie să spună ceva. Gândurile pot oare ieşi din buzele lui? Ceea ce Marc-Antoine are în el i se opreşte în gât, horcăie acolo, mugeşte ca o vită, apoi se aude: „De băut...” Moşneagul se ridică, se dă înapoi înspăimântat, bastonul îi scapă din mână. „De băut”, zice rănitul şi nu era ceea ce voia să zică, dar rostind asta, simte o sete cumplită, ca şi cum nu numai gura i s-ar fi uscat, ci tot trupul, şi capul cade iar pe targă. Dumnezeule, îmi voi pierde oare din nou cunoştinţa? Durerea îi ţine trează biata minte, absorbindu-i atenţia.

S-a stârnit în odaie un freamăt de neînţeles şi cineva a sfâşiat dintr-o dată perdeaua de fum. Copiii cu feţele mânjite, abia zăriţi, sunt daţi deoparte, suflaţi de-o vijelie, şi o umbră în fuste zdrenţăroase, un ghem gros de cârpe boccii se rostogoleşte între uşă, lumină şi ochi. Se aude glasul ţipător al unei femei. Nu se înţelege ce spune. Unul din ţânci, care a primit o palmă, scânceşte, încearcă să-şi ferească obrazul, ridicând cotul. Prea târziu. Şi femeia se repede la moşneag ca o avalanşă a dreptăţii şi a pedepsei, el ridică bastonul de jos şi ea urlă, iar bastonul se abate în lături.

Pare să fie o femeie foarte grasă şi foarte bătrână, cu o rochie ferfeniţă de culoare închisă, sub care se zăreşte cămaşa neagră de jeg, mai lungă decât fusta. Bluza descheiată ca pentru a respira lasă să se vadă grămada ridicată a sânilor pe pântecul umflat, pocit. S-ar crede că e însărcinată, dacă aşa ceva ar fi cu putinţă la anii ei. Cu faţa pustiită, pe care curg broboane de sudoare, nespălată de opt zile şi cu părul lăţos răvăşit pe tâmple – o claie spălăcită cu şuviţe albe – e slută de-ţi face frică.

Începe să ţipe în urma scârbosului bătrân, care voia să fure banii ofiţerului. Parşivul! Ca să aibă ce bea. Şi să ridice el bastonul să dea într-o femeie care trebuie să nască dintr-o clipă-ntr-alta! Măscări îi ies din gură, mai suflă niţel, se apleacă, se încovoaie şi, răscăcărând

picioarele din pricina pântecului uriaş, îşi sprijină cu mâinile genunchii fleşcăiţi.

Marc-Antoine o vede acum de aproape în această lumină de ploaie, şi o vede mai bine. Nu e o bătrână. E o femeie istovită, doborâtă, dar nu o bătrână. Priveşte. Fără sfială, ca o vită. Şi-a dus palma la fruntea rănitului, pe care se rotea o muscă. O mână jegoasă, umflată. Îi tremură buzele şi zice, parcă fără să vrea: „Frumos flăcău!" Lui Marc-Antoine i se face frică de dânsa, mai frică decât de moşneag, adineauri. Geme iar: „De băut..." şi deodată femeia tresare, se ridică, strigă ceva, iar toţi din jur se împrăştie ca muştele. Cum să nu i se dea de băut voinicului care suferă? În forfota ce se stârneşte bătrânul hirsut dispare şi în învălmăşeala de braţe se vede ceva trecând din mână în mână. Marc-Antoine simte deodată ceaşca la buze, ceva umed, deschide gura şi trage în el... E o ciudată băutură sălcie, nici bere, nici cidru, o apă stătută. Femeia îi spune: „Bea, bea..." şi nişte cuvinte de neînţeles, apoi îl ajută să-şi ridice capul, sprijinindu-i ceafa. Ah, ăsta îl doare. Simte însă că trebuie să bea... când, pe neaşteptate, ceaşca scapă din mâna care o ducea la buzele rănitului şi apa i se varsă pe gât, pe cămaşă, pe piept, o dată cu un ţipăt ascuţit. Ce se întâmplă?

Femeia s-a scuturat toată, zgârcindu-se, şi a sărit îndărăt cu mâinile la burtă. Urlă în părul revărsat pe obraz, şi umerii i se zguduie, şi sânii i se zbat. Marc-Antoine o vede mişcându-se spre întunericul din fund, cu ţâncii agăţaţi de poalele fustei, ţipând şi ei care mai de care. Nu poate întoarce capul. Ghiceşte însă culcuşul soios în care se prăbuşeşte mormanul de cărnuri. Ce se petrece aici? Marc-Antoine întreabă din ochi pe moşneagul care s-a întors să-şi ia băţul căzut lângă targă.

— Au apucat-o durerile facerii... lămureşte bătrânul cu tonul sfătos al celor de la ţară.

Dar ţipetele s-au potolit. Nu-s decât primele dureri, are să nască mai târziu. Cel mai mare dintre copii aţâţă focul în vatră, pe când afară se lasă noaptea. O flacără urâcioasă, parcă învăluită în ceaţă, prinde să lumineze tabloul... Şi Marc-Antoine simte deodată că va trăi.

XIII

SĂMÂNŢA VIITORULUI

Era exact ora şase când domnul de Siméon, prefectul de Lille, veni să cineze la rege. Adică la primarul oraşului, domnul de Brigode, unde regele era găzduit cu suita lui. Palatul Brigode, căruia toată lumea îi zicea Palatul Avelin, măreţ şi foarte frumos, e aşezat tocmai la capătul dinspre nord al urbei şi pesemne că de aceea a şi fost ales, pentru ca maiestatea-sa s-o poată şterge spre Dunkerque fără să mai străbată oraşul, dată fiind starea de spirit a garnizoanei. Paza o făcea căpitanul Vanackère, cu o trupă alcătuită din grenadiri de infanterie, pe care nu prea se putea pune temei, şi tunari de la partea sedentară, asupra cărora autorităţile aveau bune informaţii. Din ce i se spusese prefectului reieşea că tunarii şi grenadirii se şi luaseră la harţă şi era de temut că vor ajunge să se bată între dânşii. Mareşalul duce de Trévise se pregătea tocmai să-l înştiinţeze pe rege despre aceasta. Se aflau acolo Berthier, Beurnonville, Macdonald, generalii toţi, miniştrii sosiţi în grabă la Lille, Jaucourt, Bourrienne, abatele Louis, abatele de Montesquiou, toată suita cu domnul de Blacas, prinţul de Poix, ducele de Duras, ducele de Croy, ducele de Gramont, prinţul de Condé, ducele d'Orléans, cam la vreo cincizeci de comeseni, cu domnul de Brigode bineînţeles, cu tot felul de mărimi ale oraşului şi cu anteriul părintelui Elisée.

Prin fereastra marelui salon se zărea garda în curte, dar maiestatea-sa se trăsese mai în fund, vorbind cu mareşalul Mortier şi privind de acolo spre grădini, unde în ploaia călduţă de primăvară arbuşti foarte timpurii începuseră să înmugurească. Regele îi arătă mareşalului, care însă nu ştia nici el ce fel de arbuşti erau şi spuse că ar trebui întrebat domnul de Brigode. În grupul în care domnul de Gramont şi prinţul de Poix vorbeau cu foarte mare asprime despre nemaipomenita purtare a garnizoanei la sosirea regelui se simţea deopotrivă nelinişte şi mânie. Şi nu ştiu cine, un adjutant, spuse aşa de tare că-l auziră toţi:

— Deoarece domnii aceştia fac pe bosumflaţii, nu ne rămâne decât să trimitem un curier la Tournay cu ordin să se coboare podul şi să bage în Lille douăzeci de batalioane englezeşti care să mi-i pună cu botul pe labe!

Regele, care auzise ca şi ceilalţi, întoarse capul, apoi îşi aţinti privirea întrebătoare asupra lui Mortier. Mareşalul murmură:

— Nesocotitul! Astea-s lucruri pe care le faci fără să le spui...

Trecură la masă şi, oricât de strălucitoare era argintăria, oricât de ferchezuită era slugărimea, vedeai bine după mutra posomorâtă a celor mai mulţi comeseni, amuţiţi deodată, că nu prea le dăduse curaj ceea ce auziseră unii de la alţii. Domnul duce d'Orléans se afla la dreapta maiestăţii-sale şi conversaţia lor nu părea de fel însufleţită.

Maiestatea-sa se prefăcea oare că ţine să vorbească mai cu seamă vecinului din stânga, care era gazda? În orice caz, regele îi spunea acestuia în şoaptă lucruri de a căror însemnătate ducele d'Orléans nu-şi putea da seama. La drept vorbind, Ludovic al XVIII-lea nu era în apele lui: se ţinuse bine tot drumul, dar şi nervii lui se toceau până la urmă. Şi apoi, mai erau reumatismele. Ieşea tocmai din mâinile părintelui Elisée, care nu i-au fost de mare ajutor. Se simţea ca un om încolţit. În fuga-i grăbită, o luase, şiret, cu mult înaintea fratelui său şi a frumosului nepot, lăsând escorta pe mâinile celor mai înrăiţi reacţionari, chipurile, ca să compromită gaşca contelui d'Artois, aruncându-i în spinare dezordinea acestei fugi, astfel încât el să apară mai târziu străin de încurcăturile ce s-ar putea isca. Poate chiar că n-ar fi fost supărat dacă frate-său ar fi căzut în mâinile lui Bonaparte. De un an încoace, uneltirile celor de la Pavilionul Marsan nu-l lăsau să doarmă liniştit. Aveau toţi ce aveau cu coroana lui. Fratele ăsta nerăbdător cu băieţii săi, ca şi vărul aşezat la dreapta lui. Toate se ştiu. Uneltesc toţi. Fouché e omul partidei lui Orléans. Vitrolles face poliţia lui Charles[215]. Chiar dacă Bonaparte nu s-ar fi întors, unii sau alţii tot ar fi încercat să-l dea jos pe Ludovic, asta e limpede. N-ar trebui oare să folosească aceste zvârcoliri pentru a pregăti viitorul, întorcându-se cu aliaţii şi înfundându-i pe pretendenţi? Şi când te gândeşti că el, cel dintâi, îl iertase pe tânărul Ludovic-Filip, venit să se arunce la picioarele lui, îndată ce părăsise armatele republicii, după afacerea Dumouriez! Pe atunci, Ludovic încerca să opună ceva intrigilor lui frate-său... Regele cugeta la toate acestea, vorbind despre altele, despre entuziasmul cu care l-a întâmpinat populaţia pe unde trecuse. Tăcu deodată, strâmbându-se. Un junghi în şale! Ah, şi părintele Elisée, ce mai pramatie! Nu i-a fost cu-adevărat de folos decât atunci când, la Hartwell, făcu să ajungă în mâna lui scrisoarea domnului de Charette împotriva contelui d'Artois, o armă făurită poate de serviciile englezeşti de spionaj, dar care a picat la timp ca să aibă cu ce să-l cuminţească pe frate-său... Putea să publice oricând scrisoarea asta, care îl învinuia pe contele d'Artois de a fi dus la pierzanie prin laşitatea lui pe şuani. Regele auzi deodată de la celălalt capăt al mesei o vorbă năstruşnică a prinţului de Condé. Îl rugă s-o mai spună o dată.

Dumnealui, prinţul de Condé, care sosise după-amiază şi nu prea era la curent cu starea de spirit a garnizoanei, găsise momentul să

pună o întrebare care îi încremeni mai întâi pe toţi, apoi stârni un fel de râs cu neputinţă de oprit şi anevoie de ascuns.

— Dacă rămânem aici mâine – vorbi tare prinţul – deoarece e joia mare, maiestatea-sa socoate că, potrivit datinei, se va duce să spele picioarele celor sărmani. Şi în care biserică anume?

Clinchetul lingurilor şi farfuriilor, cum şi larma glasurilor, înteţită înadins, abătură pentru o clipă atenţia de la întrebarea prinţului, dar acesta, gândind că nu fusese auzit, fiind el însuşi surd şi ajuns la vârsta când grăsimea şi mulţumirea de sine înlocuiesc lipsa de duh, repetă mai tare, încercând să acopere gălăgia:

— La ce biserică socoate maiestatea-sa să spele mâine picioarele săracilor?

Trebuia neapărat ca toţi să-şi aducă aminte că acesta era nefericitul tată al ducelui d'Enghien şi şeful fostei armate a emigranţilor ca să nu-i râdă în nas. La drept vorbind, domnul de Brigode, care ştia mai bine decât prefectul cum stau lucrurile, îi şopti acestuia la ureche că, scotocindu-se prin raniţele grenadirilor de infanterie, s-a găsit vulturul imperial şi cocarda tricoloră.

— Mare scofală! zise un vecin de masă prinzând şoapta. Eu am întâlnit în oraş grenadiri care le şi arboraseră la chipiu.

Starea de spirit a garnizoanei avea de ce să îngrijoreze. De azi-dimineaţă se simţea o înrăutăţire: dacă negustorii din pieţe, oamenii de când şi ţăranii de prin sate strigaseră *trăiască regele!* la sosirea lui Ludovic al XVIII-lea, în schimb, îndată după-amiază, trupele îngrămădite pe străzi ca să-l salute şi să-l escorteze au păstrat o muţenie care nu era a bună. Şi toată după-amiaza s-a văzut frământarea ce domnea în rândurile ostaşilor. Regele se arăta supărat că ducele d'Orléans şi Mortier porunciseră readucerea garnizoanei la Lille. Regimentele fuseseră trimise în tabăra de la Péronne, şi faptul că li se dăduse ordin să se întoarcă îl punea în încurcătură, căci i se spunea că garnizoană s-ar răscula dacă escorta regală ar intra în oraş. Regele se vedea deci silit să rămână aici prizonierul acestor răzvrătiţi, în vreme ce singurele trupe credincioase trebuiau ţinute deoparte: se şi trimisese ordin contelui d'Artois să concentreze escorta la Béthune. Afară de asta, toţi oamenii de treabă de pe aici şi din împrejurimi, care alcătuiseră companii de voluntari, fuseseră îndreptaţi spre Paris, cum s-a întâmplat cu înflăcăraţii aceia care, acum opt zile, în plin teatru, pe când se juca *Gioconda*, veniseră să-i ceară arme domnului de Brigode, împreună cu tunarii căpitanului Porrel, în cap cu doi ofiţeri ai gărzii de onoare a ducelui de Berry, domnii de Formigier şi Charles Fievet, fiul domnului Fievet aci de faţă... A doua zi, joi, au şi fost trimişi. Vineri veni rândul celei de-a doua companii, cu două tunuri, sub comanda căpitanului Costenoble, astfel că aici nu mai avem artilerie, garda naţională e aşa de slabă că nu poate nici să facă paza

oraşului, iar, dacă ar sosi escorta regelui, s-ar găsi faţă-n faţă cu şapte mii de oameni pe puţin, bine odihniţi, bine înarmaţi şi foarte aţâţaţi împotriva ei.

Domnul de Siméon le ştia toate acestea... Şi dragostea ce-o avea pentru familia regală îl îndemna să dorească fierbinte ca regele să plece dracului mai departe. Era, trebuie s-o spunem, un spirit delicat, care şi scria niţel, şi chiar zilele acestea scrisese...

Maiestatea-sa îi făcea pe toţi să râdă cu istoria aceea a domnului Duplaquet, subprefectul de la Béthune, care nu izbutise să-şi tragă pantalonii. Se sileau să vorbească de orice alta, afară de situaţie. Se auzea zicându-se că diseară teatrul are să fie iarăşi plin şi că se vor vedea din nou, cu siguranţă, manifestările de devotament pentru suveran, care se repetau la fiecare reprezentaţie a comediei *Partida de vânătoare*. La asta, domnul de Siméon nu se putu opri să nu tuşească, şi domnul de Bourrienne, care îl privea, înţelese foarte bine ce voia să zică prefectul cu tusea lui în privinţa caracterului spontan al manifestaţiilor. Ministrul poliţiei se aflase în mulţime la sosirea regelui şi se cam lămurise cum stau lucrurile. Totuşi, fiindcă mareşalul-prinţ de Wagram părea să vadă totul în negru, iar spusele lui făceau pe maiestatea-sa să înalţe mirat din sprâncene, Bourrienne, care era hârşit în ale curţii, ca unul ce trăise în preajma lui Napoleon, se grăbi să-i spună foarte tare lui Berthier că veştile sosite de la Viena şi informaţiile sale personale îl îndreptăţesc să afirme că suveranii Europei nu vor îngădui obrăznicia lui Buonaparte şi că maiestatea-sa va putea să doarmă iar la Tuilerii pe la sfârşitul lui iunie.

Vorba asta stârni mare senzaţie şi toţi tăcură, întorcând ochii la maiestatea-sa. Regele nu părea să fie prea sigur de seriozitatea ziselor ministrului poliţiei, socotindu-le, negreşit, doar vorbe linguşitoare, cum se spun la masă, şi întrebările pe care le puse arătau cât de puţină încredere în viitor avea monarhul. Dar, fără îndoială, văzând mâhnirea ce se aşternu pe feţele tuturor la auzul cuvintelor sale şi care întunecau şi mai mult chipul mareşalului Berthier, Ludovic al XVIII-lea spuse câteva fraze măgulitoare lui Bourrienne, ca să-i plătească cu aceeaşi monedă.

Se aprinseseră policandrele, deşi afară mai era ziua mare, dar prin casele acestea, mai cu seamă că strada e strâmtă, nu pătrundea lumină destulă ca pentru un ospăţ regesc. Vinurile domnului de Brigode erau minunate, iar friptura cu mult mai bună decât cea care li s-a dat la domnul de Verville. Ar fi fost însă şi mai bine dacă pofteau şi doamne la masă; ar fi făcut-o mai veselă, dar şi aşa erau prea mulţi. „Ia te uită ce mutră face Berthier! Cum poate cineva să-şi dea pe faţă în aşa hal sentimentele!” Jaucourt, care era alături de Bourrienne, îl întrebă pe acesta dacă ştie ce a devenit doamna Visconti... O vorbă a lui Macdonald.... Nu, ministrul poliţiei nu ştia nimic. Avusese destule

alte griji pe cap când părăsise Capitala. „Dar uită-te la Berthier: stă şi îşi roade unghiile... E tot ce ştie să facă atunci când nu se culcă cu italianca lui...”

Contele de Jaucourt avea întotdeauna vorbe de astea, tari. Ţinea de tradiţia de la Versailles. Bourrienne, însă, îl cunoştea pe prinţul de Wagram de multă vreme. Nu se lăsa amăgit. Ştia că în fundul inimii Berthier mai avea şi dragostea nefericită pentru Napoleon. Şi la această masă, în ceasul acesta, Berthier nu-şi roade numai unghiile, ci e sfâşiat între onoarea de-a fi al regelui şi dorinţa de-a da fuga spre a se grozăvi pe lângă împărat...

Da, Berthier nu mai înceta să-şi roadă unghiile... Părintele Elisée, care se găsea la două scaune departe de Jaucourt, se aplecă spre conte şi, încreţindu-şi urâciosul său nas asudat, îi spuse prefăcându-se a vorbi în şoaptă, cum îi era obiceiul:

— Nu s-a ţinut seamă îndeajuns de sugestia domniei-sale prinţului de Condé în ce priveşte joia mare... Aş zice însă că de data aceasta, în loc de săraci, să fie spălate picioarele mareşalilor...

Delicata glumă, din fericire, nu trecu mai departe de urechea ministrului. Ce-i drept însă, Macdonald şi Mortier n-aveau nici ei mutre mai puţin sinistre ca Berthier. Abatele de Montesquiou, care era în faţa lui Jaucourt, trebuie să fi fost într-un gând cu dansul, căci spuse:

— Schimbările de regim sunt întotdeauna clipe grele pentru un mareşal al Franţei... Nu, vă mulţumesc, vinul roşu îmi face rău, chiar când e minunat ca acest *Bordeaux*. E un *Château* sau ce fel? Dumneata, părinte, care te pricepi la vinuri...

Părintele Elisée făcu feţe-feţe. Se ştia că în privinţa asta era ageamiu. Maiestatea-sa glumise pe socoteala lui o dată sau de două ori, pentru că luase un *Beaume* drept nu mai ştiu ce alt soi de vin... Pe neaşteptate, atenţia tuturor fu atrasă de ivirea unui adjutant, care se aplecă la urechea regelui, după ce salutase, şi-i spuse ceva, fără îndoială foarte important, căci Ludovic al XVIII-lea se trase îndărăt, lăsând să-i cadă şervetul şi zise grăbit:

— Adu-i aici...

Simţiră deodată toţi că scena se schimba, trecând de la comedia ospăţului la drama de afară.

Era generalul Richard, cel pe care îl văzurăm dis-de-dimineaţă trecând prin Poix, într-o cabrioletă neagră cu roţi galbene, ţinându-şi picioarele înfofolite într-o pătură verde şi albastră. Aducea o scrisoare a contelui d’Artois către frate-său, regele, pe care îl credea la Abbeville. Generalul trebuise s-o ţină numai într-o goană, schimbând caii din poştă în poştă, ca să ajungă la Lille seara, către ceasurile şapte. Regele îl aşeză lângă dânsul, făcându-i loc în stânga, alături de domnul de Brigode şi, întorcând de-aici înainte spatele vărului său

d'Orléans, nu-i mai vorbi până ce se ridicară de la masă. Ludovic-Filip păru foarte umilit când, neavând încotro, se hotărî să vorbească cu mareşalul de Trévise, pe care-l avea în faţă, de cealaltă parte a mesei.

Regele a ascultat povestirea grăbită a lui Richard despre starea escortei, care trebuia să înnopteze în seara asta la Abbeville, unde alteţa-sa nădăjduise să-l găsească pe rege, apoi despre propria sa călătorie prin Saint-Pol şi Béthune... Generalul spunea că alteţa-sa va pleca din Abbeville spre Dieppe cu trupele sale, absolut incapabile să mai mărşăluiască, şi-l va aştepta pe rege acolo...

— Dă-mi scrisoarea! zise Ludovic al XVIII-lea, arătându-se nerăbdător, apoi se afundă în citirea ei, fără să asculte până la capăt spusele generalului.

Toate privirile erau aţintite spre suveran. Acesta avea aerul foarte preocupat. Când sfârşi scrisoarea, se apucă s-o citească din nou, parcă cu mai multă luare-aminte. Se ştia că regele avusese după-amiază o criză de podagră şi, auzindu-l acum suspinând, gândiră toţi că trebuie să fie din pricina picioarelor betegite.

Că toţi trăgeau cu urechea şi că veştile aduse făceau ocolul mesei – îndeosebi aceea care arăta că trebuie să-şi ia nădejdea de la escorta sa, istovită, gata să se îmbarce la Dieppe – asta regele o înţelese numaidecât, mai ales că Gramont vorbea tare, puţintel surd el însuşi. Şi se auzeau glasuri:

— La urma urmelor, să-i chemăm pe engleji şi pe prusaci. Ei vor mătura foarte repede toată pleava asta!

Ludovic al XVIII-lea aruncă o uitătură înspre aceşti nesocotiţi: se aflau la masă şi unii din Lille, fără îndoială devotaţi persoanei sale, dar în stare să flecărească... Nu băgă de seamă, auzind vorba nechibzuită, că Mortier se făcuse negru la faţă şi îşi muşcase buza de sus, de nu se mai vedea.

— Mai vorbeşti şi altă limbă afară de franceză, generale? întrebă regele, întorcându-se la stânga, spre generalul Richard.

— Vorbesc italiana, sire, zise generalul.

Şi Ludovic al XVIII-lea:

— Fie, merge şi italiana...

Maiestatea-sa era poliglotă. Ludovic-Filip înţelegea italieneşte, dar regele vorbea prea încet vecinului său din stânga, pentru ca el să poată urmări conversaţia. Ducele d'Orléans n-avea decât o grijă: să scape de rege. Închipuiţi-vă că-şi lungeşte şederea în oraşul acesta şi că garnizoana se răscoală. Întotdeauna se va spune că a fost o intrigă pusă la cale de duce. La drept vorbind, regale era gata să iasă din Lille, unde nu se simţea în siguranţă. Înainte de masă hotărâse să plece la miezul nopţii spre Dunkerque. Să inspecteze frontiera, zicea... „Haide, meargă şi ipocrizia asta – gândea Ludovic-Filip – numai să nu se răzgândească!"

Macdonald ar fi voit ca regele să nu plece decât a doua zi, după parada anunţată: mereu ideea că o deplasare în toiul nopţii miroase a fugă. Ludovic-Filip pregătea un întreg arsenal de argumente... Trebuia, de asemeni, să se ţină seamă de vestea adusă de domnul de Siméon, după care şoseaua înspre Dunkerque nu părea să fie sigură în dreptul târguşorului Cassel. Căci la Cassel se găsea generalul Vandamme, care nu ierta regelui că-i poruncise să părăsească Parisul în septembrie trecut, douăzeci şi patru de ore după ce se întorsese din Siberia... Maiestatea-sa făcu ochi mari. Şi era adevărat că la Cassel, locul său de baştină, Vandamme se bucura de sprijinul populaţiei. Acolo ridicase generalul odinioară, în 1792, când s-a proclamat patria în pericol – Ludovic-Filip îşi amintea bine de asta – compania vânătorilor voluntari de pe muntele Cassel... Cum să potoleşti temerile lui Ludovic în această privinţă?

Când se ridicară de la masă, regale îi chemă pe cei trei mareşali, pe văru-său Orléans şi, bineînţeles, pe domnul de Blacas d'Aulps, ca să audă şi dânşii ce spune generalul Richard. Acest grup se îndreptă spre camera ce fusese pusă la dispoziţia regelui în Palatul Brigode. Macdonald, repezit cum îi era felul, Mortier, cu o gură mai mică şi mai strânsă ca niciodată, şi prinţul de Wagram, adânc tulburat, ceea ce nu scăpase nimănui. Nu scosese o vorbă în tot timpul mesei, iar de când sosise generalul Richard stătea ca pe ghimpi.

— N-ar putea totuşi să mai stea niţel fără să-şi roadă unghiile? zise Jaucourt lui Bourrienne.

Era adevărat, îşi rodea unghiile cu furie în seara aceea.

*

Berthier... Berthier... La urma urmei, ce se ştie oare despre el, despre ceea ce se petrece în el, despre motivele care îl fac să-şi roadă unghiile? Toţi îl iau în râs. E mic de stat, ei da, şi apoi? Dacă ar fi fost înalt, întrucât se schimba ceva? A făcut burtă. Nu-i singurul s-o aibă la vârsta lui. Nu, nu din pricina asta rânjesc toţi în jur, ci fiindcă e îndrăgostit, şi n-au aşteptat să ajungă la şaizeci şi trei de ani ca să facă haz. Când era cu armata în Egipt, de pildă, ceilalţi generali glumeau pe socoteala lui, chiar cu ofiţerii mai mărunţi. Oamenii lui Napoleon nu-i iertau purtarea din 1814[216], iar cei din jurul regelui, nobilimea, nu-i iertau obârşia de jos. Ah, n-am pretenţia să judec obiectiv, şi cu toate acestea… Militarii îl dispreţuiesc pentru că nu e omul câmpurilor de luptă, dar ce-ar fi fost Napoleon fără Berthier? Fără nopţile petrecute cu capul pe hârtii şi pe hărţi, fără uriaşa muncă administrativă a lui Berthier, ar fi fost oare Marea Armată? Fără dânsul, fără priceperea lui în toate, de la nasturele de ghetră al soldatului până la tunuri, fără dânsul care să pregătească etapele, care să organizeze frontul şi spatele frontului? Împăratul ştia ce face, şi la

Wagram, nu pe Lauriston, conducând şarja hotărâtoare a celor o sută de guri de tun, nici pe Macdonald, făcut mareşal în zori, nu pe vreunul dintr-înşii l-a numit prinţ de Wagram, ci pe Berthier... Acest Berthier, lacom de proprietăţi, care înscria el însuşi pe fiul amantei sale în promoţia Legiunii de onoare – chiar de n-o fi adevărat că a doua zi după bătălia de la Marengo, cum pretinde generalul-baron Gourgaud, ar fi pomenit de cinci ori în raportul său numele căpitanului Sopransy, ca să-i atribuie victoria – acest Berthier, care, în orice caz, adusese din Italia comori jefuite... da, toate acestea poate că sunt adevărate... şi se mai spune că găseşte firesc să treacă de la un suveran la altul, ca mobilele de la Tuilerii. E însă o nedreptate să priveşti un om de atunci, fie cu ochii de atunci, fie cu ochii de astăzi, ochii unei alte morale. Ar trebui să-l vedem nu numai cum îl vedea Léon de Rochechouart sau Exelmans, cum au să-l vadă mai târziu un Soignebos sau un Mallet[217], ci aşa cum se vedea el însuşi. Şi să-l judecăm nu numai după aceste opt zile în care îl întâlnim, chiar în lumina trecutului său, ci după ultima trăsătură pe care viitorul, acest viitor curmat repede, avea să-l dea chipului său. Aici e toată greutatea şi e ceea ce mă face să nu fiu mulţumit de tot ce spun, şi nu numai în privinţa lui Berthier, ci a tuturor figuranţilor din tragicomedia acestei săptămâni a patimilor, nemulţumit pentru că nu-i vedem aici decât în marginile săptămânii acesteia, fără lumina destinului ce-i aşteaptă şi fără să ştim ce vor deveni.

Nu e vorba numai de Berthier, ci de toţi. Ar trebui să-i vedem pe toţi cu viitorul lor.

Iată, să nu luăm decât un nume aruncat în aceste pagini, un personaj pe care nu l-am văzut, cu care într-adevăr nu ne-am întâlnit, ducele de La Rochefoucault-Liancourt, de pildă. Ce-au ştiut oare despre dânsul ofiţerii aceia din 1 vânători, care s-au adăpostit o clipă, marţi scara, pe moşia lui? Un filantrop, nu-i aşa, şi ştim noi ce trebuie să credem despre filantropie. Cea din zilele noastre. După un veac şi jumătate de experienţă. Şi cu toată superioritatea pe care o avem când judecăm un patron cu aere părinteşti, după ce am citit *Misterele Parisului*[218] sau *Mizerabilii*[219] şi după ce am cunoscut pe stimabila doamnă Boucicaut[220] şi pe mareşalul Pétain[221]... Cine avea totuşi dreptate atunci: unchiaşul din faţa grajdurilor de la Liancourt sau ofiţerii aceia tineri, de-alde Arnavon şi Schmaltz, gata să-l osândească pe acest aristocrat ca pe nu mai ştiu cine din zilele noastre?

Meritul său, la drept vorbind, nu vine numai de acolo, că acest duce a introdus în Franţa vaccinul lui Jenner[222], nici că ar fi putut trăi cu totul altfel, fără să-i pună să lucreze chiar şi pe aceşti copii la războaiele de ţesut – adică ar fi putut trăi ca toţi cei de rangul său, din neamul său şi din lumea sa, iar nu într-o odăiţă înaltă nici de doi metri, lângă grajduri şi bucătării, după ce a dat totul, afară de

biblioteca aşezată în ruinele castelului, pentru propăşirea unei industrii noi şi pregătirea muncitorilor tineri; dar să nu uităm, de asemenea, că acest patron, căci la urma urmei e un patron, avea să arate cel dintâi în Franţa calea spre o nouă formă de întovărăşire muncitorească, creată de el însuşi, dând el însuşi pilda celei dintâi Societăţi de într-ajutorare, asta ca să ocolească legea care interzicea orice asociaţie de muncitori, şi că acest duce i-a învăţat pe muncitori cum să se organizeze, astfel încât nici cincisprezece ani mai târziu să poată lupta cu arma în mână, la Lyon, ei, primii în lume, pentru clasa lor. Cât de adevărate sunt toate acestea s-a înţeles atunci când ducele de la Rochefoucault-Liancourt, deputat al departamentului Oise în Camera lui Ludovic al XVIII-lea – şi deputat de centru, nu democrat sau republican – se văzu nevoit să se retragă la moşie, unde, în ziua înmormântării sale, poporul care îl cunoştea l-a însoţit până la groapă – aşa cum mai târziu Parisul îl va însoţi pe Béranger – iar jandarmii regelui s-au năpustit asupra cortegiului, împrăştiindu-l, şi sicriul a căzut la pământ din mâinile muncitorilor care îl purtau.

Uneori, chiar şi fără această lumină neîndoielnică, viitorul imediat avea să dea totuşi acestor oameni o altă înfăţişare decât aceea pe care o putem întrezări la un popas al escortei regale. Şi fiindcă veni vorba de un duce, iată alt duce, de data asta să-l luăm pe Richelieu, încă unul pe care toţi îl suspectează. Reacţionarii înrăiţi nu-l iubeau, fiindcă nu fusese ceea ce se cheamă un emigrant, un om din armata lui Condé. Bonapartiştii sau republicanii nu vedeau în el decât ce era într-adevăr: un reacţionar, slujitor al unui împărat străin, vrăjmaş al şcolii pentru popor, tot ce poftiţi. Dacă mi-ar veni pofta să-l apăr pe acest aristocrat, pe acest reacţionar, poate că ar fi de ajuns să amintesc trecutul său, rolul său în Noua Rusie, unde acest francez a schimbat faţa Odesei abia născută – şi care nu l-a uitat – fiind pe meleagurile acelea un purtător al progresului şi un sprijinitor al comerţului francez, ajutând la strângerea legăturilor dintre porturile Mediteranei, ale Marsiliei mai ales, şi Marea Neagră. Ar fi însă prea puţin, ar fi să uităm viitorul, să uităm ce avea să ajungă Richelieu când, în cele din urmă, Ludovic al XVIII-lea îşi îndepărtă miniştrii şi favoriţii, făcând apel la dânsul, şi Richelieu, folosind încrederea pe care şi-o câştigase la ţarul Alexandru după ce-l slujise vreme îndelungată, obţinu de la acesta, împotriva voinţei englezilor, prusacilor şi împăratului Austriei, evacuarea teritoriului francez de către trupele străine. Da, discursurile ducelui de Richelieu în faţa acelui trădător de Marmont, la prefectura din Beauvais, sunt adevărate, cum adevărată este grija ce şi-o purta inundându-se cu parfumuri, şi poate că o fi de asemenea adevărat ceea ce dau de bănuit apucăturile sale prea de tot austere faţă de femei. Dar cum să uiţi ceea ce avea să gândească mai târziu despre omul acesta un copil de pe atunci, Jules Michelet[223], pentru care, ca şi

pentru toţi cei ce-au răsuflat uşuraţi când ultimul ulan, ultimul cazac, ultimul croat şi ultimul călăreţ al gărzii englezeşti părăsiră Franţa, Richelieu va rămâne totuşi, de-a lungul acestui veac în care se naşte conştiinţa nouă, eliberatorul ţării? Acest Richelieu care pusese pe capul junelui Michelet, la Institut, după concursul general[224], şi cununa premiului doi la compoziţia latină, şi cea a premiului întâi la compoziţia franceză: „*Vă ridicaţi împotriva patriei voastre, o, romani! Nu vă fac o vină că vreţi să-l răzbunaţi pe împăratul vostru; laud a voastră recunoştinţă...*” şi aşa mai departe.

Nu sunt în ţara noastră, după câte ştiu, decât două lucrări asupra acestui om ciudat: o monografie de pe la sfârşitul veacului al XIX-lea şi o carte din aceeaşi epocă privind acţiunea lui la Congresul de la Aix-la-Chapelle[225]. Niciodată vreun profesor universitar nu s-a gândit să spună studentului care îi cerea un subiect de teză: „Ia-l pe Emmanuel-Armand de Richelieu. E un tip curios şi s-a scris atât de puţin despre el la noi.” Poate că voi fi mustrat pentru cele câteva rânduri dintr-o paranteză în favoarea acestui duce cu faţa oacheşă şi părul cârlionţat. Mărturisesc, însă, că dacă nu le-aş fi scris, nu-mi mai găseam somnul.

Nu vă fie teamă, totuşi, nu voi merge până acolo încât să caut să-l reabilitez în ochii dumneavoastră pe Marmont, duce de Raguza. Deşi poate că n-a meritat această cristalizare a ideii de trădare pe numele său. Este el oare, de altminteri, cu mult mai vrednic de dispreţ decât un Soult sau un Clarke? Chestie de gust. Cât despre faptele în sine, în ce priveşte *raguzada* din 1814, trebuie oare să-i dăm crezare lui Napoleon, care, abia debarcat la Cannes, reînnoieşte sângeroasa învinuire, sau acestui martor care ştie din izvor neîndoios cum s-au petrecut lucrurile, colonelul-baron Charles Fabvier, vechea noastră cunoştinţă? El a înţeles de a sa datorie să ia pana în mână ca să-şi apere fostul patron şi nu încape îndoială că l-a socotit străin de latura militară a trădării, adică de retragerile de la Souham şi Essonnes[226], dar chiar dacă are dreptate în privinţa lor, aceasta nu e încă tot... căci încă din ajun, intrând în vorbă cu austriecii, Marmont îl şi trădase pe Napoleon. Dar dacă aici Marmont mă lasă nepăsător, nu pot rămâne tot aşa când e vorba de Fabvier.

Am scris această carte din capul locului cu gândul să combat comparaţiile între epoci care nu suferă comparaţii. Nimic nu e mai absurd decât să judeci, să explici trecutul prin prezent. Nimic nu e mai amăgitor şi mai primejdios. Nu ştiu cum vor fi citite cele scrise aici; orice-ar fi însă, chiar împotriva părerii mele, n-am cum să-l împiedic pe cititor de a se deda acestui joc pe care-l osândesc. De pildă, îi văd pe cei care tocmai din silinţele mele de-a reaşeza pe oamenii de atunci în cadrul lor, ca să nu mă las ispitit să-i judec în pripă pentru ceea ce am învăţat să socotim drept o trădare, a lui Napoleon sau a lui Ludovic al XVIII-lea – îi văd că vor trage spuza pe timpul nostru,

căutând să găsească aici un fel de portiţă de scăpare pentru cei care, în Franţa, nu pot fi priviţi decât ca trădători din zilele războiului-fulger în ajunul erei atomice. Ei bine, nu! Nu poate fi asemănare între Fabvier şi... oamenii aceştia – era să zic un nume, dar am şovăit pe care să-l aleg – nu-i pot face nici chiar în chip negativ ocara de a-l pune alături cu de-alde ăştia pe un erou al războaielor lui Napoleon şi al războiului pentru independenţa Greciei. Trebuie să mergem însă mai departe: un soldat al anului 1815 nu e un soldat din 1940, chiar dacă peisajul şi dezordinea unei retrageri sunt aidoma altei retrageri, deoarece contradicţiile unuia nu sunt contradicţiile celuilalt, pentru că şi conţinutul cuvintelor s-a schimbat de la o epocă la alta, pentru că în 1815, de pildă, se socotea încă lucru firesc să se taie cu securea mâna unui condamnat înainte de a-l executa, pentru că nu exista încă o idee care să tragă în cumpănă cât ideea de naţiune, pentru că unui patriot nici prin vis nu i-ar fi trecut că ar avea, să zicem, datorii faţă de un popor care nu e al său, deoarece cuvântul *umanitate* era lipsit de orice înţeles, pentru că războiul nu era o crimă decât dacă îl pierdeai, şi aşa mai departe. Tocmai cu unul ca Fabvier au trecut din tabăra imperială în cea regalistă, pentru a conspira pe urmă împotriva regelui pe care-l vedem cum şovăie, toate concepţiile de atunci, tinzând spre idei moderne, care nu vor căpăta formă, valoare şi însemnătate decât mult mai târziu, când se vor înscrie într-un sistem şi o ideologie, pierzând caracterul lor empiric spre a deveni principii. Dar ele nu vor mai fi doar dibuirile unui om, ci se vor întrupa în masele umane, identificându-se cu oameni noi, cu noii făuritori de istorie, care sunt dintr-alt aluat decât aventurierii de atunci. Ca Fabvier.

Trebuia oare ca el să nu fi intrat în această carte decât pentru câteva mesaje pe care le duce regelui sau escortei din partea lui Marmont, sau aşteptând să fie trecut în revistă pe Champs-de-Mars, pentru o întâlnire la Caruzel şi un vis într-o mansardă din Beauvais? Aud de pe-acum critica: ea va găsi cusururi lui Fabvier sau altora, dar să admitem că e vorba de Fabvier. Se va vorbi de stângăcia autorului, care a adus pe neaşteptate în primul plan personaje secundare, în scene inutile, şi-apoi, ce nevoie avea să intre în viaţa particulară a acestui tânăr colonel, între Maria Îngerească şi Maria Diavolului? Să nu vă aşteptaţi de la mine să apăr aici o carte din care ar trebui să scoţi fiecare pagină, fiecare frază, fiecare cuvânt din fiecare frază, dacă ai sta să asculţi asemenea observaţii. De fapt însă, acest personaj, secundar pentru cititor, este în ochii autorului un personaj de prim plan şi sus-zisul autor îşi reproşează, dimpotrivă, de a-l fi lăsat să treacă aşa, în umbră, de-a lungul romanului. Căci dacă pasiunea lui Berthier pentru doamna Visconti te face să zâmbeşti, ce alt erou şi-ar fi putut dori mai mult un autor de romane de dragoste decât un Charles Fabvier, care a întâlnit-o pentru întâia oară, dacă mi-amintesc

bine, pe Maria-de-los-Angeles, ducesă de Frioul, către 1805, tocmai când se măritase cu Duroc, prietenul său, şi care a iubit-o de atunci pe această „femeie desăvârşită” cu o dragoste fără speranţă, o dragoste căreia moartea lui Duroc în 1813 părea să-i dea pentru totdeauna un caracter nelegiuit, şi au trebuit să treacă de la această moarte nouăsprezece ani de viaţă fantastică şi aventuroasă până în ziua când ducesa de Frioul primi să devină soţia bărbatului care o iubea de departe, de douăzeci şi şapte de ani...

Ceea ce mi-a lipsit aici e această viaţă, pentru a pune în lumină personajul trecător. Este el oare acelaşi, ofiţerul acesta al imperiului, care a socotit de a sa datorie să rămână în armata Franţei sub un rege reîntors pe tron, să-i jure credinţă şi să-l însoţească pe regele fugar până la frontieră, când ştim ce se va întâmpla cu el mai târziu? Refuzând să părăsească Franţa, fără să intre însă în raidurile armatei din acele o sută de zile, îl vedem a doua zi după Waterloo, departe de a-şi alătura glasul la monstruosul concert al celor care privesc înfrângerea ţării lor ca o fericire, unindu-se cu câţiva oameni în preajma frontierei pentru a-l hărţui pe năvălitor, luptând ca partizan împotriva oştilor străine care îl readuc pe acel Ludovic al XVIII-lea, căruia i-a fost slujitor credincios – şi iată-l în Lorena, trăgând cu arma de după un taluz asupra unui convoi prusac, aşa cum face pe drumurile Flandrei, în aceeaşi clipă, maiorul Latapie, pe care l-am zărit la Saint-Denis ducând generalului Maison ultimatumul ofiţerilor, apoi întorcând spre Paris suita alteţei-sale ducele de Berry, pentru a se întâlni la porţile Capitalei cu generalul Exelmans. Charles Fabvier va rămâne oare acelaşi după 1817, când la Lyon luptă împotriva generalului Donnadieu, care face să domnească acolo ordinea impusă de reacţionari? Va rămâne acelaşi în ochii dumneavoastră, atunci când logica Istoriei îl va împinge să conspire împotriva regelui de care n-a voit să se lepede în 1815, şi când, din complot în complot, se va vedea silit să părăsească ţara, ale cărei hotare n-a voit să le treacă în 1815, sau când, cot la cot cu acel tânăr de la Béthune, al cărui tată venise la întâlnirea conspirativă din coasta cimitirului, la Poix, o să-l vedeţi în 1823 la frontiera Spaniei, lângă podul de la Béhobie, ivindu-se în faţa soldaţilor francezi, ca să le ceară să facă stânga-mprejur, să nu calce pământul republicii spaniole şi să arboreze tricolorul? Va rămâne oare pentru dumneavoastră acelaşi, când va deveni, ca Byron, eroul războiului de independenţă al poporului grec? Când, reîntors sub nume fals, în iulie 1830, va trage cu puşca alături de muncitorii parizieni, în timpul celor Trei Glorioase? Ah, poate că atunci o veţi ierta pe Maria-de-los-Angeles, de nouăsprezece ani văduvă, că s-a înduplecat în cele din urmă, trădând memoria lui Duroc pentru acest bărbat de cincizeci de ani, care ar fi putut să trăiască atât de uşor, ca toată lumea, ca Tony de Reiset, ca tânărul Rastignac sau ca mareşalul

Marmont, cu Crucea sfântului Ludovic în piept, cu proprietăţi şi cu o rentă regească, ori să se însoare ca un Léon de Rochechouart sau micul d'H... cu fata unui furnizor al armatei!

Bărbaţii şi femeile nu sunt numai purtătorii trecutului lor, moştenitorii unei lumi, responsabilii unei serii de acte, ei sunt de asemeni şi sămânţa viitorului.

Romancierul nu e numai un judecător care le cere socoteală pentru ceea ce a fost, el e şi o fiinţă lacomă să ştie ceea ce va fi şi care întreabă pătimaş aceste destine individuale, în căutarea unui mare răspuns depărtat. Nu e ucigaş, oricât de negru la inimă, care să nu caute în el o licărire de lumină. Nu există soartă hotărâtă dinainte, sau părând să fie, în care să n-am speranţa de a vedea ridicându-se o contradicţie în stare să răstoarne tot ce ştiam despre ea. În ce mă priveşte, vă jur că venisem în Flandra cu escorta regelui fără să ştiu dacă Ludovic al XVIII-lea va părăsi într-adevăr pământul francez, nici ce se va alege cu Napoleon – Waterloo era pentru mine doar un nume pe-o hartă – şi nici că viitorul e iarăşi în joc, dar chiar să le fi cunoscut toate acestea ca fapte istorice, şi încă aruncam zarurile din nou, fără să ţiu socoteală de ceea ce ştiam.

Aşa şi cu Berthier. Aşa şi cu nefericitul Berthier, care îşi roade unghiile la Lille, gălbejit, greoi şi pântecos, înalt cât cizma mea. Scârţâie pe la toate încheieturile, durerile îl sâcâie, şi, din când în când, inima îi bate ca o smintită. A scris astăzi de zece ori o scrisoare şi de zece ori a rupt-o. Fireşte, ar fi mai simplu să nu scrie nimic, s-o şteargă la Paris, sau să zică în ultima clipă: „Nu, nu vreau să părăsesc pământul Franţei..." Vezi că mai e Marie-Elisabeth, Marie-Elisabeth şi copiii, acolo, în Bavaria. A, să nu-i fi trimis! Sunt la Bamberg însă. Să se ducă să-i caute, să-i aducă în ţară... Îl vor lăsa oare să-i aducă? Socru-său nu s-ar împotrivi, fără îndoială. Dar împăratul Austriei? Va trebui să scrie a unsprezecea scrisoare. Lui Napoleon. Cu toată scârba şi umilinţa. Dumnezeu ştie cu ce ochi va privi Napoleon una ca asta! Prin cine s-o trimită? Prin Mortier, dacă Mortier rămâne...

Toate se învălmăşesc în mintea lui Alexandre. Franţa, ruşinea de-a ajunge un emigrant. Cu ceea ce a însemnat întotdeauna acest cuvânt pentru dânsul. Şi durerea de a-şi părăsi proprietăţile. Dragă îi este moşia de la Gros-Bois, drag şi castelul de la Chambord şi palatul din bulevardul Capuţinilor. E viaţa lui, la urma urmei, în toate acestea. Începând de la o anumită vârstă oamenii sunt asemeni câinilor: se lipesc pe lângă case. Şi Berthier se sileşte din toate puterile să-şi împrăştie gândurile, să uite de grija lui cea mare. Giuseppa... Îl frământă cele câteva cuvinte ale lui Macdonald, întâmplarea nenorocită de la Saint-Denis. Ştie el ce înseamnă asta, după întâia criză de anul trecut, când doctorul i-a spus... chiar dacă doamna Visconti scapă teafără, e totuşi încă un pas spre moarte. E ceea ce îl

înfricoşează mai mult decât orice pe lumea asta: o lume în care ar fi singur, o lume în care n-ar mai fi Giuseppa. Poate s-o părăsească, să n-o mai vadă o vreme, cu despărţirile acestea l-au deprins războaiele. Şi apoi, nici el nu mai e ca în zilele campaniei din Egipt, nu mai simte, la vârsta lui, acea robie fizică, acea obsesie a sexului, acea nebunie de toate zilele. Dar dacă ar trebui să n-o mai vadă niciodată, dacă s-ar găsi singur dintre ei doi, în viaţă... n-ar putea îndura această ruptură cumplită de tot trecutul. Ah, îţi poţi pierde tatăl, mama: durerea e numai în anii copilăriei! Dar Giuseppa... Giuseppa moartă, ar însemna să piară tot ce a fost, singura fiinţă cu care poate vorbi în cuvinte rostite pe jumătate, care îl înţelege întotdeauna, pentru că numai dânsa îi ştie toate slăbiciunile, cele mărunte şi cele mari, ceea ce îl întristează şi ceea ce îl îmbată. N-aş vrea, Dumnezeule, să-i supravieţuiesc! Berthier îşi simte bătăile inimii. O, cât de recunoscător îi este acestei inimi că bate aşa! Poate că inima îl va ucide mai înainte... mai înainte de a afla... Dar nu se poate, sunt un idiot. Nu e nimic grav. Giuseppa a avut doar o uşoară indispoziţie. Cum s-a înzdrăvenit după criza de anul trecut! Arăta mai bine ca înainte... obrazul tineresc, pielea netedă, netedă... Pentru o clipă, nebuniile de odinioară îi vin iar în minte, imaginile chinuitoare... oh, ştiu bine, un bătrân care e absorbit de amintirea clipelor petrecute în patul ibovnicii şi aduce prea multă lumină asupra unor amănunte învăluite de obicei în întuneric, gândindu-se cu o precizie care devine pe nesimţite mârşavă la ceea ce a fost nu numai tinereţea propriului său corp şi al femeii aceleia, dar şi la desfrâul îndelungat al vieţii, când vraja anilor dintâi se schimbă în experienţă, în virtuozitate, în complicitate... ştiu bine cu ce scârbă privesc la toate acestea alţi ochi decât ai săi! Căci nu e vorba aici de o dragoste ideală, de gânduri înalte din care se vor face melodii, ci de dragoste, ştiţi ce vreau să spun, de dragoste adevărată, aceea care trăieşte din dorinţă şi din împlinirea ei, pasăre fenix ce renaşte din oboseala ei, dragostea, minunată dragoste trupească, aceea care nu se dă în lături de la nimic şi se întoarce iar la ea însăşi, acoperită de sudoare, pentru a se mistui în vlaga şi în imaginaţia ei. Şi chiar la Lille, chiar în culmea restriştii, omul acesta îmbătrânit, la jumătatea drumului între nevastă şi ibovnică, la capătul ţării acesteia, pe care vreme de un sfert de veac a ajutat-o din toate puterile şi, s-o spunem, cu tot geniul său, pentru a-şi duce până departe stindardele... în această tulburare a sufletului, în zbuciumul inimii sale de carne, şi măcinat de nelinişti, de reumatisme... sfâşiat, buimăcit... cum a putut ajunge ceea ce este, cum a ajuns aici, cu regele ăsta podagros, dând bir cu fugiţii, şi cu toate perucile astea, cu banda asta de mofluji, el, el, Berthier, prinţ de Wagram şi de Neufchâtel... cum? Şi chiar atunci când gândul i se întoarce la nenorocirea şi la ruşinea lui, le uită îndată, din pricina

acestui soare care nu e cel de la Austerlitz, ci soarele Giuseppei în braţele sale, zbătându-se şi rugându-se s-o mai lase, Giuseppa prinsă din nou în vârtejul plăcerii, la cheremul său, la cheremul său în aşternutul mototolit, supusă acestui masacru de alcov, şi braţul îl doare, desigur fiindcă n-a stat într-o poziţie potrivită şi prea s-a sprijinit mult în el, cu greutatea femeii şi a lui... ah, n-au decât să râdă de dânsul, să plesnească de râs, cum ar putea el să uite ceea ce-i de neuitat?

Sărman, sărman Berthier... amant naiv, după atâţia ani, mereu asemenea tânărului care abia şi-a descoperit puterea de a face să ţipe o femeie, mereu asemenea băieţilor pe care îi vezi ieşind dintr-un alcov, încântaţi de viaţă şi de ai înşişi, ţopăind şi cântând singuri pe străzile unui oraş scăldat de lună! Şi afară de asta, incapabil să păstreze taina lucrurilor, să închidă uşa, să nu se lase surprins... A trăit în mijlocul privitorilor ironici. Ceea ce îşi închipuie că e comoara lui tainică a stat toată vremea sub ochii tuturor. Ce şi-au mai râs de el! Şi continuă să râdă. Nu s-au săturat, de pildă, să facă haz de istoria aceea cu scrisorile furate. Până şi astăzi, până şi la Lille, în acest Lille al deznădejdii. Ar fi trebuit să-l auzi adineauri pe părintele Elisée povestind-o, cu strâmbături ale feţei şi gesturi ale mâinilor lui deprinse să facă orice, lingându-se pe buze după atâtea măscări. Mai punea de la dânsul, dar asta n-are însemnătate. Jaucourt şi Bourrienne îl ascultau, într-unul din saloanele Palatului Brigode, plin de lumânări care pâlpâiau pe sfârşite, lângă una ce se stinsese deodată şi continua să fumege.

Afacerea scrisorilor furate. Băgaţi de seamă că nu e o noutate pentru nimeni... Le cunoşteau toţi de multă vreme. Vă închipuiţi că, de când cu republica, tot maldărul acesta de scrisori deşuchiate, împodobite cu mici desene şi cu amănunte uluitoare, bâlbâială de îndrăgostit care face pe prostul, apoi, lucrurile spuse pe şleau, aşa cum ies din imaginaţia unui soldat pe care nici războiul nu-l poate da gata... toate acestea se ştiau, de altfel, vă închipuiţi, că doar au trecut pe la cenzura militară şi pe la cabinetul negru al poliţiei[227]... vă închipuiţi! Dar când scandalul a izbucnit în Portugalia...

— Cum în Portugalia? Berthier n-a fost niciodată în Portugalia.

— Să nu mă întrerupeţi! În Portugalia. Şi de astă dată nu mai e taina pe care o ştiu toţi cei de la cabinetele negre, unde scrisorile ajung de la poliţie la statele-majore, la cei din Directoriu, la clica din jurul primului consul... Nu, acum au intrat în gura lumii şi le trec toţi din mână-n mână, se vorbeşte şi la gazetă despre ele... oh, bineînţeles, nu pot fi chiar publicate asemenea scrisori! Englezii sunt cei care au pus treaba la cale. Se povestesc multe prostii pe seama englezilor. Trebuie să recunoşti însă ce-i al lor. Când e vorba să organizeze spionajul, nu-şi află perechea în lume. Şi doar mă pricep în de-alde

astea! Iată, la Quiberon agenţii lui Pitt şi ai lui Coburg [228], cum ziceau nătărăii de sanchiloţi[229]... dar să rămânem în Portugalia. De fapt, scrisorile acestea n-au fost furate în Portugalia, se-nţelege, ci pur şi simplu la Paris, de la fosta ambasadă a Republicii cisalpine[230] de pe cheiul Voltaire. Doamna Visconti schimba des camerista, îi sărea bâzdâcul dintr-o nimica şi ţi-i dădea afară pe servitori pentru un guleraş pătat, o batistă pierdută... Pe lângă asta, zăpăcită, lăsând toate vraişte, fără să încuie nimic, şi prea încrezătoare, gata să povestească slujnicelor ceea ce nu trebuia să audă decât mareşalul... Pe scurt, eram la Londra când englezii au pus mâna pe scrisorile acestea uluitoare şi deoarece îmi făceau cinstea de-a mă consulta în treburile franţuzeşti, mi le-au încredinţat... Dumnezeule! Toate fâşneţele din Leicester Square veneau la mine să le arăt scrisorile... erau acolo nişte detalii! Nişte detalii! La Londra toţi craii şi toate dezmăţatele nu mai făceau dragoste decât à la Berthier! A fost o modă care a ţinut pe puţin şase luni. Cum se practică asta? Nu zău, domnilor, orişicât, doar n-o să-mi cereţi mie, o faţă bisericească să... În sfârşit, dacă ţineţi aşa de mult...

Şi cele trei capete se strânseră aproape: Jaucourt foarte lacom de istorioare de-astea în gustul veacului al XVIII-lea, Bourrienne ciulind urechile ca poliţist ce era, şi părintele la mijloc...

— Englezii însă şi-au dovedit geniul lăsând să treacă vremea... Nu ştiu cât au aşteptat, cinci sau şase ani. Într-o bună zi, când Soult se găsea la Lisabona, şi era gata-gata să se lase urcat cu de-a sila pe tron, căci vrednicul popor portughez se perpelea de dorul de a-l vedea rege... iată că din nişte corăbii englezeşti, care blocau coasta, sunt trimise la mal – n-o să ghiciţi cum! – în sticle pe care valurile le rostogoleau pe plajă, reproduceri cu sutele după scrisorile frumoasei Giuseppa şi ale drăgălaşului ei Sandro... Ţărani şi pescari le strâng, şi hai cu ele la poliţia de pe acolo, care, neştiind destulă franţuzească spre a pricepe unele cuvinte tehnice, încearcă să le afle în dicţionare, dar degeaba... Copoii dumitale, dragă Bourrienne, ar fi mirosit cred mai repede despre ce e vorba şi s-ar fi informat din capul locului pe lângă muierile care trebuie să fi învăţat de la soldăţimea imperială toate cuvintele ce nu se tipăresc... În cele din urmă, hârtiile căzură şi în mâinile unui agent dublu, care le duse la comandamentul francez. Acolo, când au înţeles cum stă chestia, vă închipuiţi ce s-a mai râs... dar şi-au dat seama numaidecât că nu numai dânşii cunosc taina, căci sticlele se rostogoleau până la ţărmurile nisipoase ale Tagelui, fiind găsite azi aici, mâine dincolo, de ajunsese batjocura Portugaliei întregi... Nu ştiu, la drept vorbind, în ce măsură istoria asta i-a făcut pe francezi să-şi piardă stima în ochii portughezilor, dar se pare că Buonaparte, când a aflat-o, a fost cuprins de o asemenea furie, că era să spargă toate vasele de Sèvres de la Compiègne[231]... Şi ce săpuneală i-a mai tras lui Berthier!

Bietul Berthier!... S-a râs de dânsul – ei şi? – păţania asta însă i-a adus una din citaţiile acelea de care n-au avut parte nici cei mai vestiţi căpitani. Nu e decât o însemnare a numitului Stendhal în cărţulia sa *Despre dragoste,* acolo unde zicea: *...se spune că, schimbându-ne organele, bătrâneţea ne face neputincioşi de a mai iubi; în ce mă priveşte, nu cred o iotă din asta. Ibovnica ta, devenind prietena ta intimă, îţi dă alte plăceri, plăcerile bătrâneţii... E o floare care după ce a fost roză dimineaţa, la vremea florilor, se schimbă într-un fruct minunat, seara, când a trecut vremea rozelor...*

Aici, Stendhal adăugase în englezeşte pe manuscris: *Pentru mine, iubirile prinţului de Wagram...* Notă pe care o tăie, căci avea această delicateţe: în 1822, când apăru *Despre dragoste,* doamna Visconti mai trăia încă.

Iar acum, când nici Alexandre, nici Giuseppa nu mai sunt, părerea lui Stendhal biruie toate clevetirile. E frumoasa poveste de dragoste în amurg a Giuseppei Visconti şi a prinţului de Wagram, care se iubiră. Restul nu va fi decât mârşăvia oamenilor, zvârlită necontenit de valurile Atlanticului pe plajele Portugaliei şi de aiurea, cu rămăşiţele marilor adâncuri, corăbiile sparte, ierburile de mare şi epavele putrezite ale naufragiilor de demult. Viitorul nu va reţine decât credinţa îndelungată a amanţilor, statornicia lor în dragoste, fără să ţină seamă de măruntele trădări dintre dânşii, lipsite de importanţă. Doamna Visconti se culcă într-o zi cu Elleviou, cântăreţul, despre care toată lumea ştie că nu-i prea plăceau femeile, şi cu alţii, în treacăt, cu Macdonald de pildă, între două uşi, dar viitorul nu se va întreba cum de a făcut asta, aşa cum nu se va mira că mai târziu cei doi amanţi s-au învoit între dânşii, atunci când împăratul l-a însurat pe ministrul său de război cu o tânără prinţesă a Bavariei, iar naivul Berthier, pe când îi scria de la Moscova doamnei Visconti, şi în cuvinte foarte precise, ce poftă are de a veni să-şi regăsească tânăra soţie, îşi putea oare închipui că scrisoarea va fi interceptată în codrii Bielorusiei de către partizanii care hărţuiau Marea Armată şi că, într-o zi a veacului XX, va fi publicată cu toată poşta astfel surprinsă, împreună cu câteva scrisori, printre altele, ale unui oarecare Henry Beyle, mai cunoscut de atunci încoace sub numele de Stendhal? Ţărână, ţărână... Vremea e leşia care spală oamenii, murdăria nu supravieţuieşte, apoi marele vânt at Istoriei trece pe-aici şi purifică. E ca şi cum ferestrele şi uşile caselor ar fi rămas deschise la toate curentele de aer vreme de un secol şi mai bine. De pe acum nu se mai vede decât perdeaua sfâşiată, bătută de toate vânturile, smulsă afară, mişcându-se nehotărât, ca o mână omenească făcând semne de adio... Nimic nu va rămâne din toate acestea, nimic decât muzica, muzica profundă şi dumnezeiască a dragostei.

Aceasta e treaba viitorului îndepărtat, al nostru. Dar viitorul lui

Berthier, viitorul imediat, el ne sileşte, la urma urmelor, să revizuim tot ce s-a spus despre Berthier, deşi numele său e trecut în *Dicţionarul învârtiţilor* alături de funcţionarii care au slujit la doi stăpâni, înfruptându-se deopotrivă din gheliruriile imperiului şi monarhiei, alături de pictorii care au adăugat crinii pe un steag într-un tablou al revoluţiei pictat mai înainte, alături de scriitorii care l-au înlocuit pe Micul Caporal cu ducele de Berry într-o odă... Viitorul lui, adică vreo două luni de-acum înainte. Pentru a-l înţelege pe Berthier avem nevoie de oarba licărire a acestor două luni.

El merge spre destinul său cu caseta în care sunt bijuteriile Giuseppei la subsuoară, ca un avar. În seara asta de la Lille, cea de pe urmă seară în Franţa, îndată ce s-a văzut singur în odaia ce i s-a dat în Palatul Brigode, a deschis caseta, împrăştiind pe pat perlele şi pietrele... Ţine în mâna sa păroasă şi umflată această bogăţie şi, ridicând palma, lasă să curgă diamantele. Lumina slabă a unei lumânări joacă în ele ca degetele sale. Dacă ar fi să te iei după acest tablou, ce-ai putea crede că tot socoate şi cântăreşte în palmă mareşalul? La drept vorbind, acestea-s pentru dânsul pietricele, pietricelele unei mări care s-a retras o dată cu toată viaţa lui trecută. La drept vorbind, ce sunt în ochii lui bijuteriile, dacă ele nu mai mângâie un gât, nişte umeri, dacă nu vin să se aşeze acolo unde se nasc sânii? Ce sunt pentru dânsul brăţările acestea, dacă ele nu mai joacă de la încheietura mâinii până la cotul alb, alb de nu-ţi vine a crede la o femeie aşa de oacheşă? Da, toate acestea sunt de vânzare, ca să poată trăi el, Marie-Elisabeth şi copiii... E atât de firesc să-i ajute Giuseppa! De altminteri, i-a dat hârtia aceea în schimb, prin care îi lasă veniturile moşiilor. Chiar dacă el va dispărea, dacă va muri, doamna Visconti va avea din ce să trăiască.

Cât de ciudat ni se pare astăzi că un fugar, părăsindu-şi ţara în toiul unei mari răsturnări politice, poate lăsa amantei, din averile sale abandonate, o rentă pe care un bancher i-o va plăti destul de regulat toată viaţa... şi ea va mai trăi încă douăzeci de ani, aşa cred... În lumea pe care noi am perfecţionat-o asemenea lucruri nu mai sunt posibile. Un Berthier n-ar mai avea decât ce-ar apuca să ia cu dânsul, iar în urma lui, moşiile, casele, banii depuşi la bancă, toate ar fi confiscate. Bătrâna sa ibovnică ar da lecţii de italiană ca să poată trăi, presupunând că găseşte elevi cărora nu le e teamă să se compromită.. Sau ar sluji prin case. Ea n-ar primi, fără îndoială, în fiece lună un cec de la domnii Laffitte şi Perregaux.

Barem grija asta n-o are în această seară prinţul de Wagram. Stă să se întrebe numai ce are să-şi pună Giuseppa în jurul frumosului ei gât niţel umflat când se va duce la teatru... Şi-a păstrat, ce-i drept, colierul de mărgean fără cine ştie ce valoare, marea broşa în stil baroc, în care se vede o sirenă culcată pe un soi de ramură de palmier,

şi lanţul acela lung, roz-palid, cu o încuietoare de aur verde... dar, nebuna! murmură Berthier, mi-a dat până şi safirele ei, şi doar i-am spus să le păstreze... Ridică în vârful degetului butucănos inelul cu piatra de un albastru-închis, aproape neagră, cum sunt uneori apele între stânci... Se află aici toate bijuteriile ei: colierul cu micile pătrăţele netede pe patru rânduri, cerceii mari, cele două brăţări groase ca nişte grinzi, perechea de broşe, diadema în chip de flori pe nişte crengi de diamante... Safirele principatului de Neufchâtel... toată lumea ştia de unde le are... Era tocmai când împăratul dăruise provincia asta ministrului său de război – şi întâia oară când ea şi le pusese ca să meargă la Operă. Giuseppa purta, mi-aduc aminte, mantoul ei de hermină fără mâneci, căptuşit cu mătase albastră, pe care erau brodate albine albe... Tot Parisul întorsese capul s-o vadă, iar domnul Visconti, lângă dânsa, fără să se sinchisească, cerceta lojile prin binoclul său de sidef şi argint, căutându-şi prietena...

Viaţa toată era aici, în pietrele acestea împrăştiate. Acelea pe care i le dăduse la Roma în primele zile, apoi darurile de la Milano, cele aduse din Egipt... Se găseau acolo inele care îi aminteau de bătălii, coliere pe care le primise la încheierea unui tratat de pace. Altele îi aminteau alcovuri, nopţi de dragoste, odăi de hotel, paturile de prin palate... când doamna Visconti nu păstra pe dânsa decât aceste briliante, aceste topaze aprinse. Căci cunoştea inima lui Sandro. Era acolo diamantul cel mare, pe care i l-a adus în ajunul căsătoriei sale cu Marie-Elisabeth. I le înapoiase pe toate, ba Alexandre descoperi chiar în acest talmeş-balmeş de lumini două sau trei bijuterii de care nu-şi amintea să i le fi dat – şi ele îl făcură să simtă gelozia ca o muşcătură adâncă. De la cine le-o fi primit? De multe ori a văzut-o râzând, din dosul evantaiului, unor bărbaţi întâlniţi la serate oficiale sau la teatru. Cu acel aer de complicitate care răspunde unei politeţi prea ceremonioase ca să fie cinstită...

Când se gândea că ea ar fi putut să fie în braţele altor bărbaţi, suferea aşa de cumplit, că-i venea să-şi vâre degetele în ochi, să-şi taie o mână, sau şi mai rău încă... Ah, nu face să se mai chinuiască azi pentru ceea ce s-ar fi putut întâmpla. Îi veneau în minte ciorovăielile lor furioase. Certurile. Şi apoi cum se împăcau, cu prilejul unei întâlniri în lume, în casa vreunei vechi prietene... la o petrecere, având în jurul lor pe toţi aceia, apoi cum îl apuca pofta de-a fugi, de-a fi iarăşi singur cu dânsa.

Toate nestematele zăceau îngrămădite pe patul desfăcut, în care prinţul de Wagram voise să se odihnească până la miezul nopţii, ceasul plecării hotărât de maiestatea-sa. El însuşi era pe jumătate dezbrăcat, aşa cum îl aflase somnul, când uşa pe care uitase s-o încuie se deschise şi Antoine intră în cameră. Vizitiul, om de încredere al mareşalului, slujindu-i şi ca valet, nu păru să se mire de ceea ce-i

vedeau ochii şi lăsă stăpânului său un răgaz ca să-şi revină din visul în care Marie-Elisabeth îl surprinsese cu una din damele ei de onoare pe scara palatului de pe bulevardul Capuţinilor, iar Giuseppa îl certase în numele credinţei conjugale. Şi numai când mareşalul îşi veni în fire şi întrebă: „Antoine, tu eşti?", vizitiul tuşi niţel înainte de a spune: „Alteţa-voastră serenisimă..." Căci Antoine nu s-a putut deprinde nici în ruptul capului să nu-i mai spună aşa stăpânului, deşi trecuse aproape un an de când acesta trebuise să restituie împăratului Austriei principatul de Neufchâtel.

— Ce este? bombăni Berthier şi, aşezându-se în capul oaselor, atinse colierul de safire care lunecă jos.

Antoine se făcu a nu vedea nimic. În sfârşit, trecuse o jumătate de ceas de la miezul nopţii şi maiestatea-sa îşi schimbase hotărârea. Nu mai plecau. Alteţa-sa serenisimă putea să se dezbrace liniştit şi să se culce.

— Cum? Nu mai plecăm?

Nu mai plecăm, iată! Regele Franţei te scoate din răbdări. Aş vrea să ştiu dacă ar putea sta măcar o jumătate de ceas fără să-şi schimbe părerile!

Acum, după ce şi-a rânduit frumos toate giuvaierurile în cutiuţele lor – Antoine nemaifiind acolo – iar cutiuţele în caseta vârâtă sub căpătâi, Berthier, cu cheia prinsă într-un lănţişor de aur, spânzurată de gât, a stins lumina şi s-a răsucit de câteva ori înainte de-a adormi, dar nu-i mai pot vedea obrazul, nu mai pot urmări în trăsăturile încruntate visele care l-au cotropit. Rămân în această cameră întunecoasă singur cu viitorul celui adâncit în somn.

*

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg. Orăşelul acesta alipit Bavariei nu e pentru mine decât un decor de operă. Germania idilică. Aceea a lui Hermann şi a Dorotheii[232]. Cu copaci şi cu muzică, şi cu morala scrisă în broderia perniţelor. Aici soarele a sfâşiat ceţurile Picardiei şi Flandrei, anul a făcut un pas mare înspre fericire, liliacul şi-a scuturat de-acuma floarea, plimbările au ceva din vioiciunea cerului şi a frunzelor şi o mie de pricini diferite vin să te îmbie la cânt şi la râs. Pe la sfârşitul lui mai se văd femei ieşind la plimbare în rochii subţiri, cu braţele goale, oameni aşezaţi în pragul caselor, parade militare... E o vreme plăcută şi căldura timpurie îi face pe unii să caute umbra. Chiar şi cerşetorii ar putea fi îndrăgostiţi. Se mai întâmplă să fie însă şi nopţi răcoroase...

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg. Ştiu totuşi că atunci când Berthier s-a întors din plimbarea în trăsură făcută cu socru-său, ducele Wilhelm al Bavariei, care ţinuse să-i arate noile înfrumuseţări ale castelului de la Seehof, fermecătoare construcţie în stil baroc de

lângă Memmelsdorf, cu scări încărcate de statui dând în parc şi sere de portocali cu care ducele se făleşte – când s-a întors, ziceam, a găsit-o pe nevastă-sa citind şi a întrebat-o ce anume. Era o carte apărută acolo cu un an în urmă, un *Don Juan* scris de tânărul pe care ducele îl prezentase lui Berthier şi soţiei sale săptămâna trecută, în seara aceea când au avut un concert la palat. Tânărul se numea Hoffmann[233] şi era regizor de teatru. Iată-mă astfel prins între mai multe chipuri ale Bambergului, cel al imaginaţiei mele şi cel în care a trăit Ernst-Théodor-Amadeus, un Bamberg atins uşor de aripa fantasticului. Curtea ducelui Wilhelm e de acum încolo aceea a prinţului pe care îl vedem în *Pisoiul Murr*, iar teatrul, în piaţă, e peste drum de casa strâmtă cu două caturi, o mansardă şi un pod pentru visurile Pisoiului, unde locuia Hoffmann, de n-o fi fost în faţa hanului de unde, printr-o uşă din fundul unei camere, dai în „Loja străinilor”, chiar în sala în care se cântă muzica lui Mozart, inspirată de acel *Don Juan* din povestirea pomenită... Acesta e totuşi teatrul lui Hoffmann, cadrul visurilor sale, unde el intră de-a dreptul venind de acasă, iar într-un ghid al meu din 1912 se arată că preţul unui loc în „Loja străinilor” este de două mărci şi cincizeci de pfenigi la reprezentaţiile de comedie şi de trei mărci şi cincizeci la cele de operă. Berthier venea din când în când acolo cu prinţesa de Wagram şi ducesa de Bavaria, soacră-sa, o femeie căreia îi plăcea foarte mult muzica... Nu în „Loja străinilor”, bineînţeles. În loja ducală.

Credeam că n-am pus piciorul niciodată la Bamberg, dar iată că din cartea ce-o ţine pe genunchi Marie-Elisabeth aflu ce era Bamberg, oraşul pe care l-am văzut renăscând din alte visuri, începând cu acel *Don Juan* al lui Ernst-Amadeus, când am zărit în ochii Elsei[234] reconstituindu-se un Bamberg fantastic, acela din *Inspectorul ruinelor*[235]... Şi nu ştiu dacă ultimul război a distrus sau nu acest oraş al Franconiei, care n-a fost dat Bavariei decât în 1803, dar visul Elsei l-a reclădit din ruinele sale în zilele noastre, împărţit între cartierul unde mai dăinuie presupusul han al lui Hoffmann cu „Loja străinilor”, pe unde pătrunzi în teatru printr-o cameră de dormit, şi aceste locuri ale prăpădului, în care Elsa face să rătăcească o făptură ce nu putea fi închipuită de Hoffmann, cumplită imagine a veacului nostru, nebuna inocentă, acea Joë[236] care nu se va mai întoarce niciodată în ţara ei, venind ca o pisică sălbatică, mai tăcută decât Pisoiul Murr[237], să caute în molozul unei amăgitoare fericiri hrana lăsată acolo de către Antonin Blond[238].

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg şi sunt prins între idila goetheiană, oraşul lui Hoffmann, şi acest Herculanum al zilelor noastre văzut de Elsa, unde găseşti în vilele nimicite caraghioasa cruce încârligată şi mobilele sparte ale celui de-al III-lea Reich. Sunt prins între aceste trei Germanii şi adevăratul Bamberg al turiştilor, clădit pe

insula Regnitz, între cele două braţe ale râului Main, cu a sa Kapuziner Strasse şi liceul său, cu Pescăria şi Mica Veneţie, canalul care face acolo o curbă, parcul său romantic, Theresien Hain, iar în faţa insulei, mai sus de Rathaus, cum treci cele două poduri, pe malul stâng, se caţără colina Domberg, în vârful căreia pe Karolinenplatz, se înalţă şi vechiul dom şi fosta reşedinţă episcopală, tot evul mediu şi toată Renaşterea din Franconia, iar peste drum, noua reşedinţă cu coloanele sale severe, o înfăţişare tristă şi monotonă, însufleţită doar de pavilionul dinspre răsărit, ridicat pe povârnişul care duce spre Rathaus, unde a venit să-şi caute adăpost familia Berthier. Şi ce nevoie am să ştiu mai mult despre Bamberg? Prinţul de Wagram nu se prea plimbă în oraş, cu toate că Bavaria a fost multă vreme, împotriva restului Germaniei, aliata lui Napoleon. Lucrurile s-au schimbat însă şi pe aici. Doar în trăsură mai iese prinţul de Wagram dincolo de Bamberg, în Germania idilică, prin satele de colo sus, de la Altenburg, unde duce o alee de tei, sau la Rothof, unde-s atât de frumoşi cireşii, sau la Michelsberger Wald... Absent, cu ochii la peisajul acesta tihnit, fără să vadă nimic din el, prinţul de Wagram îşi roade unghiile gândind la altceva, la o femeie care nu mai are safire, la o lume din care dânsul a fost scos afară, la Chambord şi la valurile liniştite ale Loarei. Uneori, totuşi, când se încumetă să pornească pe jos, prin împrejurimi, cu credinciosul său Antoine, îl urmează la oarecare distanţă, discret, şeful poliţiei din Bamberg, sau dacă acesta are alte griji pe cap, unul din ofiţerii săi de încredere. Berthier nu stă prea bine cu inima, dar doctorul Ziegler, chemat, pune mâna-n foc că n-are nimic.

Săptămâna patimilor e departe...

Cum o fi primit Napoleon scrisoarea pe care el o încredinţase până la urmă mareşalului duce de Trévise joi dimineaţa? I-o fi înmânat-o? Alexandre e mereu muncit de ideea că nu scrisese ce trebuia, ceea ce ar fi trebuit să scrie. E felul său de-a se căi. Nu se căieşte atâta pentru purtarea sa la întoarcerea Burbonilor, cât pentru scrisoarea asta. E totuşi căinţa, ruşinea. Îl trec sudori câteodată. Se uită în jurul lui. Se întreabă dacă ceilalţi îşi dau seama de ceea ce gândeşte. Cei care îl înconjoară. Desigur, nu. Ei nu văd nimic. N-ar trebui să le arate ce gândeşte. Nimănui. Nici măcar Mariei-Elisabeth. Mai cu seamă ce gândeşte despre Marie-Elisabeth. Căci e un amestec de duioşie şi silă. Înainte vreme n-o judeca cu atâta asprime. Ajunsese chiar s-o găsească drăguţă. Într-un anume fel. Acum, deşi ştia că amândouă l-au îndemnat să facă ce a făcut, Giuseppa ca şi nevastă-sa, depărtarea tinde s-o idealizeze pe doamna Visconti, lăsând să cadă răspunderea lucrurilor în seama prinţesei de Wagram. Ea l-a împins să rupă cu Napoleon; voia să-şi aibă locul la curtea lui Ludovic al XVIII-lea. Desigur, Berthier se lăsase convins fără împotrivire, şi încă cu ce

iuţeală primise să urmeze sfaturile amândurora! Tocmai iuţeala asta nu i se iartă. Uitaţi-vă la Macdonald! Nimeni n-are nimic cu el pentru că a trecut de partea prinţilor cu opt zile mai târziu. Deşi, când ţi-ai zărit soarta şi eşti gata să iei o hotărâre, e mai bine s-o faci numaidecât... aşa îşi zicea cu un an înainte. Dar 1815 nu mai era 1814. În sfârşit, luat de gândurile acestea, uitase de tânăra-i soţie, absorbită de grija copiilor. Şi de flecărelile de la curtea Bavariei. Deşi în fundul sufletului ţinea şi dânsa să se întoarcă la Gros-Bois, să reînceapă partidele de *whist* cu doamna Visconti. Numai că dorea această întoarcere dintr-alte motive decât ale soţului ei. Ce conversaţie era posibilă între dânşii? Dacă i-ar fi vorbit de Franţa, ea ar fi făcut ochi mari fără să priceapă.

Mai erau şi bijuteriile. Dormeau în casetă, la fundul unui scrin din camera lor, pe care îl încuia, ţinând cheia la dânsul. Marie-Elisabeth trebuie să fi observat lipsa cheii, dar n-a spus nimic. Oricum, înainte de a i se fi întors soţul, nu se folosea de scrin. Ce-o fi gândind văzându-l încuiat şi cheia scoasă? Poate că nimic. Îşi închipuie pesemne că ţine acolo documente de stat. Era de felul ei destul de discretă. Cât despre dânsul, e straniu, dar nu-i venea la îndemână să-i arate Mariei-Elisabeth bijuteriile acestea, pe care ea le cunoştea doar, căci le văzuse de o sută de ori la Giuseppa. Încă nu i-a spus că ţinea acolo această avere, deoarece banii pe care îi adusese cu dânsul le-au fost de ajuns până acum. Cum are să facă atunci când va trebui să-i mărturisească... Se temea că nevesti-si i-ar veni deodată pofta să poarte colierul de diamante sau diadema de safire. Ceea ce i-ar fi fost foarte neplăcut. Foarte neplăcut. Afară de asta, bijuteriile îi puteau înlesni un trai în care să n-aibă nevoie de nimeni. Tocmai de aceea e mai bine să rămână neştiute.

Ducele Wilhelm, socrul, era un om tare cumsecade, care se înţelegea de minune cu ginere-său. Îi păruse bine că a sosit Berthier. Va putea să încerce la o partidă de şah cu dânsul metoda de-a para o lovitură, aşa cum o învăţase chiar de la prinţul de Wagram. Apoi, ar fi voit să-şi păstreze nepoţii – erau trei acum – pe lângă el. Barem pe cel mai mare, flăcăul, care avea cinci ani. Să facă din el un mic bavarez, învăţându-l să cânte în cor, să încalece şi să mânuiască spada. Dar dacă tânăra pereche – le zicea, fiicei sale şi lui Alexandre, tânăra pereche – ţine să se întoarcă la Paris, el nu le va sta în cale. Nu câştigi nimic punându-te de-a curmezişul dorinţelor ce-i mână pe oameni – e tot ce învăţase din viaţă şi de la frate-său, regele Bavariei, Max I Iosif[239]. Contele de Montgelas, însă, care era ministrul acestuia din urmă, nu se încumetase să ia asupră-şi asemenea răspundere şi ceruse părerea celor de la Viena. Şi, din nenorocire, Viena, adică maiestatea-sa imperială, vărul Franz, nu era de această părere. Nici aliaţii aflaţi în congres la Viena. Franz îl preţuia, pare-se, atât de mult pe prinţul de

Wagram pentru însuşirile sale militare, încât se temea, chiar dacă i s-ar fi făcut toate făgăduielile din lume, să nu-l dea cumva, prosteşte, lui Buonaparte pe organizatorul înfrângerii austriece, astfel că porunci să i se refuze lui Alexandre permisul de trecere, pe care acesta îl ceruse pentru el şi familia sa. Şi, din ordinul lui Max I Iosif, şeful poliţiei oraşului Bamberg, până atunci păzitorul prinţului de Wagram, ajunsese temnicerul său. Cădea din picioare stând toată vremea la prefectură, gata să sară pe cal. Le făcea zile fripte căpitanilor de poştă şi chirigiilor care dădeau trăsuri cu împrumut, aplicând regulamente necruţătoare, iar tot omul necunoscut ce se arăta la porţile oraşului era un suspect, scotocit, interogat, închis... Cu atât mai mult că le venise la ureche, printr-o iscoadă a poliţiei, că mareşalul încercase să-şi facă rost de la un cămătar de cincizeci de mii de franci, punând zălog nişte bijuterii.

Vremea era frumoasă şi casa plină de flori, pe care Marie-Elisabeth le aşeza singură în glastre, damele de onoare neavând mai mult gust ca slujnicele, zicea dânsa, când e vorba să facă buchete. Avea mare poftă să se întoarcă cu Alexandre la Paris sau la Chambord, chiar dacă mareşalul s-ar ţine departe de lume, şi traiul lor acolo ar fi cam *mitocănesc*, cum îi plăcea să spună cu o vorbă auzită de la Giuseppa. Dar, la urma urmelor, de ce-o fi făcând Alexandre mutra asta de înmormântare? se mira ea. E niţel plicticos să stai la Bamberg două-trei luni, dar se poate trăi. Oricum, aripa aceasta a palatului, care li se dăduse...

Era aripa de răsărit a reşedinţei ducale, spre Karolinenplatz, în faţa catedralei. De-aici privirea îmbrăţişa tot oraşul povârnit până la Main, şi de la înălţimea acestei clădiri cu trei caturi, fără a mai socoti mansardele învelite în ardezie, care nu aveau niciun veac şi jumătate, vedeai dedesubt acoperişurile de ţiglă ale târgului vechi, iar în spatele catedralei, către miazăzi şi apus, se zărea câmpul verde şi dealurile dinspre Altenburg şi Michelsberger Wald. În dosul palatului, către Residenzstrasse, se întindea o grădină, şi asta era fericirea copiilor. La drept vorbind, nu se prea potrivea cogeamite palat pentru nişte locatari veniţi doar cu o trăsură şi câteva cufere. Ca să ajungi la încăperile din mijloc trebuia să străbaţi un şir lung de săli şi saloane. Familia Berthier locuia acolo cu câţiva servitori germani, afară de Antoine şi de domnişoara Gallien.

Domnişoara Gallien era bona franceză a copiilor şi venise la Bamberg o dată cu Marie-Elisabeth. Avea în grijă şi rufăria doamnei prinţese, pentru ca mâinile şi mintea să nu-i stea degeaba când supraveghează copiii sau când aceştia dorm. Neajunsul cel mare al palatului, zicea domnişoara Gallien, e că trebuie să urci şi să cobori întruna scările. Mai rău de dânsa, căci instalaseră copiii la al doilea cat, un al doilea care în partea aceea era şi al treilea, din pricina

încăperilor înalte de la parter şi a terenului înclinat. Odaia era într-un colţ al clădirii, cu un rând de ferestre ce dădeau în piaţă, şi un rând de cealaltă parte, către Karolinenstrasse, în josul ei, unde aveai aer mai mult şi soarele venea de dimineaţă. Minunat pentru copii! Cât despre Alexandre, care urca la dânşii pentru orice fleac, un etaj mai mult nu părea să-l supere, deşi ajungea acolo gâfâind. Tocmai de aceea Marie-Elisabeth îl cam bănuise puţintel că şi-a pus ochii pe domnişoara Gallien, dar trebuie să recunoaştem că bănuiala n-avea temei. La urma urmei, era un tată cumsecade. Copiii veniţi târziu fac din tine alt om.

Desigur, nu-i plăcea berea care-i umfla stomacul, dar papá, ca întotdeauna plin de atenţii pentru ginere-său, le trimisese coşuri cu sticle de vin de Rhin şi de Tokay. E drept că prinţul de Wagram vorbea foarte prost nemţeşte, dar, cel puţin, când se găseau în familie, de faţă cu dânsul, conversaţia se purta întotdeauna în franţuzeşte.

Pentru ce atunci făcea mutra asta cătrănită?

Nu. N-avea niciun rost să-i vorbească Mariei-Elisabeth despre Franţa. Ar crede că l-a apucat dorul de ţară. Desigur, era şi dorul de ţară. Şi mai era Gros-Bois, cu câinii lăsaţi acolo, câinii de vânătoare, pe care Alexandre îi iubea. Inutil să-i vorbească, n-ar fi putut înţelege. Vorbeau fiecare despre altceva.

Pentru ce nu voia mareşalul să vadă pe nimeni? se mira Marie-Elisabeth. Nu spun că nobilimea de prin partea locului ar fi prea-prea amuzantă, dar, în sfârşit, îţi mai omori timpul. Aici, unde sunt încăperi berechet, saloane de nici nu ştii ce să faci cu ele, nu le era îngăduit, orişicât, să doarmă în odăi separate, ca la Paris, în ultima vreme. În Bavaria aşa ceva ar fi părut nu tocmai cuviincios. Au o cameră uriaşă, la întâiul cat, cu ferestre de amândouă părţile, spre grădină şi spre strada care coboară în oraş. Mi-au plăcut întotdeauna, îşi zice Marie-Elisabeth, odăile pe care lumina le străbate dintr-o parte într-alta. Singurul lucru cam neplăcut e vecinătatea catedralei. Clopotele bat la fiecare ceas. Bamberghezii sunt foarte mândri de clopotele lor, mai cu seamă de perechea aceea de clopote botezată de dânşii Heinrich şi Kunigunda, în amintirea împăratului Heinrich al II-lea [240] şi a soaţei lui, ale căror cosciuge de piatră, sculptate de Tilman Riemanschneider, zac chiar în mijlocul catedralei. Când Heinrich şi Kunigunda îşi dau drumul, larma lor îi trezeşte pe cei din palat. Şi uneori, noaptea, când se deştepta astfel, Marie-Elisabeth îşi vedea soţul aşezat în pat, cu ochii la fereastra deschisă înspre oraş sau la cea dinspre grădină. Îi vorbea în şoaptă şi el nu răspundea. Îl vedea tremurând. Şi nu ştia dacă a trezit-o din somn acest coşmar sau bătaia clopotelor.

Odată, pe înserat, apropiindu-se de odaia copiilor, auzi vocea lui Alexandre, care vorbea cu domnişoara Gallien. Deşi nu-i stătea în obicei, se opri să asculte la uşă. Îl auzi: „Dumneata eşti din Tournus,

domnişoară Gallien? Ce straniu mi se pare! Îmi amintesc foarte bine de Tournus, unde o bună parte a târgului e o fostă mănăstire fortificată, nu-i aşa? M-am oprit acolo pe când mă întorceam din Italia... Ce straniu mi se pare!" Marie-Elisabeth deschise brusc uşa. Domnişoara Gallien, în celălalt capăt al odăii, schimba tocmai scutecele fetiţei, pe când cei doi mai mari se şi culcaseră. Domnişoara Gallien nici nu se uita la mareşal, care sta foarte departe de dânsa, lângă fereastră, privind afară, în lumina tot mai scăzută a asfinţitului. Se ţinea cu amândouă mâinile de bara ferestrei şi îşi îndoia genunchii, ca într-un exerciţiu de înmlădire. „Ce straniu mi se pare!" repetă el întorcându-se şi, dând cu ochii de nevastă-sa, îi spuse pe tonul cel mai firesc din lume: „Închipuie-ţi, domnişoara Gallien e din Tournus..." Cuvintele acestea nu aveau absolut niciun înţeles pentru prinţesa de Wagram, care auzea întâia oară în viaţa ei pomenindu-se de Tournus. Alexandre îi arătă cu degetul, peste umăr, cerul de un portocaliu amestecat cu mov şi zise: „Aveţi într-adevăr aici nişte culori foarte vii pe cerul vostru..."

Ce-i drept, francezii erau mai curând rău văzuţi la Bamberg, încă de pe vremea când au înăbuşit acolo răbufnirile patriotismului. Antoine, vizitiul, renunţase cu totul de a mai merge prin berării, unde tineri ciocneau ţapi de bere strigând *hoch!* şi arătând în vorbe cum nu se poate mai pe şleau ce gândesc despre alteţa-sa serenisimă. Nu i se ierta mareşalului că ordonase să fie împuşcaţi aici, în 1813, cinci tineri din „Frăţia voinicilor". La asta se adăuga şi oarecare opoziţie faţă de familia regală a Bavariei, până nu de mult aliata francezilor, opoziţie pe care o aţâţau, pare-se, în taină, agenţi ai regelui Prusiei. De două sau de trei ori s-au auzit strigăte şi s-au văzut pumni ridicându-se ameninţători în faţa palatului. Jandarmii bavarezi împrăştiaseră ceea ce nu s-ar putea numi chiar o mulţime de oameni. În toiul acestor frământări se pregătea războiul împotriva Franţei, aşteptat cu mare entuziasm de tot tineretul. Nimeni nu se îndoia de sfârşitul victorios al luptelor şi pretutindeni se închina paharul pentru revanşă, pentru prăbuşirea lui Napoleon, care făcuse din Bavaria un regat şi din Max I Iosif, fratele ducelui, un rege.

Despre toate acestea mareşalul n-ar fi ştiut nimic fără credinciosul său Antoine. El nu-i povestea tot, bineînţeles. Dimineaţa, însă, când venea să-l bărbierească pe stăpânu-său, Marie-Elisabeth nemaifiind acolo, petreceau câteva clipe în doi. Scoţându-şi vârful limbii printre dinţi, Antoine se apleca spre falca bine întinsă pe linguriţa de argint ce-o vâra în gura alteţei-sale serenisime şi înceta să mai vorbească... apoi, când muia din nou pămătuful în săpun, se pornea pe cântat, căci nu se putea ţine, cântece de la el de-acasă. Era de prin Berry, având graiul celor de pe-acolo, iar Alexandre, pe care cântecele lui îl plictiseau altădată, băga de seamă acum ce glas frumos

are Antoine, un glas cald şi limpede, ba aştepta chiar în fiecare zi clipa bărbieritului, ca să-l mai audă. De cum începea să cânte, nu se mai simţea printre străini...

La partida de şah, între două mişcări, Berthier vorbea pe îndelete cu socru-său. Între ei doi nu era mare deosebire de vârstă. Ducele Bavariei era un om plin de tact şi înţelegea simţămintele ginerelui, îngrijorarea acestuia faţă de soarta patriei sale. Ca să nu-i zgândărească prea tare durerea, îndulcea veştile rele. Voia să ştie în ce împrejurări îi cunoscuse Alexandre, în tinereţe, pe câţiva şahişti cu faimă la cafeneaua *Regence*. „Fără a mai pomeni de Napoleonul vostru, despre care am auzit că poate ţine piept şahiştilor de meserie... zicea el. Şi lovitura asta, ei, ce zici? Te-ai fi aşteptat să-ţi iau nebunul, iubitule?" Acestea se petreceau într-un minunat salonaş rococo dinspre grădină. Nici aici însă nu erai la adăpost de larma lui Heinrich şi a Kunigundei.

Pe la sfârşitul lui aprilie, Berthier se resemnase să-i trimită pe ai săi acasă, la Gros-Bois, şi de astă dată contele de Montgelas nu mai crezu de cuviinţă să ceară părerea altora, deoarece mareşalul rămânea la Bamberg. Marie-Elisabeth cu domnişoara Gallien şi copiii luară aşadar berlina şi plecară spre Franţa, prin Elveţia, când la Stockach generalul prinţ de Hohenzollern porunci să se oprească trăsura, pentru că nu avea viza cartierului general al trupelor aliate. Întoarcerea soţiei îl făcu pe mareşal să-şi dea seama cât de păzită e închisoarea lui. Îi scrise unchiului Max, regele Bavariei. Zadarnic. Nici cu sănătatea n-o ducea prea bine. Îl înştiinţă despre aceasta, prin scrisoare, pe Ludovic al XVIII-lea, care se afla la Gand, arătând maiestăţii-sale, cu tot respectul, că nu mai trebuie să se bizuie pe serviciile lui. Maiestatea-sa se bizuia tocmai pe Berthier ca să comande micul corp de armată prin care monarhia înţelegea să reprezinte Franţa alături de aliaţi, ale căror trupe începuseră să se adune în Belgia. Se apropia războiul. Războiul împotriva Franţei. Din nou, printr-o scrisoare respectuoasă, Berthier refuză să-i slujească lui Ludovic al XVIII-lea.

La 29 mai, contele Barclay de Tolly, generalul comandant al trupelor ruseşti, se instalase la castelul de la Seehof, ca şi cum înfrumuseţările pe care ducele Wilhelm le făcuse acestei fermecătoare reşedinţe ar fi fost anume pregătite pentru dânsul. Şi, o dată cu el, corpul de armată al generalului de Sacken, care ocupa Bambergul şi împrejurimile. Se dădeau serbări în cinstea lor.

La teatrul lui Hoffmann, în loja ducală, prinţul de Wagram se întâlni cu generalul de Sacken, pe când se cânta o compoziţie a directorului teatrului. O convorbire foarte amabilă, în care generalul rus îl convinse lesne pe interlocutorul său de succesul neîndoios al planurilor aliate. Vor fi la Paris, cel mult într-o lună, şi mareşalul se va putea întoarce acasă, la moşiile şi vânătorile lui. A doua zi se simţi

cuprins de nu se ştie ce năduf. Doctorul Ziegler, chemat din nou, spuse că nu e nimic. Simplă nervozitate.

Simplă nervozitate pesemne şi nevoia pe care o simţea Berthier în săptămâna aceasta de a sta de vorbă cu Sacken, sub tot felul de pretexte. În miercurea următoare află din gura acestui general că regimentul de cuirasieri ai gărzii imperiale ruse va defila în oraş a doua zi către amiază. Tot târgul vorbea despre asta. La palat de asemeni, în timpul cinei. Marie-Elisabeth vedea bine că bărbatu-său nu era în apele lui. De îndată ce ajunseră în camera lor, ea încercă să-i vorbească de apropiata întoarcere la Paris. Nu răspunse. Ea zise: „Aş fi fericită s-o revăd pe Giuseppa... Sănătatea ei mă îngrijorează." Nu răspunse şi se culcară. Marie-Elisabeth îl simţi toată noaptea sucindu-se şi răsucindu-se în pat. Ar fi voit să-i vorbească, dar nu putea. Era moartă de oboseală. De altfel, ce să-i spună? În ultima vreme lua orice în nume de rău. Tot ce-i spunea ca să-l îmbuneze îl învenina şi mai tare. Alaltăseară, pe când el se dezbrăca, văzând iarăşi la gâtul lui cele două chei, una lunguiaţă şi alta mică de tot, prinse de lănţişorul pe care-l purta mereu de la sosirea sa la Bamberg, ea, care nu-l întrebase despre asta până atunci, nu atât din teama de-a părea indiscretă, cât din felul ei de-a fi – nu-i stătea în obicei să pună întrebări – se pomenise zicând: „Ce sunt, dragul meu, cheile astea pe care le tot porţi acolo?" În fond, puţin îi păsa de chei. Şi apoi, ştia că aceea lunguiaţă era de la scrinul încuiat, nu avea de ce să-l mai întrebe. Vorbise doar ca să vorbească, să rupă o tăcere de nesuferit, să-l mai abată de la gândurile lui pe Alexandre, atât de întunecat, atât de chinuit. Ei bine, nenorocită idee! El ar fi putut răspunde: „Ce rost are să mă întrebi tocmai acum? Le port întotdeauna cheile astea, şi le-ai văzut foarte bine... Mă spionezi de altfel, o ştiu prea bine... Nu mă pot urca la copii fără să-ţi aud paşii pe scară..." Şi aşa mai departe. Dar n-a răspuns.

Aşadar, în dimineaţa aceea, cuirasierii gărzii imperiale ruse, ducându-se în Belgia pentru a lupta împotriva francezilor, trebuiau să defileze la Bamberg şi spiritele erau foarte agitate de ceea ce Marie-Elisabeth numea *febra germană*. Ea ţinea să iasă în oraş, dar fusese povăţuită să nu-l lase pe bărbatu-său să părăsească palatul. De mai multe ori în cursul dimineţii el se urcase în camera copiilor cu telescopul în mână, pentru că de acolo se puteau zări până departe trupele ruseşti manevrând pe câmp. Marie-Elisabeth se temuse că se va supăra auzindu-i sfatul şi totuşi, când i-a spus că pentru dânsul ar fi mai bine să nu iasă azi în oraş, nu-l văzu sărind în sus şi ţipând că e tratat ca un băieţaş, că aşa ceva e de nesuferit. Nu suflă o vorbă. Stătea posomorât şi abătut. „În orice caz, dragul meu, pe vremea asta frumoasă ai putea ieşi în grădină..." N-ar fi trebuit să i-o spună. Îşi muşcă buzele. Dar nu e nimic. Alexandre a fost foarte drăguţ azi-

dimineaţă. Poate cam trist, dar foarte drăguţ.

Îi rămânea grădina. Atât. Petrecu o parte a dimineţii în grădină, aşa cum fusese sfătuit. Prin fereastră, Antoine privea pe alteţa-sa serenisimă. Stăpânul era în grădină; e într-adevăr tot ce se putea spune despre el. Veniră apoi şi copiii, adică cei doi mai mari. Domnişoara Gallien, care avea de lucru în casă, îi adusese în grădină, şi după ce schimbă două-trei cuvinte cu mareşalul, făcu o plecăciune şi reintră în casă. De-a ce se jucau copiii? Cea mică alergă după fratesău, dar nu-l putu prinde. Apoi se întoarse atrasă de un fluture şi-i pierdu urma. Băiatul îi strigă ceva şi ca începu să plângă. Alteţa-sa serenisimă era pesemne cu mintea în altă parte, căci în loc să mângâie fetiţa şi să-i tragă o săpuneală băiatului, porni deodată către intrarea palatului, ca şi cum i-ar fi trăsnit ceva prin cap. Ajuns acolo, şovăi o clipă, apoi se năpusti pe uşă. Clopotele catedralei băteau din toate puterile şi, în ciuda lor, se auzeau apropiindu-se fanfarele militare. Trebuie să fi fost regimentul care îşi făcea intrarea în Bamberg. Fereastra camerei de culoare, la întâiul cat, era larg deschisă spre grădină şi veneau de acolo miresme proaspete, îmbătătoare. Mareşalul îşi descheie gulerul şi, trăgând lănţişorul de aur de la gât, apucă cele două chei, apoi deschise, pe dibuite, căznindu-se, încuietoarea cam complicată a scrinului. Luă caseta de acolo şi o puse pe pat. Se dereticase tocmai camera şi cuvertura bine întinsă a patului se îndoi sub greutatea casetei. Alexandre vârî cheia cea mică în broască şi, din simplă nervozitate, îi veni pe neaşteptate pofta de a mai vedea o dată bijuteriile. Dar clopotele de afară, trâmbiţele şi tobele îl făcură să se oprească şi, lăsând caseta, cheile, lanţul, toate vraişte pe învelitoarea patului, porni deodată spre fereastra ce da în stradă, punându-şi piciorul pe marginea ei, ca pe o treaptă, pentru a încerca să vadă defilarea care începuse în piaţă, ascunsă încă ochilor lui de colţul străzii.

Aşa dădu peste el domnişoara Gallien, cu un pictor în aer, şi fără îndoială că se simţi ruşinat, căci îşi aduse piciorul la loc. Domnişoara Gallien venea cu rufele doamnei prinţese, pe care le cercetase după spălat, cosând ici un nasture de sidef, colo o panglică de mătase. Nu se aştepta să îl găsească pe mareşal în camera lui şi bolborosi o scuză, deşi cămăşile din braţele ei arătau îndeajuns ce-o adusese acolo. Berthier o privi. Nu mai era prea tânără şi nu fusese niciodată cu adevărat frumoasă, dar el o vedea fetiţă, acolo, în vechiul oraş de pe malurile Saonei, unde ungurii sosiseră în veacul al XI-lea cu sfântul Ştefan [241]... De ce şi-o fi amintind de toate acestea tocmai acum? Fanfara izbucnise asurzitoare. „Nu se vede nimic de-aici, zise el. Aş vrea să văd trecând regimentul acesta faimos...”

Domnişoara Gallien pusese albiturile pe pat, alături de casetă. Era puţintel mirată. Mareşalul ştia bine că trebuie să urci la al treilea

etaj ca să poţi vedea câmpul, şoseaua de la Seehof spre Bamberg. Nu fusese chiar adineauri acolo cu telescopul? Răspunse totuşi: „Dacă excelenţa-voastră s-ar duce în camera copiilor... de acolo sus, de la fereastra din colţ, se vede foarte bine totul...” El păru să se supună şi, îndreptându-se spre uşă, îi spuse să pregătească mai repede copiii, deoarece trăsura îi aşteaptă jos să meargă la plimbare... „Coboară în grădină, domnişoară Gallien! Micuţii sunt acolo...” Asta o miră şi mai mult, căci nu avea ce pregătiri să facă, doar să le pună copiilor mănuşile. După aceea, prinţul de Wagram făcu un lucru cu totul neaşteptat din parte-i: trecând pe lângă domnişoara Gallien, îi luă mâna şi i-o sărută. Afară, Heinrich şi Kunigunda izbucniră mai cu poftă.

Domnişoara Gallien nu-şi venise în fire din mirarea ei, când Berthier şi ieşise. Rămase aşa, ţinându-şi în mâna cealaltă mâna pe care au atins-o buzele excelenţei-sale, fără a pricepe, şi nu s-ar putea zice că era tulburată, dar uimită, foarte uimită... Uitase de rufăria prinţesei şi ce-o adusese acolo. Ieşi la rândul ei pe culoar. Colo sus, uşa de la camera copiilor trebuie să fi rămas deschisă şi asta făcea un curent afurisit. Pe când domnişoara Gallien se duse s-o închidă şi clopotele tăcură deodată, auzi nişte suspine puternice, suspinele unui bărbat, să-ţi sfâşie inima nu alta. Şi glasul mareşalului rostind desluşit: „Sărmana mea patrie!” Se opri în faţa uşii deschise, temându-se să nu fie indiscretă. Apoi se auzi un zgomot, ca şi cum un scaun ar fi căzut pe duşumea, şi atunci, luându-şi inima-n dinţi, intră în camera copiilor.

Micuţa Elisabeth dormea în leagănul ei cu degetul în gură. Ceilalţi doi rămăseseră în grădină. Dar încăperea era goală, vreau să spun că mareşalul nu era acolo, sau nu mai era. Se vedea un jilţ ridicat pe mica estradă din faţa ferestrei şi telescopul jos la picioarele jilţului. Prin fereastra deschisă venea de afară vuietul mulţimii de gură-cască, tunetul fanfarelor şi dangătul asurzitor al lui Heinrich şi al Kunigundei, care se pornise mai tare ca înainte.

Când aduseră sus corpul mareşalului, al cărui cap se zdrobise de piatra caldarâmului din curte, toţi gândiră că trebuie să-l fi apucat o ameţeală. Antoine plângea, repetând întruna că azi-dimineaţă, pe când bărbierea pe alteţa-sa serenisimă, alteţa-sa era atât de veselă, atât de fericită! Abia când Marie-Elisabeth se întoarse din oraş şi ceru domnişoarei Gallien să-i spună ce e cu caseta aceea de pe pat, lângă maldărul de rufe, înţeleseră amândouă ce se întâmplase. Şi deodată prinţesa o cuprinse pe bonă în braţe şi începu să plângă încetişor cu dânsa, suflându-i la ureche că nimeni nu trebuia să ştie vreodată ce ştiau ele.

Cât va trăi, domnişoara Gallien are să audă mereu suspinele care veneau din camera copiilor, unde nu mai era nimeni când a intrat ea.

De douăzeci de ori veniră s-o întrebe despre clipele din urmă ale mareşalului. Mai cu seamă după ce se răspândise în oraş zvonul stupid că fusese asasinat. Nişte patrioţi nemţi, se zicea, patru sau cinci la număr, au pătruns în palat pe când defila garda imperială şi l-au zvârlit pe mareşalul Berthier prin fereastra deschisă, ca să-şi răzbune astfel martirii din „Frăţia voinicilor". Cum, pe unde, fără ca nimeni să-i fi văzut... zvonul însă era atât de stăruitor, încât a fost nevoie să se poruncească mereu alte cercetări pentru a-i veni de hac. Ideea sinuciderii fu desigur examinată. Dar un tată ar alege oare tocmai odaia copiilor săi pentru a se arunca pe fereastră? În cele din urmă, s-au întors la întâia versiune, a ameţelii, căci toată lumea ştia că mareşalul suferea de inimă, iar autopsia arătase că avea stomacul încărcat, ceea ce dă ameţeli.

Cât va trăi, domnişoara Gallien are să audă suspinele acelea groase de bărbat şi vocea care zicea: „Sărmana mea patrie!" Nu se ştie pentru ce luase obiceiul să-şi mângâie tot timpul dosul palmei drepte cu stânga, de cum i se vorbea de anumite lucruri. Nici pentru ce plângea, când, primăvara, se iscau curente de aer prin casă.

*

Trecuse puţin de ora şapte dimineaţa când Antoine intră în cameră ducând în mâini o cană cu apă caldă şi ligheanul de bărbierit. Le puse jos şi trase perdelele. Cerul era a ploaie.

Berthier se trezea greu, prins încă în urzeala încâlcită a viselor năstruşnice care îi munciseră somnul, cel puţin spre dimineaţă. Se auzeau de afară trosnind obloanele.

— Afurisit vânt, alteţa-voastră serenisimă! spuse Antoine, întorcându-se de la fereastră. S-ar zice că toate acoperişurile din Lille au să cadă în capul trecătorilor... Somnul alteţei-voastre serenisime n-a fost tulburat de hărmălaia asta?

Berthier se aşeză în pat şi-şi trecu mâna prin păr. Aducând-o la loc, mâna se opri la lănţişorul de la gâtul mareşalului, de care atârna o cheiţă, iar nu două:

— S-ar părea că rămânem la Lille, alteţa-voastră serenisimă, dar până acum n-am fost înştiinţaţi despre aceasta. Auzind însă din gura servitorilor că maiestatea-sa a poruncit să fie chemaţi monseniorul duce d'Orléans şi domnul duce de Trévise, am crezut că fac bine venind să scol pe alteţa-voastră serenisimă...

Ceva mai târziu, după ce vârî o linguriţă de argint în gura alteţei-sale, Antoine începu să zică un cântec de la el de-acasă, şi când îi luă cu latul briciului prisosul de săpun de pe obraz, mareşalul avu o tresărire de nerăbdare de pe urma căreia se alese cu o mică tăietură.

— Nătărăule! strigă el. M-ai tăiat şi nu avem piatră acră! Ţi-am spus de o sută de ori, dobitocule, să nu mai cânţi când mă

bărbiereşti... Mă scot din sărite cântecele tale!

XIV

O ZI VÂNTOASĂ

Joia mare a anului 1815 începe în mânia şi pedeapsa cerului. O vijelie se năpusteşte dinspre Dieppe, unde domnul de Castries adună zadarnic corăbii inutile, trece prin Saints-Valéry, străbătut de croncănitul pescăruşilor, şi prin Abbeville, de unde iese înainte de crăpatul zorilor escorta regelui, peste valea Sommei şi bordeiul de vălătuci cu stuf în care Marc-Antoine d'Aubigny îşi vine în fire, în timp ce Eloy Caron se scoală să meargă după moaşă, apoi uraganul ajunge până la graniţa pe care tocmai o trece un călăreţ posomorât, a cărui uniformă militară zdrenţuită şi strania-i manta ferfeniţă, lăsând să se vadă prin găuri blana de oaie jegoasă, îl arată a fi un prizonier ce se întoarce din Rusia. Copacii toţi se încovoaie gata să se frângă, auzi trosnind acoperişurile, vezi hore de frunze şi crengi rupte, norii par a se zdrenţui ca şi cojocul călăreţului, dar fără a lăsa să răzbată soarele printre ei. Dobitoacele înfricoşate aleargă pe câmp căutându-şi adăpost. Prin biserici babele se închină, trăgându-şi pe umeri broboadele negre. La Lille domnul de Blacas d'Aulps n-are altă grijă decât să confişte *Monitorul*, în care e publicată lista guvernului imperial. De cum se opreşte diligenţa, sar din ea trepăduşi, fugind cu maldăre de alte gazete pe care autorităţile nu s-au gândit să le confişte şi se şi văd trecători, pe sub porţi, desfăcându-le. Îi auzi mirându-se la citirea numelor: Fouché, Caulaincourt, Carnot! Oamenii regelui dau la tipar în grabă un afiş. E declaraţia puterilor aliate, făcută la Viena, veche de zece zile, dar al cărei text abia sosise la Lille. Trosnesc porţile, obloanele pocnesc. Vântul domneşte ca stăpân peste sminteala oamenilor, trântind jos gardurile prin sate, smulgând coviltirul de pe carele de fân, împrăştiind stogurile de iarbă. Înspre Montreuil clopotul de alarmă se amestecă cu flăcările, un târg întreg arde şi vântul roteşte focul, zvârlindu-l în dreapta şi-n stânga, din casă în casă, în timp ce oamenii sar din pat cu noaptea-n cap... La Doullens colonelul Simonneau ascultă raportul locotenentului Dieudonné în biroul unui notar, unde îşi instalase comandamentul. „N-aţi putea închide uşile astea ale voastre?" Vântul suflă în cele patru zări actele de vânzare şi certificatele de stare civilă.

Călăreţul care a trecut graniţa dinspre Armentièrs intră, rebegit de frig, într-un mic han. Ochi bănuitori se aţintesc asupră-i. Ce-o fi cu cerşetorul acesta într-un cojoc spălăcit, pe-alocuri lucios, murdar şi

rupt, cu smocuri de lână ieşind din căptuşeală? Nu i se dă nimic până nu pune banii pe masă. E un bărbat fără vârstă, un chip răvăşit, căruia o barbă de opt zile, cu fire albe şi negre amestecate, îi dă o înfăţişare încă şi mai posomorâtă...

Se întoarce acasă. Se întoarce la ceasul când ceilalţi pleacă. Habar n-are de ceea ce se întâmplă şi nu pricepe nimic. În drumul său prin satele belgiene oamenii ziceau vrute şi nevrute. Pentru dânsul, căpitanul Simon Richard, toate sunt posibile. Şi toate-s la fel. Anul trecut a aflat după luni de zile de căderea lui Napoleon. Acum aude că împăratul s-a întors şi că regele e pe undeva fugar. Simon n-a cerut amănunte. Grija lui e să facă în aşa fel ca banii puţini pe care-i are să ţină mai mult, să poată avea o strachină cu supă caldă şi o bucată de pâine. Bărbatul acesta înalt şi trist, în zdrenţele lui, pe gloaba de brac plătită cu zile muncite, acolo, în Prusia, şi pe care el o încalecă de parc-ar fi un cal de soi, fără să ţină seama de privirile trecătorilor întâlniţi pe drumurile de ţară, venise la pas din fundul Europei, îndreptându-se către singurul ţel ce se mai arăta înainte-i, casa de pe malul Sommei, care fusese a lor săi... Acolo unde odinioară, copil, învăţase scrima de la Céleste de Durfort, mai mare cu şapte ani ca dânsul, cel pe care cu atâta sălbăticie se prefăcuse că nu-l cunoaşte la Vilna, în grămada aceea de oameni pe jumătate morţi... Şi cine ştie dacă întorcându-se aşa, fără alte acte decât acelea ale unui oarecare Simon Richard, cei de acolo, ţăranii, vor voi să recunoască în el pe micul domnişor, pe Olivier, tovarăşul lor de joacă din zilele dinainte de revoluţie. Ce-or fi devenit tovarăşii de-atunci, astăzi bărbaţi la capătul unei vieţi lungi, ca şi dânsul... căci la treizeci şi şase de ani eşti la capătul vieţii, dacă viaţa a trecut prin treizeci şi şase de ani ca aceştia... Când Olivier a părăsit lumea... curtea împăratului, Compiègne şi toate celelalte, la care nu mai vrea să se gândească. Cu zece ani în urmă, ceva mai mult de zece ani, era un înalt demnitar al imperiului la douăzeci şi şase de ani. Pe vremea aceea, la treizeci de ani ajungeai general... dar el intrase în armată ca într-un cin monahicesc, sub numele acesta de Simon Richard, simplu oştean de infanterie, cu cartuşiera la brâu şi cu pipa în buzunar. Ca într-un cin monahicesc. Există oameni fericiţi care cred în Dumnezeu. Se dau cu trup şi suflet călugăriei, se rad în cap şi se îmbracă în aba groasă. Cât de mult ar fi voit Olivier să creadă în Dumnezeu... Încercase să-şi vâre în cap că ar crede în el. Pe urmă, îi venea a râde închipuindu-se într-o oglindă în veşminte călugăreşti... Atunci intră în armată. Luând-o de jos. Îndurând umilinţele disciplinei. Să fi fost numai după el, ar fi rămas mereu doar acel simplu soldat pe capul căruia plouă ocările. Spre nenorocul lui, la fiecare etapă întâlnise oameni care miroseau că e ceva deosebit în el. Caporal, sergent... Şi fiindcă se băga unde era primejdia mai mare, fiindcă de o sută de ori în bătăliile acelea

smintite îndrăzneala lui fusese luată drept curaj şi pofta de a muri drept eroism, primise crucea Legiunii de onoare, adică Simon Richard o primise, apoi făcuseră din el şi ofiţer, sublocotenent de vânători în 1810. Era căpitan de husari când, la Vilna, după opt ani de asemenea viaţă, căzu în mâna ruşilor.

De două ori se pomeni recunoscut. În Spania, de fratele său mai mic, Philippe, colonel încă de pe atunci... La Vilna, de către Céleste. De două ori scăpase, înfundându-se iar în anonimat. Ultima oară i-a fost uşor. Prizonier. Dus cu un convoi până la hotarele Asiei. Muncind la şosele. Sub cnut. În ţara aceea de noroi şi zăpadă, unde hrana era păcătoasă, unde munca forţată te îmbătrânea în doi ani cu douăzeci.

Şi acolo avusese cu dânsul *o* femeie, o biată roabă, pe care o luase la început ca pe o vită. Căci omul e om, n-ai ce-i face. Iată însă că această Dusia, încetul cu încetul, pe măsură ce între dânşii cădea bariera graiului, devenise o fiinţă omenească, o prezenţă, o minune. N-o iubea, nici nu-i cerea dragoste. Mai putea el să iubească? O respecta însă. Da. O respecta pe această târfă a soldaţilor din barăcile de pe malul Ieniseiului, care se deprinsese cu el şi, straniu lucru, începuse să-i fie credincioasă. Credincioasă! Sunt unele cuvinte usturătoare ca biciul. Ca ploaia şi ca vijelia în care el se vârâse iar. Cojocul de pe dânsul ea i l-a dat, Dusia, înainte de plecare, ca să poată răzbate prin iarnă. Era prea călduros pentru vremea asta, dar când n-ai altceva să pui pe tine...

Dimineaţa, cam pe la ceasurile zece, Simon Richard a ajuns la Lille. Bătea mereu un vânt să smulgă coarnele boilor.

Drumeţul se uita la această privelişte uimitoare, întâiul oraş din Franţa în care sosea după ani de surghiun. Să nu fi fost culoarea lucrurilor de aici, adică a drumului din faţa barierei Magdalenei, mahalaua aceea mare şi netedă, plină de biserici şi de clădiri arătoase, deasupra straniei întortocheri a forturilor şi bastioanelor de-a lungul meterezelor, cu oglinda de apă a şanţurilor – te-ai fi putut crede într-un oraş toscan. În dreapta, Simon zărea parohia Sfânta Magdalena, cu domul şi cu clădirile sale în stil italienesc, marele hambar de grâne, al cărui acoperiş din ţigle în două culori părea o tablă de şah, şi mai încolo, cartierul Sfântul Andrei cu biserica; dar în stânga lui zidurile de piatră ale Sfântului Petru şi turla pătrată a Sfintei Ecaterina aveau severitatea flamandă. Spre răsărit oraşul se întindea hăt departe şi puteai să-l vezi până la bariera dinspre Fives. Ceea ce reţinea privirea în acest peisaj erau taluzurile parapetelor, felul cum erau aşezate în faţa zidurilor fortificaţiile lui Vauban[242], ca nişte ornamente de arhitectură în unghiuri drepte. Câmpia ajungea până în oraş mereu aceeaşi, otova, întretăiată de drumuri spre bariere, cu ogoarele ei arate, ale căror brazde în lung şi-n lat îi dădeau înfăţişarea unei uriaşe catifele făcute din bucăţi cu marginile de altă culoare. Se vedea o

santinelă sus pe metereze, iar bariera Magdalenei era închisă. Simon încercă să strige, să ceară santinelei o desluşire. Soldatul îi făcea cu puşca un semn care voia să zică: „Vezi-ţi de drum!” Ce să facă? De ce nu se putea intra în Lille? Avu noroc de un ţăran, care venea pe şosea în căruţa lui trasă de un măgar. Acesta îl lămuri că barierele sunt deschise pe rând şi că santinela îi arăta prin semnele ce le făcea bariera dinspre răsărit, pe unde se putea trece în acel ceas. Simon merse cu ţăranul care, nefiind prea vorbăreţ, se mărgini să-i spună că regele se afla în oraş, de aceea vezi atâta pază peste tot. Regele? Ce căuta aici?

N-au putut să treacă nici pe la bariera dinspre Gand şi, urmându-şi drumul peste câmp prin poteci întortocheate şi cu ocoluri, ajunseră în sfârşit la bariera Sfântul Mauriciu, care era deschisă. Ţăranul trecu numaidecât, pesemne că-l ştiau. Cât despre Simon, cu îmbrăcămintea lui şi cu căciula aceea caraghioasă în cap, dădu de bănuit santinelelor. Pe când îi cercetau actele – el descălecase – vântul împinse vârtejind o gazetă desfăcută la picioarele lui. Nu era *Monitorul* confiscat de autorităţi. Nu face nimic. Simon o luă de jos şi citi noutăţile, fără să le dea mare atenţie. Afară de una, cum că domnul conte Lazare Carnot fusese numit ministru de interne. „Ia te uită! îşi zise. Iacătă-l acum şi pe ăsta conte...”

Îi dădură actele îndărăt.

Vijelia trece prin flăcările satului aprins, peste câmpiile pustii, peste şoselele în care s-au împotmolit oamenii, caii şi trăsurile. Trece prin Doullens şi prin Béthune, prin Saint-Pol şi prin Hesdin. Tot ce poate zbura zboară şi se duce de-a dura – fustele, acoperişurile, trombele de fum. Prin fiece gaură neastupată a caselor dă năvală această năpraznică furie a vântului, pătrunzând în fiece crăpătură a vieţii umane, în fiece taină a sufletului, în fiece cută a glodului. Suflă peste lumea toată, ca şi cum i-ar aduce sfârşitul. Soldaţii în marş spre nordul ţării aproape că nu mai pot gândi la nimic alta decât la crivăţul care-i străpunge, îi înfăşoară, îi asurzeşte şi-i face să se poticnească de bolovanii drumului. Toate întrebările fără răspuns din mintea lor s-au răsturnat sub acest talaz care-i rostogoleşte. Împărat, rege, patrie, cuvintele toate le-au fost smulse. Simt că vântul îi duce razna printr-o ţară despre care habar n-au, în mijlocul unui popor străin, misterios, de nepătruns, care îi priveşte trecând din dosul ferestrelor, în casele zăvorite nu se ştie împotriva cui, împotriva firii dezlănţuite sau împotriva lor. O armată, mai sunt ei oare o armată? O armată trebuie să fie armata cuiva. Ei nu mai sunt armata unui popor pe care-l părăsesc. Ei nu mai apără nimic, se apără ei înşişi împotriva crivăţului, crivăţul care bântuie şi se roteşte înlăuntrul lor ca în schelăria unei case neisprăvite. De la revărsatul zorilor. Dinainte de revărsatul zorilor.

Dinainte de revărsatul zorilor, Tony de Reiset, care a scris nevesti-si, nebuneşte, din Beauvais, să-i trimită tot aurul de care ar putea face rost, se căieşte amar de prostia făcută. Unde are să meargă aurul? Cum ar putea ajunge în mâna lui? Şi Amelia se va fi lipsit de ultimul ban pentru dânsul... Copiii...

Au tropăit pe loc la ieşirea din Abbeville, lăsând să treacă companiile refăcute de mântuială. Tot unităţile din garda lui Gramont au misiunea de a apăra coada convoiului. Trebuia să vezi trecând în lumina zorilor aceste monstruoase echipaje, aceste gloate prăpădite, acest talmeş-balmeş de civili şi de militari, slugile cu caii şi trăsurile acestor domni, toată harababura asta bătută de vânt, pălmuită de ploaie, cu opriri de neînţeles, cu întrebări puse, să vezi nelinişstea oamenilor, ochii măriţi de spaimă care se tot uită îndărăt, iar când călăreţi trec în galop împroşcându-i cu noroi îşi închipuie că sunt soldaţii lui Exelmans. La oboseala celor trei zile şi patru nopţi s-a adăugat acum şi spaima care holbează ochii şi tulbură inimile. Când au ajuns pe lângă o pădure, după ce-au mers o bucată de drum şi careva a spus că aceea era pădurea de la Crecy, cuvântul a străbătut deodată rândurile ostaşilor, apăsător ca o fantomă a războiului de o sută de ani. Trec prin locurile unor măceluri de odinioară, amintind înfrângeri vestite, şi e ca şi cum ar călca pe nişte oase în armuri sfărâmate, leşurile jalnice ale trecutului regal, pe străbunii acestor grenadiri şi muschetari, pe mercenari şi prinţi, pe toată această umbră uriaşă a regelui podagros care fuge, colo înaintea lor, nu se ştie încotro. Tony de Reiset nu-şi aminteşte să fi apucat aşa vijelie de când... de când Kléber era îndrăgostit de soră-sa, iar lui îi sălta inima-n piept la gândul gloriei. Nici frânt de oboseală ca acum nu se mai simţise niciodată din august 1804, când făcuse optzeci şi cinci de leghe în treizeci şi şase de ceasuri ca să meargă de la Soissons la Plombières pentru a o înştiinţa pe Blanche de nenorocirea întâmplată: o scrisoare anonimă dezvăluise soţului ei dragostea lor şi acesta plecase pe neaşteptate la Paris, zicând că se duce s-o ucidă... Au intrat în nişte arături negre, pentru ca între timp să se poată pune iar rânduială în convoiul oprit din pricina unor trăsuri împotmolite. Bălăcesc, înfundându-se în clisa neagră şi moale, cleioasă, după ce şi-au lăsat caii de-a lungul taluzului. Oamenii sunt palizi şi-s rebegiţi de frigul acela pătrunzător, care se lasă uneori tocmai când iarna e pe sfârşite. Unii înjură, încercând zadarnic să-şi scuture noroiul lipit de tălpi.

Iar acolo, la Lille, omul care îşi datorează nenorocirea lui Tony, contele Olivier, cel ce nu mai e decât Simon Richard, străbate străzile înţesate de lume, de ofiţeri şi de soldaţi, de femei şi de moşnegi, ca un bâlci al noutăţilor prăpăstioase şi al zvonurilor care bântuie stârnind vuietul prelung al mulţimii. Ploaia a stat barem pentru câteva clipe,

venindu-i de hac vântul, care bate necontenit. Simon s-a vârât într-o învălmăşeală de unde se ridicau strigăte mânioase. Nu înţelege bine ce se vorbeşte. Îi întreabă pe cei din preajmă. Escorta regelui, ziceau, ar înainta spre Lille, cu măria-sa, contele d'Artois, trei mii de oameni după unii, cinci mii după alţii, aduşi de rege ca să se unească cu oştile străine gata să treacă graniţa – aşadar ducele d'Orléans ne-a minţit când a jurat în faţa trupelor, acum două zile, că regele nu va chema niciodată străinătatea în ajutorul său... Şi dacă vreţi dovada, uite, ieri a fost văzut la porţile oraşului un ofiţer al prinţului d'Orange... Iar nişte ţărani care s-au arătat la bariera dinspre Béthune ziceau că ducele de Berry soseşte cu două mii de şviţerieni şi că nu mai e decât la o leghe sau două de Lille... Simon îl opreşte pe vorbitor, îi întreabă pe cei care sunt cu ochii la dânsul, miraţi de înfăţişarea lui caraghioasă. Ce halima! Să vii tocmai din stepa kirghiză până la Lille, în Flandra, ca să dai de soldaţii ăştia răsculaţi, care spun că-i vor tăia pe ofiţerii regelui dacă vor îndrăzni să intre în oraş... E o hărmălaie de nedescris pe străzi. Îşi smulg toţi cocarda albă şi pun în loc una tricoloră. Uniformele nu se schimbaseră la întoarcerea Burbonilor. Cuirasierii poartă tot coiful cu coadă neagră şi pană roşie, cu păr negru la cozoroc, tot epoleţi stacojii ca reverele tunicii verzi cu tiv trandafiriu şi nasturi de argint cu vulturi, tot banduliera şi mănuşile lungi albe. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Lui Simon Richard îi trecu o clipă prin cap să spună cine este şi să ceară o slujbă în armată. Dar cui? Celor care îl aşteaptă pe Napoleon sau celor care fug de dânsul? Ce aventură să aleagă? Să se întoarcă în rândurile armatei imperiale ar însemna să-şi reia locul în lumea de care fugise. Să se ducă după regele acesta ar însemna să fugă de ţara către care umblă de luni şi luni de zile, muncind prin ferme, rămânând ici şi colo cu săptămânile, ca să-şi câştige banii de drum... Toate i se par la fel de zadarnice. Vorba aceasta *să le sucim gâtul*, auzită din gura furioasă a unui ofiţer din al 12-lea de vânători, abia dacă i-a răscolit gândurile de răzbunare care îl trezesc uneori noaptea. Dar îl mai urăşte el oare pe cel care, din plictiseală, i-a luat soţia acum unsprezece-doisprezece ani, părăsind-o apoi? Pe acest Tony înfumurat şi fanfaron. Pe acest om de nimic. Cu marea lui dragoste pentru Blanche! După şapte luni se căsătorea cu o mică provincială, fata unei moşierese de prin partea locului, pe care îşi pusese ochii de mai bine de un an. S-o fi schimbat şi el de atunci.

În jurul său e zarva unei pieţe de mahala cu tarabele încărcate de legume şi de fructe, trufandalele, dar nu e târgul de miercuri, care se ţine în Piaţa Mare. Precupeţii îşi strigă marfa de sub corturile lor, din care unele au fost smulse şi purtate de vânt, stârnind spaimă printre ţărani... Trece pe lângă toate acestea căpitanul în zdrenţe, cu încălţămintea scâlciată, căutând un han modest, ca pentru punga lui,

gândindu-se mai mult la cal decât la el însuşi... Roşcovanul greoi e deocamdată singuru-i prieten, grija lui cea mare. A trebuit să muncească multă vreme ca să şi-l cumpere, acolo, în fundul Prusiei, plătind cu toată agoniseala lui. De luni şi luni de zile umbla întruna, de când părăsise târguşorul de colibe din Siberia, în toiul lui iulie. Cât de prevăzătoare şi cât de inimoasă a fost Dusia! Ce s-ar fi făcut fără cojocul ei? Îmbrăcat cu el, părea caraghios atunci, în taigaua siberiană, sub soarele arzător. A mers şi a tot mers... Rupt de oboseală, strângându-şi toate puterile, dormind prin grajduri... vara ca vara, mai găseşti de lucru... dar când venise toamna, şi apoi zăpada... De ce n-a rămas la Petropavlovsk, ca soldatul acela din armata lui Condé, venit cu domnul de Vioménil pe la sfârşitul veacului şi care se însurase acolo şi trăia cu copiii săi din munca altora? Nu. Nici asta nu-i de dânsul, cum nu-s celelalte. Nu poate fi, ca soldatul acela, un colonist pe pământurile de la hotarele Asiei. De ce să plece? Dar de ce să rămână? Şi la fiece pas mereu aceeaşi întrebare. Ar fi putut rămâne în Polonia sau în Germania. Doar întinzându-se jos, ca să moară acolo...

Privi la banii din buzunar şi la hanul din faţă. Ce mi-i ăsta, ce mi-i altul! N-o fi prea scump? Îl va băga aici pe Roşcovan, barem. Poate că-i vor spune unde ar putea munci. N-avea nevoie de pat. Doar să-l lase să se culce jos, în grajd sau în pod...

Celor de la han li se făcu, desigur, milă de dânsul. Îi întrebă unde să se ducă pentru a găsi de lucru.

— Încearcă şi tu să te bagi la cineva în piaţă. Ţăranii au câteodată nevoie de braţe. Dacă nu te-or lua la goană hamalii, că se uită urât la străini!

Tare ar fi vrut să se întindă pe nişte paie, să doarmă. Dar trebuie să-şi câştigi traiul. „Dacă aud vreun client că are ceva de lucru...” îi spune o femeie înaltă şi ciolănoasă, care pare să le învârtească pe toate în han. A pornit deci să bată străzile, căutând să-şi câştige traiul. Traiul său! Să trăiască sau să moară! Cum s-ar zice, să plece sau să rămână. Ştie bine că va trăi, aşa cum ştie că merge. Laşitate? Uneori crede că e laşitate. Dar dacă s-ar omorî, ar da prea mare importanţă vieţii acesteia. Nu s-a omorât el nici în 1804. Trăieşte aşa cum merge. E pasul următor care nu duce nicăieri. Iată-l deocamdată în Piaţa Mare din Lille. Îmbulzeală mare. Ostaşi, civili, cete-cete. Hotelul Santinela, cu cele două rânduri de scări unite de un balcon la întâiul cat, e cvartirul cuirasierilor şi tot acolo e statul-major al ducelui de Trévise.

Pentru că n-are altceva de făcut, Simon citeşte afişul proaspăt lipit acolo. O huidumă, cum se zice la noi în Picardia, rânjeşte în spatele lui:

— Crezi ce scrie aici?

Simon s-a întors cu faţa la el şi îl priveşte. Parcă ar fi un birjar. Nu tocmai, e unul din oamenii aceia care trag la cărucioarele pe două

roate, de li se zice trăsurele. A lui e acolo, lângă dânsul, aşezată pe hulubele ei.

— Mă întrebi dacă cred ce scrie aici? Ca să cred, ar trebui să văd ce e în dosul cuvintelor. Să vedem...

Şi Simon încercă să citească acest text peste care trecuse în grabă: *Puterile care au semnat Tratatul de la Paris, adunate în congres la Viena, luând cunoştinţă de evadarea lui Napoleon Buonaparte şi de intrarea sa cu forţă armată în Franţa, sunt datoare faţă de propria lor demnitate şi faţă de interesele ordinei sociale...* şi aşa mai departe. Ei şi? Huiduma arată afişul şi zice:

— Asta n-o să-l împiedice să doarmă la Luvru!

Fără îndoială. Şi tot el:

— De altminteri, afişele lor, dă-le încolo! Nişte minciuni! Vor să ne sperie!

Simon ridică din umeri. Cine ştie? Celălalt se supără.

— Cum? Tu, cu bulendrele tale murdare, tu eşti pentru prinşi? Pentru burduhănosul doldora de aur care o să-i pună pe prusaci să tragă în noi?

Lui Simon îi vine a râde. Să fie el oare de partea prinţilor? Care prinţi? Care doldora de aur? Se depărtează fără să răspundă. Iar celălalt ce tot bombăneşte, înhămat la trăsurica lui ca un bun cal creştin ce era?

Văzând că Buonaparte s-a pus în afara relaţiilor civile şi sociale şi că, procedând ca inamic şi tulburător al lumii, cheamă asupră-şi pedeapsa publică... etcetera. Dacă însă lucrurile au într-adevăr vreun înţeles, afişul acesta înseamnă război. Poate că va trebui atunci să intre iar în armată. Deşi e istovit, doborât de-o nespusă istovire morală. Oştile se vor aduna iarăşi ici şi colo. Vor fi defilări, fanfare, îmbrăţişări de adio. Apoi marşurile din oraş în oraş. Lungile convoaie de hrană şi de arme. Comandanţii se vor juca pe hartă mişcând unităţile de ici colo. Mici dreptunghiuri cu o Cruce a sfântului Andrei la mijloc. Până ce va vorbi tunul. Şi va vorbi...

Simon se simte cuprins de o nemărginită lehamite. Vede o biserică în faţa lui. Ar intra bucuros. Căci în biserică nu stai în picioare. Dar trebuie să caute de lucru şi-i tocmai ceasul când te poţi aciua la vreun hamalâc în piaţă.

*

Ceea ce îl miră acum pe Théodore sunt cuvintele camarazilor săi de fugă. Naivitatea junelui Moncorps, de pildă. Şi nu e singurul aşa, pe şoseaua de la Saint-Pol. S-ar zice că numai oboseala, durerea de şale, ploaia şi vântul, foamea (când facem haltă? unde vom mânca?) stăpânesc sufletele lor şi că toate acestea nu se răsfrâng asupra restului, asupra întrebărilor pe care şi le puneau înainte de a pleca şi a

celor pe care le stârnesc ultimele veşti.

Oricum, este oare cu putinţă ca trei mii de oameni să aibă mentalitatea voluntarilor Şcolii de Drept, luând ca bune ideile făcute de-a gata, locurile comune pur decorative ale monarhiei? Este oare cu putinţă ca aceşti trei mii de oameni să fi făcut vreo cincizeci de leghe de la Paris încoace, având înaintea ochilor dezordinea şi şovăielile prinţilor, fără nicio perspectivă sau, şi mai rău încă, schimbând perspectiva la fiece pas, hărţuiţi de îndoieli, împresuraţi de umbre adevărate sau de strigoi închipuiţi, neştiind dacă inamicul e în urma lor sau înainte, dacă locuitorii propriei lor ţări le sunt duşmani sau prieteni, trezindu-se noaptea la cel mai mic zgomot ca şi cum ucigaşi ar tăbărî să-i răpună în beznă... este oare cu putinţă? Îşi povestesc întâmplări de vânătoare, baluri din garnizoane, discută despre blazoanele şi încuscrirele lor, despre moşiile, uniformele şi caii lor. Ce ascunde această uriaşă flecăreală uşuratică? Căci nu-i poţi crede. Sunt munciţi de gânduri pe care cuvintele lor încearcă să le ascundă. Ca dânsul, Géricault, care nu le-ar spune bineînţeles nimic din ceea ce îl frământa. Atât de puţin sigur este de el însuşi. Şi merge înainte, călare, pe un drum unde nu va găsi nimic. Stăpânit însă de amintirile acelei nopţi de la Poix, când descoperise o lume neştiută, în faţa căreia nu poate decât să-şi măsoare ignoranţa. Cui dintre oamenii aceştia să vorbească despre popor? N-ar afla alt răspuns decât o ridicare din umeri.

Nimic nu mai are pentru dânsul aceeaşi înfăţişare. Fiecare bordei nenorocit, fiecare om zărit pe câmp, fiecare argat la plug, fiecare broboadă şi fiecare fustă care fuge să se ascundă din calea soldaţilor, toate îi apar ca şi cum ar pipăi cu degetul o realitate necunoscută, abia descoperită. În ochii lui nu mai sunt trecători, nu mai vede doar o gloată. Orice fiinţă omenească capătă un înţeles, o viaţă proprie. Se gândeşte cu un fel de mânie la pictorii aceia care puneau pe un oarecine să picteze în tablourile lor personajele de-a doua mână, aruncate acolo după şablon. Pricepe acum că în cea mai neînsemnată siluetă e o făptură umană care scapă cârpacilor de *pastişe*. O făptură de carne şi de sânge ca dânsul. Cum de nu-i venise mai devreme această idee atât de simplă? Firește, în chip abstract o ştia. Să-l fi întrebat cineva, ar fi răspuns că sacagiul şi marchizul au un corp făcut din aceeaşi materie, că sângele lor nu se deosebeşte şi poate fi vărsat prin aceleaşi mijloace. Şi o mie de amănunte la fel. Totuşi. N-o ştia, ceea ce vrea să zică a şti. Era ca o lecţie învăţată, gângăvită, dar şi ca un sentiment înnăscut, din care vin toate. Nu se întrebase niciodată cum îşi fac rost oamenii de ceea ce mănâncă, nici ce mănâncă. Deoarece erau vii, Théodore socotea neîndoielnic faptul că mâncau şi, bineînţeles, ştia că îşi plătesc hrana cu munca lor. Dar nu şi-o putea înfăţişa întocmai. E ca şi cum ai zice că pământul e rotund, sau câte

leghe sunt între Europa şi America, fără să le vezi. Iată că acum se uită cu alţi ochi la fiecare bărbat, la fiecare femeie, văzându-i în starea lor socială, măsurând după îmbrăcămintea lor bogăţia şi sărăcia, dându-şi seama de limitele unora şi de ciudăţeniile altora. Cum ar fi vorbit, rogu-vă, de toate acestea unui Moncorps? Şi cum i-ar fi spus că traiul îmbelşugat e ca o spoială care face să semene oarecum între dânşii bărbaţii, ca şi femeile, şi că ţoalele ponosite, surtucul mereu peticit, chipul tras de nemâncare, ghetele purtate până ies degetele din ele şi chiar neştiinţa, ochii aceştia pentru care atâtea lucruri sunt noi, urechile acestea care prind anevoie cuvintele mele – toate fac parte din viaţa omului... Cum să-i fi vorbit de aceasta lui Moncorps? Lui Moncorps, de pildă. Nu e mai prost ca altul, băiatul ăsta. Niţel cam ageamiu.

Totuşi, la ce s-or fi gândind toţi aceştia? Nu stă în firea lui Théodore să-i dispreţuiască pe ceilalţi. De aceea îşi închipuie că până şi cei mai seci, cei mai mărginiţi dintre camarazii lui sunt la fel ca dânsul, că în dosul ochilor au în cap şi altceva decât ceea ce spun. Vrea din adâncul sufletului să-şi respecte semenii. Căci ei sunt, fără îndoială, semenii lui. Cum semeni îi sunt oamenii aceia încolţiţi de sărăcie. La drept vorbind, simte mare nevoie să-şi repete aceasta, încât o spune în gura mare: „Sunt semenii mei!”

— Ce? întreabă Moncorps care n-a auzit bine.

S-au oprit la o cotitură a drumului, unde tunurile lui Casimir de Mortemart, iarăşi împotmolite în faţa lor, sunt scoase din hârtoape cu caii, în strigătele soldaţilor.

— Nimic, răspunde Théodore. Visam...

Vântul care se mai potolise se porni din nou. Vezi iar gulerele mantalelor ridicându-se până peste cap, coamele coifurilor fluturând straniu... Nu, nu mai arată ca la cazarma Panthémont în dimineaţa de florii, nu mai seamănă a nişte păsări de pradă grenadirii pe care vântul îi zbârleşte şi îi împrăştie ca pe un stol de grauri. Se văd într-un câmp vecin pomi bătrâni doborâţi de vijelie, pomi neîngrijiţi cu crengile crescute în voie, aducând a nişte păpuşi rămase aşa când păpuşarul şi-a retras mâna.

Théodore visa, e adevărat. Visează. Să respecţi pe semenii tăi. Nimic nu e mai îngrozitor decât să explici purtarea celorlalţi prin motive josnice. Sunt şi oameni josnici, fără îndoială. E mai bine să te laşi amăgit pe socoteala lor decât să pui aceste motive în seama altora, numai fiindcă nu cugetă ca noi. De pildă, când îi asculta pe conspiratorii din Poix ar fi putut crede că are înaintea lui nişte invidioşi, nişte intriganţi, nişte ambiţioşi, ba chiar să vadă în necăjita lor luptă pentru pâine o insultă adusă unor idei înalte... Şi acum, nu încearcă oare tot aşa să explice această credinţă faţă de un monarh fugar ca expresia unor interese personale? Îi mână şi ele pe unii. Dar

sunt, de pildă, printre ostaşii devotaţi maiestăţii-sale Ludovic al XVIII-lea oameni – poate că cei care trec sub ochii tăi în mantalele lor ude, pe cai ce abia mai merg – oameni oare cred sincer că apără credinţa apărând pe rege. Nu? Şi oricât de necredincios ar fi, Théodore încearcă să-şi închipuie ceea ce se petrece în capul celor care cred în Dumnezeu, nu pentru că sunt slabi de înger, sau săraci cu duhul, sau împinşi de interese, ci pentru motive temeinice, dintre cele mai înalte şi mai vrednice de respect. În fond, deşi nu împărtăşeşte credinţa creştină, Géricault crede că marile idei ale creştinismului, o anumită *bunătate*, esenţa pământească a învăţăturii sale, sunt lucruri ce-i stau aproape şi nu le poate respinge sau dispreţui. Şi-ar însuşi bucuros un ideal creştin fără religie. Fie că există sau nu un Dumnezeu. E chiar simţitor la frumuseţea miturilor, cu condiţia să rămână mituri, ca în religia romanilor. Nu se poate împăca cu acea zeflemea des întâlnită la voltairieni – şi care îl supără, de pildă, la Horace Vernet – nu atât faţă de religie, cât faţă de rânduielile ei, căci rânduielile acestea sunt pentru credincioşi nu nişte maimuţării, ci întruparea unor idei respectabile. Nu-i prea plăceau preoţii, dar înaintea unui preot – şi se întâmpla să fie un personaj caraghios – nu se gândea la preoţi în general, ci la omul acela care se făcuse preot, şi care, pentru a ajunge acolo, trebuie să fi crezut din adâncul inimii în chemarea sa, în devotament, în jertfa de sine. De câte ori un preot îl dezamăgise arătându-se mărunt la suflet şi cu preocupări nu prea vrednice, dimpotrivă, Théodore îi purta pică numai acestui preot, nu şi celorlalţi. Preţuia chiar la băieţii de felul acestui Vigny o anumită religiozitate, în care vedea semnul unei simţiri alese. Pe Moncorps, de pildă, nu l-ar fi atins cu o vorbă în privinţa asta, cu toate că îl pufnise râsul, la halta de la Hesdin, când l-a văzut pe acest michiduţă dând fuga la biserică. După nouă leghe de drum călare... Joia mare, nu-i aşa... Pentru Théodore cina cea de taină era doar un subiect de tablou, pe care maeştrii l-au tratat adeseori. Îl interesa din punctul de vedere al compoziţiei şi poate că niciodată până astăzi nu se gândise ce semnificaţie avea ospăţul acesta la care, printre apostoli, e şi Iuda... *Nu va trece mult şi n-o să mă mai vedeţi... nu va trece mult şi o să mă vedeţi iarăşi...* Ideea absurdă că Hristos era Ludovic al XVIII-lea îl revoltă. Împotriva acestui rege care îşi lua tălpăşiţa. Îşi dădu astfel seama că îşi făcea despre Hristos o imagine nobilă, fără legătură cu credinţele sale. Iată ce l-ar fi surprins pe unchiu-său, regicidul! Acela era mai degrabă un teofilantrop[243], rostindu-se împotriva reprezentării sub chipuri omeneşti a divinităţii. Cum vreţi ca un pictor să se împace cu aşa ceva? Deşi Théodore nu-şi simţea nicio chemare să-l picteze pe Hristos şi toate celelalte, plăcându-i mai mult să zugrăvească oamenii aşa cum sunt, soldaţi, de pildă, cu ochii lor naivi, cu ideea lor simplă despre viaţă. Sau căruţaşi, cerşetori. Gândea

totodată că oamenii aceştia trebuiau să semene a sfinţi mai mult decât burghezii şi prinţii. Ceea ce vădea într-însul, la urma urmelor, respectul pentru sfinţi, acceptarea noţiunii de sfinţenie. Descoperea acest lucru aşa cum îşi descoperise dragostea ce-o avea pentru popor. Erau două plante care răsăreau în el în acelaşi timp, luminându-se una pe alta. Théodore nu avea o concepţie generală asupra lumii, ba chiar se făcea cu uşurinţă că trăieşte foarte bine şi fără asta. Poate însă că pe şoseaua monotonă şi glodoasă, dintr-o oprire într-alta, tropăind pe loc în aşteptarea soldaţilor fără cai, zăbovind până ce aceştia erau încadraţi, se iscase în el o nouă înţelegere a lucrurilor, abia încolţită. Să-i pună alături pe sărmani şi pe sfinţi poate că era imboldul dintâi, întâia încercare de a sistematiza gândurile... Şi Théodore reîncepea pentru el singur discursul despre Caravaggio, pe care-l ţinuse acelui tânăr Thierry, în galeriile de la Palais Royal. În fond, nu avea nimic nou. Privise până atunci concepţiile lui Caravaggio numai dintr-un singur punct de vedere, al esteticii, descoperind în ele ura faţă de compoziţia forţată, faţă de draperii, de coloane... de drăgălaş, în general, apoi reflexele catifelei sau mătăsii ca procedeu de pictură, de dispoziţie a luminilor. Acum însă înţelegea deodată că la Caravaggio era altceva: o concepţie umană, tălmăcită fără îndoială cu mijloacele picturii, dar mai întâi umană, o afirmare a *celorlalţi*, aşa cum avusese revelaţia în noaptea de la Poix. Legea contrastelor era într-adevăr secretul artei, dar despre ce fel de contraste e vorba? Iar contrastul dintre lumină şi întuneric nu era un ţel, ci un mijloc...

Toate acestea îi veneau în minte alandala. Şi simţind sub el neliniştea calului, sătul de atâta goană ce i se ceruse cinci zile de-a rândul. Calul e şi el un soi de sfânt... Géricault se gândeşte la ceea ce i-a spus alaltăieri Marc-Antoine, la Beauvais, despre moartea calului său. Dar aceasta îi aminteşte de cele auzite din gura grenadirului care se afla cu dânsul la Abbeville, acel Arthur d'H... pare-se... Prietenul său d'Aubigny, cu oasele sfărâmate, trântit de calul pe care i-l procurase el, Théodore... arzelul acela, mai degrabă un drac decât un sfânt... veteranul din Spania avea dreptate, dihăniile astea-s ticăloase. Ce s-o fi făcut d'Aubigny? Părăsit undeva pe malul Sommei, între viaţă şi moarte. Într-o ciocnire cu cavaleria lui Exelmans. Îşi spunea uneori, gândind la Marc-Antoine, de care, în fond, se simţea legat doar prin dragostea de cai, că nu-l iubea decât pentru statura sa, ca pe un model... Mereu aceeaşi poveste: frumuseţea. Arta mai presus de orice. Acum, însă, iată că pictorul nu se mai gândeşte la d'Aubigny ca la un tablou. Un om nu e numai nu motiv de pictură. Nici chiar acest viconte fudul, care părea să nu aibă decât viaţă fizică. Un om. Ceva care se frânge. Care sângerează. Care scânceşte. Sufletul apare în locul unde s-a rupt omul. Ca să vorbeşti de un om, ca să-l pictezi, n-ar trebui mai întâi să poţi arăta că e supus durerii?

Tot aşa şi calul. Din când în când, Théodore descalecă şi, în ciuda noroiului, face o bucată de drum pe jos, alături de Trick, ţinându-l de frâu. Îi vorbeşte. Îi spune lucruri de care se miră el singur. Căci un cal e ceva cum nu se poate mai nevinovat.

Un om de asemeni. Bruta asta de Houdetot, de pildă. La popasul de la Hesdin, unde râul Conche, umflat de ploi, se năpustise cu o furie aprigă, luând-o razna prin oraş, strâns între casele băgate în apă, până şi Houdetot avea uitătura rătăcită pe care o au caii sleiţi de puteri. Şi erau încă departe de a fi ajuns la capătul chinurilor în ziua aceea. Se făcuse abia ora zece. Cu cât se depărtau de Paris, de lumea cumsecade, de casele, de saloanele, de doamnele şi de cafenelele lor – ce mai! de viaţa lor – toţi ofiţerii, care acolo erau ca nişte domnişori dichisiţi, înzorzonaţi şi ţepeni, aşa cum îşi închipuiau că trebuie să arate un gentilom, deveneau mai umani prin oboseala lor, prin teama şi prin buimăceala lor. Poate că de aceea Géricault nu se simţea în stare să facă un lucru la care jinduia: să se aşeze pe taluz, să stea acolo până vor trece toate convoaiele, apoi că pornească îndărăt pe unde venise, oprindu-se la câte o fermă, şi să se întoarcă la rânduiala firească a zilelor şi a lucrurilor, la Paris, acolo unde îl aşteaptă munca, femeile, arta... Imposibil. Şi mai imposibil decât atunci, la Caruzel, în ceasul plecării. Cu fiecare clipă, tot mai imposibil. Să dezertezi... Nu-l înspăimânta nici cuvântul, nici lucrul în sine, dar aceasta depinde de ceea ce părăseşti dezertând, iar el, cu cât se simţea mai înstrăinat de camarazii săi de arme, gata să-i condamne socialmente, cu atât totuşi simţea faţă de dânşii mai puternic un sentiment de solidaritate, care nu avea nimic a face cu armata, cu regele, cu jurămintele... un sentiment omenesc care îl împiedica să părăsească, nu acest corp de cavalerie, această companie de care era legat printr-un fel de obligaţie căreia îi putea întoarce spatele în orice clipă, dar pe aceşti oameni cărora nu le datora nimic, pe care ar fi putut oricând să-i privească cu duşmănie, oamenii aceştia asupra cărora, totuşi, apăsa la fiecare pas tot mai mult, fiziceşte şi moralmente, nenorocirea...

Vorbeam de Houdetot. Ce l-o fi apucat pe Houdetot de se uita aşa de straniu la Théodore? Pesemne din pricina acelui văr al său care făcea versuri. În căpăţâna lui pictura şi poezia tot un drac e. Aşadar, la Hesdin el arătase o încredere deosebită muschetarului Théodore Géricault, vârându-i în mână o gazetă – *Monitorul* – pe care o adusese într-ascuns de la Abbeville. Citi cu interes lista miniştrilor lui Napoleon. Dar şi un decret care dădea titlul de conte lui Lazare Carnot, ca răsplată pentru apărarea Anversului în 1814.

Théodore găsi că ştirea e curioasă, nimic mai mult. Însemnătatea faptului îi scăpa. Tot ce-ar fi voit să spună privea personalitatea lui Carnot şi felul cum era privit de ceilalţi noul ministru de interne... de ce tocmai de interne? De neînţeles. Dar nu putea să-i explice lui

Houdetot ceea ce auzise la Poix, ce spunea domnul Joubert despre Carnot...

— Nu vezi nimic? zise Houdetot. E totuşi limpede, dragul meu: cele două decrete au aceeaşi dată. Chiar în ziua în care îl ia în guvernul său pe acest regicid, Napoleon a ţinut să facă din el un nobil al imperiului...

— Ei şi? Nu pricep...

— Eşti un copil. De ce se temea mai mult toată lumea la întoarcerea lui Bonaparte? De o mare răbufnire a oamenilor de jos, care se şi arătau gata să-l sprijine. El însă, dragul meu, n-a vrut sprijinul ăstora... Napoleon refuză să fie împăratul prostimii...

Ciudate vorbe în gura unui muschetar al regelui! Fusese paj al împăratului şi fără îndoială că vedea în noua întorsătură a lucrurilor parcă o nădejde a nobilimii în general, iar pentru dânsul posibilitatea de-a trece de partea lui Napoleon... La urma urmelor, dacă împăratul...

Géricault, însă, nu se sinchisea atâta de socotelile copilăreşti ale unui Houdetot, cât îl frământau cuvintele care îi dăduseră adineauri un fior: *Napoleon refuză să fie împăratul prostimii...* Se gândea ce înseamnă una ca asta pentru sărmanii oameni din noaptea aceea de la Poix, pentru tânărul al cărui tată a fost împuşcat, pentru ţesătorul acela, pentru zilerul acela, pentru ceilalţi... pentru speranţa ce-o purtau în ei, nedesluşită încă, dar ca un soare măreţ, în care nu se cere decât să crezi. Géricault îşi aminteşte de propriul său sentiment pe când se afla în groapa din Pădurea Copăceilor: ce teamă i-a fost că oamenii aceia vor refuza să-şi pună încrederea în împărat, lăsând astfel să le scape ceea ce el socotea norocul lor, şi nu fiindcă el, Théodore, ar fi fost câtuşi de puţin pentru Napoleon, ci fiindcă aceasta i se părea logic, firesc... Să-i ia la goană pe aristocraţi, aşa gândeau toţi oamenii aceştia cu tradiţii şi credinţe diferite, şi se bucurau văzând cum fug conţii şi marchijii. Şi iată că împăratul, împăratul lor, se întorcea, şi cel dintâi gest al noii sale domnii e să scrie pe fruntea omului în care poporul credea: *Vei fi conte...* Ah, între Houdetot şi Théodore era oarecare distanţă şi nu prea trăgeau nădejde să se înţeleagă.

Intrau tocmai în Saint-Pol când acelaşi Houdetot se întoarse de-a lungul coloanei şi-i spuse lui Géricault în treacăt: „Ştii cine locuieşte aici pe cât am auzit? Sora Monstrului!”

S-ar fi putut crede că e vorba de vreuna dintre prinţesele Bonaparte, dar nu, Monstrul era Robespierre. Nu-i prea păsa lui Théodore dacă Charlotte locuia sau nu la Saint-Pol. Dar Saint-Pol era una din regiunile în care amintirea teroarei se păstra încă vie. Lui Houdetot i-ar fi plăcut s-o vadă pe sora Monstrului... Vorbea de dânsa ca de-o fiară într-o grădină zoologică. Sau ca despre o curiozitate a

locului. Pesemne însă că ea trăieşte în vreun ascunziş, sub nume de împrumut... Ori poate că sunt numai vorbe de clacă... Căci, vă închipuiţi, femeia asta, în mijlocul familiilor greu lovite de crimele lui Maximilian!

Nu, lui Théodore nu-i arde de aşa ceva. La Saint-Pol ceea ce-i trebuia era un grajd bun şi un maldăr de fân pe care să se culce lângă Trick. Chiar de n-ar dormi decât un ceas. Căci grosul trupelor, care tot mai erau aşteptate, vor fi încartiruite aici în noaptea asta, dar dânşii, cavalerişţii de elită, cum zicea Houdetot, după ce s-or mai drege niţel, vor fi porniţi mai departe pe la vreo două, două şi jumătate: au să doarmă la Béthune. Ei, nu-i cine ştie ce! Nu-s decât opt leghe!

Aşa e, dar cu cele făcute azi câte sunt? Douăzeci, douăzeci şi una. Oricum, se obişnuiau cu etapele acestea lungi. Câte unsprezece, douăsprezece ceasuri de drum... Se aflau cu dânşii la halta asta şi jandarmii regelui. Contele Etienne de Durfort venise să-l salute pe domnul Lauriston. Moncorps dăduse iar de prietenul său Alfred. Mititelul de Vigny părea destul de prăpădit, dar nu voia s-o arate. Şi era întristat că nu vor mai ajunge la timp ca să apuce vecernia din joia mare la Béthune.

Nici nu-şi închipuia că ghicise aşa de bine. Căci abia ieşiseră din Saint-Pol, şi Alfred rămase în urmă. Calul pierduse o potcoavă. Aşa că, în timp ce toţi ceilalţi o ţineau în trap spre Béthune, el venea de unul singur în coadă, la pas. Cânta ca să-şi dea curaj. Cum s-o fi chemând satul acela în care-şi pierduse atâta vreme până i s-a potcovit calul? După toate, nici drumul nu era vesel. Ploua. Alfred cânta mereu. O arie din *Gioconda*... Degeaba îşi punea calul la trap, ştia bine că va trebui să înnopteze în drum... Nu se mai gândea la liturghia de seară. Se apucă să cugete tocmai în clipa asta la un frumos subiect moral: abnegaţia e la îndemâna oricui.

Îşi întorcea capul din când în când, închipuindu-şi că vede ivindu-se în zare, la spatele său, flamurile tricolore ale lăncierilor lui Bonaparte, ceea ce era cu totul absurd, căci se găseau pe şosea, în afară de compania ducelui de Raguza, care se afla înainte cu muschetarii şi jandarmii, toată garda personală şi grenadirii lui La Rochejaquelein eşalonaţi între Abbeville şi Saint-Pol. Iar cavaleria lui Exelmans se îndrepta spre Béthune pe alt drum. Dar Alfred de Vigny nu era lipsit de imaginaţie.

*

Regele dăduse într-adevăr ordin să fie desfiinţat telegraful, la Lille ca şi în alte locuri. Ducele de Orléans, însă, ţinea să capete veşti şi semnalele continuau să fie recepţionate în vârful turnului Sfânta Ecaterina, unde în 1793 republica pusese să se instaleze întâiul telegraf aerian. Depeşele se păstrau în mare taină. Ele ajungeau în

mâinile comandantului pieţei, care era domnul mareşal-duce de Trevisa, iar Mortier le ducea lui Ludovic-Filip. Pe acelea, cel puţin, pe care găsea de cuviinţă să i le arate.

Erau unii care, în noul guvern al lui Bonaparte, îl vedeau mai ales pe Carnot. Erau alţii care nu aveau ochi decât pentru Fouché. Prezenţa unora ca Bassano, Caulaincourt, Mollien, Cambacérès, Davout[244] nu avea nimic surprinzător. Dar Carnot la Interne şi Fouché la Poliţie! Ludovic-Filip era prins între două sentimente: dorinţa arzătoare de a-l vedea pe rege luând-o din loc şi pofta de a se pune în legătură cu Fouché. O dată mai mult, Poliţia se găsea în mâinile oamenilor familiei d'Orléans, şi el se perpelea de nerăbdare să vorbească despre toate acestea cu Macdonald şi cu Beurnonville, adică cu cei doi demnitari ai masoneriei care l-ar fi putut sfătui. Trebuia oare să plece, să-l urmeze pe rege? Sau să încerce să rămână, cazând la învoială cu Napoleon? Ar fi greu. Cel mai bun lucru, desigur, ar fi să se retragă pe o poziţie de aşteptare, ţinându-se departe de spiţa mai mare a familiei şi lăsând acesteia grija de a se compromite chemându-i pe aliaţi împotriva Franţei. Dar unde să se ducă? Nu-i rămânea decât Anglia, unde se şi afla ducesa. Totuşi, în ciuda legăturilor cu masoneria, în care partida d'Orléans era puternică, Ludovic-Filip se temea să-şi deschidă inima, vorbind pe şleau celor doi mareşali. Fiecare este mason din motive diferite. Mulţi ofiţeri intraseră în masonerie după 19 Brumar şi primul consul se sprijinea pe această societate căreia îi dăduse drepturi mari. Nu lipseau însă generali care se făceau masoni mai mult ca să cunoască starea de spirit dintr-un oraş sau ca să nu scape din ochi pe exaltaţii care voiau să folosească lojile pentru vreo acţiune subversivă. Că Macdonald şi Beurnonville aveau gradul de venerabili nu putea fi o garanţie. El însă trebuia să rămână candidat la tron, fără s-o arate, fără să se arate zorit... Dimineaţa avusese o mare decepţie când, împreună cu Mortier, se pomenise chemat la rege. Dar faptul să Ludovic al XVIII-lea hotărâse pe la opt şi jumătate dimineaţa să rămână la Lille nu era, fără îndoială, un lucru mai definitiv decât hotărârea de a pleca, pe care o luase la miezul nopţii, ca să şi-o schimbe iar după o jumătate de oră. Atmosfera străzilor şi a pieţelor, primejdia unei răscoale a trupelor, când se crezuse că ducele de Berry e gata să intre în oraş, nu puteau să nu răstoarne planurile regelui. Şi, într-adevăr, către amiază, cei trei mareşali şi ducele d'Orléans, chemaţi la Palatul Brigode, auzeau din gura monarhului că plecarea escortei regale era hotărâtă pentru ora trei după-masă. Ludovic al XVIII-lea nu spunea încotro. A fost nevoie ca Ludovic-Filip să-l întrebe, pentru ca regele să mărturisească, în sfârşit, că se resemna să iasă din Franţa. De ce nu prin Dunkerque, aşa cum plănuise până atunci? Se temea să nu-i taie drumul cavaleria lui Exelmans sau alte trupe răzvrătite şi aducea iar, ca în noaptea trecută,

argumentul prezenţei la Cassel a generalului Vandamme. „Şi-apoi, adăugă el, voi putea să ajung oricând la Dunkerque pe dinafara graniţei ca şi pe dinlăuntru, dacă voi găsi de cuviinţă...” Le mai spuse că etapa următoare era Ostende.

În clipa aceea se produse ruptura. Când închidem o cutie, suntem întotdeauna surprinşi de pocnitura care arată că ea s-a închis bine. O asemenea pocnitură a fost micul discurs rostit de Macdonald, răspunzând lui Ludovic al XVIII-lea, pentru a-i spune că el i-a fost credincios până la capăt, aşa cum îi fusese în 1814 lui Napoleon, dar că acum îi cerea voie să nu treacă şi el graniţa, pe care, cu siguranţă, maiestatea-sa o va trece iar, întorcându-se, de azi în trei luni. Jacques-Etienne are să aştepte la moşia sa de la Courcelles reîntoarcerea suveranului.

Nu se poate spune că asta plăcu lui Ludovic al XVIII-lea. Se vedea bine pe chipul său că maiestatea-sa încerca o vie nemulţumire. Dar în situaţia în care se afla putea oare să-i dea glas? Oricum, era mai nimerit să se creadă că lasă aici, în Franţa, un complice...

Ludovic-Filip se uita la regescul său văr: de răspunsul pe care-l va da regele ducelui de Tarente depindea ceea ce are să spună la rându-i, căci nu trebuie să rişte. Ruptura însă era făcută.

— Domnule mareşal – vorbi Ludovic al XVIII-lea cu surâsul blajin pe care-l avusese când a semnat Constituţia – am dat întotdeauna o înaltă preţuire sincerităţii cuvintelor domniei-voastre şi în ochii mei credinţa este trăsătura dominantă a caracterului domniei-voastre... Ce altă dovadă mai bună a acestei preţuiri v-am putea da decât autorizându-vă să rămâneţi pe teritoriul regatului?

Şi se întoarse cu un aer întrebător înspre Mortier. Mareşalul duce de Trevisa cu bărbia sa groasă şi guriţa mică sub nasul lung, un adevărat ostaş, bine legat, care nu avea nimic din ceea ce se cheamă un domnişor fercheş, glăsui de parcă aducea răspunsul armatei. Mortier începu de unde Macdonald sfârşise. Hotărâse să se retragă la moşiile lui. Îşi dădea demisia regelui, dar îi cerea ordine pentru a-şi exercita comandamentul după plecarea maiestăţii-sale.

De data asta, Ludovic al XVIII-lea abia dacă a clipit. Avea acest monarh o vioiciune de judecată la fel de uimitoare ca şi iuţeala cu care îşi schimba hotărârile. Aşa stau lucrurile? gândi. Ei bine, lasă că le arată el! Esenţialul era ca orice-ar face Mortier, fapta lui să nu fie privită ca un act de nesupunere. Nu era nevoie să fii mare filozof ca să-ţi închipui cum ar veni asta: mai bine să încuviinţeze dinainte purtarea mareşalului şi să poată spune apoi ca Mortier a făcut tot ce a făcut din porunca sa. Nu trebuia oare să-şi pregătească reîntoarcerea? În această privinţă, istoricii care afirmă că Ludovic al XVIII-lea a fost un „rege mare” nu sunt fără temei.

— Dacă împrejurările – zise el – *vă obligă*... – şi apăsând pe

cuvântul acesta, maiestatea-sa îl însoţi de un zâmbet – să puneţi o altă cocardă la pălăria domniei-voastre, faceţi-o... O veţi păstra însă întotdeauna pe a mea în inima domniei-voastre şi o veţi pune iar, sunt sigur, când se va ivi prilejul...

E locul să observăm că Ludovic al XVIII-lea nu părea să se intereseze decât de comportarea mareşalilor. A lui Berthier era atât de tulbure, încât pe rege îl bătu o clipă gândul să-l întrebe: „Ne veţi părăsi şi domnia-voastră, domnule prinţ?" Dar, în fond, aceasta era de mică importanţă. E mai cuminte să n-aibă aerul de a crede că dezertarea celor doi mareşali ar trage după ca şi dezertarea celui de al treilea... Dacă e să-l părăsească Berthier, ei bine, asta se va vedea mai târziu... Regele îl lăsă deci să-şi roadă unghiile, cum îi era năravul, şi se pregăti să pună capăt întrevederii. N-avusese nici măcar o privire pentru văru-său. Îmbufnarea lui faţă de Ludovic-Filip se vedea cât colo: îi purta pică fiindcă readusese în Lille o garnizoană pe care ducele ar fi trebuit s-o lase în tabăra de la Péronne şi a cărei prezenţă făcuse nesigură şederea maiestăţii-sale în oraş. De asemenea, fiindcă se apucase, prosteşte, să asigure populaţia din Lille, în numele său, că orice s-ar întâmpla, nu vor fi chemate în ajutor trupele străine. De unde o ştia?

Ducele d'Orléans se hotărî deci, împotriva rânduielilor curţii, să pună el o întrebare regelui:

— Şi în privinţa mea ce a hotărât maiestatea-voastră? Ce doreşte maiestatea-voastră să fac?

Glasul smerit şi străbătut de grijă nu-l putea amăgi pe Ludovic al XVIII-lea. Era rândul său, de data asta, să-i ardă o plesnitură. Regele îşi întoarse faţa la ducele d'Orléans şi-i spuse cu acea regească obrăznicie, pe care n-o prea avea decât pentru dânsul sau pentru fratesău, Charles:

— Puteţi face, zău aşa, tot ce poftiţi!

Niciunul dintre mareşali, tustrei absorbiţi de ei înşişi, nu putu să cântărească vorba asta, care avea să hotărască viitorul Orléanilor. Nu ascultară prea atenţi nici răspunsul prin care Ludovic-Filip afirma că are să rămână la Lille atâta vreme cât va avea nădejde să mai slujească acolo cauza maiestăţii-sale, iar dacă va vedea că nu mai poate face nimic, se va duce să-şi întâlnească soţia în Anglia...

Soţia şi nu regele, gândi Mortier, dându-şi deodată seama că ducele îi va rămâne în spinare. „A, s-o crezi tu! Nu-nghit aşa ceva!" Se va mai gândi la asta. Ce-o fi având Berthier? Se dădu iar pe lângă Macdonald.

Amantul Giuseppei, ce-i drept, căuta să stea de vorbă cu Jacques-Etienne, ceea ce şi făcu îndată ce au ajuns în salonul de alături. Ţinea mult ca mareşalul să spună la Paris... (La Paris? Cui anume la Paris? Jacques-Etienne îl privi mirat) să spună, în sfârşit, că

Berthier nu voia să emigreze… comandamentul său, datoria sa de căpitan-locotenent al gărzii personale îl silea să escorteze pe maiestatea-sa… pe rege, voiam să zic… dar că îşi va da demisia de îndată ce va ajunge la Ostende şi se va duce să-şi caute soţia şi copiii, care se aflau la Bamberg, spre a-i readuce în Franţa… Cuvintele acestea erau, fără îndoială, pentru Giuseppa. Trebuia s-o liniştească pe doamna Visconti. Dumnezeule, sper că sănătatea ei…

Apoi Berthier şovăi. Se uită în jur dacă nu-l aude nimeni şi adăugă pripit, roşindu-se la faţă:

— Cred că n-are să-ţi fie greu să spui toate acestea şi ginerelui dumitale, domnul Perregaux? Ţiu mult ca domnul Perregaux să le afle… ştii, e bancherul meu…

Macdonald surâse. Ştia bine că soţul fiicei sale Adela şi domnul Laffitte, asociatul acestuia, au trecere la împărat. Berthier nu era aşa de prost cum îl arăta mutra.

Vor pleca deci pe la ceasurile trei. Adică regele cu Berthier, însoţiţi până la graniţă de Mortier, cu un detaşament din al 12-lea de cuirasieri, dacă s-or mai putea găsi destule cocarde albe, şi suita: miniştri, duci, prinţi, generali şi părintele Elisée…

— Bietul Beurnonville – zise Mortier lui Ludovic-Filip – n-are încotro… E pe lista de proscrişi a împăratului…

Era pentru întâia oară când ducele de Trevisa zicea *împăratul*. Ludovic-Filip băgă de seamă fără să arate aceasta şi-i spuse lui Mortier aşa, ca şi cum s-ar fi apucat să viseze nitel:

— …Beurnonville… Ia stai… De ce nu-l sfătuieşti să se adreseze lui Bassano? Dar se va gândi el singur la asta… Au fost împreună prizonieri în Austria… mi-aduc aminte, când Dumouriez şi cu mine am pus să-i aresteze… şi s-au întors împreună, când se făcu schimb de prizonieri… austriecii i-au dat pe cumnata regelui… Directoriul… lucrurile acestea nu se pot uita cu totul niciodată… Împăratul îl va asculta pe Bassano, e ministrul său…

Mortier fu izbit auzind că şi ducele d'Orléans zice *împăratul*. Şi gândi în sinea lui: „Lasă că-ţi coc eu una să mă pomeneşti!" Nu voia să lase nimănui sarcina de-a proclama imperiul la Lille. Nici să permită, orice s-ar întâmpla, intrarea trupelor străine. Ludovic-Filip n-avea decât să joace o carte sau alta. Mortier îl cunoştea de pe vremea armatei lui Dumouriez.

*

Simon Richard rătăcea de dimineaţă prin Lille. Avusese destul timp ca să admire arhitectura caselor, gustul celor de pe acolo pentru decorativul baroc, cu pilaştrii sculptaţi şi cariatide, cu toată plăcintăria de piatră în care figurile şi motivele ornamentale sunt amestecate: amoraşi îmbrăţişaţi pe frontoane, scoici, heruvimi

înaripaţi. Îl mira mai ales caracterul spaţiilor înguste care alcătuiau aceste faţade, cu toate grinzile pornind de jos spre acoperiş. Mulţimea stilurilor care se băteau cap în cap şi fantezia decorului nu făceau totuşi decât să scoată la iveală un spirit comun, care trebuie să fi însufleţit aici pe constructori, cel puţin vreme de două veacuri. Se simţea însă oarecare batjocură în observaţiile căpitanului privind arhitectura. Prin pieţe nu izbutise să se aciueze la vreo treabă din pricina hamalilor autorizaţi cu numărul în piept. Abia după prânzul pe care nu-l luase, şi pentru că la ora aceea toţi vlăjganii cu număr în piept erau prea ocupaţi, găsi şi el de lucru, fiind pus să ajute la căratul grânelor nevândute în Piaţa Saint-Martin, care erau depozitate lângă bariera Saint-André în hambarul cel mare, ale cărui ziduri înalte le zărise pe deasupra fortificaţiilor de cum intrase în oraş. Aşa era obiceiul, să se strângă acolo grânele ca să nu încapă pe mâinile acaparatorilor şi speculanţilor. Dar după ce s-a spetit muncind, ţăranul care îl tocmise îi dădu patru gologani şi o bucată de pâine neagră, adică dintr-o pâine făcută din tărâţe, şi acelea nu tocmai de soi. Pe când se întorcea de la hambar umblând hai-hui pe străzi, nimeri într-o mare îmbulzeală de norod. În mijloc era un alai de trăsuri, din care prima, o berlină trasă de şase cai, ţinea în loc tot convoiul, căci i se rupsese o curea a scării, pe care-o dregeau chiar acolo. Mulţimea părea cum nu se poate mai tulburată. Se auzea numele regelui trecând din gură-n gură, rostit cu spaimă. Era într-adevăr Ludovic al XVIII-lea care părăsea oraşul, şi lumea îi întreba pe slujitorii din suita lui încotro pleacă regele şi dacă se mai întoarce. Faptul că nu răspunseră mărea îngrijorarea ce-i cuprinsese pe toţi.

Simon nu împărtăşea această îngrijorare: ce-i păsa lui dacă maiestatea-sa se duce la Dunkerque sau la Ostende? Îşi mâncă liniştit pâinea de tărâţe, mestecând încet ca să dureze mai mult şi se depărtă, luând-o înspre coada convoiului, care era escortat de cuirasieri pe caii lor greoi. Trecu de cealaltă parte a unui canal, apucă pe o stradă lungă şi dreaptă, unde nu prea era lume la ora aceea, apoi coti la stânga. Vântul şi ploaia nu mai conteneau. Frânt de oboseală, scoase de câteva ori din buzunar cei patru gologani şi înjură de mama focului pe negustorul de grâne, porcăindu-l în toate felurile învăţate prin Spania, Austria şi Rusia, apoi, înălţând ochii, văzu înainte-i turnul pătrat pe care-l zărise dimineaţa de departe. Fără să se gândească, ocoli casele ce-l despărţeau de strâmta intrare din dos a bisericii, strânsă între aripile cu piatra rărită. Era Sfânta Ecaterina, în turnul căreia fusese instalat telegraful optic. Prea se simţea acum la capătul puterilor ca să mai reziste chemării sfântului lăcaş. Intră acolo prin scunda uşă laterală, care e un soi de gaură boltită, în stil gotic, mică faţă de cogeamite turn, întrebându-se dacă i se va cere să-şi plătească scaunul.

Sfânta Ecaterina nu e o biserică grozav de frumoasă. Obârşia ei e

foarte depărtată, dar a fost reclădită în veacul al XVI-lea şi reparată cu o sută de ani mai târziu. Podoaba ei cea mai de seamă, lăţind la o parte bolţile negre legate de grinzi uriaşe, e marele tablou înaintea căruia se opri Simon. Pânza era prost luminată, dar el recunoscu un Rubens. Zâmbi de el însuşi, gândindu-se ce mai mutră de amator de artă trebuie să aibă aşa cum arăta acum. Gustul acestor lucruri îi rămăsese dintr-o tinereţe care i se părea astăzi atât de depărtată. Acolo, pe Ienisei, nu se vorbea de pictură. Cei de pe malurile Ieniseiului, totuşi, ar fi înţeles ce înseamnă acest gâde vânjos care şi-a şi pus laba voinică pe sfânta osândită. Dar Simon n-ar fi trebuit să se lase cuprins de milă, închipuindu-şi că o recunoaşte în tablou pe Blanche, într-o frumoasă rochie de mătase, gata să moară...

După ce se sătură să tot privească *Moartea sfintei Ecaterina*, părându-i-se deodată mai frumos tabloul înalt şi îngust de alături – *Hristos cu mâinile legate*, prizonierul pe fond negru şi un temnicer gol până la brâu, care îl trage de-a-ndăratelea din întunecimi – Simon intră în naosul mare al bisericii şi se aşeză lângă un stâlp, lăsându-se prins de orga care cânta un fel de lungă jelanie. Ardeau nişte mucuri în lămpi de sticlă roşie spânzurate în semiîntuneric. Pristolul îmbrăcat în violet, pe deasupra căruia îşi luau zborul doi îngeri abia-abia înaripaţi, cu chipuri lumeşti, era înconjurat de lumânări ale căror flăcări jucau inegal în faţa ochilor lui Simon. Rezemat de stâlp, molfăind ultima îmbucătură de pâine, simţea cum i se închid ochii şi cum oboseala îi pătrunde tot trupul. Îşi descheiase cojocul, căci păreau să-l înăbuşe zăpuşeala după-amiezii şi sudoarea ceasurilor de trudă.

Prin ochii pe jumătate închişi, vedea ca nişte umbre femei îngenuncheate pe scăunaşele de rugăciune, şi una din ele, mărunţică şi slabă, care pentru a-şi chinui genunchiul şi-l pusese de-a dreptul pe lespedea neagră şi rece, apoi copii din cor îmbrăcaţi în stihare, oameni bătrâni învârtindu-şi între degete mătăniile şi boscorodind rugăciuni. Orga plângea, Simon o asculta mirat, sau mai curând se mira Olivier, care nu-şi reamintea bine: Ia te uită, credeam că în joia mare orga tace... Şi toate acestea, ca şi *Moartea sfintei Ecaterina*, îl întorceau la tinereţea lui. Cine-ar fi recunoscut în acest zdrenţăros căutându-şi adăpost în biserică pe tânărul conte Olivier, căruia Céleste de Durfort îi arătase cum trebuie să se slujească de o spadă? Se revedea în vremurile acelea fericite şi ceva mai târziu, când o lua razna cu băieţii satului, pornind să momească păsări, revedea valea Sommei, unde se jucau prin bălţi de-a războiul, ascunzându-se în stuf, apoi cum luau luntrele cărbunarilor şi se strecurau prin luminişuri. Era şi el un pui de ţăran ca toţi ceilalţi şi legase prietenie cu fiul unui cărbunar, Jean-Baptiste Caron, şi cu frate-său mai mare, pe care se ducea uneori să-l ajute la strâns turba. Iar toamna pe deasupra lor treceau raţele sălbatice. Să te miri gândindu-te că tocmai de vremile acestea fericite

se vorbeşte cu atâta groază. La drept vorbind, Olivier şi ai săi trecuseră cu bine prin zilele revoluţiei, deşi erau de neam mare şi li se luaseră moşiile. Nu părăsise Franţa cu tată-său decât atunci când acesta fusese ambasador în Rusia, iar când Ludovic al XVI-lea îl trimisese la Roma, el, tânărul Olivier, a rămas la Longpré, unde unchi-său venea să-l vadă în lipsa părinţilor. Acestui unchi nedus la biserică îi datora, fără îndoială, că-şi pierduse credinţa religioasă, pe care o moştenise de la mamă-sa. Dar din cea mai fragedă vârstă privise talentul literar ca pe-o însuşire a oamenilor de seamă. Toţi din familia lui scriau: bunicul la memoriile sale, unchiul romane în scrisori, a căror morală era cam uşurică, iar tată-său în acelaşi timp cărţi de istorie şi piese de teatru. Refuzaseră să emigreze şi, fireşte, erau cât pe ce s-o plătească cu capul. Puşi pe lista suspecţilor în anul I al Republicii, au fost trimişi la închisoare, spre norocul lor destul de târziu, ceea ce, la urma urmei, nu aduse decât o povestire a unchiului, apărută în anul III. Până la Consulat, familia lui Olivier trăise din cărţile pe care le scria tată-său, din comediile amestecate cu vodevil şi din spectacolele de operă pe care le dădea. Pe atunci Olivier avea douăzeci de ani. Părăsise casa părintească de la Longpré şi pe tovarăşii săi de joacă şi intrase, cu examen strălucit, la Politehnică. Când s-a întors acolo, în valea Sommei, a aflat cu adâncă mâhnire că prietenul său Jean-Baptiste pierise fără urmă, după ce-l luaseră la oaste, şi că se făcuse, cum se zicea pe atunci, dezertor. Nimeni nu l-a mai văzut vreodată – ce s-o fi ales din el? Era de neînţeles. Eloy rămăsese dintr-asta ursuz şi trist. Pentru Olivier viaţa era atât de simplă! Nu avea vocaţie de ostaş, ca frate-său mai mic, Philippe, care plecase la război în anul VIII, sub comanda lui Macdonald. El fireşte că scria într-ascuns, dar mai ales, luându-se după moda engleză, traducea romane de Miss Edgeworth[245], apoi *Scrisori despre botanică*... Toate acestea l-au făcut să strălucească în ochii verişoarei sale Blanche, cu care se căsători în anul când pusese într-o formă literară cursurile de chimie ale profesorilor săi de la Politehnică. Iar tată-său, ajuns om de încredere al primului consul, adăugase la darul de nuntă şi numirea lui ca subprefect la Soissons. Ce trai uşor duceau, numai zâmbete, iar el însuşi nu era oare un tânăr fermecător, binecrescut, instruit, semănând cu acel unchi fluşturatic, rămas la cincizeci de ani amoraşul femeilor frumoase? Viaţa lui de ce-ar fi altfel? Şi am înaintea ochilor un dicţionar de biografii, apărut după douăzeci de ani de la ziua aceea în care Olivier, în zdrenţe, ascultă la Sfânta Ecaterina orga tânguitoare. Scrie acolo că, pe cât se pare, *nu s-a ocupat decât cu literatura* şi că a murit în 1818, la 16 august. Căci tot ce a fost viaţa lui adevărată, viaţa tragică şi vijelioasă care l-a smuls alor săi, tăvălindu-l sub nume de împrumut prin câmpurile de luptă ale Europei, prin temniţele ruseşti şi Siberia, asemenea Hristosului zugrăvit de Philippe

de Champaigne în biserica Sfânta Ecaterina, toate acestea nu sună cuviincios şi au fost uitate că-s de ruşine, ca şi uşurinţele Blanchei. N-au rămas de la el decât lucrările literare şi două date, a naşterii şi a morţii. Ba chiar despre moartea lui nu ni se spune nimic...

Şi în timp ce Olivier adoarme, legănat de orgă şi de amintiri, bătrân la treizeci şi şase de ani, cu toată povara nenorocirii şi oboselilor supraomeneşti ale războiului, ale captivităţii şi ale întoarcerii, iată că i se înfăţişează din nou chipul nedesluşit al unei femei cu ochi de catifea, o femeie-copilă, mai vie decât sfânta Ecaterina lui Rubens – un chip desprins parcă dintr-un tablou englezesc, cu acea albeaţă a pielii care pare să-i îndreptăţească numele[246] şi cu sângele gata să i se aprindă în obraz dintr-o vorbă, pentru a se potoli numaidecât cu altă vorbă... acea gingaşă frumuseţe căreia naşterea celor dintâi copii i-a adus o feminitate care trezea fiori în soţul îndrăgostit doar atingându-i mâna... Fă, doamne, ca gâdele s-o cruţe în rochia ei de mătase! Ah, să nu vorbim de Blanche... Iată că viitorul apropiat mi-l pune în adevărata-i lumină şi pe acest om, făcându-mă să înţeleg omeneasca lui aventură. El a murit, zice dicţionarul, la 16 august 1818, în vârstă de vreo patruzeci de ani... Moare cineva la anii lui, cu trupul călit în grele încercări, cu inima-i zdravănă de ostaş, ale cărei bătăi regulate le aud? Ar fi putut trăi respirând aerul câmpiilor, că doar nu suferea de nimic afară de această tainică rană din amintire. Şi la 16 august 1818 din ce i-a venit moartea, în vara aceea caldă şi grea ca îmbrăţişarea unei fete frumoase? Văd scena: undeva în valea Sommes, printr-unul din ochiurile de apă pe care le străbate luntrea lui Elie Caron... Ajutat de fiu-său Jean-Baptiste, Eloy se apleacă peste marginea joasă a luntrei, încercând să scoată la suprafaţa apei, cu hârleţul său lung, corpul înecatului... Olivier dispăruse iarăşi din ajun, după ce alaltăieri, de ziua adormirii maicii domnului, fusese văzut la biserică. De la unul ca dânsul lucrul păru ciudat. Ai casei umblau cam peste tot, întrebând pe oamenii din sat dacă nu-l întâlnise careva... Şi Eloy, cu toate că trecuse atâta vreme de când se cunoscuseră, cu toate că nu punea mare preţ pe prieteniile acestea din copilărie, după treizeci de ani, mai ales când unul e mare domn, iar celălalt un biet cărbunar, Eloy, convins din prima clipă că se întâmplase o nenorocire, porni să-l caute pe domnul Olivier, pe tânărul conte, cum îi spuneau toţi şi acum, deşi încărunţise... Un om să-şi curme zilele, asta n-o înţelegea Eloy. I se părea o nebunie. Dar Olivier nu era oare puţintel nebun? Cărbunarul, însă, presimţind parcă ce s-ar fi putut întâmpla, îşi cârmi luntrea înspre bulboana aceea unde, încă prin 1790, o fată se zvârlise în apă din pricină că născuse fără cununie un copil... Tânărul conte se arătase pe atunci atât de mişcat, încât săptămâna trecută mai vorbea încă despre asta lui Eloy: îţi aminteşti de fata aceea pe care un flăcău din

La Chaussée-Tirancourt a lăsat-o borţoasă... ştii, când au scos-o din apă, umflată, cu iarbă în păr? Acum Eloy Caron îi striga lui Jean-Baptiste: „Ho! Pune şi tu mâna, ce stai, nesimţitule?" Şi luntrea era cât pe ce să se răstoarne când au tras sus leşul, căci toată greutatea era într-o parte.

Aşa trebuia să sfârşească viaţa lui Olivier, care se întorsese din Siberia cu o neagră tristeţe, pe seama căreia flecăreau cei de la Longpré. Neagră ca fondul tabloului lui Philippe de Champaigne. Şi cu idei care nu erau ale rangului său social. I-au trebuit trei ani acestei tristeţi adânci ca să ajungă la sfârşitul ei firesc. Trei ani, în care două vizite ale unei femei blonde, foşnindu-şi rochiile de mătase, cu cei doi copii ai săi destul de mărişori ca să priceapă cum stau lucrurile, n-au făcut decât să-i răscolească gândurile negre. Trei ani în care, încetul cu încetul, amintirile din Siberia încetează să mai fie amintiri dintr-un infern, trezind în el parcă regretul după singurele chipuri omeneşti pe care acest bărbat, încolţit de-o mâhnire fără leac, avea să le păstreze în minte toată viaţa. Dusia... Şi când îi rostea numele, nu se gândea la nopţile de dragoste cu fata necioplită, ibovnică fără mofturi, ci mai cu seamă la una dintre cele câteva fiinţe cu inima bună şi sinceră din câte a întâlnit pe acolo, în mijlocul unor oameni de rând, cu apucături grosolane, minţi bântuite de superstiţii şi de întuneric... dar îi veneau în minte şi alţii, oameni deportaţi ca dânsul, ruşi, care se adunau ferindu-se de ochii paznicilor şi vorbeau despre viaţă, despre viitor, despre tirania care trebuie doborâtă... De la aceştia luase Olivier, adică Simon Richard, ideile măreţe şi cam tulburi, speranţele care semănau cu nişte gânduri cernite. Adusese cu el, în taină, din Siberia în Franţa, aceste visuri despre care nu putea vorbi nimănui. Nimănui. I s-ar fi râs în nas. Cine-ar fi crezut că aşa ceva e cu putinţă? Toate erau la locul lor, aşa cum au fost înainte, lumea mergea pe făgaşul de totdeauna, unii sus, ceilalţi jos... Până şi Eloy ar fi clătinat din cap, uitându-se cu milă la tânărul conte, dacă acesta i-ar fi spus ce se frământă acolo, pe malurile Ieniseiului, în colibele din taigaua siberiană... Nu era nicio nădejde că lucrurile s-ar putea schimba. Orânduirea se ţinea destul de bine pe temeliile ei de minciună. Blanche îşi creştea copiii, slavă domnului, după învăţăturile bisericii şi rânduielile lumii. La Paris toţi îi arătau milă şi în acelaşi timp respect. Ea privea din centrul tabloului cu o uitătură care îţi străpungea inima. Zănaticul, călăul, era omul acesta care într-o zi o părăsise, dintr-o ţicneală ce nu poate fi iertată... când ştii ce situaţie frumoasă avea. Paisprezece ani în cap trecuseră de atunci, căci el dispăruse chiar la 16 august 1804. Şi atunci, ca şi acum, răscoliseră tot ţinutul închipuindu-şi că el trebuie să fi venit pe acolo, iar Eloy Caron cercetase toate ulicioarele acelea de apă, toate bulboanele, cu hârleţul său lung... De ce oare ţineau morţiş la bănuiala că s-ar fi înecat? Se dusese zvonul că

ar fi dat de dânsul, nu în bălţile de pe Somme, ci lângă Paris, într-un eleşteu din pădurea de la Meudon. Domnul Philippe, frate-său, împreună cu tatăl lor alergară în grabă într-acolo. Li s-a arătat un om înecat care nu semăna cu Olivier... Era în ultima zi a lui august 1804. Tatăl se agăţa de orice nădejde, şi pe la începutul lui septembrie semnalase poliţiei o casă din care se auzea noaptea un zgomot „ca şi cum era ţinut cineva acolo", după cum zicea. Se amăgea cu speranţa că fiul îi fusese răpit şi că se află închis după zidurile acelea. Oamenii lui Fouché au împresurat casa, era prin întunecimile dinspre La Celle Saint-Cloud, şi când au dat buzna înăuntru, ce să vezi? O brutărie. Zgomotul îl făcea calfa brutarului plămădind pâinea. Unora li se păru de asemeni că l-au văzut la Plombières, în ziua de 14 septembrie, fiindcă Blanche fusese acolo în august cu împărăteasa, dar ea părăsise oraşul, şi zvonul nu se întemeia pe nimic. Vreme de aproape doi ani n-a fost cadavru necunoscut care să nu fie luat drept al dispărutului. Poliţia chema familia lui ori de câte ori dădea de un înecat fără acte.

De ce-o fi ţinut morţiş ca el să se fi zvârlit în apă? Acum totul se petrecea ca şi cum destinul prevăzut se împlinise cu întârziere. Olivier zăcea în luntrea lui Eloy, şi Jean-Baptiste căta încremenit la cel înecat... înecat de-adevăratelea.

Un om doborât de oboseală, care doarme într-o biserică în joia mare, poate să semene cu un înecat, mai ales în lumina înşelătoare a geamurilor roşii, a umbrelor verzui. Poate să semene cu un Hristos dus în cătuşe. Nu prea se sinchiseşte de slujba în *Cena Domini*[247] care se pregăteşte la biserica Sfânta Ecaterina, unde domnul Destombes, parohul întors din exil abia când Napoleon s-a făcut împărat, se fâţâie de colo-colo prin sacristia a cărei uşă e întredeschisă înspre altarul mic din dreapta, în timp ce colo, sus, în turnul bisericii, un trimis al mareşalului Mortier, duce de Trevisa, explică slujbaşului de la telegraf ce să scrie în depeşa pe care mareşalul i-o va arăta domnului duce d'Orléans pentru a-l convinge să părăsească oraşul în cea mai mare grabă... Toate acestea, slujba domnului, ca şi cea a oamenilor, sunt departe de cel cufundat în somn pe scaunul său de paie, cu capul dat pe spate, faţa încruntată şi ochiul întors la adâncurile dinlăuntru. În noaptea ce se face deodată în el se desfăşoară tocmai visul acela pe care, treaz, nu-l poate trăi. A trecut prin poarta ferecată, e acum în grădina Armidei[248]... Armida, Ecaterina, cum vreţi să-i ziceţi? Visul acesta nu e potrivit pentru o biserică, pare s-o pângărească; dar ce-i poate face Olivier? Eu ce să-i fac? Ea e culcată jos, pe o rână, cu un picior întins şi celălalt îndoit, toată goală, şi îşi dă pe spate frumoasele ei plete negre cu o zvâcnitură a umerilor. A lepădat frumoasa rochie de mătase şi se sprijină în gingaşele ei braţe de fetişcană îmbobocită, privind la bărbatul care se apropie, şi sânii săi mici şi-au înălţat sfârcurile spre dânsul. Dinţii minunaţi, în gura palidă, par făcuţi

anume ca să surâdă şi să cheme. Poţi citi în ochii ei ce aşteaptă – Blanche, sau Ecaterina, sau cum ziceaţi că o cheamă? – în ochii ei, sub arcuitura sprâncenelor lungi, care se ridică spre bărbatul de lângă dânsa cu aşteptarea plină de încredere a dorinţei... Unde se întâmplă acestea? La Soissons sau la Paris, într-o cameră de mătase şi de catifea, cu covorul gros de lână... Cine te-a învăţat, fată mică, să te laşi astfel în voia unui bărbat? Să fiu oare chiar eu acela? Dulce carne de copilă, străbătută de fiori, pe care tinereţea o face feciorelnică şi aţâţătoare deopotrivă! S-ar putea oare să fii tot aşa într-o zi a altuia, cu obrăjorul aprins sub revărsarea părului desfăcut, pe care-l desparte o cărare abia văzută, căzând ca o perdea peste sânii tăi fragezi? Cum te ridici spre mine, sprijinindu-te în braţele tale de-o drăgălaşă rotunjime, ţi-ai muşcat buzele ca să le faci să sângereze, şi acum le depărtezi una de alta, şi cu gura abia întredeschisă mă chemi... Dumnezeule, de ce nu pot întinde mâna să te pipăi? Mi-aduc aminte de acea dulceaţă a trupului tare sub degetele mele şi cum îţi aruncai deodată braţele în jurul gâtului meu, ce frică îţi era că nu eşti destul de aproape de mine şi cum lipeai de mine picioarele tale... picioarele tale... şi, deodată, cum te smulgeai fugind de mine, trăgându-te îndărăt... De unde îţi venea acest învăţ al dragostei care te făcea să ghiceşti dorinţa, a mea şi a ta?... Chiar şi femeile care îşi fac meseria din asta nu ştiu ca tine, din întâia clipă, această artă deosebită...

Se făcuse între timp aproape ora cinci după-amiază şi în Sfânta Ecaterina se urmau pregătirile pentru liturghia de seară. Diaconul întinsese pe altar cele trei pânze de in şi antimisul pe care trebuie să stea artoforul cu prescura ce va fi sfinţită, acoperindu-le cu vălul de joia mare, făcut din mătase albă, având la mijloc o panglică pentru a lega artoforul înainte de procesiune. Tabernacolul – nu i se vedea uşa de aur pe care Moise îşi frânge mâinile în faţa tufişului în flăcări[249] – era deschis şi rămânea gol, aşa cum se cuvine la această liturghie solemnă, care înfăţişează cina cea de taină. Se aflau astăzi în jurul preotului nu numai copiii pe care îi vedeai la slujba de toate zilele, ci şi mai mulţi preoţi şi clerici, oameni în toată firea. În sacristie, diaconi şi subdiaconi îşi puseseră stiharele de cânepă albă, care le veneau până la călcâie, şi îşi înnodaseră cingătoarea pe deasupra. Cei dintâi îmbrăcaseră peste stihar patrafirul alb cu mâneci scurte şi largi, căzând până mai jos de genunchi. Subdiaconii nu aveau drept decât la tunică. Era zor mare în sacristie şi se auzeau şuşoteli, căci domnul paroh Destombes, în patrafiru-i violet, care înseamnă trupul supus chinurilor postului, se arăta foarte nerăbdător: „Ei, întrebă el pe unul dintre subdiaconi, îi găsiraţi?” Nu aveau încă doisprezece săraci, câţi trebuiau, căci aceia comandaţi la azil se împrăştiaseră prin oraş, pesemne curioşi să-l vadă pe rege. Domnul paroh mormăi că este alt rege pe care creştinii ar trebui, cu alt nesaţ, să râvnească să-l vadă... E

cel bătut în cuie sub bolta naosului, spânzurând în vid, peste capul credincioşilor... Dar asta nu ne priveşte.

Procesiunea se şi pornise, cu preotul şi slujitorii care duceau psaltirea făcând ocolul bisericii, ca să se ivească din fund în naosul cel mare păşind spre altar. Aveau toţi mânecările pe braţul stâng. Destombes vedea de departe cum sunt împinşi către cele douăsprezece scaune, câte şase pe un rând faţă în faţă, drept la mijlocul stranei, săracii pe care i-au putut găsi. Un scaun însă rămânea gol. Când cortegiul ajunse la altar şi corul cânta antifonul, preotul zări, în timp ce rostea întâile rugăciuni, la piciorul altarului, un om îmbrăcat în zdrenţe ciudate şi care dormea cu gura deschisă pe scaunul său, în stânga, lângă ultimul stâlp din faţa stranei. Domnul Destombes şopti ceva la urechea unuia dintre slujitori şi acesta dădu din cap că a înţeles. Apoi se întoarse într-acolo.

După ce-şi puse patrafirul în fir de aur, preotul urcă cele două trepte, făcu o plecăciune înaintea altarului şi îi sărută, apoi luă cădelniţa şi îl parfumă cu tămâie.

Simon Richard nu auzise întâia cântare, dar se trezi când se înălţa din strană *Kyrie eleison*[250]. Un preot îmbrăcat în stihar îl zgâlţâi de umăr şi el bâigui o scuză, închipuindu-şi că săvârşise o necuviinţă dormind astfel şi tocmai acolo. Nu era vorba de asta. I se spunea să se ducă la locul său. Care loc? Clopotele începură să bată cu toată puterea, orga cânta *Slavă ţie, doamne*, Simon nu înţelegea despre ce e vorba, dar îl urmă pe subdiacon, care îl aşeză pe al doisprezecelea scaun, în mijlocul săracilor. Îşi privi vecinii, moşnegi îmbrăcaţi în ţoalele azilului, ca nişte fiare hăituite, unul cu mucii la nas, altul cu obrazul strâmbat de paralizie.... Ce-or fi vrând de la el? Pentru ce l-au aşezat alături de oamenii aceştia?

Deodată, clopotele şi orgile tăcură, lăsând loc unei tăceri pe care n-o vor mai rupe până după înviere – tăcerea patimilor. Şi glasul preotului se înălţă:

Deus, a quo et Judas reatus sui poenam, et confessionis suae latro praemium sumpsit...[251]

Doamne, cât de departe rămăsese latineasca lui Olivier! Totuşi începutul rugăciunii îl făcu să se gândească la acel Iuda al vieţii lui. Primise oare de la Dumnezeu pedeapsa nelegiuirii sale Tony de Reiset, care îi distrusese fericirea? Tâlharul acesta cumsecade, vrednic de răsplată pentru credinţa lui, îşi ducea oare şi dânsul crucea patimilor pe drumul vieţii? Olivier nu pricepea ce rost avea să ia parte la comedia sacră ce se desfăşura, nu înţelegea epistola sfântului Pavel către corintieni. Se simte deodată năpădit de ură. O ură uitată, veche şi mereu vie... Şi ce zicea cântarea gregoriană?

Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem...[252]

O ură faţă de care nu mai avea importanţă tot ceea ce se

întâmpla cu el după ce fusese luat, din greşeală desigur, drept un cerşetor. Ce zicea preotul? Ce evanghelie o fi fost asta în care Olivier aude încă o dată numele lui Iuda Iscariotul, fiul lui Simon...

Dicit ei Petrus...: „Non lavabis mihi pedes în aeternum”... Respondit ei Jesus: „Si non lavero te, non habebis partum meum”. Dicit ei Simon Petrus...[253]

Şi Simon Richard nu înţelege bine povestea lui Simon Petru.

Când preotul şi diaconii săi au coborât cu toată pompa de la altar în strană, păşind spre săracii printre care Simon era al doisprezecelea, el înţelese dintr-o dată ce se întâmplă şi simţi nevoia să protesteze întocmai ca Simon Petru: „Niciodată nu voi lăsa să-mi spălaţi picioarele:..” Dar ce putea face? Pe o masă, lângă scaunele săracilor, diaconii pregătiseră ligheane şi ulcioare cu apă. Preotul şi diaconii îşi scoaseră mânecările, apoi preotul îşi lepădă patrafirul şi, îngenunchind toţi în faţa săracilor, începură să-i descalţe. Simon Richard simţi atunci ruşinea cea mai grea din viaţa lui. Nu era în stare să se ridice şi să fugă. N-avea poftă nici de scandal, nici să aducă ocară bisericii. Măsura doar adâncimea fără fund a minciunii, prăpastia în care căzuse...

Cânturile gregoriene se înălţau acum, după ce orgile au tăcut, din glasuri tinere, cu acea stranie feminitate pe care o au băieţii în anii fragezi.

Postquam surrexit Dominus a cena, misit aquam în pelvin...[254]

Diaconul care spăla picioarele lui Simon nu se putu opri să mormăie că era o tradiţie a azilului de a nu trimite decât săraci cu picioarele spălate dinainte. Şi Simon îşi privi picioarele goale şi murdare, apoi zise foarte repede şi aproape în şoaptă: „Vă cer iertare, părinte...”

Ubi caritas et amour, Deus ibi est...[255]

Cântul se umfla, susţinut de tot corul şi de credincioşii care umpleau biserica, în timp ce preoţii îngenuncheaţi îşi isprăveau treaba. Şi slujitorul domnului se ridică, îşi spălă mâinile şi le şterse fără să spună o vorbă. Îşi luară apoi din nou mânecările, petrecându-le în jurul braţului stâng. Preotul îmbrăcase iar patrafirul violet şi cortegiul refăcut se îndreptă spre altar.

Săracii îşi puneau acum singuri amărâtele lor ghete. Simon simţi tot sângele năvălindu-i la tâmple şi în obraji, pe când alături un glas boscorodea *Tatăl nostru*. Se auziră apoi, sonore, răspunsurile:

Domine, exaudi orationem meum...

Et clamor meus ad te veniat...[256]

Simon n-a mai putut să îndure comedia asta şi fu văzut ridicându-se deodată şi pornind spre fundul bisericii. Un freamăt se stârni în biserică, credincioşii rămaseră ca trăsniţi, diaconii întoarseră capul, ţârcovnicul alergă spre săracul răzvrătit pentru a-l sili să-şi reia

locul în care ar fi trebuit să asculte cuminte psalmii, după cuminecătură, privind la defilarea credincioşilor prin faţa altarului, până ce artoforul va fi pus iar pe artimis şi purificat de preot... şi toate câte urmează până ce diaconii nu-şi vor fi scos mânecările şi preotul nu-şi va fi schimbat patrafirul violet cu o sfită albă. Şi nici atunci rolul săracilor nu e sfârşit. Căci ei trebuie să-şi ia locul în procesiunea care va merge cântând imnul *Pange, lingua*[257] şi cădelniţând ca să se aşeze cina sfinţită în artoforul acoperit cu vălul joii mari, într-o capelă anume aleasă, unde toate altarele sunt despuiate de odoarele lor, afară de pristolul care rămâne singur şi gol în tăcerea patimilor, pe când toată, lumea intră în sacristie, de unde săracii sunt, în sfârşit, retrimişi la azil, cu vorbe bune şi picioarele curate.

Simon, dând la o parte pe ţârcovnic, se pomeni iar în stradă. Nu mai simţea în el nimic, afară de foamea cumplită pe care n-au putut să i-o amăgească valurile legănate de tămâie.

Se făcuse ora şase seara, dar clopotele n-o mai spuneau.

Omul înjosit îşi aminti în clipa asta de Soissons, unde fusese subprefect şi unde găsise scrijelite pe un perete de temniţă nişte versuri pe care îşi dăduse osteneala, atunci, când era un fericit, să le citească cu ochii săi de douăzeci şi patru de ani:

Vai! Durerea m-a-ncolţit,
Mai bine mort decât să-ndur
Asemenea ocări...

Ce i-or fi făcut întemniţatului? Ce chinuri cărora le zicea *ocări*? Deocamdată, Olivier îşi repetă versurile de pe zidul temniţei şi se întrebă, după ce a suferit cât a suferit, dacă n-ar fi fost mai bine să moară. Va trebui să-şi mai pună întrebarea asta încă vreo trei ani lungi şi cinci luni, sau aproape cinci...

*

Lungana aceea duioasă care îl primise bine pe bietul prizonier întors din Rusia (ştii – îi spusese – mai e unul ca dumneata, întors de acolo, care s-a pus în fruntea unei cete de voluntari şi a pornit înspre Paris... Mă-ntreb, ce s-or fi făcând acum băieţii?) – lungana se năpustise, aşa cum vă spun, asupra lui Olivier de cum intră în han… Îl aştepta ca să-i spună... că unui negustor de oale i se betegise unul din cei doi cai ai săi... şi-atunci, ca să-şi poată duce marfa la douăsprezece leghe şi jumătate de aici, dacă i-ai împrumuta calul... hai, ce zici? „Vreau, de ce nu?” Negustorul merge spre sud-vest şi lui Olivier are să-i prindă bine două prânzuri, pe puţin. „Dar plecarea e chiar acum, bietul de tine, nu mai închizi ochii la noapte...” Noroc de el că dormise la biserică.

*

Ludovic-Filip nu trecuse mai departe de povârnişul fortificaţiilor, ca şi Mortier, care-i lăsase lui Macdonald grija de a însoţi pe maiestatea-sa până la frontieră, cu escorta sa de cuirasieri şi cu trăsurile care-i duceau pe miniştri, pe celelalte mărimi ale suitei sale şi pe părintele Elisée. Abia mai târziu, seara, către ceasurile zece, după ce mareşalul Marmont se întorsese, ducele d'Orléans se duse la postul de gardă al comandamentului şi discută asupra situaţiei cu mareşalii şi generalii care se găseau în Lille. La drept vorbind, Mortier îi adunase mai înainte şi ştia ce gândesc. Mortier le şi propusese să aleagă între credinţa faţă de rege şi credinţa faţă de patrie. Nu mai încăpea îndoială că, o dată regele plecat, nimic nu va mai opri garnizoana să se alăture împăratului. Asta, presupunând că prezenţa sa ar fi fost o piedică...

Atunci, la această consfătuire, ducele de Trevisa puse sub ochii lui Ludovic-Filip documentul pregătit cu grijă în turnul bisericii Sfânta Ecaterina, după instrucţiunile sale. Era o depeşă prin care mareşalul Davout, ministrul de război, ordona arestarea regelui şi a Burbonilor ce s-ar găsi la Lille. Deşi îi spuse ducelui că n-are a se teme de nimic şi că-l ruga să rămână în oraş, ca şi cum nici n-ar fi ştiut de această depeşă, Mortier avu grijă să-i dea amănunte care să facă lucrurile şi mai vrednice de crezare. De pildă, că depeşa fusese transmisă de la cincisprezece leghe. Nu trebuia să fii mare filozof ca să înţelegi că asta însemna din Arras. Şi ca să întărească şi mai mult această ştire, mareşalul adăugă îndată că, de altminteri, avusese confirmarea ei, deoarece, puţin timp după plecarea maiestăţii-sale, primise vizita unui adjutant al lui Davout, pe care-l arestase când acesta i-a arătat ordinele sale de a-l aresta pe rege şi, mai precis de astă dată, pe ducele d'Orléans în persoană. Mortier, ce-i drept, arătase depeşa, dar nu propuse să-l scoată pe adjutant din închisoare pentru a-l interoga şi în faţa lui Ludovic-Filip... Acesta, la urma urmei, atât aştepta: să fie convins că trebuie să fugă. Nevastă-sa era în Anglia... Nu mai zăbovi decât pentru a scrie câteva scrisori oficiale mareşalului Mortier şi comandanţilor de garnizoană din regiunea Lille, ca să-i dezlege de jurămintele lor şi să-i sfătuiască într-o formă diplomatică să intre în slujba Uzurpatorului, aducând-o însă în aşa fel din condei, încât răspunderea să fie a lor şi scrisorile acestea să nu poată fi întoarse împotriva semnatarului, oricare-ar fi împrejurările. Mai avea încă să hotărască în privinţa oamenilor din escorta sa, unii rămânând pe loc, alţii urmându-l... aşa cum fac întotdeauna cei din gaşca ducelui d'Orléans. În orice caz, n-ar putea să plece cu Duduia, soră-sa, decât la noapte, foarte târziu. Mareşalul duce de Trevisa lăsa ochii în jos şi îşi ţuguia buzele, făcând o guriţă mai mică ca niciodată, în timp ce

Ludovic-Filip îl copleşea cu mulţumirile, vorbind de loialitatea pe oare nu întâia oară mareşalul i-o dovedise...

— Alteţa-sa e prea bună cu mine – zicea Mortier ridicându-şi pleoapele şi arătând nişte ochi cinstiţi – dar greşeşte luând drept virtute ceea ce nu e decât o pornire firească a caracterului meu...

Era dintre oamenii care pot spune fraze de acestea fără să simtă nevoia de a zâmbi. În tinereţe, familia voia să facă din el un negustor. Respectuosul fiu ar fi călcat negreşit pe urmele lui tată-său, ducând mai departe negoţul de pânzeturi pe care acesta îl înjghebase, dacă meseria armelor n-ar fi devenit ispititoare în zilele revoluţiei. Ştia să mintă vorbind de o depeşă primită ca despre calitatea unei pânze. Dar nu ştia în acea seară, la Lille, că omul pe care îşi dădea atâta osteneală să-l îndepărteze are să-l vadă murind, cu douăzeci de ani mai târziu, dintr-o lovitură destinată chiar acestui om. Atunci, la un 14 iulie, de dimineaţă, pe când regele Ludovic-Filip se pregătea să meargă la parada ce trebuia să aibă loc în bulevardul Temple, Mortier, ministrul său de război, auzind zvonindu-se că un atentat ameninţă pe maiestatea-sa, spusese, cu acelaşi glas, acelaşi aer de modestie şi devotament, aceiaşi ochi cinstiţi, întocmai ca în seara de la Lille: „Sunt spătos, îl voi acoperi pe rege cu trupul meu...” Ei bine, în faţa Grădinii Turceşti, când de la o fereastră maşina infernală a lui Fieschi[258] a omorât cincizeci de oameni şi nu mai ştiu câţi cai, se nimeri că schija care ar fi putut să-l atingă pe Ludovic-Filip străpunse inima lui Mortier, duce de Trevisa. Era om spătos, îl acoperise pe rege cu corpul său, şi în ochii mari, deschişi, rămăsese aceeaşi privire de o cinste nemărginită. Au aruncat peste el o pânză de atlaz verde, ca acelea fabricate la Cateau-Cambrésis de tată-său...

La drept vorbind, în acea zi de joia mare Davout scria de la Paris generalului Exelmans că, dacă regele s-ar mai găsi la Lille când călăreţii săi vor ajunge acolo, să fie lăsat să plece în Belgia cu prinţii şi cu cei care ar ţine să-l urmeze. Şi tot în scrisoarea asta mai zicea: *Ştiu neîndoios că mareşalul Mortier e gata să treacă de partea noastră şi că nu aşteaptă decât apariţia trupelor imperiale pentru a se declara....*

Nimic nu era mai adevărat. Mortier îi aştepta nerăbdător pe soldaţii lui Napoleon. Şi în timp ce Ludovic-Filip scria scrisorile prin care le dădea mână liberă celor ce se aflau sub comanda lui, în cabinetul său de la Garda Pieţei ducele de Trevisa, cu gura strânsă şi ochii săi cinstiţi, aşternea pe hârtie, oprindu-se mereu cu pana în aer, raportul către maiestatea-sa împăratul, arătând că, prin curajul său şi prin măsurile chibzuite pe care le luase, i-a putut păstra frumosul oraş Lille, căci prinţii plănuiseră să bage acolo escorta regelui, dar patriotismul mareşalului şi al ostaşilor din garnizoană, hotărâţi să nu lase să intre în Lille nicio trupă ce n-ar fi supusă împăratului.... Mareşalul se întrerupse: îşi amintise de cele auzite în ajun la prânzul

de la domnul de Brigode, din gura acelor reacţionari înrăiţi, gata să-i cheme pe englezi şi pe prusaci la Lille. Simţi un fior. E mai bine totuşi să nu pomenească de asta.

Macdonald, care veni să-şi ia rămas bun de la ducele d'Orléans, căci voia să se ducă la culcare – nu dormise noaptea trecută decât vreo cinci ceasuri, ceea ce era prea puţin pentru dânsul – se gândi să-l întrebe dacă maiestatea-sa trimisese vorbă contelui d'Artois că părăseşte oraşul Lille. În ce-l priveşte, Ludovic-Filip n-avusese asta în cap, iar regele, bineînţeles, ca în tot timpul acestei lungi tărăşenii de la Paris încoace, uitase să-i vestească pe prinţi. Aşa se purta întotdeauna cu dânşii. Ducele îl rugă pe mareşal să scrie el însuşi alteţei-sale, hotărând să trimită scrisoarea în două exemplare, către Arras şi Béthune, căci escorta putea să apuce pe un drum sau pe celălalt. După care, mareşalul s-a dus să se culce în Palatul Brigode, acum pustiu şi mohorât. Mortier îl rugase să rămână a doua zi la Lille cu dânsul, poftindu-l să prânzească şi să cineze împreună. Şi Macdonald se bucura de acest popas al vieţii, acest *intermezzo*, gândea el, fredonând o arie din Mozart. Se va sfătui mâine cu Mortier pe îndelete. Cum s-o scoată la capăt mai bine? Jacques-Etienne se felicita că se nimerise cu un prieten atât de bun în împrejurări atât de gingaşe. Până una-alta, nu-şi făcea iluzii.

Între timp, ostaşii din garnizoană îşi şi puseseră cocarda tricoloră, iar pe străzi se dansa în ciuda vântului care clătina făcliile şi uneori le stingea. Toate cârciumile au rămas deschise fără să le pese de regulament, iar pivniţa „La Patru Ciocane" din Piaţa Teatrului era plină de muşterii, care înfulecau turte de hrişcă, bând la bere cu cănile.

În faţa statului-major al lui Mortier din Piaţa Mare se şi vedeau focurile de artificii... Pocnetul lor îl atrase pe mareşal la fereastră, şi când înţelese despre ce e vorba, surâse. „Şi să mai zici – murmură el – că azi-dimineaţă oamenii ăştia strigau *trăiască regele!*"

*

Dacă vântul din joia mare abătuse ploaia de la Lille înspre Béthune, nu s-a întâmplat însă la fel până hăt dincoace de Saint-Pol. Muschetarii negri ai lui La Grange rămăseseră în acest oraş, unde companiile de gardă ale domnilor Gramont, de Wagram şi de Noailles i-au ajuns din urmă către seară, într-o zăpăceală de nedescris, o dată cu lefegiii şviţerieni şi cu nişte unităţi de artilerie. Grenadirii lui La Rochejaquelein, muschetarii lui de Lauriston şi jandarmii au mers până la Béthune. Prinţii înnoptau la Saint-Pol păziţi de călăraşii domnului de Damas şi de compania ducelui de Raguza, în cap cu Marmont, singura în ordine de marş. Compania scoţiană a domnului de Croy – vestita companie de elită! – parcă se pierduse pe drum, ca şi

cea a ducelui de Luxembourg, oprită în cel mai bun caz pe undeva către Hesdin. La drept vorbind, coada escortei se întindea în seara aceea cu mult mai în urmă de Hesdin, până la Béthune, sub ploaia năpraznică, bălăcind prin clisa galbenă, prin gropile în care vehiculele de toate felurile se împotmoleau, oprind unităţi întregi. În afară de cei din compania ducelui de Raguza, aproape toţi ceilalţi erau aşa de împrăştiaţi, că frate cu frate nu s-ar mai fi putut găsi. Toată gloata asta şchiopătă, se oprea fără ordin, fiecare cum îl tăia capul. Oboseala, ploaia de sus, accidentele, îmbulzeala pe şosele făcuseră ca aceşti trei mii de oameni să nu mai semene a oaste, ci a strânsură lăbărţată de-a lungul drumurilor. Aproape două mii, bolnavi, betegi, dezertori, rămăseseră în urmă. Ostaşi răzleţi îşi căutau compania, până ce, răpuşi de oboseală, se culcau în vreo şură în primul sat, pe sub o căruţă părăsită. Mulţimea celor care umblă pe jos în seara asta n-a ajuns încă la Saint-Pol. E chinuită de prezenţa soldaţilor lui Exelmans. Nevăzuţi dar prezenţi, de la Abbeville încoace, de când o grupă de grenadiri se ciocnise cu vânătorii imperiali. Toţi îşi închipuie că-i şi văd în spatele lor, dar poate că nu-s decât codaşii escortei. Din coloana bântuită de nelinişti, cete de călăreţi şi trăsuri se desprind şi apucă pe poteci piezişe, lungindu-şi drumul, crezând că aşa vor fi mai feriţi de vreo năvală a imperialilor. Osiile se rupeau de ţi-era mai mare dragul. Tineri şi moşnegi, înghesuiţi în căruţe, înaintând în pasul gloabelor pe care le-au putut găsi, închideau deodată vreun drumeag, unde îşi închipuiseră că-s numai dânşii. Se hrăneau cum puteau, iar pentru codaşi pâinea devenea rară, socotindu-se fericiţi când aveau pe lângă ea o fărâmă de brânză şi puţină bere cu spuma groasă şi grea. Satele se arătau tot mai duşmănoase. Sunt de altfel rare şi împrăştiate prin ţinutul acesta. Câmpia udă, drumul fără sfârşit, copacii desfrunziţi, cerul plumburiu, toate acestea alcătuiau decorul pentru ceea ce în mintea tuturor nu mai era decât o fugă absurdă. Soldaţii care nu mai au nici nădejdea de-a se bate nu mai sunt soldaţi, ci nişte fugari. Voluntarii se opriseră la Saint-Pol, neavând cai de schimb în locul celor prăpădiţi de oboseală, care mai mult le târau decât le trăgeau căruţele. Locuitorii din Saint-Pol mai vorbeau şi acum de cinstea pe care le-o făcuse maiestatea-sa oprindu-se la bariera târgului lor până să i se schimbe caii la trăsură, şi aşa de mare era naivitatea burghezilor de pe aici, încât nimeni nu-şi închipuia că regele ar fi putut părăsi pământul francez. Ce-or fi gândit ei, cu capetele lor strâmte, despre ceea ce aducea ziua de mâine, şi despre Ludovic al XVIII-lea, şi despre prinţi, şi despre dandanaua asta ai cărei martori erau totuşi? Nimic, la drept vorbind. Regi şi generali comandă armate, ele străbat cu dânşii câmpiile noastre, uneori dând bătălii, uneori numai în marşuri, apoi timpul trece şi afli de o victorie sau de o înfrângere, armate străine la rândul lor trec pe şosele, se aşază în

oraşe... Cine ne întreabă? Şi ce rost au toate acestea?

Dar la Saint-Pol cei avuţi îşi aduceau aminte cu groază de zilele teroarei, de Joseph le Bon[259], aşa că regele li se părea o pavăză, iar ca să se poată împăca cu ideea că regele fugea ar fi trebuit, de asemeni, să-şi privească în faţă propria lor soartă. Bâţâiau şi întorceau ochii în altă parte. De altminteri, la sud de Lille nu ştia nimeni că Ludovic al XVIII-lea trecuse graniţa pe la Ménin, chiar în după-amiaza aceea. Iar la Béthune nu se ştia mai mult ca la Saint-Pol. Nici că pe contele d'Artois nu-l mai ţineau nervii.

Théodore sosise acolo, la Béthune, într-un hal de sfârşeală, să pice jos. Se întunecase de-a binelea şi străbătuseră o regiune mlăştinoasă, apoi mahalaua Saint-Pry cu stăreţia cea mare. Dădeau acum de un oraş în chip de arici baroc, strâns ca într-un corset, parcă gâtuit de fortificaţiile sale, ale căror deschizături triunghiulare, cu porţi şi parapete între ele, mai păstrau, cu toate că erau făcute de Vauban, un caracter medieval, din pricina zidurilor înalte ale castelului pe jumătate dărâmat. Partea de oraş în care locuiau şase mii de suflete părea foarte mică şi se vedeau acolo înălţându-se foişorul cel mare şi biserica Saint-Vaast. Era greu să te descurci printre şanţurile de apă, înconjurând în parte oraşul, cu cele două poduri peste care trecuseră adineauri. Te simţeai deodată prizonier al acestor case. Lumina slabă a puţinelor felinare cu gaz în uliţele prost pavate, mărginite de magherniţe, cele mai multe închise la ora asta, toate alcătuiau o privelişte nu prea primitoare, în ciuda steagurilor albe fâlfâind pe la fereşti în bătaia vântului umed. Dădea în stradă câte-o curticică, unde vedeai spânzurând rufe puse la uscat pe frânghii, şi venea de acolo o putoare de apă stătută, strânsă în hârdaie. Calicimea oraşului ieşise din case cu copiii în zdrenţe, pe jumătate goi, atraşi de intrarea cavaleriei. Mulţimea asta era foarte tăcută, şi numai când trupele au ajuns la întretăierea străzii Viilor cu strada Căpăţâna Mare au început să se audă de la ferestre aclamaţii şi strigăte de *trăiască regele!*

— Crezi că nu mai apucăm liturghia? întrebă Moncorps.

Théodore înălţă din umeri. În loc de liturghie avea nevoie de un pat bun. Unde vor fi găzduiţi? Şi aici fiecare era lăsat să se descurce cum poate. În Piaţa Mare ostaşii făcură haltă în faţa foişorului ce se înălţa printre casele dimprejur şi se împrăştiară. Acum aveai mai mult loc decât în noaptea când poposise maiestatea-sa, deoarece negustorii de bâlci îşi mutaseră corturile pe alte meleaguri şi nu mai era nici zi de târg. După cât se spunea, trupe imperiale se găseau prin împrejurimi, în orice caz, contele de Maulde, comandantul cetăţii, cel care deunăzi luase în nume de rău primirea într-adevăr rece pe care i-o făcuse vechiul său prieten Blacas, porunci să se închidă barierele, iar jandarmii şi grenadirii, aşa obosiţi cum erau, trebuiră să dea dintre

dânşii santinele care să umble de-a lungul meterezelor şi altele aşezate la întăriturile de afară.

Théodore se bucura că scăpase de această corvoadă. Îl ducea pe Trick de frâu, căutând o casă care să aibă un grajd sau o şură, când, deodată, se opri în loc uluit.

Înaintea lui mergea un bărbat în haine civile, cu înfăţişare milităroasă, sprijinindu-se în baston şi ţinând de mână un băieţaş de vreo zece ani, care trebuie să fi făcut vreo boroboaţă, căci însoţitorul său îl dojenea, şi Théodore, auzindu-i glasul, nu mai avu nicio îndoială că îl recunoscuse. Era maiorul din noaptea aceea de la Poix, cu mustaţa-i sură şi redingota lungă, cel care ceruse să se dea arme poporului şi al cărui fiu plecase voluntar la oaste... Géricault ascultă de un imbold nesăbuit: se gândi pesemne că ofiţerul acesta scos din armată ar putea să aibă un adăpost pentru calul său, dar mai curând nu, nu asta îi dăduse brânci, ci nevoia ce-o simţea de a vorbi în această clipă a vieţii sale unui astfel de om.

— Domnule maior... apucă să zică, şi înţelese numaidecât în ce situaţie fără ieşire se băgase.

Ei, acum, fie ce-o fi, nu mai putea da îndărăt!

Omul se opri, întorcând capul. Fără îndoială că vederea uniformei muschetarului îi făcuse aceeaşi impresie ca şi Carolinei Lallemand, căci prinse copilul de mână, gata să-şi vadă de drum, mormăind ceva în mustaţă şi încruntându-se. Théodore rosti atunci singurele cuvinte din lumea asta care puteau să-l oprească:

— Domnule maior, trebuie să vă vorbesc... nu vă uitaţi la uniforma mea... am nevoie de dumneavoastră ca să ştiu ce am de făcut...

Maiorul se opri din nou, şovăi, dar se uită la muschetar.

— Mie? întrebă el. De ce vrei să-mi vorbeşti tocmai mie, tinere? Nu te cunosc.

— Dar vă cunosc eu pe dumneavoastră – zise Géricault – şi nu cred că un fost camarad al lui Lazare Hoche ar putea refuza în seara aceasta să mă ajute cu un sfat...

— Ah, despre asta-i vorba! exclamă celălalt. Şi de unde mă cunoşti dumneata?

— Din noaptea aceea, domnule maior, ştiţi, în pădurea din coasta cimitirului, la Poix...

Bătrânul ofiţer avu o tresărire, apoi roti privirea în jur, chibzui o clipă şi spuse deodată:

— Vino cu mine, dacă-i aşa... vom fi mai la largul nostru la mine, ca să vorbim...

Locuia foarte aproape, înspre partea de unde veniseră muschetarii, pe o stranie ulicioară răsucită în chip de potcoavă în jurul unui soi de şopron zidit pe locul fostului paraclis Sfântul

Nicolaie, căreia i se zicea Uliţa Strâmtă şi numele i se potrivea foarte bine.

— Calul îl poţi lăsa acolo, în faţă, explică maiorul. E un potcovar, domnul Tocquenne, stăpânul marelui atelier pe care-l vezi, unde lucrează o sută de muncitori... E un om serviabil. Ne vom duce să-l rugăm. Locuieşte în celălalt capăt al străzii, lângă Soborul Milostivilor... N-o să-ţi fie greu să-i duci calului apă, că nu-i departe şi avem în curte hârdaiele pline de când cu ploile astea. Pentru dumneata am patul lui fiu-meu, care ne-a părăsit duminică, şi pe cât văd, dumneata ai nevoie mai degrabă de un pat decât de o conversaţie...

În afară de Jean, băiatul de zece ani, şi de cel plecat la Paris, maiorul mai avea o fată, numită Ecaterina, ca şi cea din tabloul lui Rubens, şi care împlinise douăzeci şi doi de ani, dar semăna mai mult cu mamă-sa decât cu sfânta: mama şi fata aveau părul blond, neted şi lucios, adus pe tâmple, şi amândouă erau scunde, bine făcute, fără a fi ceea ce se cheamă frumoase. În timp ce ele îşi vedeau de treburile lor, pregătind odaia oaspelui şi cina, maiorul îl duse pe muschetar într-o încăpere mobilată destul de sărăcăcios, nu prea înaltă, căreia îi zicea birou, dar unde se vedeau cărţi în rafturi, printre oare Théodore zări operele lui Jean-Jacques Rousseau. O uşă era deschisă înspre o odaie mare, unde, la început, din pricina obloanelor de la ferestre, nu-ţi puteai da seama că e vorba de o prăvălie de oale şi ulcele, în care se intra prin strada Căpăţâna Mare. Maiorul lămuri:

— Aldegonde... adică nevastă-mea, ţine dugheana asta... De, trebuie să trăieşti! Primeşte olăria de la Lillers, acolo se fabrică... şi de la Aire, vezi, străchinile zugrăvite de colo... Dar, ia spune-mi, prin ce minune un muschetar al regelui a ajuns membru al „organizaţiei” noastre?

— Trebuie să vă spun adevărul, zise Théodore împurpurându-se la faţă. Nu sunt membru în ceea ce numiţi „organizaţia” dumneavoastră, dar, vă rog, domnule maior, să nu vă supăraţi, ci mai degrabă să ascultaţi povestea mea...

Se auzea de afară vijelia zgâlţâind porţile.

XV

VINEREA MARE

Ploaia plecase la Roma cu clopotele. Ziua patimilor se ivea întunecată, sub un cer plumburiu, cu zorile care păreau mâhnite de toate lacrimile din Grădina Măslinilor. Bălăcind prin oraşele numai în parte pavate sau pe drumurile atât de prost pietruite, la acel hotar dintre Artois şi Flandra, oamenilor nu le venea să creadă că ploaia se potolise într-adevăr. Pentru că nu mai ploua, simţeau noroiul lipit de picioare ca o insultă. Abia dacă era ceasul când cei din Saint-Pol nu fac decât să crape niţel obloanele ferestrelor. Prin cârciumile care se deschideau, încă la lumina lumânărilor, muncitorii tăbăcăriilor şi fabricilor de bere dădeau pe gât în grabă o cafea de cicoare, zorindu-se să nu piardă nicio clipă din ziua de lucru. Între cele două braţe ale Ternoazei, murdară şi tulbure, biserica fraţilor carmeliţi, cea mai însemnată din oraş de când cea parohială a fost dărâmată pe vremea Directoriului, e plină de oameni care îşi învârtesc mătăniile în larma rugăciunilor, înaintea altarului gol, fără cruce, fără sfeşnice, fără pânza albă deasupra. Ducele de Berry, în mantaua-i cenuşie de muşama, se plimba prin piaţă, între credinciosul său La Ferronnays şi scumpul său prieten contele de Nantouillet, aşteptând cu nerăbdare ca tată-său să fie gata. Răspunse la salutul lui César de Chastellux, care se afla cu ostaşii săi încolonaţi, gata de plecare, de-o parte şi de alta a hanului...

În odaia lui, pe când îl bărbiereau – nu se luminase încă de zi – contele d'Artois se lăsa dus de gânduri prăpăstioase. Rapoartele ce i s-au făcut asupra ciocnirilor care avuseseră loc ici şi colo cu trupele răsculate, spaima de Exelmans, atitudinea reţinută a populaţiei la sosirea escortei, toate acestea încă nu erau nimic pe lângă tăcerea regelui. Contele d'Artois nu se putea opri să facă o legătură între manifestările stranii ale lui frate-său de opt zile încoace, adică de la acea şedinţă a parlamentului, în care Ludovic jurase să moară fără a se clinti din Paris, şi în care el însuşi, târât de curent, jurase credinţă regelui şi Constituţiei în numele său şi al fiilor săi... N-are să uite niciodată uitătura lui Ludovic, zâmbetul său dispreţuitor. De atunci au început toate, şi bănuielile. Apoi, scena aceea cumplită. Scrisoarea domnului de Charette... Ah, Charles o ştia pe de rost, blestemata scrisoare pe care maiestatea-sa i-o zvârlea în obraz la zile mari! E o scrisoare din noiembrie 1795, când Charette aflase că fratele regelui

părăsise insula Yeu pentru a se întoarce în Anglia, lăsându-i pe vandeieni[260] în voia soartei lor nenorocite. Prin clăbucii de săpun pe care servitorul îi întindea cu pensula pe obraz, scrisoarea i se înfăţişa înaintea ochilor întreagă, astfel că nu puteai să vezi dacă Charles era roşu sau palid: *Sire, laşitatea fratelui maiestăţii-voastre a dus totul de râpă. El nu putea să apară pe coastă decât pentru a pierde sau a salva totul. Întoarcerea sa în Anglia a pecetluit soarta noastră: în puţine zile nu-mi va mai rămâne decât să pier fără folos, slujindu-vă...* Nu, nu e cu putinţă! Charette n-a scris asta! E un fals al englejilor, al ticăloşilor de engleji... Mai bine să moară decât să se întoarcă iar la dânşii! Dar ce l-o fi făcut pe rege să-i pomenească încă o dată, în ceasul plecării, numele lui François Charette de la Contrie[261]? Ce-o fi urzind maiestatea-sa? Ce plan coace în augustul său cap? Vrea să se scape de frate-său mai mic şi de copiii acestuia... Gând l-a însurat pe ducele d'Angoulême cu prinţesa regală, Ludovic ştia bine că dinspre partea asta spiţa lor se va stinge, căci fiica lui Ludovic al XVI-lea nu putea face copii. Cât despre ducele de Berry, regele era la originea tuturor clevetirilor care tindeau să-l compromită. Regele şi poliţia lui. Cine altul răspândise la Paris povestea căsătoriei cu doamna Brown, care nici măcar catolică nu era, pentru ca Charles-Ferdinand să nu mai poată fi speranţa dinastiei? Unde vrea să ajungă regele ăsta podagros? Şi acum această fugă, lăsând totul baltă... prinţii zvârliţi pradă lui Exelmans, ca să acopere astfel retragerea lui Ludovic... Nu, frăţioare, *nu vom pieri fără folos, slujindu-vă!* Trebuia să-l ajungă pe rege din urmă cât mai repede, să se pună de-a curmezişul planurilor lui...

Căpeteniile armatei au ţinut un sfat foarte restrâns, luând parte numai contele d'Artois, fiu-său şi Marmont. Mareşalul nu înţelegea nimic din toate acestea. Avangarda escortei se afla la Béthune, deci nu mai era de ales: trebuiau să pornească într-acolo, şi apoi, împreună cu ea, să ajungă la Lille prin La Bassée. Era calea cea mai dreaptă, ajunge să te uiţi pe hartă. Fără niciun temei, contele d'Artois pretindea că drumul cel mai scurt pentru a ajunge la Lille ar fi prin Pernes, Lillers, Robecq, Merville, Estaire, Armentières... Dar, oricum, asta înseamnă să mergi pe căi piezişe, să faci un ocol mare, şi oamenii sunt obosiţii. Mai presus de orice, pe ducele de Berry îl neliniştea soarta celor de la Béthune. Alteţa-sa nu se gândea la ei. Răspunse lui fiu-său că vor trimite la Béthune toată gloata, pedestraşii, voluntarii, cei care sosiseră noaptea târziu, precum şi compania scoţiană, căruţele cu bagaje... Dânşii, însă, cu compania lui Raguza, muschetarii lui La Grange, unităţile de gardă ale domnilor de Gramont, de Noailles şi de Wagram, şi bineînţeles cu călăraşii lui Damas, care erau un fel de gardă personală a lor, vor apuca spre Lille, pe la vest, acoperiţi de această manevră, şi astfel, dacă regele ar părăsi oraşul vrând să se ducă la Dunkerque, aşa cum gândeau mulţi la Paris înainte de plecare,

vă aduceţi aminte... ei bine, atunci dânşii l-ar putea ajunge pe drum...

— De ce-ar ieşi maiestatea-sa din Lille – întrebă Marmont – din singurul oraş întărit în care ar putea să se apere şi să reziste până la venirea aliaţilor?

Îl bătu gândul, dar nu şi-l spuse cu glas tare, că alteţa-sa ţinea să ajungă la Armentières ca să fie mai aproape de graniţă, iar nu pentru a se duce la Lille. Se gândi însă la bagajele alteţei-sale: nu le-ar fi trimis la Béthune dacă ar fi vrut să iasă din Franţa... Oricum, chiar dacă acest plan, milităreşte vorbind, era tâmpit, în lipsa maiestăţii-sale contele d'Artois întrupa monarhia. Dorinţele lui erau ordine. Nu rămânea decât să te supui.

În timpul acesta, ducele de Berry cerceta harta.

— Dar dacă trebuie să mergem la Estaires – zise el – drumul e mai scurt prin Béthune, şi de-acolo drept înainte spre Estaires, de-a lungul canalului de la Lawe... în sfârşit, prin Lestrem.

Ah, copilul ăsta nu pricepe niciodată nimic! gândi tată-său. Trebuia deci să-i explice. Pentru contele d'Artois totul era să ocolească primejdiile. Să evite oraşele unde s-ar putea găsi trupe răsculate sau şoselele pe unde le-ar putea întâlni.

— Care oraşe? întrebă ducele de Berry. De-aici la Lille? Ce vrei să zici, tată?

Alteţa-sa nu-i răspunse. Dacă e să treacă prin Pernes şi prin Merville, îşi zise, vor străbate nişte ţinuturi cu totul devotate monarhiei. Charles-Ferdinand nu-şi mai amintea oare cu ce înflăcărare îi vorbise lui tată-său despre locurile acestea anul trecut, după ce se întorsese din călătoria făcută în august prin nordul ţării? Era plin pe atunci de întâmplări eroice din vremea răscoalei de la Fernes[262], în '93. Nu strigaseră acolo, în toiul teroarei, *trăiască regele!* şi *moarte patrioţilor!*? Alteţa-sa evita înadins să amintească numele acelei insurecţii, care izbucnise pe când se sărbătorea hramul unei biserici, pentru că nu voia să rostească cele două cuvinte: *Mica Vandeie*. Aduse repede vorba despre Merville, zicând că şi acolo vor da de-o cetăţuie a monarhiei, dar se feri iar să adauge că Merville nu fusese decât unul din focarele răscoalei din *Vandeia de Nord*, căreia îi plăcea mai mult să-i zică Ţara lui Lalleou[263], răscoală pornită pe când Bonaparte se înfundase în zăpezile ruseşti. Şi nu li se repetase oare chiar în ajun, la cină, povestea acelui flăcău năzdrăvan din Merville, Ludovic Fruchart, de i se zicea Ludovic al XVII-lea, fiindcă era al şaptesprezecelea fiu al familiei sale, şi care pusese mâna pe subprefectura din Saint-Pol, cu o cocardă de hârtie albă şi cu porecla lui scrisă pe pălărie, îmbrăcat într-o bluză de cărăuş, pe care îşi prinsese nişte epoleţi galbeni? De fapt, Merville a fost capitala răscoalei. Fruchart avea în amândouă judeţele aproape douăzeci de mii de oameni înarmaţi, iar în 1814 îi sprijinise un detaşament de cazaci şi de husari din armata ţarului, sub comanda

colonelului baron de Gheismar...

— Priveşte harta, fiule! Şi dumneata, domnule mareşal... Veţi vedea că pe o întindere de aproape nouă leghe nu e un sat al cărui nume să nu fie înscris în cronica glorioasă a răzvrătirilor monarhiste... E ca şi cum ne-am băga într-o mare pădure a credinţei... Ce-i drept, ee o regiune păduroasă...

— Şi mlăştinoasă, bombăni fiu-său.

În sfârşit, contele d'Artois spuse pe şleau că, în timp ce ei se vor îndrepta către Lille, unităţile mai puţin sprintene, dar cele mai numeroase ale escortei, se vor întinde pe drumurile dinspre sud, ca o pavăză şi ca o sperietoare, la nevoie, pentru soldaţii lui Exelmans.

Marmont îl privi. Fratele regelui voia, aşadar, să-şi părăsească grosul trupelor şi *chiar bagajele* pentru a-şi salva propria lui piele? Poate că nici nu se sinchisea de bagaje, având butoiaşele acelea misterioase, pe care le tot căra cu el în trăsură... N-a fost nevoie ca Marmont să vorbească. Contele d'Artois îi citise în ochi gândul. Rosti cu oarecare trufie şi cu foarte multă demnitate:

— Domnule mareşal, un Burbon e dator să se gândească înainte de toate la viitor. Şi oricare ar fi jertfele ce i se cer, durerea pricinuită de unele împrejurări, în primul rând, trebuie să salveze dinastia...

Zicând aşa, îşi pusese mâna pe umărul fiului său, acest fiu care făcea copii fără să ostenească.

La Saint-Pol, deci, armata se rupse în două coloane. Cea care pornea spre Béthune moşteni tunurile domnului de Mortemart, nu prea făcute pentru marşurile iuţi şi pentru drumurile pe unde avea să apuce cealaltă. Şoseaua Béthune-La Bassée era singura pietruită de pe aici. Şi-apoi, tunurile ar putea fi de folos la Béthune, dacă vor trebui să facă faţă unui asediu. La drept vorbind, se păstra secretul mişcărilor, şi comandanţii de unităţi crezură că pornesc pe două drumuri numai pentru a merge mai repede şi că, până la urmă, cele două coloane se vor îndrepta către Béthune, cea care trecea prin Lillers cotind drept înspre acest oraş.

*

Era tocmai ceea ce domnul de Mortemart, care ţinea de coloana ce se ducea la Béthune, spusese vărului său Léon de Rochechouart, care, printre muschetarii lui La Grange, făcea parte din coloana rânduită pentru Lillers. Iar domnul de Rochechouart, întâlnindu-l în stradă pe marchizul de Toustain, ofiţerul de gardă cu care sosise în trăsură la Beauvais, cunoscut de-al său din tinereţile petrecute în Portugalia, şi ştiind că acesta avea să facă drumul împreună cu muschetarii negri, nu comise o indiscreţie repetându-i ceea ce socotea a fi adevărat, şi anume că plecau la Béthune prin Lillers. Auzind de Lillers, marchizul tresări. Lillers, acolo se retrăsese Balthazard la

neamurile nevesti-si! Acesta era cumnatu-său, Balthazard de Chermont, fratele doamnei de Toustain. Se gândi s-o ia înaintea coloanei pentru a se duce să-i îmbrăţişeze pe-ai săi şi îşi convinse un prieten, pe domnul de Montbrun, locotenent în trupele de lefegii şviţerieni, care umbla cu o trăsurică sprintenă – o cabrioletă la care avusese norocul să înhame un cal minunat – să-l însoţească la Lillers, vârându-i în cap că Lillers se află pe drumul cel mai scurt spre Béthune, neavând nimeni aici hartă ca să-şi poată da seama cât de nesăbuită era vorba aste vânturată de Léon de Rochechouart. Pornind numaidecât şi cu asemenea trăpaş, putea câştiga un ceas luând-o înaintea alteţei-sale, şi astfel să ajungă trupa din mers. De fapt, până să se adune compania de gardă şi muschetarii, ei şi câştigaseră o jumătate de ceas, şi cu toate că drumul era desfundat de ploi, nu se făcuse şapte şi jumătate când cabrioleta îi lăsă la Lillers. Balthazard trebuie să fie la Lille, iar doamna de Chermont, pe care o sculară din pat, se arăta îngrijorată de zvonurile aduse chiar în acea dimineaţă de un olar ce se întorsese cu căruţa de-acolo, în timpul nopţii, zvonuri ce-i fuseseră repetate şi de servitori. Cum? Garnizoana din Lille s-ar fi răsculat arborând tricolorul? Şi maiestatea-sa, atunci? Contele de Montbrun era de părere că acestea sunt lucruri grave şi, lăsându-l pe Toustain în sânul familiei, alergă să afle ce se întâmplă. Olarul era de negăsit. S-o fi dus pesemne să se culce, după ce umblase o noapte cu căruţa încărcată de marfă pe un drum de douăsprezece leghe şi jumătate, dar se pare că venise cu un căruţaş, care trebuie să fie acum la un pahar de vin, într-o cârciumă, mai jos de Piaţa Primăriei.

Între timp, acea parte a escortei care îi însoţea pe prinţi şi pe Marmont îşi continua drumul între Saint-Pol şi Lillers, prin Pernes. Domnii de Toustain şi de Montbrun se luaseră cu vorba în trăsură şi nu s-au prea uitat la locurile pe unde treceau, atât de deosebite de cele pe care le străbătuseră joi. Şoseaua, cu suişuri şi coborâşuri mărginite de copaci, trecea prin câte-o luncă, şi la mică depărtare se întindeau păduri. De-a lungul ei se vedeau case cu acoperiş de paie, dar arătând altfel decât acelea întâlnite în Picardia. Nu mai erau prin părţile acestea ale regiunii Artois, de la hotarul Flandrei, smârcurile, dezordinea, murdăria, care îl mâhniseră foarte zilele trecute pe fratele regelui. Pe aici, în casele ţărăneşti cu pereţii văruiţi, vedeai odăi care te duceau cu gândul la pictura olandeză, aşa de curate şi lustruite păreau bucătăriile lor, şi la fel de lucioase şi îngrijite mobila şi pardoseala. Cătunele sunt aşezate în dumbrăvi, printre copaci... Toate-s bune şi frumoase, numai că nimic nu arăta faimoasa credinţă monarhică, pe care se bizuise contele d'Artois când a ales acest drum. Locuitorii nu fuseseră înştiinţaţi de trecerea trupelor credincioase regelui şi nicăieri nu se vedeau steaguri albe. Ţăranii ieşiseră pe ogoare. Pernes, unde odinioară a curs sânge pentru rege, nu era decât

un sat mare, şi în mijlocul caselor sale albe, în inima satului, se afla o livadă în care păşteau oi – şi asta e cam tot ce văzură acolo. Ducele de Berry, cu neastâmpărul ce-i stătea în fire, umbla încolo şi încoace de-a lungul coloanei, dar acum nu mai făcea pe Micul Caporal şi nu adresa o vorbă nimănui. Mantalele albe ale celor din gardă i se păreau ca oile din Pernes. Tată-său sfârşise prin a-l molipsi, trecându-i acel sentiment de teamă de care, ca prin minune, scăpase până atunci, cu toate că mai toate trupele îl aveau. Şi ce-ar mai fi fost încă dacă s-ar fi auzit ce vorbea contele d'Artois cu Armand de Polignac şi François d'Escars în greoaia-i trăsură verde cu stema regală!

N-au avut nevoie decât de două ceasuri şi jumătate ca să facă cele şase leghe care despart Saint-Pol de Lillers, dar aci trebuiau să-şi îngăduie un popas mai lung. Oraşul, în mijlocul unui şes cu dumbrăvi întinse, amintind copacii din preajma casei familiei Chermont, se strângea în jurul celor două mari pieţe, care gâtuiau între ele o ulicioară scurtă. În cea dintâi, unde se ţinea şi bâlciul, se vedea un han destul de arătos, în care Marmont îl pofti pe contele d'Artois să se odihnească. Nu ştiu însă cine îi spuse acestuia că mai jos de a doua piaţă se află o bisericuţă cu hramul maicii domnului, despre care se zice că ar face minuni, şi atunci alteţa-sa, lăsând trăsura în paza călăreţilor, îşi arătă dorinţa de a merge acolo să se roage, aşa cum se cuvine în vinerea mare. Grijile care îl rodeau treziseră în el sentimentele religioase. În general, de la moartea doamnei de Pollastro, în Anglia, Charles se dovedea foarte cucernic, dar râvna sa matinală creştea şi mai mult gândindu-se la soldaţii lui Exelmans. Fie, dacă vrea să se roage, n-are decât să se roage! îşi zise Marmont şi intră în han, unde ceru nişte ochiuri şi şuncă. „În vinerea mare?" se miră slujnica. Mareşalul îi răspunse că papa îi scuteşte pe militari de a ţine post în timp de război şi surâse acestei frumoase fetişcane voinice, aşa cum îi plăceau lui.

Alteţa-sa ducele de Berry îl însoţise pe tatăl său până în faţa bisericii. Nu intră înăuntru, rămânând cu ochii aţintiţi drept peste drum la o stranie clădire de cărămizi şi de pietre albe, ridicată în 1631, după cum sta scris pe faţadă, cifrele acestui an fiind rărite pe toată lărgimea ei şi având fiecare un fel de chenar de lauri. Afară de asta, la parterul casei era o cafenea, a cărei creastă de lemn sculptat dădea spre colţul străzii – şi ducele, văzând-o, simţi mare poftă să bea bere. Nu ştiu ce din înfăţişarea cafenelei îi amintea de acele *public houses*[264] de la Londra, prin care petrecuse destul în tinereţe, când tronul era pentru dânsul lucru depărtat şi îndoielnic. „Bem ceva?" îl întrebă pe La Ferronnays, care se întristă auzind aşa vorbă de rând, dar care avea ca principiu să nu-l contrazică pe prinţ decât când o fi la o adică. Nu putea să-l împiedice de a se vârî printre oamenii de jos.

Biserica Maica Domnului cea Milostivă e foarte mică, dar a

păstrat toată pompa ultimului veac al regalităţii. Intrând acolo, contele d'Artois fu izbit de întunericul ce domnea într-un fel de tindă, în care babe şi cerşetori se ţineau cu mâinile de gratiile groase de lemn ce o despărţeau de capela luminoasă, unde se vedeau vreo duzină de bărbaţi şi femei rugându-se în genunchi. I se păru deodată că nu avea dreptul să treacă dincolo, că nu era destul de neprihănit, fiindcă nu se spovedise, pentru a putea păşi peste bariera ce despărţea întunecimile de lumina dumnezeiască. Cum îşi va petrece paştele în acest an? Şi unde? Se vârî printre săraci şi, apucându-se cu mâinile de gratiile groase de lemn, îşi sprijini fruntea de ele. Dincolo, un preot îngenuncheat în faţa altarului făcea o citanie dintr-un text încâlcit, la care credincioşii dădeau răspuns. Nu era o liturghie. În vinerea mare liturghia se slujeşte după-amiază. Alteţa-sa nu auzea cuvintele rugăciunilor. Nici nu putea deosebi bine marile tablouri zugrăvite pe zidurile laterale: în stânga i se păru că desluşeşte o foarte stranie *Pogorâre de pe cruce*, dar, hotărât, vederea îi slăbea. Şi îşi scormonea memoria să găsească ce-a mai rămas din ce învăţase de demult despre ziua patimilor şi moartea domnului. Îşi aduse aminte că se citea acolo un crâmpei dintr-un proroc mărunt – care-o fi? Hoisia, cred – unde e scris: *Ce ţi-oi face ţie, Efraime? Şi ţie ce ţi-oi face, o, Iuda! Cucernicia voastră e ca nourul la ivirea zorilor şi ca roua trecătoare a dimineţii. De aceea amarnică mustrare v-am făcut prin proroci şi v-am dat morţii prin cuvintele gurii mele...* Contele d'Artois gemu. Îşi sprijini şi mai tare fruntea în stâlpul de lemn şi nici nu băgă de seamă că săracii s-au depărtat de dânsul, că se trăgeau în fundul tindei, ca şi cum ar fi săvârşit o nelegiuire rămânând acolo, lângă acest domn, despre care nu ştiau totuşi că e fratele regelui Franţei. De altminteri, fratele regelui Franţei nu mai era decât un fugar. Şi din nou gemu: „Doamne, doamne, iartă-ne nouă dacă cucernicia noastră n-a fost decât rouă dimineţii... N-am reînălţat noi oare altarele tale, n-am pus la loc statuile în troiţele deşarte de la răspântia străzilor, în bisericuţele uitate de la marginea drumurilor? Iată că acum îl ridici deasupra noastră pe nelegiuit. Şi iată că îl aduci iar ca să ne pedepsească pe acela care a îndrăznit să-l scoată pe papă din Roma... şi în această zi a răstignirii tale nu vezi oare că şi noi suntem răstigniţi? Iartă-mă, doamne, că stau aici şi-ţi aduc dojană, în timp ce se înalţă crucea şi aud ciocanul şi cuiele..." Şi repetă în şoaptă cele dintâi cuvinte ale patimilor, după sfântul Ioan: *În vremea aceasta Iisus ieşi cu apostolii săi, trecu peste şuvoaiele Cedronului şi intră cu dânşii într-o grădină. Dar Iuda vânzătorul cunoştea şi el locul...* Şi se gândi cu spaimă la călăraşii lui Exelmans. Cunoşteau şi ei locul? Unde e Cedronul şi pe unde au să-l treacă prinţii Franţei? „Doamne, doamne, iartă-mă că asemuiesc ceea ce nu poate fi asemuit, ceea ce e păcat mare să asemui..."

Muschetarii negri şi ostaşii de gardă, cu caii lor, erau strânşi în

cele două pieţe, alcătuind o uriaşă tabără, mult mai mare ca bâlciurile ce se vedeau pe-acolo. Duceau apă cailor, ceea ce era foarte uşor la Lillers, oraş în care apa ţâşnea peste tot, aproape fiecare casă având fântâna ei. Locuitorii se arătau mândri de asta şi vorbeau cu dispreţ de Béthune, unde se bea apă din hârdaie... Sfârşind adăpatul, lăsau câte-un camarad să vadă de zece cai, şi din zece ostaşi, nouă se răspândeau prin hanuri, cârciumi şi case particulare, locuitorii poftindu-i să ia ceva în gură ca să prindă puteri. Da, cei de pe-aici aveau oarecare slăbiciune pentru escorta regelui şi păstrau o urâtă amintire din vremea când împăratul, dacă e să spunem lucrurilor pe nume, poruncea soldaţilor săi să le ocupe oraşul, din pricina ideilor nesănătoase care bântuiau prin partea locului, unde mai tot tineretul refuza să se supună ordinelor de chemare. De aceea cârciuma de peste drum de biserica Maica Domnului cea Milostivă era plină de ostaşi de gardă şi muschetari când alteţa-sa ducele de Berry intră acolo cu cei doi însoţitori ai săi. Îl recunoscură şi se dădură respectuos deoparte înaintea lui, făcându-i loc. Numai un ofiţer al cetelor de lefegii şviţerieni, foarte agitat, rămase cu spatele la prinţ şi vorbea dând din mâini unui mustăcios, murdar şi nebărbierit, purtând o căciulă rusească cu urechile lăsate în jos şi un soi de bluză sub cojocul rupt, prin pielea căruia, lucioasă de prăpădită ce era, ieşeau smocuri de lână jegoasă. Prinţul se pregătea să-l ia la rost pe ofiţerul necuviincios tocmai când acesta întoarse faţa spre dânsul. Recunoscu în el pe domnul de Montbrun, un bărbat de vârsta lui, care fusese invitat la vânătorile sale pentru că avea o vară destul de drăguţă.

— Ce naiba faci aici, Montbrun? izbucni el. Şi cu cine-mi stai?

Căci părea să fie într-adevăr un golan sau un tâlhar cel cu care vorbea. Domnul de Montbrun îl salută pe prinţ şi lămuri despre ce era vorba. Nătăfleţul ăsta – şi „nătăfleţul" se hlizi cu un fel de înverşunare, părând să nu priceapă în faţa cui se găsea – aşadar, nătăfleţul ăsta venea de la Lille, de unde adusese nişte olărie, şi povestea că garnizoana de acolo se răsculase, înălţând tricolorul şi că norodul făcea la fel...

Auzind asta, Berry avu o zvâcnire de furie şi, năpustindu-se asupra omului, îl apucă de gulerul cojocului şi începu să-l zgâlţâie, răcnind:

— Minţi de-ngheaţă apele, ţopârlane!

Ţopârlanul se şi trase îndărăt cu o zmucitură plină de dispreţ, când Montbrun îi spuse cine era alteţa-sa, ceea ce nu păru să-l impresioneze prea tare, dar îi opri fără îndoială un gest de apărare din care ar fi putut ieşi cine ştie ce boroboaţă. Cu o voce răguşită de oboseală şi de somn, omul zise, uitându-se drept în ochii prinţului:

— N-am făcut decât să răspund la întrebările pe care mi le-a pus acest domn, pare-se, un prieten al alteţei-voastre.

Ce neruşinare! Nantouillet ieşi înainte. Trebuia să-l înşface, să-l cerceteze, să vadă ce-i cu el... Ofiţerii dimprejur se apropiară ameninţători. Berry avu deodată unul din gesturile care îi veneau cel puţin atunci când stătea să cumpănească:

— Lăsaţi-l! zise el, îndepărtând cu mâna pe cei strânşi roată în jur. Îl voi interoga eu însumi... Şi întorcându-se iar la afurisitul acela: Ascultă, prietene, mai întâi cine eşti? Şi ce încredere putem avea în dumneata?

Celălalt îşi încrucişase braţele pe piept. Şi le desfăcu, apoi răspunse:

— Nu cer încrederea alteţei-voastre... puteţi să credeţi sau să nu credeţi ce vă spun: garnizoana din Lille poartă tricolorul şi sunt acolo cam zece mii de soldaţi care fierb de mânie când vorbesc de eventuala intrare a escortei în oraş... Am auzit pe un ofiţer de cuirasieri zicând în plină stradă că, dacă cei din garda regală îndrăznesc să se arate la bariere, nu-i vor lăsa să intre decât pentru a-i tăia pe caldarâm...

Ţinuta mândră şi vorba şlefuită, atât de nepotrivită cu îmbrăcămintea necunoscutului, schimbară intenţiile ducelui de Berry. Zise, tot cu un fel de maiestate, dar pe un ton mai potolit:

— Îţi fac, domnule, cinstea de a te întreba cum te numeşti... şi de unde vii...

Pe faţa omului se aşternu o expresie destul de confuză.

— Numele meu, alteţă, n-o să vă spună, fără îndoială, nimic... De unde viu, asta-i altceva... Viu din fortăreaţa Petropavlovsk de pe Ienisei, în Siberia...

Ducele de Berry părea gata să zbiere, după obiceiul lui, că avea înainte pe un tâlhar de-ai lui Buonaparte, când un nou venit, uitând de prezenţa prinţului, exclamă „Petropavlovsk!” pe un ton de uimire care întoarse asupră-i ochii tuturor.

Era marchizul de Toustain, pornit să-l caute pe Montbrun de îndată ce aflase că a sosit escorta regelui şi căruia numele fortăreţei depărtate îi trezise amintirea trecutului, când împreună cu domnul de Vioménil, unchiu-său, fusese trimis acolo, în surghiun, de către ţarul Pavel I, pe la sfârşitul celuilalt veac. Explică în grabă alteţei-sale toate acestea, ca să-i ierte necuviinţa. Şi dintr-o dată, toţi văzură în exclamaţia de adineauri un fel de confirmare a spuselor necunoscutului... Dacă acest Petropavlovsk exista într-adevăr, dacă domnul de Toustain dădea mărturie despre această realitate depărtată, a unui Petropavlovsk în care mareşalul de Vioménil se aflase în 1798, atunci cuvintele ciudatului ipochimen trebuiau luate în seamă şi poate chiar să i se arate oarecare încredere... N-ar trebui oare să-l ducă înaintea contelui d’Artois? În orice caz, nu cumva să vorbească despre lucruri atât de serioase cu soldaţii...

— Domnilor? se întoarse ducele de Berry, şi vocea făcu o pauză,

iar căpăţâna-i vârâtă între umeri, cu ochii chiar sub păr, se răsuci în guler, ca pentru a căuta pe careva. Cine comandă aici, domnilor? Şi văzând rozeta verde pe care o purtau cei mai mulţi din jurul său, adăugă: Sunteţi din compania lui de Gramont... Unde vă este comandantul, domnilor?

Se năpustiră spre uşă, ca şi cum ar fi fugit să caute pe cineva care era la doi paşi, întorcându-se numaidecât cu ofiţerul chemat. Acesta venea în goana mare din stradă, unde dăduseră de el în pragul bisericii de peste drum, aşteptând să iasă de acolo contele d'Artois, adâncit în rugăciunile lui.

— Ah, dumneata eşti, Reiset? zise prinţul. Du-l pe omul acesta la han, pentru ca tatăl meu...

Omul cu cojoc păru a se mira doar o clipă, apoi porni spre uşă.

— Mă voi duce singur, alteţă... fără să fie nevoie să mi se arate calea, spuse el cu un respect prefăcut, pe care-l dezminţea licărul ochilor... E vorba de hanul din piaţa cealaltă?

Oamenii se trăgeau îndărăt în faţa lui. Berry îi strigă din urmă, mai mult ca să arate că-l învoieşte să plece:

— Ai uitat să-mi răspunzi... Numele dumitale?

— Sunt maiorul Simon Richard, din al 2-lea de husari. Dar te rog, domnule de Reiset – urmă el, întorcându-se către însoţitor – parcă aşa auzii că te cheamă, să te fereşti de-a pune mâna pe mine... Mi-e scârbă de asemenea atingeri...

Şi respinse cu asprime mâna pe care Tony de Reiset i-o pusese pe umăr.

*

După ce-l auziră pe maiorul acesta întors din prizonierat, contele d'Artois, fiu-său şi mareşalul Marmont, rămaşi singuri în han, se priviră îngrijoraţi. Mărturia era de netăgăduit, amănuntele ei prea precise şi omul însuşi părea de un soi ce nu putea fi judecat după ţoalele lui. Ce-i de făcut acum? Să meargă mai departe spre Lille, cu riscul de-a da acolo peste vreo trupă de soldaţi răzvrătiţi, mai numeroasă decât ce le rămăseseră lor aici din escortă, nicio mie cinci sute de oameni... Cel mai nimerit lucru ar fi să se lase în jos către Béthune, măcar pentru a da ordine celor pe care, în orice caz, nu-i puteau lua cu dânşii. Şi apoi, mai erau bagajele, trăsurile, caii. La drept vorbind, fratele regelui îşi ducea comoara cu el, butoiaşele acelea îngrămădite în trăsură. Căci umbla în trăsură contele d'Artois, şi numai din când în când cerea să i se aducă un cal, ca să se mai dezmorţească şi să se arate trupelor. Oricum, la Béthune îşi vor da seama repede ce au de făcut. Poate că vor primi acolo vreo depeşă de la maiestatea-sa? Hm, cât despre asta, fratele regelui se îndoia. În sfârşit, la ce depărtare de Béthune suntem? Ceva peste trei leghe... vor

fi acolo către ceasurile zece, mergând călare. Aveau răgaz să chibzuiască. Poate că s-ar putea trimite o mică avangardă la Lille... sau să se plimbe în faţa oraşului tunurile lui Mortemart... Dacă, întâmplător, regele se mai găsea în oraş? Maiorul acesta Richard îl credea plecat de acolo. Dar el se întemeia pe vorbe auzite în stradă. Nu l-a văzut pe rege, ceea ce se cheamă văzut, văzut cu ochii lui, trecând pe poarta secretă a fortificaţiilor şi părăsind oraşul. I s-a spus... unii care se întorceau de acolo... poate că-şi luau dorinţele drept realitate sau poate că regele ieşise să se plimbe? Te-ai prostit, băiatule! Regele să se plimbe în asemenea împrejurări! Dar atunci poate că se dusese să viziteze altă garnizoană... cu dorinţa tainică de a găsi un sprijin împotriva cuirasierilor... Între noi fie vorba, nu-l înţeleg pe Mortier! Nu se pricepe să bage disciplina în trupele pe care le comandă – sau ce? În sfârşit, dacă maiestatea-sa plecase, încotro plecase din Lille? Spuneai chiar dumneata azi-dimineaţă, domnule mareşal, că nu e alt loc mai nimerit unde să aşteptăm armatele aliaţilor. Şi acum vine maiorul acesta, care pretinde că regele a plecat... Fapt e că n-a fost în stare să spună încotro, poate că se înşală... Oricum ar fi, nimeni nu trebuie să ştie nimic. Nu se va explica trupei acest contraordin. Ce ghinion! Abia ajunsese la diversele unităţi ordinul de marş cu numele etapelor spre Lille... Ei şi? Se va schimba direcţia, asta e tot, iar dacă vor fi unii să se mire... de altminteri, la plecarea din Saint-Pol se dăduse a înţelege – foarte cuminte! – că mergeau la Béthune să se unească cu trupele lui Lauriston şi La Rochejaquelein... Nimeni nu se va lua după spusele ostaşilor aflaţi adineauri în cârciumă. Şi-apoi, ce-ar fi putut să audă şi să priceapă ei din tot ce povestise maiorul acela? Ah, na, o idee! Asta, cică, e o idee: E de ajuns să fie chemat domnul de Reiset sub un pretext oarecare şi să i se spună în treacăt, ca o destăinuire, fără a se stărui prea mult asupra secretului, că această schimbare de direcţie e urmarea unui mesaj primit de la rege... Asta au s-o creadă toţi, după ce a trecut atâta vreme de când n-am mai primit nimic de la el... Un mesaj în care maiestatea-sa îşi exprimă dorinţa ca escorta să nu mai meargă de-a dreptul la Lille... da, dorinţa sa... Dacă vine de la maiestatea-sa, ei bine, ostaşii vor discuta ordinele maiestăţii-sale, şi-i mai bine aşa decât să le discute pe ale noastre, căci, cine comandă aici? Dumneata, domnule mareşal. În numele meu, dar dumneata comanzi.

Gata, trebuiau să-şi adune oamenii. Domnule mareşal, dă-le, aşadar, ordinele dumitale.... Foarte bine! Contele d'Artois se aşeză în cupeaua sa verde. Armand de Polignac reuşi să apuce butoiaşul care căzuse de pe banchetă şi era cât pe ce să se rostogolească afară, proptindu-l alături de el. François d'Escars şedea în faţa lor.

Când omul cu cojoc văzu ostaşii încălecând, surâse şi mormăi ceva între dinţi, apoi plecă la locuinţa olarului, unde era un garaj în

care se odihnea Roşcovanul. I se vedeau bălăbănind în dreapta şi în stânga urechile căciulii. Maiorul Simon Richard se simţea acum sigur de el însuşi. Putea să se întoarcă în valea Sommei. Şi chiar să devină iarăşi, acolo, contele Olivier. Căci îl privise în faţă pe generalul de brigadă Antoine de Reiset, ba simţise chiar mâna acestui Tony pe umărul său fără să se înfioare, fără să simtă pofta de-a sări la el să-l ucidă... să-l ucidă gâtuindu-l cu mâinile acestea.

Acum totul era cu putinţă.

Dar Blanche, mă întreb: oare s-o fi schimbat ca dânsul, s-o fi făcut şi ea grasă şi greoaie? Ce vârstă o fi având Blanche astăzi? Avea optsprezece ani în 1802. E născută în '84, asta e sigur. Optsprezece şi cu treisprezece... E oare posibil? A şi împlinit treizeci şi unu de ani? O femeie în toată puterea cuvântului. Şi fiindcă a putut să-l vadă pe acest Tony cu guşa îndoită de grăsime, cu zbârcituri la ochi, era sigur că se va uita la Blanche ca la o străină. Treizeci şi unu de ani. Există femei care la anii aceştia sunt femei bătrâne, acolo, pe Ienisei…

De copii nu vorbesc. I-am cunoscut oare?

*

— V-am ascultat cu luare-aminte, zise Théodore gazdei sale, maiorul. De ieri seară încoace m-aţi învăţat tot ceea ce-mi lipsea ca să pot înţelege ce-am auzit la Poix. Cu toate acestea, nici acum nu sunt mai lămurit şi mi-e cu neputinţă să mă hotărăsc pentru un partid sau altul...

După ce se plimbară prin oraş, se aşezară în cafeneaua aceea a ofiţerilor, care era într-o clădire lipită de Foişor. Aveau înaintea ochilor privelişte Pieţei Mari, unde îşi făcuseră tabăra mercenarii şviţerieni, companiile de gardă şi jandarmii. În dimineaţa asta muschetarii dăduseră ei posturile de pază la metereze şi la porţi. Două tunuri se vedeau în faţa primăriei, şi în jurul lor grenadiri. Era o harababură în care se amestecau locuitorii târgului şi căruţele lăsate în drum, barierele fiind închise. Fără a mai pomeni de cotiugile întoarse de la Beauvais, în care dormeau pe paie voluntarii, şi nici de înfăţişarea jalnică a steagurilor albe, spălăcite de ploaie, care atârnau pe la ferestrele din piaţă. De pe la opt şi jumătate dimineaţa pietonii începuseră să sosească din Saint-Pol, dar nu intrau în Béthune decât după mare tărăşenie şi tocmeală la barieră. Copiii din Béthune alergau de-a lungul convoaielor, însoţindu-le ca la paradă, sărind într-un picior, sau jucau capra, zbierând cât îi ţinea gura: „Fereşte dovleacul!"

— Dacă n-aş avea de ales – mai spuse muschetarul – decât între Ludovic al XVIII-lea şi Napoleon, poate numai faptul că unul fuge, iar celălalt are de partea lui armata, mi-ar fi de ajuns ca să mă hotărăsc... Dar văd bine că mai e un al treilea partid, şi tocmai aia e buba; dumneavoastră care mi l-aţi înfăţişat nu sunteţi în stare să mă

convingeţi că Ludovic sau Napoleon ar fi mai prielnic acestui de-al treilea partid, dacă aş avea poftă să-l aleg. Căci îmi ajunge să văd că dumneavoastră nu-mi puteţi răspunde la o întrebare, chiar aceea pe care a pus-o în faţa mea bădăranul de Houdetot: De ce a fost nevoie ca împăratul, chemându-l pe Carnot în guvern, să-l înjosească, dându-i titlul de conte?

Maiorul îşi fuma pipa şi ridica din umeri. Ce importanţă avea asta? Alta era întrebarea: aveai sau nu încredere în Carnot, în acest republican care nu şi-a schimbat niciodată părerile? Prezenţa sa alături de împăratul care întrupa alianţa dintre armată şi popor – iată ce era important.

— Houdetot zice că Napoleon, făcându-l conte pe Carnot, a ţinut să arate că nu vrea să fie împăratul prostimii... El vede lucrurile cu ochii castei lui. Eu însă... V-am înţeles foarte bine asupra acestui punct: Franţa nu poate rezista nobililor, conspiratorilor şi armatelor străine decât dacă se dau arme poporului. Credeţi că o va face Napoleon? Nu vedeţi că el vrea să dea Franţei, la rândul său, o altă Cartă, botezând-o Constituţie? Şi după asta? Viaţa de huzur şi de petreceri a celor din palate va continua ca mai înainte. Poporul va continua să crape de foame. Armata, dacă o ieşi victorioasă, va sluji pentru a ţine în frâu poporul, iar dacă va fi bătută de armatele străine, are să intre în tabăra sărăcimii, asta-i tot! Strigând într-o zi *trăiască regele!* şi într-altă zi *trăiască împăratul!*, o luăm mereu de la capăt. Ce caut eu în ciorba asta? Mă voi întoarce, fără îndoială, la tată-meu, dacă-s lăsat să fac ce vreau. Mă voi apuca iar de pictură, aceasta mi-i îndeletnicirea, că doar nu-s nici brutar, nici căruţaş, nici fierar. Îmi place oare mai mult să pictez sub domnia împăratului, care vrea să fie înfăţişat singur, ca să nu-i facă nimeni umbră, în tablouri trecute prin cenzura baronului Denon... sau sub regele Ludovic al XVIII-lea, care dă premii tablourilor mâzgălite întru slava lui Henric al IV-lea, sau celor cu subiecte religioase făcute să slujească interesele regalităţii? Aşa vor rămâne oare lucrurile cât vom trăi? Ce putem face ca ele să se schimbe? Sau acestea sunt grajdurile lui Augias şi nimeni nu poate face nimic, nici chiar Hercule [265]...

— Oamenii trebuie să creadă că lumea poate fi schimbată, zise maiorul. Revoluţia... toate câte le-am văzut... desigur, lucrurile nu merg în linie dreaptă, sunt întoarceri, poticniri... Dar...

— Revoluţia... o fi! Vreţi să cred despre ea altceva decât ce-am auzit vorbindu-se? Da, părinţii noştri – şi aici Théodore se simţi roşind gândindu-se la tatăl său – în sfârşit, oamenii de vârsta dumneavoastră au crezut, asta e sigur, într-o adevărată răsturnare a lumii. Au crezut în toate ideile mari şi generoase... ca să se ajungă la ce? La această baie de sânge. La aceste crime. Nu, să nu mă întrerupeţi! Nu e cu putinţă ca toate câte se povestesc să nu fie decât minciuni. Chiar dacă

Robespierre avea dreptate – am şi eu un unchi care a votat moartea regelui, dar n-a încercat niciodată să mă câştige pentru ideile lui – o crimă naşte pe alta, şi crima care pedepseşte pe cea dintâi tot crimă rămâne. De altminteri, ce e sângele vărsat de iacobini pe lângă cel care a curs din voia împăratului... Mie puţin îmi pasă de ducele d'Enghien... nu e vorba de asta, dar Napoleon... Îmi veţi spune că regalitatea era întemeiată pe o crimă neîntreruptă împotriva poporului... Aşa e. Dar împăratul? Fără îndoială, lucrurile nu pot fi întoarse la ce-a fost, şi Bonaparte, o dată ajuns pe tron, şi-a făurit această poliţie, necesară, îmi dau seama, dar care ni se vâră în suflet, care ne scotoceşte toată viaţa, ne ţine sub ochii ei, provoacă... Libertatea, ea face să se nască poliţia. Pentru a apăra şi a îngrădi această libertate se întoarce Napoleon, şi triumful său nu e triumful poporului, ci al lui Fouché...

Vorbea maşinal. Ochii săi urmăreau împestriţeala uriaşă de uniforme, coifuri şi căciuli, îngăităna te şi galonate, cu poleiala lor copilăroasă, toată deşertăciunea epoleţilor, ostaşii în hamuri ca nişte cai de circ, împopoţonaţi cu ciucuri, eghileţi şi pene. Toată zornăiala asta mincinoasă în care se prinsese şi el...

— Nu – zise maiorul cu o neaşteptată mânie – Fouché nu este poliţia, ci o anumită poliţie, a unei clici... Nu ştiu ce socoteli politice îl pun acum sub ordinele lui Carnot... dar dacă e cineva care câştigă astăzi, apoi cum să tăgăduieşti că e armata? Vezi asta chiar aici, unde, în timp ce escorta şi garda personală se află în oraş, domnul de Maulde a trebuit să consemneze trupele în citadelă, de teamă... I-ai văzut doar pe ofiţerii aceia cu cocardă tricoloră străbătând piaţa în trăsură fără ca nimeni să îndrăznească să le ceară socoteală!

— Cocardă tricoloră sau cocardă albă, iată aşadar tot ce-mi puteţi da să aleg! izbucni Théodore. Dacă culorile imperiale înseamnă azi mai mult armata decât poliţia, totul vine de acolo că armata nu e armata poporului, ci forţa pe care se sprijină guvernul şi instrumentul de guvernare al generalului Bonaparte, ce mai încolo încoace! Da, ghilotina a dispărut din pieţe, dar tineretul a fost înrolat şi trimis să facă pe jandarmul în toată Europa... În locul războiului civil ni s-a dat războiul pur şi simplu. Iată între ce sunt pus să aleg, un pretext sau altul de a vărsa sânge... Dezordinea sau războiul, nu-i altă nădejde! Doamne, rămâne-vor oare lucrurile mereu aşa? Nu mă pot uita la un om fără să mi-l înfăţişez mort, însângerat... C-o fi dintr-un partid sau altul, vezi cum i se strâmbă gura, i se holbează ochii, se întunecă la faţă, păleşte... Ah, simt că voi fi mereu cu victimele! Nu în culorile vieţii noastre afli frumuseţea, ci în acelea ale durerii sau în liniştea morţii!

Maiorul înălţă din umeri. Poftim, ce ţi-e şi cu artiştii ăştia! Frumuseţea, frumuseţea... Dacă şi acesta e un punct de vedere! Auzi

vorbă, moartea! Oamenii ăştia le încurcă pe toate, se complac în contradicţii. Sunt ca măgarul lui Buridan.

— Ascultă, cunoşti povestea cu măgarul lui Buridan... care se codea ca şi dumneata, între apa de băut şi ovăzul de mâncat... atras de amândouă deopotrivă, şi de aceea stând între ele fără să mişte... Ştii că Buridan era din Béthune...

Géricault simţea o adiere de dispreţ în glasul celuilalt. La drept vorbind, pentru dânsul problema nu se punea ca pentru măgarul lui Buridan: imperiul şi regalitatea îl scârbeau deopotrivă. Îi citise oare maiorul gândurile? Oricum, îl auzi iar:

— Aici, nu-nţelegi? măgarul nu se codeşte între tronul cel vechi şi tronul imperial, ci între emigraţie şi Franţa...

Franţa! Poate că era singurul cuvânt în stare să-l clatine pe muschetarul acesta care nu avea decât uniforme de muschetar, pe acest pictor smuls de lângă pânzele sale, rupt de el însuşi. Trăise printre oameni pentru care Franţa încetează de-a mai fi Franţa când un om o părăseşte, când regele se expatriază. Şi-i veniră deodată în minte dezertorii întâlniţi în preajma Caruzelului, ciocoiaşii aceia de provincie care nu se putuseră hotărî să-l urmeze pe rege spre graniţă... Atunci, să fi fost ei care aveau dreptate?

— Nu e niciun drum pentru mine în veacul acesta, mai spuse Géricault, şi ochii lui păreau să urmărească undeva, la capătul străzilor, lucruri ce nu se vedeau de aici. Mai târziu, poate... când oamenii vor fi isprăvit cu nişte răfuieli pentru care nu-mi simt nicio chemare. Mai târziu... voi picta, asta-i tot. Ce am să pictez, nici eu nu ştiu. Poate că voi picta poporul, care nu-şi are locul în umbra acestor oameni, a căror glorie e să ucidă, să-l ucidă. Voi face loc poporului în tablourile mele. Acolo va domni aşa cum este, fără speranţă, cu vlaga lui pierdută, cu frumuseţea lui irosită...

Le născocea vorbind, sau ce? Gândirea nu-i oare întotdeauna o improvizaţie?

— Aş vrea să spun poveşti. În culori şi umbre. Poveşti. Ca să nu se mai audă lanţurile pe care le târâm în ocna noastră. Poveşti pe măsura noastră, povestea noilor nenorociri. Apoi, ştiu ce va urma: pânzele mele vor fi privite, se vor isca discuţii în jurul lor, gazetele şi revistele vor face zarvă câtva timp. După care, vor fi alţi ochi, altă pictură. Nu voi mai fi înţeles. Nu se va mai vorbi decât de *maniera* mea, nu se va mai auzi ce am spus, ce aş fi vrut să spun. Vedeţi, de pe acum soldaţii din 1813 nu mai au acelaşi chip, sentimentele lor şi-au trăit traiul, făcând loc altora... Poţi oare alerga după gândurile mereu schimbătoare? David, el pictează pentru eternitate. Eu aş fi vrut să fiu pictorul lucrurilor care se schimbă, să surprind clipe... Uitaţi-vă cum arată Béthune în vinerea patimilor... nimeni, niciodată, n-are să picteze asta. Trebuie să ne luăm gândul de la o asemenea pictură.

Înainte de a încerca. Va veni vremea când pictorii se vor cuminţi. Se vor mulţumi atunci să picteze o strachină de compot şi nişte fructe. Voi fi murit înainte. Ducă-se dracului, voi fi murit înainte...

— Nu te înţeleg, zise maiorul. Eu în locul dumitale m-aş duce la telalul din strada Ţărmului şi mi-aş cumpăra un costum civil...

Pe când vorbea aşa, izbucni o hălălaie mare pe-afară. Oamenii începură să alerge, caii legaţi laolaltă întoarseră capul nechezând, un râpâit de tobe se auzi, tobe care încercau să învioreze soldaţii şi caii rupţi de oboseală, şi deodată, dinspre strada Sfântul Vaast se iviră călăraşii domnului de Damas cu mareşalul Marmont şi ducele de Berry, urmaţi de muschetarii negri ai domnului de La Grange, şi după dânşii o mulţime de mantale albe ale companiilor de gardă, cupeaua domnului conte d'Artois, care se uita prin geamul cupelei, alte mantale albe, apoi trăsuri şi iarăşi trăsuri, galbene, verzi, negre, cu bagajele acestor domni şi valeţii lor făcând pe grozavii.

*

Prinţii veneau din Lillers pe şoseaua dinspre Chocques. Încă trei leghe şi un sfert. Dar nu era atâta distanţa, cât frica. Frica prinţilor care ştiau sau ghiceau ce se întâmplă. Frică de cei care nu ştiau, de cei pe care îi nelinişteau schimbările de itinerariu, întoarcerile neaşteptate. Frica de Exelmans şi de trupele imperiale. Şi apoi, intrând în Béthune, aveau deodată înaintea ochilor dezordinea şi oboseala, propria lor imagine ca într-o oglindă, cu unităţile escortei de pe-acum destrămate, nici gata să se apere, nici în stare să fugă mai repede. În oraşul acesta, între zidurile sale, cu barierele închise din ordin, împrejmuiţi de parapete, cu santinele în vârful meterezelor şi altele la posturile avansate... Ce să mai zici de drumul făcut până aici? După Lillers, au mers încă o bucată de vreme prin păduri, au trecut prin nişte păşuni. La Chocques, lui César de Chastellux făcându-i-se sete, a descălecat să bea ceva la Cafeneaua Pompierilor, unde i se povesti că taman cu câteva zile înainte un chiabur de prin partea locului, punând oameni să sape la o adâncime de optzeci şi opt de picioare pentru a da de apă, s-a pomenit că în grădina lui ţâşneşte deodată o fântână, zvârlind apa aşa de sus, că ieri, cu vântul acela de rupea coamele boilor, şuvoiul măturа acoperişul casei... Prăpăd, nu alta! Nenorocitul proprietar îşi smulgea părul din cap, repetând întruna: „Să fi ştiut că am asemenea bogăţie sub picioarele mele!" Pe urmă îi veni cuiva în minte să schimbe ţeava, băgând una cu două deschizături şi atunci ţâşnitura începu să scadă, lăsându-se cuminte mai jos de acoperiş... Vor trebui să facă un bazin împrejur... Nu vreţi să mergeţi până acolo să vedeţi, domnule ofiţer? Nu, domnul ofiţer a încălecat iar. Se gândeşte la Bédoyère şi îşi repetă plin de amărăciune vorba caraghioasă a ghinionistului cu fântâna: „Să fi ştiut că am asemenea

bogăţie sub picioarele mele!”

Cu cât se apropie de Béthune, pământul se face mai pietros şi colo în vale se zăreşte oraşul cu biserica Sfântul Vaast, cu cetăţuia şi foişorul... De aici se vede bine că e cocoţat pe-o stâncă, cu zidurile sale de jur împrejur, cu şanţurile şi meterezele sale. Iar în dreapta şi colo, spre nord, se văd crânguri cu câte-o rarişte între ele şi, în fund, nişte dealuri. Câmpia a şi înverzit... La ce visează César de Chastellux? Calul îl duce, el închide ochii. Îl vede iar pe Charles de la Bédoyère... Şi pe de-alde noi, îşi zice, unchiul ne-a crescut cu cărţile lui Jean-Jacques Rousseau. Dar cele mai frumoase cuvinte nu-l îndreptăţesc pe cel ce-şi calcă jurământul...

Ah, să închidem şi noi ochii! Îmi trec palma obosită peste ei, turtesc pleoapele una după alta. Iată că viitorul se arată în această moţăială trează. De astă dată nu mai e viitorul unui om. Şi lasă-mă-n pace, domnule de Chastellux, cu povestea cumnatului dumitale! Nu ştiu ce mutră o fi având acest La Bédoyère, pe care-l vor împuşca. Ştiu, va fi ca şi cum te-ar împuşca chiar pe dumneata. Nu, nu-i vorba de viitorul dumitale, ci de viitorul peisajului asupra căruia am închis ochii.

În acest viitor, de mă uit într-o parte sau în cealaltă, către Marle în jos şi Bruay-en-Artois, ori mai departe la răsărit de Noeux, spre tot ţinutul acesta ghicit... sau dincolo de Gomeham, la Oblighem, Vendin, Annezin... ce înseamnă toată natura asta scormonită, dată peste cap? Cât vezi cu ochii, munţi negri săgetaţi straniu în vârf de câte-un braţ întins pieziş şi, în unele locuri, parcă lăsate în paragină, verdeaţa a şi început să mijească. Peste tot clădiri ciudate în forme geometrice, lunare, şi locuinţele oamenilor din cărămidă înnegrită, toate de-un fel, un lung şir posomorât de căsuţe sărăcăcioase, negre şi roşii, nimic care să amintească de vremea de altădată, nici măcar bisericile. Toate sălaşele acestea au fost de atâtea ori distruse şi de atâtea ori reclădite de mântuială, bune doar ca oamenii să aibă unde dormi între o zi de muncă şi altă zi de muncă, deşi au grădiniţe fistichii, şoproane şi haznale, pe ici pe colo chiar flori lângă case, araci pentru măzărichea ce are să crească, iar pe ziduri mari reclame în culori lăudând vreo flanelă, un vin, o apă minerală...

Văzut-aţi vreodată furnici gonite de foc, strângându-se iar laolaltă, reclădindu-şi furnicarul? Trudind răbdătoare, cărându-şi ouăle şi uriaşe rămurele în spinare?

Aici culoarea neagră e stăpână. E un colb negru care îţi intră în ochi, sub unghii, în crăpăturile pielii şi-ţi îmbibă plămânii. E pulberea de cărbune ce se înalţă în grămezi gigantice, cărora cei de pe-aici le zic „munţi de zgură”. Valul negru care se ridică din pământ, din noroiul gras al cărbunelui, ca o respiraţie a întunecimilor, pătrunzând prin buzele palide, vopsind mucoasele, mâinile, drumurile, visurile

copilăriei şi bicisnicia bătrâneţii timpurii. N-a mai rămas aici nimic, nimic din ce-a fost odată. Apele îndiguite fac bucle, canalurile duc bărci lungi şi joase, în care întunericul şade gânditor. Nimic din ce-a fost. Problemele oamenilor nu mai sunt aceleaşi. În afară de oboseală şi de foame. Ei scriu pe ziduri cu cretă sau cu vopsea albă mari slove îndrăzneţe: pentru unul dintre ai lor care n-a vrut să se bată sub comanda unui general german, împotriva deputaţilor, împotriva unui război sau pentru războiul acela depărtat, şi tot pe ziduri se văd ultimele manifeste care cheamă un general la cârma ţării sau proclamă unirea celor trei săgeţi[266], a unui ciocan şi a unei seceri... Toate par să vină de la această descoperire din măruntaiele pământului, cărbunele care a cotropit ţara toată. Chiar şi uriaşele lăcuste pe roţi, vehiculele roşii, camioanele acestea fără cal, pe măsura uriaşei lor încărcături... Viitorul. Făcut-a el, viitorul, vreo alegere între Ludovic al XVIII-lea şi Napoleon? Cine domneşte peste acest haos de după potop? Poporul? Cui aparţin aceste dealuri întunecate? Şi cui, complicatele maşini?

Au trecut o sută, o sută patruzeci şi atâţia de ani... Nimic nu mai seamănă cu ce-a fost. Nici raporturile dintre oameni, nici sufletele şi vieţile lor, nici peisajul. Chiar şi ceea ce părea veşnic s-a schimbat. Iată ce se poate picta. Sunt pictori pentru aceasta. Pentru ceea ce trăieşte şi ceea ce moare. Pentru deznădejde şi mânie. Mai este însă şi ceva care nu poate fi pictat: e schimbarea. Cea din pântecele pământului şi cea din capul oamenilor.

César de Chastellux redeschide ochii pe ceea ce este. Câmpul. Un ţinut neted brăzdat de ogoare, cu crânguri încă nedesfrunzite, pline de mărăcini, şi cei dintâi muguri pe câmpiile verzi.

Iar înaintea lui, Béthune, ca o anghinară groasă şi cenuşie cu frunzele smulse... César întoarce capul şi priveşte în depărtate, dacă nu se văd venind călăraşii lui Exelmans. Ca toţi ceilalţi, întocmai ca toţi ceilalţi, simte o spaimă cu atât mai mare cu cât nu-i vede venind, când ştie neîndoios că sunt undeva pe-acolo, gata să se arunce asupra escortei, punând la cale nu ştiu ce operaţie diabolică. Dar în spatele său, César nu-i vede decât pe călăraşii regelui, târându-se istoviţi şi îngrijoraţi, nu vede decât mantale albe, coifuri, dolmane roşii. Câmpia nesfârşită. Netedă ca în palmă, afară de luncile acelea desfrunzite. De ce aţi vrea să fie altfel? Câmpia. Fără dealuri triunghiulare şi negre, săgetate de câte-un braţ pieziş... Ce ziceaţi? Câmpia de martie, de pe acum verde, pătată de cretă. Aşa cum a fost întotdeauna, cum va fi mereu.

Şi, apropiindu-se de oraş, au întâlnit pe drum un soi de car mare cu bănci, ca pentru nuntă, având coviltir de pânză cu dungi gălbui şi roşii în chip de baldachin înflorit. Trosnea de plin ce era. Un car vesel şi gălăgios, plin de uniforme. Pe capră, pe scară, pe bănci şi între

bănci, tot numai cheflii, ţinându-se în picioare. Vizitiul, un locotenent, dă bici celor patru cai. Nu-s decât ofiţeri. Ce i-o fi apucat? Sunt oare beţi? Când ajung mai aproape, li se vede tricolorul în piept. Trec de-a lungul coloanei încremenite cu o zarvă de râsete şi de clopoţei, strigând cât îi ţine gura: *Trăiască împăratul!* Încotro se duc? Cine-ar putea să spună?

Alteţa-sa ducele de Berry era cât pe ce să se repeadă cu calul în ei, dacă nu-l oprea o vorbă a lui La Ferronnays. Pe bună dreptate, căci nu ştii ce ai înainte, nici în urmă. Ce se întâmplă în Béthune? Şi cine ştie, ăştia s-or fi ducând să se unească cu Exelmans, sau ce alta? Prinţul simte ruşinea. Încă o dată lacrimile mari podidesc ochii prinţului, în vinele căruia e tot viitorul Burbonilor.

*

Oastea prinţilor sosea pe la bariera dinspre Aire, prin Târgul-de-Aţă, trecea Piaţa Mare în bătaia jalnică a tobelor, în huruitul trăsurilor pe bolovanii neciopliţi, cu pecetea înfrângerii şi a spaimei pe chipul călăreţilor frânţi de oboseală ca şi caii lor. În acest lung popas, mulţimea şi ostaşii de-a valma, voluntarii care mărşăluiau pe jos, călăraşii gărzii umblând brambura, grenadirii de pază din faţa primăriei, clienţii ridicaţi în picioare prin cafenele, toţi înţelegeau fără să-şi spună o vorbă că sosise ceasul prăpădului. Dar ce se întâmpla într-adevăr? Încotro îşi ducea soldaţii mareşalul Marmont, care mergea călare în capul coloanei? Nu se vor opri oare? Nu venise aici ca să strângă unităţile împrăştiate ale escortei şi să pornească iar trupele credincioase către Lille, către rege?

Mergeau însă ca un convoi care trece printr-un oraş fără a se aşeza acolo. Ce însemna asta? Întrebarea nu şi-o puneau numai soldaţii şi civilii din marginea drumului, de la ferestre, din uşa cafenelelor, ci bântuia ca o adiere de groază convoiul însuşi, pe călăreţii aceştia care tropăiau înghesuiţi în uliţele strâmte, strecurându-se prin mulţimea neliniştită, pe călăreţii care făcuseră din zori şi până acum aproape zece leghe, schimbând drumul fără să ştie de ce, cotind apoi înspre acest Béthune, ce li se părea a fi ţinta marşului lor şi de unde se văd mânaţi mai departe, căci capul coloanei iese din piaţă, apucând pe strada Căpăţâna Mare, şi de acolo, prin strada Arras, către Lille, a cărui garnizoană se răsculase...

Căpitanul-locotenent de Lauriston se află la primărie cu subprefectul, cu primarul şi cu domnul de Maulde. Se uită pe fereastră la acest spectacol fără să priceapă nimic. „Dar nu se poate, domnilor! exclamă Lauriston. Trebuie să anunţăm pe alteţa-sa şi pe mareşal! Ei nu ştiu nimic. Habar n-au de mesajul ducelui de Trevisa!" Domnul Duplaquet, subprefectul, a coborât scara aproape de-a buşilea şi numeroşi slujbaşi după dânsul. Aleargă toţi, îşi croiesc drum prin

mulţime, dau buzna printre picioarele cailor şi ajung la trăsura contelui d'Artois, care şi atinsese strada Arras, în faţa uliţei Strâmte. Lumea îl vede pe domnul Duplaquet scoţându-şi pălăria, apoi cum contele d'Artois face un semn cu mâna vizitiului prin portiera trăsurii. Frânele scârţâie, roţile se învârtesc pe loc, râcâind caldarâmul. Ce se întâmplă? Cei dinainte nu ştiu nimic, merg mai departe. Caii din urmă vin unii peste alţii, scăpând din mâna călăreţilor, care au ridicat frâiele. Contele d'Artois a chemat un călăraş, i-a spus o vorbă şi acesta aleargă de-a lungul străzii înguste, abia izbutind să-şi facă loc între zid şi convoi, ca să ducă ordinul celor din capul coloanei ducelui de Berry şi mareşalului. Ce se întâmplă? Trăsura contelui d'Artois nu poate întoarce. François d'Escars, mai întâi, şi apoi Armand de Polignac au sărit jos, şi acesta din urmă întinde mâna contelui d'Artois, care coboară şi îşi pune în cap bicornul cu pene. Se aud ordine scurte, caii dau îndărăt, câţiva ofiţeri descalecă în grabă. Prinţii, domnul de La Grange, mareşalul, o droaie de generali anevoie de recunoscut, împreună cu domnul Duplaquet şi slujbaşii săi, care gesticulează şi fac plecăciuni, se întorc în piaţă la peronul primăriei, unde domnul de Lauriston îi primeşte...

César de Chastellux a strâns un detaşament de călăraşi în faţa primăriei, iar grenadirii s-au pus pe două rânduri, salutând cu sabia trasă. Ce se petrece înăuntru? De neînţeles e ordinul dat în ultima clipă, printr-o ştafetă trimisă comandantului pieţei de către mareşalul Marmont, cum că nu se mai face popas la Béthune. César nu pricepe nimic din toate acestea. Şi socru-său nu-l poate lămuri, căci domnul de Damas e bolnav. L-au suit în trăsură acolo, în urmă, şi habar n-are de ceea ce se petrece. E o cupea galbenă, încărcată de cufere, ale comandantului călăraşilor şi ale ginerelui său, şi în care Deschamps, casierul companiei, îşi adusese mapa cu hârţoage de contabilitate, zvârlind-o acolo pe un coş de argintărie. César e cu ochii spre Piaţa Mare, unde învălmăşeala creşte pe măsură ce coloana se trage îndărăt. Îl vede trecând pe văru-său, Louis de la Rochejaquelein, chemat şi el la sfatul ce se ţine în clădirea primăriei. Vede toată dezordinea şi toată zăpăceala, dar o ceaţă i se lasă pe ochi. Se gândeşte la soldaţii lui Exelmans, care dau târcoale oraşului, pe cât se pare, şi-s gata să-i împresoare, dacă nu vor ieşi de acolo numaidecât. Cu cine oare se vor mai ciocni în drum spre Lille? Unde te-ntorci dai de trupe în marş. Cine dă ordine? Cine?

Şi iată că nu mai are înaintea ochilor decât imaginea lui Charles de La Bédoyère, fermecătorul diavol pe care credea că-l câştigase pentru cauza regelui, un La Bédoyère triumfător, cu umbletul său mândru, cu vocea semeaţă şi zâmbetul pe buze... La Bédoyère, care va fi împuşcat la toamnă. Dar dacă La Bédoyère se află printre urmăritori? Dacă se vor găsi faţă-n faţă?

— Să nu stăm aici! îi zise maiorul lui Théodore. Hai la mine! Putem ajunge până la prăvălie înainte ca trupele să pornească iar. La nevoie ţi-e şi calul la îndemână...

Din strada Căpăţâna Mare, prin dugheana de oale, ieşiră în uliţa Strâmtă. Géricault voia să se încredinţeze că Trick al său nu ducea lipsă de nimic. Dar şi acolo roiau ofiţerii de gardă, iar atelierul domnului Tocquenne era plin de cai. Muncitorii fierăriei îi îmbiau cu băutură pe ostaşii care descălecaseră. Erau din compania de gardă a lui de Noailles, cei cu vipuşcă albastră, şi bucuroşi de răgazul căpătat, râdeau toţi, bând frăţeşte cu muncitorii. Trick primi un mertic de ovăz, ca şi noii-sosiţi. Oamenii închinau în sănătatea regelui, dând pe gât poşirca acră ce se făcea prin părţile acelea. Théodore se uită să vadă cine închină. Erau deopotrivă ostaşii de gardă, ca şi muncitorii din Béthune.

— Nu bei, camarade?

Un băiat înalt, cu părul castaniu-blond, cu nasul ascuţit şi cu un moţ adus pe frunte, îi întindea un pahar lui Géricault. Se prezentară. Numele acestui ofiţer nu-i spunea nimic pictorului. Încă un mărunt nobil de provincie care adăuga la numele său o înfloritură. Ofiţerul era de prin Mâcon şi se arăta destul de vesel, de o voie bună molipsitoare, ceea ce părea straniu într-un asemenea ceas.

Auzise însă de numele lui Géricault.

— Sunteţi rudă cu pictorul? îl întrebă, şi Théodore se roşi la faţă şi privi în lături, ca să răspundă cu jumătate glas că era chiar el.

— Ah – făcu ofiţerul – să bem, domnule, pentru artă în acest lăcaş al industriei, printre aceşti băieţi de treabă care habar n-au de ea! Aţi auzit cumva de pictura domnului conte de Forbin? În afară de frumuseţea doamnei de Marcellus, fiică-sa, mai e şi autorul unor peisaje, care nu fac decât să repete, în maniera lor, pe ale lui Claude Galée, lorenul. E un prieten al familiei mele... dar îl preţuiesc mai cu seamă pentru ceea ce are italienesc în pictura lui. Ah, Italia, domnule! N-o să fiţi niciodată un pictor în deplinul înţeles al cuvântului până nu veţi fi călătorit pe-acolo! N-aţi fost în Italia? Hai să ciocnim un pahar pentru minunăţiile de peste Alpi, pentru acelea care vă aşteaptă acolo, în Italia!

Dintr-o dată, numele ce şi-l dăduse mai înainte ofiţerul reveni în mintea lui Théodore, dar nu era prea sigur că nu se înşală. Accentul pus pe cuvântul *Italia* păru să-i amintească de ceva.

— Vă numiţi domnul de Prat, dacă am auzit bine? Scuzaţi-mă că vă rog să-mi repetaţi numele...

— Ei, da – zise celălalt – Alphonse de Prat de Lamartine, domnule Géricault. Dar dumneavoastră nu mi-aţi răspuns: vă veţi duce cândva în Italia? Apoi, după o clipă de gândire: Citit-aţi poate, întâmplător, din versurile melc?

— Nu tocmai, răspunse Théodore... Mi s-au recitat însă unele. O tânără fată...

— Ah? E adevărat că versurile mele plac uneori domnişoarelor...

În cugetul său Théodore nu era sigur că acelea fuseseră versuri.

*

În marea sală a primăriei nu mai era şedinţa unui stat-major restrâns, ci adunarea tuturor căpeteniilor în jurul contelui d'Artois, a ducelui de Berry şi a mareşalului. Se aflau acolo Lauriston şi La Grange, ducele de Mortemart, Louis de la Rochejaquelein, Etienne de Durfort, contele de Vergennes, care comanda garda palatului, şi colonelul Druault, comandantul voluntarilor, apoi domnul de Maulde şi autorităţile civile, domnii Delalleau şi Duplaquet, marchizul de Baynast... Nimeni nu convocase această întrunire neprevăzută, în care domnea cea mai mare zăpăceală. Contele d'Artois porunci să fie chemat şi Charles de Damas, care rămăsese în cupeaua lui fiindcă avea friguri. Veni şi el să-şi alăture glasul la concertul acesta fără dirijor.

Aşa cum stăteau acum lucrurile, nu se mai putea ascunde comandanţilor de companie adevărata situaţie a escortei faţă de ştirea că maiestatea-sa plecase. Da, Ludovic părăsise Franţa fără să-i aştepte. Fără să le dea măcar de veste. „Totuşi, dacă e să plecăm – îşi spuse careva gândul – nu trebuie ca lucrul acesta, care nu va putea fi ascuns celor ce rămân aici, să ajungă şi la urechea altora, mai mici în grad decât cei aleşi să-i însoţească pe prinţi."

Cum? Cine rămâne aici? Domnii de Lauriston şi La Grange vorbesc amândoi într-un glas. Vor părăsi trupele în voia lor? Nu, nu! îi potoleşte mareşalul.

— E la mintea oricui că, pentru a asigura paza prinţilor până la graniţă, un însemnat grup de cavalerie, cu caii cei mai buni, trebuie să însoţească pe alteţele-lor, şi o dată ajunşi acolo... ei bine, vom vedea cine vrea să meargă mai departe şi cine vrea să rămână. Totul depinde de câţi bani vom avea... N-o să fim în stare, înţelegeţi, să întreţinem în Belgia o armată de trei mii de oameni... Cu vistieria goală...

Dar pe unde să plece? Şoseaua spre Lille, prin La Bassée, era cea mai bună, fiind pietruită, dar contele d'Artois se temea că pe-acolo s-ar putea întâlni cu unele trupe din garnizoana Lille, venind să le taie drumul. Ar trebui, de asemeni, să nu treacă prin apropierea oraşelor în care se aflau trupe. Armata de-aci înainte însemna Buonaparte.

Alteţa-sa ducele de Berry stărui din nou să se pornească, aşa cum propusese de dimineaţă la Saint-Pol, de-a lungul râului Lawe, prin Lestrem, La Gorgue, pentru a ajunge în regiunea cea mai lipsită de posturi de frontieră, între Bailleul şi Armentières. Vorbeau tocmai despre asta, când pătrunse de afară un vuiet surd, iar domnul de Damas, apropiindu-se de ferestre, spuse că în piaţă se stârnise ceva

care semăna a panică. Ostaşii săreau pe cai, ofiţerii îi strângeau în jurul lor, trăgându-şi săbiile, şi se auziră deodată strigăte: „La arme! La arme!” În timp ce generalii discutau între ei, îl trimiseră pe domnul de Maulde să vadă ce se întâmplă; şi colonelul Druault coborî cu dânsul, foarte îngrijorat de studenţii săi de la Drept... Pe scară s-au încrucişat cu un ofiţer de călăraşi, care îi întrebă unde se află prinţii şi dădu buzna în sala dezbaterilor. Recunoscând pe ducele de Berry, începu să ţipe: „Alteţă, suntem pierduţi! Trupele lui Exelmans dau asalt oraşului!”

Atunci, într-o hărmălaie de nedescris, toţi de-a valma, în frunte cu contele d’Artois care striga: „Calul meu! Daţi-mi calul!”, cu mareşalul şi ducele de Berry, cu subprefectul Duplaquet, cu primarul şi adjuncţii săi, toţi se repeziră la scară, încheindu-şi centiroanele, potrivindu-şi săbiile în şold, punându-şi coifurile pe cap din fugă. Afară zăpăceala se făcea tot mai mare din pricina codaşilor coloanei venind dinspre Saint-Pol, a pedestraşilor de tot felul, răzleţiţi de companiile de gardă şi de cele ale mercenarilor şviţerieni, cete amestecate, care soseau întruna prin bariera Saint-Pry şi Pot-d’Etain, în aşa chip că n-aveai cum să-i regrupezi, iar ducele de Berry simţi că-i iese sufletul mai întâi până să dea de calul său şi de cel al lui tătâne-su, apoi până să-i pornească pe grenadiri şi pe călăraşi, urmaţi de voluntari şi de şviţerieni, în direcţia barierei Ţărmului, unde se arătaseră lăncierii, după cum se spunea, cerând să intre în oraş. Nişte burghezi se înhămaseră la două din tunurile lui Mortemart, hotărâţi să le târască până la parapete, pentru a trage în asediatori.

Nu e lung drumul din Piaţa Mare până la bariera Ţărmului, prin uliţa aceea murdară, ticsită de butucii măcelarilor, plină de oase zvârlite pe jos şi de sângele împuţit al vitelor ucise. Trupa o străbătu călare, sosi la barieră, unde prinţul ceru să se deschidă porţile.

*

Nici pomeneală acolo de soldaţi ai lui Exelmans. Erau două escadroane din al 3-lea de lăncieri, care trecuseră la 21 martie, adică marţi, prin Béthune, venind de la Aire, unde se aflau în garnizoană; îşi urmaseră drumul spre Paris, aşa cum poruncise regele cu o săptămână înainte. O dată ajunşi însă la Arras şi aflând acolo de fuga maiestăţii-sale, au arborat tricolorul la îndemnul generalului Teste. Azi-dimineaţă, în drum spre garnizoana lor, s-au înfăţişat la bariera Arras, pe care au găsit-o închisă şi îşi bătură gura de pomană cerând să intre în Béthune. Câteva cuvinte rostite mai tare erau la obârşia spaimei ce se stârnise. Colonelul lor aruncase o vorbă nesocotită şi plină de ifos milităresc, cum ar fi: „Dacă nu-mi deschideţi porţile, voi lua oraşul cu asalt!” După aceasta, dăduse ordin soldaţilor săi să apuce pe drumul care ocolea parapetul, între bariera Arras şi bariera Ţărmului,

aşezându-şi trupa în formaţie de marş pe terenul ce se lăsa în jos, către canal, şi căruia i se zice Oborul de cai. Nu aveau de ce să se ia la harţă; lăncierii s-ar fi împrăştiat pe acest câmp de manevră şi prin mahalaua Catorive, căci spre a merge la Aire trebuiau, să apuce pe şoseaua care porneşte de la bariera Nouă. Dar sosirea ducelui de Berry şi a lui tată-său, cu garda lor impunătoare, a împiedicat această mişcare. Când porţile barierei Ţărmului s-au deschis, colonelul lăncierilor se crezu la rândul său atacat.

Pesemne că prinţii, tatăl şi feciorul, socoteau în clipa aceasta drept o manevră strategică din partea lăncierilor faptul că se îngrămădiseră tocmai la bariera Ţărmului, aceea de care aveau ei nevoie dacă se hotărau să pornească în sus către Estaires, prin Lestrem. De aici graba lor de a sări să apere ieşirea spre graniţa pe care, aşa cum credeau ei, lăncierii se pregăteau să le-o închidă. Ostaşii campaniei de gardă a lui de Noailles, sărind pe caii lor, goneau în spatele prinţilor, şi cum se echipaseră în fugă, fiind pe deasupra şi ameţiţi de poşirca băută la fierarul Tocquenne, unul din ei se bălăbăni între armele lui în aşa fel, încât un pistol se descărcă singur. Caii lipiţi unul de altul s-au cutremurat, mai ales că în faţa lor contele d'Artois, care purta bicornul cu pene albe, era cât pe ce să fie trântit jos, calul său pornind în galop. Contele, căruia nici prin gând nu-i trecea să iasă în fruntea trupei, nu mai avu încotro şi, dându-şi aerul că o făcuse înadins, îşi împinse calul până la câţiva paşi de lăncierii îngrămădiţi în Oborul de cai. François d'Escars dădu şi el pinteni, ca să-l ajungă pe fratele regelui. Mareşalul şi ducele de Berry nu puteau să rămână în urmă, iar grenadirii lui La Rochejaquelein nu avură de ales dacă să-i urmeze sau nu pe prinţi, căci compania de gardă venea peste dânşii, răcnind *trăiască regele!*, la care lăncierii răspunseră, fireşte, *trăiască împăratul!* Aveau mutre foarte ameninţătoare lăncierii, deşi nu erau mai mult de cinci sute de oameni, două escadroane călări, în pajiştea oborului, sub copacii încă desfrunziţi. La drept vorbind, escorta prinţilor se oprise între poarta propriu-zisă, destul de joasă şi lată, singura după moda veche dintre porţile oraşului Béthune, şi avanpostul mărginit de doi pilaştri de piatră, fiecare cu câte-o ghiulea deasupra. Ducele de Berry ieşi în faţă cu La Ferronnays, Nantouillet şi câţiva călăraşi, în totul vreo doisprezece oameni, iar contele d'Artois şi mareşalul rămaseră în urmă.

Prinţul se uita la lăncierii aceştia, purtând coiful aurit cu coama scurtă, pantaloni verzi şi mâneci îngăitănate cu fir galben, platoşă albastră vărgată de piele albă, mănuşi albe până la cot, toţi pe şeile lor din piele de berbec. Aveau steguleţe tricolore în vârful lăncilor şi săbiile li se bălăngăneau în coasta cailor, pe care îi strângeau între cizmele lor negre. Ducele de Berry clocotea de furie: vizitase el însuşi regimentul acesta şi vorbise oamenilor. Din nenorocire, tocmai când

sosea în faţa colonelului pe care-l cunoştea, nobila purtare a prinţului fu niţel feştelită de un grenadir. Acesta, crezându-l în primejdie, se întoarse cu faţa spre oraş, strigând: „Săriţi în ajutorul prinţului!” Tot atunci s-au văzut ivindu-se cele două tunuri pe care burghezii le târâseră sus, pe parapet, cu ţevile îndreptate asupra trupei răsculate, în timp ce cavaleria ieşea din oraş, îngrămădindu-se în jurul prinţului, care, în loc de doisprezece până la cincisprezece călăreţi, câţi hotărâse să-l urmeze, se pomeni deodată împresurat de o mulţime de soldaţi şi de cai din toate armele. Ieşea garnizoana toată din oraş, compania de gardă a lui Raguza, muschetarii veniţi de la bariera Arrasului, infanteria după dânşii, apoi voluntarii regali şi lefegiii şviţerieni, astfel că lăncierii se văzură înconjuraţi aproape din toate părţile, rămânându-le deschisă doar o latură, înspre câmpul de manevre, ca şi cum li s-ar fi lăsat înadins libertatea de-a se retrage către bariera Aire.

Călăreţi şi pedestraşi ai escortei, laolaltă, erau cam la o mie pe locul acela îngust şi păreau aşa de mulţi, că voluntarii care soseau, mai ageamii în ale milităriei, crezură că sunt patru mii. În acest talmeş-balmeş, prinţul se duse ţintă la un comandant de escadron, pe pieptul căruia zărise Crucea sfântului Ludovic, strigându-i: „Din ordinul cui v-aţi părăsit cantonamentele?” Urmarea a fost povestită în multe feluri şi, la drept vorbind, nimeni în afară de călăreţii aflaţi lângă prinţi n-au auzit adevăratele cuvinte, iar mai toţi istoricii au reţinut ceea ce au povestit voluntarii regali, care se găseau la mare depărtare şi n-au auzit nimic. În orice caz, un lăncier fu văzut ieşind, din rânduri, înălţându-şi lancea şi strigând *trăiască împăratul!* Ducele de Berry se făcu roşu ca racul şi-i răspunse urlând, de credeai că-l loveşte damblaua: „Intră în rând, nemernicule, că de nu, bag sabia-n tine pân-la plăsea!” Sunt unii care pretind că în acea clipă un căpitan de lăncieri recunoscu printre grenadirii lui La Rochejaquelein pe un bun prieten al său şi rosti câteva cuvinte tare frumoase, cum că n-au decât să-l ucidă, dar el tot nu va ridica mâna să dea într-un francez... Cel puţin e ceea ce auzi César de Chastellux, care era cu gândul la cumnatu-său, La Bédoyère. Toate acestea rămân cum nu se poate mai confuze, ca şi faptul că prinţul ar fi pus sabia în pieptul unui brigadier de lăncieri, care strigă totuşi *trăiască împăratul!*, dar, oricum, primejdia din primele clipe fusese înlăturată, şi ducele îi ceru colonelului să-şi retragă soldaţii, ceea ce se dovedi mai cu folos decât ţipetele de adineauri. Şi în vreme ce acest ofiţer, adunându-şi ostaşii, le poruncea să se tragă îndărăt către câmpul de manevre, prinţul îşi strica gura de pomană, ţipând în urma lăncierilor: „Strigaţi *trăiască regele!*”, la care nu avu răspuns decât de la oarecare depărtare, când lăncierii strigară din nou *trăiască împăratul!*

Nu le mai rămânea decât să se întoarcă în oraş.

*

Au fost mai multe pricini care i-au împiedicat pe prinţi să plece înainte de ceasurile patru ale după-amiezii. Mai întâi, lucrurile se înfăţişau foarte încurcate: nimeni nu ştia dacă lăncierii s-au retras cu adevărat sau nu, dacă aceştia erau singuri sau alcătuiau o avangardă, dacă alte trupe se apropie de porţile oraşului. Dar, mai cu seamă, ostaşii escortei regale aveau nervii tociţi şi căpeau de oboseală. Trebuia să li se lase un răgaz să-ţi mai vină în fire, să mănânce, să se regrupeze. Afară de aceasta, Marmont nu se prea hotărâse pe ce drum să apuce, nici ce oameni să aleagă pentru escortă. Şi apoi, contele d'Artois nu se mai vedea nicăieri. Unde era? Asta stârni oarecare zăpăceală printre cei adunaţi la primărie, dar domnul de Polignac îi potoli, anunţând că fratele regelui se află la biserica Sfântul Vaast. Se spovedea.

— Din fericire – zise ducele de Berry lui La Ferronnays – ne găsim într-un oraş în care toată populaţia e cu noi... Mi-am dat bine seama anul trecut de acest lucru, şi ia priveşte ce de steaguri albe la ferestre...

La drept vorbind, de pe-acum destule steaguri albe dispăruseră, iar în multe case femeile tocmai le înnădeau, adăugându-le roşu şi albastru. Cerul era foarte posomorât. Te puteai aştepta ca ploaia să se pornească din nou şi ostaşii căutau cu ochii la nori şi la mantalele lor abia uscate. Vor trebui oare să facă faţă unui asediu în oraşul acesta, sau să iasă de acolo – şi încotro să pornească? Unde era regele? Ciudat lucru, secretul era păstrat atât de bine, deşi îl cunoşteau aproape treizeci de persoane, încât Tony de Reiset, de pildă, credea cu-adevărat că maiestatea-sa îi aşteaptă la Lille. I s-au înmânat nişte ordine din care nu pricepea nimic. Să aleagă cei mai buni ostaşi... Aşadar, trupele pe care veniseră să le caute aici vor fi lăsate în voia soartei? În fiecare companie domnea aceeaşi vâlvă. Răsunau ordine, caii schimbau stăpânii, se numărau oamenii. Trebuiau oare să-şi părăsească odăile pe care, purtându-şi fiecare de grijă, ca întotdeauna, şi le găsiseră dimineaţa când au sosit? Nu ştiau ce să le spună gazdelor, atâţia oameni cumsecade, care se întrebau dacă trebuie să schimbe aşternutul patului sau nu... Sau nu... aceste două cuvinţele trădau pretutindeni grija ce-i frământa pe toţi. Trăsurile vor merge după dânşii sau nu? Trebuie să-şi lase aici toate catrafusele sau să aleagă din ele ce se poate lua? Ostaşi de gardă, jandarmi, muschetari, grenadiri, dădeau toţi buzna la trăsurile particulare, ale lor sau a vreunui camarad căruia i se încredinţase oarecare bagaj preţios. Îi vedeai pe străzi întorcându-se încărcaţi peste măsură, deşi ştiau că, dacă ar fi să plece, nu le vor putea lua cu dânşii pe toate. Intrau atunci în vorbă cu gazdele, îşi puneau încrederea în ele, rugându-le să

păstreze ca pe-un lucru sfânt vreo cutie, o valiză, o ladă.

Apoi, unii aflau că vor rămâne la Béthune. Cum aşa? Nu mai plecăm? Ba plecăm, dar vezi că nu toţi. În sfârşit, cum vine asta, plecăm sau nu?

Atât de neliniştite şi de împrăştiate erau trupele, încât, afară de un detaşament călare din compania lui Raguza, patrulând în faţa primăriei, şi de posturile de gardă de la porţile oraşului, nimic nu mai dădea impresia unor unităţi constituite. Se amestecaseră companiile şi armele, alandala, iar cei mai mulţi dintre ostaşii fără cai făceau din Piaţa Mare un fel de forum unde se strângeau pâlcuri, stând la taifas, apoi câte unii se desprindeau, alăturându-se altor cete. Erau acolo oratori, şi în jurul lor recunoşteai căciulile negre ale grenadirilor strânşi roată, alături de jandarmi şi de ostaşi ai gărzii, o amestecătură care nu avea nimic ostăşesc, în afară de uniformă. Civilii nu se prea băgau între dânşii, dar chiar şi atunci, în această clipă hotărâtoare pentru fiecare, vedeai mantale albe sau dolmane roşii dispărând prin ulicioare sau furişându-se prin porţile caselor după câte-o fustă. E drept că cei mai mulţi aveau altceva în cap. Zvonurile care băntuiau erau comentate, aici în şoapte, cu groază, colo în gura mare, cu mânie. Se auzea îndeosebi glasul ostaşilor mai tineri. Se îmbulzeau să le pună întrebări celor vârstnici, fără să se prea uite la grade, şi adeseori vârsta era în raport invers cu gradul, dar toţi, sau aproape toţi, se socoteau nenorociţi că nu-i vor însoţi pe prinţi. Dacă li-e dat să moară, le-ar fi plăcut să moară cu dânşii... Dar era barem vorba de-a muri? Evitau să se gândească la o ruşine care e mult mai cumplită ca moartea...

Théodore n-a putut sta locului acasă, la gazda lui. Nu-şi găsea astâmpăr. Schimbase câteva cuvinte cu domnul de Prat, care se ducea, cu un pacheţel la subsuoară, să facă de gardă la bariera Arcaşului. Prin Piaţa Mare Théodore căuta să întâlnească muschetari, dar cei cu care intră în vorbă nu ştiau mai mult ca dânsul ce se va întâmpla cu ei. Dădu de Moncorps într-o discuţie aprinsă cu nişte voluntari, unul cât o prăjină, altul mărunţel cu o voce de fată, şi al treilea, încârlionţat, strâmbându-şi gura întruna. Numai de un lucru le era teamă acestor tineri: nu cumva să fie pusă la îndoială dragostea lor pentru familia regală. Vorbeau foarte tulburaţi de scena care se petrecuse la bariera Ţărmului. Nu mai încetau să se minuneze de purtarea alteţei-sale ducele de Berry. Îşi puneau nădejdea într-o răbufnire a fidelităţii, o ridicare în masă a Franţei întregi pentru a-şi apăra prinţii. Nu se împăcau cu gândul fugii peste graniţă, lăsând ţara pe mâna Căpcăunului, dar dacă nu se putea altfel, erau gata şi la asta... „Şi dumneata?" întrebă Géricault pe Moncorps. Şi Moncorps îşi plecă ochii. Théodore se depărtă.

Avea în el acea tainică putere de-a rămâne singur în mijlocul unei mulţimi. Îmbrâncit din toate părţile, înaintând la întâmplare,

împins peste o baterie de tunuri de nişte călăreţi care zbierau să li se facă loc, se văzu deodată oprit în faţa unor mercenari şviţerieni în ceartă cu o ceată de grenadiri, pentru că aceştia imitaseră accentul lor, apoi, apucând pe sub foişor, se pomeni zvârlit la dreapta şi la stânga, pe când voia să ajungă de cealaltă parte a pieţei, la Hotelul Nordului, unde i se păru că l-a zărit pe domnul de Lauriston călare... Umbla, întrebându-se încă o dată ce căuta el acolo. Dacă în această goană după căpătuială nu găsise temeiuri pentru a trăi, să fi găsit barem vreunul pentru a muri! Vlaga ce se cerea cheltuită, poate că însăşi tinereţea lui pe care nu ştiuse s-o folosească decât în alergările smintite cu calul, îl umplea acum ca niciodată, gata să se reverse, năvalnică, de neîndurat. Barem motive de a muri... Ce amărăciune simţea în el amintindu-şi că refuzase, prosteşte, să ia parte la războaiele acelea în care cel puţin te băteai! Aşa însă, până la urmă, se făcuse soldat doar pentru a fugi de luptă. Ce rost avea toată tărăşenia asta? Pe lângă cei câţiva nătăfleţi care se lăsaseră prinşi de toate înşelătoriile şi care, drept ideal, se mulţumeau să rămână credincioşi Burbonilor, la ce se gândea oare imensa mulţime a celorlalţi, şi şefii lor, transfugi de-ai lui Napoleon sau emigranţi porniţi iar pe drumul exilului? La cele câteva mii de franci pe care le-au putut lua cu ei, la cufărul cocoţat pe capota unei trăsuri, cu pantaloni de ceremonie şi valiza cu obiecte de toaletă. Mai mare jalea să-i asculţi! Frica li-e întipărită pe faţă. De ce le-o fi frică, Dumnezeule? Li-e frică să nu fie atacaţi, încercuiţi, împresuraţi... şi pe urmă? Nu şi-au ales oare războiul drept meserie? De la Paris la Béthune n-au făcut altceva decât să fugă. N-au văzut măcar umbra unei puşti, nici mustaţa vreunui ostaş inamic. Le era frică. Să nu fie răniţi, să nu cadă în noroi, să nu doarmă pe câmp, frică de o luptă inegală, de sabia care străpunge, de glontele care pătrunde în carne, frică de a muri. Şi, la fel cu Théodore, nu-şi găsiseră motive pentru aceasta.

Se adunase în piaţă o coloană de călăreţi şi deodată, în jurul lui Théodore izbucniră strigăte: „Ăştia pleacă! Ăştia pleacă!" E adevărat. Ostaşi ai gărzii şi muschetari. Ce caut eu aici? gândeşte Géricault şi încearcă să ajungă lângă cai, pentru a afla de la vreun camarad ce e cu plecarea asta. Are în el sentimentul stupid şi îndărătnic al datoriei, teama că nu va face ceea ce trebuie, sentiment cu atât mai de neînţeles într-un asemenea ceas şi, la urma urmei, nepotrivit faţă de ce gândeşte. Era escorta prinţilor cu Marmont în cap, dar la două mii de cai nu avea decât ceva mai mult de o mie cinci sute de călăreţi, restul fiind cai de schimb ai ofiţerilor. Şi între aceştia nu se aflau mai mult de trei sute de muschetari, negri şi suri, cu domnul de Lauriston singurel, în frunte, alcătuind capul coloanei, urmaţi de grosul gărzii personale. În jurul trăsurii contelui d'Artois, o berlină verde cu stema regală, se vedea o ceată de călăraşi puşi sub comanda lui César de

Chastellux. Cupeaua galbenă a domnului de Damas venea numaidecât în urmă. Ducele de Berry, în uniforma sa de călăraş, cu mantaua-i cenuşie de muşama, de-l recunoşteai de departe, se şi apropia, trecând printre măcelarii din strada Ţărmului, pe caldarâmul de bolovani neciopliţi. După el veneau grenadiri în jurul altei berline, având crini pe portieră, şi tot galbenă. Două caleşti, şase sau şapte furgoane şi două cotiugi încărcate cu bagaje. Chesoane de artilerie şi niciun tun. Apoi iarăşi trăsuri. Ostaşi ai gărzii încheiau coloana. Cum? Asta era tot? Nu se poate! Îi vor strânge şi pe ceilalţi, vor pleca mai târziu pentru a acoperi retragerea prinţilor... Plecarea coloanei a fost preludiul unei fugi uriaşe, generale: Piaţa Mare se golea, fiecare alergând la cantonamentul unde se aflau ai săi, la calul său, la biroul companiei, dacă exista aşa ceva, şi nu mai rămaseră acolo decât cei care dormeau prin piaţă în căruţele lor, câţiva infanterişti zăpăciţi, nişte bucătării pe roate şi tunurile.

*

Marmont, în înţelegere cu contele d'Artois, pusese în fruntea trupelor părăsite la Béthune pe căpitanul-locotenent de La Grange, numind comandant al cetăţii pe locotenentul-general conte de Montmorin, căruia îi lăsase tunurile lui Mortemart, infanteria şi o bună parte a cavaleriei. Soldaţii care îi escortau pe prinţi ieşiseră din oraş prin acea barieră a Ţărmului, unde mai adineauri se arătaseră lăncierii imperiali. O dată dincolo de barieră, au trimis eclerori înainte, dar aceştia străbătură Oborul de cai, merseră ce merseră de-a lungul canalului, trecură şi de cealaltă parte, iscodind peste tot până ce s-au încredinţat că nicăieri nu se vede picior de soldat, apoi se întoarseră la Oborul de cai, unde coloana se pusese în ordine de marş. Drumul care urmează de aproape albia râului Lawe trece la început prin nişte pădurici, de unde, cum intri, nu mai zăreşti oraşul. Dar de pe acum înfăţişarea locului se schimbă cu totul. Mai întâi, chiar şoseaua nu e decât un drum nepietruit, înfundându-se într-un fel de smârc lutos cu ape stătute, şi de la prima jumătate de leghe după Béthune trăsurile începură să dea de greu, silind ostaşii să descalece, ca să-i ajute pe vizitii să le scoată din noroaie. Marginile drumului anevoie se mai zăreau după ploile din ultimele zile şi pământul era aşa de desfundat, că nu se vedeau nici bolovanii mari, de care caii se poticneau întruna. Pe la câte-o cotitură, când se făcea o momeală de drum în câmp, călăreţii gărzii se rătăceau într-acolo, pomenindu-se deodată pe nişte cat împotmoliţi până la chipotă şi chiar ei, descălecând, se înfundau în clisa groasă.

Câmpiile dimprejur erau în cea mai mare parte inundate. Dar acolo unde răzbeau deasupra, se vedea că sunt de pe-acum înverzite de-a binelea şi tăiate în dreptunghiuri mari prin şanţuri pline de apă,

de-a lungul cărora creşteau sălcii în preajma fermelor singuratice. O şi mai mare încurcătură venea dintr-aceea că şuvoaiele revărsate din Locon, care se scurg pe toată întinderea de la Lys şi până la Lawe, înconjurând câmpiile, vin să se verse în şanţurile şoselei, astfel că la cea mai mică alunecare trăsurile cădeau în apă până la jumătatea roţilor şi caii până la burtă. Grămăjoarele de pietre, la fiecare treizeci de centimetri, care alcătuiau între şuvoaie şi şosea un fel de drum făcut din puncte de sprijin pentru pietoni, măreau şi mai mult primejdia, şi o căruţă plină cu bagaje se răsturnă în şanţ, ceea ce stârni o dandana întreagă cu stăpânii lor, când s-au văzut siliţi să le lase acolo, încărcând ce se mai putea într-altă căruţă. Cu cât înaintau, drumul devenea tot mai de neumblat. Caii îşi târau anevoie carele, iar călăreţii şi-i lăsau pe-ai lor să mai răsufle, oprindu-se de cum simţeau sub picioare pământul cât de cât zvântat şi tare.

De pe urma acestor neajunsuri, convoiul se pomeni foarte repede fărâmiţat, unele plutoane luând-o înaintea altora, cu trăsurile rămase în coadă. Toţi comandanţii de unităţi îi escortau pe prinţi, adică cei care aveau cu dânşii grosul trupelor coloanei, căpitanul-locotenent de Lauriston cu muschetarii negri şi suri, iar cu ce rămăsese din companiile de gardă erau domnii de Villiers-Lafaye, de Reiset, de Fournel, de Léautaud, baronul Lascours şi baronul Fabvier. Domnul de Damas se afla în trăsura lui, ca şi locotenentul-general de Bordesoulle, care a sosit la Béthune pentru a da de escorta regală, după ce scăpase cu fuga din Stenay, unde trupele sale se răsculaseră. Domnul de Vergennes, domnul de Mortemart şi Etienne de Durfort îl luaseră cu dânşii pe ducele de Richelieu în cealaltă mare cupea regală. Louis de La Rochejaquelein mergea călare alături de văru-său Chastellux. Toţi aceştia alcătuiesc ultimul careu al credinţei monarhice. Oamenii şi caii sunt însă la capătul puterilor, după goana necontenită de la Paris încoace. Şi afară de asta, s-a pus iar pe plouat, o ploaie măruntă de seară, cu care şi noaptea coboară înainte de vreme. De altminteri, erau în picioare de mai bine de douăsprezece ore şi, munciţi de temeri şi griji, niciunul nu se odihnise la Béthune. Marchizul de Fougère, pe care închiderea neaşteptată a porţilor, la plecarea din oraş, îl despărţise de voluntarii săi de la Şcoala de Drept, pe când aceştia încercau să iasă cu coloana, dar se pomeniră închişi în spatele ultimelor trăsuri, îşi povestea păţania lui Léon de Rochechouart, care se afla în frunte cu muschetarii, urmat de domnul de Lauriston, tustrei escortând pe ducele de Berry, mai tăcut ca de obicei. Ajunseseră în marginea satului La Gorgue, lângă Estaires, acolo unde cele două gârle, Lys şi Lawe, se întâlnesc pe hotarul acelui ţinut al lui Lalloeu de care vorbea mereu contele d'Artois. Fratele regelui, însă, cu toată escorta desfăşurată pe-o leghe înaintea lui, se oprise chiar înainte de a ajunge la Lestrem, la două leghe şi un sfert de Béthune, străbătute cu

chiu cu vai în ceva mai mult de două ceasuri. Cupeaua măriei-sale se împotmolise şi, până s-o scoată de acolo, trebuia să se dea jos. Tocmai cât să se odihnească. Unde se aflau? E un cătun din Lestrem, îi zice La Fosse. Casele şi biserică dărăpănată se vedeau pe dreapta, înspre malul Lawei. Trăsura contelui d'Artois era cu o roată în şanţ, la răspântia drumurilor, dar preotul cătunului, atras de huruitul atâtor căruţe, pe când îşi căta de lucru prin grădină, la ceasul asfinţitului, venise până în şosea şi dânsul fu acela care îi povăţui pe domnii François d'Escars şi Armand de Polignac, coborâţi din trăsură, să-l ducă pe contele d'Artois la vreo sută de metri mai încolo, chiar pe şosea, unde se vede clădirea aceea mare, în stânga. Era ferma cea mai frumoasă de prin partea locului, iar domnul Joye, fermierul, un om primitor şi credincios monarhiei.

Aici într-adevăr că apele potopiseră totul. Şuvoiul cel mare se revărsase, şanţurile şi şoseaua erau una. Contele d'Artois în mantaua-i fluturândă, cu bicornul ale cărui pene zbârlite nu arătau să fi fost vreodată albe, ducea în braţe, ca pe un copil, un butoiaş. Cei doi însoţitori ai săi duceau şi ei câte unul. Vezi că berlina se înnămolise într-un loc păcătos, la o cotitură a şoselei, şi măria-sa nici gând să-şi lase aurul la drumul mare, cu două sau trei chesoane de artilerie împrejur.

Ferma se chema ferma Tişilor, din pricina arborilor cu braţe uriaşe înşiraţi de-a lungul marelui şuvoi, în coasta lui dinspre miazănoapte. Se înălţa în câmpia joasă ca un fel de fortăreaţă, cu o poartă ferecată între două turnuri, care ducea peste o podişcă prinsă în lanţuri, la un loc încadrat de şanţuri late şi adânci. De cum treceai poarta, te pomeneai într-o pajişte mărginită de plopi. Încă un şanţ, şi numaidecât în dreapta era ferma, o hardughie de piatră văruită, cu un acoperiş de paie. Şi în spatele ei, după şanţul din fund, o şură mai înaltă decât casa. Acolo au dus caii şi s-au culcat ostaşii escortei. Înăuntru şura era uimitor de înaltă, ca o biserică, cu stâlpi făcuţi din copaci întregi în chip de coloane şi cu grinzi foarte groase. Aici vedeai rânduite tot felul de unelte şi maşini, apoi mai erau cai, în afară de aceia ai ostaşilor, şi provizii de fân.

Începuse să se întunece. Fermierul şi băieţii lui întâmpinară cu un respect uluit înaltele personaje, fără a pricepe prea bine dintru început cine erau şi ce căutau pe drumurile acelea păcătoase. Sala cea mare a fermei, de unde o scară de piatră ducea la odăile de la etaj, era făcută ca să poată mânca acolo patruzeci de secerători, dacă nu şi mai mulţi. În pustietăţile acelea ţăranii bărboşi cu nevestele şi copiii lor stăteau în picioare, înalţi şi vânjoşi, zdraveni ca stâlpii pe care se sprijinea acest trai îmbelşugat ce-şi afla până şi în apele îndiguite de mântuială izvoarele avuţiilor. Se părea că dintr-o dată ei deveniseră stăpânii, iar toţi conţii, ducii şi prinţii aceştia veneau la dânşii ca nişte

ţigani istoviţi, un fel de actori ambulanţi care s-au rătăcit între două reprezentaţii în sate depărtate şi care continuă să poarte numele ce şi le-au dat jucând în tragediile nobile. La o vorbă a fermierului, unul dintre băieţi aprinse în vatra cea mare un foc din trunchiuri de copaci. Seara era destul de umedă, ba chiar friguroasă.

Câtă vreme au de gând să rămână aici? Domnul Joye, tatăl, se repezise să ia din braţele contelui d'Artois butoiaşul, pare-se împovărător, pe care îl ţinea strâns în mantaua lui.

— Lasă! zise măria-sa. În seara asta de vinerea patimilor trebuie să ne ducem singuri crucea...

Şi se lăsă jos pe treptele de piatră ale scării, rezemându-se de butoiaş. Mai mult decât lumânările, focul din vatră lumina scena.

— Dar alteţa-voastră – zise fermierul, fără să prea ştie dacă trebuia să zică „alteţă" sau „excelenţă" – are să ia cu noi o gustare... dacă doreşte... Marie, pregăteşte patul cel mare pentru alteţa-sa!

— Să nu pregăteşti nimica, doamnă, vorbi contele d'Artois şi avea într-adevăr aerul unui om sfârşit. Nu vreau nici odaie, nici pat... Voi rămâne aici...

— Dar, alteţa-voastră – spuse omul – piatra e tare!

— Piatra e tare, îi luă vorba din gură Charles d'Artois pe un ton măreţ de maiestate doborâtă. Atât îi ajunge de-acum înainte unui fugar ca mine!

Şi nu l-au mai putut clinti din loc. Nici ca să mănânce. Au trebuit să-i servească cina pe scară, mâncând de unul singur acolo, cu braţul petrecut în jurul butoiaşului, ca şi cum s-ar fi temut de hoţi. Aşa de înaltă şi de mare era încăperea, că lumânările aruncau umbre peste tot. Flacăra din vatră îşi aşternea lumina ca un covor roşcat, şi licărul ei venea să moară la piciorul scării. Jumătatea de duzină de domni, tot unul şi unul, mai uzi decât supa, oaspeţi în seara aceea ai familiei Joye, îşi trăseseră ciubotele din picioare şi-şi puseseră mantalele la uscat, schimbând între dânşii vorbe care căpătară înţeles numai când au întrebat de starea drumurilor de dincolo de Estaires. Încotro se duceau? Aici măria-sa lăsă deoparte prefăcătoria, păstrând-o doar pentru grosul escortei sale, şi întrebă care e punctul cel mai apropiat al graniţei. Când i-au spus că e la Seau, în faţa comunei Nieuwkerke, nu prea înţelese unde vine asta, dar după ce i-au explicat că Nieuwkerke e numele flamand al târgului Neuve-Eglise, păru să priceapă mai bine.

— Alteţa-voastră n-ar dori totuşi un pat? întrebă domnul Joye.

Contele d'Artois răspunse iar că este un fugar şi că pentru un fugar e destul de bună şi piatra scării.

Stăruinţa lui făcu asupra fermierilor o asemenea impresie, că fraza aceasta s-a transmis până în zilele noastre celor care ţin astăzi ferma Tişilor, unde nu prea mai sunt tişi, iar ferma însăşi a fost

reclădită pe o altă tarla străbătută de şuvoaie, dar unde se mai vede şi acum una din grinzile groase ale şurii de atunci. Iar autorul cărţii acesteia, oprindu-se acolo, o auzit şi el repetându-se vorba contelui d'Artois: „Sunt un fugar, un fugar..." Trei războaie au putut distruge şi răsdistruge ferma, dar ecoul acestui glas mai răsună încă pe-aici, refuzând un pat şi cerând dreptul fugarilor de-a se culca pe piatră.

Fratele regelui nu se sinchisi prea mult de vizita pe care i-o făcu, auzind de sosirea lui la ferma din La Fosse, domnul Justin Macquart, pe atunci personajul cel mai de vază al ţinutului. Era un omuleţ uscăţiv, îmbrăcat după moda veche, cu tricorn, redingotă lungă şi baston, şi care, la nici patruzeci de ani, arăta ca o ruină. Colecţionar de insecte, autor al unui tratat asupra plantaţiilor din acel departament, venise să-şi prezinte respectele sale fratelui regelui, în trecere prin comună, şi totodată se apucă să-i expună problema reîmpăduririi acestor mlaştini, pe unde fuseseră codri mari în vremea romanilor, dar pe care le pustiise lăcomia şi neştiinţa oamenilor. La pologhia asta nu uită să mai îndruge câte ceva despre propria sa familie, căci, deşi se născuse la Lille, domnul Macquart, aşezat aici de cinci ani, se trăgea din Ioana de la Lys, nepoata Ioanei d'Arc.

— Nu vedeţi, domnule Macquart – zise doamna Joye – că domnul prinţ pică de somn?

E adevărat că Charles căsca, regeşte. Vizitatorul o şterse pe nesimţite.

Domnul de Polignac se întinsese pe o laviţă: el nu avea drept la căpătâi de piatră, nefiind prinţ al Franţei. Domnul d'Escars îşi pusese capul pe un sac de făină, aşa că putea dormi şi pe jos. La uşă doi călăraşi făceau de gardă. Butoiaşele fuseseră vârâte sub masa cea mare a secerătorilor. Copiii s-au dus la culcare, cu nurorile fermierului şi cu mama-mare. Lumânările au fost stinse, afară de una, aşezată în spatele unui stâlp, pentru ca lumina ei să nu-l împiedice pe contele d'Artois să adoarmă. Iar domnul de Damas, care rămăsese aşezat la masă, ca un şcolar făcându-şi lecţiile când toţi ai casei dorm, aţipi cu capul pe coate, şi răsfrângerile roşietice ale lumânării ascunse jucau în părul înnodat la spate după moda dinainte. Multă vreme nobilii însoţitori, care nu dormeau încă, l-au auzit suspinând pe contele d'Artois, rezemat de butoiaşul său. Îi veni chiar pe buze numele lui Iisus... Apoi, oricât de neplăcut le-ar fi fost culcuşul, dar neîndrăznind să ceară ceva mai bun când fratele regelui ţinea morţiş să doarmă pe piatră, ochii tuturor s-au închis şi se auziră o dată sau de două ori sforăituri...

Iar în visul său contele d'Artois îi tot da brânci lui frate-său, regele, care voia să-i smulgă butoiaşul şi îi vorbea de domnul de Charette. Se făcea că Charles, zbătându-se, pe un drum plin de apă, dar care ducea sus la Golgota, zicea: „Nu, nu, nici în ruptul capului nu

te voi urma în Anglia! Nu voi trece peste Cedron, căci de cealaltă parte e Iuda!” Şi Iuda semăna ca două picături de apă cu părintele Elisée, care zicea: „Charles...” (Cum de-şi permite asemenea ton familiar?)... „Charles, dă-mi butoiaşul tău! Dacă nu-mi dai butoiaşul...” Charles ştia bine că datora sume uriaşe, încă de pe când se afla la Quiberon, acestui mojic de Torlachon, dar nu voia să-i dea aurul său, şi Elisée Torlachon îl ameninţa cu degetul, zicând: „Când vei sosi în Anglia, Charles, vâră-ţi asta în cap: domnii Lloyd şi Drumond, cărora le mai datorezi treizeci de mii de livre sterline de pe vremea nebuniilor tale din tinereţe, te vor târî la judecată şi te vor băga la închisoare pentru datorii neplătite! Ştii bine că numai eu pot aranja daravera asta... şi că de nu-mi dai butoiaşul tău cu aur... voi spune tot... şi nu numai în legătură cu banii, Charles! Căci sunt păcate pe care nu le-ai mărturisit preotului în după-amiaza asta la biserica Sfântul Vaast... nici vreunui alt duhovnic mai înainte... şi ai să ajungi în iad, Charles, pentru că ţi-ai ascuns greşelile la spovedanie!”

Charles strânge la piept butoiaşul plin de aur şi murmură: „Niciodată, niciodată nu mă voi duce în Anglia... mai curând moartea... n-am să trec niciodată Cedronul. Îndărăt, Iuda Iscarioteanule! Nu de la mine ai să capeţi tu cei treizeci de arginţi! Falsificatorule! Falsificatorule! Tu ai scris blestemata aceea de scrisoare a lui Charette! Tu ai dat-o englezilor! Niciodată, niciodată nu mă voi duce în ţara asta afurisită! Îndărăt, Torlachon, îndărăt!”

Dar în noaptea din La Fosse, cătun al comunei Lestrem, deasupra scării de piatră, unde s-a rostogolit bicornul cu pene albe, pluteşte un peisaj lunar, pe care nimeni nu-l vede şi nimeni nu-l poate recunoaşte, un oraş făcut din trei coline legate între ele prin nişte şosele suspendate... un oraş bântuit de vânturi năpraznice, unde privirea ţi se opreşte la dealurile acelea, iar marea o ghiceşti fără s-o vezi, căci îşi înalţă un parapet în faţă... Ce este palatul acesta pe-o uliţă veche, păzit de soldaţi care poartă calpace negre în cap, cu un nod de panglici şi trei pene căzând pe umăr, îmbrăcaţi în tunici stacojii şi în fustanele de lână verde cu dungi roşii scurte, de li se văd coapsele şi genunchii goi deasupra ciorapilor cu pătrăţele albe şi roşii, cu raniţa din piele de capră prinsă în şold şi pantofi cu paftale de argint? Pe-aici trece umbra Mariei Stuart[267], aici, sub ochii ei, i-a fost omorât amantul, Riccio... Aici vei veni să-ţi sfârşeşti zilele, Charles, conte d’Artois, care visezi rezemat într-un butoiaş cu aur, aici, în acest palat din Hollywood, în Scoţia, căci nu vei mai avea pentru a dormi în Franţa nici piatra tare a scării de la ferma Tişilor, de lângă Lestrem, culcuş ce i se pare încă prea moale fugarului.

*

Nu mai ploua la Béthune, unde toate ferestrele erau luminate,

când mareşalul Macdonald sosi către opt seara, după ce se înnoptase de-a binelea. Se afla tot în trăsura care fusese reparată la Beaumont, dar caii ce i se dăduseră la plecarea din Lille – tot ce s-a putut găsi în zilele acestea de alergătură – nu erau cai prea zdraveni, aşa că, trecând prin La Bassée, după şase leghe de drum, voise să-i schimbe. Acolo însă nici urmă de cai. Nu-i rămânea altceva de făcut decât să se odihnească. Alesese drumul acesta, şi nu şoseaua către Arras, gândind să ajungă la Paris prin Amiens, fără să nimerească în vreo îmbulzeală de soldaţi, în care poate că nu toţi ar fi arătat aceeaşi indulgenţă unui mareşal având încă pe el uniforma regelui.

La han, Jacques Etienne porunci să i se aducă un prânz uşor: o supă şi nişte legume. Se ferea de peşte... Nu mâncase totuşi nimic şi poate ca postul era pricina cumplitelor dureri de cap pe care le avea, deşi dormise foarte mult. În orice caz, nu ceru nici vin, nici bere. Nu se putea dumiri cum de-i jucase Mortier asemenea festă. Mortier, cu care urma să-şi petreacă ziua... bucuros că are un astfel de prieten... Ei bine, când Macdonald îi trimisese un bileţel, cerând să-l ierte că va întârzia la dejun doar cât avea nevoie să se îmbrace, căci dormise târziu, celălalt i-a răspuns că vor prânzi altă dată. La ora aceea imperiul şi fusese proclamat, trupele purtau tricolorul, iar comandamentul, în urma ordinelor telegrafice de la Paris, se şi afla în mâinile lui Drouet d'Erlon, ieşit pe neaşteptate din ascunzătoarea în care se refugiase la începutul lui martie, după răscoala generalului Lefebvre-Desnouettes, căruia îi dăduse sprijinul său. Dintr-o clipă într-alta, Mortier trebuia să plece la Paris, chemat de mareşalul Davout, ministrul de război... ei, ce să mai vorbim, lucrurile au mers repede! Şi eu, care eram atât de bucuros că voi petrece o zi cu drăguţul de Edouard, vorbi în sinea lui mareşalul... Între noi fie vorba, era într-adevăr pentru întâia oară când Macdonald îi zicea lui Mortier, chiar şi în gând, Edouard. Salata avea prea mult oţet. Chemă ospătăriţa, rugând-o să-i facă alta, fără nimic, zicând că-şi va turna singur untdelemn din sticla de pe masă. În fond, dacă stai să te gândeşti, în ianuarie trecut, Exelmans îşi părăsise domiciliul obligatoriu ce i se hotărâse, iar când l-au trimis în faţa tribunalului militar al regiunii a şasea, adică la Lille, Mortier – nu-i aşa? – îl achitase în chip scandalos... Şi nu şi-a dat nici cea mai mică osteneală să-l prindă pe Drouet d'Erlon, cu care chiar azi-dimineaţă ştiuse să se pună bine atât de repede. Dar, cugetând la toate acestea, iată că din încăperea de alături – căci în hanul din La Bassée se lua masa în mai multe săli, cu uşi deschise între ele – îşi aude numele, rostit de un glas tânăr. Macdonald se apleacă şi vede un băiat necunoscut, binişor înţolit, care joacă în mână nişte scrisori, arătându-le celui din faţa lui. Curiozitatea îi dă ghies lui Jacques-Etienne, şi când se apropie, recunoaşte misivele pe care le trimisese în ajun, înainte de-a se culca, măriei-sale contelui

d'Artois, pentru a-l înştiinţa că regele părăsise Franţa. Şi tovarăşul de masă al tânărului se pune pe râs şi cântă:

Călătorie bună, domnule Dumollet!
La Saint-Malo debarcă făr' să te-neci...
Călătorie bună, domnule Dumollet!
Şi dacă-ţi place pe la noi, mai treci!

Trebuie să-şi spună numele, cel puţin pentru a-i sili să fie cuviincioşi. Cui dăduse cele două scrisori, care trebuiau duse în grabă mare pe două căi deodată, pe la Armentières şi pe aici, pentru a da de contele d'Artois în drum?

Tânărul se face roşu la faţă, dar nu se simte vinovat. Intendantul escortei regelui, cel care adusese maiestăţii-sale depeşa contelui d'Artois, trimis din Beauvais, însărcinat cu cele două scrisori, ar fi trebuit să dea una acestui tânăr, iar el însuşi să plece cu cealaltă pe al doilea drum. Închipuiţi-vă însă că avea nişte prieteni la Marchiennes, adică nici la şase leghe de Lille, dar în altă direcţie, şi atunci se descotorosise de amândouă plicurile...

— Dar dumneata, prietene, ce faci aici? îl luă la rost mareşalul. Ţi s-au dat scrisorile astea înainte de miezul nopţii şi nu eşti încă mai departe de La Bassée?

— Mi s-a spus – mărturisi cu sinceritate tânărul – că voi întâlni escorta pe drum... şi apoi, am sosit aici destul de obosit, m-a furat somnul...

Va să zică măria-sa nu aflase încă de plecarea regelui. Macdonald îşi reluă scrisorile şi, destul de supărat, se grăbi spre trăsura lui. Nu era nevoie de mai mult de un ceas ca să ajungă la Béthune, dar nu se intra aşa de uşor în oraş. S-ar fi zis că e o cetate împresurată, deşi nu se vedeau niciun fel de trupe sub zidurile ei sau pe drumurile ce duceau într-acolo. Mareşalul trebui să parlamenteze fără de sfârşit la bariera Arrasului, unde duce şoseaua dinspre Lille, ca şi aceea de la Arras. La parapetele de afară erau ostaşi din compania de gardă a lui de Noailles, cei cu rozeta albastră, care nu voiau să ştie de nimic. Norocul lui că găsi printre dânşii un ofiţer care îl recunoscu şi-i spuse că fratele regelui plecase cu trei sute de soldaţi, după ce primise nişte veşti de la Lille. „Ce fel de veşti? se miră el. Scrisorile sunt doar aici, în buzunarul meu!" Dar, la drept vorbind, când ajunse la primărie, unde urcă repede în biroul comandantului cetăţii, generalul Montmorin, dădu acolo peste o adunare a ofiţerilor rămaşi la Béthune sub ordinele domnului de la Grange. Afară de acesta, nu erau de faţă decât generali de brigadă şi colonei, mai-marii escortei fiind toţi plecaţi cu contele d'Artois. Se simţeau toţi cam străini de trupele lor, care nu-i prea cunoşteau. Îi vedeai cum se codesc să dea urmare ordinelor ce le-au fost lăsate, şi anume să adune trupele în

Piaţa Mare şi să le spună că maiestatea-sa, trecând în Belgia, nu mai putea hrăni atâţia oameni, aşa că ostaşii sunt rugaţi să se întoarcă la casele lor. Ofiţerii aceştia erau foarte încurcaţi, nu ştiau tocmai sigur dacă regele plecase şi se temeau ca trupele să nu facă gură, strigând că au fost trădate...

Se afla acolo domnul general Dessoles, şeful statului-major general şi comandant al gărzii naţionale din Paris. Tocmai sosise la Béthune în drum spre Lille, unde se ducea să-l întâlnească pe rege, în calitatea sa de ministru de stat. Îl luă deoparte pe Macdonald, rugându-l să-i spună tot ce ştie despre plecarea regelui.

Trecuse într-adevăr în Belgia? Asta schimba lucrurile. Generalul Dessoles nu înţelegea de fel să se expatrieze... „Chiar dumneavoastră, domnule mareşal – zise el – se pare că vă întoarceţi îndărăt?" Erau între dânşii anume afinităţi, gustul pentru muzică, mai ales. Dessoles dădea în casa lui concerte despre care se vorbea şi la care Chérubini[268] şi vicontele Marin catadicseau să-şi aducă contribuţia.

În sfârşit, nu mai rămânea decât să fie adunate trupele în piaţă pentru a li se spune care le era soarta. Mareşalul vorbi răspicat domnului de la Grange, aşa că nu mai avură ce face. În orice caz, nimic n-ar fi definitiv până nu se întoarce cavaleria, ziceau câte unii, adăugând că nimeni de aici nu era în drept să trimită oamenii acasă. „Poate că dumneavoastră, domnule general, aţi fi în măsură..." „De ce eu şi nu dumneata, colonele?" Macdonald se uita cum îşi aruncă unul altuia răspunderea ca pe o minge. Şoseaua spre Amiens trece prin Doullens, unde se afla cartierul general al lui Exelmans, după cum îi spusese Mortier la Lille. Ei, om mai vedea! Facem drumul împreună, Dessoles? Dar putea-vom oare ieşi din Béthune? Căci, deşi la bariera Arrasului nu văzuse nici umbra vreunui călăreţ al lui Exelmans, în oraş toată lumea îl încredinţa că cetatea era asediată şi că era o nebunie să te duci la Doullens, căci ar trebui să apuci pe şoseaua către Saint-Pol, prin baltă, prin mahalaua Saint-Pry, iar dacă vreo barieră e într-adevăr blocată, apoi tocmai asta e! Li se povesti incidentul de după-amiază cu ducele de Berry, la bariera Ţărmului. Oraşul e împresurat mai de departe, ziceau toţi, dar e împresurat.

Dessoles se urcă aşadar în trăsura lui Jacques-Etienne. Fusese de faţă, într-ascuns bineînţeles, la intrarea lui Napoleon în Paris, şi avea multe de povestit. Până aici toate bune. La Poarta Saint-Pry, după ce cu mare greutate li s-a deschis bariera, se pomeniră în noapte, pe un drum cu desăvârşire pustiu. Să crezi că cei din Béthune visaseră trupele lui Exelmans. Râdeau amândoi de aceşti asediaţi imaginari.

*

Théodore nu va uita niciodată priveliştea Pieţei Mari din Béthune, la lumina făcliilor, cu îmbulzeala de trăsuri şi de tunuri în

mijlocul celor aproape o mie cinci sute de ostaşi, cotropind tot locul, cei mai mulţi dintre dânşii tineri înnebuniţi de teamă şi de nerăbdare, în rândul cărora începuseră să bântuie zvonuri în legătură cu unii din şefii lor... Nu îndrăznesc încă să dea nume decât cu băgare de seamă, dar pentru unul care le rosteşte pe şoptite se găsesc zece să le ţipe în gura mare. Despre cine e vorba? Ei bine, e domnul de La Grange, care a rămas aici să ducă la capăt treaba ticăloasă, şi e domnul de Lauriston, plecat cu prinţii... Toate nu-s decât zvonuri. Dar în ceasul acesta tragic, de la ferestrele deschise ale caselor, cele mai multe luminate, burghezii şi nevestele lor urmăresc, cu feţele în umbră, ce se întâmplă afară, se uită la cafenelele în care pâlpâie feştila lămpilor joase, la puţinele felinare clipind şters pe lângă torţele din mâna oamenilor, la fanarele aprinse ale trăsurilor cu caii deshămaţi de vizitiii lor, rămaşi în picioare pe capră... Totul străluceşte într-o lumină amăgitoare, în ochi, pe uliţi, sub cerul apăsător spre care se înalţă foişorul. În ceasul acesta tragic, tinerii de colo, care încep să priceapă că sunt minţiţi de mai multe zile, că sunt mânaţi către ţeluri necunoscute, că sunt părăsiţi în voia unei soarte care îi înspăimântă, ajung în chip firesc să-i judece pe mai-marii lor, să se întrebe ce-or fi gândind aceştia, să-şi amintească de unde se trag, şi în ceasul acesta toţi foştii ofiţeri ai lui Buonaparte sunt în ochii lor nişte suspecţi... Îşi amintesc cine a fost La Grange, cine a fost Lauriston, cine sunt mareşalii. Oamenii aceştia nu se vor întoarce oare la vechiul lor stăpân? Şi cuvântul „trădare” e pe buzele tuturor...

Ei sunt acolo, de-a valma, pâlcuri-pâlcuri; veniţi din toate colţurile oraşului, pe unde toboşarii au trecut bătând adunarea. Mai vin unii întârziaţi, care nu auziseră şi cărora ceilalţi trebuie să le repete de-a fir-a-păr ce s-a întâmplat, şi-i vezi cuprinşi de turbare, dând de pământ cu coifurile, chipiurile, căciulile, apoi cum se pun pe plâns ca nişte copii. Cei aflaţi în posturile de pază au trimis aici pe câte unul dintre dânşii, care să se întoarcă aducându-le ştiri.

Théodore, şi aşa aproape gata să asculte povaţa gazdei, până într-atât că adineauri dăduse o raită prin uliţa Ţărmului, ca să vadă în mijlocul casapilor ce-şi rânduiau hălcile pe butucii lor cum arătă dugheana vestitului telal care face, pare-se, dever mare – Théodore simte deodată că nu-l mai trage inima să plece. E prins ca de o molimă de această deznădejde obştească, de aceste izbucniri ale mâniei şi, deodată, de răbufnirea năpraznică a sentimentelor care ardeau, trebuie s-o credem, într-ascuns, în cenuşă. Cum? Flăcăii ăştia uşuratici, băieţi de neam, cărora tăticu’ le cumpărase brevetul de ofiţer, copilandrii ăştia buni doar să zbiere şi să bea, pe care îşi închipuia că-i cunoaşte, sunt totuşi cei sfâşiaţi de deznădejde şi de teama dezonoarei, în ei se află deci – trebuie să credem – şi devotamentul şi credinţa în unele lucruri, poate că de neînţeles, dar o

credinţă totuşi, un devotament...

„Nu, nu!" strigă un grenadir şi nimeni nu are nevoie să-l întrebe ce înseamnă această tăgadă plină de revoltă. Sunt acolo jandarmi ai regelui, o grămadă, care şi-au tras săbiile şi le ridică în lumina torţelor. Până şi jalnicii voluntari care nu mai au pantofi în picioare şi umblă în obiele legate cu sfoară – ia uitaţi-vă la lunganul de colo, ce expresie i s-a întipărit pe faţă... Şi mercenarii elveţieni, ce i-o fi apucat pe elveţieni de-şi dau cu pumnii în piept şi strâng mâinile tuturor?...

Unde-i Moncorps? Unde-i Houdetot? Şi micul Vigny, unde-i? În acest vălmăşag care se înnoadă, se desface, se amestecă, sub această lumină fantastică şi printre caii legaţi, care încep deodată să zvârle din picioare, se face o spărtură în mulţime: un ostaş de gardă a fost rănit şi îl duc pe sus. Imposibil să recunoşti pe cineva, să regăseşti un obraz cunoscut. Mai ales că nu s-au adunat după unităţile lor, ci au venit în goană din toate părţile oraşului... Grenadirii s-au strâns în faţa primăriei, cu ochii la generalul acela nou, ieşit în balcon, pe care nimeni nu-l cunoaşte, înconjurat de ofiţeri desperecheaţi, cu toate uniformele escortei... Cum îi ziceţi ăluia de vorbi acum? Locotenentul general de Montmorin. De unde mai vine şi ăsta? E dintre-ai noştri? Nu e, zău aşa! Şi Théodore e zăpăcit de cuvintele pe care le aude, pentru că toate seamănă nemaipomenit cu acelea auzite în noaptea de la Poix, de pe alte buze, rostite aproape la fel. Şi ei vorbesc despre patrie, şi ei vorbesc despre pace. Femei ies de prin case şi se duc la copiii aceştia zguduiţi de plâns, îi iau în braţe şi plâng împreună. Se credeau cei puternici şi mulţi, credeau că au dreptatea de partea lor, ţara. Şi acum, iată că sunt predaţi, e limpede, predaţi acestei armate-fantomă, pe care o simţeau în jurul lor de mai multe zile, urmăriţi şi pândiţi de ea, armata aceasta care e aici şi nimeni nu o vede, afară de lăncierii zăriţi adineauri, vânzători ai regelui lor, purtând încă decoraţiile primite din mâna alteţei-sale ducelui de Berry... I-au adus aici la Béthune, ei au intrat în Béthune neştiutori de toate acestea, crezând că este etapa următoare, şi când colo era cursa pregătită poate de multă vreme, capcana care s-a închis peste dânşii. Sunt prizonieri, prizonieri! La ce bun armele acestea din mâinile lor? Tunurile acestea pe care le târăsc după dânşii de la Paris şi care n-au tras o singură dată, n-au trimis măcar o biată ghiulea – şi în cine, de altminteri, să fi tras? Nu se vedea duşmanul. Era o uriaşă conspiraţie, în care au fost atraşi de comandanţi nevrednici, iar ei, nenorociţii, nişte nătărăi care credeau în toate alea, în drapel, în crini, în dinastie...

— Ce-i cu tine? strigă un călăraş voluntarului care vorbea. Nu mai crezi în ele?

Nu se ştie ce i-a răspuns. E ca un dans de strigoi, îşi schimbă locurile, par să se salute, se încrucişează şi vin îndărăt... Sunt tot mai multe cete, se înghesuie să audă ce spune un camarad în jurul căruia

fac roată, sprijinindu-se unii într-alţii. Se înalţă strigăte: „Trebuie să ne batem! Nu ne vom preda!”

Da, cum să-şi creadă urechilor? *Regele, silit să iasă din Lille, neputând să se bizuie pe devotamentul trupelor care alcătuiesc garnizoana acestei fortăreţe, se vede, cu părere de rău, nevoit să părăsească Franţa...* Când cuvintele acestea au căzut din balcon, nu toţi le-au auzit şi mulţi erau cei care credeau că au înţeles greşit, că se înşală. A fost nevoie să mai citească o dată... generalul acela pe care nu-l cunoşteau: *Regele, silit să iasă din Lille...* Apoi, toată povestea mergea din gură în gură... *şi se retrage în Belgia*. Când s-a întâmplat asta? Erau unii care spuneau că acum două zile, alţii că regele plecase în ajun. Oricum ar fi fost, ştirea le fusese ascunsă. Pentru aceasta îl făceau răspunzător pe singurul general al cărui nume îl ştiau: La Grange. Prinţii plecaseră cu escorta lor, când toţi, toţi voiau să-i însoţească. *Regele mulţumeşte tuturor acelora care i-au rămas credincioşi şi îi îndeamnă să se întoarcă la casele lor pentru a aştepta zile mai bune.* Ce vrea să zică vorba asta pentru cei mai mulţi dintre ostaşii aceştia? Pentru cei ce şi-au petrecut toată viaţa în slujba regelui care se leapădă de dânşii, pentru cei ce-au cunoscut emigraţia, umilinţa de-a sluji sub comanda unor ofiţeri străini şi au străbătut toată Europa din ţară în ţară, oprindu-se acolo unde Uzurpatorul le mai lăsa puţin loc în marginea armatelor şi bătăliilor. Casele lor! Să se întoarcă la casele lor! Şi batjocura nu e mai mică pentru tinerii aceştia care au luat armele, crezând, ca şi bătrânii lor din oştile lui Condé sau ale lui Napoleon, că vor începe o epopee, o viaţă *ce* li se părea ameţitoare: *Regele însărcinează pe ofiţerii generali să lase la vatră unităţile care nu pot intra cu armele într-o ţară străină.* De necrezut! Nu e cu putinţă! Regele n-a spus aşa ceva. Unde-s hârtiile scrise de mâna lui? Ce dovadă avem că nu suntem înşelaţi? E o născocire a lui La Grange! Cum, concediaţi stindardele noastre? Împrăştiaţi inimile credincioase?

Niciodată Théodore nu auzise asemenea cuvinte. Aşadar nu e adevărat că aceste capete ar fi goale, nu e adevărat că nimic n-ar face să bată inimile acestea... Ei, muschetarii, ostaşii de gardă, grenadirii, cred din adâncul sufletului în regele acesta, chiar în clipa când îi lasă în voia soartei. E o scenă sfâşietoare, cum ar fi cu un bărbat care se întoarce liniştit acasă şi găseşte cuibul gol, nevasta fugită... Şi îl auzi că zice, cu inima care i se sparge în piept: „N-avea totuşi niciun motiv să mă lase...”

*

Ofiţerii strânşi cu uşa răstălmăceau înştiinţarea regală, care, pe cât se putea înţelege, fusese transmisă prin contele d’Artois. Domnul de Montmorin nu adăugase, oare, că nimic nu se va face până ce cavaleria nu se va fi întors? Cavaleria, sau barem câtă din ea însoţise

pe prinţi. O bună parte a cavaleriei se afla aici. De ce atâta şovăială? Dacă ordinele regelui... Vezi însă că nu erau ordine: regele ne dezlega de jurăminte şi acum eram liberi fie de-a ne întoarce pe la casele noastre, fie de a-l urma pe rege în străinătate. Când a spus asta? Şi n-a spus-o cumva supunându-se părerii celorlalţi şi din teama de-a nu fi privit el însuşi ca fiind în cârdăşie cu de-alde Lauriston şi La Grange, care deveneau simboluri ale trădării bonapartiste? Acum grupurile se alcătuiau într-un fel mai precis, căci aproape peste tot un orator lua cuvântul. Chiar şi cei mai tineri, simpli ostaşi de gardă, fără să le pese de galoanele oratorului, îi tăiau vorba, îl întrebau cum îl cheamă... „Şi tu, cine eşti?" Era vicontele Riquet de Caramon sau marchizul Dubocage, era contele de Saint-Morys sau baronul Paultre de Lamothe, era domnul de Mondore sau domnul Labbé de Champgrand. Li se striga: „L-ai slujit pe Buonaparte?" Ei se apărau, iar cei care fuseseră în armata prinţilor erau aplaudaţi. Aşa a aflat Théodore numele băiatului pe care-l remarcase de mai multe ori, căci îl vedeai pretutindeni de la Beauvais încoace, lung ca o zi de post, cu nişte braţe mari ca de moară şi limbut! E cel de făcuse drumul între Poix şi Abbeville în furgonul slujbaşului postăvar, care îşi zburase creierii pe capră.

Deocamdată, la piciorul foişorului s-au strâns ca la vreo două sute de băieţi, printre care se vârî şi Théodore. Erau acolo nu numai ostaşi tineri, ci şi în vârstă, apoi civili atraşi de cuvintele vijelioase, vizitii coborâţi din trăsurile lor cu biciul în mână, copii care refuzaseră să se ducă la culcare. Cei mai mulţi însă erau aidoma vorbitorului, care putea să tot aibă optsprezece ani. Ah, vedeai numaidecât că ăsta se pregăteşte să fie avocat! Ce mai plisc avea! La drept vorbind, simţea el că toţi erau de partea lui şi îşi însoţea cu gesturi cuvintele răsunătoare. Să fim drepţi, vorbea bine. Oratorul zicea, ţinându-şi puşca în mână, şi în vorba lui se auzea vântul vuind în faldurile steagurilor: „Prinţii nu puteau să ne facă părtaşi la exilul lor printr-un ordin formal... Vedeţi cu câtă mărinimie ne dezleagă de jurămintele noastre! Dar ce aşteaptă ei, fără s-o spună, de la noi? O inimă franceză poate oare să accepte o capitulare? De noi depinde să acceptăm jertfa, nenorocirea unei vieţi printre străini, să ştim deci, să ştim a fi la înălţimea destinului ce ni se oferă, destin amar şi măreţ, aspru şi greu!..." Unul care nu-i auzise numele mai înainte, când lunganul fusese întrebat, îl întrerupse strigându-i: „Cum îţi zice, camarade, care vorbeşti aşa de bine?" Celălalt se opri, cu sentimentul că i se făcea o nedreptate, căci îşi mai spusese o dată numele, şi repetă: „Royer-Collard, Paul, student în drept... Sunt fiul doctorului..."

Numele acesta era de ajuns ca să trezească încredere, şi nu atât pentru tatăl doctor, cât pentru unchi, cunoscutul Royer-Collard[269], care făcuse parte din consiliul regelui pe vremea exilului. Théodore se

uită la orator, se uită la feţele tinere întoarse spre el şi sorbindu-i cu nesaţ cuvintele. Îl aplaudau, dar vedeai şi ostaşi de gardă, muschetari care se ţineau deoparte, şuşotind şi făcându-şi semne cu cotul. Câţiva încercau, pare-se, să-l împingă înainte pe un ofiţer înalt, bine croit, pe care Géricault îl vedea prost şi din spate. Acela se apăra, se împotrivea. Când se ivi în mijlocul oamenilor strânşi roată împrejur, cu obrazul luminat de torţa unui jandarm, Théodore îl recunoscu, mirat, iar ascultătorii – cel puţin cei care îl auzeau – se arătară cuceriţi de la primele cuvinte... Ceilalţi mai de departe strigau: „Mai tare! Mai tare! Nu se aude!" Atunci, domnul de Prat se urcă pe butucul roţii unui cheson, lângă un tun, şi îşi reîncepu discursul cu înflăcărarea celor douăzeci şi cinci de ani ai săi şi cu acea dorinţă de a plăcea, rareori dezamăgită, pe care o simţeai atât de puternică la dânsul:

— Mă numesc Lamartine şi sunt născut la Mâcon dintr-o familie care nu s-a dezlipit niciodată de ţară, crezând în drepturile patriei, aşa cum străbunii noştri credeau în dreptul tronului...

Pe lângă că avea un glas frumos şi sonor, o oarecare stângăcie, venind dintr-aceea că vorbea pentru întâia oară în public, dădea un farmec deosebit cuvântării sale. Privindu-l în această lumină nocturnă, Théodore recunoscu *in patto* că domnul de Prat era cu adevărat frumos şi o înţelese pe mica Denise, care se aşeza pe patul său ca să-l audă vorbind de Italia.

Tânărul orator spuse multe lucruri despre viaţa acelor nobili de provincie din mijlocul cărora ieşise, care, dispreţuind corupţia de la curte, au fost totodată vrăjmaşi ai crimelor revoluţiei şi „partizani statornici şi moderaţi ai principiilor ei". Aici, glasuri se ridicară, fanatici voiră să-l întrerupă. Se auzi: „Lăsaţi-l să vorbească!" Zicea:

— În ochii tatălui meu şi ai fraţilor mei, Coblentz a fost o nebunie şi o greşeală. Ei au preferat rolul de victime ale revoluţiei decât să ajungă unelte ale inamicilor ţării lor. Aceste idei mi-au fost hrană. Ele au pătruns în vinele mele. Politica este în sângele nostru!

„Ei au preferat rolul de victime..." Ce-i drept, după această frază Théodore nu mai auzi bine. Erau în cuvintele vorbitorului lucruri uluitoare. Tânărul acesta le spunea pe şleau. Asta e. Ceea ce zicea era adevărat. Géricault mai cunoscuse el nobili dintr-aceştia, cărora patria le-a fost mai scumpă decât seminţia lor şi care avuseseră de suferit pentru a fi rămas în Franţa, şi nu se plângeau de asta. Dar ce îndrugă acum ofiţerul de gardă? „Cauza libertăţii, zice, şi cea a Burbonilor au devenit una singură... E cam prea de tot... Ah, da! Constituţia... Aici stă forţa noastră, că suntem cu inima alături de republicani şi democraţi, că aceeaşi ură ne însufleţeşte împotriva lui Buonaparte..." Zău aşa, gândi Théodore deodată, parcă ar fi scena din Pădurea Copăceilor de la Poix desfăşurându-se mai departe sub ochii lui. Se ridică însă tocmai atunci un monarhist, un straniu monarhist, care

spuse că dacă republicanii şi regaliştii ar merge mână-n mână, luptând prin grai şi prin scris împotriva lui Buonaparte, domnia acestuia ar fi scurtă. Să-i unim pe francezi împotriva tiraniei… „Nu înţelegeţi că republicanii, hotărâţi să se unească astăzi cu noi pe terenul libertăţilor constituţionale şi a unei întoarceri la principiile de la ’89, s-ar despărţi dintr-o dată de noi dacă ne-ar vedea pe pământ străin, sub faldurile unui drapel care n-ar fi cel al independenţei patriei noastre?”

Trecea peste aceşti tineri o adiere încă necunoscută, un freamăt de uimire, căci până atunci nimeni nu le vorbise aşa, niciodată. Cei mai mulţi dintre dânşii nu numai că nu fuseseră emigranţi, dar erau copii născuţi în castelele acelea dărăpănate, pe moşiile părăginite, unde părinţii, care refuzaseră să emigreze, i-au ţinut multă vreme ascunşi...

În sfârşit, tânărul Lamartine îşi arăta teama că un pas mai mult, după acest marş al credinţei şi onoarei, „i-ar deznaţionaliza” (rostea verbul silabă cu silabă...) şi nu le-ar lăsa decât regrete şi poate că într-o zi vor cunoaşte căinţa... „A emigra – zicea el – înseamnă să te dai bătut pe terenul unde trebuie să lupţi...” Şi cu cât le aducea acestor băieţi mai multe motive de a se întoarce printre ai lor, de a-şi regăsi mamele, logodnicele, cerul de acasă, cu atât îi simţeai mai apropiaţi de cel care vorbea. Să lupte? Nu li se cerea decât să rămână în Franţa, să folosească libertatea scrisului şi cuvântului... iar când oratorul spuse: „Eu nu voi trece graniţa...”, se simţi că acestea erau cuvintele aşteptate şi că-i câştigase pe toţi. Ceata se rupse în două tabere potrivnice, dar cei care mai ţineau să-l urmeze pe rege în ţară străină erau puţini la număr, în mare parte voluntari, ca lunganul care vorbise înainte... Vreo şapte-opt, ce-i stăteau împrejur tot dând din mâini, se depărtară. Théodore voi să-i vorbească domnului de Prat, dar Lamartine sărise jos de pe chesonul său şi era înconjurat de atâţia, că Théodore se lăsă păgubaş. Se va duce îndată să-i facă o vizită la domnul Tocquenne, fierarul, prilej pentru a-i pune vreo două-trei întrebări. Ceea ce îl frământa pe pictor era partea politică a discursului şi la fel îl uimea faptul că acest mic nobil din Mâcon vorbea despre republicani aşa cum vorbea... Vedeai peste tot în Piaţa Mare asemenea cete, care se strângeau şi se împrăştiau, mai răsunau aplauze şi fluierături, ba au fost şi unii de-au ajuns să se încaiere. Théodore zări deodată în preajma lui un băieţaş de vreo zece ani, care se uita la el cu acea privire serioasă a copiilor, admirativă şi critică, faţă de mai vârstnicii lor... Era Jean, mezinul gazdei sale. Géricault îl întrebă cu blândeţe ce caută acolo şi Jean răspunse că mamă-sa îl trimitea ca să-i amintească domnului ofiţer că nu cinase şi că îl aşteptaseră în uliţa Strâmtă, că nu e niciodată prea târziu pentru a se aşeza la masă, şi că aveau lapte bătut, deoarece ne aflăm într-o vineri, dar din nenorocire nu s-au adus pere de la Saint-Mathieu pentru a le

mânca cu laptele, nefiind vremea perelor, aşa că vor mânca orez, ceea ce e mai puţin gustos... Haide, trebuia să-l urmeze pe băieţaş. Théodore îl luă de mână şi aşa ieşiră din piaţa de lumini şi de discursuri, apucară pe strada Căpăţâna Mare, dar dugheana de oale era închisă şi au trebuit să cotească după colţ, pornind prin ulicioara strâmtă şi întunecoasă.

— Vă aşteptam... zise maiorul cu o mutră încruntată.

Se aşezară la masă.

Dar după cină, când Théodore se duse la fierar, de cealaltă parte a ulicioarei, domnul de Prat de Lamartine nu mai era acolo. Se întorsese cu prietenul său, domnul de Vaugelas, să facă de gardă la bariera Arrasului.

XVI

MÂINE E PAŞTELE

Sunt ca apa care se scurge şi dezghinate sunt toate oasele mele... Acest verset al psalmului ce se cânta la biserica Sfântul Vaast, pe când contele d'Artois se spovedea, îl urmăreşte acum în vis... *Uscat e cerul gurii mele ca un hârb şi limba mi se lipeşte de fălci...* Unde se află? Doarme pe piatra tare... *Căci haite de câini îmi dau târcoale, o ceată de nelegiuiţi mă împresoară...* Aurul, aurul e tot ce i-a rămas din măreţie şi din slavă, şi pe butoiaşul cu aur şi-a pus obrazul... *Ei mă cercetează şi mă măsoară din ochi. Îşi împart veşmintele mele, trag la sorţi cămaşa mea...* Când dormi, nimic nu e mai cumplit ca frica. E frică şi frică în visurile noastre: frica de a te vedea gol, frica de a cădea, frica de ucigaşi... De unde vine? Din minciuna ce se află în noi, din lucrurile nerostite, dar şi din grija pentru ceea ce este al meu şi mi se poate smulge, o frică de hoţ... Mă căznesc să deschid ochii, ştiind că dorm, măcar pentru a-mi dovedi că totul n-a fost decât vis. Dacă mă trezesc înseamnă că dormeam. Sforţarea de-a te rupe din somn e ca o cădere. Nu-mi revăd în el toată viaţa, ci tot visul meu... Cum era? Frica mă cuprinde de-a-ndăratelea, mă zgâlţâie iar fiorii de adineauri, această adiere a necunoscutului... Nu se poate să mor, fiindcă dorm... Dorm oare? Dar dacă asta e moartea?... *Mântuie, doamne, de sabie sufletul meu, mântuie viaţa mea de laba câinelui!*

Zgomot de paşi, oameni vorbind în şoaptă, o forfotă, lumânarea reaprinsă deodată sau scoasă de după stâlp – mai ştiu eu? Aud murmurul oamenilor care se deşteaptă pe masă, acolo unde i-a furat somnul, o bancă e dată deoparte, picioare se târăsc, cineva a gemut. Da, e o fermă din cătunul La Fosse, comuna Lestrem. Asta e. Sala în care mănâncă patruzeci de secerători în vremea secerişului. Uriaşă, cu umbrele sale care se caţără până la tavanul înalt, cu bârnele sale, iar colo, pe scara de piatră, Charles dă deoparte mantaua, vede că butoiaşul e tot unde îl chitise, apoi se ridică, se încredinţează că e încheiat la toţi nasturii hainelor şi face câţiva paşi. „Ce s-a întâmplat? întreabă. Ce oră e?"

E ora unu după miezul nopţii. Dumnezeu a murit. E sâmbătă, sâmbăta lungă în care nu se întâmplă nimic decât moartea. Ce spune, abia ţinându-şi răsuflarea, ştafeta care a făcut în mai puţin de un ceas drumul de la Béthune până la această staţie a calvarului? La urma urmei, nu-s decât două leghe şi jumătate. Iată că grijile de rând îşi

reiau locul în aerul jilav de boarfe muiate şi de răsuflări greoaie. Miroase a om şi a lână.

Tânărul ostaş de gardă, cu nasul în vânt, şi-a scos coiful şi îşi şterge fruntea, lăsând să-i cadă puşca lângă masa pe care doarme un urcior alături de o roată de pâine. Are vipuşca verde a companiei lui Gramont. Cine ştie? O fi un spion deghizat. Se simte în vorba lui accentul puternic al celor de pe la Bourgogne. Sau e un trădător... poate că e cel care mă va preda... S-a legat cu jurământul pe care l-a scris prinţul de Poix: „Juraţi să-l slujiţi bine pe rege, iar dacă vă vine la ureche vreun lucru potrivnic intereselor sale, să-l spuneţi de îndată căpitanului vostru şi ofiţerului de serviciu, şi de fel să nu primiţi soldă, simbrie sau pensie de la niciun prinţ străin, ci numai de la maiestatea-sa...” Gâfâie şi parcă are în jurul său aburul calului lăsat la poartă. Armand de Polignac îi pune întrebări şi el răspunde:

— Mă aflam în post la bariera Nouă, sub ordinele domnului de Toustain, care e din compania noastră, împreună cu soldaţi din alte companii. Noul general comandant al cetăţii pusese câte trei sute de ostaşi la fiece barieră, şi sunt patru pe unde poţi trece şi călare, ceea ce face o mie două sute de oameni de gardă. La deschizătura parapetului păzeau şviţerienii... Şi cele două tunuri de pe metereze aveau fiecare ostaşi de veghe. Către miezul nopţii ni se dă de veste de la deschizătura parapetului că nişte călăreţi se apropie de bariera Nouă. Li se strigă: „Care eşti acolo?” şi un pluton de vreo zece oameni iese înainte pentru a sta de vorbă cu dânşii. E un general al Uzurpatorului. Venea de la Hazebrouck cu nu ştiu ce trupă şi voia să intre în Béthune. I s-a strigat să-şi vadă de drum. El stăruie, ameninţă. Şi-a pus ochii pe tunurile noastre, zice că i-ar prinde bine. „Dacă vă arde de bătălie, avem trei mii de soldaţi în cetate, iar populaţia e cu noi!” îi răspundem. Trei mii, adică de două ori câţi eram, dar trebuie să-l sperii niţel pe adversar. El a cam şovăit, zicând că nu avem de ce ne bate, fiindcă nu mai e rege în Franţa, ci numai un împărat. I s-a spus din nou să-şi vadă de drum. Atunci îl auzim cum zice că dacă ne punem nădejdea în prinţi, atâta să ştim că o altă parte a garnizoanei din Hazebrouck e pe urmele lor şi că i-ar aştepta la noapte undeva lângă Estaires, pare-se... Şi-aşa... Domnul de Toustain mi-a spus: „Ia-ţi calul, băiatule, caută de-l găseşte pe domnul de Reiset, care e cu prinţii, şi dă-i de veste!” Unde-l pot găsi pe domnul de Reiset?

Că sarcina lui era împlinită şi că nu mai avea rost să-l caute pe domnul de Reiset, iată ce nu-i puteau vârî în cap soldatului de gardă, care jurase să-şi înştiinţeze căpitanul de îndată ce-ar afla niscaiva lucru potrivnic intereselor regelui.

Contele d’Artois porunci să fie dus, nu la domnul de Reiset, ci la mareşalul Marmont. Mai înainte de a-l lăsa să plece, îi puse totuşi o întrebare:

— Bariera Nouă nu e cea căreia i se mai zice şi bariera dinspre Aire? Aceea e. Şi tu ai ieşit pe acolo fără nicio greutate? N-ai căzut în mâinile trupelor răzvrătite?

Tânărul ostaş nu ieşise prin bariera Nouă tocmai din această teamă; îl trimiseseră prin bariera Ţărmului, de unde pornea şoseaua spre Estaires.

— Şi n-ai văzut nimic? N-ai întâlnit pe nimeni?

Nimic. Pe nimeni. Stranie cetate asediată, de unde ieşi când vrei, fără să dai ochi cu asediatorii? Şi pentru ce, de altfel, garnizoana din Hazebrouck s-ar îndrepta spre Béthune, dacă soldaţii lui Exelmans se şi aflau la porţile acestui oraş?

Contele d'Artois n-avea cum să ştie că generalul care se arătase la miezul nopţii la bariera Nouă era acel general Vandamme căruia regele îi dăduse domiciliu obligatoriu la moşia sa din Cassel şi al cărui nume a fost de ajuns pentru a hotărî pe maiestatea-sa să nu mai apuce pe şoseaua Lille-Dunkerque, fiindcă aceasta trece prin Cassel. Nu ştia că Vandamme, de îndată ce a aflat de sosirea lui Napoleon la Paris, îşi părăsise conacul, ale cărui grădini se întind pe toată coasta muntelui Cassel, de unde se vede marea, Belgia şi treizeci şi două de oraşe, printre care Béthune şi Estaires, ca şi Ostende şi Lille, Calais şi Saint-Omer. Nici că luase joi comanda garnizoanei din Hazebrouck, iar vineri primise ordin telegrafic să plece la Doullens şi să se pună la dispoziţia lui Exelmans... Că toate celelalte le făcuse după capul său şi că, neizbutind să intre în Béthune, ocolise oraşul, urmându-şi drumul toată noaptea, drept către Saint-Pol, fără a se mai sinchisi de escorta regală şi de prinţi.

Deocamdată, zvonul că din clipă în clipă Exelmans trebuie să sosească în capul unei coloane de cavalerie se întinsese prin Lestrem, La Gorgue, Estaires, ca o dâră de colb. Ostaşi umblau din casă în casă, trezindu-i pe ofiţeri, tobele băteau adunarea, ploua, oamenii ieşeau în stradă îmbrăcându-se din mers, caii goneau în galop, unii încolo, alţii încoace, nu se ştie încotro, umbre puneau întrebări altor umbre prin beznă, dădeai peste o ceată de soldaţi sau peste alta, comandanţii companiilor de gardă nimereau la grenadiri, cei de la grenadiri la muschetari.

Cel mai greu era să strângi laolaltă trăsurile împrăştiate, căci din La Fosse, unde se găsea rămas în urmă contele d'Artois, şi până la Estaires, care e un soi de târg, în spatele râului Lys, unde se găsea Marmont, zăpăceala se şi întinsese peste tot. Trebuia acum să li se explice tuturor ce se întâmplă şi ce le fusese ascuns. Alteţa-sa ducele de Berry fu însărcinat să facă asta, în piaţa din Estaires, pe ploaie, la picioarele foişorului ale cărui clopote, fiind ale administraţiei civile, nu pleacă la Roma în fiece an din joia mare până duminică, ci continuă să bată ceasurile şi jumătăţile de ceas dintr-un ornic cu

muzicuţă, acoperind glasul ducelui cu o arie pe care mulţi nu o recunoscură numaidecât, dar ale cărei cuvinte prinseră să sune în capul vorbitorului (*Drum bun, domnule Dumollet! La Saint-Malo debarci făr' să te-neci...*) ca o cruntă batjocură. Alteţa-sa zicea că tocmai sosise adineauri, printr-o ştafetă, un mesaj din partea regelui, care a trebuit să iasă din Lille şi din Franţa, iar locul de adunare rămânea Ypres, deci are să treacă şi alteţa-sa graniţa. Cei ce ar dori să-l urmeze pe rege vor putea s-o facă, dar comandanţii unităţilor rămase la Béthune trebuie să se întoarcă acolo împreună cu cei care nu vor să părăsească pământul ţării, pentru a purcede la concedierea trupelor.

Aşadar nu mai mergem la Lille, ci la Bailleul, sau cel puţin într-acolo, către un punct nenumit între Bailleul şi Armentières. Direcţia nord-est făţiş. Trecerea frontierei urmând să se facă prin punctul cel mai apropiat, oamenii sunt îndrumaţi să ţină pe cât se poate linia dreaptă... Aici însă începe necazul. Dacă le-a fost greu să ajungă până în regiunea asta, umblând pe înserate, acum, după ce-au trecut peste Lys, când s-a lăsat noaptea, cu norii aceştia negri şi cu ploaia năprasnică, e şi mai rău. La Estaires o călăuză le arătase drumeagul, care se desprindea din uliţa mare, lăsând în dreapta şoseaua spre Armentières. S-au pomenit însă numaidecât înglodaţi prin ţinutul acela de bălţi şi de turbării, căruia i se dusese faima că nu-i chip să-l străbaţi în cea mai mare parte a anului, şi degeaba se tot oprea convoiul, tropăind pe loc la fiece două-trei sute de metri ca să-ţi strângă nodurile, nu-i ajuta să afle încotro să apuce când se făcea o bifurcaţie, şi nu bifurcaţiile lipseau pe acolo. Drumurile se taie şi te întretaie mereu, ca nişte uliţe, cum li se şi zice, ale unui mare oraş neclădit, şi ai unde te rătăci, mai cu seamă că sunt întortocheate şi la fiece cotitură trebuie s-o ţii drept înainte, altminteri dai în vreun câmp, te înfunzi deodată în nişte trestii, nimereşti într-un puhoi şi pe urmă mai ieşi de acolo dacă poţi, Dumnezeul ei de treabă! Căci şi aici pământul e împărţit în loturi pătrate, cu şanţuri de apă pe toate marginile, şi-i vai de trăsuri...

— Ia ascultă – se aude un glas – fiindcă ne spuseră s-o ţinem drept înainte... nu crezi că facem drum întors? Să fiu al dracului dacă ăştia care ne mână ştiu mai mult ca noi încotro s-apuce!

— Cine a vorbit?

— Oh, iertaţi-mă, domnule mareşal...

De-ar fi vreo casă pe-aici, ai cere cuiva să-ţi arate drumul... Aşa e, dar nu e niciuna. Cătunele sunt prea rare şi împrăştiate. De altfel, despre ce drum e vorba? Spre Bailleul? Nu, spre Steenwerk. Pentru a merge la Steenwerk, aşa ni s-a spus la Estaires, ori faci la dreapta, ori faci la stânga, prin Petit-Mortier sau prin Doulieu, tot acolo ajungi vrând-nevrând, numai că drumul prin Doulieu e ceva mai lung, dar, în sfârşit, ajungi... Bine, bine, mormăie un ostaş, vezi însă că nu ştii când

să apuci la dreapta şi când la stânga, căci nu toate drumurile acestea duc la Petit-Mortier, nici la Doulieu. *La Saint-Malo, debarcă făr' să te-neci*... Da. Cât e lumină, ăi de umblă pe jos, dacă ştiu să sară cum trebuie din bolovan în bolovan, pot merge luându-se după micile punţi de pietriş ce se văd peste şanţul şoselelor. Dar călăreţii, noaptea...

Fabvier e călare alături de Marmont. Îi vorbeşte deodată cu un glas pe care mareşalul nu-i mai recunoaşte, şi în prima clipă, mirat, vrea să se depărteze, apoi, auzind ce spune, îşi dă seama că e adjutantul său. Fabvier zice:

— De ce nu ne-am întoarce să ne închidem în Béthune? Să rezistăm acolo unui asediu care ar putea fi de lungă durată? E de ajuns de limpede că Bonaparte se teme de o bătălie între francezi, care ar putea fi pretextul unei intervenţii străine...

— Nu e vorba de aşa ceva, răspunde Marmont. Trecem în Belgia, unde regele a şi ajuns.

Urmă o tăcere, întreruptă de înjurăturile soldaţilor. Se răsturnase o trăsură. A cui? Caii se opreau. „Hai, zise mareşalul, nu ne priveşte, suntem capul coloanei, să mergem înainte!" Capul cărei coloane? Nu se ştie dacă vine cineva în urma noastră. Dacă s-au rătăcit pe la vreo cotitură, toţi ceilalţi se vor lua după dânşii...

— Domnule mareşal – vorbi Fabvier şi i se simţea în glas neliniştea – la Paris v-aţi însuşit planul meu de fortificare a Luvrului. Regele n-a vrut s-audă de asta, cu atât mai rău. Iată-l acum la Ypres sau aiurea. E o răfuială între Istorie şi el. Dar dumneavoastră nu înţelegeţi că pentru Napoleon esenţialul este să dea impresia că ţara îl recheamă, că intră aici ca-n brânză... Dacă rezistăm, dacă va curge sânge...

Marmont nu-i răspunse. Îşi ridică gulerul mantalei. Era un vânt rece, care te înţepa la urechi.

— Se făcuse aproape cald azi după-amiază – întoarse el vorba – şi-acum, poftim, ce frig s-a lăsat o dată cu noaptea...

Fabvier îşi simte deznădejdea. La ce bun să ţii o escortă, să strângi şi să înarmezi atâţia oameni tineri, dacă nu vrei să te baţi? Ori ai dreptate, ori n-ai. Dacă ai dreptate, te baţi ca s-o dovedeşti.

— Poate că – vorbi el mai departe – Béthune nu e cetatea cea mai nimerită... vreau să spun că e prea apropiată de Lille şi de Arras, căci altminteri, cu zidurile ei à la Vauban... Poate că ne-am putea întoarce de-a dreptul spre Hesdin, care e mai departe de graniţă şi i-ar ispiti mai puţin pe aliaţi...

— Nu te înţeleg, întrerupse Marmont. Pe dumneata te supără apropierea trupelor aliate şi nu a soldaţilor lui Exelmans?

— Domnule mareşal – explică Fabvier – o intervenţie nechibzuită a aliaţilor ar avea ca efect întărirea alianţelor lui

Bonaparte şi ar face din noi oamenii străinătăţii...

Marmont râse încetişor. Nu i se vedea expresia feţei. Dar Hesdin n-avea de ce-i plăcea mai mult decât Béthune. Pentru dânsul era vădit că nu putea să rămână într-o ţară în care împăratul ar fi stăpân. De cum pusese piciorul la Cannes, Bonaparte se rostise limpede în privinţa lui: la zid şi douăsprezece gloanţe. Dacă mareşalul trecea frontiera, urmându-l pe rege, era oare un motiv ca ăştialalţi s-o ia razna? Dumnezeule, ce drum întortocheat! Ei, acuma, iată-ne aranjaţi, intrarăm în apă, ne afundăm... Asta ce-o mai fi? Turbă? Îndărăt! Auzi cum face fleoşc, fleoşc, fleoşc! Şi ce-o fi având calul ăsta? Se culcă pe burtă, sau ce?

Trebuie să se oprească, să-i aştepte pe ceilalţi.

Cine sunt ceilalţi? Poate că suntem chiar noi, ceilalţi. Acuşica ne vom vedea la Armentières, ori la Estaires, ori şi mai rău. Dacă e adevărat că trupele lui Exelmans sau ale lui Vandamme vin asupra noastră de la Hazebrouck şi că ne ştiau la Estaires...

— Stai! Cine-i?

— Ah, dumneata eşti, Lauriston...

— Domnule mareşal, alteţa-sa contele d'Artois a fost nevoit să-şi părăsească trăsura, care apucase pe un drum de unde n-au mai putut s-o scoată...

— Asta mai lipsea! Şi butoiaşele lui?

— Le-a împărţit unor ostaşi de gardă. Şi acuma, ce-o vrea Dumnezeu...

— Bine, dumitale îţi dă mâna să vorbeşti... E tezaurul nostru de război. În ce mă priveşte, am fost împotriva trimiterii în Anglia a bijuteriilor Coroanei... Îţi închipui ce-ar fi să ajungem în Belgia nişte cerşetori? Cine e călăreţul din spatele dumitale? Scuză-mă, domnule duce, nu te-am recunoscut... E o beznă s-o tai cu cuţitul, iad nu altceva...

— Domnul duce de Richelieu e călare – şi trăsura lui?

— Oh, ştiţi nu e trăsura mea, e cabrioleta lui Rochechouart. Nu ştiu unde-o fi, nu cabrioleta, dar drăguţul de Léon... îl credeam înaintea dumneavoastră...

Unde era Léon de Rochechouart habar n-am. Cât despre cabrioletă...

Coloana se oprea. Apoi pornea. Iar se oprea. Soldaţii vorbeau între dânşii. Umbla un zvon cum că tunurile noastre, ei, da, tunurile noastre, au fost trimise spre Armentières şi că n-au putut merge mai departe. Cum, Armentières? N-au ajuns încă nici la Armentières? Ba da, pe alt drum însă. Apucă-te acum de explică de ce-ar fi trebuit, când au plecat din Béthune, să facă un ocol prin Lille. Nu-i dădea nimănui în minte că ar fi fost mai simplu să nu mai care tunurile cu dânşii. De altfel, la ce naiba poate sluji un tun... Dacă-i aşa, ce rost

mai au chesoanele astea?

Cabrioleta lui Léon de Rochechouart se găsea pe un drum, în spatele grenadirilor. Iar ce era înaintea grenadirilor, greu să spună cineva. De împotmolit însă, se împotmoleau întruna. Mai era acolo o caleaşca şi un car mare. Mâna carul, nu se ştie de ce, un om de prin partea locului, un civil. Nu se înţelegea o vorbă din tot ce boscorodea. Şi pentru un om de pe acolo, nu prea părea să cunoască locurile. În car erau cufere şi trei ostaşi. În cabrioletă, unde se aflau lucrurile ducelui de Richelieu, ca şi geamantanul lui Rochechouart, servitorul acestuia sta foarte înghesuit, şi hurducăturile îl sileau să întindă mereu braţul ca să ţină ba un lucru, ba altul, ceea ce stârnea râsul vizitiului. Era un vizitiu nou, dar după cinci zile şi cinci nopţi de drum – mai degrabă cinci nopţi şi patru zile, nu? – oamenii încep să se cunoască. Şi ăsta, vizitiul, vorbea o limbă ciudată, dar nu chiar ca celălalt. Era un parizian, îi zicea Bertin, şi ca să pricepi ce spune în graiul lui de hoţi şi de haimanale – în sfârşit, unele cuvinte! – ar fi trebuit poate să fii din Belleville, iar valetul domnului de Rochechouart, care era fiul unui servitor de la Versailles, avea o vorbire izmenită şi arăta scârbă pentru graiul vizitiului. Bertin acesta avea în jurul braţului un tatuaj, dar nu-i plăcea să i-l vadă cineva. Cum însă la Abbeville valetul dăduse peste el pe când se spăla, descoperind astfel că şarpele albastru ce se încolăcea în jurul braţului stâng avea capul chiar la sânul drept, vizitiul, sau cum zicea el însuşi, *surugiul*, se prefăcuse a crede că această curiozitate vine de la o meteahnă greu de mărturisit; şi de atunci făcea haz pe seama valetului, care se simţea foarte stânjenit de glumele lui, pentru că se prea poate ca bănuiala să nu fi fost fără temei... În noaptea asta surugiul era arţăgos şi se apucase să-l ia la rost pe valet în privinţa împăratului. Vă închipuiţi cuvântul acesta ieşind din gura unui vizitiu în asemenea împrejurări!

— Vrei să rămâi ţucalagiu toată viaţa, hai? Îţi place să faci pe slugoiul? Ia desfundă-ţi niţel clăpăugele...

Vorba nu era din vocabularul valetului, dar ceea ce urmă şi ceea ce trebui totuşi să audă era încă şi mai puţin pentru urechile lui sau, cum zicea vizitiul, pentru clăpăugele lui.

Eşti om cinstit sau nu eşti. Era o adevărată nenorocire să se nimerească prin mlaştinile astea, noaptea, alături de o asemenea pramatie, şi având în paza lui valiza domnului conte cu obiectele de toaletă, toate în argint aurit. De aceea se bucură ca de o pleaşcă picată din cer când văzu un ostaş de gardă, care îi ajunsese la un popas, sărind din bolovan în bolovan, cu o legătură mare în braţe: le spuse că a trebuit să-şi părăsească în drum calul înnămolit şi se rugă să fie lăsat să urce şi el în trăsură. Vizitiul înjură, zicând că nu e loc, dar valetul, cu vorba lui izmenită, sări de colo, explicând că s-ar putea strânge

niţel...

— Hai, caţără-te! strigă Bertin ostaşului. Domnul e băiat bun, dar bagă de seamă! E un moftangiu caraghios!

Vremea trecea greu sub ploaie. Să fi fost ora două când au ieşit din Estaires, şi acum putea fi patru. Se pomeniră deodată nas în nas cu un detaşament de călăreţi. Stai! Care eşti? Erau muschetari. Ei sau noi am greşit drumul, dar cum se face că ne întâlnirăm? Şi acum, încotro?

*

La Béthune, în sălile de gardă de la bariere, pe meterezele fortificaţiilor sau în locuinţele prin care erau împrăştiaţi, ostaşii escortei au dormit prost şi puţin în noaptea asta. N-au mai rămas încartiruiţi pe la locuitori, după ce s-au răspândit plutoanele de gardă, decât vreo patru sute de oameni. Théodore se prinsese cu gazda într-o lungă conversaţie, în care se vârâse şi un căpitan, îi zicea de Bellonet, comandantul companiei de geniu din Béthune, inginer ieşit de la Politehnică, împărtăşind ideile maiorului. Primise Legiunea de onoare la Wagram, pe când n-avea decât nouăsprezece ani. Şi cum Théodore repeta ceea ce îi frământa mintea toată ziua, şi anume că nu găsise nici măcar motive pentru a muri în aventura nesăbuită a regelui, căpitanul îl privi mirat şi spuse deodată pe un ton arţăgos: „A nu avea motive pentru a muri înseamnă să ai motive pentru a trăi...”, ceea ce îl izbi foarte tare pe călăreţul nostru, fără să-l convingă însă. Tânăra fiică a gazdei şedea foarte tăcută şi, pe cât se părea, Théodore nu-i displăcea. Către miezul nopţii, micul Jean, care voise să rămână acolo şi era numai urechi, se văzu trimis de mamă-sa la culcare. I se închideau ochii de somn. „Ah, ah, drăguţul meu Jeanjean – zicea maiorul – a venit moş Ene pe la gene! E vremea să te duci la *şlof*...” Era o vorbă pe care o aduseseră prusacii anul trecut când s-au oprit la Béthune, de la jumătatea lui aprilie până la jumătatea lui mai, cu generalul von Jurgas. Singura amintire plăcută din trecerea lor pe aici. Pe un neam de al domnului de Bellonet, care nu voise să aştearnă paie pentru caii lor în grajdul unui han din strada Arras, prusacii îl fugăriseră prin tot oraşul, izbindu-l cu săbiile până l-au lăsat mort. Poate că cei din Béthune nu voiau să vadă iarăşi aşa ceva! Dar până una alta, haide şi noi la *şlof* că s-a făcut târziu, iubiţilor!

Nu-i rost de *şlof*. În odaia lui Fred, fiul gazdei plecat la Paris, Géricault avea o lampă de gaz, dar fără gaz în ea, cu un abajur de pânză verde şi o lumânare într-un sfeşnic de sticlă, cu toartă. Se aşează pe marginea patului cu coloane, un pat mare gălbui, din stejar nemţesc, cu o panglică împletită în chip de ghirlandă deasupra perdelelor de sala verde. „E patul unchiului nostru Machu, pe care l-a lăsat moştenire lui Fred. Unchiul era preot constituant[270]. L-au prigonit de nu mai putea trăi...” E tot ce-i spusese adineauri tânăra

fată, pe când îi arăta odaia. Ciudată, micuţa Catherine! Nu frumoasă, dar ciudată. Da, era într-adevăr patul unui preot de ţară, şi Catherine ţinuse să explice de ce se află acolo, ca şi cum muschetarul s-ar fi putut mira văzându-l. Fata aruncase o privire la carafa pântecoasă de pe lavoar, ca să vadă dacă n-au uitat să-i aducă apă musafirului... În oraşul acesta le era întotdeauna teamă să nu ducă lipsă de apă. „Să presupunem că aş fi prins mâinile acestei fete şi aş fi îmbrăţişat-o." E o presupunere idioată. N-aveam poftă de aşa ceva, şi apoi n-aş fi făcut una ca asta maiorului. Bineînţeles, presupunerea era idioată, dar asta însemna că dacă apucam mâinile Catherinei şi dacă de aici ar fi început o întreagă poveste, ei, atunci, poate că aş fi avut motive de-a trăi. Unde l-au învăţat să judece aşa pe inginerul acesta? La Politehnică?

Adevărul este că mai adineauri, când ne-am simţit dintr-o dată singuri, vreau să spun fără comandanţii noştri, care îl urmaseră pe contele d'Artois, când, pe neaşteptate, fără să ne fi vorbit, am înţeles că soarta ne era în mâinile noastre şi când ne-am apucat să discutăm în chip democratic... democratic… ce-i de făcut, din clipa aceea se schimbase ceva în viaţă. Încetasem de-a fi nişte oameni pentru care hotărăsc alţii, oameni care nu au decât să execute, care se duc unde li se spune. Fără să vreau, îmi veni în minte adunarea de la Poix. Aceasta o fi libertatea – gândii – şi o viaţă în care domneşte libertatea merită să fie trăită. O fi. Pentru tânărul acela Royer-Collard idealul este să se supună. Ceea ce îl tulbură e că pentru a putea continua să se supună aceloraşi comandanţi ar trebui ca astăzi sau mâine *să nu li se mai supună*. Un soldat nu judecă, nu hotărăşte. Sau e un răzvrătit. Simt în mine o pornire de necrezut pentru meseria de răzvrătit şi, la urma urmelor, niciuna pentru cea de soldat. Căpitanul-inginer e totuşi un soldat, iar când ţine morţiş să am motive de-a trăi, îşi închipuie că dacă trăiesc, dacă trăiesc mai departe, o fac pentru a fi un răzvrătit.

În sfârşit! În viaţă răzvrătirea e niţel cum ar fi contrastul în pictură: contrast între ce şi ce, mă rog? Răzvrătire împotriva cui?

Se descălţase şi acum îşi lepăda ciorapii, fără să se aplece, frecând un picior de celălalt. Avu o plăcere nespusă simţind aerul sub picioarele goale. Ce mutră o fi având acest Fred, în patul căruia mă voi vârî ca un hoţ, patul unchiului preot? Are optsprezece ani, Fred, şi s-a şi bătut, şi ştie ce vrea, păşeşte către un viitor pe care şi-l închipuie, înţelege să ia parte la făurirea acestui viitor... să schimbe lumea... E un soldat şi un răzvrătit. Asta e. Cum să împaci aceste două lucruri? Să fii soldatul, nu al unui rege, nu al unui general, ci al unei idei. Poate că aceasta e libertatea... Frumos subiect pentru Premiul Romei! Un preot constituant care va să zică, un preot şi un răzvrătit? Cum arăta oare unchiul Machu când dormea aici după perdelele astea verzi? El oare să-l fi cununat pe maior cu Aldegonda lui? În zilele

acelea însurăţeii nu treceau numaidecât pe la biserică... S-ar părea că Fred îi seamănă mamă-si, deci şi cu soră-sa... Oricum, ar trebui să dorm... Am băgat de seamă că maiorul avea un aer destul de obosit în seara asta... Iar dacă aş fi luat mâna Carolinei Lallemand într-a mea, toate s-ar fi petrecut altfel, n-aş mai fi plecat niciodată.

În tot oraşul şi la posturile de gardă e la fel, nimeni nu se hotărăşte să aţipească barem o clipă. Frumos au să arate mâine. Adică astăzi... Şi se sfătuiesc ici doi, colo un pâlc, în gura mare sau în şoaptă. E oare cu putinţă ca regele să fi voit aceasta? Ce-i de făcut? Să aştepte până s-o întoarce cavaleria, dar atunci va fi prea târziu. Trebuie totuşi păzit oraşul, să nu-l lase pe inamic să intre, să fie gata pentru a se bate la bariere, pe metereze, şi dacă-i nevoie pe străzi, în ogrăzile oamenilor. Ar fi măreţ să moară îngropaţi sub dărâmăturile acestui Béthune...

Ah, tu visezi pesemne! Să moară sub dărâmături! Nu te-ai uitat la ăştia de pe-aici... Cât despre camarazi... văzut-ai, Paul, pe ofiţerul acela de gardă care a vorbit după tine... cu vipuşca albastră... din compania lui Luxembourg, nu, a lui Noailles, aşa cred... Toţi erau de partea lui când zicea... să-l slujim pe rege cu vorba, în Franţa! Ascultă, ăştia cică-s ostaşi!

Alţii îşi făceau o legăturică din lucruşoarele pe care le puteau lua cu dânşii. Alţii...

Oricum, dacă telalul de pe strada Ţărmului face dever aşa de mare, se vede că sunt destui ostaşi tineri care îşi şi făcuseră rost de haine civile... chiar mai înainte de-a fi auzit mesajul regelui... Cum, adică? Dezertori? Se poate, dar iată că acum primiseră toţi ordin să dezerteze.

*

Se lumina de ziuă şi ploaia nu mai contenea, măruntă, ca prin sită. De la ceasurile trei de noapte făcuseră trei leghe, rătăcindu-se unii de alţii, regăsindu-se iar, oprindu-se mereu, cu teama de a nu şti cine le iese înainte la o cotitură sau de-a vedea că nu era nimeni. Tot învârtindu-se încoace şi încolo patru ceasuri prin mlaştini, turbă şi noroi, unii ajunseseră la caraghioslâcuri, umblând cu pistolul în mână, şi dintr-o nimica ar fi tras în oricine. Când cerul începu să se lumineze, se simţi totuşi o uşurare. Ar trebui să afle, în sfârşit, unde vor dormi. Haide, nu vă pierdeţi cu firea: în orice caz, ne vom odihni aici, la Steenwerk, nu mai e nicio leghe până la graniţă. Vor dormi în Belgia. Cât or vrea. În Belgia. E oare aşa de aproape Belgia? Şi tu, ăsta, te gândeşti aşadar să treci în Belgia? Unul dintre ostaşii care vorbesc duce de căpăstru doi cai. Nu-i încalecă nimeni, ca să nu-i obosească. Sunt caii unui general. Iar picioarele tale nu-s picioare de general, de aceea le târăşti prin noroi, nu? Oricum, doar n-au venit până aici ca să

dea bir cu fugiţii în ultima clipă...

Se aduna cavaleria, dar mai toate trăsurile lipseau; una avea osia ruptă, multe erau împotmolite, de altele nu se ştia nimic. Toţi sunt cu noroiul până peste genunchi, alţii şi mai rău încă, unii îl au şi pe obraz. Cei care fuseseră la Berezina, ca Léon de Rochechouart, vorbeau despre asta, făceau comparaţii. Rastignac zicea: „Nu înţeleg de ce n-o fi venind vizitiul meu... N-aţi văzut o caleaşcă verde?" Cele mai multe chesoane s-au răsturnat în stufăriş sau în şanţurile de apă. Se văd călăreţi fără cai... Halal de voi, descurcaţi-vă cum ştiţi! Graniţa e prea aproape. Aţi face mai bine rămânând aici... Încercaţi s-o ştergeţi spre Armentières. Încotro vine Armentières?

Contele d'Artois e călare la ieşirea din sat. Cu Armand de Polignac şi François d'Escars alături. Ce vârstă o fi având? În dimineaţa asta pare un moşneag. Domnul de Damas nu mai pomeneşte de frigurile sale, ceea ce nu înseamnă că i-au trecut. Singura trăsură care se ţine după dânşii e a mareşalului. Cine-o fi în berlina asta, stropită de noroi până sus? În ce-l priveşte, Marmont s-a încredinţat că lădiţa cu banii companiei e tot la locul ei în trăsură. Dar el nu poate face altfel ca alteţa-sa, şi cu toate că bucuros ar trage un pui de somn, trebuie să se ţină călare. Sunt toţi cu ochii la dânsul. Domnul de Richelieu îl întreabă pe Léon de Rochechouart: „Unde ţi-e cabrioleta?" Rochechouart speră că are să-l ajungă din urmă, fie aici, fie la – cum îi zice satului următor? La Créche. Aşadar, când vom intra în La Créche.

— Montpezat!

— Ordonaţi, domnule general!

— Ia vezi dacă n-o fi cabrioleta mea în spatele coloanei...

— Am înţeles.

Cu ce ziceam că seamănă ploaia asta? Cu o răsuflare de bou, cu o pacoste burniţată peste oameni. Nu e ploaia cea mare din ultimele zile. E o altfel de suferinţă. Te pătrunde la piele până nu mai poţi. Ah, stropii ca muştele, muşte de apă. Şi dacă vor trebui să mai facă şi drumul îndărăt cu aceiaşi cai, să străbată iar mlaştinile acestea? Ar fi mai bine atunci să nu mai aştepte seara. Dar nu e vorba de aşa ceva, de vreme ce se duc în Belgia. Belgia e cuvântul tainic al speranţei. Deocamdată însă stropii cad ca mii de muşte. Drumul nu mai e aşa de păcătos, dar vezi că nimeni nu l-a făcut ca să suporte cavaleria, călăreţii regelui, tropotul strâns al cailor. Afară de asta, e lunecos, calci ca într-un soi de muştar. Unii s-au oprit iarăşi. E compania de gardă a lui Luxembourg, care a voit să-i ajungă pe ceilalţi venind în trap. Cine e ofiţerul care îi comandă? Trebuie să fie un mare nătărău.

Uite colo şoseaua! Stai! Iar? Cavaleria nu va ieşi la şoseaua, care e paralelă cu graniţa, până ce o patrulă de recunoaştere nu va fi spus că nu e nicio primejdie. Asta, după ce o parte din garda personală a şi trecut dincolo, oprindu-se în păşunea ceea de peste drum. N-are a

face. Patrula pleacă. Plouă. Ceilalţi aşteaptă să se întoarcă patrula. Locuitorii de pe aici, sculaţi cu noaptea-n cap, au ieşit să vadă trecând cavaleria. Până una-alta, cavaleria tropăie pe loc. Léon de Rochechouart îi ţine de urât domnului de Richelieu. Montpezat s-a întors fără să fi găsit caleaşca. Din berlina vărgată de noroi se dă jos generalul de Bordesoulle, ca să-şi dezmorţească picioarele. Fabvier l-a părăsit pe Marmont şi se duce către o fermă, nu prea departe, unde se văd porci în ogradă. Copiii au ieşit în drum zgâindu-se la ostaşi, apoi nu s-au mai sinchisit de ei. Plouă, dar e mai mult o bură pe care n-o simţi. Numai după mai multă vreme îţi dai seama că te-a pătruns. Întocmai ca unele boli. Copiii au uitat de soldaţi, îşi văd de joaca lor, fără să le mai pese de nimic. Nici măcar de ploaie. Vreo zece s-au prins într-o horă, o fetiţă mai mare şi alţi prichindei, cântând:

În Sardinia domnea
Peste copii un crai, odată,
Ce-şi puse-n gând să nu mai stea
Şi pe sultan din tron să-l scoată.

Lui Fabvier cuvintele cântecului îi dau lacrimi în ochi. Apoi, printre copii e una care seamănă cu fetiţa Mariei neuitate, niţel umflată ca şi aceea... După întâia strofă, hora se opreşte şi copiii încep să bată din palme:

Şi bum, bum, bum, pornesc ostaşii!
Şi bum, bum, bum 'nainte marş!

E doar o stropitură de ploaie, ca atunci când scuipi printre dinţi. Ppppt, ppt, ppt! Hora s-a pornit iar:

Şi ca să-şi facă o armată
El optzeci de ţărani strângea,
Dar tunurile-s patru, toate,
Şi toate sunt de tinichea.

Copiii stau în loc şi scandează, bătând din palme:

Şi bum, bum, bum, pornesc ostaşii!
Şi bum, bum, bum, 'nainte marş!

Apoi încep iar să se rotească, clătinându-şi capetele ca pentru a scutura din păr pânza de păianjen a ploii:

Un măgar ducea-n spinare
Napi, să sature oştirea...

Fabvier nu mai ia în seamă hora. Respiră aerul dimineţii. Un

miros uşor de fum umed. *Şi bum, bum, bum...* Îl năpădeşte o amintire dinainte de potop, dintr-o zi frumoasă şi caldă. Se vede pe undeva, aproape de Pont-à-Mousson. Era şi el atunci cum sunt copiii aceştia... Şi persoanele mari n-aveau decât să-şi facă revoluţia, să se bată, să moara... hora era horă, copiii rămân regi...

Atunci văzură-un pârâiaş,
Pe care-l luară drept ocean,
Şi-o puzderie de muşte
Ce păreau nişte uriaşi...
Şi bum, bum, bum, pornesc ostaşii!

Ploaia e ca o puzderie de muşte, ploaia a cotropit viaţa... Unde mai e Maria de altădată? Unde e Pont-à-Mousson?

Când se văzură în câmpie:
„Ce mare-i, doamne, lumea asta!"
Îşi ziseră: „Uite, duşmanul!
S-o ştergem repede şi basta!"

Ploaia se înteţi deodată, şi copiii, la sfârşitul refrenului, s-au risipit alergând în toate părţile şi strigând: „*S-o ştergem repede!*", pe când acolo, la intrarea în sat, goarna chema călăreţii împrăştiaţi. Au pornit. Ţărani privesc din lazuri, rezemaţi în sapă. Copiii nu se mai văd. Călăreţii au ieşit din sat, apucând pe un drum pieziş, către nord-est, de unde vine ploaia care udă mantalele albe, coifurile, căciulile. În fund se vede un şir de copaci străjuind pesemne şoseaua: terenul se lasă în jos spre ea, iar colo, de cealaltă parte, unde se zăresc dealurile, e pare-se Belgia. „*Ce mare-i, doamne, lumea asta!*"

*

Erau ceasurile opt dimineaţă când contele d'Artois, purtând bicornul său cu pene, ducele de Berry în pelerina-i cenuşie de muşama şi mareşalul Marmont în mantaua albă cu guler negru ieşiră pe şoseaua mare dintre Lille şi Dunkerque, la cinci sferturi de leghe mai jos de Bailleul, venind chiar dinspre La Créche şi urmaţi de vreo mie cinci sute de călăreţi, deşi mulţi au rămas la Estaires, după scurta cuvântare a alteţei-sale ducelui de Berry, unde au făcut din zorii zilei declaraţii la primărie, cum că nu vor să treacă în ţară străină şi că vor să se întoarcă la casele lor, iar alţii, dezertorii şi cei în care intrase spaima, au profitat de întunericul nopţii şi au şters-o spre Armentières sau Fleurbaix, ca să nu mai pomenim de cele câteva puşlamale, ispitite de butoiaşele de aur ce le-au fost încredinţate, şi care au tulit-o peste câmp ca nişte hoţi... Nu se mai vedeau însă chesoane de artilerie şi aproape toate trăsurile zăceau pe drumuri cu osiile rupte,

împotmolite...

Trăsurile s-au găsit mai târziu, şi anume, trei carete, din care două cu coroana regală, o cupea galbenă, două droşte ca vai de lume, trei caleşti, şase care mari, patru cărucioare de transport, patru cai în hamurile lor, mai multe chesoane sfărâmate, şi în toate acestea mulţime de bagaje, argintărie şi bani, şaptesprezece talere late, trei duzini de farfurii, paisprezece clopote de masă, totul în argint şi cu stema regală. Afară de asta, patru şei, din care două de poştalion, două săbii, o spadă, două coifuri, o pereche de pistoale şi diferite obiecte de toaletă, unelte de grajd şi de bucătărie. Şi, era să uit, un cal de cavalerie cu tot harnaşamentul, pe care un ofiţer de călăraşi, domnul de Cognait, l-a predat de bunăvoie primăriei din Estaires. Apoi cioltare, pături. O pălărie cu pene albe. Un centiron în fir de aur şi argint. Trei perechi de cizme cu tureatcă înaltă. Patru şei. Cincizeci de căpestre. Zece frâie. Douăzeci de chingi de grajd. Două învelitoare de şei. Un geamantan ponosit, gol. Şase cufăraşe de pânză, goale. Nicio cabrioletă.

Prinţii şi Marmont n-au prea avut mult de mers, doar să treacă drumul cel mare, apoi s-au întors cu vreo patru sute de metri îndărăt, către Armentières, pe şoseaua pietruită, iar de acolo s-au lăsat în jos de cealaltă parte, spre Belgia, în fundul vâlcelei care e chiar graniţa. Ajunşi acolo şi dând cu ochii de singura fermă mare ce se vedea pe aproape, contele d'Artois zise că se cuvine să facă popas în acel loc, pentru a se mai ferchezui niţel, bărbierindu-se, căci nu-i frumos, vorba vine, să se arate străinătăţii în aşa hal. Atunci, pe când prinţii şi cei dintre însoţitorii lor care trebuiau să-i urmeze se găteau astfel, ceilalţi au descălecat. Cai şi călăreţi au împresurat ferma, o parte din ei au pătruns înăuntru, ocupând curtea îngrădită de jur împrejur, un pătrat mare pietruit plin de gunoişte şi de păsări, având casele de locuit în fund, iar pe cele trei laturi, uşi de fier pe sub care se scurgea din cocine şi grajduri urina porcilor, vacilor şi cailor. Ţăranii veniseră cu furci, dar văzând atâta soldăţime, se făcură tare binevoitori şi toată ograda zumzăia ca o prisacă între zidurile de piatră acoperite cu ţiglă. Dar ce nevoie am să le mai descriu toate acestea? Am făcut-o o dată, şi-i de ajuns să intru ca să recunosc locurile.

În noaptea de 26 spre 27 mai 1940, după ce trecurăm prin Armentières în flăcări, asaltaţi în maşinile noastre încinse de o căldură înăbuşitoare, de rămurele aprinse şi de scântei care intrau pe portieră, am debarcat aici. Eram ostaşi din a treia divizie L.M. Un avion care bombardase clădirile acestea fusese doborât nu departe de fermă. Am descris asta undeva. La ce s-o fac din nou?

...E o ciudată fermă cu o curte pătrată şi clădiri de jur împrejur. În această sală de mese, soldaţii serviciilor administrative, cei de pe la

bucătării, cască de urât, încearcă să joace cărţi şi flecăresc cu brancardierii, cu infirmierii. Pentru oamenii aceştia care văd cu ochii lor, prin fereastră, frontiera, vestea că belgienii au pus jos armele are caracterul unui naufragiu neaşteptat. Credeau corabia lor tare ca pământul şi acum iată că ia apă din toate părţile. Prin curte erau maşini, câte mai rămăseseră. Şoferii moţăiau în ele. Oriunde întorceai ochii vedeai numai fum, vâlvătăi. Pe slujnica fermei venise s-o vadă cumnată-sa din Hazebruck, şi uite că nu mai putea să se întoarcă acasă, căci între satul ei şi locurile acestea năvăliseră nemţii... Apoi cele două femei aflară de boroboaţa belgienilor şi amândouă îşi ştiau bărbaţii mobilizaţi în Belgia sau, în sfârşit, îi credeau în Belgia. Să le fi văzut atunci umblând prin toată casa şi jelind. N-au să-i mai vadă. E sfârşitul. Vor veni boşii. De vom pieri toţi, atâta pagubă! Nu mai face să trăieşti...

Aceasta am scris-o în romanul de acum opt ani, acel roman neterminat ca viaţa însăşi, ca viaţa mea[271]. Dar în viaţă s-a petrecut acolo, la acel capăt al Franţei, unde Charles d'Artois se bărbiereşte în 1815 ca să ajungă proaspăt la Ypres şi unde noi aşteptam în 1940 să ni se lase, după ce se vor scurge trupele englezeşti, drumul liber spre mare... acolo s-a petrecut o scenă pe care n-am povestit-o. Îţi mai aduci aminte, domnule locotenent? Mă urai de multă vreme şi ai crezut că sosise clipa... Întorcându-mi spatele, te-ai apucat să vorbeşti împotriva mea. Îţi făcuseşi socotelile, uitând că mai erau şi soldaţii acolo, soldaţii mei, care au sărit să mă apere. Ce-ai devenit, după aceea, domnule locotenent? Miliţian fascist, aşa cred. Mi s-a vorbit de dumneata mai târziu. N-am ţinut să aflu prea mult. Dar aici romanul zice altceva:

Acest dans al morţii dezlănţuise oamenii. Jean de Moncey asculta împietrit spusele soldaţilor, camarazii săi. Nu ştiuse niciodată ce gândesc... Vorbele pline de ocară treceau acum ca un talaz pe deasupra tuturor. Dintr-o dată. Câţi dintre dânşii se dovedeau a fi dintr-o dată pătrunşi de ideea înfrângerii? Se arătau dintr-o dată copleşiţi de o neagră amărăciune. Îşi urau comandanţii. Le ieşeau din gură vorbe neauzite vreodată, sau poate auzite în coşmaruri: „Să mori, pentru cine să mori?" Numele Franţei, rostit de cineva, dezlănţui brusc pe vreo trei-patru: „Ah, nu! Mai slăbiţi-ne cu Franţa! Cunoaştem gogoşile astea!"

Alain era palid ca un mort. Spuse aproape în şoaptă lui Moncey: „Aceasta, vezi tu, e mai rău ca orice..." Tot aşa gândea şi Jean. Poţi fi învins din punct de vedere strategic... poţi fi rupt de ai tăi, gonit, hăituit... poţi fi doborât, fiziceşte doborât. Dar această înfrângere, care se înfigea în neguri ca un cuţit! Această înfrângere, care devenea carnea şi cugetul lor! Era oare într-adevăr sfârşitul?

O, tărâm al ruşinii, staţie unde calvarurile se încrucişează şi se

ciocnesc, tărâm al înjosirii, loc al metamorfozei sufletelor, rană deschisă în coasta patriei! Nu poate fi nicio asemănare între cele două sarabande, goana spre mare a rămăşiţelor armatei din 1940 şi fuga prinţilor în ajunul paştilor anului 1815. E o zi în care zeii au murit, de data asta ca şi de cealaltă, iată totul. La ce se gândesc tinerii aceştia, prea puţin deosebiţi de cei pe care îi aveam sub comanda mea atunci, în frumoasele uniforme ude leoarcă, pe caii lor istoviţi şi cu toate iluziile lor măreţe îndoliate? Ferma e aceeaşi, aceleaşi sunt vitele şi câmpiile dimprejur... decorul unei vieţi paşnice, pe care n-o dezminte decât arhitectura fermei cu zidurile groase, fără ferestre în afară, parcă grozăvindu-se în faţa năvălirilor seculare; deşi nedeprinse cu bubuitul tunurilor. Vâlceaua tăiată la mijloc de un şir de copaci însemnând hotarul şi colo, pe dealuri, o şosea străină, fumul unei case care nu se vede, Belgia...

Ostaşii lăsaţi de strajă la marginea drumului au adus un om rătăcit, ca scos din minţi, în zdrenţe, bâţâind şi gângăvind. El ceru să vorbească cu generalul de brigadă Rochechouart... Léon ieşi din fermă însoţit de Montpezat. Acolo, în drumul glodos prin care bălăceau, o zdreanţă, un biet om cu groaza în ochi, se aruncă la picioarele stăpânului său, sărutându-i mâinile şi bolborosind vorbe fără şir. Era valetul.

— M-au bătut – îngăimă el – m-au trimit jos, au vrut să mă zvârle în apă, au dat cu pietre în mine...

— Ce spui? Cum? Şi până una-alta, unde-i cabrioleta, cabrioleta mea? Unde ai lăsat-o? Şi Bertin, unde-i Bertin?

Numele acesta parcă îl vârî pe nenorocit în toţi sperieţii. Bertin! Surugiul! Ah, ah, surugiul!

— Ce tot boscorodeşti acolo? întrebă generalul. Eşti beat?

Din ce era să fie beat, poate din oboseală şi friguri... Să-l fi tăvălit în c... şi n-ar fi avut altă înfăţişare. Căci grozăvia trăită, furtul, scena nocturnă, fuga prin mlaştini, căderea în gropile de turbă, loviturile de bici care îi usturau spinarea şi obrazul, toate acestea nu erau încă nimic pe lângă ocara suferită, pe lângă înjosirea demnităţii lui de om, a demnităţii lui de servitor, dacă vreţi... La început voiseră să facă din el complicele lor. Dar cine erau?

— Ei bine, surugiul şi cu ostaşul acela de gardă, pe care făcui prostia să-l las să se urce în cabrioletă... Cum se poate una ca asta? Toţi domnii aceştia din escortă sunt totuşi oameni de familie bună, ofiţeri... şi apoi, să-l fi văzut pe ăsta ce mai înhăţa la lucruri... Când au dat iama în bagaje, am protestat şi ei m-au pălmuit... Dac-aţi şti ce vorbe mi-au spus! Au luat valiza cu obiectele de toaletă ale domnului conte, frumoasele obiecte de argint aurit... şi lucrurile domnului duce... şi banii, tot, tot...

Ce să-i faci? Erau prădaţi, prădaţi... Dar în dimineaţa ploioasă –

o ploaie măruntă, care îţi trecea peste obraz ca un pieptene sau o greblă şi te zgâria pieziş, căzând apoi ca prundul în bălţoacele drumului – jalnicul valet avea în el nu ştiu ce de un comic irezistibil, aşa cum i s-a părut întotdeauna lui Léon de Rochechouart privelişte descompunerii unui om, oriunde i-a fost dat s-o vadă, aici sau în Kirghizia, sau în Portugalia. „Haide, îşi zise, trebuie să ştii să rezişti imboldurilor necugetate. Să râzi într-o clipă ca asta ar părea nesăbuit. Şi ar dovedi prea mare cruzime... Eu care abia adineauri vorbeam de Berezina... iată-mă tot atât de lefter ca şi atunci... fără o para chioară... doar cu hainele de pe mine şi cu un cuţit în buzunar... Ah, uite şi trei monezi de aur – un adevărat noroc! – e tot ce mi-a rămas din cinci sute de franci pe care i-am luat cu mine... Şi cei doi cai ai mei. S-a isprăvit! Dar ce mutră o să facă bietul unchiu-meu când o auzi...” Caraghios era că Armand-Emmanuel de Richelieu, jefuit ca şi Rochechouart, rămăsese îmbrăcat în uniforma de general rus şi, o dată cu geamantanul de haine, pierduse până şi posibilitatea de-a redobândi înfăţişarea unui francez...

Nici domnul de Rastignac nu-şi va mai revedea caleaşca verde, de care era aşa de mândru, cu minunatele ei dichisuri de marochin în aceeaşi culoare. Pesemne că asta e trăsura care a fost adusă la Lille într-o stare jalnică, o dărăpănătură cu pielea smulsă şi geamurile sparte, fără bagaje, fără piedică la roţi, fără urmă de felinare. Nici domnul de Damas nu şi-a mai regăsit cupeaua galbenă. Şi iată-l călare, alături de contele d’Artois, între acesta şi François d’Escars, ieşind din fermă pentru a-şi lua rămas bun de la trupele sale. E scuturat de friguri, le vede toate ca prin ceaţă. Despre ce-i vorbea César de Chastellux? Trăsura, bagajele... Oh, în asemenea prăpăd, cu acestea sau fără ele, totuna e! Dacă-i pare rău după ceva, dar ştii, cu-adevărat, e miniatura pe care o păstra într-o cutiuţă de catifea albastră, portretul nepotului său Georges de La Bédoyère, micul Jojo, a cărui lipsă îi va face exilul şi mai dureros. Şi tot aşa, trebuie s-o spunem, regretă un ceas englezesc de argint cu deşteptător, un ceas atât de plăcut, în sfârşit, o amintire... Călăraşii, care intraseră cu comandantul lor în ograda fermei, alcătuiesc escorta în capul căreia merg prinţii şi Marmont. Afară, în acea mare câmpie verde, toată numai apă, ostaşii gărzii personale, care aşteptau cu nerăbdare, scârbiţi şi dezorientaţi de marşurile şi contramarşurile din ultimele zile şi ultima noapte, muschetarii şi grenadirii, strânşi de multă vreme, par să aştepte, înfioraţi, un verdict cunoscut de mai înainte, dar pe care se încăpăţânează să-l spere încă nedefinitiv.

Ceata princiară cu Marmont, cu domnii de Damas, de Polignac, d’Escars şi ducele de Richelieu în uniforma sa străină, înaintează. În spatele lor vin domnii de Vergennes, de Mortemart, César de Chastellux şi Lauriston. Trupele sunt aşezate în faţă, cu ofiţerii cărora

le-au fost încredinţate companiile de gardă, după ce căpitanii-locotenenţi, toţi, afară de Marmont, plecaseră cu maiestatea-sa. Ploaia stătuse. Aerul s-a mai încălzit niţel. E o vreme cenuşie şi moale, fără speranţă. Doamne, ce lungă mai fu şi aşteptarea acestei clipe cumplite! Era ora opt când poposiseră aici, venind pe şoseaua pietruită. Acum se făcuse unsprezece. Ce-or fi făcut acolo, înăuntru, vreme de trei ceasuri? Nu-i nevoie de atâta ca să te bărbiereşti. Se zice că au avut o lungă consfătuire. Pentru ce? Totul părea limpede. Veniseră aici ca să treacă în Belgia... desigur, nu toţi... dar să fi fost aşa de aprigă târguiala până să se hotărască pe cine luau cu ei şi pe cine lăsau? Fiecare îşi corectează din ochi vecinul şi se întreabă de ce parte o fi. Sunt aproape toţi ca nişte copii, şi cei mai mulţi nu-s decât nişte copii. Li-e frică să nu fie părăsiţi, privesc spre Franţa cu spaimă, căci Dumnezeu ştie ce-i aşteaptă acolo... dar îi trec toate năduşelile când se gândesc că vor face pasul hotărâtor, că vor rupe cu ţara, trecând pe pământ străin... La fel e frica unora şi a altora. La fel de necunoscute şansele. Iată că alteţa-sa şi-a împins calul înainte. Ridică sabia, salutând trupele credincioase...

Să vorbeşti în aer liber pentru aproape două mii de călăreţi nu e nici simplu, nici uşor. Cu o voce îmbătrânită, spartă. Cu oboseala insomniei prelungite. Nimeni n-a băgat de seamă că înainte de-a începe să vorbească, pe furiş, contele d'Artois şi-a făcut cruce. A pipăit în buzunar mătania de sidef, pe care sfântul părinte i-o trimisese de la Roma cu binecuvântarea lui. Pe urmă, cum am zis, a salutat cu sabia.

La început cuvintele veneau clare, poate că le aducea vântul. E un scurt discurs de adio, de mulţumiri adresate ostaşilor şi, deodată, cuvintele nu mai trec de primele rânduri unde caii tropăie pe loc. Se vede bine că alteţa-sa nu e în stare să-şi stăpânească emoţia. Îşi ia rămas bun de la trupele care nu vor putea intra, cu armele lor, în Belgia. Cunoşteau dinainte cântecul. „Şi-apoi, de unde bani ca să vă ţinem? Ne ducem să-l găsim pe rege. Voi, cu comandanţii pe care îi însărcinăm să vă conducă, vă veţi întoarce la Béthune, să vă regăsiţi camarazii..."

Aici totul se pierde, vocea scade, vântul şi-a schimbat direcţia, cuvintele se duc în Belgia, spre drumul de pe deal, spre fumurile depărtate. În fiece călăreţ se lasă un frig de moarte. E ceva care se rupe în ei. Nici nu mai ascultă. Stau de o parte cu soarta lor, aşa cum prinţii aceştia sunt cu a lor de cealaltă parte. Într-un naufragiu în care nu e decât o şalupă, iar restul porneşte în voia valurilor pe o luntre cu catartele rupte...

Cum, asta e tot? Pentru noi e tot. Comandanţii sunt chemaţi în curtea fermei, unde prinţii s-au şi întors. Se vedea fluturând pelerina de muşama cenuşie a ducelui de Berry. Cei care se aflau destul de aproape au văzut în ochii lui Charles-Ferdinand lacrimile Anei de

Austria[272], pentru o ultimă oară. În curte începu adevărata scenă de adio: mai-marii îşi iau rămas bun unii de la alţii, iar căpitanul-locotenent de Lauriston se roagă să fie lăsat să-i însoţească pe prinţi până la rege. E oare de bună credinţă? A şi aflat că lui îi revine sarcina de-a da drumul escortei, de cum o ajunge la Béthune, unde se va întâlni cu La Grange. Toţi cei cărora li s-a încredinţat vreo companie au datoria să rămână. Dacă vor voi mai târziu să vină după prinţi... Domnul de Lauriston e cel care va avea comanda escortei până la împrăştierea ei. Nu, contele d'Artois nu se poate stăpâni. Îl zguduie plânsul. Ţara asta pe care o părăseşte... N-a mai rămas din ea decât o mică fâşie de pământ, o îngustă fâşie de fraze între prinţi şi emigraţie... Afară se strânge ultima escortă. Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari, în frunte cu colonelul Fabvier, care îl vă însoţi deci până la capăt pe Marmont. Vor merge până la Neuve-Eglise, întâiul sat din cealaltă parte a graniţei. Şi acolo se vor despărţi iar de cei care vor voi să-i escorteze la Ypres, în exil, pe prinţii Franţei... Richelieu, Bordesoulle, Marmont, Beurnonville, La Ferronnays, Nantouillet, François d'Escars, Armand de Polignac, Rochechouart...

Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari, oastea lor de pe urmă. Domnul de Lauriston a pornit spre Nieppe, la trei sferturi de leghe de fermă. Acolo se va face adunarea pentru Béthune. Şi se vor odihni până dimineaţa. Să mai prindă puteri. Să treacă această lungă zi nenorocită în care Dumnezeu a murit, în care Franţa nu mai are nici rege, nici prinţi... Mâine – cine ştie? – poate că va fi vreme frumoasă. Va fi duminica paştilor, clopotele au să sune din nou, iar ei se vor întoarce, cu o mare întrebare în ochi, spre Franţa. Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari au mers la Neuve-Eglise. Două sute s-au întors de acolo. Prinţii n-au luat cu dânşii în ţară străină decât o sută de călăreţi şi două trăsuri scăpate din prăpăd. La Nieppe comandanţii de companii fac o vizită noului lor şef, domnul Law de Lauriston. Dar s-au şi semnalat dezertări. Se ştie, s-au văzut încă de la fermă călăreţi pornind în trap către Bailleul. Nu vor alerga după dânşii, nici după cei care, sosind la Nieppe, au hotărât să meargă mai departe, spre Lille.

Aşa stau lucrurile chiar şi în escorta regelui. Ăştia se vor duce să se supună stăpânirii celei noi. Cam prea grăbiţi. Vor arbora tricolorul. E totuşi o mică minoritate. O fi...

Cu puţin înainte de amiază, şapte oameni rupţi de oboseală au sosit la Bailleul, cerând să fie încartiruiţi. Au fost trimişi la primărie. Acolo au spus că vor o foaie de liberă-trecere, căci doresc să se angajeze în armata noului guvern. Erau şapte ostaşi de gardă din compania lui Gramont, cei cu vipuşca verde. Iar ceva mai târziu, au sosit grenadiri şi muschetari la Armentières, la Erquinghem. Până şi la Nieppe, în timp ce escorta se mai afla acolo, călăraşi veniseră la primărie pentru a face declaraţii de supunere. Desigur, nu erau printre

aceştia cei din compania lui Raguza, nici cei din garda palatului, cărora mareşalul Marmont şi domnul de Vergennes le împărţiseră fiecare banii companiei lui. Ceea ce le dădea posibilitatea să se ţină deoparte barem o lună, fără să ceară slujbă în armatele imperiale. Opt sute de franci de cap. E preţul acestei scurte prelungiri a fidelităţii...

Iar în vremea asta, la Lille, Bertin surugiul, împreună cu complicii săi, umblă pe la cămătari pentru a vinde obiectele unei valize de toaletă în argint aurit şi altă argintărie... Oricum însă, au să-şi împartă o sumă frumuşică, opt mii de franci în ludovici de aur, s-o duci numai într-un chef o bucată de vreme, după care vor vedea ei ce se mai întâmplă.

Butoiaşul cu aur l-au îngropat înainte de a intra în oraş, ca să nu dea de belele. I-ar fi luai la ochi văzându-i cu atâta bănet. Vor avea destul timp să-l scoată de acolo. Se uitau pe furiş unul la celălalt, cu ochi de ucigaşi.

*

Atârnă mereu acelaşi cer plumburiu peste Béthune. Ploaia s-a potolit de azi-dimineaţă. Mulţi ostaşi de gardă, grenadiri şi muschetari mai dorm încă, fiindcă îşi petrecuseră noaptea în nesfârşite discuţii pătimaşe. E totuşi ora două după-amiază. Cei care se scoală la această oră nepotrivită regăsesc, o dată cu viaţa, fierberea din oraş. Acum nimeni nu mai pune la îndoială trădarea, nici cei care tot mai vor să fugă după rege în Belgia, nici cei care se şi hotărâseră să se întoarcă acasă, lăsându-se păgubaşi... Unii ca şi ceilalţi găsesc în cuvântul *trădare* o îndreptăţire. Nici chiar prinţii nu sunt cruţaţi. Cum de ne-a părăsit ducele de Berry? Cât despre contele d'Artois, ostaşii vorbesc de un al doilea Quiberon[273]... Se strâng în consfătuiri tainice, amuţesc de îndată ce te apropii de dânşii, iar schimbul posturilor se face anevoie, căci toţi sunt de gardă. Pe metereze patrulele îşi tocesc ochii, căutând să dea de călăreţii lui Exelmans prin bălţi, prin pădurile rărite, pe şosele. Venind una către cealaltă, santinelele acestea se întâlnesc acolo sus şi se încing la vorbă, uitând de slujbă şi de primejdie, ca să comenteze ce-au mai aflat dimineaţa. Domnul de La Grange a poruncit să se spună ostaşilor că, pentru a fi slobozi să plece acasă, trebuie mai întâi să-şi predea armele... Căci oraşul e încercuit, zăvorât, încuiat. Cum de-au îndrăznit să ne spună una ca asta? Când vă ziceam că acest La Grange e un trădător! Să ne propună asemenea târg, să ne cumpărăm dreptul de-a ne întoarce la casele noastre dezarmându-ne singuri? Operaţiile de lăsare la vatră începuseră, de fapt, la birourile companiilor, unde cei mai grăbiţi veniseră să se înscrie. Acolo li se întocmea câte un livret, dar, oricum, nu vor ieşi din oraş aşa, cu una, cu două... Nu. Trebuie să aştepte cavaleria. Când se întoarce? Astă-seară, probabil. Nicio hârtie nu va fi luată în seamă fără să aibă mai

întâi semnătura comandanţilor de companie. Poate că mâine vor putea pleca.

Centura de parapete e foarte întortocheată, avanposturile ieşind înainte ca nişte spini mari din grămada zidurilor. Mercenari elveţieni, rezemaţi în tunurile lor, scrutează zarea, doar-doar vor trage în sfârşit o ghiulea, din plictiseală. Schimburile de gardă se întorc în oraş prin scări strâmte şi trecători boltite. Iată strada Ţărmului cu măcelarii ei, cu rămăşiţele zvârlite, cu duhoarea ei de sânge şi de cărnuri stricate. Théodore l-a surprins pe Moncorps la taraba telalului, pe când pipăia un surtuc de căruţaş, nişte pantaloni de catifea, o vestă de bumbac gros, o pălărie mare de pâslă, şi acesta, dând cu ochii de prietenul său mai vârstnic, făcu feţe-feţe. Îi spuse lui Géricault, aproape şoptind: „În halul în care am ajuns...” Neliniştea din ochii lui! Şi iată că băiatul, evitând să stea de vorbă, a plecat lăsând acolo ţoalele. Faine ţoale, nu prea murdare! Théodore a încercat pantalonii: nu-s pe măsura lui, dar în sfârşit... se va mai gândi.

Înspre cetăţuie e Maidanul cel Mic, unde au loc execuţiile capitale. Aici au fost împuşcaţi în 1814, pe la sfârşitul lui ianuarie, Louis-Auguste Paternel şi Isidore Leprêtre din satul Prédefin, capii unei cete de ţărani, care au omorât la Médon, într-o cârciumă, pe un soldat al tinerei gărzi imperiale... Şi au trebuit să-şi sufere osânda de faţă cu ai lor – taţii şi mamele, fraţii şi surorile – înaintea unei mulţimi mute. E un loc sfânt pentru cei ce sunt, trup şi suflet, devotaţi regelui. Aici găsiră cu cale să se adune şapte voluntari, printre care Paul Royer-Collard, lunganul, Alexandre Guillemain, cârlionţatul... Să salveze drapelul! La aceasta se gândesc mai întâi. Dar trebuie să aştepte până se va face întuneric pentru a încerca să fugă, pândind clipa când are să intre cineva în oraş şi se va lăsa jos podul peste şanţul de apă la bariera Nouă sau la bariera Ţărmului.

Géricault se întoarce prin Piaţa Mare, care a ajuns o tristă tabără de nomazi, unde moţăie mereu alţi voluntari culcaţi sub căruţe, în spatele roţilor, şi unde umblă căscând bucătari, furieri, ostaşi de la partea sedentară. Mai sunt şi mercenarii elveţieni, ocărând şi blestemând întruna – şi e unul printre ei, care spune cam aşa, că dacă ar fi ştiut ce se va întâmpla, nu şi-ar fi tăiat mustăţile ca să placă regelui. Trec sacagii cu sacalele lor pe tărăboanţe. Dar e o zi proastă pentru negoţul lor. Nu-i arde nimănui să se spele.

— Te-am văzut – îi zise Catherine când el se întoarse la dugheana de oale – dar eu nu mi-am irosit vremea ca dumneata, domnule Théodore... Ţi-aş fi dat bucuros un costum al lui Fred, decât să umbli pe la telal, unde găseşti doar zdrenţe urâcioase, care s-au tăvălit pretutindeni... Dar frate-meu e scund pe lângă dumneata. Vesta lui nici n-ai putea să ţi-o închei...

Se simte în glasul ei admiraţie înaintea acestui bărbat chipeş, *dat*

dracului, cum se zice pe-aici. Sunt însă şi cuvinte rostite pentru a-şi ascunde gândurile. Théodore ştie cum vine asta. Fata pare frământată de griji.

— Ce ai, domnişoară? Parcă nu ţi-e gândul la ce spui...

E tulburată, văzând că el i-a ghicit grija.

— O, nu e nimic, dar tata nu se simte prea bine... ne-a cerut să nu-ţi spunem dumitale...

— Aş avea nevoie, totuşi, să-i vorbesc...

— Nu ştiu dacă se poate, zise ea. În orice caz, nu sta mult, n-ar trebui să-l obosim...

Evenimentele trec peste o ţară şi s-ar zice că viaţa individuală e suspendată, că nimic nu se poate întâmpla într-o zi ca asta – şi apoi vezi că totuşi... E posibil ca maiorul să se fi cheltuit prea mult în zilele din urmă. Adevărul este că încă înainte de a se duce la Poix nu s-a simţit prea bine. Nu voise să ţină seamă de asta. Pentru nimic în lume n-ar fi lipsit de la întâlnire. Se întoarse de la Poix prin Doullens şi Saint-Pol. Călare. Şi pierduse deprinderea drumurilor lungi. Ce avea, la drept vorbind? Medicul tocmai ieşea de-acolo. Îi prescrisese doctorii, ceaiuri.

Nu cunoşti un om când nu l-ai văzut niciodată în patul său. Maiorul se săltă în perne, sprijinindu-se într-un cot. Dar era un moşneag! Mai întâi, fără guler, cu pielea fleşcăită... Lumina de afară cădea firavă pe măsuţa de la căpătâiul patului, rotundă ca un stâlp de mahon, unde se vedea o ceaşcă stingheră cu o doctorie galbenă-verzuie şi o linguriţă în care rămăsese puţină pulbere albă...

— A sosit o scrisoare de la Fred... zise bolnavul cu un biet surâs. Mi-alesei bine momentul să mă hodorogesc tocmai acum... Băiatul a reintrat în oştire...

Cum? Sosesc scrisori de la Paris? Pe ce cale? Ei bine, cu diligenţa. Şi în dimineaţa asta au lăsat-o să intre în oraş... Au lăsat-o? Cine, soldaţii lui Exelmans? Maiorul avu un zâmbet înveselit.

— Soldaţii lui Exelmans? Nu există soldaţi de-ai lui Exelmans... Astea-s poveşti... Nu, vreau să spun că postul de gardă de la bariera Arrasului a lăsat să treacă diligenţa. Căci voi sunteţi cei care ne asediaţi...

Bătrânul se răsuci în aşternutul cârpit.

— Nu te agita! îi strigă din odaia de alături Aldegonde, nevastă-sa, care trebuie să-l fi văzut în oglindă, singura rămăşiţă din splendoarea lor italiană. Nu te agita, Frédéric! Doctorul a spus...

Maiorul tuşi, încruntându-se:

— Dacă te-ai lua după aceşti Diafoirus[274]...

Vorbi apoi despre fiu-său.

Ascultându-l, Théodore se gândea la propriul său tată. Ce frică avea domnul Géricault să nu i se întâmple ceva băiatului! Calul,

temperatura, femeile, camarazii, bolile, băutura – toate îi dădeau griji... Un tată care tremură ca o găină pentru puiul ei! Acesta însă, maiorul, ce mândru se arăta de odrasla lui, de apucăturile-i de mic derbedeu colţos, care nu se teme de nimic, deşi nu era prea voinic, ci mai degrabă pirpiriu. Încă din şcoală sărea la bătaie cu nişte vlăjgani de două ori cât el şi se întorcea acasă cu o ureche ce-i spânzura însângerată, trebuind să fie cusută la loc...

— Închipuiţi-vă – zice el – că la şaisprezece ani şi jumătate s-a luat de piept cu ungurii aceia... la Besançon... Văd că am dat în doaga copilăriei, v-am mai povestit doar asta de trei ori! E un patriot, vă asigur. Nu-l mai putea opri nimeni la Béthune, de cum a aflat de debarcare... trebuia să fie şi el acolo. Vezi că tinerii de azi nu-s chiar toţi ca băieţii ăştia care o iau la sănătoasa... sunt tineri şi tineri... băieţi ca Fred... Se vorbeşte mereu de soldaţii anului II. Ei bine, da, soldaţii anului II – şi ce? Noi ăştialalţi aveam de ce ne înflăcăra, gândeşte-te, poporul se ridicase, regele era la închisoare, ideile noi... Dar ce să zici de tinerii de azi, pe care-i credeam fără speranţă, fără orizont, şi uite-i acum! Ce le lipseşte ca să-i arunci numaidecât în luptă, să le dai brânci înainte, acolo unde-i vâlvătaia mai mare? Le lipseşte entuziasmul, pe care nu-l pot afla în ceea ce se întâmplă sub ochii lor, în lumea ce li s-a pregătit... Flacăra trebuie să ţâşnească dinlăuntru, de aici...

Şi se lovi cu pumnul în coşul pieptului. Îl prinse atunci o tuse îndărătnică şi tăcu până să-şi vină în fire.

— Nu vă obosesc? întrebă Théodore.

Iar el, de colo:

— Ci isprăveşte o dată... Nu sunt obosit când vorbesc de băiat, crede-mă... Cu ţânci de-alde ăştia se pregăteşte viitorul...

Géricault îi ceru să-i spună dacă Fred... zicea Fred ca şi cum l-ar fi cunoscut... dacă Fred, în sfârşit, avea entuziasm pentru Napoleon… Căci simţea o nelinişte, ceva care îl rodea, gândindu-se că şi tineretul... generaţia lui, ba şi cei mai tineri, se pot înflăcăra pentru cel ce se întoarce... Sau poate că-şi ziceau: „Ce mi-e unul, ce mi-e altul?” Sau îl preferau pe Napoleon prin contrast cu burduhănosul rege? Sau, fără să aleagă, ca la fete, o iau pe cea dintâi care le e la îndemână? Maiorul se aşeză mai bine şi îşi privi mâinile ciolănoase.

— Ce-ai vrea să-ţi explic? vorbi el. Nu ştiu ce-i în capul băiatului. Dar lucrurile nu mi se par aşa de complicate. Napoleon se întoarce, asta înseamnă că ăilalţi se duc. Şi apoi, de câte ori să-ţi spun că împăratul va fi ceea ce vom face noi din el...

Spusese aceasta la Poix şi n-o mai repetase de atunci. Se porni iar să vorbească de fiu-său:

— Vrednic băiat, crede-mă... Copii ca dânsul sunt nădejdea poporului. Un popor care are asemenea copil...

— Nu credeţi – întrebă Théodore – că s-a aprins tocmai fiindcă e aşa de tânăr şi că are să-i treacă?

Maiorul, a cărui răsuflare devenea tot mai anevoioasă, şi-a clătinat mâna în aer. Voia să zică zece lucruri deodată: că avea încredere, că din tineretul acesta de azi vor ieşi oameni minunaţi, că lumea îşi va schimba înfăţişarea în mâinile lor, că, neînfricaţi şi îndârjiţi cum sunt, nu vor lăsa treaba neisprăvită... că vor duce mai departe revoluţia, reluând lucrurile de acolo unde ea le-a lăsat... că în mâinile lor culorile Franţei... În ochii de un albastru-spălăcit, cu firişoare roşii, era nu ştiu ce licărire febrilă şi lucioasă... Maiorul povestea întâmplări mărunte de pe când fiu-său era şcolar, isprăvile inimoase ale băiatului şi...

— Frédéric – îl întrerupse cu blândeţe Aldegonde – faci rău că te oboseşti vorbind atâta, şi apoi domnul Théodore nu-l cunoaşte pe băiat... se va gândi că aşa sunt părinţii... În ochii unui tată... Şi întorcându-se spre musafirul lor, urmă: Ce-i drept, Fred e un copil bun.

Ea duse un deget la buze, făcându-i somn lui Géricault să nu mai vorbească... şi, într-adevăr, maiorul picotea cu gura întredeschisă, clipind de câteva ori, iar degetele i se întinseră pe cearşaf, nişte degete cu zbârcituri groase la încheieturi şi cu unghiile parcă strivite...

Ieşiră de acolo în vârful picioarelor.

— Ascultă, domnule Théodore – spuse soţia maiorului – cred că am făcut rost de ceea ce-ţi trebuie... Mi-a spus Catherine. E un văr al nostru, Machu, vizitiu la diligenţă. Mi se pare că e cam de statura dumitale... găseşte el vreo haină de-a lui... Nu-i nevoie să-mi mulţumeşti! Doar nu era să te las să-ţi prăpădeşti banii la telal!

Pleoapele pătate s-au închis şi ochii se întorc spre viitor, spre visul care nu se reduce la cuvinte. După perdeaua patului, gălbuie cu flori mari, maiorul se duce pe firul unei ape schimbătoare. Se duce la vale luat de anii pe care nu-i va mai vedea niciodată. Toate încreţiturile feţei, toate grijile trecutului alcătuiesc alfabetul necunoscut al acestui viitor pentru care a trăit. Scrijileturi în piele, cicatricea de pe buza de jos, ciupitura de brici sub barba sură, pe care nu şi-a ras-o azi-dimineaţă, un neg la capătul sprâncenei drepte, o lacrimă prelinsă lângă nas şi pierzându-se aproape de mustaţă... Voi, toate aceste semne, povestiţi o lungă istorie zbuciumată, o soartă la voia întâmplării, dezordinea istoriei contemporane, viaţa maiorului Degeorge, aşa cum mi-o închipui eu. Dar viaţa aceasta, ajunsă acum la capătul ei, ca o trudă îndelungată, ce alta este oare dacă nu o momeală din ceea ce vine, din speranţa pe care o lasă în urmă, o altă viaţă care renaşte, tânără, plină de freamăt, cu toate iluziile de acum douăzeci şi cinci de ani, şi cu ceva pe deasupra... Nimic nu se sfârşeşte, chiar dacă mă duc, mă prăpădesc, mă las doborât, mor...

Viaţa e ca anotimpurile care se succed, ca iarba pierită fără urmă şi care se întoarce cu primăvara. Să mor? Ce înseamnă oare asta: *să mor?* Nu mori câtă vreme rămân ceilalţi. Şi ceea ce ai gândit, crezut, iubit, cu atâta tărie, cu atâta patimă, întinereşte iar cu cei care vin, copiii al căror trup şi suflet cresc, devenind la rândul lor simţitori la aerul primăverii, la bunătate, la pacea dulce a serilor.

*

Trecutul, trecutul! E un lucru admis de toată lumea, că în clipa morţii un om îşi revede trecutul său în străfulgerarea unei clipe, ca şi cum mosorelul memoriei ar da drumul dintr-o dată firului răsucit pe îndelete. Ca şi cum omul n-ar fi negaţia trecutului – ceea ce scapă acestui trecut şi nu se mai întoarce niciodată la el – ca şi cum memoria însăşi n-ar fi o prefacere continuă a trecutului, imaginea lui corijată după dorinţele pe care le avem în noi! Omul nu stă cu faţa la trecut şi vreau să cred – chiar dacă m-aţi strivi pentru asta – că în clipa supremă, când carnea lui înţelege cât de neîndurător măsurată e tocmai clipa aceasta, sufletul priveşte înainte, vrea să ştie mai mult, caută, cu văzul slab al unui ochi care se stinge, să ghicească drumul mai departe, dincolo de cotitură, dincolo de zare... viitorul.

Nu ştiu, poate că această carte – când scriu asta mi se încheie al şaizeci şi unulea an al vieţii, vârsta regelui podagros, a acestui Ludovic al XVIII-lea cu picioarele umflate, purtat în cărucior – poate că această carte, întoarsă strâmb şi numai aparent spre trecut, nu e din parte-mi decât o îndârjită căutare a viitorului, poate că nu e decât cea de pe urmă imagine a lumii în care mai trebuie doar să-mi sfâşii haina de toate zilele, haina tuturor zilelor mele. Şi poate că de aceea, pe măsură ce merg înainte, de la florii la paşti, o larmă depărtată pe care pământul o transmite, înăbuşită, ca o izbitură în scoarţa lui tare, face să răsune tot mai des în proza mea acest cuvânt repetat fără răgaz, cuvânt care bate ca o tobă, stăruitor, într-ascuns sau pe faţă – viitorul.

Poate că am reluat această veche şi stranie ţesătură a istoriei, năpădit de îndoieli şi de certitudini, urmărind firele urzelii care se încrucişează pe canavaua încâlcită a oamenilor şi culorilor, poate că m-am vârât în mulţimea unei vremi apuse pentru a mă smulge acestei viziuni prea simple şi prea drepte a lumii în care îmi sfârşesc călătoria, pentru a căuta în pulbere sămânţa felurită a celui ce sunt, a ceea ce suntem şi mai cu seamă a ceea ce se va naşte din noi, împotriva noastră, deasupra noastră, dincolo de fiinţa noastră, acea primăvară a cimitirelor căreia i se zice viitor.

Poate fiindcă măsor în această clipă puţinul prezent ce mi-este încă hărăzit mi-am pus toată vlaga şi toată voinţa în truda nesăbuită care-i face pe cei din jurul meu să clatine din cap pentru a întoarce tot trecutul spre viitor.

Sunt omul acela care zace într-o casă de pe uliţa Strâmtă din Béthune, şi prin fereastră de-aici abia dacă se zăreşte un crâmpei de cer plumburiu, când lumina zilei – au e ziua, au e noaptea? – a şi început să scadă... Sunt omul acela căruia o boală neaşteptată, sau cel puţin neaşteptată pentru ceilalţi, căci fiecare îşi cunoaşte singur inima, şi doctorii cu aparatele lor nu văd decât semnele înşelătoare – sunt omul acela căruia o boală neaşteptată îi curmă truda sa de toate zilele şi căruia nu-i mai rămâne, în patul pe care abia se mai mişcă, decât privirea pierdută, aţintită nebuneşte spre viitor...

Viitorul, adică el însuşi supravieţuindu-şi, gândirea lui trecută altora, energia acestui trup strămutată în alţii, lumina transmisă, râvna fierbinte împărtăşită urmaşilor. Omul care în visurile sale nu moare niciodată, omul în stare să înţeleagă orice, să pătrundă orice în afară de neant, dacă-i mai rămâne în fundul nopţii care îi cotropeşte o firimitură de stea, un strop de conştiinţă, ei bine, când vi se pare că se întoarce la trecutul său, el tot la tinereţea lui cată, tot tinereţea lui încărcată de viitor o cheamă să-i fie alături, şi pe măsură ce el se stinge, tinereţea lui devine tinereţea veşnică, o biruinţă câştigată în numele său de tot ce moare asupra morţii însăşi. În clipa aceasta viitorul omului e tinereţea care îi supravieţuieşte.

Tinereţea... Oamenii tineri care se ridică şi duc mai departe, în locul tău, speranţa lumii. Vor fi şi dânşii amăgiţi ca tine, li se vor întinde mii de capcane, cum ţi s-au întins ţie, dar nu e nimic. Ei sunt viaţa, sunt primăvara, dă-le voie să râdă chiar de tine, de ceea ce a fost viaţa ta, numai a ta, în numele vieţii. Râsul acesta te răzbună de toate prăbuşirile, înfrângerile şi greşelile. Tinereţea, bătrâne, e apoteoza ta... bătrânule de pe strada din Béthune, unde lumina se face tot mai mică.

Da, aceşti tineri care se ridică poartă speranţa lumii. Ochiul tău, devenit sticlos, nu pe tine te vede, nu trecutul acesta trecut, ci pe fiul tău, pe fiii tăi, viitorul. Leapădă-te o dată pentru totdeauna de legendele acelea mincinoase, care vor ca străbunul să fie mai mare decât nepotul! La Béthune, în culcuşul tău de pe urmă, ce lumină dinlăuntru te inundă? Cum ar putea nişte copii rătăciţi ai revoluţiei şi imperiului să lumineze cu chipurile lor fereastra odăii tot mai întunecate? Dar, la geamul sufletului tău, această lumină e a generaţiilor noi, care te poartă mai sus decât ai fi putut ajunge. Nu te împaci cu părerea pe care vor să ţi-o impună alţii asupra destinului lor. În fiul tău, în fiii tăi, eşti tu însuţi mărit, prin ei atingi alţi aştri. Încearcă, deci, să vezi drumul pe care îl vor străbate. Nu-ţi pleca urechea la filozofii şi istoricii veacului de după tine, plini de trufie, arătând o milă dispreţuitoare pentru această generaţie care îţi urmează, fiindcă nu pricep nimic din continuitatea efortului, din devotamentul omului şi fiindcă ei numesc măreţie doar vuietul, chiar

dacă ar fi al tunului.

Iată-i pe fiii tăi, om de la ’93! Tragă-se la o parte cine are sufletul destul de josnic ca să-i judece cu bucata, după rânduielile contabilităţii, debit şi credit, cine zâmbeşte dispreţuitor în faţa acestor conspiraţii care se ţin lanţ şi cărora ei îşi vor închina toată viaţa, mistuindu-şi anii tinereţii, fără a mai socoti pe cei ce şi-au aflat moartea luptând. Multă vreme de acum încolo ei se vor arunca în aventuri, care par dintru început osândite în ochii Istoriei. Cu toate acestea, ei vor fi crezut destul în ele pentru a-şi risca pe-o singură carte toată tinereţea şi anii bărbăţiei. Fiecare an, după masacrele ce-au urmat întoarcerii prinţilor – adevărata teroare – va aduce recolta lui de lupte înflăcărate şi de sânge vărsat. Şi în vremea asta, profeţia maiorului se împlineşte, căci, ia priviţi, poporul l-a reluat în mâinile sale pe Napoleon de îndată ce a fost învins, i-a dat chip după chipul său, devenind ceea ce poporul a făcut dintr-însul. El nu mai este un cumnat ai împăratului Austriei, el există prin această prostime al cărei prizonier se temea atâta că va ajunge, şi există numai prin ea, prizonier al regilor cărora le maimuţărise curtea. Iar dacă este speranţa de pe urmă a ofiţerului pensionar, numele şoptit de veteranul ce-şi dă ortu’ popii, icoana din perete în bordeiul ţăranului, cântecul lui Béranger pe buzele celor ce-şi bat joc de rege, să nu uităm că toţi conspiratorii aceştia de prin toată Franţa, din Grenoble până-n La Rochelle, din Toulon până-n Lille şi la Paris... toţi sunt republicani, oameni din popor care merg la moarte fără sprijinul nimănui, fără garanţia băncilor, trădaţi de înaltele personaje în care uneori credeau să găsească aliaţi, iar conspiraţiile lor nu mai sunt urzeli ale intrigii, ci izbucnesc deodată ca o împotrivire din adâncuri. O, patrioţi din 1816! Uitaţi-vă la Tolleron cum îşi pune mâna pe butuc în Piaţa Grève şi-i zice călăului: „Taie mâna aceasta care a apărat patria!” şi tovarăşii săi de martiraj sunt un tăbăcar şi un învăţător. Iar dacă mai e vreo îndoială pentru cine lucra în acel an Jean-Paul Didier în departamentul Isère, apoi e foarte limpede că pentru libertate a căzut la 15 mai, în piaţa din Grenoble, tânărul său complice, Maurice Miard, care la cincisprezece ani era croitor în comuna La Mure. Un an mai târziu, Desbans, furier în al 2-lea regiment de infanterie, din care făcuse parte maiorul Degeorge şi apoi Fred, după bătălia de la Lipsca, Desbans care primise Crucea Legiunii de onoare din mâinile lui Napoleon, refuză s-o predea în câmpia de la Grenelle şi preferă s-o îndoaie şi s-o înghită în faţa plutonului de execuţie, murind la douăzeci şi patru de ani cu camaradul său Chayeux, care avea douăzeci şi doi. Când Frédéric Degeorge, fiul, soseşte la Paris în 1818, studenţii Şcolii de Drept nu mai seamănă cu voluntarii din 1815. Abia în acel an, datorită lui Richelieu, armatele străine părăsesc teritoriul ţării. Şi, începând din 1819, fiul tău, maiorule, va merge la închisoare

pentru o broşură intitulată *Ce-i de făcut sau ceea ce ne ameninţă*, în vreme ce la şcoală camarazii lui sar să-şi apere profesorul, domnul Bavoux, pe care decanul l-a suspendat, şi împotriva lor sunt chemaţi jandarmii. Şcoala e închisă prin decret. În acel an, abatele Grégoire, regicidul, e trimis de popor în Camera deputaţilor şi regele porunceşte să se anuleze alegerea lui. În anul următor, Frédéric e la porţile Palatului Tuilerii, când unul din camarazii săi de la Şcoala de Drept, student de douăzeci şi trei de ani, e ucis de trupă în ajun de joia verde[275]. E acolo a doua zi cu şase mii de studenţi, care se îndreaptă spre palat înarmaţi cu bastoane. E dintre cei patru mii care, în haine cernite, îşi duc la groapă camaradul în ziua următoare. Şi chiar în seara aceea, răscoala se întinde din Piaţa Ludovic al XV-lea, prin strada Rivoli, până în mahalaua Sfântul Anton. După două zile, Frédéric va fi printre cei care strigă *trăiască republica!* între bariera Sfântul Denis şi bariera Sfântul Martin, unde un om e ucis şi cincizeci sunt răniţi. În 1821 trebuie iarăşi adusă armata ca să-i împrăştie pe studenţii Şcolii de Drept. Dar, între timp, Frédéric intrase în organizaţia *Amicii Libertăţii* şi pornise pe calea conspiraţiilor. Vremea lor venise, şi în 1822 încep marile întâmplări tragice ale acestei generaţii: an de tulburări şi de dueluri, de comploturi şi de execuţii. E anul răscoalelor de la Thouars şi de la Saumur[276], când generalul Berton e împuşcat, când cei patru sergenţi din La Rochelle[277] urcă treptele eşafodului, cu toate încercările grupurilor de carbonari[278] de a-i scăpa în drum spre ghilotină, de a-l mitui pe guvernatorul închisorii în ajunul execuţiei (şi printre cei care dădeau banii erau colonelul Fabvier, Horace Vernet şi prietenul său, Théodore Géricault). Din nou se mişcă studenţii de la Drept, iar Şcoala de Medicină a trebuit să fie închisă... Aşa era tineretul de atunci. Cine, deci, care romantici orbi, de la Stendhal la Musset, vor vorbi de acest tineret ca şi cum el n-ar fi crezut în nimic, ca şi cum n-ar fi ştiut decât să bea, să fumeze, să ademenească fetele şi să încaseze cupoanele de rentă, ca şi cum ar fi fost inferior războinicilor imperiului sau acelor condottieri[279] ai Renaşterii? Tineretul acesta, pe care nu l-a mânat nici interesul direct, nici siguranţa că va câştiga lupta şi care n-a precupeţit nimic. Da, ai dreptate, bătrâne, fiii soldaţilor din anul II al republicii sunt vrednici de părinţii lor... ei nu erau numai spilcuiţii de pe bulevardul Gand.

Maiorul Degeorge doarme, dar să fie oare într-adevăr somn această respiraţie anevoioasă, sudoarea rece, gâfâitul tot mai repede şi deodată această linişte îngrijorătoare? Haide, încearcă să vezi mai departe, priveşte...

Băiatul de care eşti mândru, şi care se numeşte ca şi tine, Frédéric, a plecat în Spania, unde republicanii i-au luat la goană pe regi. Căci trebuie trimişi francezi la această graniţă, când Burbonii de

la Paris au hotărât să nu îngăduie libertatea dincolo de Pirinei, când armata, armata noastră, în care amintirea bătăliei de la Valmy nu s-a stins cu totul, mărşăluieşte spre Riego. Câţi se aflau cu Fabvier între San-Sebastian şi Irun? O sută cincizeci, cel mult, dar veniţi toţi dintr-o conspiraţie sau dintr-alta, ca tânărul Delon, care a umblat la şcoală cu Victor Hugo, condamnat la moarte în răscoala de la Saumur, ca şi Gauchard, Pombas şi Cossin... Ei strigă armatei care înaintează spre Bidassoa[280]: *Soldaţi, unde vă duceţi? Şi cine ar putea recunoaşte în această tânără armată, sub drapelul acesta murdar, pe copiii învingătorilor de la Marengo şi de la Austerlitz? Aveţi ca avangardă călugări şi hoţi, în fruntea voastră emigranţi şi câţiva trădători, iar ca ariergardă pe austrieci. Mergeţi să distrugeţi libertatea pe care părinţii voştri au întemeiat-o cu preţul sângelui lor şi să aduceţi Franţei fanatismul şi tirania... Sentimentele pe care şefii voştri le numesc „onoare" şi „disciplină" nu-s altceva decât principiul odios al demoralizării şi înjosirii poporului...* Ce puteau face o sută cincizeci de oameni? Tunul venit din Franţa a tras drept în ei. O, voi, cei dintâi apărători ai unui principiu nou, solidaritatea popoarelor, tineri eroi a căror istorie nu se învaţă în şcoli, voi întemeiaţi aici, la trecătoarea de la Behobia[281], acea tradiţie franceză care va cuceri lumea – mă-nchin vouă, care veţi fi atât de repede daţi uitării! Vă mulţumesc! Cu Austerlitz pe buze, aţi şters amintirea războiului ticălos din Spania, crima lui Napoleon, această pată pe drapelul nostru!

Încearcă de te ţine după dânsul, moşneagule care gâfâi şi gemi, ridicându-ţi pleoapa inutilă pe un ochi stins, încearcă de te ţine după fiul tău, vezi-l acolo în Dennemark Street, la Londra, o ulicioară din cartierul Soho, unde trăieşte o Franţă exilată. L-au condamnat la moarte, în lipsă, pe Frédéric. Priveşte-l în mijlocul surghiuniţilor. Vorbeşte cu Fabvier, în trecere prin Londra, cu generalul Lallemand, gata să ia drumul Americii, cel a cărui soţie se ascunsese în 1815 într-o casă a bătrânului Géricault. Iată-i lângă dânsul pe supravieţuitorii răscoalelor de la Thouars şi Saumur, ai conspiraţiei din La Rochelle, ai aceleia din Toulon, al aceleia din Belfort – şi uite-l pe Martin-Maillefer, pe care-l vom regăsi în 1834 cu muncitorii mătăsari la Lyon... E fiul tău, acelaşi care a părăsit liceul spre a se duce 1a oştire când a auzit de înfrângerea de la Lipsca. Iar într-una din zilele anului 1825, cine e băiatul de douăzeci de ani care împinge uşa acestei case din Soho şi cade în mijlocul exilaţilor? Priveşte, nu-l cunoşti? E micul tău Jean, băieţaşul pe care-l trimiteai la culcare când îi sufla moş Ene-pe-la-gene: iată-l venit să-şi vadă fratele căruia îi va semăna mâine... e al doilea fiu al tău. Dar nu te osteni să-l urmezi decât pe cel mai mare... Iată-l în Franţa, cu primejdia vieţii, ascuns de Armand Carrel[282]... Aşteaptă niţel, răzmeriţa se întinde, o lovitură straşnică se pregăteşte... Auzi huruitul căruţelor pe caldarâm? Vezi morţii duşi la

lumina făcliilor? E Parisul, baricadele, şi Frédéric e acolo, în strada Rohan, cu puşca în mână, acoperit de pulbere şi sânge, aşteptând – cum zice – să vadă acel lucru pentru care a înfruntat moartea: *un guvern al ţării, ales de ţară.*

Sunt ei oare mai puţin mari, luptătorii celor Trei Glorioase, fiindcă roadele izbânzii le-au fost furate? Şi sub domnia lui Robert Macaire încoronat[283], fiul tău îşi va urma neabătut calea sa republicană. Douăzeci şi nouă de procese sub Ludovic-Filip la Arras, unde şi-a ales locul de luptă. E vremea când ceva se schimbase în lume, poate că tocmai unde nimeni nu se aştepta. E vremea când pentru întâia oară în lume, la Lyon, în Franţa, s-a înălţat steagul muncitorilor[284]...

Ah, îţi vine tare greu, sărmane moşneag, să urmăreşti toate acestea, cu ce ţi-a mai rămas din suflarea vieţii, cu pâlpâirea ce se stinge încet sub frunte, şi poate că e mai bine să nu ştii urmarea, tragedia. Haide, dormi, sau dacă te-a cuprins alt somn... Privesc dincolo de tine destinul fiului tău.

Tragedia. Pentru a schimba lumea, oamenii nu pot rămâne singuri. Toate forţele care apasă macaraua trebuie să se strângă laolaltă, ca să poată ridica o clipă vechea orânduire clătinată pentru totdeauna... La Arras, Frédéric a intrat în legătură cu un prizonier politic. E un bărbat tânăr care l-a cucerit cu republicanismul său înflăcărat. Frédéric îi arată acea încredere căreia i se adaugă prestigiul întemniţatului. Îi va pune la dispoziţie coloanele gazetei pe care a înfiinţat-o la Arras. Prizonierul acesta n-a luptat oare în Italia alături de cărbunari? În fortăreaţa de la Ham, fiul reginei Hortensia, care poartă numele lui Napoleon, apare în ochii lui Frédéric aşa cum îl vede poporul, şi-i adevărat că acest Ludovic Bonaparte face pe socialistul, vorbeşte de drepturile muncitorilor.

Suntem într-o vreme când toate se schimbă. De ce n-ar fi el omul potrivit?

Toate se schimbă, chiar şi înfăţişarea ţării. Ne aflăm în 1843, întreprinderea carboniferă din Vicoigne a dobândit concesia minelor de la Noeux, între Béthune şi Lens. Peste tot prospectorii cercetează, intră pe moşiile dimprejur, fac găuri, scormonesc pământul, căutând huila. Oamenii sunt cuprinşi de febra câştigurilor. Ageamiii, plecându-şi urechea la poveştile ce li se spun, cred că au dat de o mină de aur în grădina lor. Societăţi iau fiinţă. Munţi de zgură se înalţă pretutindeni. Oamenii îşi părăsesc ţarinile ca să se bage în măruntaiele pământului. Suntem într-o vreme când toate se schimbă. Peisajele şi oamenii. În noiembrie 1847, când Frédéric va veni la castelul din Annezin, lângă bariera oraşului Béthune, unde a avut loc acel banchet la care au luat parte David d'Angers, Hennequin, Crémieux, Charles Ledru, Oscar Lafayette, patru sute cincizeci de invitaţi, el nu va mai recunoaşte,

privind pe fereastră, orizontul copilăriei sale. Oraşul său de baştină, în depărtare, nu mai pare înălţat pe-o colină: au crescut dealuri negre împrejur. Căsuţe de cărămidă încep să înjghebeze noi aşezări, copiii se joacă în grădiniţele mânjite de aur negru. Trei luni mai târziu, Frédéric se întoarce aici comisar al republicii şi numeşte noua municipalitate, în care-l recunosc pe bătrânul Bellonet, întâlnit la 1815 în uliţa Strâmtă, cel ce-i zicea lui Théodore Géricault că a nu găsi motive să mori înseamnă că ai motive de a trăi... Fiul tău, maiorule, reprezintă departamentul Pas-de-Calais în Camera republicii. E deputat radical-socialist. Graba va compromite această mare speranţă a tuturor oamenilor. Muncitorii nu sunt cuminţi, dar de ce parte pot fi eu, dacă nu de-a lor? Ei da, oamenii se schimbă... Republicanii, tovarăşii de treizeci de ani ai lui Frédéric, nu pot pricepe prietenia ce-l leagă de prizonierul din fortăreaţa Ham. El ia apărarea lui Ludovic-Napoleon socialistul. Crede în acest om. Şi asta le dă de bănuit tovarăşilor săi. „Dar vă jur – le zice el – îl cunosc, nu e în stare să facă o ticăloşie, e un om cinstit, *e ceea ce poporul a făcut din el*. Credeţi-mă, Ludovic-Napoleon nu primeşte să fie preşedinte decât pentru *întărirea şi propăşirea republicii*. Mă ştiţi, nu sunt din acei care îşi calcă pe conştiinţă! Fost-am de partea lui Cavaignac în iunie? Am putea să ne numărăm, cei care nu avem pe mâini sângele poporului...”

Dar ziua de 2 decembrie[285] îi arată lui Frédéric Degeorge prăpastia ce era în acest om. Starea de asediu, Adunarea Naţională împrăştiată, jandarmii ocupând străzile, republicanii arestaţi în toiul nopţii, morţii pe caldarâmul Parisului, deportările la Cayenne şi Lambessa... Un trăsnet pe capul lui Frédéric. Nu-şi va mai veni în fire niciodată. E închis într-o casă de nebuni. Să-şi fi pierdut într-adevăr minţile, el, care în toate zilele celor vreo treizeci de luni, cât va mai avea de trăit, n-a încetat să-i blesteme pe asasinii libertăţii? La moartea lui, în iulie 1854, o subscripţie republicană strânge banii necesari unui monument pe mormânt. Se zice că împăratul a trimis o mie de franci anonimi. Acest cap de bronz e acum tot ce a rămas din Frédéric Degeorge. E drept că au pus numele lui unei străzi din Béthune, către gară, când s-a făcut calea ferată şi s-au dărâmat parapetele şi barierele, când oraşul a fost deschis viitorului. Dar mai târziu strada asta dreaptă, parca trasă cu sfoara, a fost rebotezată, ca să i se zică Raymond Poincaré[286]. La Béthune, distrus şi reclădit, unde nu mai există capătul uliţei Strâmte şi nici urmă nu-i din casa maiorului, iar pe locul fierăriei lui Tocquenne e o farmacie, copiilor care se joacă în stradă şi sunt trimişi la culcare când moş-Ene-le-suflă-pe-la-gene, numele micului Frédéric, cel de se încăiera la ieşirea din şcoală cu băieţi de trei ori mai voinici ca dânsul, nu le spune nimic. Nici altora, nimănui. Ia întrebaţi-i niţel pe negustori! Toate acestea sunt puse în seama închipuirii.

Dar în cimitirul din Arras municipalitatea socialistă îngrijeşte în fiece an un monument straniu. Pe o coloană năpădită de iederă – se mai taie puţintel din ea, asta e tot, şi se pun câteva flori împrejur – se vede capul unui bărbat slab cu ochii înfundaţi, cu nasul încovoiat ca un cioc de pasăre, şi fiindcă în războiul din 1914 schije de obuz sau de bombe l-au străpuns, capul pare să se ţină ca prin minune pe o rană căscată, piezişă, care străbate grumazul de la umărul stâng la urechea dreaptă, lăsându-i doar un cearcăn de bronz spre cer. Prin gâtul spart trec pasările şi se văd norii...

Curând nimeni n-are să mai ştie cine a fost. De pe acum uitarea e ca iedera, dar din uitare nu taie nimeni în fiecare an.

Doctorul a venit spre seară. A cercetat din ochi bolnavul, a clătinat capul, a ascultat răsuflarea gâfâindă şi şuierătoare, a privit degetele care umblau încolo şi încoace pe cearşaf, ochiul stins, apoi a spus că după a sa părere, dacă nu se-ntâmplă o minune, maiorul Degeorge n-are să apuce dimineaţa.

*

Théodore s-a dus încă o dată la fierarul Tocquenne, vrând să-l revadă pe domnul de Prat, care vorbea aşa de bine, şi nici de data aceasta nu l-a găsit acolo; ofiţerul din compania lui de Noailles îşi petrecea toată vremea la postul de gardă de la bariera Arrasului. Cât despre dânsul, Géricault, în harababura asta nimeni nu se gândea să-i dea şi lui o însărcinare, un post de pază. El nu s-ar fi oferit pentru aşa ceva, socotindu-se fericit că în mijlocul mulţimii şi al dezordinii poate regăsi singurătatea şi meditaţia. A stat multă vreme de veghe la căpătâiul omului care se stingea, pe când cele două femei rămâneau aşezate, parcă încremenite, cu mari lacrimi maşinale şi cu tăcerea lor. Apoi Catherine îi spusese încetişor: „Du-te de te plimbă niţel, domnule Géricault!" pe un ton care putea tot aşa de bine să însemne: „Lasă-ne singure cu el..."

Oraşul întreg arăta ca şi cum cineva trăgea să moară acolo. Oriunde se întoarce, Géricault are sentimentul că e de prisos, că stinghereşte familia muribundului. Îi vin în minte cuvintele sale de ieri şi simte ruşinea de-a le fi rostit: „N-am găsit motive pentru a muri". I-a spus asta omului care acum luptă cu moartea. Tot aşa, când maiorul îi ceruse în cele din urmă să-i explice taina acestei indulgenţe ce-o avea pentru cei din escorta regelui, a căror tinereţe n-ar fi trebuit să-l facă să uite că erau duşmanii poporului din faţa căruia fugeau, căci nu fugeau de Napoleon, ci de popor, Théodore răspunsese, poate cu oarecare uşurinţă, că până şi duşmanul, când îi vezi ochii, ba chiar criminalii şi nebunii, când te gândeşti ce se petrece în ei, sunt pentru

noi, înainte de orice, fiinţe omeneşti.

Maiorul îl privise atunci cu aspra încruntare pe care i-o lua faţa uneori şi-i spuse:

— Poate că nu ai nici motive de a trăi, nici motive de a muri, dar ca să porţi ide grijă criminalilor şi nebunilor trebuie să ai, cel puţin, vreme de pierdut!

Pentru moment, i s-a părut lui Théodore vorba unui om cam simplu, care judecă lucrurile după opinii luate de-a gata. În seara aceasta, însă, ea capătă cu totul alt înţeles, cel ce o rostise poate că măsura încă de ieri timpul pe care nu-l mai avea de pierdut, ziua lui din urmă...

I se păru că nu mai putea primi darul Aldegondei şi că ar face mai bine ducându-se să caute zdreanţa văzută ieri la telal. N-o mai găsi, iar vraful de bulendre din ajun scăzuse foarte mult. Géricault se pomeni fără să vrea la acea barieră a Ţărmului, unde lăncierii se ciocniseră cu escorta regelui. Santinela îi strigă: „Stai!”, apoi, recunoscând un muschetar, îl lăsă să pătrundă în fortificaţii. Era în seara aceasta un clar de lună care prelungea ziua. De la deschizătura parapetului – unde pălăvrăgi cu nişte camarazi, muschetari suri, care îi propuseră să joace cărţi, ceea ce el nu primi – se vedea tot peisajul canalului şi crângurilor, zidurile de o parte şi de alta întinzându-se către marginea oraşului. Totul împrejur era liniştit, mut. E oare cu putinţă, avea dreptate maiorul când zicea că nu e într-adevăr nimeni, că nicio trupă nu asedia Béthune?

Nu, în seara asta de sâmbătă armată imperială se ţine încă la mare depărtare de oraş. Dacă unele regimente au trecut pe aici vineri, venind din Arras şi Hazebrouck, a fost numai o întâmplare datorită faptului că mişcările trupelor nu sunt încă toate potrivite după plan, iar cercul pe care Exelmans îl strânge în jurul oraşului pentru a prinde în capcană escorta regelui e încă deschis pe alocuri. Aceasta, într-adins, pentru că trebuia ca regele şi apoi prinţii să scape cu fuga, să se facă de râs şi să ajungă în chip vădit nişte jucării ale străinătăţii. Şi, de asemenea, pentru că trebuia ca escorta care i-a însoţit până la graniţă să se întoarcă în capcană, la Béthune, iar capitularea ei să fie negociată numaidecât. Pe unde şi cum se vor întoarce ostaşii escortei nu mai are nicio însemnătate din locul unde am ajuns cu această istorie. Între regiunea Nieppe, unde Lauriston rămâne sâmbătă, şi această Piaţă Mare, unde se va face concedierea trupelor, anunţată în noaptea vinerii patimilor, căpitanul-locotenent al muschetarilor suri nu trage decât o concluzie. Şi anume că trebuie să mărşăluiască ziua. De aceea nu va fi văzut întorcându-se la Béthune decât în dimineaţa de paşti. De unde se vede că nici măcar atunci oraşul nu era încă împresurat. Pe unde se află deci Exelmans în seara de sâmbătă şi duminică dimineaţa? Tot la Doullens, la şaisprezece leghe de Béthune.

Două regimente de vânători străbat aceste şaisprezece leghe în ziua de paşti. Şi Schmaltz îi spune lui Arnavon: „Ce putem face, ne întoarcem în garnizoana noastră... iarăşi partida de biliard la Hotelul Nordului, iarăşi Ting-ling-ling şi bătaia orniculuí din foişor la sferturi, la jumătăţi şi la oră...” Asta, până ce domnul baron Denniée, intendantul general al escortei, va primi ordinul imperial de a grupa caii companiilor albe şi roşii şi de a-i trimite la Arras. Încă în noaptea de duminică spre luni vor mai evada din oraş peste două sute de ofiţeri, fugind în Belgia.

Cum se face că mecanismul a putut să funcţioneze cu această încetineală şi totodată cu atâta precizie? Cum, dacă Exelmans nu ştia cu de-amănuntul, la cartierul său general din Doullens, toate mişcările escortei şi starea spiritelor? Şoarecii prinşi în capcană îl vor învinui de aceasta pe Lauriston, care, în cele o sută de zile, nu va sluji lui Napoleon, şi pe La Grange, despre care se zice că a luat masa cu Napoleon după câteva zile şi căruia împăratul, în orice caz, i-a lăsat gradul de general. Géricault nu putea să ştie nimic din toate acestea în noaptea de sâmbătă spre duminică. El simţea parcă o ameninţare în liniştea neobişnuită a întunecimilor. Nimic nu mişca în jurul cetăţii. Nimic.

O căruţă venea totuşi. Acolo, la postul înaintat, căruţaşul trebui să parlamenteze multă vreme şi în cele din urmă podul barierei se lăsă în jos. Erau provizii care veneau de la ţară şi trebuia, chiar într-un ceas ca acesta şi cu riscul de a introduce vreun spion ascuns sub coviltir, să se dea drumul cărăuşilor. Dar în clipa în care podul e lăsat jos, o mică ceată de şapte infanterişti se năpusteşte. Îşi croiesc oare drum cu forţa? Ostaşii din post, cei care aveau adineauri poftă de o partidă de cărţi, n-au făcut nimic pentru a-i împiedica să treacă, şi chiar din spatele lor cinci sau şase ofiţeri ai escortei par să profite de această lovitură de berbece. Pesemne că se aflau acolo, aşteptând un prilej de a evada. Erau cât pe ce să-l piardă, dar santinela le spuse: „Dumneavoastră, barem, domnilor, nu faceţi ca ticăloşii ăştia de voluntari”, ca şi când ar fi voit să-i prevină că ocazia era bună, şi cum dânşii şovăiau totuşi, comandantul postului, care avea aerul că fusese păcălit de voluntari, adăugă la spusele santinelei: „Consemnul e consemn, dar n-am decât patru ostaşi ca să vă ţin piept!”

Cum se vede, nimic nu era mai simplu, dacă voiai cu adevărat, decât să ieşi din cetate. Théodore ar fi plecat astfel, fără să ia nimic cu el, ba lăsându-l chiar pe Trick. Nu putea s-o facă însă, amintindu-şi ceea ce se întâmplă în casa de pe uliţa Strâmtă. Se întoarse acolo. Se gândise să meargă până la bariera Arrasului, să stea de vorbă cu domnul de Prat. Nu prea ştiu ce anume l-a împiedicat să se ducă. I se păru că ar fi lipsă de cuviinţă să dea buzna peste domnul de Prat. Poate că era totuşi în oraşul acesta singurul om cu care ar fi putut

vorbi într-un asemenea ceas despre pictură, despre Italia.

Cele două femei se găseau tot în camera aceea. Parcă nu s-ar fi clintit de acolo. Deşi Catherine se dusese să-şi culce frăţiorul. Intrând, Théodore îi lua mâna într-a lui, şi aceasta nu mai avea nici cât de cât înţelesul pe care ar fi putut să-l aibă în ajun. Cu jumătate glas, fata îi zise: „Se stinge...” Nu se vedea preot, nici icoană în odaie, nici crucifix pe pat. Lui Théodore lucrul i se părea firesc, sau i s-ar fi părut firesc dacă ar fi fost vorba de el însuşi. Dar că şi acestor femei li se părea firesc, iată ce-i dădu de gândit. Erau deci şi alţi oameni pentru care Dumnezeu nu exista nici ca prilej de prinsoare, ca un divertisment în faţa morţii. Aici puteai măsura, văzând lipsa oricărei intenţii de a recurge la mofturi creştine în ceasul de pe urmă, gradul de descreştinizare a ţării acesteia după revoluţie.

„Mă veţi chema...”, spuse el domnişoarei Degeorge şi plecă să se închidă în camera lui. Se aşeză pe patul de lemn galben cu învelitoarea înflorată şi cu perdele de saia verde. Că un om era acolo, trăgând să moară, împrejurarea se potrivea în chip straniu cu această ultimă seară din săptămâna patimilor, cu această veghe pascală a necredinciosului. Théodore se gândi că scrisoarea fiului, sosită de la Paris, era punctul final al acestei vieţi, că bătrânul trăise până aici, până să primească această scrisoare, aşa cum la teatru actorul aşteaptă efectul scenic de care se leagă deznodământul. Se gândi că, printre cei şapte voluntari pe care i-a văzut fugind înspre Belgia, băiatul înalt nu putea fi decât acel Paul Royer-Collard de ieri seară. Béthune era astfel linia de despărţire a unor oameni pe care o soartă capricioasă îi adunase acolo: unii spre străinătate, alţii spre Franţa, ceilalţi spre neant. Simţi deodată că se făcea într-însul un fel de sete pe care n-o cunoscuse până atunci: setea de a şti ce vine *după asta*. După ce? Nu era oare acesta un sentiment stupid? O fi fost, dar îl avea. Un soi de nelinişte, dorinţa de-a ajunge la pagina următoare, la ziua de mâine. Să cunoască... să vadă, să înţeleagă... să pătrundă cauzele lucrurilor care îi erau astăzi inexplicabile, să aducă în judecarea lor o logică nouă, să-şi poată spune: „Na, asta e vra să zică pricina care l-a făcut pe bărbatul acesta, pe femeia aceasta, pe oamenii aceştia să îndure ce-au îndurat”, să priceapă şi ceea ce părea întâmplare, ciudăţenie, lucru de nimic, ceea ce se înnoadă şi se încurcă şi e ca o poveste care se scrie. Au sosit la Béthune, ca şi cum s-ar fi scuturat peste oraşul acesta un sac mare din care au picat făpturi disparate, Moncorps, Lamartine, Houdetot, generalii, acel Royer-Collard, lung cât o zi de post... Totul nu era decât dezordine, şi iată că lucrurile i se înfăţişau ca somnorosului ciufulit când se vede dimineaţa în oglindă: îşi trece pieptenele prin păr şi claia se aşază cu o cărare la mijloc. Să ştie ce va urma... şi în seara aceea Théodore se simţea înaintea vieţii un pictor în faţa tabloului său. A picta înseamnă să faci ordine. A trăi, de

asemenea.

Singur cu el însuşi în această cameră, îşi mărturisea unele lucruri de care habar n-avusese până atunci. Recunoştea că, la urma urmelor, cu sau fără motive, avea o aprigă poftă de a trăi. Ajuns la acest hotar din el însuşi, unde trebuie să aleagă, fie să treacă de cealaltă parte, înstrăinându-se de viaţă, fie să se întoarcă la ea şi s-o trăiască, iată-l prins parcă de o patimă pentru lucrurile pe care ar voi să le facă. Ar fi voit să-l întâlnească pe marele David, să vorbească cu el respectuos, să-l întrebe, să-i zică... Ar fi voit să pornească la drum, poate că pe jos, spre ţinuturile însorite. Italia, unde să-l cerceteze pe Michelangelo. Sau prin nordul ceţos, Anglia, unde l-ar cerceta pe Hogarth[287]. Sau pur şi simplu Parisul, unde acum nimic n-are să mai fie cum a fost, după această călătorie la hotarele posibilului, călătorie în care descoperise atâtea lucruri nebănuite. Va trebui să pună în toate acestea ordine, artă... Va trebui să le dea un înţeles. Parisul nu va mai fi un oraş pe care-l străbaţi călare. Viaţa, cu bărbaţii şi femeile la care nu se uitase niciodată, lovindu-se de ei fără să-i vadă, va căpăta în arta lui un loc nou, unde nimic nu va mai scăpa acelei critici care are drept măsură omul. Şi se va duce să-l vadă pe Horace Vernet în atelierul său, îi va vorbi cu totul altfel despre aceleaşi lucruri, se va simţi mai aproape de Horace, a cărui pictură îl lăsa destul de indiferent, pentru că Horace Vernet era legătura vie cu o lume subterană, de care nu se va mai putea lipsi. Horace, Noua-Atenă... iar nu cei întâlniţi în cartierul Lorette, cavalerii şi doamnele lor, care coboară din trăsură înaintea palatului unui curtean sau altuia, din gaşca regelui sau împăratului, ci aceia care n-au nimic de pierdut, care nu-şi pot schimba părerile de pe-o zi pe alta, care vor fi întotdeauna victimele, cei care îşi dau cu dragă inimă bucăţica de pâine de la gură pentru că ştiu cu ce trudă se câştigă pâinea, oamenii întâlniţi pe stradă, care visează rezemaţi de-un zid, care mână o căruţă la o carieră de piatră, la un cuptor de ciment, care ţesală cai încălecaţi de alţii, care duc apă pentru ca alţii să facă baie, cei din mijlocul cărora ies copiii neastâmpăraţi care aleargă întotdeauna unde nu trebuie şi pe care îi strivesc trăsurile, cei care mor în războaie sau cad de pe acoperişuri, cei care sub un regim sau altul trăiesc nu se ştie cum, dar prost, la ananghie, mereu lipsindu-le vreun lucru şi sperând mereu să-l aibă... Şi încă o dată are înaintea ochilor Noua-Atenă, balurile din cârciumi, păpuşarul, căsuţele împrăştiate, puii de găină şi iepurii de casă, grădiniţele cultivate seara când oamenii vin acasă, aleea de copaci unde e micul templu grecesc... Îşi spune că la întoarcerea sa poate că va afla pentru ce *trebuia*, înainte de plecare, pentru ce *trebuia* s-o fi întâlnit sub poarta din strada Martirilor pe Caroline Lallemand, atât de uşoară, atât de femeie în braţele lui...

A visat multă vreme aşa, aşteptând să vină fata să-l caute. N-a

aprins lampa când lumânarea se mistuise toată, fumegând. Şi, deodată, în oraşul mort, încremenit, au început să sune clopotele, trase cu toată puterea, cu dangăt asurzitor. Era miezul nopţii, clopotele se întorceau de la Roma, şi prin biserici, tocmai după *Gloria* cântată în priveghiul paştelui, se dezveleau statuile şi tablourile în slava clopotelor, răspunzându-şi din biserică în biserică şi vestind cu mare grabă învierea, fără să mai aştepte zorile în care Maria Magdalena şi cealaltă Marie se duseră să vadă mormântul. La miezul nopţii toată creştinătatea a renunţat la această lungă şi insuportabilă tăcere care a început joi seara. Clopotele sună, viaţa reîncepe. Voi da un alt înţeles vechilor mituri, cugetă Géricault. Nu îngerul domnului pogorât din cer într-un grozav cutremur de pământ va rostogoli piatra de pe mormânt şi se va aşeza deasupra. Cel ce străluceşte aici ca fulgerul, cel al cărui veşmânt nu e alb ca zăpada, e Omul, iar cei care poartă sabia îl privesc zăpăciţi! Omul a înviat, paznicii au fugit, viaţa reîncepe, viaţa de toate zilele în care nu e nevoie de nimeni ca să facă minunile, în care un pahar şi un cuţit cântă ca un psalm pe o masă, o mână de femeie ajunge ca să facă lumină dând perdeaua la o parte, iar micii scripcari umblă pe drumuri de ţară, culegând mura din mărăcini...

Uşa se deschise. Era Catherine. Nu-şi ştergea lacrimile. Spuse numai: „Vino, s-a sfârşit...”

*

Robert Dieudonné, pe care colonelul Simonneau îl făcuse căpitan la Doullens, se opri cu escadronul său în marginea oraşului Saint-Pol pentru popasul de amiază. Ostaşii au alcătuit piramide din puştile lor, au priponit caii la picioarele copacilor, apoi s-au strâns roată în jurul bucătăriei pe roate. Era un soare palid după o răpăială de ploaie cu zăpadă. Pe când stătea de vorbă cu Riquet şi Bouvard, soldatul Langlet veni să-i raporteze că arestaseră, tocmai când încerca s-o şteargă peste un dâmb al parapetului, un individ în haine civile, care se dădea drept căruţaş, zicând că se duce cu calul său la Doullens. Dar calul nu era de ham, adăugă ostaşul, iar omul avea mutră de căruţaş cum am eu de prinţ... Robert voi să se încredinţeze cu ochii lui. Era pesemne vreun ofiţer al escortei regelui, evadat din Béthune, după părerea lui Langlet.

— Iar dacă o fi într-adevăr unul din ăştia, să vedeţi, domnule căpitan, ce-o să-l mai facă să joace tontoroiul, băieţii!

De cum zări calul de departe, Robert încruntă din sprâncene, iar pistruii lui se strânseră într-o roşeaţă întinsă pe tot obrazul. Ah, într-adevăr, nu era un cal de ham! Îl găsi pe suspect în mijlocul vânătorilor, care îl asaltau cu întrebări, fără ca celălalt să răspundă. Era un vlăjgan cu o vestă de piele roşietică, destul de ponosită, cu pălărie de pâslă şi cu cizme prea frumoase pentru pantalonul mâncat

de molii.

— Norocul tău – zise noul căpitan – că ai dat de mine. Soldaţii mei se pregăteau să-ţi tragă o chelfăneală...

Şi dădu un bilet de liberă trecere, iscălit cu mâna lui, domnului Théodore Géricault, pictor, care se ducea în departamentul La Manche, la unchiu-său, domnul Siméon Bonnesoeur, avocat din Mortain. Căci Parisul era interzis ofiţerilor escortei regale. Iar costumul vărului Machu nu era o garanţie.

— Lămureşte-mă însă – vorbi nedumerit căpitanul – prin ce întâmplare afurisită ai nimerit în ciorba asta? Théodore, muschetar al regelui! Nu zău, ai cu ce te făli... Ia ascultă, gloaba asta pe care ţi-au dat-o nu arată rău... Cum îi zici? Ţi-o cumpăr...

— Trick, răspunse Géricault, mângâind spinarea calului. E calul, meu... Nu ţi l-aş da nici pe o ghiulea de tun.

Se aflau acolo nişte husari care mărşăluiau cu întâiul de vânători. Un căpitan veni să-şi salute camaradul. Îşi spuse numele, îl chema Descrivieux. „Ştie cineva ce se întâmplă la Béthune?" întrebă el. Avea un prieten în oraş, vecin de moşie, care făcea parte din escorta regelui şi căruia ar fi voit să-i dea o mână de ajutor. Când află că omul care se ţinea deoparte, căruţaşul acela, era tocmai un muschetar evadat de acolo, îl întrebă dacă nu cunoscuse la Béthune un ofiţer de gardă pe nume Lamartine.

— Domnul de Prat? zise Théodore. Locuia la Tocquenne, fierarul, pe uliţa Strâmtă... Dar ca să dai de el, caută-l mai degrabă la postul din bariera Arrasului... E tot timpul acolo.

Géricault se pregătea să plece. Dieudonné îl îmbrăţişa. Şi lovindu-l cu palma peste umăr, îi spuse:

— Dacă te duci *într-adevăr* la Mortain, salută-l din partea mea pe regicid...

E curios, dar drumul nu mai era acelaşi, cu soarele deasupra.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE……3
I. DIMINEAŢA DE FLORII.....13
II. PATRU PRIVELIŞTI DIN PARIS.....52
III. ILUMINAŢIE LA PALATUL REGAL.....83
IV. ADIO LA MIEZUL NOPŢII.....106
V. SAINT-DENIS.....126
VI. BEAUVAIS LA 20 MARTIE.....172
VII. ULTIMA VEGHE DE IARNĂ 199
VIII. PRIMĂVARA.....236
IX. ÎNTÂLNIRE LA POIX.....261
X. NOAPTEA COPĂCEILOR.....287
XI. PE DRUMURI.....334
XII. VALEA SOMMEI.....371
XIII. SĂMÂNŢA VIITORULUI……..399
XIV. O ZI VÂNTOASĂ……...436
XV. VINEREA MARE.....478
XVI. MÂINE E PAŞTELE.....529

Notes

[←1]
Erau „muschetari suri” şi „muschetari negri”, după culoarea cailor.

[←2]

Regaliştii îi spuneau lui Napoleon *Buonaparte*, cu o nuanţă batjocoritoare, subliniind originea străină a împăratului.

[←3]

Piciorul – 33 cm. Palmacul sau şchioapa – 0,225 m.

[←4]

Rege al Franţei (1403–1461), care izbutit să pună capăt ocupaţiei engleze, începută în 1420.

[←5]

Denumire dată lui Napoleon Bonaparte de către regaliști.

[←6]

Nepotul de frate al lui Ludovic al XVIII-lea.

[←7]

Alexandre Macdonald, mareşal al Franţei, l-a părăsit pe Napoleon după Waterloo, trecând de partea lui Ludovic al XVIII-lea.

[←8]

Michel Ney, mareşal al Franţei. După înfrângerea lui Napoleon, a intrat în serviciul lui Ludovic al XVIII-lea. Trimis să oprească înaintarea lui Napoleon, care debarcase la Golf-Juan, el trece cu trupele de partea acestuia.

[←9]

Localitate din Prusia, unde armata lui Napoleon a repurtat o victorie asupra armatelor ruseşti şi prusace la 8 februarie 1807.

[←10]

Mihail Ilarionovici Kutuzov (1745–1813), feldmareşal, ilustru comandant al oştilor ruseşti, care într-o serie de bătălii vestite a zdrobit „marea armată” a lui Napoleon în 1812.

[←11]

Sat de lângă Viena, unde Napoleon a înfrânt trupele austriece la 6 iulie 1809.

[←12]

Fermierii generali erau cei cărora regele Franţei le dădea în arendă încasarea impozitelor. Bineînţeles că ei jecmăneau populaţia, pentru a scoate înzecit sumele datorate. Revoluţia franceză, printr-un decret dat la 3 iulie 1793, a desfiinţat instituţia fermierilor generali, confiscându-le averile.

[←13]

Aşa îi spunea reacţiunea regalistă lui Ludovic al XVIII-lea.

[←14]

Generalul de Lahorie a participat la conspiraţia militară a generalului Malet, care urmărea să-l răstoarne pe Napoleon în timpul campaniei din Rusia. Complotul a eşuat şi toţi participanţii au fost executaţi.

[←15]

Generalul Jean-Baptiste Kléber a comandat o armată a guvernului revoluţionar francez împotriva răsculaţilor monarhişti din Vandeia, apoi a luat parte la toate campaniile republicii.

[←16]

În anul VIII al republicii, prin Constituţia promulgată la 13 decembrie 1799, în urma loviturii de stat de la 18 Brumar, reacţiunea izbuteşte să anuleze cele mai multe din cuceririle revoluţiei, instalând în conducere trei consuli (Consulatul), iar în 1802 toate puterile trec asupra primului consul (Napoleon Bonaparte), numit pe viaţă. Doi ani mai târziu, regimul imperial ia locul Consulatului.

[←17]

E vorba de prima restauraţie a Burbonilor, care a ţinut un an (aprilie 1814–martie 1815), întreruptă de întoarcerea lui Napoleon din insula Elba în „cele o sută de zile”.

[←18]

Napoleon Bonaparte.

[←19]

Unde-s eu e şi moartea.

[←20]

Bătălie între armatele comandate de împăraţii Rusiei şi Austriei şi armata lui Napoleon (decembrie 1805).

[←21]

În campania din Rusia, la trecerea râului Berezina, trupele invadatoare de sub comanda lui Napoleon au plătit cu pierderi sângeroase o „victorie” (26–29 noiembrie 1812), care s-a transformat apoi în dezastruoasa înfrângere, culminată cu sfârşitul „marii armate”.

[←22]

Neamuri aristocratice din care s-au recrutat numeroşi miniştri şi generali în timpul regalităţii.

[←23]

E vorba de Guillaume Coustou-tatăl (1677–1746), sculptor francez, autorul monumentului cunoscut sub numele „Caii de la Marly”.

[←24]

Antoine Coysevox (1640–1720), sculptor francez, a cărui lucrare „Caii înaripaţi” se află în grădina Tuileriilor.

[←25]

Mareşalul Drouet d'Erlon şi generalii Charles Lefebvre-Desnouette şi Lallemand au încercat să treacă cu trupele regaliste de sub comanda lor de partea lui Napoleon. Încercarea a eşuat.

[←26]

Titlu nobiliar dat lui Ney de către Napoleon.

[←27]

Altă denumire a lui Napoleon Bonaparte dată de regaliști.

[←28]

Piticul galben, publicaţie umoristică, înfiinţată în 1814, cu un pronunţat caracter antiregalist. Suprimată în 1815, a continuat să apară la Bruxelles. A reapărut la Paris în 1867 sub direcţia unui român, Grigore Ginescu.

[←29]

Pentru a porni împotriva Rusiei, în 1812 Napoleon a ridicat cea mai numeroasă armată cunoscută până atunci, peste 600.000 de oameni, numită „marea armată”.

[←30]

În 1814, când trupele aliate înaintau spre Paris, mareşalul Marmont l-a părăsit pe Napoleon, trecând de partea lui Ludovic al XVIII-lea.

[←31]

Adică Napoleon, cum îi mai spuneau regaliştii.

[←32]

Tricolorul (albastru, alb, roşu) a fost definitiv adoptat ca stindard al republicii în 1792. A fost păstrat şi sub imperiu.

[←33]

Pierre Guérin, pictor francez (1774–1833), autorul unor cunoscute tablouri cu subiecte istorice.

[←34]

Localitate din apusul Germaniei, unde s-a constituit armata emigranţilor regalişti sub comanda prinţului de Condé, care s-a alăturat armatelor străine inamice.

[←35]

Mişcare comunistă utopică din Franţa (1795–1796), condusă de Societatea secretă a Egalilor, înfiinţată în martie 1796 şi care-l avea în fruntea ei pe Gracchus Babeuf (1760–1797). Scopul Societăţii Egalilor era pregătirea şi înfăptuirea revoluţiei în vederea realizării unei depline egalităţi între oameni, graţie transformării comuniste a societăţii. Oglindind lipsa de maturitate a proletariatului din acea vreme, Societatea Egalilor atribuia comunismului trăsături nivelatoare grosolane. În mai 1796 conjuraţia Egalilor a fost descoperită, iar Babeuf condamnat la moarte şi executat.

[←36]

Stindardul regalităţii, cu crini de aur pe fond alb.

[←37]

P. Breughel, pictor flamand (1530–1600).

[←38]

Lutzen, orăşel în Saxonia, unde a avut loc bătălia între resturile armatei lui Napoleon, înfrânte în Rusia, şi trupele ruseşti şi prusace.

[←39]

Gérard Duroc, general al lui Napoleon.

[←40]

Jean-Baptiste Bessières, mareşal al Franţei.

[←41]

La Leipzig s-a dat bătălia hotărâtoare între armatele coaliţiei europene şi armata lui Napoleon (1813). După înfrângerea de la Leipzig, a urmat invazia Franţei şi prima abdicare a lui Napoleon.

[←42]

losef Poniatowski, general polonez, numit de Napoleon mareşal al Franţei, s-a înecat în râul Elster după bătălia de la Leipzig.

[←43]

Om politic, publicist şi scriitor francez (1767–1830), unul dintre liderii opoziţiei liberale burgheze în timpul restauraţiei. Autorul romanului *Adolf*, de factură romantică, al cărui erou este un individualist dezorientat de realitatea burgheză; cartea zugrăveşte în mod veridic spiritul egoist al societăţii burgheze.

[←44]

Joseph Fouché, fost preot şi profesor la un gimnaziu clerical, apoi avocat Membru al Convenţiunii naţionale. A votat pentru condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea. După ce a făcut demagogie revoluţionară, l-a servit pe Napoleon ca ministru al poliţiei, apoi l-a trădat, intrând în slujba lui Ludovic al XVIII-lea. Silit să se expatrieze, în urma legii împotriva celor care votaseră moartea regelui, s-a retras la Triest, unde a murit în 1820.

[←45]

Poreclă populară dată lui Napoleon Bonaparte.

[←46]

Josefina de Beauharnais, prima soţie a lui Napoleon.

[←47]

Talleyrand-Périgord, ministru de externe sub toate regimurile reacţionare ce-au urmat după 9 Thérmidor (1794), până la prăbuşirea lui Napoleon.

[←48]

Poreclă dată de soldaţi lui Napoleon.

[←49]

Contrarevoluţionar din timpul revoluţiei franceze.

[←50]

Garda personală a regelui era alcătuită aproape în întregime din ofiţeri. Coloneii îndeplineau funcţia de sublocotenenţi şi locotenenţi, iar aceştia făceau pe soldaţii.

[←51]

Aluzie la trădarea lui Marmont, duce de Raguza, faţă de Napoleon.

[←52]

Ludovic-Filip, duce de Orléans, zis Philippe-Egalité, a jucat un rol însemnat în timpul revoluţiei, votând pentru moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea. A murit el însuşi pe eşafod în 1793. Fiul său avea să domnească sub numele de Ludovic-Filip I (1830–1848).

[←53]

O aripă a Palatului Tuilerii, în care locuia regele, în vreme ce Pavilionul Florei era ocupat de fratele său, contele d'Artois.

[←54]

La 9 Thérmidor (31 iulie 1794) reacţiunea a izbutit să-l doboare pe Robespierre.

[←55]

După înlăturarea lui Robespierre, o coaliţie formată din regalişti care urmăreau să aducă vechiul regim şi din aşa-zise elemente „moderate” au adus la putere un Directoriu alcătuit din cinci membri. Directoriul a instaurat un regim de teroare contrarevoluţionară şi de corupţie, pregătind dictatura lui Napoleon Bonaparte.

[←56]

Louis David (1748–1825), pictor francez, ale cărui opere din perioada revoluţiei sunt de o mare valoare artistică. Sub domnia lui Napoleon devine pictorul oficial al acestuia.

[←57]

Adept al lui Babeuf.

[←58]

La 11 mai 1745 a avut loc în satul Fontenoy din Belgia o luptă între francezi, de o parte, şi englezii aliaţi cu olandezii, de cealaltă. Înainte de a începe bătălia, adversarii se pofteau politicos unii pe alţii să tragă mai întâi.

[←59]

La 10 august 1789 populaţia Parisului s-a răsculat, silind Adunarea Naţională să recunoască autoritatea Comunei. Sub presiunea detaşamentelor populare înarmate, s-a ajuns la arestarea regelui, apoi la abolirea monarhiei.

[←60]

Poetul popular Pierre-Jean Béranger (1780–1857), ale cărui cântece inspirate din epopeea napoleoniană au avut o largă răspândire.

[←61]

Ludovic al XVIII-lea.

[←62]

După promulgarea Constituţiei reacţionare din 13 septembrie 1799 (anul VIII al republicii), cluburile revoluţionare au fost închise.

[←63]

Napoleon Bonaparte.

[←64]

Nume dat în Anglia, după revoluţia din 1688, partizanilor regelui James al II-lea şi familiei Stuarţilor.

[←65]

Charles-François Dumouriez (1739–1823) general care a trădat republica, dezertând de pe front. A intrat apoi în solda Angliei, participând la toate uneltirile împotriva Franţei.

[←66]

Jean-Victor Moreau (1763–1813), general care s-a distins în campaniile republicii. Rival al lui Napoleon, suspectat pentru legăturile sale cu regaliştii, a fost exilat în America. A murit la Drezda, luptând împotriva Franţei în rândurile armatei ţariste.

[←67]

Charles Pichegru (1761–1804), general amestecat într-un complot regalist împotriva lui Napoleon. Probabil asasinat în celula sa, strangulat cu cravata de complici, care se temeau că i-ar putea denunţa.

[←68]

Fost secretar particular al lui Napoleon, numit de Ludovic al XVIII-lea prefect de poliţie al Parisului la 13 martie 1815, post pe care-l deţine numai câteva zile, până la fuga regelui.

[←69]

Convenţiunea Naţională – adunarea revoluţionară care a luat toată puterea în mână, guvernând Franţa din septembrie 1792 până în octombrie 1795. Comisarii Convenţiunii erau patrioţi delegaţi să supravegheze activitatea comandanţilor armatei şi comportarea lor în faţa inamicului.

[←70]

Mareşalul Marmont fusese făcut duce de Raguza de către Napoleon.

[←71]

Regele Spaniei.

[←72]

Pictor francez (1789–1863), care a pictat cu mare vigoare scene din războaiele napoleoniene.

[←73]

Pictori francezi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

[←74]

Cătun din departamentul Marne, unde armatele revoluţiei franceze au înfrânt trupele prusace în 1792.

[←75]

Fiica din prima căsătorie o Josefinei de Beauharnais, soţia lui Napoleon I. Mama lui Napoleon al III-lea.

[←76]

La 4 octombrie 1795 generalul Bonaparte a reprimat o insurecţie pusă la cale de regalişti împotriva Convenţiunii naţionale. Rebelii s-au retras între zidurile bisericii Saint-Roch, unde au fost zdrobiţi de tunurile lui Bonaparte.

[←77]

Restauraţia regalistă cerea pictorilor să „glorifice” figurile regilor din trecut şi în special figura lui Henric al IV-lea.

[←78]

Poreclă populară dată lui Henric al IV-lea.

[←79]

Claude-Henri de Saint-Simon (1760–1825) a enunţat principiile unul socialism utopic. Ideile lui, alături de ideile celorlalţi reprezentanţi al socialismului utopic (Fourier, Owen), au constituit unul din izvoarele teoretice ale marxismului.

[←80]

Oliver Cromwell (1599–1658), conducătorul revoluţiei burgheze din Anglia.

[←81]

Michelangelo Buonarroti (1475–1564), pictor, sculptor, arhitect şi poet, unul dintre cei mai vestiţi artişti ai Renaşterii italiene.

[←82]

Personaj mitologic. După legendă, Casandra primise de la Apollo darul prezicerii. Mai târziu însă, zeul o pedepsi, hotărând ca nimeni să nu dea crezare prevestirilor ei.

[←83]

Membru al Convenţiunii naţionale. Unul din autorii loviturii contrarevoluţionare de la 9 Thérmidor. A uneltit pentru restabilirea monarhiei. Fiind unul dintre membrii Directoriului, a săvârşit mari delapidări, devenind simbolul corupţiei şi dezmăţului ce-au caracterizat acea epocă.

[←84]

Adică începând din 1802, când Bonaparte fusese numit prim consul, până în 1804, când s-a proclamat împărat.

[←85]

Cunoscut compozitor francez (1683–1764).

[←86]

Scriitor francez, autorul unei tragedii mediocre, *Carol al IX-lea* şi al celebrului marş revoluţionar *Cântecul plecării* (cu muzica lui Méhul). A participat la lovitura de stat bonapartistă de la 18 Brumar.

[←87]

Poet francez, născut în 1762. Autorul cunoscutelor *Idile şi bucolice,* inspirate din antichitatea greacă. Arestat pentru nişte articole publicate în *Journal de Paris*, este apoi acuzat că a participat la un complot contrarevoluţionar urzit în închisoare. E judecat, condamnat la moarte şi ghilotinat la 25 iulie 1794.

[←88]

Pictor italian de teme religioase, cu o concepţie formalistă şi superficială.

[←89]

Mare pictor realist din secolul al XVI-lea.

[←90]

Aluzie la pictorii care zugrăveau scene câmpeneşti cu păstori şi păstoriţe într-un cadru idilic, redând în culori false petrecerile Mariei Antoaneta şi ale camarilei sale în parcul de la Trianon.

[←91]

Adică Ludovic-Filip d’Orléans, cunoscut sub numele de Philippe-Egalité.

[←92]

Pictor strălucit din secolul al XVI-lea, făcând parte din şcoala veneţiană.

[←93]

Ilustru pictor italian (1483–1520), care a lăsat o seamă de opere nepieritoare la Florenţa, Perugia şi Roma.

[←94]

Cavalerii templieri constituiau o tagmă religioasă şi militară înfiinţată în 1118.

[←95]

Călugări care se consacrau îngrijirii bolnavilor din spitale.

[←96]

Regimul care a preluat puterea în Franţa la 31 mai 1793, după doborârea girondinilor, adică a fracţiunii corupte ce se afla în slujba Angliei. Apărând cu străşnicie cuceririle revoluţiei burgheze, necruţătoare cu duşmanii ei, dictatura iacobină – cunoscută sub numele de „teroare” – s-a menţinut până la 9 Thérmidor (21 iulie 1794), când o coaliţie reacţionară a izbutit să-l înlăture pe Robespierre.

[←97]

Figură de dans clasic.

[←98]

Cunoscut cântec revoluţionar francez din 1792.

[←99]

Mareşal al Franţei, foarte preţuit de Napoleon, care l-a făcut duce de Wagram, prinţ de Neuchâtel etc. La abdicarea lui Napoleon, în 1814, intră în serviciul Burbonilor.

[←100]

François Rabelais, marele scriitor clasic francez (1483–1553), autorul celebrei opere, *Gargantua şi Pantagruel*.

[←101]

Curtea regală engleză.

[←102]

Soţia contelui d’Artois, fratele regilor Ludovic al XVI-lea şi al XVIII-lea.

Tragedie de Racine.

[←104]

Unul din fraţii lui Napoleon.

[←105]

Locuitorii din Saint-Denis.

[←106]

Ludovic al XVIII-lea.

[←107]

Chimist francez (1742–1806).

[←108]

Mareşalul Charles-Jean Bernadotte, comandant suprem al armatelor republicii, ajuns în 1818 rege al Suediei sub numele de Carol al XIV-lea.

[←109]

După legenda biblică, tânără fată din Iudeea, care, pentru a salva oraşul Betulia, asediat de oştile lui Holofern, generalul lui Nabucodonosor, a pătruns în cortul acestuia şi, după ce l-a sedus, i-a tăiat capul în timp ce el dormea.

[←110]

Ludovic-Filip d'Orléans, fiul lui Philippe-Egalité, a domnit în Franţa între 1830–1848.

[←111]

René de Chateaubriand, autorul *Itinerarului de la Paris la Ierusalim*.

[←112]
Philippe-Egalité.

[←113]

Ludovic-Filip.

[←114]

Satul în care Ludovic al XVI-lea şi familia sa au fost recunoscuţi şi arestaţi la 22 lunie 1791, pe când fugeau în străinătate pentru a se pune în fruntea emigranţilor contrarevoluţionari.

[←115]

Oraş din Spania, care a rezistat eroic (1808–1809) trupelor cotropitoare ale lui Napoleon.

[←116]

Agamemnon, rege legendar din Argos şi Mycena, căpetenia grecilor în războiul troian. Leonida, rege al Spartei, care a murit vitejeşte cu 300 de spartani apărând trecătoarea Termopile împotriva perşilor (480 î.e.n.).

[←117]

Adică ediţia completă a operelor lui Voltaire, publicată în oraşul Kehl din Germania sub îngrijirea lui Beaumarchais.

[←118]

Aşa îi spuneau regaliştii viitorului duce de Reichstadt, fiul lui Napoleon şi al Mariei-Luiza.

[←119]

Feculă produsă de „arborele de pâine”, care creşte în arhipelagul Indoneziei.

[←120]

Localitate din Belgia, unde a avut loc o bătălie între trupele austriece şi cele franceze (1809).

[←121]

Bătălia de la Jemmapes (Belgia), în care armata franceză, comandată de Dumouriez, a înfrânt trupele austriece (1792).

[←122]

General, apoi mareşal al Franţei şi duce de Valmy (1735–1820).

[←124]

Comună din districtul Liège (Belgia), unde armatele austro-prusace, sub comanda prinţului de Coburg, au înfrânt armata lui Dumouriez (1793).

[←125]

După bătălia de la Jemmapes (1794) Belgia a fost ocupată de trupele franceze.

[←126]

E vorba de mareşalul Exelmans, care a luptat împotriva năvălitorilor prusaci în campania din 1814, în timp ce ceilalţi mareşali l-au părăsit pe Napoleon.

[←127]

Aniversarea eroinei Jeanne Laisené, zisă Jeanne Hachette, care a luptat împotriva lui Carol Temerarul (1472), doborând cu o lovitură de secure (în fr. *hachette*) pe stegarul din fruntea oştilor acestuia, în timp ce asediau oraşul Beauvais.

[←128]

Regele.

[←129]

Vestit istoric, filozof şi general atenian, care a luptat împotriva spartanilor în timpul războaielor peloponeziace. A comandat retragerea legendară a celor zece mii de greci care luptaseră la Cunaxa (anul 400 î.e.n.), povestind-o apoi în opera sa Anabasis.

[←130]

François Boucher (1703–1770), pictor de scene pastorale şi mitologice.

[←131]

Tablouri ale lui Boucher.

[←132]

Fiul prinţului de Condé, şeful emigranţilor regalişti. Din ordinul lui Napoleon, a fost atras într-o cursă şi adus de pe teritoriul german la Paris, unde a fost judecat şi executat (1804).

[←133]

Novorosiisk.

[←134]

Alexandr Vasilievici Suvorov (1730–1800), eminent comandant de oşti, unul dintre întemeietorii ştiinţei strategice ruse. Sub comanda sa, armatele ruseşti au repurtat o serie de victorii asupra turcilor. În campania din Italia şi Elveţia împotriva lui Napoleon, trupele lui Suvorov au înfrânt armata franceză, realizând o trecere peste Alpi, socotită drept unul din cele mai strălucite episoade din istoria războaielor.

[←135]

Armand-Emmanuel de Richelieu (1766–1822), om de stat francez. Ajuns în Rusia ca emigrant după 1789, a fost în serviciul ţarului vreme de cincisprezece ani. Guvernator al Odesei între 1803–1805, a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea comerţului şi la înfrumuseţarea acestui oraş, apoi a fost numit guvernator general al ţinutului Novorosiisk. După căderea lui Napoleon, se întoarce în Franţa, unde, la stăruinţa tarului Alexandru I, devine preşedinte de consiliu şi ministru de externe al lui Ludovic al XVIII-lea (1815).

[←136]

Leibach e denumirea germană a oraşului Lubliana (Slovenia), din care Napoleon făcuse capitala aşa-ziselor „Provincii ale Iliriei”, guvernate de Marmont. Mai târziu, acesta şi-a mutat reşedinţa la Triest, port la Marea Adriatică.

[←137]

Vechea denumire a Portugaliei.

[←138]

Angelica Catalani (1779–1849), cântăreaţă de operă.

[←139]

Argat.

[←140]

Soţia lui Orfeu, geniul muzicii în mitologie. Legenda spune că, murind în ziua nunţii sale, Orfeu s-a dus s-o caute în Infern.

[←141]

Brânză preparată la Gorgonzola, în nordul Italiei.

[←142]

Arhiepiscop de Cambrai (1659–1715), autorul *Aventurilor lui Telemac*, roman epic după modelul poemelor antice.

[←143]

Unul dintre cei mai mari scriitori francezi al veacului al XVIII-lea. Operele sale. *Emile*, *Noua Eloisă*, *Confesiunile* şi, mai ales, *Contractul Social* au avut o mare influenţă asupra ideilor revoluţiei franceze.

[←144]

Vechea denumire a Mării Negre.

[←145]

Regele Cretei, unul din eroii războiului Troiei, evocat de Fénelon.

[←146]

Din Adunarea reprezentanţilor ţări, convocată de Ludovic al XVI-lea în mai 1789, pe lângă cler şi nobilime, făcea parte şi burghezia, denumită „starea a treia”.

[←147]

Printr-un decret dat la 2 noiembrie 1789, Adunarea Naţională a naţionalizat toate averile bisericeşti, trecându-le în patrimoniul comunelor. Iar la 19 aprilie 1790, comunele au fost autorizate să emită asignate, adică hârtie-monedă, garantată cu averile naţionalizate. În Anglia, în Elveţia şi în Olanda emigranţi contrarevoluţionari au falsificat mari cantităţi de asignate, introducându-le în Franţa, ceea ce a dus la devalorizarea lor.

[←148]

Împărăteasa Rusiei, soţia lui Petru al III-lea (1729–1796). A domnit singură începând din 1762, după moartea ţarului.

[←149]

Se atribuie învăţatului Jean Buridan, rectorul Universităţii din Paris în 1327, pilda măgarului care şovăie între ovăz şi apă, pentru a înfăţişa pe un om solicitat din două părţi şi care nu se poate hotărî într-un fel.

[←150]

Anvers (Belgia) şi Maestricht (Olanda) au fost ocupate de francezi în 1746.

[←151]

Localităţi din Belgia unde mareşalul de Saxa a înfrânt trupele ducelui de Cumberland în 1747.

[←152]

Pe lista emigranţilor contrarevoluţionari, ale căror averi au fost confiscate. Sub Directoriu, apoi sub Consulat şi Imperiu, numeroşi emigranţi au obţinut ştergerea lor de pe aceste liste, întocmite în timpul Convenţiunii.

[←153]

Contele d'Artois, de care o vorbe în roman, a domnit sub numele de Carol al X-lea între 1824–1830, după moartea fratelui său Ludovic al XVIII-lea.

[←154]

Insurecţia pariziană din iulie 1830, în urma ordonanţelor lui Polignac, prin care se suprimau libertăţile constituţionale. Cele trei zile ale insurecţiei, culminând cu fuga lui Carol al X-lea. au rămas în Istoria Franţei sub numele: „Cele trei Glorioase”.

[←155]

Organizaţie masonică.

[←156]

General reacţionar, fost guvernator al Algeriei, „şef al puterii executive” în 1848, a reprimat mişcarea revoluţionară din Paris.

[←157]

Regina Prusiei în timpul războiului franco-german din 1870, de care este vorba aici.

[←158]

Al treilea preşedinte al republicii franceze între 1879–1887.

[←159]

Disensiunile care s-au ivit în rândul burgheziei franceze în preajma şi în timpul celui de al doilea război mondial.

[←160]

Unităţi militare alcătuite din patrioţi francezi, care au izbutit să părăsească teritoriul Franţei ocupate de nazişti în 1940, continuând lupta până la eliberare.

[←161]

Organizaţie militară fascistă, înjghebată de trădătorul francez Doriot, din ordinul lui Hitler, pentru a participa la mişeleasca agresiune împotriva Uniunii Sovietice.

[←162]

Demnitar politic în regimul fascist al lui Pétain, care desfiinţase republica, punând în loc aşa-zisul „stat francez”.

[←163]

Pierderea drepturilor politice, pedeapsă pe care justiţia franceză a aplicat-o după cel de al doilea război mondial colaboraţioniştilor cu regimul fascist.

[←164]

Titlu dat la naştere unicului fiu al lui Napoleon şi al Mariei-Luiza, care a devenit apoi duce de Reichstadt.

[←165]

Loc de plimbare al parizienilor.

[←166]

Localitate de lângă Viena, unde armata franceză a învins trupele austriece în 1809.

[←167]

Personaj din povestirea *Barbă Albastră* de Charles Perrault.

[←168]

Adică al francezilor din regiunea Pirineilor.

[←169]

La Jemmapes în Flandra belgiană, unde trupele lui Dumouriez au învins armata austriacă (1792).

[←170]

Membru al Convenţiunii, comisar al republicii pe lângă Armata de nord.

[←171]

Mulţi dintre cel care au luat parte la răscoala populară din 1 aprilie 1795 au fost deportaţi la Cayenne, în Guyana (colonie franceză din America de Sud).

[←172]

Carnot (Lazare-Nicolas-Margueritte), strălucit matematician, membru al Convenţiunii şi apoi al Comitetului Salvării Publice, a organizat cele patrusprezece armate ale republicii, întocmind şi planurile de luptă pentru apărarea frontierelor ameninţate. După 9 Thérmidor, când, într-o şedinţă a Convenţiunii, reacţiunea a cerut punerea sub acuzare a lui Carnot, deputatul Bourdon de l'Oise a strigat: „Aţi uitat că omul acesta este făuritorul victoriilor noastre?" La a doua restauraţie, în 1815, Carnot a fost exilat, ca unul ce votase pentru condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea.

[←173]

Legea, votată din iniţiativa deputatului Le Chapelier, interzicea asociaţiile muncitoreşti şi, sub masca „libertăţii muncii”, îi punea pe muncitori la cheremul exploatatorilor.

[←174]

La 1 Prairial (20 mai) 1795 elementele revoluţionare au încercat să doboare regimul reacţionar instalat după lovitura de stat din 9 Thérmidor (27 iulie) 1794.

[←175]

Membru al Adunării revoluţionare (Convenţiunea).

[←176]

Robespierre.

[←177]

Corporaţii meşteşugăreşti organizate ca nişte secte religioase, datând din evul mediu.

[←178]

Regele Spartei, care a pierit în mod eroic cu trei sute de ostaşi apărând trecătoarea Termopile împotriva parţilor (480 î.e.n.).

[←179]

Cartier studenţesc din Paris.

[←180]

Adică la primirea calfelor în corporaţia respectivă.

[←181]

Căpitanul Grisel a trădat poliţiei „conspiraţia Egalilor”. Cu 15 ani mai târziu, Émile Babeuf, fiul revoluţionarului Gracchus Babeuf, a dat de urma denunţătorului şi, provocându-l la duel, a reuşit să-l ucidă.

[←182]

Sculptor toscan din secolul al XV-lea.

[←183]

Zeul focului şi al metalului în mitologia romană.

[←184]

Louis le Nain (1593–1648), unul din cei trei fraţi pictori, autorul celebrului tablou realist *Familie de ţărani*.

[←185]

Premiu dat în Franţa pictorilor, sculptorilor, arhitecţilor, gravorilor şi muzicienilor.

[←186]

Unul din cel mai mari pictori flamanzi (1577–1640).

[←187]

Pictor francez, care a redat scene de bătălie şi de vânătoare (1758–1835).

[←188]

El roué pentru *le roi* (regele) în dialectul picard.

[←189]

Personaj din *Othello* de Shakespeare, tipul intrigantului cinic, care seamănă îndoiala, stârnind nenorocirea.

[←190]

Patriarh evreu care – după legenda biblică – ar fi văzut în vis o scară cu piciorul în pământ şi cu vârful în cer.

[←191]

Ludovic al XVIII-lea.

[←192]

Regele sau Napoleon.

[←193]

Localitate în Belgia, unde a avut loc în 1794 o bătălie între trupele austriece şi franceze.

[←194]

Localitate în Prusia, unde a avut loc în 1796 o bătălie între trupele austriece şi franceze.

[←195]

General care a comandat una din armatele revoluţiei franceze împotriva răsculaţilor regalişti (1768-1797).

[←196]

Membru al Convenţiunii, executat în 1795.

[←197]

Unul din conducătorii mişcării babuviste. Judecat o dată cu Babeuf şi condamnat la moarte.

[←198]

Personaje din tragedia lui Racine: *Bérénice.*

[←199]

Prescurtare din *alboche* (pronunţă *alboş*), expresie argotică pentru a numi pe germani.

[←200]

Filozof idealist german (1844–1900).

[←201]

Revistă literară în care a apărut manifestul mişcării literare dadaiste, mişcare decadentă, suprarealistă, care proclama ruptura dintre gândire şi expresie.

[←202]

Romancieră engleză (1764–1823), cunoscută mai ales pentru romanul său de aventuri *Misterele din Udolpho*.

[←203]

Domnul Ramoleilă.

[←204]

Una din corporaţiile de meşteri-patroni, datând din evul mediu.

[←205]

Telegraful optic, inventat de Chappe în 1794, era o instalaţie rudimentară, având două braţe indicatoare care transmiteau semnale din distanţă în distanţă. Telegraful optic funcţiona în vârful unul foişor sau pe turnurile bisericilor.

[←206]

Ostaşi călare din garda personală a lui Napoleon Bonaparte, alcătuită în timpul campaniei din Egipt.

[←207]

În sinea lui.

[←208]

Fiul cel mare al contelui d’Artois.

[←209]

Cal din regiunea Perche.

[←210]

Cal din regiunea Boulogne.

[←211]

Încă din evul mediu exista în Franţa obiceiul de a se planta în fiecare an, la 1 mai, stejari numiţi „arbori de mai”. În multe regiuni din Statele Unite ale Americii, pe vremea războiului pentru independenţă, se plantau, de asemeni, copaci ca un simbol al libertăţii (*may poles*). După izbucnirea revoluţiei, „arborii libertăţii” au devenit în Franţa o manifestare a crezului republican.

[←212]

Bard scoţian, aparţinând legendei. Baladele lui Osian s-au publicat pentru prima oară în 1807.

[←213]

După legenda biblică, singurul dintre cel doisprezece apostoli care a refuzat să creadă în învierea lui Hristos. E amintit pentru a înfăţişa un om care nu dă crezare nici unei afirmaţii de al cărui adevăr nu s-a putut convinge personal.

[←214]

Răscoalele ţărăneşti care au izbucnit în 1358 împotriva nobilimii, provocate de mizeria cruntă a iobagilor.

[←215]

E vorba de Eugen de Vitrolles, ministrul de interne al lui Ludovic al XVIII-lea; făcea parte din camarila contelui d'Artois.

[←216]

În 1814 Berthier a fost dintre cel care l-au trădat pe Napoleon.

Istorici francezi al epocii napoleoniene.

[←218]

Roman de Eugène Sue (1804–1857).

[←219]

Roman de Victor Hugo (1802–1885).

[←220]

Patroana marilor magazine „Au bon marché” din Paris.

[←221]

Pétain a suprimat în 1940, după înfrângerea vremelnică a Franţei, instituţiile republicane, instaurând aşa-zisul „stat francez” în spirit fascist. A sprijinit politica lui Hitler. Condamnat la moarte pentru înaltă trădare în august 1945, pedeapsa i-a fost apoi comutată în detenţiune pe viaţă.

[←222]

Edouard Jenner, medic englez (1749–1823), descoperitorul vaccinului antivariolic.

[←223]

Scriitor şi istoric francez (1798–1874), ale cărui idei progresiste au determinat guvernul reacţionar al lui Napoleon al III-lea să-i suspende cursurile pe care le ţinea la Collège de France.

[←224]

Concurs la care participă elevii cei mai buni ai liceelor din Paris sub egida Institutului Franţei.

[←225]

Congres ţinut în 1818, la care au luat parte reprezentanţii puterilor aliate şi ai Franţei, unde s-a hotărât evacuarea trupelor care ocupaseră teritoriul francez după înfrângerea lui Napoleon.

[←226]

Retrageri ordonate de Marmont şi care au grăbit înfrângerea lui Napoleon.

[←227]

Aşa era numit biroul în care se cenzura corespondenţa.

[←228]

William Pitt, om de stat englez, şi prinţul de Saxa-Coburg, mareşal austriac, duşmani înverşunaţi ai revoluţiei franceze.

[←229]

Sanchiloţi, adică „pantalonari”, denumire dată de aristocraţii francezi revoluţionarilor, care înlocuiseră *chilota* la modă sub vechiul regim cu pantalonul obişnuit.

[←230]

Stat creat în nordul Italiei de Napoleon în 1797.

[←231]

Castel construit sub domnia lui Ludovic al XV-lea, una din reşedinţele lui Napoleon.

[←232]

Poem vestit scris de Goethe în 1797.

[←233]

Ernst-Théodor-Amadeus Hoffmann (1776–1822), scriitor şi compozitor german; unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai şcolii romantice, cunoscut îndeosebi pentru nuvelele sale fantastice.

[←234]

E vorba de scriitoarea Elsa Triolet, soţia lui Aragon.

[←235]

Roman de Elsa Triolet.

[←236]

Personaj din *Inspectorul ruinelor*.

[←237]

Personaj dintr-o povestire fantastică a lui Hoffmann.

[←238]

Personaj din *Inspectorul ruinelor*.

[←239]

Rege care a domnit între 1806–1825.

[←240]

Împăratul Germaniei între 1002–1024.

[←241]

Ştefan I, regele Ungariei între 997 şi 1038.

[←242]

Mareşal al Franţei, inginer militar (1633–1707); a conceput un lanţ de fortificaţii la frontiera de răsărit a ţării şi 33 de cetăţi.

[←243]

Adept al unei doctrine filozofice, destul de răspândită în timpul Directorului (1786–1799), recunoscând existenta lui Dumnezeu, dar tăgăduind necesitatea bisericii.

[←244]

Militari şi oameni politici, care au jucat un rol de seamă sub Napoleon I.

[←245]

Romancieră engleză, autoarea unor povestiri pentru tineret cu subiecte moralizatoare (1767–1849).

[←246]

Blanche înseamnă *alb* în limba franceză.

[←247]

Cina domnului.

[←248]

În *Ierusalimul eliberat* de Torquato Tasso e vorba de grădinile „fermecate” ale Armidei.

[←249]

Scenă din Vechiul Testament: după legenda biblică, Dumnezeu i s-a arătat lui Moise într-un tufiş în flăcări.

[←250]

Doamne, miluieşte.

[←251]

Dumnezeule, care ai pedepsit fărădelegea lui Iuda şi ai răsplătit credinţa tâlharului... (primele cuvinte ale unei rugăciuni liturgice din slujba vinerii mari).

[←252]

Hristos s-a făcut pentru noi ascultător până la moarte... (din epistola către Filipeni a apostolului Pavel).

[←253]

Petru i-a spus: „Nu-mi vei spăla picioarele niciodată”... Iisus îi răspunse: „Dacă nu te voi spăla, nu vei avea parte de mine”. Simon Petru îi spuse... (după evanghelia slujbei din vinerea mare).

[←254]

După ce Domnul se ridică de la masă, turnă apă într-un lighean... (evanghelia după Ioan).

[←255]

Dumnezeu este pretutindeni unde domneşte mila şi dragostea... (din epistola I-a apostolului Ioan).

[←256]

Doamne, ascultă ruga mea...
Strigarea mea s-ajungă la tine... (verset liturgic inspirat din psalmii lui David).

[←257]

Proslăveşte (pre Domnul), tu, limba mea (titlul unui imn euharistic, compus de Toma d'Aquino).

[←258]

Conspirator corsican care a săvârşit un atentat la viaţa lui Ludovic-Filip (1835).

[←259]

Membru al Convenţiunii, însărcinat să reprime mişcarea regalistă în regiunea Saint-Pol. Executat în 1795.

[←260]

Partizani din Vandeia ai regelui, organizaţi în bande teroriste, luptând împotriva republicii.

[←261]

General al răsculaţilor din Vandeia, mort pe eşafod în 1796.

[←262]

E vorba de o rebeliune pusă la cale de regalişti, înăbuşită de forţele republicii de sub comanda lui Lazare Hoche.

[←263]

Şeful unei bande regaliste.

[←264]

Cafenele.

[←265]

După legenda mitologică, Augias, regele Elidei, avea trei mii de boi în grajdurile sale, care nu fuseseră curăţate treizeci de ani. Hercule izbuti să le cureţe, abătând apele unui fluviu peste ele.

[←266]

Semnul electoral al partidului socialist francez.

[←267]

Regina Scoţiei, care deveni, prin căsătoria cu Francisc al II-lea, regina Franţei (1542–1587).

[←268]

Compozitor născut la Florenţa, director al Conservatorului din Paris (1760–1842), autorul unor partituri religioase şi al câtorva opere foarte gustate în veacul trecut.

[←269]

Filozof şi orator francez, şeful ideologic al restauraţiei (1763–1845).

[←270]

Adică preot care a depus jurământul pe Constituţia republicii, potrivit legii din 27 noiembrie 1793.

[←271]

Autorul se referă la cartea sa *Romanul neterminat* (1953).

[←272]

Soţia lui Ludovic al XIII-lea.

[←273]

Port la Oceanul Atlantic, unde în 1795 a debarcat un mic grup de emigranţi regalişti cu sprijinul Angliei. Făcuţi prizonieri de armata republicii, toţi cei 711 emigranţi au fost executaţi.

[←274]

Thomas Diafoirus şi fiul său, personaje ridicule din *Bolnavul închipuit* de Molière. Expresia a trecut în vorbirea de toate zilele pentru a desemna pe medicii ignoranţi şi pretenţioşi.

[←275]

Joia a noua după paşti.

[←276]

Mişcări care s-au produs în rândurile soldaţilor împotriva regalităţii.

[←277]

Subofiţerii Bories, Goubin, Pommier şi Raconix, din garnizoana La Rochelle, care au participat la o mişcare revoluţionară, au fost decapitaţi la Paris.

[←278]

Membri al unei vestite organizaţii conspirative, care a luat naştere în Italia pe la începutul secolului al XIX-lea pentru a lupta împotriva reacţiunii şi pentru unificarea Italiei. Mişcarea s-a extins şi în Franţa sub restauraţie.

[←279]

În Italia, şefii cetelor de mercenari aflaţi în slujba diverşilor prinţi.

[←280]

Ferdinand al VII-lea, regele Spaniei, fusese silit de o revoluţie, în 1820, să acorde oarecare libertăţi, dar Burbonii din Franţa au trimis trupe, prin Riego şi Bidassoa, restabilind monarhia absolută (1823).

[←281]

În Pirinei, la frontiera franco-spaniolă.

[←282]

Ziarist francez care a combătut regimul monarhic al lui Ludovic-Filip (1800–1836).

[←283]

Adică Ludovic-Filip, regele care reprezenta interesele burgheziei. Robert Macaire este numele unui personaj al piesei *Hanul din Andrets* de Antier, Saint-Amand şi Paulyante, devenit tipul afaceristului burghez.

[←284]

Autorul se referă la luptele muncitorilor lyonezi din 1831 şi 1834.

[←285]

2 decembrie 1851, ziua în care Ludovic-Bonaparte a dat lovitura de stat, proclamându-se împărat sub numele de Napoleon al III-lea.

[←286]

Preşedintele republicii franceze între 1913–1920.

[←287]

William Hogarth (1697–1761), vestit pictor şi gravor englez.